Simon Vestdijk

a cincea pecete

Editura Meridiane

Simon Vestdijk

a cincea pecete

ROMAN DIN SPANIA INCHIZIȚIEI

Traducere din limba olandeză
și glosar de
H. R. RADIAN
Prefață de
ANDREI PLEȘU

EDITURA MERIDIANE
BUCUREȘTI, 1976

SIMON VESTDIJK
Het vijfde zegel
Roman uit het Spanje der Inquisitie
Achtste druk
UITGEVERIJ NIJGH & VAN DITMAR
's Gravenhage — Rotterdam

Toate drepturile
asupra acestei versiuni în limba română
sînt rezervate Editurii Meridiane

Coperta I :
Visul lui Filip al II-lea (detaliu). Escorial.
Fotocolor SCALA, Firenze

Coperta a IV-a :
Simon Vestdijk
Foto Ruud van Bueren

EL GRECO ŞI PARABOLA INSULEI
(Prefaţa ediţiei româneşti)

Povestea lui El Greco este povestea unui om care a vrut cu tot dinadinsul să fie o insulă. Iar romanul lui Simon Vestdijk[1] *oferit astăzi cititorilor este, în chip declarat, o încercare de analiză a conştiinţei insulare, cu veleităţile, tensiunile şi eşecurile ei inevitabile. Căci, de obicei, cel care îşi caută împlinirea într-un exil voluntar în afara lumii, e constrîns să descopere că — printr-o inflexibilă necesitate — exilul acesta nu poate fi decît parţial şi, în definitiv, iluzoriu. Orice insulă — o spune El Greco în romanul pe care îl prefaţăm — tinde către un arhipelag. Rîndurile care urmează îşi propun, în marginea cărţii lui Vestdijk, să in-*

---

[1] Simon Vestdijk (1898—1971) s-a născut la Harlingen, în Frizia. A fost medic. Critica literară pare a-l fi omologat drept cel mai important romancier contemporan al Olandei. Dar în afara celor cincizeci de romane ale sale, Vestdijk a mai tipărit şi douăzeci şi două de volume de versuri, optsprezece culegeri de eseuri şi critică, şapte volume de povestiri, numeroase traduceri, studii de muzicologie, de teoria religiilor, de filosofie, precum şi diverse culegeri de cugetări, prefeţe, corespondenţă etc.

S-a vorbit de influenţa pe care Freud sau, în alt plan, Joyce ar fi avut-o asupra lui Vestdijk. El n-a cedat însă acestor influenţe mai mult decît ar face-o orice spirit modern.

Romanul „A cincea pecete", dintr-o lungă serie de romane istorice, a văzut lumina tiparului în 1937.

ventarieze riscurile și beneficiile experienței insulare a conștiinței, alături de riscurile și beneficiile aderenței ei treptate la solidaritatea arhipelagului.

CUM SE POATE ATINGE CONDIȚIA INSULEI

În cazul lui El Greco, insula a început prin a fi o fatalitate, o insurmontabilă determinare geografică și, am spune, genetică: s-a născut în Creta, ținut marcat, dintru început, de o stranie duplicitate: e ținutul de baștină al lui Zeus și, în același timp, leagănul faimosului labirint minoic. În Creta stau, prin urmare, adunate sub același cer, cele două extreme ale universului grecesc: calmul olimpic și pathosul rătăcirii, solarul și teluricul. Duplicitatea aceasta a trecut și asupra lui El Greco: „insula venea pretutindeni înot după el" — observă cu îndreptățire Vestdijk. A părăsit Creta pentru a trăi toată viața cu nostalgia ei. Și sînt, într-adevăr, împrejurări, în care nimic nu te apropie mai mult de un loc sau de un om, ca depărtarea. Conștient de asta sau nu, Domenikos Theotocopulos n-a vrut, totuși, să rămînă una cu insula Creta. S-a lăsat ispitit — și nu fără temei — de un destin mai spectaculos: a vrut să fie el însuși o insulă: insula El Greco, recunoscută ca atare în oceanul Italiei și al Spaniei. Așa se face că — spre norocul picturii europene — Domenikos Theotocopulos a căzut în păcatul, atît de grecesc, al excesului de orgoliu (hybris). *Iată-l la 2 mai 1583, călătorind spre Escorial, cu hotărîrea dramatică de a-l cuceri. Voia să fie pictor de curte. Orice cale către condiția insulei începe cu o vanitate, uneori îndreptățită, alteori nu. De aceea, orice asemenea cale capătă, în cele din urmă, înfățișarea unei* coborîri în Infern. *Romanul lui Vestdijk a ales din întreaga viață a lui El*

Greco tocmai episodul acesta, al coborîrii în Infern; un episod care, dintotdeauna, a fost proba cea mare a eroilor: de la Ulysse pînă la Dante. Îl vom urmări, deci, pe El Greco, vreme de opt luni (mai-decembrie 1583), de-a lungul unei experiențe demonice, căreia însă va ști să-i supraviețuiască.

Experiența Infernului e, de fapt, experiența temporară a eșecului, a căderii. Lui Filip al II-lea, „Martiriul Sfîntului Mauriciu" [1] *— pînza de care El Greco își legase speranțele — nu-i place. Un cronicar al Ordinului Ieronimiților crede că la mijloc n-a fost o chestiune de gust (Filip al II-lea avea o bună reputație de cunoscător), ci una teologală. „Sfinții — ar fi spus regele — nu trebuiesc pictați în așa fel încît să-ți piară cheful să te rogi". Unii cercetători moderni (F. J. Sánchez Cantón de pildă) explică însă înaltul refuz într-un chip mult mai prozaic: lucrarea fusese comandată pentru un loc anumit din Escorial: or, din pură neglijență, El Greco a pierdut controlul dimensiunilor cerute, așa încît pînza măsura cu 83 cm mai puțin decît trebuia. Dacă lucrurile stau într-adevăr așa, e greu de spus. Uneori, drumul către insula gloriei cunoaște batjocura fleacului decisiv, a hazardului. Fapt este că, respins de Filip, El Greco cunoaște o nouă treaptă a Infernului: infernul înfrîngerii și al dorinței secrete de răzbunare. Și e curios că Filip însuși e acela care îi furnizează argumentul — livresc — al tenacității sale revendicative: un pasaj din Apocalipsă — desfa-*

---

[1] După cum se știe, o lucrare cu acest titlu figurează și în colecția Muzeului de Artă al R.S.R. Nu despre ea e vorba în romanul lui Vestdijk. Lucrarea din muzeul nostru este, pare-se, *o replică* de atelier, de dimensiuni mai reduse, a lucrării de la Escorial (vezi Al. Busuioceanu, Les Tableaux du Greco de la Collection royale de Roumanie, în Gazette des Beaux-Arts, 1934, I). Alți cercetători (de la A. L. Mayer în 1926 pînă la Harold E. Wethey în 1962) atribuie „Martiriul Sf. Mauriciu" de la București fiului lui El Greco, Jorge Manuel.

cerea peceții a cincea — care ilustrează tema — prea puțin creștinească în spirit — a răzbunării. Pornită pe panta aceasta, aventura infernală a lui El Greco se precipită: urmează erezia, lucrul în ascuns, ispita abnormului, a ieșirii din regulă fie și cu riscul dezumanizării, pe scurt, ispita însingurării agresive, a suprimării oricărei comunicări cu lumea. Artistul intră într-un chinuitor conflict mental cu toți cei care, rînd pe rînd, au încercat — voit sau nevoit — să-i limiteze puterile, anexîndu-l unor arhipelaguri de care insula viselor sale era străină: tatăl prea autoritar, iezuiții, bigota Alessandra Clovio, falsul camarad Beccadelli, Filip al II-lea însuși. E momentul în care drumul către condiția insulară cunoaște iadul înstrăinării de oameni, al egoismului nemăsurat și, la sfîrșit, paroxismul trădării: trădarea prietenilor, a aliaților, a propriilor convingeri. Din fericire, trăirea aceasta paroxistică a Infernului echivalează, de obicei, cu o definitivă trezire. *Vraja omului-insulă începe să se destrame în măsura în care omul-insulă are intuiția arhipelagului din care face, cu adevărat, parte: nu unul străin de sine, ci arhipelagul pe care propriul său mesaj îl creează de jur împrejurul vechiului său orgoliu. Între conștiința insulară, care se vrea victorioasă asupra unei lumi funciarmente contestabilă și conștiința solidară cu lumea, există o tranziție: purgatoriul singurătății resemnate, neutre, care a ieșit de sub zodia* răzbunării, *fără să găsească încă etica* iubirii. *Asupra acestui purgatoriu se încheie cartea lui Vestdijk. Nu și cazul El Greco. De aceea, ultimele cuvinte ale scriitorului ne apar puțin prea categorice: „Avea să rămînă toată viața un insular". În realitate, dincolo de fatalitatea imposibil de depășit a nașterii sale, El Greco avea să fie, în restul vieții (un „rest" considerabil, căci din decembrie 1583 — cînd se petrec ultimele evenimente relatate de Vestdijk în romanul său — pînă la moartea pictorului aveau să se mai*

scurgă 31 de ani) avea să fie un insular care *și-a găsit* arhipelagul. *Iar astăzi, în istoria artelor, El Greco, insularul, e un adevărat continent. Așa cel puțin îl resimțea Julius Maier-Graefe încă din 1908, cînd, căutînd la Prado geniul lui Velázquez, nu găsea, în tablourile sale, decît talent, în vreme ce geniul strălucea, incoruptibil, în tablourile stranii ale veneticului său predecesor.*

Experiența trecerii prin Infern și tentația unei absolute insularizări sînt, în unele cazuri, etape firești ale destinului creator. De aceea, ele nu trebuiesc considerate în pura lor negativitate. În războiul teribil al spiritului — ca în orice război — nimic nu se cîștigă fără asumarea unui risc, a riscului suprem. Nu poți înălța un monument durabil decît acolo unde ai fi putut să-ți lași oasele. Pentru a afla ce ești de fapt, trebuie să riști experiența insularizării tale; să refaci aventura lui Robinson Crusoe, naufragiind în pustiul propriului tău cuget, ca într-un loc străin. Și acolo, în acel pustiu, te vei pierde sau te vei recîștiga pentru totdeauna. Ce altceva căuta Gauguin în Tahiti, dacă nu soluția unui astfel de pariu? ce altceva avea să găsească Hans Castorp — eroul lui Thomas Mann din „Muntele vrăjit" — în singurătatea hemoptizică a sanatoriului din Davos, decît pericolul *însuși și, odată cu el,* sensul *vieții sale.*

În Spania veacului al XVI-lea, pericolul avea un nume și un chip inconfundabil: Inchiziția. Și iată că, dintr-odată, față de cruzimea ei arbitrară, față de totalitarismul ei orb, condiția insulei devine spontan o condiție eroică.[1] *El*

---

[1] Să nu uităm că romanul lui Vestdijk a fost publicat în 1937, cînd în cel de al Treilea Reich se declanșase deja explozia neo-inchizitorială a nazismului și o seamă de personalități prestigioase se refugiaseră în alte țări (printre care și în Olanda), după ce în Germania cultura începuse să treacă drept o formă de degenerescență, la discreția ignoranței, ale cărei argumente erau atunci pistolul și lagărul de concentrare (N.N.).

Greco a vrut să fie — în furtuna fanatică a Inchiziției — o oază a libertății. „Insular“ nu mai însemna, deci, pentru el, pur și simplu „însingurat“, ci și „dizident“, „eretic“. Omul-insulă nu e, întotdeauna, o absență din lume; uneori e om-cetate, om-baricadă, om liber. Și este, poate, aci, locul să constatăm că romanul lui Vestdijk este, în bună măsură, un discurs despre libertatea de gîndire pe care creatorul autentic e chemat să o profeseze dinaintea oricărei dogme. Creația ar fi în acest caz o veșnică și înțeleaptă „erezie“, erezia cea bună, deschiderea generoasă către o integritate a omenescului, în care orice abuz deformator, orice schilodire a conștiinței este exclusă.

Cartea lui Vestdijk poate contraria, la un moment dat, un cititor neobișnuit cu atmosfera îmbibată de dispute teologale a Europei Contrareformei. Dar un roman realist despre Inchiziție nu poate evita terminologia și tematica predilectă a epocii pe care o evocă. Dincolo însă de acea terminologie și de acea tematică, cititorul va identifica, cu ușurință, o atitudine nedisimulat laică, anti-catolică și, în definitiv, anti-confesională. E firesc să fie așa, cînd autorul e un olandez care știe prea bine ce tristă experiență a fost rezervată Țărilor de Jos, confruntate cu intoleranța catolicismului iberic invadator. Și e firesc să fie așa, cînd eroul romanului e un grec: un grec în sensul generic al cuvîntului, adică un spirit fundamental liber, incorigibil păgîn, străin de excesele oricărui fanatism. „Sînt prea grec“ — spune El Greco undeva, în romanul lui Vestdijk. Și în altă parte: „Grecia explică totul în ce mă privește și odată cu ea, nostalgia mea după Grecia“. În biblioteca pictorului — o spun savanții care i-au putut reconstitui inventarul — se aflau la loc de cinste autorii clasici, de la Homer la Plutarh, de la Xenofon la Euripide. Avea, desigur, și texte religioase fundamentale, dublate însă, fără discriminare,

de Petrarca și Ariosto, de diverși autori neoplatonici (unii dintre ei declarat eretici), ca și de unele scrieri gnostice, față de care nutrea vinovate simpatii intelectuale. N-avea, atunci, dreptate Diego de Chaves să-l socotească suspect din punct de vedere teologal? „Îl citea pe sfîntul apostol Pavel — consemnează Vestdijk către sfîrșitul romanului — nu ca să se edifice, ci ca să guste, cu un rînjet aprobator, chițibușeria abilă, tranzițiile șirete, confuzia dialectică între «faptele legii» și «faptele credinței». „Întreaga lui structură sufletească — spune în alt loc romancierul — îl ținea pe El Greco cît se poate de departe de mistica propriu-zisă. Să filosofeze despre mistică se pricepea ca nici un alt laic. În schimb, mistica trăită, viața contemplativă, năzuința spre o contopire cu divinitatea — cu care prilej misticul trebuie în primul rînd să arunce peste bord intelectul (...) îi erau străine". Incapabil, ca un grec întreg ce se află, să facă „sacrificium intellectus", El Greco va fi mereu dispus să amendeze „diavolul minții mărginite", și să se dedea, la tot pasul, unor tăioase ironii anti-clericale. Pînă și acea „estetică a Trinității", care i se impută de Sf. Oficiu ca eretică, nu e decît aducerea unei dogme esențiale în teritoriul profan al teoriei artei: Dumnezeu-Tatăl e lumina, Fiul e desenul sau forma, iar Sf. Duh — culoarea. Cît despre intenția, formulată în treacăt, „de a picta o învinuire adusă lui Dumnezeu", ea postulează posibilitatea unei contaminări malefice a divinității și, astfel, maschează o specie de maniheism de care artistul pare a fi fost marcat toată viața.

În viziunea lui Vestdijk, extazurile lui Domenikos Theotocopulos au, prin urmare, o anumită doză de „impuritate terestră", pe care admiratorii împătimiți ai pictorului nu vor să o accepte. Pentru ei, El Greco e pictorul combustiei ultime întru sacralitate; pen-

tru Vestdijk, el este un sfîșiat între extreme. Sfinții săi abia dacă sînt sfinți, lumina tablourilor sale abia dacă e lumină. Iar filosofia aceasta a lui „abia dacă", *invocată de romancier în ultimul capitol al cărții sale, e termenul final al oricărei experiențe insulare. Viața pe insulă „abia dacă" e viață. Cunoașterea dobîndită într-o totală singurătate „abia dacă" e cunoaștere. Iar omul aflat în disjuncție ireconciliabilă cu oamenii „abia dacă" e om.*

CUM SE DIZOLVĂ, ÎN CELE DIN URMĂ, CONDIȚIA INSULEI

În 1765, Preciado de la Vega îl judeca, într-o scriscare, pe El Greco, drept victimă a unei originalități căutate, obținută prin ricoșeu față de voga plastică a vremii sale: „Ca să nu semene cu Tițian și-a schimbat maniera într-un chip atît de ridicol și extravagant, încît te minunezi văzînd cum un pictor atît de bun devine, datorită unui capriciu, atît de prost". Părerea aceasta a lui Preciado și-a găsit o audiență mai largă decît s-ar crede. În veacul nostru, Bernard Berenson, sedus cum era de echilibrul marilor maeștri ai Renașterii italiene, nu vedea în pictura lui El Greco decît o șarjă melodramatică. „Nu voi așeza printre marii coloriști un artist ca El Greco — admirat de atîția snobi, întrucît — spune Berenson — el folosește culoarea pentru a impresiona, pentru a șoca..." Iar Eugenio d'Ors mărturisește și el, de-a lungul plimbării sale prin muzeul Prado, că nu poate alunga cu totul impresia unui element voit, forțat, în „culoarea opulent putrezită" a pictorului ca și în „libertatea extremă a formelor sale". S-ar părea, așadar, că ne aflăm nu numai în fața unui artist original, dar în fața unuia care și-a elaborat, *întrucîtva conștient, originalitatea. Nu ne înșelam, deci, cînd spu-*

neam că El Greco a vrut cu tot dinadînsul să fie o insulă. Cititorul va găsi însă un bun prilej de meditație încercînd să identifice, unul după altul, marile arhipelaguri prin care a trecut insula aceasta pentru a-și preciza hotarele. El va afla, în cele din urmă, ceea ce, de fapt, simțea de mult: că nu există originalitate, oricît de îndrăzneață, care să nu fie reductibilă la un corp de determinante istorice și stilistice cunoscute. Că în istoria artei și a culturii în general există, neîndoielnic, promontorii și depresiuni, istmuri și golfuri, dar insule, insule neumblate, insule inabordabile — niciodată.

Insula El Greco, de pildă, face parte, simultan, din mai multe arhipelaguri: mai întîi, cum s-a văzut, din arhipelagul grecesc de rit bizantin. *S-a vorbit mult — și cu argumente solide — despre bizantinismul artistului, manifest mai cu seamă într-o anumită concepție despre spațiu. El Greco aderă mai curînd la reprezentarea mișcării* pe verticală, *decît la aceea a* adîncimilor *perspectivale. Compozițiile sale — în care, uneori, proliferează un mare număr de personaje — merg pînă la sacrificarea oricărei sugestii de fugă spațială, de dragul unei dinamici exclusiv ascendente, sensibil înrudită cu cea a icoanelor răsăritene. „El Greco tinde să reducă, pînă la a o desființa, relația dintre figuri și spațiu" — declară Giulio Carlo Argan. Și, într-adevăr, există în lucrările sale o paradoxală combinație de motricitate și bidimensionalitate, de bizantinism și spirit baroc. E ca și cum eroii săi s-ar mișca în altceva decît în spațiu; sau într-un spațiu nespațial* (topos atopos), *inconsistent, spațiul imaginar al propriilor lor febre. Cît despre o imagine cum este aceea a muntelui Sinai, aflată la Galleria Estense din Modena, ea trimite nemijlocit către candorile morfologice ale artei medievale.*

Insula El Greco face de asemenea parte — cu sau fără voie — din arhipelagul Contra-

reformei. *Numai într-o epocă de dezlănțuită retorică teologală, decisă să convingă, cu orice preț, un public cucerit, în oarecare măsură, de „impertinențele“ lutherane, a putut fi posibilă scenografia patetică a grecului, stilul său de o pre-barocă teatralitate, pe scurt „erezia“ sa plastică. Și e destul de ciudat să constați că, intransigentă cum era întru nealterarea fondului ei dogmatic, ideologia oficială nu se sfia să recurgă la* mijloace neortodoxe, *„eretice“, cînd era vorba să obțină succesul. Fără Contrareformă nu s-ar fi putut naște dizidența zgomotoasă a barocului față de stilul clasic. Fără Inchiziție, El Greco n-ar fi avut chipul pe care i-l cunoaștem.*

Iată, acum, și al treilea arhipelag în apele căruia insula lui Theotocopulos poposește benefic: arhipelagul artei italiene *și mai cu seamă al* școlii veneției*ne. Despre aceasta din urmă, Sánchez Cantón vorbește ca despre o „a doua natură a lui El Greco“. Căutarea picturalului mai curînd decît a plasticului, infuzia sentimentală care străbate imaginea, coloritul anaturalist, sînt, toate, ale unei influențe venețiene bine asimilată, mai cu seamă pe linia Tintoretto.*

După arhipelagul italian (cuprinzînd și un sejur roman asupra căruia vom reveni pentru a-l aminti pe Michelangelo), El Greco abordează arhipelagul Toledo *și, prin el, arhipelagul Spaniei cinquecentiste. Cînd pictorul s-a instalat — nu știm exact pentru ce — la Toledo, orașul acesta, de 150.000 de locuitori, avea aproximativ 100 de biserici. Iar arhiepiscopul său conta drept cel mai puternic om din Spania, după rege. La Toledo se născuse, în 1542, Juan de la Cruz, ideolog al unei expresioniste „mistici a nopții“. Și tot la Toledo se născuse și Góngora, poetul, prieten cu El Greco (și autor al unui epitaf hărăzit glorificării lui postume). Locul era bîntuit de înfricoșate furii clericale și de exaltări mistice frizînd psihoza colectivă. Se pare că pînă*

foarte tîrziu, oraşul acesta din inima Spaniei a rămas credincios propriului său fanatism: în anii '20 ai veacului nostru, străzile lui nu erau încă luminate, iar ziarele nu se cunoşteau.

Întru explicarea personalităţii lui El Greco, unii cercetători nu s-au sfiit să inventeze false arhipelaguri. Aşa, de pildă, medicul portughez Ricardo Jorje invocă arhipelagul demenţei: *El Greco ar fi un caz tipic de paranoia, net racordabil patologiei. Faţă de o asemenea ipoteză, aceea a doctorului Marañón după care, pentru zugrăvirea feluriţilor sfinţi, artistul şi-a ales modelele dintre nebunii închişi în azilul „Nonce" din Toledo, apare de-a dreptul nevinovată. Alţii, sideraţi de neobişnuitul canon de proporţii al trupurilor pictate de El Greco, au vorbit de* astigmatism. *Germain Bazin ne aduce însă la cunoştinţă că, mulţumită unor fotografii cu raze X publicate de René Gilbert, „neseriozitatea unor atari divagaţii" a fost categoric demascată. Fotografiile probează că, adesea, sub chipurile alungite cu care El Greco îşi populează tablourile, se află, în eboşă, personaje obişnuite, deformate ulterior, din raţiuni stilistice. De altfel, El Greco însuşi a lăsat un rînd scris, cu valoare de crez estetic lămuritor: într-un document relativ la retablul „Înălţarea Fecioarei" din biserica San Vicente din Toledo, el declară că urmează să facă oarecari modificări de proporţii, întrucît „lucrul cel mai rău pentru o formă, oricare ar fi ea, este să fie pitică". Dintr-o declaraţie ca aceasta, se poate vedea că falsele arhipelaguri mai sus pomenite nu sînt decît măşti ale unui alt arhipelag, acesta însă autentic:* arhipelagul manierismului. *Insula El Greco nu poate fi studiată în afara acestui arhipelag, în care se află întrupat spiritul însuşi al secolului al XVI-lea. Teoreticianul manierismului, G. P. Lomazzo, recomandă artiştilor — aşezîndu-se în umbra autoritară a lui Michelangelo — reţeta formelor* serpentinate, *convulsive, singure*

în stare să exprime grația, *devenită concept central al esteticii cinquecentiste. Emblema acestei estetici e dată de dinamica* flăcării, *în al cărei tipar se instalează majoritatea eroilor lui El Greco.*

Dar nu numai estetica, ci și știința vremii încuraja o astfel de gîndire. Otto Benesch — citat de Gustav René Hocke — stabilește că între 1543 și 1614 au loc descoperiri astronomice care influențează masiv lumea formelor: Copernic răstoarnă cosmologia tradițională, Giordano Bruno susține că orice mișcare tinde să părăsească, pînă la urmă, legea cercului, iar Kepler demonstrează că orbitele corpurilor cerești sînt, într-adevăr, nu cercuri, ci elipse. Cea de a doua lege a lui Kepler — legea accelerării mișcării de rotație a planetelor în preajma soarelui — se aplică direct, crede Benesch, plasticii lui El Greco. În tablourile sale se poate observa o trecere de la mișcarea de tip organic, *la una de tip* „magnetic", *implicînd respectiva accelerare în preajma centrului de interes al compoziției.*

Condiționările „insulei El Greco" nu se opresc însă aici. Ar trebui înregistrat ca definitoriu pentru ambianța spirituală a veacului al XVI-lea și arhipelagul autorilor mistici. *S-ar putea face, în limitele acestui arhipelag, analogii între pictura lui El Greco și unele texte ale Teresei de Avila, deopotrivă caracterizate printr-o violentă ruptură față de imediatul naturii. În sfîrșit, un cercetător german (Kehrer) găsește o oarecare simetrie între „disoluția formei" practicată de El Greco și „disoluția voinței" postulată de Ignațiu de Loyola în ale sale „Exerciții spirituale".*

Iată, în rezumat, notele care compun „originalitatea" insularului El Greco. Inventariindu-le, nu-i subminăm nici o clipă unicitatea, alura cu totul excepțională, geniul. Un tablou de El Greco rămîne de neconfundat, singuratic întrucîtva, deși — cum am încercat să

arătăm — parţial analizabil în chiar obstinata lui singurătate.

Oricum, originalitatea se arată a fi, la acest capăt de drum, o „ars combinatoria“, *mai mult decît o miraculoasă capacitate de a obţine totul din nimic. Cît despre condiţia insulei, ea nu e, de obicei, decît un episod temerar din viaţa unui mare arhipelag.*

Există, totuşi, o insulă care simbolizează arhipelagul însuşi; e foarte aproape de Creta, înspre nord-vest; se numeşte Cythera şi, ca loc de obîrşie al Afroditei, are reputaţia unui adevărat paradis al frumuseţii şi dragostei. Iar dacă părăsind Creta ai şansa să ajungi, după un lung ocol, în Cythera, se cheamă că ai făcut cea mai fericită călătorie cu putinţă: o călătorie către singura insulă care nu te insularizează : *cea a iubirii. Sub semnul ei trebuie să se încheie, în chip firesc, şi întîlnirea noastră cu El Greco. Căci, într-un anumit sens, ne socotim îndreptăţiţi să vorbim despre pictura lui ca despre o întrupare tîrzie a Erosului grecesc, ca despre o stranie aventură a stihiei platonice în lumea, atît de puţin platonică, a secolului al XVI-lea.*

ANDREI PLEŞU

Personajele romanului „A CINCEA PECETE"

ANTONIO DE HERREZUELA, baccalaureus în dreptul canonic
LEONOR ÁLVAREZ DE CISNEROS, soția lui
CARLOS DE SESO
JUAN SÁNCHEZ
AGUSTÍN DE CAZALLA, augustin
} eretici

* FERNANDO RAMÓN ÁLVAREZ DE CISNEROS, membru al Cortes-urilor, rudă cu Leonor

MELCHOR CANO, dominican, profesor universitar

* FILIP AL DOILEA, regele Spaniei

ANA DE MENDOZA Y LA CERDA, prințesă de Éboli

ANTONIO PÉREZ, un trădător de țară

* DOMÍNICO THEOTOCÓPULI, zis EL GRECO, pictor grec

DIEGO MACÍAS, slujitor al lui El Greco

* POMPEO LEONI, sculptor italian

FEDERICO ZUCCARO
ROMULO CINCINNATO
} pictori italieni la Escorial

DON FADRIQUE } curteni
DON JAIME }

MIGUEL DE ANTONA, bufon

DIEGO DE CHAVES, dominican, duhovnicul regelui

* FRANCISCO ESQUERRER, franciscan

* GERÓNIMA DE LAS CUEVAS, soţia nelegitimă a lui El Greco

JORGE MANUEL THEOTOCÓPULI, fiul lor

PABLO DE FEZ, băieţaş maur, crescut de El Greco

MANUSSO THEOTOCÓPULI, filozof, unchiul lui El Greco

JUAN DE LAS CUEVAS, mătăsar, fratele Gerónimei

EUFROSINA DE LAS CUEVAS, mătuşa lor

FRANCISCO PREBOSTE, pictor şi factotum al lui El Greco

* MARTÍN DE AYALA, conte de Fuensalida, regidor la Toledo

* PEDRO MOYA DE CONTRERAS, inchizitor

* ALEJANDRO SÉNSINO, pictor, mai tîrziu funcţionar al Inchiziţiei

* ANTONIO COVARRUBIAS, canonic al consistoriului catedralei din Toledo

LUIS DE CASTILLA, judecător la Cuenca

LUCAS DE ALLENDE, dominican

MARCHIZUL DE VILLENA, proprietarul lui El Greco

MIGUEL CARCANDIL, giuvaergiu evreu } greci
DIÓGENES PASOMONLIO, medic }

LUIS DE VELASCO } pictori toledani
BLAS DEL PRADO }
LUIS DE CARVAJAL }

LUIS TRISTÁN
DIEGO DE ASTOR } ucenicii lui El Greco

* ALONSO ERCILLA Y ZÚÑIGA
LUIS DE GÓNGORA Y ARGOTE } poeţi

* INÉS DE TORRES, curtezană, metresa lui Martín de Ayala

MARIA DA VISITAÇÃO, călugăriţă portugheză

MIGUEL
ROSITA
BÁRBARA } slujitori ai lui El Greco

EUSEBIO DE VILLARROJA, augustin

ANDRÉS NÚÑEZ, preot al bisericii Santo Tomé

JUAN LÓPEZ, alcalde

BALTASAR, cerşetor

ISIDRO DE LA BARRA, idiot

RODRIGO DE GRIS, franciscan

GIULIO CLOVIO, miniaturist

ALESSANDRA CLOVIO, fiica lui

BENEDETTO BECCADELLI, prelat al Bisericii romane

IÑIGO DE CAZARES, gardian al mănăstirii San Juan de los Reyes

ANTONIO SILVESTRE DE PRIEGO Y CABREJAS, dominican, fiscal la Inchiziţie

JUAN DE MARIANA, iezuit, istoric

Opt soldaţi aragonezi, trei iezuiţi portughezi, un majordom etc.

Personajele sînt indicate în ordinea în care apar pentru prima dată, respectiv în care numele lor este pomenit pentru prima dată. Numele celor mai importante personaje sînt marcate cu cîte un asterisc.

PROLOG

VALLADOLID, 24 IUNIE 1559

Ameţeala soră cu moartea, resimţită de ei în timp ce treceau prin faţa mulţimii agitate, nu era pricinuită de deznădejde, sau de teamă, sau de frămîntările conştiinţei, ci mai degrabă de mirosul îngrozitoarelor *corozas**. Aceste tichii infamante, de formă conică, pe care erau pictate figuri de diavoli şi limbi de foc, duhneau a clei în aşa hal, încît pricinuiau o sfîrşeală mai intensă decît cea pricinuită de mirosul sepulcral al temniţelor jilave, cu atît mai mult, cu cît duhoarea se amesteca şi cu amintiri din carnaval, cel puţin în mintea lui Juan Sánchez, cel mai tînăr din toţi patru. Carnaval erau şi tîrsînele galbene, numite *sanbenitos**, prevăzute şi ele cu flăcări şi diavoli — la penitenţi cu cruci ale sfîntului Andrei,* roşii, în faţă şi în spate — precum şi micile crucifixuri verzi care fuseseră vîrîte între cătuşele condamnaţilor. Ceva însă nu era carnaval : *mordaza**, căluşul îndesat în gură şi care făcea din acei eretici îndărătnici nişte pitoni tăcuţi şi sătui, împiedicîndu-i să adreseze celor din jur mărturia lor subversivă ! Mestecarea necontenită şi imobilă a căluşului între dinţi putea fi observată la Antonio de Herrezuela, *baccalaureus** în dreptul canonic, vlăs-

* Asteriscurile fac trimitere la glosarul alfabetic de la pag. 494.

tar al uneia din cele mai vechi spițe din Valladolid — căsătorit cu foarte tînăra Leonor Álvarez de Cisneros, care mergea în cortegiu în fața lui, dar departe de el, printre ceilalți penitenți, și pe care el nu voia s-o mai cunoască — dar și la italianul mic de stat Carlos de Seso, care fusese sufletul conventiculelor* secrete ale ereticilor din Valladolid și Sevilla. Juan Sánchez fusese scutit de *mordaza*, pentru că, potrivit părerii unanime, el urma să urce primul pe rug și să abjure ; de asemenea fusese scutit și bolnăviciosul și decrepitul *padre** Agustín de Cazalla, fost predicator al curții lui Carol Quintul. Pînă în clipa caterisirii, mai avea voie să poarte rasa neagră de augustin*, așa încît exclamațiile batjocoritoare ale privitorilor se adresau nu atît monahului, cît mai ales celorlalți trei, care împărtășeau ideile acestuia.

Carnavalul își urmă drumul. Privitorii își arătau unul altuia numerele de atracție și ocoleau în goană pe ulicioare, ca să le vadă din nou. Erau în alai și sicrie cu rămășițele pămîntești ale unor eretici, morți în timpul cercetării ; nobili de vază le purtau pe umeri, dornici să fie zăriți de rege ; în ochii lor sclipea acea invidie înverșunată în lupta pentru prioritate, care la multe autodafeuri anterioare degenerase în bătaie. Și mai erau — precedîndu-i pe funcționarii Inchiziției*, care treceau călări pe catîrii lor împopoțonați — niște păpuși, cocoțate pe prăjini. Aveau chipurile unor eretici fugiți, condamnați în contumacie și care urmau să fie arși pe rug în efigie: trei păpuși în giulgiuri mortuare evreiești, apoi un călugăr singur, înfățișat mult mai mic decît mărimea naturală, apoi opt spanioli. Pe unde treceau păpușile, înclinîndu-se mereu ca niște marionete, purtătorii lor erau cît se poate de serioși, iar privitorii la fel. Toate acestea aminteau de scenele de carnaval. Dar nu ținea de carnaval piatra care, aruncată de la una din ferestre, fusese cît p-aci să-l nimerească pe

Carlos de Seso : o piatră izbitor de mare și de colțuroasă, care ricoșase de cîteva ori pe caldarîm. Cu siguranță că fusese aruncată ca urmare a unei răbufniri de zel religios, căci de săptămîni de zile i se pusese categoric în vedere populației că orice intervenție din proprie inițiativă la acest cel dintîi autodafeu plănuit să aibă loc în fața tînărului rege va fi aspru pedepsită ; faptul se petrecuse la mai puțin de cinci minute depărtare de *plaza**, unde suveranul urma să asiste la ispășire. Dar poate că piatra fusese azvîrlită pentru că prea întîrzia mult ispășirea lui Herrezuela, a lui Sánchez, a lui De Cazalla și a lui Carlos de Seso. Cînd acesta din urmă privi și el în sus, ridicîndu-și, între umerii înalți și sub mitra de carton căzută într-o parte, fața prelungă, pe chip i se putu citi o expresie disprețuitoare și un extaz studiat. De Cazalla se tîra, posac, fără să dea vreo atenție incidentului care făcuse mulțimea să chiuie. Herrezuela, tot așa, mergea acum drept ca o lumînare ; între clei și căluș, fruntea încrețită îi ieșea mult în afară, ca și cum ar fi fost purtată pe străzi ca o jertfă deosebită. Piatra, după săriturile ei capricioase, se liniștise, iar oamenii *alguacil**-ului intraseră în imobilul din care fusese azvîrlită, cînd Juan Sánchez își scutură cătușele și începu, neîndoielnic, să zîmbească. Pe gura lui frumoasă, de adolescent, acum deschisă, plutea o expresie de mirare amuzată. De îndată ce-și înălță vocea deasupra chiotelor și răpăitului depărtat al tobelor, și deasupra corului de băieți care intona *ora pro illis**, cei doi călugări dominicani, care îl escortau, săriră la el, dornici să primească declarația de pocăință. Toți contaseră pe ea. El era cel mai tînăr și cel mai necultivat dintre cei patruzeci și doi de condamnați. După el avea să urmeze De Cazalla ! Dar nici nu apucaseră să ajungă lîngă el și Sánchez își scutură încă o dată cătușele — gest înăbușit însă în față — și strigă cu glas foarte puternic, ațin-

tindu-și privirea pe rînd asupra lui Herrezuela și a lui De Seso, care se aflau în fața lui :

— „Zic vouă: Dacă vor tăcea aceștia, pietrele vor striga."

Citase din Evanghelia cea după Luca *. S-ar mai fi putut discuta dacă citatul era sau nu la locul lui în legătură cu această piatră aruncată pe fereastră ; dar cu siguranță că fusese pregătit dinainte. Se auziră strigăte. Poporul înțelese situația aproape la fel de repede ca și dominicanii*, care se dădură înapoi dezamăgiți și se uitară în urmă făcînd semne. Niște soldați se luară de mîini, ca să țină în frîu mulțimea furioasă ; un omor din fanatism n-ar fi fost mare lucru, cînd era vorba de un eretic atît de îndîrjit. Dar Juan Sánchez nu învățase pe dinafară, din Biblia lui spaniolă, introdusă clandestin în închisoare, Evanghelia cea după Luca, ci capitolul 10 din Evanghelia cea după Matei. Cîțiva *familiares** ai Inchiziției se apropiară în mare grabă, cu trei *mordazas* care se bălăbăneau de curelușele lor de piele : instrumente de tortură albe și prompte.

— „Iată Eu vă trimit pe voi ca pe niște oi în mijlocul lupilor ; fiți dar înțelepți ca șerpii și nevinovați ca porumbeii !" — strigă Juan Sánchez, care mergea înclinat puțintel spre spate, mulțumit, zîmbind aproape animalic, ca un tînăr *arriero** andaluz în urma catîrilor cînd aceștia se pun în mișcare ; saliva îi sclipea pe dinții albi, semn că nu știa ce e frica;

— „... dar feriți-vă de oameni, căci vă vor da pe mîna..."

Fură transmise instrucțiuni grabnice. Făcea impresia că soarta lui Juan Sánchez abia urmează să se discute. Un omuleț cu înfățișare de paracliser, cu urechile clăpăuge, cu crucifixul de metal pe piept, cu bărbia împinsă fanatic înainte, întinse slujitorilor din dreapta și din stînga *mordaza*, în timp ce cortegiul înainta încet, aproape tîrîș.

— Satana ! Fecior de tîrfă ! ¡ *Cara de hereje!** Ucideți-l !

Juan Sánchez dădu din cap, zîmbind, îi măsură încă o dată cu ochii lui mari, căprui, pe cei doi bărbați care mergeau în fața lui, și-i dădu înainte de la Matei citire. Simțea că Herrezuela și De Seso sînt fericiți auzindu-i citatele, cu toate că nu se uitau în urmă. Simțea că el, pe vremuri cel mai neînsemnat, devenise acum, subit, cel dintîi în conventiculul de nobili și de învățați, care, îndemnați de lamentabila lor teamă, aproape toți abjuraseră și trădaseră. Și chiar așa și era. Prin acest om sărac cu duhul, Carlos de Seso era răsplătit pentru ani de zile de muncă misionară; sămînța mucenicilor dădea rod în popor; era convins că așa trebuie să se petreacă lucrurile. Iar Herrezuela, în timp ce trăgea cu urechea la glasul din spatele lui, pentru prima dată nu se mai gîndi la tînăra sa soție, care abjurase, nici la băiețașul lui de trei anișori, care avea să rămînă poate dezonorat pe viață, ci la rug, ca la ceva frumos, dacă avea să se urce pe el cu astfel de tovarăși, în acest grup de trei...

— „Și nu vă temeți de cei ce ucid trupul, iar sufletul nu pot să-l ucidă; temeți-vă mai curînd..."

În zăpăceala generală produsă de prăbușirea lui De Cazalla, *mordaza* fu vîrîtă în gură mai brutal decît avuseseră de gînd călăii. Călușul îi smulse lui Juan Sánchez un dinte, iar un alt dinte i se înfipse în limbă. Să scuipe sîngele nu mai putea. Rămase liniștit; tobele *Zarzei*, unitatea de halebardieri a Inchiziției, care deschidea procesiunea, subliniară liniștea printr-un puternic *crescendo*, dar acesta scăzu repede în intensitate, căci acum procesiunea intra în *plaza*, un spațiu vast, înconjurat de ziduri crenelate, cu tribune de lemn al căror contur se estompa în lumina soarelui. După o trecere strîmtă, unde două bovindouri bogat sculptate se apropiau unul de altul deasupra capetelor, cortegiul coti la stînga. Privitorii în-

tinseră gîturile. Fiecare vroia să-l deslușească pe rege din multitudinea de fețe simandicoase, aflate foarte departe, în *plaza. El Rey Nuestro Señor, El Rey Don* * *Felipe* *, regele tînăr și evlavios, avea să se bucure de acest nou triumf al credinței, plănuit a fi înfăptuit, în afară de cei trei acuzați principali, cît mai tîrziu cu putință (dar nu mai tîrziu decît imediat după rostirea sentinței!), cu toate că, pentru un rafinat ca el, care punea acceptarea orbească a dogmelor mai presus decît sîngele uman prăjit, rugul nu mai putea însemna un triumf. Totuși, nu era adevărat ceea ce crezuseră cu toții : că De Cazalla se prăbușise din pricina unei indispoziții fizice. Acum de Cazalla atîrna greoi între dominicani, care îl îmbrățișau și-i vorbeau „afectuos", după ce el le șoptise :

— *Peccavi**, fraților... `

Iar poporul, care văzuse mii de lucruri de acest fel, înțelese, din nou, tîlcul celor întîmplate, la fel de repede ca și monahii eruditi. Zeci de privitori își făcură cruce, mulți ochi umezi fură ridicați către cer, iar o babă căzu în genunchi, rostind rugăciuni de mulțumire. Preotul, reprezentantul lui Dumnezeu pe pămînt, revenit din rătăcirea lui, își recunoscuse greșeala.

În fața altarului, regele depuse jurămîntul în mîinile marelui-inchizitor Fernando de Valdés, arhiepiscop al Sevillei. Norii de tămîie și limbile de foc ale lumînărilor galbene, de doliu, fură timp de cîteva secunde singurele lucruri care se mișcară ; spada scoasă de rege din teacă nu tremura, iar fața lui părea de ceară. Personajul violet se dădu înapoi, lăsînd să-i fluture cămașa liturgică pusă peste sutană, iar cuvîntul „amin" rostit de popor și care, după sunetul sec și stins al unei exclamații, sprijini jură-

mîntul de pe cele patru laturi ale pieţei, fu urmat de strigătul frenetic :

— *¡ Viva el rey !**

Strigătul acesta se înălţă peste cruci şi halebarde, peste crucifixul verde de pe altar, unde dominicanii făcuseră de gardă toată noaptea, şi peste crucea cernită, şi peste mitrele infamante şi crucifixurile verzi ale osîndiţilor, aşezaţi în partea cea mai de sus a tribunei, şi trecu apoi de-a lungul balcoanelor împodobite cu *reposteros**, deasupra cărora femeile nobile şi burgheze îşi agitau eventaiele negre, apoi se întoarse concentric spre figura regelui, imperceptibil înclinată a mulţumire. Regele, cu lanţul *Lînii de Aur** pe piept, în capul gol, blond, înveşmîntat în catifea de culoare închisă, stătea în picioare sub porticul Primăriei, chiar în dreptul mijlocului balustradei, deasupra cărora fîlfîiau steagul naţional roşu-galben şi stindardul roşu cu cruce al Inchiziţiei. Acum se retrase mai spre fund şi luă loc, la oarecare depărtare de suită. Printre alte personalităţi ale regatului, atenţia generală era atrasă de Ruy Gómez, prinţ de Éboli, şi de tînăra lui soţie Ana de Mendoza y la Cerda*, fiica vice-regelui Perú-ului, pe care Filip însuşi o măritase cu favoritul mult mai vîrstnic decît ea. În faţa Primăriei se ridicau, de o parte şi de alta, cele două tribune mari, în stînga regelui cea a acuzaţilor, iar în dreapta cea a inchizitorilor, unde se găsea şi un spaţiu rezervat pentru răcoritoare şi pentru consultări urgente. Agustín de Cazalla, un om distrus trupeşte, dar cu un zîmbet de beatitudine în jurul buzelor, tocmai ieşea din acea încăpere şi se ducea, gînditor şi încovoiat, spre cealaltă tribună, urmărit cu privirea de către inchizitori şi *familiares*. Se sui pînă sus de tot, îşi făcu o cruce şi se aplecă spre Herrezuela.

Între timp începură pregătirile pentru citirea sentinţelor. Cutia cu documente, învelită în

catifea roșie, fu adusă la amvon, unde vorbise Melchor Cano*; fu deplasată banca pe care urmau să ia loc *los comparantes**; numeroși *familiares* umblau încolo și încoace; inchizitori, prelați, dominicani, unii dintre ei ștergîndu-și gura, apărură din nou la tribună, în timp ce doamnelor din peristil li se serviră primele răcoritoare. Conversația se învîrtea mai ales în jurul predicii lui Melchor Cano; chiar și prințesa de Éboli, cea cu fața prelungă și mîndră acoperită într-o parte cu un tulpan negru — prințesa își pierduse un ochi la scrimă — admise că această predică fusese capodopera clasică a zilei. Dar era mai mult decît atît. Era mai mult decît o serioasă combatere a schismaticilor luterani, acele „reptile veninoase, răspînditoare de molimă, izvor de pestilență". (Celelalte fărădelegi — care urmau să fie ispășite prin acest autodafeu, încălcări de importanță secundară, dar care, de dragul integrității expunerii, acuzatorii socotiseră că nu trebuie ascunse regelui — Cano le trecuse cu totul sub tăcere.) Fusese, pentru cine știa să înțeleagă printre rînduri, ținînd seama și de persoana vorbitorului, o demonstrație oratorică a întregii Biserici de stat spaniole împotriva papei Paul al IV-lea*, care în 1558 fusese umilit de niște *tercios** ale armatei spaniole, iar după aceea, fără încetare, prin jurisprudență autonomă și prin nepublicarea bulelor și scrisorilor, dar încă nu în destulă măsură, pe cît ar fi fost pe placul autocrației seculare și al congregațiilor ambițioase. Nunțiul* apostolic nu se afla printre reprezentanții diplomatici prezenți. Nu ca să-l salveze pe Carlos de Seso își formulase nunțiul protestul, folosind această absență ca pe un ultim și neputincios atu, ci ca să arate că persoana acestuia nu prezintă interes pentru Inchiziția romană. Faptul că închisorile și tribunalele inchizitoriale papale erau mai inumane decît cele spaniole nu juca nici un rol în această chestiune de prestigiu. Potrivit papei, de cîtăva

vreme n-aveau decît să fie arși pe rug toți ereticii, fără deosebire ; mai bun cunoscător de oameni decît mulți potentați lumești, devenit înțelept prin numeroase înșelătorii, papa nu mai punea aproape nici un preț pe convertiri cînd era vorba de o astfel de moarte ; el n-ar fi așteptat pocăința, ca Filip * ! Între timp, cei de față căzură de acord că Melchor Cano, de dragul pocăinței, nu se pricepuse să acționeze asupra sentimentelor nepocăiților atît cît ar fi dorit regele. Emoție, indignare vibrantă, ba chiar și o neputincioasă cădere sub imperiul sentimentelor, răsunaseră în vocea renumitului dominican, profesor la Universitatea din Salamanca și corifeu al Conciliului din Trento*, biciuitor al mocirlei păcatelor romane, adversar vehement al iezuiților * și al misticilor și al tuturor celor care nu se lăsau călăuziți de rațiunea rectilinie ; numai cînd citea teze eretice, devenea un bătrînel plîngăreț, scîrbit, făcea o mutră îndurerată, aproape dezgustată, și dădea din umeri. Dar din aceste prăbușiri — care acționau totuși ulterior prin contrast — se ridica din nou, de fiecare dată, atît cu trupul, cît și cu mintea, pînă la culmile forței fizice sau ale ascuțimii dialectice, care stîrniseră atîta admirație. Epistola apostolului Iacov, numită disprețuitor de către Luther o „epistolă de paie", Cano o folosise ca pe o pîrghie solidă împotriva acelui paragraf din Confesiunea de la Augsburg * care, devenit palid și neputincios, punea credința mai presus decît faptele bune, ca mijloc de justificare. Pînă și un seminarist ar fi fost în stare să citeze aici *Summa Theologiae* * a sfîntului Toma d'Aquino *, partea a 3-a, *questio* 90,2, dar Cano, în plus, după cîteva manevre ocolite, pătrunsese adînc în epistolele apostolului Pavel, bastionul inamic prin excelență, cu scopul de a susține faptele bune cu ajutorul intenției reale a apostolului Pavel ; totuși, a scormoni prin texte pentru a da de urmele acestei intenții era o treabă care necesita destul de multă muncă scolastică. Motive

din liturghia zilei sfîntului Ioan fuseseră amestecate în mod iscusit cu cea din a treia duminică de după Rusalii, care se nimerise să cadă în acel an tot la 24 iunie. Capitolul 15 al Evangheliei cea după Luca, textul acelei duminici, aducînd pentru prima dată în discuție mult așteptata imagine a oii rătăcite, se învîrtea, ce-i drept, în mod cam sufocant, în jurul omiliilor * sfîntului Augustin *, în care, pentru gustul dominican, era vorba în prea mare măsură despre Imaculata Concepțiune. Despre mult discutata autoritate a papilor, Cano fusese destul de înțelept să nu pomenească nimic, cu atît mai puțin despre predestinare, despre tăgăduirea divinității lui Isus Cristos, despre critica la adresa Bibliei, despre căsătoria preoților și despre alte teze luterane nerușinate, de răspîndirea cărora se făceau vinovate oile rătăcite din tribună. O operă de artă în sine fusese însă peroraţia, care urmase numaidecît după aceea. Melchor Cano nu era numai tomist, ci și filozof cu școală umanistă, deci cu mult simț pentru analogii și pentru metafore surprinzătoare ; pe cît era de priceput la înflorituri, pe atît era de profund ; ca urmare — ca să nu mai vorbim de comparaţia pe care o făcuse anterior, între focul sfîntului Ioan *, aprins în seara din ajun de către rege cu mîna lui, și rugul Sfîntului Oficiu * — ducîndu-se foarte departe înapoi în istorie, pînă în creștinismul primitiv, îl scosese la lumină, cu o teribilă ironie și cu o abundență de citate din cele mai erudite, pe Simon Magul*, falsul profet, „părintele a toată erezia", după părerea apologetului Irineu *, și de fapt precursorul gnostic * al protestanților, recunoscut ca atare chiar de ei, care regăsesc la el deviza *sola fides justificat* * și respingerea „faptelor bune" și care consideră că legendara lui imoralitate este o născocire a părinților Bisericii. Apoi Cano îl descrisese pe vrăjitor, cum colindase în păcat prin Palestina, pus în inferioritate de către apostolul Petru prin minunile săvîrșite de acesta, și tot timpul întovă-

răşit de o femeie, numită Elena, care, potrivit lui Simon însuşi, întruchipa Înţelepciunea Divină, dar care în realitate nu fusese decît o blestemată de tîrfă din Tyr, dacă e să-l credem pe Tertulian*. Aici, Melchor Cano aruncase, de sub sprîncenele stufoase, o privire aspră şi cercetătoare înspre Leonor Álvarez de Cisneros, soţia legitimă a lui Antonio de Herrezuela, prima şi ultima fiinţă pe care o convertise el. Aluzia era mai mult decît limpede. Ioan Botezătorul şi Salomeea făcură restul.

— Dacă e să ne îndeplinim trista datorie de a evoca în încheiere, în auzul maiestăţii sale preacatolice, o imagine alegorică atotcuprinzătoare a păcatelor ce urmează a fi pedepsite astăzi, iată acea imagine : Elena, desfrînata ţiitoare a lui Anticrist, identificată în minte cu necurata ucigaşă a Luceafărului creştinătăţii, sfîntul propovăduitor, a cărui zi de naştere o comemorăm astăzi şi al cărui duh fie să ne însufleţească pe noi toţi ! Aceste Gog şi Magog femeieşti (şi cît de puţin femeieşti !) suspină amîndouă în bezna cea mai adîncă. Şi împreună cu ele suspină şi vor suspina cei de-un cuget cu ele, ca şi urmaşii lor, seminţia lor blestemată, copiii şi copiii copiilor ieşiţi din pîntecele lor puturoase ! Dar căile Domnului sînt nebănuite, îngăduinţa Lui este nesecată, şi chiar pentru ereziarh* există putinţă de izbăvire ! Deoarece Dumnezeu este *causa principalis* * a toată iertarea (să nu uităm însă niciodată de *causa instrumentalis* * ; binefacerile Bisericii, unica dătătoare de fericire !) : iertarea prin convertirea întru Cristos, iar dacă nu, iertarea cu ajutorul focului curăţitor, care nimiceşte trupul, dar care pune sufletul, făcîndu-l să-şi ispăşească păcatele, în situaţia de a scăpa, cu sprijinul Cerului, de damnaţia veşnică ! *Morbida facta pecus totum corrumpit ovile !* * Fie ca această maximă, alături de deviza sfîntului nostru Dominic, *Justitia et Misericordia**, să rămînă în veci de veci linia călăuzitoare a Sfîntului Oficiu, care însă nu respinge încă de la

sine în chip irevocabil oile rîioase! Căci, fraţilor, la Domnul, Dumnezeul Trinitar al sfintei noastre mame Biserica, orice este cu putinţă. Cu toate că, în belşugul nemaipomenitei Sale îndurări, îl pedepseşte şi pe acela pre care El îl iubeşte, cel care îl iubeşte pre El, oricît de păcătos ar fi, se îndreaptă spre El din dragoste, nu din pocăinţă de rob, nu de frica pedepsei! Şi, fraţilor, nu va fi oare în ceruri mai multă bucurie de pe urma unui singur păcătos, care renaşte prin Cristos întru Sfîntul Duh şi e primit din nou în sînul Bisericii, decît de pe urma a nouăzeci şi nouă de drepţi, care nu au nevoie de îndreptare?

Nu e de mirare că, în timpul discuţiilor iscate după această omiletică vrednică de admiraţie, ochii tuturor se îndreptară mereu spre Leonor de Cisneros; aceasta stătea, palidă şi sfîrşită, în prima bancă a tribunei, înghesuită între doi inşi: un ţăran, care la 23 martie 1551, în stare de ebrietate, susţinuse că în orice caz tot căsnicia e mai bună decît celibatul — afirmaţie pedepsită frecvent, cu o anumită oboseală, dar şi cu îndîrjire, de către Inchiziţie — şi un evreu care se scăldase sîmbăta. Amîndoi fuseseră supuşi la cazne, pentru presupusă erezie, iar rănile lor purulente, prost bandajate, duhneau la soare. (Întrucît o mărturisire completă a celor îndărătnici şi retractarea celorlalţi făcuse ca orice supliment de anchetă să devină inutil, luteranii nu fuseseră supuşi interogatoriului cu tortură.) Totodată, spectatorii cîntăreau şansele lui De Cazalla, care tot mai încerca să-l convingă pe Herrezuela, prin cuvinte şi gesturi, şi care se adresa din cînd în cînd şi celorlalţi. Aceştia nu puteau să răspundă nimic, ci doar să dea negativ din cap. Nu puteau să gîndească, pentru că aveau capetele împuiate de cuvintele lui De Cazalla, auzite timp de paisprezece zile din gura unor *consultores* * şi *calificadores* * — şi erau ameţiţi de căldură, de mirosul de clei şi de *mordazas*. Numai Herre-

zuela, privind ţintă tîrsîna cu cruce roşie a soţiei sale, în piaţa în care penitenţii, cu cîte o lumînare aprinsă în mînă, îşi făceau intrarea unul cîte unul, ca să-şi audă sentinţele, se gîndi la viaţa lui pierdută ; pierdută, prin dezonoare şi prin toate limitările sociale imaginabile, chiar dacă n-ar fi rămas la convingerile lui şi ar fi abjurat. Privirea lui nu ajunse mai sus de banca de lemn. Un semn dinspre peristil, cum că băieţaşul lui fusese dus la loc sigur, pentru a fi crescut sub alt nume, nici nu îndrăzni să mai spere.

Citirea sentinţelor nu aduse prea multă variaţie — amendă, confiscare (aici casierul vistieriei publice îşi ciuli urechile), flagelare, galeră, închisoare cu obligaţia de a purta în permanenţă *sanbenito,* pedepse spirituale pentru luteranii şi calviniştii pocăiţi — aşa încît spectatorii începură să încheie pariuri cu privire la ordinea în care cei trei îndărătnici urmau să fie supuşi marii încercări, cît vor rezista şi pînă cînd. Mînia pricinuită de încăpăţînarea lor fu potolită de perspectiva de a-i vedea cum ard fără gîtuire prealabilă. Abia cînd Leonor de Cisneros veni în faţă şi cînd asupra ei începu să se reverse vocea spartă a secretarului, interesul se îndreptă din nou asupra spectacolului. În partea de sus a tribunei, dominicanii însoţitori se luaseră la întrecere cu Agustín de Cazalla.

Don Fernando Ramón Álvarez de Cisneros stătea în picioare, în fund de tot, printre alţi membri ai Cortes*-urilor. Nobilii îl evitau, dar din motive de tact, nu de teama de a se compromite, căci, în ciuda celor întîmplate, rămăsese *persona grata* în ochii lui Filip, pe care îl ajutase să-şi impună drepturile împotriva stărilor. Leonor nu-i era decît nepoată de departe, iar relaţiile lui cu Herrezuela, care nu făcuse parte niciodată dintre *regalistas,* susţinătorii puterii regale absolute, fuseseră foarte superficiale. Nimănui nu i-ar fi dat prin gînd să-l acuze de erezie. Încăpăţînat şi stă-

ruitor din fire, avusese însă curajul să facă la toate instanțele care erau cît de cît în legătură cu această cauză tot felul de demersuri, sortite dinainte eșecului. Fusese lăsat să-și înainteze memoriile; fusese îndemnat să renunțe. Nu izbutise să pună la cale altceva decît dispariția micuțului Antonio; copilul avea să fie crescut sub alt nume, într-un sat, nu departe de Medina del Campo *, în familia unui pădurar, așa încît avea să fie ferit de dezonoarea care îi deposeda pe membrii familiei condamnaților de toate drepturile. În ciuda acestui rezultat, cu care o minte sănătoasă ar fi trebuit să se declare mulțumită, don Fernando era stăpînit de mînie și de enervare. Prezența lui Filip, pe care îl socotea mai mult sau mai puțin protectorul său, era în ochii lui o jignire. Mîndria și sensibilitatea lui fuseseră rănite de *corozas*, de *sanbenito* care îi stătea rău Leonorei, de călușurile care făceau ca cele trei victime să fie lipsite de apărare împotriva augustinului, precum și de lașitatea acestuia, subiect de ironii, șoptite cu precauție în jur. Don Fernando era încă destul de tînăr, foarte energic, și în plus se silea să nu dea înapoi în fața nici unei piedici din lume; vremea cît slujise ca ostaș în Italia, unde săvîrșise cîteva acte de eroism, care ajunseseră pînă la urechile Curții, îl pusese în situația de a se bucura de multă cinste, deși într-un chip mai puțin pedant și scrupulos decît granzii* rămași acasă, care se duelau chiar și numai dacă cineva îi privea chiorîș. Avu sentimentul că dacă nu va acționa acum, pe loc, în chiar această clipă, se va simți dezonorat pe viață, chiar și fără intervenția Inchiziției... Cînd plictiseala, căldura, dorința de a se mai dezmorți un pic, îi făcură pe toți să se simtă mai degajați, iar pe cei din imediata apropiere a regelui să-și schimbe chiar locurile, socoti că are o șansă: ieși din rînd, dădu un ocol — și atunci soarele îi lumină o clipă fața bronzată, pe care nasul acvilin turtit se îmbina în linie dreaptă cu

fruntea — și se îndreptă către Filip. Se feri să-și atingă garda spadei. Trecînd prin spatele unui funcționar superior al Inchiziției, cu care stătea regele de vorbă, încercă să prindă o privire din ochii reci și visători ai suveranului, din acel albastru-cenușiu obosit, care licărea sub niște pleoape greoaie, lăsate. Funcționarul se depărtă ; don Fernando de Cisneros veni brusc în față, spre marea mirare a patru sau cinci nobili, aflați în spatele regelui, și spuse tare, pe un ton autoritar, lipindu-și *capa* mai strîns de trup :

— Tratamentul nedemn la care e supus un *caballero* cult și o femeie înrudită cu mine nu l-am meritat din partea maiestății voastre.

Încălcarea etichetei era nemaipomenită, dar Filip se simțea în ziua aceea slujitorul lui Dumnezeu, și poate că orice posibilitate de a se justifica îi era binevenită. Bîlbîit din naștere, neputînd articula decît anevoie cuvinte cu maxilarul lui aproape diform de puternic și cu buzele lui cărnoase, izbuti totuși să alcătuiască un răspuns, înainte chiar ca măcar unul dintre curteni să-și revină din spaimă. Atitudinea hotărîtă a lui don Fernando îl făcu și pe el să fie hotărît, căci ideile prompte nu-i lipseau, iar vorbirea lui defectuoasă și laconică era, într-o măsură destul de importantă, reflexul unui anturaj plin de servilism sau de diplomație, sau al unor amabilități, pe care el le mai socotea încă datorate tatălui său.

— Dacă fiul meu ar fi eretic — zise el — aș căra cu mîinile mele lemne pentru rug.

— Dar nu l-ați pune la stîlpul infamiei cu un căluș în gură !

— Ar fi meritat și asta.

— Dar lucrurile nu s-ar fi petrecut așa ! — exclamă don Fernando de Cisneros mînios.

O mînă umedă îl apucă de braț și îl trase înapoi. Don Fernando de Cisneros își stăpîni pornirea de a se repezi la rege, care îi în-
 torsese spatele și-și plimba acum nemișcat

privirea asupra pieței, unde tocmai se citea una din ultimele sentințe. Lumina după-amiezii scălda fațadele dinspre răsărit; în partea de sus a tribunei sclipeau provocator cele trei tichii ascuțite. Dar sub tichiile ascuțite nu se mai vedeau călușele...

— Cîteva minute încă, — îi șopti la ureche o voce, în timp ce mîna îl trăgea și mai departe, spre balustradă; — nu-i strica maiestății sale plăcerea, don Fernando!

— Tot sînt în dizgrație, — îi zise el, iritat, celuilalt membru al Cortes-urilor, care îi întrerupsese protestul; — ce rost are comedia asta?

În aceeași clipă înțelese. Secretarul se instalase din nou la pupitru. Pieziș sub el se afla Leonor de Cisneros, lipită de evreu. Era ultima șansă pentru toți trei, iar Filip aștepta pocăirea. Odată eliberați aici și dați pe mîna justiției seculare, nu le-ar mai fi fost de ajutor nici o pocăire: atunci nu mai rămînea decît înfricoșătorul *garrote**, inelul metalic gîtuitor, singurul lucru în măsură să-i cruțe cel puțin de chinurile flăcărilor. Îl privi pe furiș pe rege, care pesemne că poruncise să li se scoată condamnaților *mordaza*, evident cu condiția ca ereticii să nu depună mărturie în gura mare, căci nu se auzea din ultima bancă de sus nici o voce, nici o exclamație, nici un cîntec, nici un citat din Evanghelie. Fața prelungă, tînără, ca de cal, a regelui, fața aceea cu nasul fin, părea cufundată în meditație. Filip al II-lea nu era numai un evlavios pătruns de dogme, ci era și un artist, deși teatrul în țara lui se mai afla încă într-o stare deplorabilă. Regele își închipuise acest prim autodafeu al său ca pe o Judecată de Apoi, cu un arhanghel Mihail invizibil, care, cu ajutorul unei săgeți de foc, să îndemne inimile să se pocăiască, tocmai cînd nimeni nu se mai aștepta. În ochii lui se citea teamă, teama neputincioasă că degetul lui Dumnezeu nu va interveni. Căci deși secretarul vorbise foarte

lent, zăbovind la fiecare pasaj, pînă la ultima frază, în care se recomanda autorităţilor municipale să-i trateze pe condamnaţi cu blîndeţe şi milă, el nu fusese întrerupt de nici un semn; numai razele purpurii ale soarelui gata să asfinţească luminau pieziş scena. Antonio de Herrezuela, Carlos de Seso, Juan Sánchez, puteau acum să înghită, să mestece, puteau să respire pe gură, să caşte, să scuipe, să-şi scoată limba, dar de vorbit nu vorbiră. Poporul păstra o tăcere mormîntală. Penitenţii, în cămăşile lor galbene cu cruci roşii, ţinînd încă maşinal în mîini mucurile lumînărilor aproape consumate, păreau mai ghemuiţi unul în altul decît înainte; asupra rîndului cel mai de jos se şi întinsese o umbră adîncă. Inchizitorii stăteau, în tribuna lor, cu bărbiile rezemate în mîini. Regele se întoarse şi, cu capul plecat, dispăru în sala de recepţie a Primăriei.

Don Fernando de Cisneros izbuti să-şi aducă aminte care era de fapt misiunea lui. Şi mai izbuti, cu o jumătate de oră mai tîrziu, să-i facă semn lui Herrezuela, că pentru copilul acestuia fuseseră luate măsurile de trebuinţă. Ura lui împotriva regelui deveni aproape insuportabilă, cînd văzu că cei trei condamnaţi, eliberaţi de Inchiziţie şi daţi pe mîna justiţiei seculare, sînt puşi pe catîri ca nişte saci şi că sînt duşi la închisoare, cu tichiile mototolite, cu căluşul din nou în gură. Răsunară clopotele bisericilor, iar privitorii nu făcură economie de pietre şi de fructe putrede.

În toiul nopţii, Carlos de Seso deveni mai puţin intransigent, îşi retractă tezele şi ceru un preot. Spovedania şi cuminecătura îi fură acordate, dar, fireşte, nu şi sfîntul maslu, pe care îl ceruse. Totuşi, pentru comportarea lui plină de pocăinţă, în loc de sfintele taine rezervate muribunzilor, fu răsplătit cu alte lucruri în măsură să-l consoleze : i se dădu vin, fu sfătuit să aibă curaj şi i se reaminti că pentru pocăinţa lui, fie ea intervenită chiar atît

de tîrziu, pedeapsa i se va ușura, potrivit obiceiului. Într-adevăr, în zori fu dus fără căluș, împreună cu ceilalți, la rug și fu gîtuit cu *garrote* cît mai repede cu putință. Călăul, numit Luis de Jesús *, primise dispoziții să-și îndeplinească sarcina așa cum se cuvine și să nu aplice de data aceasta metoda gîtuirii lente, care era o specialitate a călăilor spanioli și care constituia sursa principală a venitului lor : cazna li se putea răscumpăra și costa zece *pesetas* pentru fiecare minut mai puțin. Primul autodafeu al tînărului rege trebuia să se desfășoare în mod exemplar pînă la epilog inclusiv. De cei doi stîlpi fără inel de fier fuseseră legați Antonio de Herrezuela și Juan Sánchez. În ciuda celor mai severe măsuri de precauție, fură nimeriți de cîteva ori cu pietre, și tot așa și dominicanii însoțitori, care încercaseră pînă în ultimul moment să-i convingă. Prin mulțimea de spectatori care se îmbulzeau se aflau și unele capete înfierbîntate, care vroiau cu orice preț să vadă sînge înainte de flăcări ; alții, mai mărinimoși, se instalaseră în jurul rugului cu *olla podrida* * și cu fructe, al căror miros deveni pentru condamnați o obsesie la fel de insuportabilă ca și mirosul de clei, și acum numărau pe degete tot ce li se oferise : intrarea festivă a regelui, o luptă cu tauri (interzisă de papă cu cîțiva ani în urmă și de aceea sărbătorită cu mare pompă), focuri ale sfîntului Ioan, artificii, două liturghii solemne, *un auto público general* cu o pocăire dramatică, trei eretici arși pe rug, dintre care doi de vii, iar la prînz pe străzi o biciuire pe catîri ! Cînd însă se auziră primele trosnete ale flăcărilor, iar preoții se retraseră resemnați, începură și ei să ia o atitudine ostilă. Cine era acest eretic, care respingea ajutorul bunilor și înțelepților călugări ? Nimeni dintre cei de față nu-l cunoscuse pe Herrezuela în starea lui obișnuită, iar acum, acel căluș alb pe obrazul slăbănog și plin de riduri, cu ochii adînciți în orbite, așezați puțin cam

oblic, precum și fruntea permanent încrețită sub tichia de eretic, îi dădeau o expresie de aroganță grotescă și enervantă. De Juan Sánchez le mai era oarecum milă, dar pe lunganul acesta cu privirea încruntată ar fi vrut să-l sfîșie! Cu toții fură de acord că el îi sucise tînărului capul; simțeau în el un nobil, un *hidalgo**, unul din acei bogați pierde-vară, pentru stîrpirea cărora Inchiziția era gata oricînd să dea o mînă de ajutor. Un individ mic de stat, cu înfățișare de maur, sări în față, îi smulse din mînă prin surprindere unui soldat o halebardă și i-o azvîrli lui Herrezuela în șold, ca pe o lance. Sîngele curse în urma armei căzute pe jos. Dar poate că această brutalitate era o binefacere pentru el; durerea îi abătu atenția, îi risipi teama de o anumită flacără, cea mai lungă din toate, care îi lingea mîna dreaptă și pe care, aplecîndu-și capul cît putuse de mult, o văzuse de cîtăva vreme că se apropie. Mai mult sau mai puțin în echilibru între ele, cele două senzații de durere se lăsau acum mai lesne stăpînite, iar mirosul de lemn ars acoperi duhoarea dezgustătoare a cleiului. În spatele lui Herrezuela pîlpîia focul; nori de fum ascunseră privirii lui crucea albă, înaltă, care fusese fixată pe rug. Prin haine, flăcările atinseră pielea lui Juan Sánchez, dar întrucît făcuseră un ocol și-i arseseră funiile, acesta, cu o zmucitură, izbuti să se elibereze, așa încît acum înaintă împleticindu-se și arzînd, răsucindu-și întruna umerii, și se îndreptă spre marginea rugului; mîinile îi mai erau legate una de alta. Privi halebardele cu vîrfurile coborîte, șovăi, apoi vru să se lase pe vine ca să sară jos; privitorii și ostașii se dădură nehotărîți înapoi, arătîndu-și unii altora cum îi ling limbile de foc fața; se întoarse și văzu ochii lui Herrezuela ațintiți asupra lui. Se trase numaidecît înapoi, cu un fel de zel în pașii repezi și bîjbîitori, și se instală din nou pe locul inițial, lipindu-se de stîlpul carbonizat, care se făcu

bucăţele în spatele lui. Unii îşi aduseră aminte de zîmbetul lui simplu, de adolescent, din ajun. Ceea ce aşteptaseră toţi cei de faţă : ierarhie, o anumită succesiune, nu se produse ; unul singur rezistase pînă la urmă, şi nici acela complet. Da, ambii eroi erau acum la fel de măreţi, la fel neînfricaţi, iar pe faţa lui Juan Sánchez se putea regăsi bucuria acestei solidarităţi ; dar faţa lui încremeni treptat şi ea, pînă cînd fu la fel de afumată şi de sfrijită şi de acoperită cu băşici ca şi trupul lui Carlos de Seso, pe care flăcările îl mistuiseră primul şi după care spectatorii fură nevoiţi să-şi şteargă ochii ca să îndepărteze particulele de cărbune aduse de vînt.

După un an, Leonor de Cisneros fu predată justiţiei lumeşti. Era în ziua de 9 aprilie 1560, în postul Paştilor, deci de data aceasta publicul mînca numai fructe, fără *olla podrida*. În locul regelui, preocupat de căsătoria sa cu Elisabeta de Valois *, în centrul interesului se afla acum trimisul papei : nu nunţiul, ci un legat extraordinar al hispanofilului Pius al IV-lea *. Legatul primise sarcina ca Trandafirul de Aur, sfinţit în ziua aceea (a patra duminică din post) în biserica Lateran de către sfîntul Părinte în persoană, să-l predea cu cîteva săptămîni mai tîrziu lui don Carlos, mîncăul princiar, care, după ce sărbătorise evenimentul prin mese neobişnuit de îmbelşugate, fu repus, cu ajutorul unei clisme, în situaţia de a primi comunicarea personal şi într-un chip nu prea psihopatic. Fu nevoie să i se explice ce însemna Trandafirul de Aur. Puteai să te oglindeşti în el, sau era o jucărie, sau răspîndea miresme ? Cuvîntarea cardinalului-episcop, monseniorul Cayetán, fu întreruptă de două ori de către moştenitorul tronului prin rîgîieli. Trandafirul de Aur juca un anumit rol şi în predica ţinută de dominicanul *calificador* în timpul autodafeului. Melchor Cano — decedat între timp, nu mult după

Paul al IV-lea, se zice că de inimă rea că-şi pierduse duşmanul şi nu mai putea să tune şi să fulgere împotriva nepotismului roman — făcuse şcoală cu amestecurile lui, îndrăzneţ retorice, de liturghie, istorie biblică şi actualitate, acum îndreptate asupra Leonorei de Cisneros, cu ajutorul Trandafirului de Aur, al tufişului arzînd şi al Mariei Egipteanca, a cărei onomastică era întîmplător chiar în acea zi. („Precum Moise în Egipt a fost ales prin acest semn, tot astfel şi această păcătoasă din deşertul luteran va fi purificată prin flăcări, care sînt trandafiri de aur!")

Nu fusese cruţată nici o osteneală şi nici o grijă pentru a o împiedica pe Leonor să recadă în rătăcirea ei, dar ea rămase neclintită. Pornirea — intensificată mai tîrziu datorită fricii — care o făcuse să-i întoarcă lui Herrezuela spatele, devenise pentru ea aproape de neînţeles. În plus, mai erau cîteva motive care dispăruseră : speranţa ca prin exemplul pocăinţei ei să-l salveze pe Herrezuela de rug şi datoria de a rămîne în viaţă pentru băieţaşul ei. Ambele motive le pierduse în 1559. Clarisele,* care o supravegheau în *Casa de la penitencia,* destul de isteţe ca să întrevadă că există o legătură între toate acestea, îşi mai dădură osteneala să afle urma copilului, dar era foarte problematic ca remuşcarea să înlăture orice piedică din calea rezultatului favorabil visat de ea : acela de a-şi putea revedea băiatul şi de a-l putea creşte mai tîrziu sub propriul său nume. Don Fernando de Cisneros plecase în Mexic şi tăiase toate firele de legătură cu micul dezonorat.

Leonor arse cu aceeaşi resemnare ca şi Herrezuela, unii spun că datorită soporificului pe care i-l administrase un medic milos, aflat în slujba Inchiziţiei. Spectatorii văzură cu groază cît de albă şi de vlăguită fusese Leonor şi cum se înnegri în flăcări. Se numărase printre ultimii luteran arşi pe rug în Spania ; după aceea n-au mai fost arşi pe rug decît mai ales evrei,

străini, și din cînd în cînd cîte un maur bogat. Cenușa ei, presărată în rîu în timp ce preoții mormăiau formule sacre, fu dusă de apă spre soare-apune, prin Spania, prin Portugalia, prin *sierras**, prin păduri, prin livezi de măslini și prin vii, fu legănată cîtva timp încolo și încoace de talazurile oceanului Atlantic și ajunse în cele din urmă la mal, unde rămase locului *ad maiorem Dei gloriam**.

PARTEA ÎNTÎI

I. ESCORIAL, 2 MAI 1583

Călătorii ajunseseră în punctul cel mai înalt, dar munții Guadarrama nu se zăreau încă. Valea era învăluită într-o ceață argintie, care se apropia repede, iar vîntul de la nord, tot mai puternic, care mîna ceața, era rece ca gheața; picăturile de ploaie izbeau ca niște săgeți lutul brun îmbibat cu apă. Dar ceea ce făcea ca, pe drumul plin de hopuri, carul cu boi, ale cărui roți din stînga se aflau mult mai sus decît cele din dreapta, aproape să se răstoarne, și ca lectica, la vreo zece metri mai în urmă, să se legene ca pe niște valuri stîrnite de furtună, nu venea de la miazănoapte, ci de la apus. O luptă în chip de vîrtej, între cele două vînturi, chiar peste capetele lor, o schimbare a direcției ploii, o pală de grindină, și iată că un prim colț al coviltirului se înălță în văzduh, iar cei șase oameni, atîrnați de căruță cu toată greutatea, nu-l mai putură ține. Boii, cu coarnele lor întoarse de două ori, între care apa șiroia din ciucuri și din împletitura de papură, se mai țineau încă bine pe picioare. Cu o zmucitură, lectica se prăbuși la pămînt. Un om veni, plescăind cu picioarele în noroi, de la vehiculul din față, la lectica din spate.

— Grindină, *señor* !

Un fulger galben făcu să se lumineze interiorul. Călătorul în șubă lăsă să-i cadă cartea din mînă, își trase binișor ochelarii de pe nas, bîjbîi după pălărie și după fereastra închisă,

ca o energică pasăre de pradă care vrea să-şi pună în ordine, cît mai repede cu putinţă, în acelaşi timp, veşmîntul de pene şi colivia, şi apoi aşteptă nerăbdător ca slujitorul să-i ajute să deschidă colivia. Omul strigă încă o dată acelaşi lucru, amestecîndu-şi vocea cu duduitul tunetului.

— Grindină ?

— Da, *señor*, şi căruţa aproape că n-o mai putem ţine, şi ... — privi căruţa din faţă, ferindu-şi ochii de salva biciuitoare — s-a desprins coviltirului, *señor* !

— Dar Diego unde e ?

— Diego trage şi el la căruţă ; boilor le e frică de fulgere. Coviltirul s-a desprins acum în două părţi !

Se dădu înapoi cînd auzi o înjurătură stridentă, venită din lectică ; pe greceşte, limbă pe care n-o înţelegea. Un nou fulger aduse pe faţa celui ce înjurase o mînie de culoarea şofranului. Părea că i se revărsase fierea în obraji şi pe fruntea pleşuvă şi ascuţită. Expresia acestei feţe avea ceva ciudat : mai mult decît în ochi, indignarea i se citea pe sprîncenele negre, trase mult în sus, care anulau toată neputinţa nasului coroiat, acum speriat, şi a barbişonului cuprins de tremurici. Slujitorul, care fusese tocmit anume pentru această călătorie, nu cunoştea încă accesele de mînie ale lui messer * Domínico — aşa îi spunea Diego. Îngrozit, văzu că omul în şubă, în loc să-şi ia pălăria, apucă un retevei noduros, iese val-vîrtej din lectică şi, agitîndu-şi în aer reteveiul şi fără să alunece, parcurge într-o clipită cei zece sau cincisprezece metri care îl despărţeau de carul cu boi. În ciuda grindinii care izbea fără milă, sprîncenele rămaseră ridicate şi ochii deschişi. Era mic de stat, un pic adus de spate, dar vînjos, iar în mers avea ceva contradictoriu, ca şi cum cele două direcţii, perpendiculare una pe alta, ale furtunii, pătrunseseră acum şi în trupul lui. O primejdioasă pasăre de pradă, deghizată, cu ajutorul şubei grele,

în babă certăreață ! Vîntul dinspre apus se înteți.

Diego, care nu purta basma roșie, ca cellalți, ci un *sombrero* cu o cureluşă petrecută sub bărbie, luă mîna de pe vehicul. Căruța era prea zveltă, iar încărcătura era plată și nu destul de grea ; îi spusese aceasta, cu părere de rău, patronului și avea de gînd s-o spună încă o dată, cu aceleași cuvinte. Reteveiul vîjîi deasupra a trei capete ; înjurăturile erau formulate acum pe spaniolește, deși cu accent grecesc. Diego, politicos, își întoarse fața. Omul în șubă se răsti :

— Pe *Virgen* de los Desamparados**, te concediez !

— V-am prevenit, messer Domínico — zise slujitorul, în timp ce, căznindu-se să se țină pe picioare, proptea cu o mînă căruța, care tocmai avusese din nou de gînd să se răstoarne, căci trei oameni din echipă începuseră să fixeze, în mod stîngaci, coviltirul luat de vînt — tabloul e prea ușor pentru furtună. N-avem decît două mîini fiecare, ca și pictorii. Ce preferați : să vedeți toată lucrarea în noroi sau un pic de grindină pe verniu ?

— Nu v-am poruncit să țineți mijlocul drumului ? Căruța stă strîmb, catîrule !

— Drumul ăsta n-are mijloc, *señor*.

— Pe viitor am să tocmesc un pichet de ostași, netrebnicule !

— Ce-ar fi să înălțăm o rugăciune scurtă sfîntului Cristofor*, boierule ?

— *¡¡ Santa María !!*

În vocea lui nu mai răsunase indignare, nici mînie provocată de întrebarea ironică a subalternului, ci spaimă violentă. Văzuse. O frîntură lungă, triunghiulară, sub coviltirul care fîlfîia ; o frîntură multicoloră : un șarpe răsucit, ținînd în gură o hîrtie scrisă, un picior desculț, un trunchi de copac, cîteva flori ca niște nestemate sclipitoare... Și boabele de grindină, ascuțite, săltărețe, nu prea mari, dar năpustite cu putere peste mica minune ascunsă... Văzuse,

simţise, ce însemna asta : o parte a muncii lui de o viaţă, o parte a faimei mondiale pe care dorea s-o cucerească, rămăsese fără ocrotire sub grindină !... Îşi schimbă pe loc atitudinea. După ce-şi azvîrli cît colo reteveiul, puse şi el umărul, ca cel din urmă slujitor. Lucru curios: comportarea lui, cea de stăpîn mînios, care, deşi violentă, nu fusese cîtuşi de puţin nefirească, fu înlocuită, fără nici un fel de tranziţie, de cea a meseriaşului practic. Gîfîi. Pilda lui îi însufleţi pe ceilalţi prin priceperea cu care intervenise. Cu mişcări repezi, legă frînghiile desfăcute, netezi coviltirul şi îşi acoperi lucrarea, cum şi-ar înveli o mamă copilul. Nici o înjurătură nu mai ajunse la urechile slujitorilor, care în acest timp sprijineau căruţa sau linişteau boii. Grindina încetă brusc ; cele două direcţii ale uraganului mai vînturară cîtva timp nişte zdrenţe de ceaţă, apoi se liniştiră şi-şi luară rămas bun una de la cealaltă; atunci, foarte departe, la miazănoapte, începu să lunece încet, de la stînga spre dreapta, acoperişul cenuşiu al munţilor Guadarrama ; trei piscuri înzăpezite, apoi şapte.

— Cei şapte îngeri cu ultimele plăgi, — rîse pictorul, recunoscător.

Nu ştia cum îi venise în gînd comparaţia aceasta. Văzu că încheietura mîinii lui Diego sîngerează şi vru să se ducă spre el, dar Diego îl respinse cu asprime, arătînd cu mîna întinsă :

— El Escorial *, *señor*.

Chiar sub cele şapte piscuri se înălţa, în peisajul verde, un cub nedeslușit, alburiu. Umbra unui nor trecu peste el ; după cîteva clipe fu din nou luminat de soare, devenind galben deschis, cu sclipiri ici şi colo. Cuprins de teamă o clipă, grecul se întoarse şi văzu că patru purtători puneau pe picioare lectica răsturnată, ajutaţi de nişte indivizi îmbrăcaţi ciudat, opt sau nouă la număr, în uniforme decolorate şi cîrpite, şi toţi pociţi într-un fel sau altul : şchiopi, strîmbi, ciungi, sau în cîrji. Zelul lor

părea excesiv față de dificultatea lor de a se mișca.

— Uite că v-a venit și pichetul de ostași, *señor*, — zise Diego, cu buzele strînse.

Fără să răspundă, pictorul continuă să privească, stînd cu spatele către miazănoapte.

Faptul că „drumul ăsta n-avea mijloc" — replica lui Diego — fu confirmat abia în restul călătoriei. Toți slujitorii îl blestemau pe grecul acela încăpățînat, care nu voise să treacă prin Madrid, ci ținuse morțiș s-o ia de la Toledo de-a dreptul spre nord, pe drumuri atît de stîncoase sau pline de gropi, încît la fiecare răspîntie ar fi trebuit nivelate cu praf de pușcă. De trei ori călătorii făcuseră apel la potecile pentru catîri, care se înfundaseră însă de fiecare dată în aceeași carieră de piatră și pe care picioarele boilor se încurcaseră în bălării țepoase. Explicația acestor peripeții nu era faptul că messer Domínico n-avea chef să plătească vamă — erau cinci vămi pe drumul ocolit, iar lui Diego îi spusese că acesta e motivul — ci faptul că n-avea chef să-și lase căruța pradă curiozității capitalei, unde era cunoscut la fel de bine ca la Toledo. De aceea îndurase atîtea, resemnîndu-se chiar să înnopteze în hanuri proaste. Ca o slabă compensație, soarta îi dăruise atunci ajutorul celor opt ostași invalizi. Mergînd lîngă lectică, pe care își atîrnase șuba la uscat, văzuse cum acești viteji prost îmbrăcați — soldați cerșetori, fără îndoială, din cei care puteau fi întîlniți în toată Spania, participanți la campania din Portugalia și lăsați apoi de stăpînire în voia soartei — îi văzuse cum umblă cu comoara lui ca niște tunari cu bateria care trebuie trecută peste munte, printr-o trecătoare, sub ochii generalului. În uluoul îngust și unsuros, din care apa se scurgea șerpuind, tabloul lui era în siguranță. Soldații se aflau pretutindeni în același timp, în ciuda beteșugurilor lor trupești, iar cînd căruța ajunse pe cîmpia de la poalele

dealului, putînd fi deci lăsată pe seama celorlalţi, se aşezară, serioşi şi demni, în front, ca să-l aştepte pe patron ; numai că la unul un ciot de braţ ieşea mai în faţă, la altul un genunchi răsucit depăşea spre spate, aşa încît alinierea nu prea era aliniere. Comandantul, al cărui nas fusese luat de un glonte, vorbea cu oarecare accent.

— Oameni buni, primiţi asta de la mine ; mă duc la Escorial, unde am de luat mulţi bani; ceea ce vă dau este o datorie de onoare ! — exclamă grecul, care stătea în faţa lor cu o pungă în mînă, într-o atitudine involuntară de comandă.

Nici un zîmbet nu apăru pe feţele lor tăbăcite.

— Şi noi ne ducem la Escorial, *señor*. Şi noi avem de cerut o datorie de onoare, dar de la alţii.

— Atunci, un suflet de creştin nu poate decît să vă mulţumească, fraţilor.

După cîteva minute mergeau şontîc, la o sută de metri în faţa lui, la hotarul dintre stîncile roşietice şi valea cu păşuni verzi. Îi urmări cîtva timp cu privirea, apoi şi-o îndreptă spre Sierra strălucitoare, spre şesul lung, pătat cu galben, bătut acum de soare pînă la Madrid, spre cîmpul pietros din stînga, care se întindea pînă la pădurile de pini din La Granja *, unde grindina albă se topea într-un abur brun, violet şi verde, şi apoi spre grădinile şi *huertas** din jurul blocului cenuşiu, care începuse să domine tot mai mult peisajul. Dar, stăpînit de un respect aproape sacru, se feri să privească acest centru al Spaniei, aşa încît ochii lui rămaseră aţintiţi cu încăpăţînare asupra sătucului : iarăşi soldaţii, şi un singur măslin, mic, argintiu, la mare depărtare. Cît amînase el realizarea acestei dorinţi tainice, de a veni încoace ! Ani şi ani de zile ! Cunoştea Escorialul numai din planşele lui Juan de Herrera *, planşe însoţite şi de descrieri amănunţite. Fusese luat în rîs pentru această abţinere, con-

siderată a fi una din toanele de neînțeles ale bizarului străin. Dar el știa ce face. Nu vroia să intre în palatul-mănăstire ca musafir, oricît de bine ar fi fost primit, ci ca învingător. Așa încît n-avea să intre în „a opta minune a lumii", ci doar s-o privească, însoțit de propria sa minune a lumii, culcată într-un car cu boi. Nu avea ambiția să devină cu tot dinadinsul pictor al curții, primul artist al regelui. De aceea tot amînase, an de an, să părăsească Roma și să plece în Spania: numai ca să fie sigur că vine în Spania ca *primus inter pares* (cu toate că amînase și din alte motive, legate de viața lui particulară). Firea lui cercetătoare și egocentrică îl făcea să nu accepte relațiile firave, timide și superficiale cu lumea exterioară decît din punctul de vedere al onoarei și recunoașterii, deci nu ca pe un maximum la care merită să rîvnească, ci ca pe un minimum care i se datora! O datorie de onoare, într-adevăr, ca cea la care păruseră să se refere soldații aceia schilozi și pe care aveau de gînd s-o ceară în același loc... Din nou privirea lui cuprinse uriașa clădire, în jurul căreia începuseră să se zărească, mici de tot, primele siluete omenești, pe lîngă eleșteiele din fața intrării principale de pe fațada de la soare-apune, cea cu opt coloane dorice. Da, abia atunci vor îndrăzni ochii lui s-o privească în voie și cu temei, cînd obiectul acela, culcat în carul cu boi, va fi ajuns la destinație, va fi acceptat și va fi sfințit pe altarul sfîntului Mauriciu, patronul ocrotitor al celor bolnavi de podagră, al celor tari de urechi, al ostașilor — da, și al acelor invalizi de război de colo, de jos; întîlnirea cu ei i se păru a fi semn bun — și al pictorilor pe sticlă, deci și al tuturor pictorilor. Dar avea de gînd ca, odată dobîndit acest lucru, să nu mai facă nici o concesie! Odată suit în șa, avea să forțeze gustul, gustul șovăitor al unei epoci, de care nu avea de ce să se plîngă, dar care, totuși, pentru dezvoltarea lui, reprezenta ultimele piedici. Și deși știa că *Mauriciul*

lui — şi cu atît mai mult în tabloul de probă pictat cu vreo cîţiva ani în urmă, cel cu ciudata balenă din spatele regelui în rugăciune! — mai linguşise în prea mare măsură vederile suveranului, autoironia lui izbuti să iasă învingătoare: de acum înainte n-o va mai linguşi.

Îşi văzu de drum, contemplînd panorama şi avînd tot timpul în spate scîrţîitul monoton al căruţei cu preţioasa încărcătură. Iarăşi îi veniră în minte cei şapte îngeri, pe care avusese impresia că-i recunoaşte în cele şapte piscuri ale Guadarramei, aşa încît reveria lui ajunse, pe două căi, la Apocalipsă; îngerii cu ultimele şapte plăgi — şi noul Ierusalim, la care se gîndise în lectică, în timp ce citea marele poem eroic al lui Torquato Tasso, apărut cu vreo cîţiva ani în urmă. Un nou meşteşug pentru mîinile sale?... Simţi acum o ciudată plăcere că poate cuprinde în viziunile profetice ale Apocalipsei tot ceea ce îl înconjura, chiar şi ceea ce lăsase în urmă: „...fulgere şi vuiete şi tunete... şi grindină mare, cît talantul...“* Silueta alburie a Escorialului nu mai era decît la o bătaie de muschetă. Acolo, în mijlocul peisajului, aşezase el Noul Ierusalim, dar într-o variantă mai lugubră. În loc de iaspis şi de aur curat, acolo era granit şi ardezie, iar în loc de pace şi beatitudine cerească, cele 2 673 de ferestruici ca tot atîţia ochi iscoditori, mai mulţi la număr decît numărul Fiarei *. Clădirea aceasta se putea măsura cu un baston de trestie, la fel de bine ca şi cealaltă; geometria le domina pe amîndouă, dar aici în mod ameţitor de arbitrar, o îndrăzneaţă şi rece îngrămădire de dreptunghiuri, sfere, hemisfere, prisme, triunghiuri, o schemă monumentală, pe care el, cu un fior produs de irealitatea ei, prefera şi acum să şi-o amintească din gravurile lui Herrera, decît să se încumete s-o privească în toată cuprinderea ei. Liniştea de oţel, mai degrabă decît de piatră, a acelor turle, a acelei cupole, a bisericii lăsată absolut singură în pă-

tratul format de ziduri, totul fiind amplasat într-un peisaj verde, nu părea oare a fi un plan întocmit de un arhitect și rămas deocamdată pe hîrtie, într-o formă nedefinitivată, cu umbrele respective, și cu legenda explicativă scrisă în colțul unui tablou, recent colorat? Clădirea aceasta îl minuna, nu pentru că semăna prea puțin, ci pentru că semăna prea mult cu planșele care o înfățișau și pe care el le cunoștea! Totul lucea și sclipea în jur, pînă și caldarîmul de marmură pe care umblau curteni și călugări, dar clădirea însăși era moartă... La un moment dat, după ce trecu pe lîngă ei un detașament de călăreți ai regelui, în livrele roș-galbene, — dealtfel îi întrecea mereu cîte un curier rapid, — își încetă comparațiile și-și aținti din nou privirea spre veterani, care ajunseseră chiar lîngă palat. Stăteau acolo în aceeași formație ciudată, ca în urmă cu o jumătate de oră. Erau priviți cu spaimă și uimire, poate mai puțin din pricina zdrențelor și a beteșugurilor lor trupești, cît mai ales datorită expresiei de deznădăjduită hotărîre de pe fețele lor. Pictorul își aminti cum trecuseră cu puțin înainte pe lîngă călăreți: fără să salute, cu fețele întoarse în partea opusă, — afară de unul singur, cel cu gîtul țeapăn, — în timp ce un altul își netezea cu degetele, pe hainele ferfenițite, liniile roșii și galbene, culorile Aragonului. „Nu sînt oaspeți prea plăcuți", își zise. Acum cînd ajunsese atît de aproape de palat, îndrăzni să-l privească. De pe arhitrave și de pe cornișe picura. Ceva mai sus răsunară deodată niște voci de copii; într-adevăr, ridicîndu-și capul, zări vreo douăzeci de seminariști, în scapulare* scurte, aplecați peste parapetele ferestrelor cele mai de sus, unde arătau cu degetul și rîdeau. Un părinte augustin veni dintr-o grădină și amenință cu pumnul. Capetele dispărură cît ai clipi. Domínico Theotocópuli nu era sigur dacă veselia lor fusese pricinuită de cei opt ostași, pe care în clipa aceea garda palatului îi gonea de pe

platforma pavată, sau de carul cu boi și de lectica plină de noroi, cu șuba lui udă atîrnată deasupra...

La Escorial, *pater hospitarius** nu părea a fi prea vorbăreț. După ce îl conduse pe pictor în chilia lui de oaspete, plecase din nou, cu un *pax vobiscum** mormăit, lăsîndu-l întins pe asprul pat de campanie. Pictorul se trîntise îmbrăcat; mai avea încă pe el costumul scump de catifea, cu guler de dantelă de Veneția, pe care și-l pusese în atelierul lui Pompeo Leoni și pe care îl cărase tot drumul, în lectică. Într-un colț al încăperii prost luminate, pe ai cărei pereți nu era altceva decît un crucifix și un agheasmatar, își pusese bastonul și spada. Se gîndi, cu oarecare strîngere de inimă, că ar fi fost bine să poată pune alături și o pensulă mare, ca descîntec împotriva influențelor rele asupra pictorilor. Ce-i drept, în ziua aceea fusese primit mai mult ca un *caballero* decît ca un artist sărbătorit. Și asta în ciuda nerăbdării regelui, atît de des confirmată în scrisorile majordomului, de a vedea tabloul făgăduit de ani de zile și mereu amînat. În acel stup uriaș nu-l cunoștea aproape nici unul dintre nenumărații curteni, artiști și învățați, care foiau acolo, dar dintre cei o sută și cincizeci de călugări, de la *prior** pînă la ultimul *hortulanus** — umili și simpli erau de fapt cu toții, acești ieronimiți, mai degrabă meseriași decît eruditi teologi — nici unul nu prea avea motive să-i fie deosebit de binevoitor grecului din Toledo. Sub-priorul, părintele Diego de Yepes, putea fi socotit chiar dușman personal al pictorului. Și nu-l întîlnise niciodată! Dar atunci cînd De Yepes era încă *prior* al mănăstirii ieronimite La Sisla, din apropiere de Toledo, se petrecuse un fapt care nu putea să nu facă din el un dușman personal al grecului. Întîmplarea, una din numeroasele isprăvi ale lui Theotocópuli în legătură cu munca pictorilor, plătită cu atîta zgîrcenie, se poate povesti în cîteva cu-

vinte. Timidul său ucenic Luis Tristán primise din partea acelei mănăstiri bogate o comandă : să picteze *Cina cea de Taină*. *Cina* ieșise bine; îi plăcuse și lui, adică lui Theotocópuli. Călugării refuzară să plătească cei două sute de ducați convenîți și îl chemară pe meșter ca să-l convingă să reducă onorariul la o sută. Messer Domínico îi întrebă, în prezența ucenicului, dacă acesta avusese nerușinarea să ceară două sute de ducați.

— Da, confirmară călugării.

Pe loc, urlînd : „Unde-i ticălosul?", se repezi la Tristán ca să-l brutalizeze, sau cel puțin se prefăcu, îl urmări de două ori în jurul unei mese rotunde din trapeză, cu care prilej fu răsturnată o iconiță de fildeș, abia cumpărată, a sfintei Eulalia, apoi își dădu ochii peste cap, ca în pragul unui atac de dambla.

— Stai, meștere! — strigară ieronimiții îngroziți. — Liniștește-te ! Nu știe nici el ce a cerut, bietul băiat. Cu siguranță că are să...

Grecul zbieră :

— Las' că-i arăt eu lui, că n-a cerut cincisute pentru această superbă operă de artă. Își trădează breasla, nerușinatul !...

Luis Tristán își primi cei cinci sute de ducați.

Făcuse haz de multe ori, cu Tristán, și cu alții, de povestea cu *Cina*, dar acum amintirea ei îl indispunea. Găsi noi semne de dușmănie în jurul lui. Așa, de pildă, ce putea oare să însemne faptul că micul său tablou, pictat de probă pentru rege, fusese atîrnat într-o sală întunecoasă, undeva prin fund ? Pompeo Leoni îl liniștise numaidecît ; acolo stătuse atîrnat tot timpul ; și într-adevăr, după oarecare chibzuință, totul părea să corespundă cu descrierea pe care i-o trimisese cîndva sculptorul cu privire la acea sală, doar că descrierea fusese cam prea colorată. Întrucît Leoni continua să admire fără rezerve mica pînză, pictorul trecu sub tăcere părerea sa autocritică. Admise bucuros că tabloul poate să fie atîrnat oriunde și totuși să fie

bun. Dar nu era bun! Se întîlneau în tablou reminiscenţe din Hieronymus Bosch, pentru că Filip era nebun după Hieronymus Bosch. Ideea cu balena care înghiţea într-un mod înfiorător, prea exagerat, o întreagă armată de damnaţi, îi venise datorită povestirii lui Leoni, despre falca de balenă, cu care se amuzaseră atît de bine infanţii* la Escorial. Întrucît Filip însuşi fusese nevoit să se aşeze în mijloc, pe un covor înflorat, în poziţie de rugăciune, îmbrăcat în negru, compoziţia era nereuşită, iar negrul tulbura armonia culorilor. În afară de Carol Quintul şi de papă, apăreau în tablou şi cîţiva papi morţi — pictaţi după portrete existente, ca şi cele două personaje regale — şi asta numai pentru că Filip tocmai încheiase din nou pace cu partizanii papei şi cu iezuiţii. „Adorarea numelui lui Isus", subiectul tabloului, era dealtfel o temă iezuită.

Şovăieli şi tatonări, ca în această lucrare de probă, se găseau poate şi în noua pînză, care îi fusese luată numaidecît după ce sosise, ca să-i fie arătată regelui. Dar aici, în *Sfîntul Mauriciu şi ofiţerii lui,* linguşirea gustului feţelor simandicoase lumeşti se mărginea numai la aspecte exterioare: un colorit mult prea veneţian, mai ales o folosire exagerată a ultramarinului, pe care, la cererea lui, i-l trimisese regele. Nu, acum nu-i mai părea rău că-şi asumase sarcina aceasta, după toate încercările de a scăpa, printre care se număra şi aşa-zisa lipsă de ultramarin. Nu avea bani pentru ultramarin, aşa scrisese, iar fără ultramarin nu-l putea picta pe Sfîntul Mauriciu. Nu ştia încă dacă fusese crezut sau nu, dar pînă într-o săptămînă vistieria goală procurase preţiosul colorant albastru în asemenea cantităţi, încît ar fi putut umple cu còpii toate bisericile şi mănăstirile Spaniei. Motive de refuz, aşadar, nu mai avea... Sau poate că ar fi fost totuşi mai bine să refuze, să înapoieze colorantul sub un pretext oarecare, sau să

scrie ce gîndește ? Că nu vrea să lucreze la Escorial, pentru că, în ciuda ambiției sale, nu dorește să-și jertfească în nici un caz independența lăuntrică, pentru a deveni un pictor de Stat, care în timp ce lucrează să simtă în permanență peste umărul stîng privirea regelui ? Exista o poveste despre pictorul olandez Antonio Moro*, „mult-iubitul fiu Antonio" al lui Filip, — titlul lui fusese *Pintor y Ayuda de Cámara**, — care îi pictase pe primii trei regi și care fugise în Flandra, deoarece curtenii îi băgaseră în cap că Inchiziția are de gînd să-l ancheteze, fiind convinsă că-l vrăjise pe rege. Grecul nu crezuse niciodată nici o iotă din toată povestea asta (dealtfel mai circulau și altele). Nu : pentru că nu mai putuse pune de acord constrîngerea cerințelor regale cu conștiința sa de artist, de aceea plecase flamandul... Iar vîrstnicul său prieten Antonio Covarrubias, canonicul surd al consistoriului catedralei din Toledo — omul care saluta cu zîmbetul lui trist fiecare portret nou al patronului surzilor, și care își petrecuse ultimele săptămîni într-o încordare la fel de mare ca și soția sa, ca și ucenicii săi și ca și omul său la toate, pe nume Preboste —, Covarrubias, eruditul elenist, nu-i pusese oare în fața ochilor înrîurirea funestă a curții, de data aceasta cu ajutorul unei maxime latinești, din Lucan : *Exeat aula, qui vult esse pius* *, completată și de Ovidiu : *Bene qui latuit, bene vixit* *, făcînd astfel aluzie la o caracteristică a grecului, ades discutată de ei doi, și anume că grecului nu-i plăcea ostentația, mai ales cînd avea de-a face cu oameni care oricum nu l-ar fi înțeles, și că pînă și luxurianta sa dragoste de fast el prefera să și-o satisfacă între patru pereți ? Dar trecuse Rubiconul ; *Mauriciu* nu mai era în puterea lui ; *Mauriciu* se afla acum la rege...

Povestiri și anecdote ale lui Pompeo Leoni îi umblau prin cap. Sculptorul nu numai că-i arătase tot ce se putea vedea din marele pa-

lat-mănăstire, dar îi și povestise totul, îi dezvăluise totul, îi explicase totul. După ce se dezbrăcă și stinse lumina, Domínico încercă să recheme în minte punctele principale din șuvoiul de cuvinte debitate de Leoni în micul atelier, unde bustul pe jumătate neterminat al regelui privea rece în gol, pe lîngă ei. În primul rînd, cei opt ostași schilozi, care îi dăduseră o mînă de ajutor pe drum și care acum dormeau probabil într-un han sărăcăcios, în Escorialul-de-Jos, adică în sat. „Sînt aragonezi" — spusese Leoni, pe un ton, de parcă i-ar fi văzut de la aceeași apropiere ca și pictorul — „ah, ăia bat cuiul cu capul lor, prietene Domínico, de ăia nu scapă ușor regele ! Au venit încoace, chipurile, după solda sau pensia restantă ; nu sînt primii ; numai să nu se ascundă aici și ceva politică... Poate că nu strică să fie tratați mai bine decît săracii din Escorialul-de-Jos, cărora li se dă de mîncare aici, în fiecare zi." Și trecuse apoi la marea nemulțumire care domnea în Aragón, unde stările nu mai fuseseră convocate din 1577, ceea ce e insuportabil pentru un popor iubitor de libertate, care nu vrea să fie cîrmuit de inchizitori, de camarile și de străini, cum e monseniorul Granvelle *. De cîtăva vreme atmosfera printre nobilii de țară era extrem de încărcată, în legătură cu scandalul Antonio Pérez * — trădător, dar aragonez get-beget — care era ținut de multă vreme închis, împreună cu iubita lui, prințesa de Éboli, soția răposatului favorit Ruy Gómez, detențiune ilegală, după cum susțineau ațîțătorii la răzvrătire. Pictorul știa asta, pentru că toată lumea știa asta. Dar ceea ce nu știa era că procesul fusese transferat la Inchiziție și că, la sugestia confesorului regelui, părintele Diego de Chaves, fostul secretar de stat fusese supus la cazne, pentru că în timpul interogatoriului ar fi spus : „Dacă Dumnezeu mă va împiedica să mă apăr așa cum știu eu, am să-l mușc de nas", făcîndu-se

astfel vinovat de erezia valdezilor *, care susţineau că Dumnezeu are trup, şi deci şi nas.

— Fireşte, lucrurile merg prea departe, prietene, — şoptise Pompeo Leoni, sucindu-se în scaun în aşa fel, încît bustul regelui îi rămase în spate, — regele merge, fără îndoială, prea departe în treaba asta : să dea totul din mînă în favoarea Sfîntului Oficiu... Mai tîrziu nu va mai putea lua înapoi nimic...

Şi drept cel mai proaspăt exemplu de intervenţie autoritară a tribunalului spiritual — care pe deasupra mai ţinea întemniţaţi în clipa aceea doi eruditi spanioli, cei mai vestiţi, pe Luis de León* şi pe Francisco Sánchez* — îi povesti că regele Filip al II-lea îl rugase *zadarnic* pe marele inchizitor Gaspar de Quiroga, cardinal-arhiepiscop de Toledo, primat al Spaniei, unul din cei mai intimi sfetnici ai săi, după Granvelle, să-l elibereze temporar din închisoare pe un vestit medic evreu, ca să-i poată trata podagra !

— Să sperăm că *Mauriciu* are să-i fie de mare ajutor, — adăugă sculptorul.

Aceasta fu singura aluzie pe care o făcu în legătură cu tabloul. Căci numaidecît îşi reluă expunerea privitoare la intrigile politice. Desenă cu creionul o schemă, cu cele două partide, ai căror partizani se duşmăneau, dar din cînd în cînd mai şi treceau în tabăra adversă : vechiul „partid al păcii“ al lui Ruy Gómez, condus de Quiroga, şi vechiul „partid Alba“ * condus de cardinalul Granvelle, împotriva căruia era aproape toată lumea, iar între ele Inchiziţia : colo Suprema*, dincoace tribunalele locale. Apoi eşecul planului privitor la ordinul cavaleresc *Santa María de la Espada Blanca**... de! despre treaba asta poţi să crezi orice... Şi amiralul Doria *, folosit pe vremuri ca atu împotriva marchizului de Santa Cruz *... Şi franciscanii, şi dominicanii... Cum se mai încurcă în zilele noastre toate iţele... Mai mare harababură nici că se poate !... Şi unde-i mai

pui pe iezuiţi, şi pe portughezi! Prietenului grec îi veni ameţeala, cu toate că locuia la Toledo de şase ani.

Şi nu-i trecuse încă ameţeala cînd, din ce în ce mai neputincios împotriva somnului care îşi începuse asaltul, se lăsă cuprins de imaginile, atît de vii, evocate de amintirile din această primă zi petrecută la Escorial. Pe Mauriciu îl izgoni din minte, pentru că nu-l mai văzuse, iar pe Pompeo Leoni pentru că-l văzuse prea mult. Dar îi mai trecură prin faţa ochilor atîtea alte lucruri: săli, tablouri, sute de feţe. Văzuse un mic bufon, cu picioare scurte şi cu un năsuc roşu lucitor pe o faţă colosală. Îl întîlnise după un colţ; de două ori. Şi tot de două ori mai prinsese o umbră a ostaşilor aragonezi, care se îndreptau tot mereu spre palat, cu o jalbă în mînă, pentru a fi de fiecare dată goniţi, cu băgare de seamă, de către slujitorii în livrea. Urma Federico Zuccaro, înfumuratul pictor florentin, primit cu cîteva luni în urmă de către rege, — deşi acesta, ce-i drept, l-ar fi preferat pe Veronese, — ca un prinţ de sînge, împreună cu întreaga lui suită de italieni, dar din mîna lui nu ieşise încă, pentru sala consistoriului sau pentru altarul principal, nici o lucrare care să placă. Dealtfel, lui Zuccaro nici nu-i păsa. În faţa unei pînze enorme, pusă pe un şevalet uriaş — grecul îl văzu parcă din nou, cu ochii minţii — stătea liniştit, înconjurat de ucenici şi slujitori; îşi aruncase spre spate coama de leu, îşi încreţise fruntea şi făcuse apoi cu braţul drept un singur gest, în sus, spre un înger violet, iar cei din jur mormăiseră respectuos, aprobînd; confratelui, care tocmai trecea, însoţit de călăuza lui, nu-i dăduse nici o atenţie... Dar n-avea nici o importanţă, căci în şuvoiul de amintiri care curgea înspre uitare apărură numaidecît alte figuri, venite ca să-l consoleze, să-l sperie sau să-l captiveze. Dintre numeroşii călugări, întîlniţi pretutindeni, prin curţi şi pe coridoarele mă-

năstirii veni deodată unul în primul plan, avînd drept fundal grațiosul *Patio de los Evangelistas* *, înconjurat de portice și împodobit cu fîntîni clipocitoare : o față îngustă, impresionantă, o față așa cum și-o dorea el pentru călugărul — nu știa încă din ce ordin — care urma să figureze la extrema stîngă a marelui său tablou *Înmormîntarea contelui De Orgaz.* Călugărul îi lunecă prin față și dispăru; decorul rămase : *Patio de los Evangelistas.* Patru evanghelești, statuile de marmură ale lui Monegro, cu fîntînile țîșnitoare din fața lor... Și cu cele patru fiare din Apocalipsă, binecuvîntînd fără odihnă și fără răgaz în jurul tronului Mielului, pline de ochi pe dinăuntru și pe dinafară : toate ferestrele Escorialului, care nu putea fi încă Noul Ierusalim... Nedeslușit, dar de netăgăduit, apăru deodată și soția lui, în cadrul unei uși deschise, ca să-l însoțească, la fel ca în dimineața aceea, cînd mersese după el ducîndu-i spada. Fu înlocuită de prințesa de Éboli, frumoasa cu un singur ochi, pe care o pictase cu șase ani în urmă și de la care cu șase luni în urmă primise o scrisoare din închisoare, cu rugămintea să-i trimită o copie, căci acum a îmbătrînit și s-a urîțit. Temnița ei și-o închipuia : într-un castel mohorît, sub un cer întunecat și greoi, amenințător și irevocabil... O flacără venită din cer făcu lumină în interiorul lecticii, norii deveniră iarăși întunecați, niște nori ca în tabloul cu Mauriciu, cel cu soldații decapitați, soldații schilozi, demni, amenințători, din Aragón, care, în alte flăcări, pe piscuri ale Sierrei, pe *llanuras** aburinde, se înălțau și deveneau personaje cerești, cu veșminte drapate din neguri, cu cioturi de brațe și cu picioare strîmbe și sfrijite, încît trecea prin ele lumina, pînă ce aceasta, departe de tot, ajunse din nou la călugăr, care îl privi piezîș și dureros, și atunci călugărul se prefăcu în Diego,
 și Diego spuse rar : „Drumul ăsta n-are mij-

loc, *señor...*“ N-are mijloc ? Nu există drum de mijloc ? Nu există posibilitatea unui compromis, există numai modul acela de a picta, care merge pe drumuri nedeșelenite, ca aragonezii, care îi dăduseră o mînă de ajutor fără să ceară nici o răsplată ?...

Pentru a treia oară îi pluti pe dinaintea ochilor fața slăbănoagă a călugărului, într-un talmeș-balmeș de flăcări și de trupuri diforme, care întindeau mîinile după îngerul violet al lui Federico Zuccaro. Totul se mișca regulat în sus și în jos, dar tinzînd mai mult în jos, așa încît el ajunse treptat deasupra. Cînd jos de tot, foarte departe, începu să răsune utrenia, viziunea se prăbuși într-o prăpastie informă, așa încît visul se risipi. Ritmul strict al responsoriilor * gregoriene puse stăpînire pe ultimele pîlpîiri ale conștiinței sale. Era unu noaptea.

II. SFÎNTUL MAURICIU

După şapte ore sări în sus, zgribulit şi dezamăgit, nu ştia nici el de ce. Ziua era cenuşie. Peste tot pe pardoseala chiliei se vedea noroi uscat. Neobişnuit să se scoale devreme, căci lucra mult noaptea, şi pentru prima dată pe de-a-ntregul conştient de mediul acesta neobişnuit, nu i se păru curios că e nevoit să întrebe trei persoane diferite unde poate să mănînce ceva. Luă micul dejun într-o sală anexă a trapezei, unde intrau şi ieşeau numeroşi muncitori; mireanul care servea nu fu în stare să-i spună unde poate fi găsit sculptorul Leoni, dar rînjetul stupid de pe mutra lui bărboasă nu i se păru bizar. Grecul azvîrli un pumn de *maravedís** într-o punguţă pusă în faţa lui, îşi făcu semnul crucii şi se avîntă în labirintul palatului, ca să-l caute pe Pompeo Leoni, dintr-o sală în alta, ferindu-se de privirea cercetătoare a necunoscuţilor, străbătînd mereu lungi coridoare mănăstireşti, terminate în *patios*,* care însă, potrivit planşelor lui Herrera aflate în biblioteca lui, nu aveau ce căuta acolo. Cînd recunoscu *Patio de los Evangelistas*, nu se gîndi nici o clipă la călugărul a cărui faţă îl însoţise în seara din ajun pînă în somn. Făcea paşi mari şi apăsaţi, ca să-şi învingă timiditatea, cu capul tras un pic între umeri, cu privirea înainte,

ca o bufniță de noapte, care a împrumutat de la om numai fruntea prelungă de gînditor și ochii scînteietori, dar mult mai mici ca ai omului. În Escorial nu găsi nici un element care să-l frapeze prin frumusețe. Picturile murale ale unor italieni mediocri nu-l interesau, iar operele lui Tițian și Tintoretto, propriii săi maeștri, atîrnate aici, nu erau dintre cele mai bune. Domnea un miros neplăcut de var și mortar, încît i se făcu dor de culorile frecate cu ulei, de picturi bune, de tabloul adus de el. Unde era *Sfîntul Mauriciu* în clipa aceasta ? Și, pe toți sfinții, unde era Pompeo Leoni ?

Un camerist îl duse într-o sală împodobită cu oglinzi venețiene și cu policandre, dar altminteri absolut goală. În fundul sălii stăteau de vorbă un grup de bărbați, printre care cîțiva pictori, pe care Leoni i-i arătase în ajun ; în spatele lor îl descoperi și pe sculptor : un ochi mucalit și luminos îi însuflețea profilul cam plat. Pe celelalte fețe, cînd se întoarseră spre el, grecul citi ironie fățișă, care însă fu repede reprimată cînd noul venit se îndreptă spre ei. Ușile duble, în fața cărora se aflau, dădeau spre un șir de încăperi mai mici ; în semilumina de dincolo se desluşea o ramă de tablou poleită cu aur, alături de un lambriu sau perete despărțitor, cu un capăt liber. Pompeo Leoni făcu un gest, care putea însemna atît resemnare, cît și invitație la discreție, apoi se îndreptă spre grec.

— Ştiri proaste, Domínico, — aşa începu el, repede, reținîndu-și interlocutorul în mijlocul sălii —, dar pentru mîndria dumitale de artist nu sînt de neînvins. A fost vorba, probabil, de considerente, care, fie-mi permis s-o spun, n-au nici o legătură cu arta. Afară de asta, un mecena regal nu e un specialist, iar precedentele asupra cărora atît de des ți-am...

— Unde e *Sfîntul Mauriciu* ? — întrebă aspru grecul.

Pompeo Leoni își mușcă buza, așa încît îi tremură bărbuța șatenă. În ochii lui loiali și voluntari se ivi o sclipire tristă ; își aduse mîinile la aceeași înălțime în fața pieptului cu palmele deschise în afară, ca pentru a-l prinde pe pictor dacă ar fi să leșine, și zise pe șoptite, privind pe furiș peste umăr, pentru că ceilalți pictori și curteni se apropiaseră :

— Regele ți-a respins tabloul.

De trei ori, nici mai mult, nici mai puțin, de cînd locuia la Toledo, i se puseseră piedici cu prilejul predării unor tablouri sau icoane, fără a mai vorbi de nelipsita gîlceavă cu privire la onorariu. Cazul cel mai cunoscut fusese cel prilejuit de *Espolio* (Dezbrăcarea lui Cristos), acum expus la catedrală, în *vestuario* *. Scandalizat de prezența celor trei Marii, care în Biblie privesc „de departe" cum e jefuit Mîntuitorul de veșmintele sale și care, prin urmare, nu se pot afla cu nici un chip în același tablou cu El, consistoriul catedralei din Toledo hotărîse să nu accepte pînza, pînă ce grecul nu le îndepărtează pe cele trei Marii. Fură instituite niște comisii și o instanță de arbitraj ; un proces fără sfîrșit era în pregătire, dar în cele din urmă domnul *alcalde mayor**, care îi sprijinea pe canonici, prefăcu această condiție în ordin. Ba chiar fusese vorba la un moment dat de o reclamație adresată Inchiziției, cu atît mai mult cu cît figura lui Cristos, pe tablou, deși atrăgea atenția asupra sa și primea mai multă lumină decît celelalte, se afla totuși la un nivel mai coborît decît unele personaje din ultimul plan, ceea ce putea da naștere la îndoieli cu privire la natura Lui divină ; fusese pomenită chiar, în legătură cu acel tablou, erezia ariană*. Grecul le îndepărtă pe cele trei Marii și amînă predarea tabloului pînă ce alcaldele, care suferea de ani de zile de ficat, încetă din viață, fiind urmat în funcție de prietenul său Juan López. Atunci le pictă pe cele trei Marii

la loc, exact în același loc, la fel de mari și la fel de clar, dar în stilul mai rigid, mai personal, pe care îl adoptase de curînd, și ceru o sută de ducați în plus, pe care îi primi. Celelalte diferende se rezolvaseră și ele în avantajul lui, așa încît încet-încet se obișnuise ca la fiecare comandă să întrevadă ambele posibilități: eventualele dificultăți și șicane, și izbînda sigură. Totuși, întorsătura neașteptată pe care o luase vizita lui la Escorial îl descumpănea, tocmai din aceleași două puncte de vedere. Căci nu numai că nu se gîndise nici o clipă la o respingere — după atîția ani de pregătire și după acele scrisori stăruitoare, cu pecetea regală! — dar instanța cu care avea de luptat acum nu putea fi pusă, în nici o privință, pe aceeași treaptă cu niște canonici, dezbinați între ei și invidioși unii pe alții, pe care, într-un fel, îi putea socoti egalii lui. De data aceasta cel ce respinsese fusese regele. Și cunoștea prea bine „precedentele", cum le numea Leoni, ca să-și dea seama că ceea ce se întîmplase acum însemna o condamnare a întregii sale opere. Pictor al curții n-avea să devină, niciodată, dar poate că acesta era singurul lucru care făcea ca dezamăgirea să fie suportabilă, ba chiar îi producea un vag sentiment de ușurare, după primele clipe, cînd lovitura înjositoare îl năucise.

— Fără îndoială, repetatele dumitale amînări sînt de vină, — îi șopti sculptorul la ureche. — Știm cu toții că regelui nu-i place *nolo episcopari* *; inelul și cîrja trebuie acceptate cu dragă inimă fără mofturi. Poate că și în cazul dumitale a bănuit că e vorba de o falsă modestie...

— Atunci nu mi-ar fi trimis ultramarinul, — respinse grecul această presupunere.

Bucuros că prietenul său știa atît de bine să se stăpînească și întru totul gata să renunțe la propriul său punct de vedere, Leoni făcu un gest de îndoială și de complezență și se în-

toarse spre ceilalți, care alcătuiseră un semicerc în jurul lor.

— *Actum rem agere* *, i *caballeros !*

— Fă-ne cunoștință cu acest *caballero,* don Pompeo ! — zise unul dintre curteni, în timp ce ceilalți țineau capul înclinat, gata să facă plecăciuni adînci.

Erau în număr de cinci și făceau parte din mica nobilime de curte. Viața îndobitocitoare dusă la Escorial — unde erau nevoiți să-și consacre trei ore pe zi îndatoririlor religioase și unde „iubita" era o noțiune scolastică, sau, în cel mai bun caz, ceva platonic, sublim, ceva extras din călăuza de dragoste pentru curteni a lui Baldassare Castiglione* — îi îndemnase, de săptămîni de zile, să caute tovărășia pictorilor.

— Domínico Theotocó... Ah, *señor,* ce greoaie e limba asta castiliană pe care o avem în gură ! Fie-vă milă! Noi nu vorbim decît limba în care se ruga împăratul Carol. Ne rugăm mult și noi, *señor.*

Cel care spusese acestea nu i se păru grecului a fi cel mai dezagreabil dintre toți cinci: era un bărbat îmbrăcat foarte luxos, mic de stat, cu o mutră insignifiantă de băiat și cu niște ușoare convulsii nervoase, pline de haz, pe la colțurile ochilor, încît putea trece drept spiritual. Ceilalți se țineau mai rezervați. Leoni își mișca mîinile ca pe niște talgere de balanță, pe care cîntărea în mod solemn numele rostite ; îl sări numai pe pictorul pe care prietenul său îl cunoștea din prima zi, Romulo Cincinnato, un italian, care privea în gol, plictisit.

— Noi, la Toledo, îi spunem El Greco, — zise sculptorul, plin de o cuviincioasă mîndrie.

Îi plăcea să arate că nu e un rob al Escorialului și că putea dispune de două locuințe, dacă are chef.

— Atunci, desigur, El Griego.*

— Nu, *señor,* Greco. Pe italienește, cu voia dumneavoastră.

— Domnia voastră ați vorbit despre împăratul Carol, — se băgă în vorbă un nobil înalt, chipeș, cu nări sardonice. — Aveți cumva cunoștință și de faptul că pentru a scăpa de podagră el folosea cu totul alte mijloace decît don Felipe? — iar cînd celălalt își ridică sprîncenele, adăugă: — Anume, don Felipe pune să i se picteze în acest scop sfinți, în timp ce tatăl lui...

— A, înțeleg, don Jaime, domnia voastră face aluzie la faptul că el recurgea la femei, *in natura**, și nu sfinte...

— Fără îndoială, don Fadrique, dar poate că fiul a făcut cale-ntoarsă pe drumul rătăcirilor, și ar fi o binefacere pentru noi toți, acum cînd el...

— Hai, hai, *caballeros*, — exclamă Leoni cu voce stridentă, privindu-i neliniștit în față pe ceilalți — nu e nevoie să-l ardeți pe prietenul nostru El Greco la foc molcom, cu toate că ne aflăm în mănăstirea lui San Lorenzo*...

— În orice caz nu în cea a lui San Mauricio!

Replica venise de la unul dintre pictorii italieni. El Greco îl privi rece, dar celălalt se feri de ochii lui și ocoli în vîrful picioarelor, balansîndu-se, întregul grup, din care se ridicau acum șoapte, în diferite locuri:

— Pe tabloul dumneavoastră sînt animale? — întrebă deodată, pe un ton provocator, micul don Fadrique, făcînd un pas înspre pictor, care se dădu un pic înapoi.

Faptul că acela dintre curteni care îi făcuse impresia a fi cel mai puțin nesuferit, se dovedea a fi tocmai cel mai afurisit, îl făcu în primul moment să-și piardă siguranța. Sîngele i se sui în obraji: deocamdată numai sîngele, și urma fierea. Dar nu ajunse atît de departe. Rămase calm. Răspunsul lui fu aproape umil.

— Numai un șarpe, *señor*.

— Cîini și pisici nu?

— Nu, *señor*.

Iar se vîrî în vorbă Leoni, zelos și serviabil.

Ah, știe el la ce face aluzie *caballero !* La bătrînul pictor de curte Juan Fernández Navarrete*, care pictase nu numai îngeri cu barbă, dar și cîini și pisici pe lîngă sfinți, pentru că iubea atît de mult animalele, ceea ce, dealtfel, nu era de mirare, căci era mut și i se spunea El Mudo*. Dar prietenul său El Greco e altfel! Șarpele de pe tabloul cu sfîntul Mauriciu e, ca să spunem așa, un mic adaos, delicat, o prelungire grațioasă și sinuoasă a iscăliturii ! În afară de asta (Leoni repetă aici o vorbă de duh de pe vremea cînd regele îl mustra pe răposatul Navarrete, mort cu șase ani în urmă), nu înseamnă neapărat că și animalele se pot împărtăși din fericirea cerească, întrucît teologia ne învață că sfînta Hostie, dată lor...

— Dar, pe *San Lucas**, atunci ce l-a determinat pe bunul nostru suveran să respingă o asemenea *capodoperă ?*

Toți se întoarseră cu fețele uimite și amuzate spre vorbitor, spre don Fadrique, care își plimba privirea de la unul la altul, cu o perplexitate bine jucată. Ironia era atît de mușcătoare, deoarece nimeni nu văzuse încă tabloul, în afară de Leoni ! Cu toate că El Greco, firește, nu avea de unde să știe asta, simți totuși foarte bine ironia și, neavînd poftă să slujească în continuare drept țintă, sprijini cu căldură propunerea sculptorului de a se duce să se convingă cu propriii ochi că este vorba într-adevăr de o capodoperă. Era sigur că tabloul îi va face pe zeflemiști să amuțească. El însuși dorea să-l revadă...

Cînd intrară în a treia dintre micile încăperi care formau continuarea sălii oglinzilor avură în fața ochilor o scenă minunată și viu colorată. Pînza condamnată era destul de mare, o dată și jumătate mai înaltă decît lată, neînrămată și stătea rezemată de perete printre alte tablouri. Patru personaje masculine — în veșminte strîmte, roșii, galbene, ultramarin, de alcătuiri diferite — își făceau unul altuia gesturi, în toiul unei convorbiri serioase. Se mai

vedeau capetele unor personaje înzăuate, al căror grup se suia, pe lîngă halebarde și steaguri, pînă la o *glorie** de nori, raze de lumină și îngeri muzicanți sau care pluteau coborînd. Nu rămînea liberă decît o fîșie îngustă, în stînga, unde era înfățișată, pe o cîmpie pleșuvă, moartea de martir a sfîntului Mauriciu și a legiunii tebane, care în anul 287 al erei noastre, sub generalul roman Maximianus Herculeus, refuzaseră să aducă jertfe zeilor păgîni. Prin urmare, sfîntul apărea de două ori pe tablou : o dată în primul plan, cu degetul ridicat în semn de avertisment către tovarășii săi, iar a doua oară lateral, în ultimul plan, și aproape de trei ori mai mic, primind cu milă capul uneia din victime, pe care avea s-o urmeze curînd în moarte. Alți decapitați, complet goi, zăceau pe jos, mai în față ; micul grup alcătuit din șarpele cu hîrtia în gură, ciotul de copac, florile, se afla în dreapta jos. Toate personajele erau bine proporționate, pozițiile elegante ale mîinilor dovedeau spirit de observație și simț estetic, coloritul părea fără greș, dar compoziția ansamblului era de o asemenea îndrăzneală, încît pictorii italieni holbară ochii și nu-și exprimară obiecțiile, cu jumătate gură, decît abia după ce don Jaime întrerupse tăcerea cu exclamația :

— *Por vida de Dios**, Sfîntul Oficiu n-are decît să-mi străpungă limba, dar eu îl găsesc frumos.

Își expuseră părerile uitîndu-se mereu înapoi, spre autor, care stătea în spatele lor, livid și nemișcat. După ce scoaseră în evidență diferitele influențe — printre altele, fu pomenit motivul *Sacra Conversazione* al școlii venețiene, care se prea poate să fi slujit aici drept model —, Romulo Cincinnato zise scurt că nici chiar cei mai progresiști urmași ai marilor maeștri ai Renașterii nu cunoșteau o astfel de proporție de unu la trei între personajele din ultimul plan și cele din primul plan. Unde e simetria, unde e elementul de tran-

ziție, de legătură ? Fu însă de acord că tehnica și arta portretistică erau vrednice de toată lauda.

— Dar astea nu sînt motive pentru rege ca să respingă lucrarea, — fu de părere unul dintre pictorii spanioli. — Mai degrabă aceste portrete prea fidele. S-a mai întîmplat și altădată.

— E vreun autoportret aici, maestre ?

Toți întoarseră capul în aceeași clipă, îl priviră fără jenă, deși fără ironie, drept în față, i-o cercetară, îl chinuiră cu ochii lor nătîngi, în timp ce el n-ar fi vrut să facă altceva decît să se roage pentru izbînda tabloului său, care nu i se păruse niciodată atît de frumos. Tabloul nu fusese socotit vrednic să fie pus în altar ; era el însuși un altar, și tocmai de aceea... Dădu din cap.

— Eu rămîn la părerea — vesti don Fadrique, adîncindu-și ridurile din colțurile ochilor — că șarpele nu e atributul sfîntului Mauriciu, ci al sfîntului Ioan.

— Hotărît : în tablou e prea multă goliciune! — exclamă altul.

— Aș, don Rodrigo, *naturalia non sunt turpia**. Nu sînt, *Deo gratias**, vindecătoarele de podagră ale lui don Jaime, pe care prietenul nostru...

— Nu-l cunoști pe rege, don Pompeo !

— Culorile sînt prea deschise și prea vesele. Prea mult albastru și galben !

— Așa s-a cerut. Altarul se află într-un loc foarte întunecos.

— De fapt, ce minuni a săvîrșit San Mauricio în Spania ?

— Bătrînul Covarrubias din Toledo, surdul, vede un bold căzînd, *caballeros*, de cînd...

Deasupra acestor comentarii și exclamații răsunară deodată niște pași pe coridor, ca un tunet surd. Făcea impresia că se apropie în marș garda palatului ! Cei prezenți amuțiră și se uitară spre intrarea încăperii. Curînd după aceea se îmbulziră în deschiderea largă a ușii

zeci de persoane cu păr lung și ondulat; se înșirară pe două rînduri și apoi își făcu intrarea în încăperea retrasă, legănîndu-se maiestuos, solemn și sigur de sine, Federico Zuccaro, urmat de ucenici, care duceau uneltele pictorului. După ce îi salută în fugă pe cei de față, arătă una din pînzele rezemate de perete, dădu instrucțiuni, și-și azvîrli spre spate coama de aur mat. Avea ochi spălăciți, sticloși și încrezuți, și o bărbie dublă ca de femeie; dealtfel, înfumurarea i se ghicea mai mult din atitudine și din gesturi, decît de pe față. În fața piciorului lui stîng stătea, fără să fi văzut cineva cum putuse ajunge acolo, cu mîinile împreunate a evlavie și cu buza de jos scoasă în afară, bufonul curții, Miguel de Antona, pe care El Greco îl zărise încă din prima zi, un pitic de o sluțenie îngrozitoare, dar unul din cei mai puternici oameni din Castilia. Miguel de Antona nu numai că-și îngăduia toate libertățile din lume față de regalul său patron, dar devenise și indispensabil, mai cu seamă pentru confesorul acestuia, pentru că, obișnuind să se ascundă pe sub scaune și pe după gobelinuri, era singurul în stare să afle tot ce se petrece la curte. Dar nu era folosit numai ca delator, ci și ca agent provocator. De cum venea la Escorial un învățat, un artist, un ambasador, care nu era pe placul lui Filip, Miguel de Antona era scaiul care i se tot arunca indezirabilului în spate, pînă cînd „demna liniște a castilienilor" era sfîșiată, iar străinul ajungea de rîsul întregii curți. Acum, de cîteva săptămîni, victima era îngîmfatul Zuccaro. Ca un drăcușor sculptat pe tăblia de jos a unei superbe strane gotice, așa se ținea piticul de figura arogantă a pictorului italian, care se comporta aici ca un rege, fără să-l poată mulțumi pe adevăratul rege. Piticul îl cinstea pe pictor, chipurile, ca pe un suveran, alerga zelos după el, amestecîndu-se în suita lui de ucenici, dar în spatele lui își bătea joc de el și făcea tumbe. Florentinul cunoștea îndeajuns de

bine dedesubturile situației, așa că nu îndrăznea să-l gonească din preajma sa pe netrebnicul care nu-i ajungea decît pînă la brîu. Îl ignora cît putea. Dar uneori nu putea face nici asta, ca acum, în această încăpere plină cu tablouri, unde curtenii puseseră numaidecît stăpînire pe Miguel de Antona. I se adresară, spunîndu-i că aici se află doi tovarăși de suferință și că el trebuie să-i ghicească... Da, messer Federico și El Griego puteau să-și dea mîna! Piticul răspunse cu un hîrîit gutural, aspru, neinteligibil. Mai stătea încă în fața piciorului stîng al lui Federico Zuccaro, iar acesta nu îndrăznea să plece, din cauza nobililor care îi vorbeau curtenitor. Don Fadrique, cu coada ochiului spre grec, exclamă :

— Admiră în orice caz, onorate maestre, lucrarea renumitului dumitale confrate din Toledo...

Federico Zuccaro, drept răspuns la această invitație, făcu un ocol în jurul lui Miguel de Antona, luă o poziție comodă și sfidătoare în fața *Sfîntului Mauriciu,* își făcu mîna dreaptă pîlnie și, după o primă privire aruncată asupra tunicilor galbene și albastre, pufni într-un rîs plin de dispreț. Deși confuz și împrăștiat din fire, obișnuia să rezolve totul cu cuvinte scurte și tăioase ; în comportare îl mai copia încă pe Michelangelo. Cînd curtenii îi cerură părerea, rosti cu glas tare cuvîntul italian pentru „excremente“ și, aplecîndu-se, cu fața roșie ca focul, se apucă să scoată la iveală una din propriile sale pînze, făcînd semn asistenților de la intrare. Chiar atît de prost nu era, ca să nu înțeleagă că hohotele de rîs ale celorlalți fuseseră provocate mai puțin de părerea sa disprețuitoare sau de formularea ei, cît mai ales de termenul vulgar, care îi scăpase involuntar. Dar acum interveni Miguel de Antona. Neputînd suporta să se rîdă de glumele altora, fiind și de părere că Zuccaro se făcuse destul de rîs, căutîndu-și deci altă victimă, și negăsind una mai nimerită decît pînza respinsă,

alcătui la iuțeală un cerc în jurul său, împingîndu-i, ca un mic salahor, pe toți cei de față, unul cîte unul, un pas înapoi, cu care prilej se retrase, în mod comic, de lîngă fundul de catifea al pantalonilor florentinului înclinat cu fața spre tablou, iar apoi, postîndu-se chiar lîngă pictură, începu, în aclamațiile generale, să parodieze pozițiile degetelor sfîntului Mauriciu și ale ofițerilor lui. Pesemne că în acele cîteva minute le studiase de minune; în afară de gesturi — degetele ascuțite, întinse în aer a chemare sau a respingere — fu văzută și expresia celor patru chipuri bărboase, oglindită rînd pe rînd în mod grotesc în masca greoaie și tristă a piticului. Cei de față se prăpădeau de rîs și băteau din palme.

— Bravo, Miguel!

— Dă-i 'nainte, acuma ăl din stînga, Miguel, și umilința să-ți călăuzească sufletul!

— Treizeci de zile indulgență din partea lui San Mauricio pentru bunul nostru pitic!

El Greco urmări cu ochii ficși spectacolul, care, potrivit unora dintre privitori, atinsese nivelul celor mai frumoase *autos sacramentales**. Cu o iscusință histrionică de necrezut, piticul își bătea joc de opera ieșită din mîna lui; în urma acestei maimuțăreli, care era totuna cu o distrugere, pînza păru că se decolorează, că se ofilește, că dispare. Ironia arogantă a nobililor o suportase, pentru că se simțea mai presus decît ei, dar tabloul era mai presus decît el, și tabloul nu mai era acum nimic. Era mai puțin decît nimic. O mînie cumplită, ultimul sprijin al instinctului de conservare, îi clocotea în piept, dar capul lunguieț, palid, de pasăre, rămase de piatră, iar barba nu-i fu clintită de nici un tremur.

— Vino-ncoace.

Pompeo Leoni simți patru cuie care i se înfigeau în braț, prin mînecă. Nimeni nu le dădu nici o atenție cînd se îndepărtară amîndoi în grabă și se întoarseră în sala oglinzilor. Pompeo Leoni vorbi cu o voce mîngîietoare,

încurajatoare, ca unei femei întristate. Ce prostie, să pui totul la inimă în halul ăsta! Prietenul Domínico trebuie să înțeleagă ce se ascunde aici! Zuccaro nu e singurul italian! De îndată ce ar fi aflat oamenii din țara lui natală la ce tratament a fost supus Zuccaro, artiștii cu adevărat înzestrați n-ar mai fi vrut să vină la Escorial! Trebuia deci să adauge o victimă spaniolă ca să arate lumii că tratamentul nu se aplică exclusiv italienilor; dar asta nu înseamnă nimic; un suflet nobil ca Domínico Theotocópuli e mai presus de asemenea mărunțișuri: *aquila non capit muscas**, căci doar n-a uitat zicala lui Erasm?!...

— Vreau să vorbesc chiar azi cu regele, — zise El Greco.

Pompeo se dădu înapoi, dar se înclină la fel de repede înainte, după care îl apucă pe grec de un nasture al vestei cu colț în partea de jos. Amîndoi erau la fel de palizi.

— Dragă prietene, scoate-ți asta din cap, pentru numele lui Dumnezu. Nu ți-ar folosi la nimic! Mai mult: l-ar putea supăra pe maiestatea sa! O petiție, da... Pe calea asta, prin cereri scrise, s-au obținut multe din partea lui, cu toate că în cazul de față...

— Vreau să vorbesc chiar azi cu regele. Nu mă întorc la Toledo pînă nu vorbesc cu el.

— Pe *Santiago de Compostela**, ce încăpățînare! Dar știu: nu ajută la nimic, la nimic, la nimic... Te-ai obișnuit cu stareți și cu călugări, nu-i așa, care se lasă duși de nas! Cu suveranul nostru prea-catolic nu ți-ar merge, Domínico... Hai, un pic de resemnare, prietene, nu mai sîntem copii! Pune mîna pe coarnele plugului și nu te mai uita înapoi! *Fervet opus** ! Nu, nu, nu... Și apoi: o audiență! Știi ce-i o audiență? Este, după Willem de Orania *, ceea ce urăște Filip cel mai mult pe lumea asta! Dimineți întregi muncește și-și înțepenește degetele scriind, în vederea canonizării Teresei de Jesús*, dar cînd mai trăia, *ilustrísima señora* *, prea-fericita întemeietoare a or-

dinului, persoana care îi era atît de apropiată și a cărei biografie se află de ani de zile pe masa lui, alături de cea a sfîntului Augustin, n-a izbutit niciodată să-i vorbească regelui... chipurile datorită întîmplării...

— Chiar azi, Pompeo, — zise El Greco.

Pompeo Leoni își azvîrli brațele în văzduh și dădu peste un funcționar al palatului, care tocmai intra în sala oglinzilor.

Nici un nobil spaniol din vremea aceea n-ar fi șovăit să considere comportarea lui El Greco față de batjocura curtenilor drept lașă; dar recunoscuseră cu toții că grecul dădea dovadă de un curaj formidabil acum, cînd îndrăznea să se apropie de un om, la care aceiași curteni, inclusiv Miguel de Antona, nu se puteau gîndi decît cu teamă și tremurînd. Căci în fiecare noapte, în patul prea mare pentru el, piticul se întreba cît are să mai țină stupidul său regim. Ceea ce îl punea în mișcare pe grec nu era dorința de a-i schimba regelui hotărîrea, sau de a-i afla motivele — dintre numeroasele presupuneri în această privință, măcar una trebuia să se adeverească —, ci de a-l vedea, de a-l putea privi în ochi. O privire ar fi lămurit totul, într-un fel sau altul. Dar întrucît într-o asemenea situație e greu să taci, nu-i rămînea altceva de făcut decît să joace rolul profesionistului jignit, care îi cere socoteală clientului său. Pompeo Leoni, care desigur că văzuse altfel lucrurile, îl îndemnă de mai multe ori să-și țină firea, pînă ce veni să-l anunțe că audiența va putea avea loc la ora trei după-amiază. Greutățile nu fuseseră atît de mari cum se așteptase el; pesemne că podagra regală era mai puțin dureroasă, sau rezultatul torturării lui Antonio Pérez, care mai deținea niște documente secrete, neașteptat de favorabil, sau complotul englez pe cale să reușească. Și apoi, pictorii erau copiii alintați ai regelui!

Grecul nu putea fi prea sigur de asta. Cînd, precedat de primul camerist, care ducea un maldăr de documente de stat, străbătu coridoarele spre aripa de nord-est a palatului, încercă să-și rememoreze la iuțeală tot ce știa despre regele Filip al II-lea. Cu toate că mărirea lumească îi impunea într-un anumit fel, nu avea sentimentul că se va afla peste cîteva momente în fața unui personaj prea impresionant, nu numai din pricina unei meschinării pedante unanim cunoscute, care fără îndoială se manifesta în cea mai mare parte chiar în dezavantajul lui, ci pentru că socotea că izbînda era gata cîștigată, și o dată cu ea și izbînda asupra celorlalți, a celor care se temeau de rege pentru motive destul de greu de ghicit. Ce era aici de temut? Cine să se teamă de un om care, cum s-ar zice, ținea deschis toată ziua testamentul tatălui său alături de breviar, ca să știe cum să se comporte?... Cînd însă, după ce trecu pe lîngă sentinela în uniformă roșgalbenă și pe lîngă cameristul care se dădu înapoi ca să-i facă loc, pătrunse în încăperea cu tavan boltit, unde fu asaltat din toate părțile de cele mai amețitoare impresii, — pardoseala de dale strălucitoare, un crucifix pe o măsuță scundă, un glob terestru pe stativ metalic, trei călugări castanii, care, foarte aplecați, scriau, fereastra cu sticlă mată, care voala cerul, — atunci își pierdu întreaga încredere în sine, începu să-și simtă picioarele, și rămase nehotărît în prag. Trebuia să facă o plecăciune sau să îngenuncheze? Faptul că toate aceste elemente componente erau simple și situate în partea de jos a încăperii, parcă tîrîndu-se, contrazicea apoteoza puterii regale, așa cum și-o închipuise el involuntar: suverani, tronuri, săli pompoase, și alături nimicnicia omenească... Nu cumva raportul aici era inversat? Și mai era ceva. Cînd avea în față mai mulți oameni, adică un grup, o adunare, mai ales una cu alcătuire inegală, se simțea
 întotdeauna nesigur și neînsemnat, iar aici erau

cinci : în afară de cei trei călugări, mai era unul în dreapta lui, pe care abia dacă îl putea desluși, plus confesorul regelui, ai cărui ochi îl măsurară ironic și cercetător și apoi clipiră stăruitor în direcția personajului întins pe șezlong, care pentru vizitator părea învăluit în ceață. Dominicanul *padre* Diego de Chaves avea chipul unui paracliser bătrîn și viclean : niște liniuțe drepte, cinice, trase mult în sus, drept sprîncene, gura deschisă, cu buza inferioară nu lăsată în jos, ci formînd un arc frumos, bine întins, pleoape aproape închise și formînd mici triunghiuri ascuțite cu vîrful în sus, așezate lîngă rădăcina nasului. Îi lipseau doi dinți din față. Cu o carte sau un *infolio* în mînă, stătea pe un fel de scăunel de rugăciune, pe care veșmîntul lui alb și larg îl acoperea ca o cloșcă. Nu se auzea nici un zgomot, decît tictacul grăbit al unui ceasornic. Cameristul se duse tiptil spre călugări, își puse hîrțoagele pe masă și dispăru cu alt vraf la fel de voluminos. Pe cît îi îngăduiau picioarele, grecul se întoarse spre dreapta. Din adînc auzi un mormăit :

— *Sosegaos*, señor.*

Acum se prăbuși într-o neajutorare și mai profundă, copleșit de amintirile nenumăratelor povestiri despre acest cuvînt rostit de rege din obișnuință și cu care încerca să-i liniștească pe solii intimidați și pe jălbarii cuprinși de bîlbîială. Căzu în genunchi — genunchii îi tremurau — și sărută o mînă noduroasă și nemișcată. I se păru că se află lîngă patul unui bolnav, dar că i-ar fi trebuit ceasuri întregi ca să-și dea seama ce caută el acolo. Mîna rezemată mai sus însemna podagră, piciorul oblojit odihnind pe taburetul scund însemna tot podagră ; între ele era ceva negru, nesfîrșit, inaccesibil. Și cu toate că barba albă și pălăria neagră cu vîrful turtit se aflau mai aproape una de alta, ceea ce se afla între ele nu era mai puțin inaccesibil ; numai roșul pleoapelor, văzute foarte fugar, constituia un element ome-

nesc. Prin liniștea mormîntală nu străbătea nici măcar o respirație.

— *Sosegaos...*

Cum se ridicase, nu mai știa. Tăcu. În spatele lui erau călugării, confesorul; nu se putea face abstracție de ei. Regele stătea întins pe spate în șezlong, atît de nemișcat și de placid, încît nu se putea spune măcar că e în așteptare. Pictorul știa că are să se bîlbîie; deschise gura. Nu se petrecu nimic. Ticăiră deodată două ceasornice prin încăperea scundă, albă; unul de foarte departe.

— Maiestate, îngăduiți-mi...

Pentru prima dată desluși ochii regelui. Îl priviseră calmi și impasibili de sub pleoapele groase, roșii, inflamate, și cu o ironie de nedescris, rece și binevoitoare, care putea foarte bine să însemne și altceva. Tristețe, poate, dar tristețea sau ironia puteau fi oare cu adevărat prezente, pe un chip imobilizat de o asemenea rigiditate ca de mort, un chip pe care timpul părea desființat? Da, aici trăiau laolaltă trecutul și viitorul, un mort care poruncea, osemintele tuturor familiilor regale ale Spaniei, care porunceau, de îndată ce erau aduse aici, o Biserică veșnică și neschimbătoare, politica mondială cu liniile ei ferme, tot neschimbătoare, spre ceea ce avea să vină, dar *omul* nu mai era acolo...

—Maiestate, tabloul meu, — se auzi El Greco pe el însuși vorbind și, bîlbîindu-se, adăugă speriat și repede, cu glasul lui aspru și răgușit, pe care îl avea întotdeauna cînd se enerva: — Ca să aflu motivele dumneavoastră..., motivele respingerii..., am cutezat...

— Nu știu ce reprezintă tabloul dumitale, — veni după o lungă tăcere răspunsul, de jos, măsurat și prudent.

La o astfel de afirmație, pur și simplu nu exista răspuns. Pictorul continuă:

— Să mă ierte maiestatea voastră. Am pictat tabloul fără să fi primit instrucțiuni din partea Bisericii. Poate că s-au strecurat gre-

șeli. Dar e lucrarea de nădejde a carierei mele. S-au spus atîtea...

Tăcu. Liniște. Iarăși vocea molcomă:

— În rai n-ai să fii lăsat să intri datorită sfîntului Mauriciu.

Auzi din spatele lui cum se mișcă un călugăr pe scaun. Îl cuprinse nerăbdarea. Abia mai tîrziu înțelese că regele se referea la o veche legendă : pictorii nu-și dobîndesc fericirea veșnică decît cu ajutorul sfinților pictați de ei — o aluzie care mai fusese plasată exact în același mod și în cazul lui Zuccaro, al lui Navarrete și al altor pictori ai Escorialului, care nu dăduseră satisfacție... Dar începu să se simtă iritat, nu atît pentru că nu înțelegea aluzia, cît mai ales din pricina nepăsării pasive a lui Filip. Își dădu seama deodată că vroia totuși să devină pictor al curții, în ciuda celor întîmplate. Greșise făcînd pe supusul. Omul acesta trebuia constrîns! Deoarece nu observase gestul de oboseală al regelui, vocea lui *padre* Diego de Chaves veni cu totul pe neașteptate :

— Maiestatea sa, — zise prelatul, șușotindu-i cu dibăcie la spate, — vă admiră tabloul ca operă de artă, dar îl socotește nepotrivit pentru a fi pus într-o capelă a bisericii Escorialului.

— Maiestate, — reluă artistul, pe un ton mai ferm, prefăcîndu-se că nu l-a înțeles pe dominican, — sînt gata să fac orice modificare ce vi s-ar părea nimerită. Am cea mai mare încredere...

Un zîmbet trecu pe fața îmbătrînită înainte de vreme. Cu o trăsătură de durere în jurul gurii, regele se așeză în capul oaselor. Nu-l privi pe pictor cînd spuse :

— Scumpul meu prieten Tițian, Dumnezeu aibă-i sufletul în grijă, mi-a scris acum opt ani, într-o scrisoare de recomandare, că în 1565 l-ai ajutat, ca ucenic al lui, la tabloul *Martirizarea sfîntului Laurențiu*. L-ai ajutat, dar n-ai învățat nimic, maestre. Pînza aceea

excelentă este o scenă de martirizare, care le vorbește credincioșilor, a dumitale nu.

Și, deoarece El Greco rămăsese tăcut :

— Cunoști dialogul al doilea al lui Andrea Gilio, tipărit în 1564 ?

— Îl am acasă, maiestate.

— Asta mă scutește de o cuvîntare. O operă de artă trebuie să fie impresionantă și firească, nu numai frumoasă și plăcută. Conciliul din Trento, de asemenea, a fost foarte categoric în această privință. Gilio ia ca exemplu grupul Laocoon, care în 1506...

Ultimele cuvinte, slabe de tot, se stinseră fără a mai putea fi auzite, așa încît întreruperea nu putea fi intenționată :

— Maiestatea sa, — explică De Chaves, — se aștepta la o scenă de martirizare, care să ceară răzbunare, care să facă din privitor un fiu înfocat și activ al sfintei Biserici Romane. La dumneavoastră martirizarea este limitată la planul din fund, unde n-o bagă nimeni în seamă...

Filip așteptă pînă ce isprăvi dominicanul de vorbit, apoi întrebă, tot domol și prietenos, dar privindu-l pentru prima oară pe grec în ochi :

— Despre ce vorbesc oamenii aceia, *señor* ?

Întrebarea îl puse pe pictor în mare încurcătură. Cît de bine își aducea aminte cum luptase el luni de zile ca să facă din cele patru personaje din primul plan un ansamblu pictural unitar ! Din această cauză, legenda însăși, semnificația omenească a poziției mîinilor lor, a capetelor lor întoarse unele spre celelalte, se pierduse cu desăvîrșire. La început, tabloul îl înfățișa pe Mauriciu cum caută să-i convingă pe ofițerii săi Exsuperius și Candidus să suporte bărbătește martiriul, dar apoi personajul vînjos aflat în față de tot, cel cu tunica albastră (ultramarinul regelui!) se băgase, cum s-ar zice, în vorbă, așa încît acum se putea susține la fel de bine că are loc o convorbire între Mauriciu și un trimis al lui Maxi-

mianus Herculeus, venit ca să-i vestească sfîntului sfîrșitul său apropiat sau ca să-l convingă să renunțe la rezistență și să aducă totuși jertfe lui Marte sau lui Iupiter. Datorită faptului că trebuia să țină seama în același timp de compoziție, de colorit, de lumină și umbră, nu prea fusese conștient de această oscilație între două interpretări posibile, dar acum era nevoit să recunoască : la întrebarea regelui nu se putea da un răspuns, sau cel puțin un răspuns neechivoc. Ca să nu se încurce în explicații fără sfîrșit, rămase la intenția inițială și arătă, într-un mod cît mai închegat cu putință, care este subiectul convorbirii dintre *primicerius** sortit morții și ofițerii lui.

— În clipa înfățișată în tablou sînt învinse ultimele lor șovăieli, maiestate, — încheie el, plin de speranță.

— Clipa e rău aleasă, — se auzi o voce în spatele lui.

El Greco îi arătă vorbitorului spinarea sa lată și rămase cu fața la rege.

— Șovăielile — zise acesta, zîmbind amabil — nu se răsplătesc cu o *glorie* cerească, așa cum ai pictat dumneata în chip atît de meritoriu. Dacă oamenii aceștia ar fi șovăit n-ar fi fost sfinți...

— Vreau să spun — îl întrerupse pictorul, cu înfocare, și numaidecît Filip îi dădu din nou ascultare, cum nu se poate mai amabil — că aici este glorificată schimbarea petrecută în sufletul lor, hotărîrea de a muri pentru un crez...

Făcu încă un pas spre rege, care rămase neclintit, cu ochii închiși. Și El Greco vorbi mai departe ; acum îi veni, fără nici o piedică, un puhoi de cuvinte convingătoare. Nu băgă de seamă nici una din schimbările petrecute în spatele lui în încăpere. Absorbit cu totul de pledoaria pentru apărarea tabloului său, de dragul căruia ar fi susținut orice și ar fi combătut orice, nu-și dădu seama că scîrțîitul monoton al celor trei penițe de bronz, acest sunet îm-

pletit cu tăcerea, încetase ; și că Diego de Chaves se scoală fără zgomot ca să ia altă peniță de pe masă ; și că dominicanul, rezemîndu-se din nou de spătarul scaunului său scund, face o scurtă însemnare pe marginea unui in-folio pe care îl ținea pe genunchi, iar apoi dă de cîteva ori încet din cap, strîngîndu-și buzele ca o femeie bătrînă, pînă ce acestea formară o crăpătură ca o muchie de cuțit ; și că apoi rămase nemișcat.

— Nici pruncii uciși din porunca lui Irod — șopti Filip, deschizînd ochii, ca și cum atunci s-ar fi trezit din somn, și făcîndu-și semnul crucii, — nu și-au pus în cumpănă atitudinea, într-o discuție *șovăitoare,* cu o clipă înainte de a fi măcelăriți, și totuși sînt mucenici și sfinți...

Grecul amuți. La urma urmei, nu pledase ca să i se dea dreptate cu orice preț, căci știa cît îi sînt de vulnerabile argumentele ; nu gînditorul vorbise, ci artistul și mîndria lui. Ar fi vrut să mai stea de vorbă cu regele, să filozofeze și să găsească noi puncte de vedere, pe baza cărora *Sfîntul Mauriciu* să poată fi totuși acceptat ; să discute cu acest om bătrîn și bolnăvicios, cu ochii șterși, care acum îi zîmbea pașnic...

— Și în plus, maiestatea voastră s-ar fi putut gîndi la mucenicul pe care îl sărbătorim peste trei zile — Chaves era acela care din nou șoptea grăbit, cu o umbră de nerăbdare în glas. — Sfîntul Ioan Evanghelistul, lăudat fie numele lui, nu și-a cîștigat titlul de mucenic printr-o convingere sau printr-o dorință, pe care fără îndoială că a mîngîiat-o toată viața, ci prin faptă. Dacă Prințul Fecioarelor n-ar fi fost aruncat la Poarta Latină din Roma în ulei clocotind, cazană din care, datorită hotărîrii de nepătruns a lui Dumnezeu, a scăpat cu viață, i-am pomeni numele numai la 27 decembrie, nu și la 6 mai.

În aceeași clipă, pictorul, a cărui emoție se stinsese repede la auzul cuvintelor adăugate de

către confesor, simţi o atingere răuvoitoare în şoldul stîng, cam în locul unde pantalonul bufant intra în ciorap. Unul din călugări trebuie să-l fi atins, la un semn al dominicanului ; deodată, pictorul îşi aminti că regele Filip nu dădea niciodată el însuşi semnalul terminării unei audienţe. Grecul se aplecă înspre mîna gutoasă. Camera trecu pe lîngă el ca o umbră albă şi neagră, în toate combinaţiile, apoi trei tonsuri trandafirii deasupra unor peniţe sîrguincioase, piciorul oblojit, un ceasornic — şi abia pe culoar, izbindu-se de santinela roşgalbenă, îşi dădu seama că hotărîrea regelui rămăsese neschimbată.

Pompeo Leoni nu mai era de găsit nicăieri. După o jumătate de oră de colindat, El Greco îşi găsi slujitorii într-o cameră de oaspeţi de la parter, unde glumeau cu nişte mireni şi cu nişte grădinari, şi le dădu dispoziţii cu privire la tablou, la carul cu boi şi la lectică. Vroia să părăsească mănăstirea chiar în aceeaşi zi. Cînd trecură pe lîngă el ca să iasă, faţa brună, colerică, a lui Diego se întoarse către ceilalţi, cu un mic zîmbet dispreţuitor. Vru să-l cheme înapoi pe Diego, dar se stăpîni şi îi urmă încet pe terasă, unde privi tufele de tisă şi lebedele care înotau într-un eleşteu mărginit de balustrade de marmură şi vase decorative de porfir. Aerul era întristător de cenuşiu ; Sierra de Guadarrama nu se vedea din partea aceea, unde perspectiva era obturată de un întunecos pîlc de ulmi, şi unde locul era pustiu, singuratic şi părăsit, încît pictorul se hotărî să aştepte acolo pînă i se aduce căruţa. Dar după cîteva clipe răsunară în spatele lui paşi, în cadenţă, şi iată-i din nou pe cei opt soldaţi, care veneau şontîc şi parcă mai posaci şi mai îndărătnici decît în ajun. Nu salutară. Comandantul, cu un gest solemn, rupse în două o bucată mare de hîrtie mototolită, apoi îşi făcu cruce, un altul ridică spre cer un pumn strîns, şi plecară. Peticele de hîrtie foşniră în

zbor spre lebede. „Tovarăși de suferință“, își zise El Greco, „și nici măcar nu l-au văzut pe rege, ca mine...“ Își aduse aminte de Diego, care era ranchiunos, și care avea să facă acum mutre săptămîni de zile... Îi revăzu în minte pe nenumăraţii curteni și funcţionari, cavaleri ai ordinelor Santiago * și Alcántara *, preoţi, învăţaţi și ofiţeri, care trecuseră pe lîngă el în ultima jumătate de oră și care — nesuferit gînd !— păreau că au și aflat totul despre el. Și nici un Pompeo Leoni, care să-i ia apărarea cu o retorică *grandezza*. Rezultatul audienţei se răspîndise cu o iuţeală de necrezut ; pretutindeni zîmbete pline de răutate, hohote de rîs, afirmaţii (prinsese cîteva din ele, cînd fusese oprit de grupuri compacte, din care nu-l cunoștea nimeni) ca : „O *glorie* înainte de martirizare, nemaipomenit !“ și „Doar nu canonizezi un sfînt cînd e încă în viaţă și mai stă liniștit de vorbă ; nu-i așa, don Gregorio ?“ și „Trebuie să ai ca model un miriapod sau o maimuţă, *señor*, pentru astfel de mîini !“ — la care vorbitorul porni să imite cîteva poziţii ale degetelor, de pe tabloul *Sfîntul Mauriciu*, deși în mod mai puţin convingător decît bufonul curţii, sau, pe ton de compătimire : *„Demente, demente...“**, vechea legendă despre demenţa lui, după care se puteau recunoaște minţile de mîna a treia...

Întrucît aceste amintiri începură să-l chinuiască mai rău decît bătaia cu nuiele, se hotărî să se ducă în camera lui, ca să-și facă bagajul, să mai citească din Tasso, și să nu se întoarcă pînă nu va putea fi sigur că tabloul e în căruţă, iar căruţa gata de plecare. Tocmai cînd suia o scară îngustă, de piatră, auzi pe cineva care mergea în spatele lui, că-i rostește numele pe ton întrebător. Un lacheu îi înmînă o scrisoare cu sigiliu roșu. Citi :

„Noi am spus că pînza dumitale nu e nimerită pentru a împodobi un altar catolic. N-am spus că nu e o reușită operă de artă. Va fi expusă în sala consistoriu-

lui Escorialului, de îndată ce această sală va fi terminată. Suma rămîne o mie și două sute de ducați. Du-te numaidecît în sala tipăriturilor in-folio, unde ți se va arăta ceva în măsură să stîrnească interesul unui artist de origine greacă. Citește capitolul 6, versetele 9 și 10, și înțelege obiecțiile noastre. Îți dorim călătorie plăcută.

Yo el Rey.“

Nemaisperînd nimic favorabil, dar dornic să vadă acel interesant obiect grecesc, se lăsă călăuzit de către lacheu. Pesemne că totul era plănuit ca un fel de plasture pe rană, dar nici că-i păsa ; nu-i plăceau jumătățile de măsură și ar fi preferat să se lipsească de cei o mie două sute de ducați decît, de ciudă, să nu-l poată lua cu el pe *Mauriciu* înapoi la Toledo, în triumf. Dar nu prea mai erau șanse în acest sens.

Înainte ca lacheul să-l introducă într-o sală destul de mică, situată nu departe de bibliotecă, El Greco îl rugă să transmită slujitorilor săi că dispozițiile date în legătură cu plecarea se contramandează.

În sală părea că nu e nimeni. Prin ușă, care rămăsese deschisă, răsunau ciocănituri surde, venite din bibliotecă. Ca și sala consistoriului și biserica Escorialului, biblioteca era încă neterminată. Sala era plină cu nenumărate lucrări in-folio, îngrămădite în teancuri înalte, sau împrăștiate pe pupitre : liturghiere, breviare și antifonare, toate ornamentate, o singură Biblie gotică, vreo cîteva Corane, șiruri de Părinți ai Bisericii și de apologeți, pe care, trecînd prin fața lor, îi recunoscu, totul într-o lumină spălăcită, intrată prin niște ferestre înguste. Pereții erau goi, iar dulapurile de cărți încă goale. Ajuns printre ultimele stive și fiind sigur că e singur, deci avînd de gînd s-o șteargă cît mai repede — căci ce puteau fi toate acestea decît o capcană, o nouă jignire?

— descoperi în spatele unei mese încărcate cu cărţi un personaj castaniu, aplecat peste un obiect pătrat cu sclipiri aurii. Se opri locului, încurcat. Contradicţia dintre această rasă franciscană simplă şi erudiţia prăfuită sau impunătoare din jur făcu să-i sporească buimăceala. Privirea îi căzu pe vîrful tichiei aplecate înainte ; văzu două mîini slabe de cele două părţi ale pătratului, apoi, venind mai aproape, zări şi privirea celuilalt, care îşi ridicase pieziş capul. Cu toate că-l recunoscu numaidecît pe monahul din *Patio de los Evangelistas*, ale cărui trăsături fuseseră de neuitat, deşi dispăruseră repede printre celelalte chipuri, atît de numeroase, care îi populaseră visul din noaptea precedentă, fu nevoit să facă o sforţare extremă, ca să poată compara noua impresie cu cea veche. Din *Patio* îi rămăsese în minte o tristeţe meditativă, o singurătate profundă, plină de nestăvilită patimă, iar aici se afla în faţa unui om sever şi izolat de lume, cu trăsături colţuroase deasupra barbişonului negru şi în jurul liniei subţiri şi puţintel coroiate a nasului. Călugărul nu putea să aibă mai mult de douăzeci şi opt sau douăzeci şi nouă de ani. Dar faţa care i se dezvăluia grecului de sub gluga castanie de călugăr era ciudat frămîntată, cu siguranţă nu atît ca urmare a unei asceze exagerate, cît datorită unei predispoziţii naturale, unei agitaţii aproape sălbatice. Despre faţa aceasta nu se putea spune decît că se află într-o continuă mişcare, şi totuşi nu se mişca nimic înlăuntrul contururilor ei scofîlcite, în aceste orbite, în care ochii cenuşii, aşezaţi un pic oblic, priveau cu căldură, dar totodată distant şi cu hotărîre, ba chiar cu o inflexibilă mîndrie, neaşteptată în cadrul acestui ordin monastic umil. Captivat şi mut, pictorul îşi dădu seama deodată, şi în mod mai categoric decît în ajun, că acesta era modelul visat pentru călugărul din tabloul său *Înmormîntarea contelui De Orgaz*, care deci va trebui să fie un franciscan, în conversaţie evla-

vioasă, la extrema stîngă, cu augustinul pe care îl schițase. Fața asta nu avea voie să-i mai scape! Trebuia să și-o întipărească, să și-o însușească repede, pentru că monahii din Escorial nu veneau la Toledo, fosta capitală spaniolă, pentru care regele avea o repulsie de neînvins, după unii din cauza climei de acolo, contraindicată pentru podagra lui, iar după alții din pricina populației amestecate, cu un procent însemnat de sînge evreiesc și maur. Un singur lucru nu-l înțelegea încă: ce căuta acest franciscan în mijlocul ieronimiților *, augustinilor și dominicanilor. Poate că era un partizan al lui Juan de los Ángeles, predicatorul curții surorii regelui, unul dintre puținii mistici de la curte, deși nu un mistic practicant, unul dintre puținii mistici și printre franciscani, căci în anii aceia franciscanii începuseră să-și renege trecutul măreț, în urma unei înțelegeri secrete cu Sfîntul Oficiu și cu vechii lor dușmani, dominicanii, care socoteau mistica aproape sinonimă cu erezia. Juan de los Ángeles era un orator talentat, dar ușor influențabil, și înzestrat cu toată curtenia și mlădierea îngăduite de o existență lumească echivocă. Dar nedumerirea grecului nu ținu mult, căci după cîteva clipe monahul începu să-și depene povestea: că nu locuiește în palat decît temporar, că o mănăstire de observanți* din apropiere de Salamanca, unde Francisco Esquerrer — sub acest nume i se prezentase pictorului — fusese pus la dispoziția părintelui analist *, îi dăruise regelui un exemplar de lux al Apocalipsei sfîntului Ioan Teologul, în limba greacă; că el, Esquerrer, primise însărcinarea să i-l aducă; și că, după ce se achitase de această sarcină, bibliotecarul îl rugase nu numai să întocmească pentru catalog o descriere sistematică a operei, dar s-o și arate fiecărui vizitator erudit al Escorialului, care ar dori s-o vadă; că totodată urma să țină la 6 mai, ziua martiriului sfîntului Ioan, o prelegere, în fața unui auditoriu ales, despre caracteristicile ve-

chiului și extrem de rarului manuscris și despre preistoria lui, care, datorită unei multiple schimbări de proprietar, echivala cu un compendiu al întregii istorii bisericești a Spaniei, începînd din epoca arienilor.

— Am studiat la Salamanca, *señor* — așa răspunse el, pe un ton cam răgușit, la întrebarea plină de mirare a grecului, rușinîndu-se, după cît părea, că reprezintă astfel oarecum o excepție în ordinul franciscan — la *Collegium trilingue* *, la *fray* * Luis de León. Sînt *magister** în teologie. — Și, întrucît celălalt îi spusese de cîteva ori *padre,* adăugă : — Am fost primit în ordin, dar n-am fost încă hirotonisit.

Deoarece fray Luis de León, faimosul augustin, era unul din cei doi eruditi care în clipa aceea suspinau în închisoarea Inchiziției, grecul socoti că e nimerit să facă abstracție de pregătirea universitară a lui Esquerrer ; fără să vrea, privirea îi căzu pe pătratul de aur : cartea de pe masă, unul din produsele cele mai frumos ornamentate ale artei monahale grecești timpurii, ilustrată cu splendide miniaturi. Cu un gest domol, călugărul împinse volumul spre el.

— Vă rog să-mi îngăduiți, *señor,* ca pentru o persoană cu erudiția dumneavoastră, să las deoparte explicațiile...

— Mă cunoașteți ?

— Nu. Dar o persoană de inteligența dumneavoastră...

Răspunsul era corect, El Greco îl privi pe călugăr, apoi începu să răsfoiască volumul ; prin fața ochilor i se perindară noi și noi minuni ale artei miniaturale. Oricît de puțin îi era recunoscător regelui, fu nevoit să admită că o atenție mai delicată decît aceasta cu greu s-ar fi putut imagina : să-i arate în această formă opera biblică prezentă în mintea lui de două zile... Deodată își aminti de încheierea scrisorii, pe care o mai ținea în mînă. Apocalipsa, tema preferată a tuturor greco-orto-

docșilor, o știa aproape pe dinafară, dar avea o memorie proastă pentru numere. După ce-și puse ochelarii pe nas, reciti în scrisoare pasajul indicat și începu să răsfoiască înapoi. Îi trecură repede prin fața ochilor crîmpeie de fraze : „...o vreme și vremuri și jumătate de vreme, departe de fața șarpelui... Și copilul ei fu răpit la Dumnezeu și la tronul Lui... Scoală-te și măsoară templul lui Dumnezeu... o stea căzută din cer pe pămînt... pecetea a șaptea... ca o carte de piele pe care o faci sul... pecetea a șasea... aveau să fie omorîți ca și ei..." Uite, aici e : Pecetea a cincea, capitolul 6, versetele 9 și 10 :

> „Și cînd a deschis pecetea a cincea, am văzut, sub jertfelnic, sufletele celor înjunghiați pentru cuvîntul lui Dumnezeu și pentru mărturia pe care au dat-o./Și strigau cu glas mare și ziceau : Pînă cînd, Stăpîne sfinte și adevărate, nu vei judeca și nu vei răzbuna sîngele nostru, față de cei ce locuiesc pe pămînt?"

Fără să înțeleagă încă prea bine ce urmărise regele trimițîndu-l la acest pasaj, — are să se lămurească el altă dată, simțea el cam la ce făcuse aluzie regele ; într-adevăr, aici era vorba de niște mucenici, care insuflau ură și dorință de răzbunare cititorilor credincioși ! — închise cartea și îl privi pe franciscan. După atitudinea monahului simți că nu mai poate rămîne mult timp în bibliotecă. Nici o urmă de nerăbdare jignitoare nu se zărea pe fața pe jumătate întoarsă, dar tocmai asta era : fiind întoarsă, nu o putea studia, aici nu...

Veni mai aproape de Esquerrer.

— Nici cartea asta nu mă poate consola, fray Francisco, de dezamăgirea pricinuită de respingerea tabloului meu. Poate că n-ați auzit despre cele întîmplate; atunci sînteți unul dintre puținii de aici... Nu-mi pot reveni după această lovitură decît pictînd altul.. Sînt pictor la Toledo... Eu...

Fața palidă și slabă rămase absentă, iar pleoapele lăsate. Pictorul făcu un pas șovăitor înainte, înspre călugăr, care stătea în fața mesei, cu spatele spre trei sau patru vrafuri înalte de tipărituri in-folio.

— Lucrul cel mai ciudat este că Apocalipsa mi-a venit mereu în minte, înainte ca să vin încoace... Cînd am fost la rege m-am gîndit la timpul care n-are să mai fie...

— În Apocalipsă se găsește orice, așa se spune — zise Esquerrer, acum pe un ton mai blînd, destinzîndu-se treptat, întorcîndu-se spre omul mai vîrstnic decît el și întîlnindu-i privirea, pe care din clipa aceea n-o mai scăpă din ochi — se zice că viața noastră, a tuturor, e însemnată acolo, dincolo de timp, a dumneavoastră și a mea. Dar pentru un mistic este primejdios să vrea să pătrundă toate acestea cu mintea. Poate că spiritul grecesc i-a jucat renghiuri și autorului Apocalipsei, sfîntul Ioan Teologul...

— Și eu sînt grec. Din Creta.

Întrucît monahul, fără să-i mai spună nimic, continua să-l privească, El Greco se duse mai aproape de el și se rezemă cu mîna dreaptă de un maldăr de cărți. Apoi spuse agitat :

— Ca grec, multe motive din tablourile mele le-am luat din Biserica Ortodoxă, cu toate că sînt un bun catolic, de la vîrsta de treizeci de ani... În noul meu tablou, *Înmormîntarea contelui De Orgaz,* reprezentarea *gloriei* cerești, de pildă, este inspirată din *Deesis*...

— Maica Domnului și Ioan Botezătorul stînd în fața lui Cristos și rugîndu-se ?

— Întocmai. E un tablou cu multe portrete... Aș vrea să vi-l arăt... E greu de găsit persoanele nimerite, mai ales pentru cei doi sau trei monahi care fac parte din compoziție... Așa încît, dacă treceți vreodată prin Toledo, vizitați...

Capul de pasăre și chipul de sub glugă erau acum atît de aproape, încît nu se mai puteau

apleca decît înapoi sau lateral. Pictorul se aplecă într-o parte; ca să-și reîmprospăteze curajul, se rezemă, ceva mai apăsat, de vraful de cărți din dreapta lui, prea apăsat chiar, căci vraful cedă, se răsturnă și căzu pe jos cu mult zgomot, îngropînd picioarele amîndurora sub cărți. Dar se mai auzi și alt zgomot din aceeași direcție, un mîrîit aspru, nazal și animalic. Speriat foarte, El Greco văzu o făptură scundă care alerga tîrîș pe după celelalte stive; apoi făptura se ridică și o luă la goană prin sală. Era Miguel de Antona, bufonul curții, care fugea, fiindcă fusese descoperit! La mijlocul drumului se întoarse, maimuțări repede cu o mutră răvășită de plăcere sadică una din pozițiile degetelor de pe tabloul *Sfîntul Mauriciu*, apoi se grăbi șontîc spre ușă. În sala cu breviare și antifonare vui o înjurătură grecească. El Greco apucase în mîna dreaptă un in-folio, o întinse cît era de lungă, dar lăsă să-i cadă cartea înapoi; după aceea se întoarse către Esquerrer, care nu rîdea și din chipul căruia nu se putea ghici ce gîndește despre acest incident.

După o jumătate de minut, pictorul își luase rămas bun de la călugăr, fără să fi găsit curajul de a-i repeta invitația.

III. TOLEDO

În orașul Talavera de la Reina*, așezat pe Tajo în jos, se ardeau, de multe secole, cărămizi cu luciu metalic, care aveau mare căutare la Toledo. Casa încăpătoare, zidită sus pe stînci, lîngă fosta sinagogă *Del Tránsito*, prezenta și ea, peste tot unde nu era împodobită cu mozaicuri mauro-andaluze, acele *azulejos** albastre și galbene, în șiruri nesfîrșite, în partea de jos a pereților, așa că nu era de mirare că în jurul locatarului se închise, numaidecît după înapoierea lui acasă, același cerc magic, care îl înconjurase la Escorial de cînd îi respinsese regele tabloul! Albastru și galben: culorile tunicilor tîrîte în noroi; le văzu din nou în fața ochilor, auzi cuvintele: „Prea mult albastru și galben, *señor*. Culori prea deschise, *señor*", ca și cum aceasta ar fi fost singura observație pe care și-o îngăduise netrebnicul acela... Cînd, în toiul nopții, bătînd din picioare și făcînd scandal — ca să știe toată lumea că se înapoiase, că fusese învins! — văzu, în drum spre camera lui de culcare, la lumina făcliilor, pătratele sclipitoare care lunecau pe lîngă el, își propuse să nu mai picteze pe viitor decît în albastru și galben. Ar fi vrut să-i strige asta în față lui Diego, a cărui tăcere sîcîitoare îl enervase în tot lungul drumului de
 înapoiere; și ar fi vrut să-și trezească soția ca

să-i spună același lucru. Să știe toată lumea cît de neîncovoiat va păși el de acum înainte pe propriul său drum, în ciuda comenzilor ispititoare și în pofida suveranilor încrezuți ! Dar Gerónima, în cămașa ei de noapte bogat brodată, stătea lipită de ușorul ușii și îl aștepta atît de speriată, încît se văzu nevoit să-i aducă la cunoștință, cu menajamente, necazul pe care îl suferise. Ea nu zise nimic ; dădu doar din cap, ca și cum ar fi știut totul dinainte, ceea ce îl enervă destul de mult. În noaptea aceea nu dormi la ea. Somnul îi pierise ; casa veche, deși avea numeroase încăperi nelocuite, îl atrase spre locul care îi era cel mai familiar. Întrucît locuia acolo abia de vreo șase luni, planul pe care marchizul de Villena, prietenul, creditorul și proprietarul lui, i-l dăduse, ca să se poată descurca în acel labirint din secolul al XIV-lea, nu devenise încă un obiect de prisos. Slujitorii îi căutau uneori ceasuri întregi pe băieții lui, cînd aceștia se jucau prin beciuri de-a războiul cu maurii : dar chiar și sus, la parter, te puteai rătăci. Clădită de un evreu bogat, completată de diferiți membri ai familiei De Villena, bogați, dar cu timpul scăpătați, și poate că de cîteva ori și arsă și făcută una cu pămîntul, casa ajunsese — de la coamă și pînă în străfundul hrubelor paleo-maure-subterane, pe care el nici măcar nu le cunoștea încă pe de-a-ntregul — la fel de încîlcită și de întortocheată ca, de pildă, așa-numitul *Alcázar** al lui Pedro cel Crud *, unde locuia prietenul său, regidorul* don Martín de Ayala. Dar sala octogonală de la etajul al doilea — cea cu ventilația în formă de stea. — unde își ținea tablourile și unde lucra cel mai des, știa s-o găsească și cu ochii închiși. Cu șuba încă pe el, începu să tragă deoparte tabloul terminat numai pe jumătate *Înmormîntarea contelui De Orgaz*, ca să-l pună cît mai departe de raza de acțiune a pîlpîirilor opaițului. Ieșiră la iveală alte tablouri, care îl stinghereau și mai mult încă : o *Sfîntă Familie*, pentru care îi servise

de model toată familia Theotocópuli, și niște Magdalene, pe care îi venea să le scuipe în obraz, într-atît i se păreau de dulcege. Își ura lucrările. De acum înainte îi va pune numai pe Preboste și pe Tristán să facă toată treaba, iar el va încasa banii și se va dedica filozofiei. Obosit de mutatul tablourilor dintr-un loc în altul, se așeză la masă și simți nevoia să-l mai privească pe *Orgaz :* îi păru pedant și banal. Don Martin de Ayala își ținea mîinile superbe, albe și lungi, în așa fel, încît păreau gata să-și ia zborul, fluturînd neputincioase. Bătrînul don Pedro Moya de Contreras, în dreapta, stătea cu atîta nerușinare, în față de tot, încît rupea rîndul. În cer ședea pe un scaun Filip ; mult micșorat, ce-i drept, dar ședea în cer pe un scaun. Jorge Manuel, propriul său fiu în vîrstă de șase ani, în stînga de tot, în prim-plan, ținea mînuța întinsă explicativ spre minune și avea fața albă și arogantă a unui copil precoce din corul bisericii. Făclia din cealaltă mînă ajungea exact în fața veșmîntului călugărului încă neschițat, — veșmîntul care urma să fie castaniu, așa cum hotărîse. Castaniu ? Într-adevăr castaniu ?... Cît despre el, putea fi și negru, sau negru și alb, sau violet cu picățele galbene ! În Esquerrer nu-și mai punea nici o speranță ; nu avea să-l mai vadă niciodată. În realitate, înfrîngerea suferită la Escorial nu consta în faptul că nu-l putuse determina pe rege să-i accepte tabloul, ci în faptul că nu-l putuse captiva pe franciscan în așa măsură, încît intervenția dezgustătorului pitic să nu mai aibă nici o importanță ! Asta ar fi răscumpărat totul, chiar și dezamăgirea cu *Sfîntul Mauriciu* și toate ironiile și necazurile în legătură cu el. De ce se vîrîse tabloul ca un zid între ei după apariția lui Miguel de Antona, de ce nu mai schimbaseră decît vreo cîteva observații lipsite de importanță înainte de a se despărți ? Nu știa. Sau poate totuși : pentru că Esquerrer nu rîsese ; da, de aceea ! Un rîs ar fi răscumpărat totul... În drum spre camera

lui încercă să evoce în minte fața neregulată și răvășită a călugărului, dar nu izbuti să vadă în gînd decît un contur vag, și cel din urmă lucru pe care și-l putu închipui înlăuntrul acelui contur era un rîs...

Iar a doua zi dispăruse cu totul : pînă și întîmplarea o uitase vremelnic, datorită unor impresii noi. Sosiseră scrisori, comenzi, cărți, printre altele *De Libero Arbitrio* *, de Erasm, una dintre puținele opere neinterzise ale marelui umanist, pe care vroia să i-o dăruiască lui Antonio Covarrubias. Gerónima, care i-o aduse, acorda dealtfel mai mare atenție comenzilor. Ca întotdeauna cînd propunea economii, își lăsa în jos ochii negri, rotunzi ca vișinele, își ascuțea buzele cărnoase și se lipea de el. Întrucît avea cu cincisprezece ani mai puțin decît el, se înțelege că în astfel de împrejurări se purta cu ea blînd și părintește.

— Muzicanții ? Muzicanții rămîn, — zise El Greco, lovind-o ușurel peste mînă.

Acum avea nevoie de muzicanți mai mult ca oricînd ! Avea nevoie de ei ca să poată continua să se simtă ca un magnat venețian, în comparație cu alde Zuccaro și Cincinnato, paraziții de la Escorial. Apoi :

— Știi că Jorge și Pablo nu mai vor să pozeze pentru Isus și Ioan Botezătorul, dacă îi înlăturăm pe muzicanți ?

Ironia din vocea lui, Gerónima n-o prinse. Se supuse voinței lui. De Sfintele Familii și de Sfinții Francisc care i se comandau soțului ei nu se puteau lipsi, asta o știa ea prea bine. După ce îi luă mîna într-a ei și puse pe ea o sărutare, mai spuse ceva despre pînza respinsă.

— Dar banii mi s-au dat, — o întrerupse el, rece, neavînd chef să dea o explicație prea lungă.

Începu apoi să răsfoiască de zor prin hîrtii, întrebă ceva despre factotumul său Preboste, care se afla la Sevilla, unde căuta să vîndă

niște Sfinte Familii, mai întrebă și despre isprăvile lui Jorge și ale lui Pablo, băiețașul maur, pe care îl înfiase, și ca încheiere vesti pentru a nu știu cîta oară concedierea lui Diego. Ea dădu aprobator din cap, pentru că și asta era o economie, și se pregăti să iasă din încăpere. Ajunsă în prag, zise :

— N-ai să ai din pricina asta neplăceri cu terțiarii*?

— Aș, nu, nu... Am fost foarte bine primit de rege. Nu, să nu-ți faci griji.

Cu un oftat de ușurare, o auzi cum închide ușa. Gerónima era nespus de frumoasă ; își dădu seama deodată de asta. Cea mai frumoasă femeie, poate, din cîte întîlnise vreodată, deși nu era o femeie ale cărei însușiri spirituale să-l fascineze. Mulți ani de zile frumusețea ei chiar și fusese sprijinul principal al demnității lui: era mîndru cînd o putea prezenta, nu numai spaniolilor (era spaniolă, dintr-o familie de mătăsari toledani), dar mai ales musafirilor străini, care se frecau la ochi cînd o vedeau, pentru că grecul nu era căsătorit legitim cu această făptură superbă. Din păcate, nu se putuse căsători legitim, dar lucrul acesta îl știau prea puțini, nu-l știa aproape nimeni, căci despre dureroasa lui experiență matrimonială din Italia păstra întotdeauna tăcere... Încetul cu încetul, însă, frumusețea ei se strecurase în nenumăratele tablouri pe care le pictase el pentru pîine și pătrunsese în panteonul creștin, pictat și răspictat și răspîndit de el în toată Spania, așa încît, după cum își legitimase cîndva băiețașul, pe Jorge, la *alcalde**, tot astfel, acum, ducații mănăstirilor și ctitoriilor îi „legitimaseră“ ei frumusețea. Că ea nu înțelegea nimic din arta lui, îi păsa prea puțin. Și nu-i lua în nume de rău și, în orice caz mai puțin ei decît fratelui ei, Juan de las Cuevas, mătăsarul, nici faptul că amîndoi puneau mai mare preț pe candidatura lui la terțiarii franciscani, ordinul mirean deschis numai bărbați-

lor de seamă, decît pe un efect de lumină sau

pe o expresie reușită a chipului. În ascunzișul inimii îi mai rămăsese viu un crîmpei din vechea convingere a grecilor că femeia n-are suflet, ci numai trup, acest trup însă — ce contradicție! — putînd fi „deposedat de suflet“ printr-o multiplicare durabilă în obiecte care îi „cuprind“ trupul în mod cu atît mai irevocabil, cu cît ele însele nu sînt cuprinse în ceea ce i-a mai rămas din suflet... Un raționament destul de subtil! Dar acestea erau lucrurile despre care îi plăcea să vorbească — nu cu ea, firește, căci evlavia ei convențională n-ar fi putut lupta cu atîta păgînism, ci, de pildă, cu Antonio Covarrubias, bătrînul canonic surd... Avînd, încă din tinerețe, suficientă pregătire în materie de teologie și de mistică ezoterică, El Greco întocmise chiar cîteva lucrări filozofice originale, care analizau relația paradoxală dintre trup și suflet, dintre materie și spirit, precum și esența artei, prin metodele la modă ale neoplatonismului. Cu surdul Covarrubias practica un anumit fel de conversație, întemeiat pe intensificarea și surdinizarea alternativă a volumului vocal și pe folosirea de bilețele, pe care bătrînul, convins de geniul multilateral al grecului, le păstra ani de zile. Fără îndoială, aluzia obscură a lui Filip la umbrele apocaliptice ale mucenicilor va constitui unul din subiectele conversației lor celei mai apropiate! Căci oricît se silea și acum să cugete cît mai puțin cu putință la „Pecetea a cincea“ și la toate celelalte impresii culese la Escorial, soluția era pregătită din afara gîndurilor sale, asta o simțea foarte bine. Cel mai mărunt prilej ar fi fost de ajuns ca s-o scoată la iveală. Dealtfel, voia să amîne convorbirea cu Covarrubias pînă ce va fi sigur de intențiile viitoare ale regelui, care totuși lăsase să se vadă că nu-l dușmănește. Poate că exista posibilitatea ca un pictor al curții să se mărginească la subiecte lumești: pentru bani era gata să picteze și scene mitologice sau apoteoze din istoria războaielor Spaniei. Banii erau acum

ceva important ; Gerónima avea multă dreptate. În fața lui se aflau trei facturi ale unor furnizori (vopsele, îmbrăcăminte, un covor scump de Alcaraz*), pe care pentru moment nu le putea achita...

După ce dădu deoparte facturile, deschise scrisorile. Erau printre ele comenzi venite din toate colțurile țării : sfinți Francisc și Sfinte Familii, o Maria Magdalena la fel cu cea pe care o pictase tot el pentru o mănăstire, deci treabă pentru Preboste și Tristán, dar și pentru Gerónima, și pentru Manusso, poate și pentru bătrîna tușa Eufrosina, și pentru cei doi băieți, care nu vroiau să stea cuminți, în veșminte străine, decît dacă li se asigură în schimb lăutari la prînz. Ce-i drept, chipurile le concepea liber, dar pentru ansamblu avea nevoie de modele, cel puțin pentru aceste comenzi urgente, care, oricum, nu puteau fi lăsate pe seama ucenicilor. Strîmbînd dezgustat din nas, mormăi maxima latinească valabilă pentru aceste cazuri, pe care o știa, firește, de la Pompeo Leoni: *Decies repetita placebit* * — chiar repetată de zece ori, opera lui tot va plăcea, de o sută de ori, de o mie de ori repetată, tot va plăcea, pînă ce toate bisericile și toate sălile consistoriilor din toată *La Madre España* * vor fi înțesate cu copiile lui, tot va plăcea ! Își scoase de pe nas ochelarii de baga, îi agită deasupra mesei, dădu mulțumit din cap văzînd *Alungarea zarafilor* de deasupra căminului sculptat din fața lui, — tabloul acesta copiat la nesfîrșit se încadra și el în aforismul lui Leoni, dar aici zarafii au fost cel puțin *alungați* : ironică mîngîiere și autosalvgardare împotriva lăcomiei de bani ! — și apoi își puse ochelarii la loc pe nas, ca să citească scrisoarea lui Martín de Ayala. În ciuda celor mai înflorate întorsături de frază, epistola exprima discreția plină de trufie, care îi îngăduia acestui descendent al unui renumit erou al libertății din deceniul al treilea să se plimbe nestingherit pe străzile orașului Toledo, ca un anacronism viu. Dar

de îndată ce Martín de Ayala, conte de Fuensalida, cavaler al ordinului Alcántara și membru al Consiliului comunal din Toledo, își pierdea stăpînirea de sine, ieșea la iveală demența; pictorul fusese de cîteva ori martor al unor astfel de manifestări, la seratele sale lunare sau în timpul unor vizite la *Alcázar*-ul dărăpănat al lui Pedro cel Crud. Un șir de Ayala morți stăteau atîrnați acolo pe pereți ca tot atîția sfinți afumați sau prăfuiți, privind straniu în jos, spre o pardoseală pe jumătate fărîmată sau spre un altar domestic strîmb. Dar urmașul însuși era și mai ciudat. Ayala îl sprijinea pe grec în strădaniile lui de a obține pentru pictorii din Toledo scutire de impozite; despre asta era vorba și în scrisoare, scrisă la spital, unde fusese internat cu un braț fracturat, amintire dintr-o bătaie la care luase parte într-o cîrciumă. Așadar, s-ar putea crede: un magistrat luminat, cu înclinații de mecena. Dar pe lîngă toate acestea, mai era și un exaltat religios, care s-ar fi tîrît cu genunchii goi în pulbere în fața oricărei prea-fericite, a oricărei false mistice; un flagelant, după cum se șoptea, membru al unei asociații secrete, o asociație de fanatici care se biciuiau între ei înaintea procesiunilor, pînă se întărea gîrbaciul de atîta sînge închegat. Un entuziast al originii gotice și al „purității sîngelui", ceea ce nu-l împiedica însă să aibă relații cu vreo cîțiva evrei, dintre cunoscuții lui El Greco, pe cel mai desăvîrșit picior de egalitate, referindu-se, dacă veneau din Grecia, la neîndoielnica lor descendență din Alexandru cel Mare sau din Temistocle. El Greco se mira uneori că nu simțise încă niciodată îndemnul de a picta chipul impunător, de *hidalgo,* al lui don Martín de Ayala: poate că împotriva acestui îndemn cîntărise prea greu atmosfera enigmatică din jurul figurii acelui om, din jurul acelui duelgiu cu atît de bizare noțiuni privitoare la onoare, un om care în același timp lupta pentru drepturile poporului și ale consiliului co-

munal, avînd în minte republica locală, iar în gură strigătul de luptă lansat cu șaizeci de ani în urmă de către *comuneros : ¡ Padilla y Comunidad!**, plus critici și atacuri la adresa lui Granvelle (multe din pamfletele împotriva cardinalului urît de toată lumea fuseseră cu siguranță tipărite în beciurile *Alcázar*-ului său) și reduceri generale de impozite, totul într-un sălbatic talmeș-balmeș. În sfîrșit, era un ascet al vremii lui, dar un ascet care nu putea fi lăsat niciodată singur cu o femeie în aceeași cameră ; ce-i drept, grecul nu avusese experiențe personale în această privință, căci Gerónima, pe cît era de frumoasă și de atrăgătoare, pe atît era de cuminte, așa încît Ayala, făcîndu-i o curte inutilă, nu izbutea decît să întărească o regulă nevinovată. Dealtfel, chiar stupidul lui dezechilibru nu-i era antipatic pictorului, care nu șovăise nici o clipă să-i rezerve contelui unul din locurile de cinste pe tabloul *Orgaz,* și să-l picteze cu acel gest al mîinii cerut de el însuși, numai pentru el, dintre toți preoții, nobilii și notabilii din jur...

Ca să mai uite de *Orgaz,* deschise două scrisori : una de la don Alejandro Sénsino, pictorul, iar cealaltă de la inchizitorul don Pedro Moya de Contreras, cu care făcuse cunoștință în 1582, cînd compăruse ca translator în procesul împotriva prietenului său Miguel Carcandil, un grec acuzat de iudaism. Inchizitorul, om în vîrstă, îi comandase atunci un tablou al lui Santiago (sfîntul Iacov cel Mare), pentru care pictorul nu trăsese încă nici prima linie a schiței în cărbune, precum și, sub discreție, cîteva portrete de femei goale, ceea ce el refuzase net să picteze. Scrisoarea îi reamintea stăruitor de prima dintre aceste două comenzi, și amintea și de *Orgaz,* de care deci părea că nu poate să scape. Întrucît acest don Pedro îi era la fel de nesuferit ca și obraznicul de Sénsino — care la rîndul lui îl ruga pe prietenul și confratele său să-i pună o vorbă bună dacă ajunge pictor al curții la Escorial

— se grăbi să închidă scrisorile într-un scrin de abanos împodobit cu preţioase reliefuri de argint, unul din aşa-numitele *vargueños**, interzise periodic de către autorităţile locale, ca lux inutil, şi ieşi din cameră.

Avînd în faţa ochilor fantoma bîrfitorilor toledani, care ar fi intrat în acţiune dacă ar fi ajuns să afle cele întîmplate, se duse în sufragerie, o încăpere mare şi luminoasă, cu mobilier greu veneţian şi cu o estradă pentru muzică. Îşi salută unchiul, pe Manusso Theotocópuli, un om tăcut, cu ochi trişti şi saşii. Manusso îi strînse mîna fără o vorbă, semn că ia parte la necazul lui. Bătrîna tuşă Eufrosina nu era acolo. Lîngă lăutari, doi băieţaşi îmbrăcaţi elegant, micul Jorge Manuel şi micul maur Pablo de Fez, ceva mai vîrstnic decît celălalt, încercau să imite nişte paşi de dans ai băieţilor din corul catedralei, cu ochii aţintiţi cu încăpăţînare asupra lăutarilor. Gerónima îşi făcu apariţia, foşnind, albă şi somptuoasă. Într-un castron de argint aburea o coapsă de cerb. El Greco făcu un semn înspre estradă şi pe loc începură să zbîrnîie ghitarele şi să răpăie o tobă, acoperite numaidecît de trompete, care încercară să-şi îndeplinească sarcina veneţiană printr-un *restreado* sălbatic şi extrem de vesel, tipic spaniol. În golul uşii nu se îmbulziră slugile, cum se mai îmbulzeau numai cu vreo cîţiva ani în urmă..

După cinci zile sosi o scrisoare din Aranjuez, care aduse certitudinea. Pompeo Leoni îl anunţa că în următoarele cîteva luni nu va veni la Toledo ; regele era pretenţios, iar bustul nu prea înaintase, nara stîngă îl costase trei zile : *ab uno discet omnes**! La vînătoare şi la alte distracţii în aer liber fusese nevoit să renunţe în timpul acestei şederi la ţară, dealtfel ca toată lumea, căci norii de pe orizontul politic...! În Aragón avuseseră loc ici şi colo tulburări ; lui Antonio Pérez îi fracturaseră un braţ în timpul torturii, dar acum

nu prea mai foloseau tortura pentru a pune mîna pe documentele secrete pe care le mai poseda Pérez, cît mai ales ca să aţîţe Aragonul şi să aibă după aceea pretext să-i răpească libertăţile prin forţa armelor; se temeau de atentate împotriva lui Granvelle, care continua în mod extrem de nediplomatic să-l susţină pe amiralul Doria ca viitor comandant al flotei din Mediterană, împotriva pretenţiilor justificate ale marelui Santa Cruz. Partidul moderat al lui De Quiroga făcea neîndoielnic progrese: Luis de León fusese eliberat de Inchiziţie şi publicase o carte. Nu se ştia ce gîndeşte regele despre toate acestea; în orice caz, nici chiar Miguel de Antona nu mai era în stare să-i spulbere proasta dispoziţie; suveranul fusese cu totul absorbit de o corespondenţă cu papa, în problema dacă unui episcop spaniol trebuie să i se spună *Vuestra Señoría** sau *Vuestra Señoría Ilustrísima**; în Portugalia iezuiţii încearcă să aţîţe poporul, în Anglia totul merge prost, la fel şi în Ţările-de-Jos, de cînd cu furia francezilor, în ciuda compensaţiei obţinute prin cucerirea cîtorva fortificaţii, cu care prilej Farnese...

Plictisit, sări cîteva rînduri şi citi următoarele:

„După cum cred că vei înţelege, dragă prietene, şansa ca să mai devii vreodată pictor al curţii maiestăţii sale este absolut exclusă. Romulo Cincinnato a primit comanda pentru altarul sfîntului Mauriciu şi cu toate că eu însumi sînt italian — dar mai mult cosmopolit, nu-i aşa? *Patria est ubicunque est bene**! — nu-l fericesc defel, pentru că e un cîrpaci. Afară de asta, *eu* sînt acela care te-am introdus cîndva la rege, şi uneori, cînd stă tăcut în faţa mea, îmi vine să-i reproşez toate acestea. Cauza respingerii a ieşit între timp la lumină. Vechii dumitale duşmani, ieronimiţii, sînt cei care ţi-au făcut figura!! Cele cîteva sute de ducaţi ai bunului nostru Tristán te costă o carieră. Cred că De Yepes a băgat

fitiluri nemaipomenite (rupe scrisoarea asta), dealtfel și împotriva lui Zuccaro, care i-a tratat de sus pe călugări și care acum va fi alungat. După cum se spune, Miguel de Antona i-a presărat în pat în repetate rînduri niște insecte indiene care pișcă, numite libărci, și acum nu mai poate să picteze din pricina scărpinatului. Totuși e un mare talent, cu toată înfumurarea lui, și nu e frumos din partea lui Filip (arde partea asta, te rog!) că i-a adăugat : «Nici unul din sfinții pictați aici de dumneata n-are să te ajute să intri în rai!» Oricum : *stat magni nominis umbra* *, iar zeflemelele onoraților *caballeros* au acum drept țintă îngerii lui Zuccaro, nu Mauriciul dumitale ; ultima glumă în această privință a fost (din partea lui don Fadrique de Castro Serna, bineînțeles) că regele a respins pînza, deoarece un bolnav de gută nu prea poate să suporte priveliștea unor degete ținute în poziții grațioase..."

Pictorul împinse scrisoarea deoparte, indispus de modul ei nedelicat de a povesti un lucru lipsit de importanță, care era penibil și pentru el. Dar așa făcea Leoni întotdeauna. Fără să se îndoiască nici o clipă de prietenia lui, își dădu seama că intenția de a răni nu era atît de departe de el pe cît s-ar fi putut crede. Urmărea, desigur, să țintuiască la stîlpul infamiei o camarilă josnică, satisfăcîndu-și astfel anumite instincte, care ar fi făcut din el un intrigant, dacă nu s-ar fi dedicat artei, putîndu-se ocupa totodată și de intrigile altora...

„În încheiere", continua scrisoarea, „încă un avertisment serios, dragul meu Domínico. Nu vreau să te înfricoșez, dar limbajul tău deschis în timpul audienței *nu* i-a făcut o impresie bună lui Diego de Chaves (ca să nu mai vorbim de cei cîțiva *frailes** prezenți!) ; știu asta dintr-o sursă foarte demnă de încredere. În legătură cu aceeași problemă, te sfătuiesc în modul cel mai categoric să arzi scrisoarea pe care ți-a trimis-o prințesa De Éboli acum

cîtăva vreme, dacă n-ai ars-o pînă acum. Filip procedează în chestiunea aceasta cu o neînduplecare pe care n-o pot înțelege decît cei inițiați, și cunoști maxima lui Ovidiu *an nescis longas regibus esse manus**? Știu că scrisoarea aceea nu are nici o legătură cu afacerea Pérez, dar poate fi folosită împotriva dumitale, și unde mai pui că prințesa ar putea face apel la sprijinul sau la simpatia dumitale, în ciuda refuzului dumitale eroic de acum șase ani. *Varium et mutabile semper femina**! O fi foarte nefericită, acum, îmbătrînită și încărunțită în temnița ei ; să ne rugăm pentru ea..."

După ce-l imploră pe pictor din tot sufletul să ardă și propria sa scrisoare, iar cenușa s-o împartă în mai multe părți și s-o îngroape în locuri diferite, Leoni încheia cu niște urări.

El Greco își vîrî scrisoarea în buzunar, dar lăsă arderea ei pentru mai tîrziu. Își dădu seama că timp de cîteva ore nu va putea să facă nimic altceva decît, avînd în fața ochilor refuzul definitiv, să cugete în ce fel să-și continue activitatea de pictor. De o săptămînă de zile nu mai pusese mîna pe pensulă, ceea ce era mult pentru el... Se gîndi la rege. Socotise întotdeauna cruzimea și ipocrizia bigotă a lui Filip drept o născocire a luteranilor, care aveau și ei nevoie de sperietoarea lor de păsări, întocmai ca țăranii pe cîmp, dar acum, cînd neînduplecarea menționată de Leoni îl lovise și pe el însuși, înțelese cel puțin de ce această născocire se răspîndise în lume ca născocire, și fără să vrea simți nevoia să-și caute un tovarăș de soartă, dar nu-l găsi în persoana dezamăgitului Zuccaro, ci mai degrabă în figura tragică a femeii căreia îi făcuse portretul în primii ani ai șederii lui la Toledo și care încă de la a doua ședință îl convinsese că pune mai mare preț pe bărbat decît pe pictor. Întrucît pe atunci el trăia cu Gerónima și în plus se ferea de complicații — Pompeo Leoni îl felicitase, dar în același timp îl și prevenise — nu se lăsase atras. Și acum încă

se mai mira că ea nu se răzbunase niciodată. Scrisoarea trimisă cu șase luni în urmă, prin care îi cerea o copie a portretului (copia, firește, el nu i-o putuse trimite), fusese un ultim și neputincios ecou din vremea aceea a înfruntărilor voințelor. El Greco îi spusese ei cîndva că e făcută mai mult pentru politică decît pentru dragoste, ceea ce se confirmase, căci la scurt timp după aceea fu implicată într-un proces fără sfîrșit, imprevizibil chiar pentru contemporanii experimentați, un proces care începuse cu un asasinat la Madrid și care avea să se încheie acum cu supunerea unei țări întregi, Aragonul. Numai două lucruri erau sigure : Antonio Pérez era într-adevăr un trădător de țară, și era rivalul regelui în ceea ce privește favorurile fostei soții a lui Ruy Gómez! Tot ce se povestea în plus era în cel mai bun caz pură fantezie. Filip pedepsise trădarea, supusese Aragonul, făcuse, de dragul regalității, toate eforturile ca să nu fie compromis de către Pérez, dar toate acestea nu însemnau nimic, deoarece în realitate el nu făcea altceva decît să răzbune o înfrîngere galantă suferită poate cu zece ani în urmă...

Cugetînd la toate acestea, El Greco începu să-l vadă pe rege într-o lumină cu totul nouă. Imaginea înțeleptului ocrotitor al artelor, care proclama principii mărețe, pălea în fața celei oferite de intrigantul neîncrezător și ranchiunos, care se prefăcea că e prietenos cu victimele sale. Nu se spunea oare că „în zîmbetul lui e ascuns un pumnal“ ? Pentru prima dată, rememorîndu-și audiența, simți pumnalul îndreptat asupra sa, asupra existenței sale particulare, asupra relațiilor sale, ridicol de lipsite de importanță, cu prințesa întemnițată. Dar izbuti să risipească repede această nălucă; în locul ei veni din nou dezamăgirea, dezamăgirea produsă de așa-zisa minte mare, care, — după cum reieșea din scrisoarea lui Leoni! — își încălzea cele mai nimerite fraze, ca pe o mîncare neconsumată, pentru a le servi cu

fiecare nou prilej. Poate că și observația despre sfinții copii nevinovați o împrumutase dintr-o convorbire anterioară ! Ce prost fusese, să admire un om la care totul părea să fie imitație, imitație după el însuși și după alții ! Escorialul era o copie a mănăstirii Yuste *, crucifixul din camera lui Filip se odihnise în mîinile împăratului muribund, pe „ereticul" Erasm îl citea pentru că tatăl său îl admirase... Copie, copie, totul era copie... Chiar repetată de zece ori, tot va plăcea !... Și mînia îi spori încă și mai mult cînd se gîndi la pasivitatea acelei fețe palide, prăpădite, și la posibilitatea pe care ar fi avut-o de a-l convinge totuși pe rege, dacă monahul nu i-ar fi făcut semn să plece...

Deodată, însă, în mijlocul accesului de mînie pe cale să izbucnească, îi veniră în prim-plan idei pentru tablouri, puncte de sprijin în acel vîrtej de sentimente, provocat de firea echivocă a regelui. Nu vedea încă în fața sa tablourile ; le crea ca pe niște noțiuni, mai ales ca pe niște contraste. Învățase din experiență, încă din Italia, unde trecuse în repetate rînduri prin această situație, că nimic nu-l poate duce în mai mare măsură la autoreînnoire decît critica stupidă, negativă. Se va regăsi pe sine însuși pictînd exact ceea ce *nu* dorea regele. *Mauriciu, Orgaz*, erau ridicoli prin nota lor concesivă ; va picta *Deschiderea peceții a cincea*, în *albastru* și *galben*, un tablou în care mucenicii să țipe după răzbunare într-un mod care să-l uimească pe rege cînd îl va vedea! Care să nu stîrnească zel religios, ci teamă infernală, prin spaime spirituale ! Va picta grupul Laocoon (la care făcuse aluzie regele), atît de îngrozitor de străin de toate legile estetice, încît regele să se refugieze bucuros la elegantul Mauriciu ! În ambele tablouri va pune multă goliciune. Va urma o viziune a orașului Toledo, pentru că regele ura orașul Toledo, pentru că orașul Toledo este prea nesănătos pentru un om cu degetele deformate

de podagră, așa cum le va picta el în mod provocator ! Apoi sfinți — dacă se poate tot cu Toledo drept fundal — pe care curtenii nu-i vor recunoaște și-i vor lua drept diavoli, cu toate atributele talmeș-balmeș, în timp ce Santiago va deveni pentru inchizitorul iubitor de nuduri o nălucă îmbrăcată, al cărei veșmînt va fi viu și amenințător !... Santiago, sfîntul Iacov cel Mare... Acesta fu primul proiect pe care îl văzu lunecînd vag prin fața lui, ca o umbră. Sau nu cumva era un chip cunoscut?... Fără îndoială o existență reală, un chip cu neputință de îndurat, dar din fericire iarăși dispărut...

Mormăind, se duse la fereastră, ca să privească printre vrejurile de viță de vie valea strîmtă a fluviului Tajo. Vremea era însorită și caldă. Își luă ochelarii de pe nas și, înainte de a ieși din casă, se consolă încă vreo cîteva minute cu cele trei sau patru acoperișuri de ardezie, a căror culoare contrasta cu stîncile de peste drum ; din întregul oraș, acesta era singurul crîmpei care îi plăcea.

El Greco trecu prin *Plaza San Cristóbal*, însorită și pustie. Își aminti : era luni, prima dintre cele trei zile dinaintea Înălțării ; în cealaltă parte a orașului și pe *Vega** se făceau procesiuni ; își aminti și că mîncase carne de dimineață, fără știrea Gerónimei, deprindere proastă din epoca lui greco-ortodoxă ; își propuse ca în cele două zile următoare să respecte mai atent deosebirea de rit, dealtfel neînsemnată. Apoi trecu pe lîngă dărăpănatul *Alcázar* al lui don Martín de Ayala, cu geamurile sparte la ferestrele dinspre cartierele de la sud de *Calle de la Puerta Llana*, unde, nu departe de mănăstirea *San Juan de la Penitencia*, se găsea locuința lui Covarrubias. În bibliotecă îi sărută bătrînului canonic mîna și după cîteva clipe stăteau față în față, în semilumină, avînd între ei, pe o măsuță cu incrustații de fildeș, o sticlă de vin. Pictorul îi în-

tinse canonicului *De Libero Arbitrio* de Erasm, frumos legată în piele de viţel. Covarrubias privi cartea pe dinafară, o răsfoi cu atenţie, aducînd-o aproape de ochii săi miopi, şi apoi spuse, pe un ton solemn, care slăbea în locurile în care ar fi trebuit să se intensifice :

— *Acceptissima semper munera sunt, auctor quae pretiosa facit**. — Satisfăcut, adăugă, schimonosindu-şi într-un zîmbet gura strîmbă, penibil suptă, a cărei linie se continua în stînga sub mustaţa albă îngustă : — În ultima vreme mă ţin iarăşi de latină ; seamănă mult cu spaniola. Simt că elina nu mai are secrete pentru mine şi nu e bine pentru un om bătrîn...

— Eu n-aş vrea să mai fiu decît grec, — zise încet El Greco. — Cînd veneam încoace mi-am dat seama. În Creta tînjeam după Italia, în Italia după Spania, dar acum, cînd îmbătrînesc, parcă aş vrea să mă întorc în Creta.

Nu-şi dădea osteneala să se facă înţeles ; nici nu ţinea să se facă înţeles. Farmecul convorbirilor sale cu Covarrubias consta în faptul că, datorită surdinizării vocii, se transformau numaidecît în monoloage, în care putea pune orice — idei izolate, visurile cele mai subtile — fără să fie auzit, şi totuşi cu iluzia unei prezenţe omeneşti. Nimic mai nimerit pentru a-şi pune gîndurile în ordine. Iar Covarrubias, care ştia sau simţea acest lucru, se ferea pînă şi să privească atent mişcările buzelor prietenului său.

— Am primit de la cenzor autorizaţia de a păstra un exemplar din apărarea lui Luther împotriva acestei scrieri — zise el, aducînd din nou cartea lîngă ochi : nu vroia să poarte ochelari, era numai surd — *De Servo Arbitrio* * ; nu îndrăznesc să ţi-o împrumut, dar putem vorbi despre ea. Voinţa aservită : am cugetat mult la asta, nopţi întregi de insomnie. La sfîntul Augustin şi la sfîntul Toma se găsesc dovezi în acest sens... adică dovezile unei anumite lipse de libertăţi a voinţei, care nu exclude posibilitatea de a săvîrşi fapte bune...

Deodată pictorul începu să urle! Covarrubias trase cu urechea, înțelese și dădu din cap afirmativ de mai multe ori.

— Trebuie să citiți — se auzi ca un tunet prin cameră, — comparația pe care o face Erasm între aducerea unilaterală pe primul plan a îndurării divine de către luterani și practica pictorilor, care, ca să obțină un efect de lumină, fac ca umbra din imediata apropiere a luminii să fie mai întunecoasă decît este! E unul din pasajele cele mai profunde. Uite, IV, 14... — îl ajută pe bătrîn să caute și strigă: — Pentru activitatea mea caut noi posibilități, care întîmplător sînt confirmate de această comparație a lui Erasm; dealtfel, nu e mai mult decît o comparație, căci am fost prea multă vreme greco-ortodox pentru ca în problema predestinării și a liberului arbitru să simt măcar cea mai mică înrudire cu Luther. În această privință sînt categoric franciscan... Franciscan...

Vocea i se stinse. Cu capul plecat, sări în sus, luă o bucată de hîrtie de pe teancul aflat la îndemîna lui Covarrubias și cît ai clipi scrise cu abrevieri întregul raționament. Dar în același timp continuă să vorbească extrem de repede, uneori tare, mai tot timpul încet, explicînd mereu cu ajutorul unor scheme făcute cu creionul. Era metoda pe care o adoptase Pompeo Leoni cu toți autoditorii săi, după ce îl văzuse o singură dată procedînd astfel cu bătrînul surd; grecul, la rîndul lui, o preluase, mult modificată, din scrierile misticului medieval Raymundus Lullus *. Prin acest mijloc de comunicație, Covarrubias înțelese tocmai atîta cît era nevoie, iar prietenul său se descărcă și se ușură într-un ritm nebunesc pentru cel puțin trei zile. Ca niște fulgere, de două ori mai luminoase în contrast cu fundalul întunecat a ceea ce rămînea neînțeles, așa se revărsară în zigzag teoriile în jurul capului fin și firav al învățatului. Canonicul păru su-

pus unei violente pedepse spirituale; cinci bucăţele de hîrtie fuseseră umplute cu cuvinte ca „lumină“ şi „întuneric“ şi „pîlpîire“ şi „gnoză“ şi „manicheeni“ * şi „păcătoşenia materiei“ şi „sfînta Treime“, — aceste din urmă cuvinte fiind şterse cu linii, deoarece conţineau o idee pe care pictorul n-o mai respecta, căci dedesubt se aflau scrise într-un triunghi cabalistic cuvintele „lumină“, „desen“, „culoare“, de asemenea şterse cu linii. Pe a şasea hîrtiuţă se putea citi „Pecetea a cincea din Apocalipsă“. Covarrubias o netezi şi căscă mari ochii săi trişti, cam chinezeşti.

— Asta n-a fost pictată încă niciodată, — spuse strident El Greco, ridicîndu-şi sprîncenele negre, ca şi cum ar fi învinuit pe cineva; apoi, mult mai molcom: — Mi-a atras atenţia asupra acestui lucru duşmanul de moarte, şi se potriveşte, căci tabloul va fi diabolic, plin de diavoli în pielea goală, ca nişte rîme în pielea goală, aşa cum s-a înfăţişat diavolul înaintea sfîntului Benedict, prea greu de înţeles pentru dumneata, moşule, pentru că mi-eşti drag, te duci de-a dreptul în cer, — apoi, cu o voce de stentor: — O idee *infernală*, nu-i aşa, părinte Antonio: mucenicii în faţa singurei Credinţe, cerînd încă, mult după moartea lor, răzbunare, în loc să cînte la harfă în cer, cu aripi pe spinare. Dar Ioan Teologul a pus asta pe hîrtie. Omul profan nu poate explica misterul decît închipuindu-şi răul, diavolul şi păcatul originar prelungite pînă în cer, cel puţin într-un cer aşa cum îl putem concepe noi. Lumina nu poate fi Tatăl, cum credeam pe vremuri — vocea îi slăbi treptat, — ţine de culoare, de Sfîntul Duh, care are legătură cu pămîntul şi cu păcatul. Pentru noi, lumina este culoarea supremă accesibilă... Orice lumină ţine încă de noaptea întunecată a lui Juan de la Cruz *, chiar şi flacăra vie a iubirii, despre care vorbeşte el. Poate că totul e invers; culoarea e Fiul, iar desenul e Sfîntul Duh; pînă nu cercetez asta, nu mai p t

pune nici un grăunte de grund pe pînză, ca să nimicesc lumea... De ce n-am rămas în Creta ?...

Mormăia. Cu o zmucitură își îndreptă ținuta încovoiată și pipăi sub manta. Continuînd să studieze hîrtiuțele, cu un deget tremurător peste ele, Covarrubias zise șovăind :

— Pedeapsa iadului, dragă prietene, este, după sfîntul Toma, o ispășire inutilă. Dar se poate oare picta asta ?

Întinse cealaltă mînă înspre paharul cu vin, continuînd să citească, resemnat și cufundat în el însuși. Lumina albastră a după-amiezii, care pătrundea prin ferestrele dinspre nord-est, produse un luciu ca de oțel în părul lui sur și în barba lui argintie. Cu o strîmbătură, pictorul scoase la iveală scrisoarea lui Pompeo Leoni, însemnă cu creionul partea din mijloc și, fără să spună nimic, i-o împinse pe masă, după care se duse încet la fereastră. Covarrubias nu-l înțelese de data aceasta. Sau poate că-l înțelesese, tocmai, foarte bine... Inutilă ? Da, inutilă ar fi toată munca lui de pictor, dacă nu va veni nimeni să-l ajute.

În trecere, privirea îi căzu pe o veche tapiserie romanică, în gri-deschis, cu personaje dispuse paralel sau înlănțuite sinuos, care înfățișa cucerirea orașului Toledo de către creștini în anul 1085 ; apoi începu să contemple strada, cîtă se vedea prin ferestrele lui Covarrubias. Soarele desena pieziș pete mari de umbră și siluete de hornuri ca niște corăbioare pe valul scurt al acoperișurilor de ardezie crenelate ale caselor de peste drum, printre care atrăgea privirea o locuință deosebit de masivă, cu fațada capricioasă în stil *plateresco**, înțesată cu motive maure și gotice din secole mult anterioare. Deasupra lor se înălța în depărtare turnul catedralei, cu trei fleșe, iar ceva mai la dreapta turnul sud-vestic al *Alcázar*-ului, situat pe o înălțime. Casa stătea goală de ani de zile. Cu toate

că strada era foarte îngustă aici, cea mai mare parte a circulației spre și de la *San Juan de la Penitencia* pe aici se scurgea; preoții și paracliserii de colo, care duceau o raclă cu moaște, erau fără îndoială în drum spre mănăstire, palizi și asudați de pe urma procesiunii, care avea să fie desigur reluată numaidecît cu alte moaște. Cîțiva oameni în straie semi-maure se tîrau timizi pe lîngă ziduri, în capul gol. După ce trecură, se deschise o ușă în poarta în formă de potcoavă a casei cu trei stiluri arhitecturale, și un bărbat ieși la soare, apoi făcu un singur pas mare spre umbră. Un chip desfigurat la mijloc trecu asemeni unei umbre. Omul mergea țeapăn, militărește; abia după ce dispăru, privitorului îi veni ideea că acesta trebuie să fie comandantul soldaților aragonezi, cei de la Escorial, omul cu nasul retezat de un glonte. Firește, se putea înșela; pe cei opt invalizi îi memorase ca grup; îi venea destul de greu să recunoască pe unul dintre ei ca ființă separată. Se întoarse.

— Cine locuiește... ?

Mai mult nu putu vorbi. În fața măsuței scunde cu hîrtiuțe și pahare cu vin stătea pe scaun un omuleț prăpădit, chircit, îmbrăcat într-o sutană care părea să fi devenit brusc prea largă. Toate tremurau pe el; fălcile fleșcăite fuseseră împinse spre exterior de gura care rînjea dureros; restul feței devenise ca de șoarece; ochii îi clipeau și lăcrimau. Cînd El Greco își puse brațul pe umerii încovoiați ai canonicului, auzi niște cuvinte bîiguite:

— Nu dați cele sfinte cîinilor...

— Nici nu aruncați mărgăritarele voastre înaintea porcilor, dar asta nu se mai întîmplă, — șopti El Greco, înghițind în sec.

— ...Cîinilor... și nici nu aruncați mărgăritarele voastre înaintea porcilor... Dar și independența dumitale a devenit prea înfrico-

șătoare. Domínico, crești mereu și ai să te izbești cu capul de cer. Eu înțeleg totul, din scrisoarea asta... Umilirea ta... Iar Dumnezeu nu e cu noi, pentru că i-am făcut sfîntului Mauriciu zece liturghii votive*... Zece liturghii votive... — și vocea i se înecă în sughițuri.

— Dacă sfîntul Mauriciu e om de onoare, îți vindecă în clipa asta surzenia, prietene, — zise El Greco, nu prea tare, și cu două linii sarcastice adînci în jurul gurii, dezmințite însă de expresia ochilor.

Brațul lui mai stătea încă rezemat în același loc.

Pe majordomul care îl însoți pînă la ieșire — un om prietenos, care umbla întotdeauna în vîrful picioarelor, ca și cum în felul acesta i-ar fi putut procura patronului său urechi mai bune — îl întrebă dacă imobilul de peste drum e locuit în prezent și de cine anume. Majordomul se aplecă prin ușa abia deschisă, ca să privească acea casă, care părea părăsită. Deasupra porții se vedea o stemă de piatră, foarte fărîmițată, înfățișînd un potir liturgic cu coif deasupra. Cuiele ruginite păreau bulgări de lut, cu care fusese chituită ușa, iar felinarul hexagonal nu avea nici un geam întreg.

— Abia s-a mutat cineva, messer Domínico, dar cine...?! Un domn din America. Avea cu el o pasăre verde foarte mare într-o colivie...

— Poate că-l cunoaște don Alonso Ercilla y Zúñiga*.

— Cine știe... Are o mustăcioară căruntă, nu poartă barbă... A, mi-am adus aminte, *señor!* Ceva cu Cisneros... Ceva înainte, și apoi Cisneros.

— Doar n-o fi Ximenes de Cisneros*?

— A, nu, nu... E un alt nume înainte de Cisneros...

Pictorul îl rugă din suflet pe majordom să-l îngrijească bine pe sfinția sa, apoi ieși în

stradă, unde începuse să sufle un vînt de seară, răcoros, dinspre răsărit.

Ajuns la *Alcázar*, își propuse să-l caute pe don Martín de Ayala la *Hospital de Santa Cruz*, dar se făcuse tîrziu, și pentru că mai vroia să se întremeze privindu-și orașul, lăsă la stînga casa cu mici pilaștri decorativi și cu baluștri, și o luă pe drumul cel mai scurt spre podul Alcántara, coborînd abrupt peste metereze, prin dărăpănata *Plaza de Armas*. Un soare de un galben spălăcit lumina *Castillo de San Servando** de pe celălalt mal : o ruină crenelată, așezată sus, pe stîncile roșii, dar strivită de albastrul cerului. Suind pe o cărare piezișă, se feri să contemple orașul înainte de a ajunge sus. Se simți liniștit : pentru prima dată, neplăcuta amintire a vizitei la Escorial dispăruse, poate datorită faptului că amărăciunea bătrînului canonic făcea ca propriile sale necazuri să pară neînsemnate. Toledo era acum un oraș împărțit în două : de o parte toți oamenii în procesiuni, cealaltă parte pustie. La capătul străzii mai văzuse un crîmpei de procesiune : un convoi care înainta lent, înapoiat de la bincuvîntarea holdelor, vitelor și pietrelor, cu fanfară zgomotoasă și cîntînd „Aleluia“, oameni desculți, cu multe steaguri și crucifixuri care se clătinau în aer. În colțul unei străzi înguste, sucite, care ducea la *Santo Cristo de la Luz**, văzuse un om dus sub stare de arest, un tînăr evreu cu ochi larg căscați și cu bărbia tremurîndă atîrnată groaznic în jos: un dement, pare-se. Poate că cei care îl duceau erau *alguaciles*, căci renumiții *familiares* ai Inchiziției puteau fi recunoscuți cu ușurință după atitudinea lor sfidăt are și după crucile metalice de pe piept.

Zărind galbenul vechiului castel romanic și albastrul vast de deasupra nu se putuse abține de a se gîndi din nou la *Deschiderea peceții a cincea*. Ce pretenții mai avea din partea lui acest tablou nenăscut ? Atît de neînsemnat

e omul, încît nici cei mai sfinţi mucenici nu scapă de ideea răzbunării şi a damnării : lucrul acesta ar trebui să ţipe din albastrul şi galbenul tabloului, nu ca o imputare adresată lui Dumnezeu, ci ca un adevăr gol-goluţ. Dumnezeu e prea imens, prea nesfîrşit ; lucrul acesta l-au recunoscut misticii spanioli, lucrul acesta era singurul care îi trecuse, din scrierile lor, în carne şi în sînge, unde se îmbinase, în culori gnostic dualiste, cu fostele lui noţiuni greco-ortodoxe, despre inexprimabilitatea divinităţii. Dumnezeu nu poate fi sesizat ; nu se ştie nimic despre cer. Pînă la moarte nu ne este dată decît această materie, acest prundiş de pe *rodaderos* *, acest Ierihon pămîntesc din faţa lui — nu un Ierusalim ceresc, aşa cum crezuse că vede în masa de piatră, cu forme mai regulate, a Escorialului! — avînd în el toate păcatele omeneşti, care îl rod pînă ce devine un mozaic inextricabil, înlăuntrul zigzagurilor fulgerelor de pe drumurile croite pe meterezele şi pe pîlniile roşii, pietroase, ale fluviului Tajo. Un enorm labirint de străzi şi de mănăstiri incolore, care de la fiecare altă depărtare apare altfel ! Da, aici trăieşte el, în casa aceea maură înaltă a conţilor De Villena, o casă care abia dacă se ridică deasupra frunzişului din *cigarrales**. Aici, munţii din Creta fuseseră doborîţi şi turnaţi în forme omeneşti, iar în blocurile acelea de piatră trăiau şi tablourile lui. Acolo, în mănăstirea *Santo Tomé**, cea cu turnul roşu în stil *mudéjar* *, va fi aşezat cîndva tabloul lui *Înmormîntarea contelui De Orgaz :* nu, nu trebuie să neglijeze comanda asta ! Şi dincolo, cu totul în spatele oraşului, era *Santo Domingo el Antiguo**, pe aceea o pictase în întregime, încă din primii ani ai şederii sale la Toledo, provocînd supărarea lui Alejandro Sénsino, care primise iniţial comanda...

Ajuns în punctul cel mai de sus, se opri. De la podul San Martín, cel cu patru arce, şi de la ruinele clădirii *Baños de la Cava* *, pînă la

Castillo de San Servando, privirea îi rătăci încolo şi încoace, cu mişcări bruşte şi ample. Vîlvătaia de la asfinţit, ajunsă la orizont, era galbenă, iar cîmpia din spatele oraşului era învăluită în aburi violeţi. Ţîrîiau greierii. Lăsînd în urmă al doilea cot al fluviului Tajo, ajunse pe creasta stîncii, unde începeau copacii : mesteceni şi stejari noduroşi, printre care păşteau catîri. Ajunsese la *Virgen del Valle* *. Ca pentru a putea auzi mai bine, Alcázarul înălţa în văzduh, ca nişte urechi, două mici triunghiuri duble, dar susurul apei, jos de tot, avea să acopere orice zgomot făcut de procesiuni. Numai *angelus* *-ul mai răzbătu. Acum, oraşul era mai frumos ca oricînd. Avînd în ochi toate culorile pastelate ale peisajului pietros, Domínico Theotocópuli îşi făcu o cruce în faţa schitului scund şi alb de pe stînci, căruia i se spunea *la Virgen del Valle.*

IV. DOCTOR DON PEDRO MOYA DE CONTRERAS

Istoricul care i-a denumit pe slujitorii Inchiziției spaniole „ticăloșii rîvnitori ai Suzanei" n-a știut, probabil, niciodată cît de precis i se potrivea această definiție lui don Pedro Moya de Contreras, doctor în dreptul civil, mare-comandor în Castilia al ordinului cavaleresc monahal Santiago și, începînd din 1576, unul din cei trei inchizitori apostolici ai tribunalului din Toledo.

Cine a fost Suzana ? Biblia ne povestește că o femeie tînără, pe nume Suzana, s-a dus să se scalde și a fost privită cu nesaț, pe ascuns, de doi bătrîni (don Pedro era bătrîn), care știau că un asemenea prilej n-o să mai aibă ei niciodată ! Știau un lucru : că din acea clipă trebuie să guste imaginea celei privite, imagine care nu se mai putea reînnoi în viitor, după cum nici nu putea deveni realitate. Prin urmare, nici privirea pe ascuns, nici lascivitatea, nici neputința senilă nu erau caracteristice pentru ticăloșii rîvnitori ai Suzanei, ci imaginația și memoria : aceleași însușiri, datorită cărora, cu multe secole mai tîrziu în istoria omenirii, doctorului don Pedro Moya de Contreras avea să i se încredințeze mult-cuprinzătoarea sa sarcină. De această sarcină se achita jucîndu-se, pentru că vedea aievea tot ce-și închipuia și pentru că reținea

totul ! Poate că era o legătură între originea sa andaluză, paleomaură, și faptul că în conștiința sa se acumulaseră cele mai precise și mai vii imagini din întreaga sa viață. Nu lucra niciodată. O privire fugară îi era de ajuns ca să cunoască un dosar, sau o instrucție a Supremei, mai bine decît omul care le întocmise, așa încît, practic vorbind, putea lăsa totul pe seama subalternilor, pe care îi domina cu ajutorul unei științe dobîndite (așa credeau ei) prin mijloace magice. Dealtfel, era mai la curent cu diferitele cazuri, persoane, precedente, amănunte din viață, manifestări individuale și relații de familie, decît cu legile și decretele. Considerat mare specialist de către co-inchizitori, era chemat adeseori să-și dea avizul în procese din alte orașe, departe de Toledo ; chiar în chestiuni teologice, la care dealtfel nu prea se pricepea, se punea mare preț pe părerea lui. Specialitatea lui era de fapt descoperirea mahomedanismului secret. La Toledo, locuitorii *moriscos* * tremurau și-și chemau copiii în casă cînd trecea el călare prin cartierul lor, înconjurat de *familiares*, care, cu degetul pe trăgaci, căutau cu lumînarea contravenții, ca de pildă : un dans suspect în *patio*, care, potrivit dispozițiilor, trebuia să fie deschis, sau a face baie, sau a posti, sau a tăia beregata unui pui de găină după un anumit ritual. Don Pedro Moya de Contreras se înapoia întotdeauna foarte înviorat de la asemenea cavalcade. Fără îndoială, îi făcea o deosebită plăcere să constate că pînă și în *Morería* *, cea cu populația atît de repede reînnoită, realitatea corespundea încă întotdeauna cu ceea ce se afla în închipuirea lui. Și mai erau acolo fetițele de doisprezece-treisprezece ani, care, prin sîni și prin forme feminine, se desprindeau brusc din ceata anonimă a copiilor și pe care ținea să și le reamintească și poate să le și recunoască, după ani de zile, cînd, frînte de o detenție de mai multe luni, îi erau aduse

în fața instanței. Căci acestea erau cele mai plăcute surprize pe care i le mai dăruia realitatea : modificările în înfățișare, produse de o ședere în temnițele secrete din *La Casa Santa* *. Temnițele propriu-zise nu le vizita niciodată ; la tortură nu asista decît rar ; toate acestea și le putea mult mai bine închipui. Pentru cruzimi efective era și prea pasiv, prea indolent. Iar cît privește fetițele de doisprezece ani : de chinul respectiv, la care sînt supuși bărbații bătrîni, rămăsese cel puțin scutit ! Specialitatea lui, și aici, era violarea femeilor maure, cu puțin înaintea nunții lor, dar cu măsură și cu cele mai mari precauții, caracteristice ticăloșilor rîvnitori ai Suzanei. Căci, în ciuda poziției și puterii sale, care întrecea cu mult infailibilitatea obișnuită a slujitorilor tribunalului spiritual, știa, și asta de cînd cu misiunea lui la Barcelona, în 1566, că reprezintă o excepție aproape unică în cadrul unei ordini legale, care, cu toate abuzurile și vicisitudinile ei, se deosebea totuși, și cu avantaj, de toate celelalte instituții penale ale epocii. Ce-i drept, duhovnicul lui, printre avertismentele severe referitoare la păcatul principal, cel al desfrînării, îi strecura și multă cazuistică, privitoare la „probabilismul“* ajuns la modă, cu ajutorul căruia puteai face ca totul să devină probabil, chiar cînd contrariul era mai probabil, și deci puteai dovedi că soarele e negru, referindu-te în acest scop la eclipsele de soare. Duhovnicul urmărea ca în felul acesta să-i dea a înțelege lui don Pedro — acest laic suspus, care, ca inchizitor nu avusese voie să se însoare — că practicile lui sînt totuși mai admisibile decît, de pildă, cele ale arhiepiscopului Rodríguez Luna de Compostela, din secolul al XV-lea, care necinstise o femeie tocmai în ziua nunții ei. Totuși, don Pedro era nevoit să recunoască, în rarele lui accese de pocăință, că Barcelona fusese, într-un anumit sens, nenorocirea lui, sau mai bine-zis: relațiile lui speciale

cu regele Filip, pe care pe vremuri îl iniţiase la Bruxelles în tainele amorului de stradă şi care, de aceea, în anii următori, anii săi de ascetism, îl ţinuse cît putuse de departe de el, dar fără a îndrăzni să-i dea nici cel mai mic semn de dizgraţie, căci acesta ar fi putut să-l compromită pe el, pe rege, în legătură cu trecutul. Ce ciudat se petrecuseră toate acestea! Don Pedro ajunsese la funcţia de grefier la tribunalul din Toledo şi la o poziţie înaltă în ordinul Santiago, cînd nişte informatori ai Supremei raportară despre situaţia ruşinoasă şi mai mult decît luterană care domnea la Barcelona şi despre care, dealtfel, ştia toată lumea. Inchizitorii erau corupţi, îşi vîrau în buzunar banii proveniţi din amenzi şi confiscări şi trăiau, preoţi şi laici, cu tîrfe, care dădeau tonul în oraş şi care pe cele mai primejdioase rivale le acuzau de erezie. În înţelegere cu regele, favoritul din acea epocă, a cărui influenţă însă începuse să apună, fu trimis de către Suprema ca să facă ordine. Judecătorii se aleseră cu pedepse uşoare, dar, pentru prestigiul Inchiziţiei, fură menţinuţi în funcţii, iar don Pedro deveni preşedintele lor; după cîteva luni totul revenise la situaţia dinainte, în cel mai strict secret. Se înţelege de la sine că această viaţă dublă, care ţinuse aproape zece ani, îi înrîurise lui don Pedro caracterul într-un mod hotărîtor. La Toledo, sub ochii probului episcop De Quiroga, marele inchizitor, don Pedro fu nevoit, fireşte, să fie mai precaut decît la Barcelona. Dar acum se rafinase, şi nici nu mai era vorba de probleme ale întregului tribunal, — co-inchizitorii lui bănuiau multe, dar nu se încumetau să ia atitudine împotriva lui, deşi erau personal fără pată, — acum nu mai era vorba de păcate comune, în care să fie doar implicat: acum îşi ducea propria existenţă, tainică şi tacticoasă, bizuindu-se pe numele său şi pe spionii săi oţeliţi şi lipsiţi de scrupule, cărora, la nevoie, la

cea mai mică rezistenţă le vîra sub nas o mică blasfemie, veche de ani de zile. Numiţii spioni terorizau oraşul în acelaşi mod ca şi colegii lor din toate celelalte oraşe ale Spaniei, cu deosebirea că în alte oraşe terorizarea avea loc după placul lui Dumnezeu, pe cînd la Toledo după placul doctorului don Pedro Moya de Contreras. Această antiteză nu avea alte consecinţe. Don Pedro era oricum, numai necredincios nu. Credea, deoarece credea în orice avea chip, în orice îşi putea el reprezenta. Cinismul lui, afirmaţiile lui blasfematorii chiar, nu erau mult mai mult decît arabescuri şăgalnice, aduse înlăuntrul hotarelor de neclintit ale unicei credinţe dătătoare de fericire, iar ura lui împotriva călugărilor, — cu excepţia dominicanilor, confraţii lui spirituali, — nu avea altă semnificaţie mai profundă, decît cea a unui fenomen general la modă în anii tinereţii lui, cînd se mai puteau citi operele lui Erasm. În ordinul Santiago introdusese chiar el reforme, care îl făcuseră să treacă, în ochii celor care nu-l cercetau îndeaproape, drept ascet aspru. Dar aceştia formau majoritatea, chiar şi în rîndurile celor ce se bucurau, în casa lui superbă din apropiere de Zocodover *, de mărinimoasa lui ospitalitate, netemperată decît de indolenţă. Acolo se alegeau cu impresia de lux barbar, în care te cufunzi adînc, fără să poţi atinge vreodată nivelul gazdei, în ceea ce priveşte trîndăveala pasiv expectativă. Într-adevăr, don Pedro, cînd avea musafiri, obişnuia să stea tolănit pe spate pe divane, — nu pe un singur divan : divanele se vîrau ca şi singure sub trupul lui, unul după altul, — pierdut în nori de *pebete* *, dar cu privirea şi auzul ascuţite la maximum pentru orice gest şi pentru orice tuse discretă şi pentru orice altceva s-ar fi petrecut în cameră, aşa încît în negura de *pebete* nu putea prinde formă nici cea mai vagă umbră, care să nu fi fost sesizată încă de la naşterea ei de

ochii lui puţin cam proeminenţi, negri şi remarcabil de tinereşti încă, în ciuda ridurilor tulburi săpate de vîrstă în jurul lor.

În după-amiaza zilei de 16 mai se sculă dintre pernele moleşitoare şi se puse în mişcare spre locul unde îl aştepta de cîteva ore o scrisoare a părintelui Diego de Chaves. Era ziua numelui sfîntului Ioan Nepomuk *, mucenic al secretului spovedaniei şi patronul duhovnicilor ; pesemne, aşa se gîndi don Pedro, că scrisoarea se va mărgini la cuvinte de îmbărbătare şi la vreo observaţie privitoare la situaţia politică. Ca şi De Chaves, don Pedro făcea parte din partidul lui Granvelle, care căuta să menţină independenţa tribunalelor locale faţă de Suprema şi mai ales faţă de marele-inchizitor Gaspar de Quiroga, un om atît de cumsecade şi de ponderat, încît se pronunţase chiar împotriva proscrierii prinţului de Orania, obţinută din partea lui Filip de către De Chaves, sub ameninţarea cu iadul. Amîndoi îi urau profund pe iezuiţi, De Chaves mai ales din cauza divergenţei în legătură cu prinţul de Orania, iar don Pedro pentru că iezuiţii nu recunoşteau Inchiziţia. Mai aveau şi alte puncte comune şi s-ar fi completat admirabil unul pe altul, dar unul locuia la Toledo, iar celălalt la Madrid sau în reşedinţele de la ţară ; de aceea îşi scriau scrisori : don Pedro scurte, De Chaves foarte lungi.

Ajuns la masă, don Pedro deschise peceţile şi, — surpriză ! — scrisoarea părea cifrată. După ce se trînti pe altă canapea aflată pe aproape, chiar sub cîteva raze de soare, care pătrundeau în cameră prin grilele artistice ale ferestrelor, mai zăbovi cîtăva vreme ca să privească dansul firelor de praf, îşi îndopă gura cu o prăjitură dulce şi cam cleioasă, apoi se suci şi se potrivi în culcuş, încît cele trei cute groase de pe burtă să se stingherească pe cît posibil mai puţin una pe alta,

Aranjuez, El Sitio Real *, 15 mai 1583.

Fiului meu don Pedro Moya de Contreras :

Dragă Pedro. A trecut atîta vreme de la ultima mea scrisoare către tine, încît ai putea crede că am uitat de existența ta. Totuși, oricît de intens muncesc în slujba lui Dumnezeu și a maiestății sale, niciodată nu mi-a scăpat din vedere rolul important pe care îl ai de jucat în orașul imperial ; înțelepciunea, erudiția și drept-credincioasa ta loialitate te îndrituiesc să primești o expunere completă din partea mea. În primul rînd : mica noastră camarilă se află iarăși în avantaj ; Granvelle stă mult mai solid în șa decît acum cîteva luni, slavă Domnului ! Faptul că regele a restituit actele privitoare la ordinul *Santa María de la Espada Blanca* pare să fi fost introducerea la o schimbare de front, care îl aruncă pe prietenul Gaspar aproape cu totul înapoi printre certăreții săi canonici. Împotriva Neapolelui și a ereziilor care își tot ridică mereu capul acolo, se va interveni cu asprime ; eminența sa a obținut asta, printre altele, cu umilul meu ajutor ; de asemenea a obținut și numirea amiralului Doria, bunul genovez, împotriva căruia mocofanul acela fanfaron nu mai are nici o șansă. Nu mai poate fi decît o chestie de cîteva luni. Fie ca sfîntul Dominic să ne ajute, ca regele să nu se răzgîndească din nou și să nu-și plece urechea la șoaptele acestui *Obispillo* *, gustos ca salam, dar nesuferit ca prelat. Ce-i drept, poporul ține foarte mult la Santa Cruz, dar planul *Armadei* *, care în ultima vreme se conturează tot mai precis, va calma desigur din nou spiritele, cu atît mai mult că Santa Cruz urmează să preia comanda. (Sper să rămînă în Anglia și să se extermine și pe sine însuși, după eretici.) Printre celelalte cauze ale nemulțumirii generale, sînt cîteva, poate, mai puțin lesne de înlăturat. Vorbesc despre nemulțumirea generală alimentată de elemente rebele din Portugalia, de blestematul de Aragón, pe care are să-l coste cel

puţin o sută de capete după ce o să-l avem pe prietenul nostru Pérez cu totul în puterea noastră, de îngrozitorii iezuiţi, de hughenoţi şi, dacă mă întrebi, chiar şi de aşa-numiţii mistici, ca fratele meu de ordin Luis de Granada *, care ştie să bîrfească şi e bun de gură, dar nu mai are nici un dinte în ea, şi Luis de León, şi Francisco Sánchez, nebunul erudit. E adevărat că De León e liber acum, — trebuia să i se dea drumul, ca să i se astupe gura partidului advers, cu toate că lui Dumnezeu, cu siguranţă, nu-i poate fi pe plac eliberarea lui, — dar Sánchez rămîne închis, pînă ce recunoaşte că unui profesor universitar de filologie îi revin alte îndatoriri decît să susţină că pe Mîntuitor nu l-a tăiat împrejur sfîntul Simion, ci Maica Domnului, sau să se îndoiască de tezele sfîntului Toma, — mă îngrozesc că trebuie să aştern pe hîrtie această jignire adusă lui *princeps scholasticorum**. Cum se tot strecoară mereu pestilentul spirit luteran, acest balaur cu multe capete, în iubita noastră Spanie, schimbîndu-şi întruna masca! Sau poate că sînt încercări trimise nouă sub chipul celor ce păşesc pe căile întunericului ? Dacă-i aşa, atunci trebuie să îndurăm încercările într-un mod vrednic de Biserica militantă, — şi cu asta am ajuns pe terenul dumitale.

Dragă Pedro, fără să mă îndoiesc, o clipă măcar, de încercata dumitale perspicacitate, îndrăznesc totuşi să-ţi dau cîteva sfaturi, care îşi găsesc îndreptăţirea în larga perspectivă dobîndită de mine datorită poziţiei mele. Sînt cinci, pe care am să le numerotez :

1. Pe *moriscos* lasă-i deocamdată în pace şi mărgineşte-te la toate manifestările de răzvrătire provenite din popor şi ajunse la urechile Sfîntului Oficiu : pamflete împotriva lui Granvelle, instigări de care se fac vinovaţi emigranţii portughezi şi *manifestados* * aragonezi. Pedepse : de preferinţă galera ; întreaga amiralitate se plînge de lipsa de vîslaşi.

2. Regidorul don Martín de Ayala este, potrivit convingerii mele, pe care o împărtășesc mulți, un gogoman neprimejdios, un om care trăiește încă în epoca împăratului Carol și pe care nu-l interesează cîtuși de puțin problemele actuale. Păstrează față de el limitele unei supravegheri convenabile ; a face victime inutile este și aici nerecomandabil, căci la urma urmei mai avem nevoie de bunăvoința consiliului comunal din Toledo, ca să urce impozitele, condiție absolut necesară pentru îngenuncherea Angliei.

3. Împotriva evreilor : mai multă severitate ca pînă acum ! Au venit la Toledo mulți marani * portughezi, care caută să se îmbogățească aici. Cele spuse sînt valabile, firește, și pentru *moriscos* bogați, dar știi la fel de bine ca și mine, dragă Pedro, că la Toledo cea mai mare parte dintre ei se află la închisoare. O predică pe stradă, despre *„la mala sangre* * a neamului lui Iuda“ sau altă temă similară ar fi de recomandat, pentru a se obține colaborarea gloatei ; asta o mai face să uite că e nemulțumită. Dacă ceva merge prost, putem să dăm vina pe evrei, care dezorganizează economia, și nu e nici o nenorocire dacă suferă cu acest prilej și cîte un *converso* * loial (dar există ?), căci, după cum se exprimă atît de suculent Cicero : *de duobis malis minus est eligendum* *.

4. Iezuiții : să nu-i persecuți, ci să-i strîngi cu ușa. Mai ales să nu-i persecuți ! După marea ceartă privitoare la sinodurile provinciale, trăim acum din nou într-o perioadă de înțelegere relativ suportabilă cu Sanctitatea Sa, în timp ce ordinul poate pune fără îndoială la activul lui, prin munca desfășurată la Douai și la Reims, oarecare merite în problema pregătirilor R.I.P. *-ului ereziarhului, a cărui culoare o găsim dacă amestecăm între ele culorile Aragonului (nostimă coincidență ; nu ?). Dar padre Juan de Mariana * trebuie să se

mai aleagă înainte de moartea mea cu vreo cîteva cucuie ; îmi datorezi asta, dragă prietene. Dealtfel, las asta cu totul în seama dumitale ; n-are prea mare importanță. Sforăriile iezuiților din Portugalia iau ici și colo forme atît de grotești, încît au devenit ceva care ține mai mult de casa de nebuni decît de Sfîntul Oficiu ; îți amintesc doar de apariția în public (sub auspiciile lui Luis de Granada) a „misticei" Maria de Visitação*, pe care dealtfel instanțele portugheze au pus de mult ochii.

5. Vorbeam despre amestecarea de culori și as fi putut folosi această temă pentru o tranziție frumoasă și nesilită, de tip retoric, așa cum folosește cu atîta plăcere bravul nostru franciscan, prietenul tuturor, Juan de los Ángeles, în drăgălașele lui predici, de pildă cînd a ajuns din nou la descoperirea că noi dominicanii n-o socotim pe Fecioara Fecioarelor destul de neprihănită. Dar s-a terminat cu asta ; în treacăt un al 6-lea punct și iartă această întrerupere : e pe drum o bulă papală, care interzice orice scriere în limba țării despre Imaculata Concepțiune, și-mi pare bine, pentru că behăitul ăsta idiot al franciscanilor, care nu știu nici măcar ca lumea latinește, devine un cui în plus la coșciugul meu. Pe orice minorit care vorbește sau scrie despre asta, înhață-l, te rog !

Dar să revenim la chestiune ! Este vorba acum despre pictori, dragă Pedro, despre acești meseriași murdari și înfumurați, pe care bunul nostru suveran, — îndrăznesc să aștern asta aici, deoarece scriscarea este cifrată, — îi ocrotește într-un chip aproape criminal. Sau nu cumva e în interesul țării ca vistieria să fie jefuită de dragul unei clădiri care să întreacă neapărat Roma și Florența ? Căpitanul italian de tîlhări se întoarce din fericire în scurt timp în patria lui zgomotoasă, spre marea durere a lui Miguel de Antona, înțelegi dumneata de ce.

 În ce privește vistieria, piticul are într-adevăr

merite ! Dar, ca să rămînem la victima lui Miguel : Federico Zuccaro și-a pictat îngerii cel puțin îmbrăcați cuviincios, dar confratele lui, despre care vreau să scriu acum și pe care cu siguranță că-l cunoști, ne-a înfățișat sfinți într-un dubios stil Veronese, așa cum ies ei din pîntecele mamei lor, și de aceea am socotit că e de datoria mea să intervin și să-l determin pe rege să nu accepte tabloul, nici pe autor ca pictor al curții. Mi-am dat destulă osteneală, dar pînă la urmă am izbutit, cu ajutorul lui Aristotel, și al unei anumite scrieri fără însemnătate a lui Gilio, sau cum l-o fi chemînd pe mîzgăliciul acela, iar don Felipe, — deși în mare admirație pentru pînza numitului Domínico Theotocópuli, pe care l-a calificat cîndva, vorbind cu mine, drept cel mai mare artist din toată Spania, — s-a lăsat convins că aici avem de-a face cu o scenă categoric nebisericească. Mă așteptam ca o *olla podrida* gustoasă și grasă, mîncată la bunii noștri ieronimiți, să-l despăgubească din plin pe zugrav de respingerea suferită. Dar ce crezi că face cîinele de grec ? *Cere o audiență.* Relatarea ei amănunțită, dă-mi voie să ți-o fac altă dată; omul a fost foarte obraznic, iar regele a fost admirabil în ironia lui ucigătoare, al cărei secret numai el îl cunoaște. Tipăritura lui Gilio a fost pomenită la momentul potrivit. Dar toate acestea nu au decît importanță anecdotică. Ceea ce contează este că pe acest El Griego, cum mi se pare că i se spune, l-am prins în timpul convorbirii cu o afirmație care mirosea clar a luteranism. S-a înfierbîntat și a ciripit mai mult decît avusese de gînd. Să nu mă înțelegi greșit : n-a fost o declarație fățișă că e de partea lui Luther și Melanchton, n-a fost ceva care să justifice o arestare imediată. Nu făcea decît să *sugereze* luteranismul ; vorbele lui aveau un anumit *iz* de erezie, și pe mine nasul mă înșală în privința asta la fel de rar, pe cît de rar

se lasă împiedicată Inchiziția de un *non liquet** de a porni o urmărire judiciară. Dacă ai fi pătruns mai adînc în filosofia tomistă, dragă prietene, — dar sfera lumească, în care îndeplinești o muncă atît de prețioasă, te ține departe de minunile dialecticii, știu și aprob asta, — ți-aș fi repetat întreaga convorbire, cu toate comentariile dogmatice și apologetice de trebuință, pe care le prilejuiește; deocamdată este de ajuns pentru dumneata să afli de susținerea lui, că *modificarea stării de spirit cu puțin înainte de martirizare, intenția de a muri pentru credință, este de mai mare însemnătate decît mucenicia însăși!* Încă un pas, și ne aflăm cu ambele picioare pe teren luteran: nu contează decît credința, faptele bune nu, sau foarte puțin, omul păcătos nu e ținut să adauge ceva la comoara faptelor bune și lăudabile a sfintei mame Biserica! Nu începe oare să se audă grohăitul porcului german Nicolaus Amsdorf, care bate cu copitele în întreaga doctrină a justificării sacramentale, așa cum a fost ea sustrasă totuși, odată pentru totdeauna, prin *professio fidei Tridentinae* *, murdăririi eretice: *„Dass die Propositio, gute Werke sind schädlich zur Seligkeit, eine rechte sei...“**?

Dar nu vreau să te mîhnesc cu pălăvrăgeala de beție a unor nemți, — am avut destulă bătaie de cap cu Fuggerii *, care îi mai împrumută și în prezent regelui bani cu treizeci la sută dobîndă, — mai bine să vedem ce e de făcut. Uite: don Felipe tot îl mai socoate încă pe grec ca fiind un artist foarte important, îi pare rău că a fost nevoit să-i respingă tabloul ca piesă de altar și ar dori s-o dreagă. Nu cred că exagerez dacă spun că întîmplarea asta i-a provocat un greu conflict de conștiință, ceea ce nu prea e recomandabil pentru sănătatea lui și nu face decît să-l abată de la interesele cu mult mai importante la care trebuie să vegheze ca *defensor fidei**. Dar de în-

dată ce s-ar stabili că Theotocópuli e un eretic, s-ar schimba totul dintr-o lovitură, așa încît îți revine sarcina să-l ții sub observație și să strîngi cît mai multe dovezi privitoare la convingerile lui eretice. Pentru asta n-ai nevoie cîtuși de puțin să te mărginești la Luther sau la Calvin, cu toate că aceștia sînt de preferat, pentru că de douăzeci și trei de ani n-a mai fost ars pe rug nici un luteran mai de seamă. Dar și noul socinianism *, care neagă Sfînta Treime, este de ajuns, sau valdezii, sau prozeliții lui Valdès ; grecul nostru a stat mulți ani în Italia, după cîte am auzit ; în plus, a fost botezat inițial ca greco-ortodox, ceea ce s-ar putea specula eventual împotriva lui, în legătură cu tratativele de acum cîțiva ani dintre patriarhul Ieremia și luteranii din Württemberg, pentru o fuziune a celor două Biserici („Biserici", am scris, și pana nu-mi tremură ; „Biserici", care sînt față de a noastră ca cei doi tîlhari față de Mîntuitorul răstignit !...). Toate măsurile următoare le pot lăsa cu deplină încredere în seama dumitale ; cred că nu ți-ai uitat experiența inchizitorială din 1559—1560 ; dar să nu uiți un lucru : *fii precaut*. Oricît de intim am impresia că-l cunosc pe suveranul nostru, el este și rămîne imprevizibil, chiar și pentru mine. Un singur pas pripit din partea dumitale, acum îți pot destăinui asta, și poziția dumitale ar fi în primejdie. Procesul ar merge înainte, regele nu s-ar atinge de competența judiciară a Sfîntului Oficiu, dar dumneata ai pierde poate totul. Regele are ceva împotriva dumitale, știi asta la fel de bine ca și mine, și de îndată ce-i aduci măcar vorba de pictorii lui devine morocănos și melancolic. Ce spune Predicatorul ? Dacă șarpele a mușcat înainte ca să se fi rostit descîntecul, acesta nu mai ajută la nimic nici în cazul celui mai bun descîntător... De aceea : nu-l înhăța pe grec înainte de venirea curții la Toledo, la 8 decembrie, de ziua Imacula-

tei Concepţiuni. Pe urmă ai tot timpul să te documentezi şi poţi cu ajutorul lui Dumnezeu să prezinţi un proces-verbal bine adus din condei de îndată ce se va fi înapoiat regele la Madrid, un proces-verbal împotriva căruia nici De Quiroga, nici veşnic şovăitoarea Suprema să nu găsească nimic de obiectat. Dacă izbuteşti să faci ceva în acest sens, nu e exclus să recîştigi ceva din vechea influenţă asupra regelui, — iar eu, personal, aş aplauda, deoarece cu o astfel de tinereţe în urmă, nimeni nu trăieşte ca ascet la cincizeci şi şase de ani. Într-adevăr, faptul că a putut să devină inofensivă nu numai prinţesa De Éboli, dar odată cu ea şi propria sa tinereţe, are pentru rege o importanţă mult mai mare decît cea a procesului împotriva unui trădător de ţară! Iar în plus, l-am putea îndemna să întoarcă spatele nu numai Escorialului, ci şi deşartee şi costisitoarei preocupări pentru artă. Ca încheiere, înainte de a-mi lua rămas bun de la dumneata: va fi trimis de aici cineva, ca să se ocupe de această afacere independent de dumneata şi în condiţii mai discrete. Nu-i stingheri activitatea, dacă se întîmplă să-l întîlneşti.

Cu bine, fiule; pomeneşte-ne în rugăciunile dumitale.

Diego de Chaves

Inchizitorul rămase multă vreme cu ochii închişi, ascultînd bîzîitul insectelor care se izbeau de geamuri. Scrisoarea, adică hîrtia care lunecase pe canapea, nu mai exista pentru el. Despre schimbările politice era informat; avea spionii lui la curte, după cum îi avea Chaves pe ai săi la Toledo, iar reţinerea tuturor acelor indicaţii şi sfaturi i-ar fi servit numai unui singur scop: să nu le urmeze decît pe cele pe care şi le propusese dinainte el însuşi. Rîse scurt despre observaţia lui De Chaves cu privire la proiectul ordinului *Santa María de la Espada Blanca,*

marele ordin al Inchiziţiei, cu ajutorul căruia De Quiroga încercase să grăbească centralizarea în Suprema şi în Marele-Inchizitoriat. Pentru a deveni membru acolo trebuia să dovedeşti sînge pur pe patru generaţii şi toată lumea ştia că De Chaves s-ar fi poticnit de la a doua. În afară de motivele politice de a combate planul, avea deci şi altele, personale... Dar, la urma urmei, asta avea la fel de puţină importanţă ca şi tot restul, — afară de un singur punct, poate : ultimul. Era ceva nou. Şi îl interesa cu mult mai mult decît eventualitatea unei dizgraţii.

Tot cugetînd la al cincilea punct al lui De Chaves, băgă de seamă că mai este încă absorbit de perspectiva cu totul excesivă a scrisorii, care îi acoperea ca un paravan tot restul conştiinţei. Dar nu dură mult şi filele albe se întoarseră singure, lunecară sau îşi luară zborul fîlfîind, iar în faţa lui se ivi o încăpere, mai întîi goală, apoi populată cu personaje care se rînduiseră pe un singur plan. Un tablou mare, neterminat, închidea încăperea : un tablou care avea, pe porţiunile terminate, negru mult şi galben puţin, un galben deschis. Dar încăperea se dădu peste cap, iar el vorbea, în unul din coridoarele din *La Casa Santa*, cu un bărbat scund, oacheş, a cărui frunte ţuguiată i se păru deosebit de enervantă. Apoi se suprapuse, în unduiri uşoare, imaginea, ceva mai ştearsă, a unei camere de locuit, unde el, ascuţindu-şi buzele, se apleca asupra unei mîini de femeie, pe jumătate acoperită de dantele. Apoi omul acela făcu un pas înspre el, într-un mod în acelaşi timp şovăitor şi recalcitrant, — femeia, estompîndu-se, se pierdu în neant cu doi băieţaşi agăţaţi de fustele ei, — şi zise cu ton hotărît : „*Pintura deshonesta* *, nu, don Pedro, nu, îmi cinstesc prea mult arta ; fii bun şi te adresează lui Blas del Prado sau lui Sénsino...“. Sénsino, la rîndul lui, fugi în

faţa lui printr-un coridor lung şi umed, spre un atelier, unde, zîmbind ştrengăreşte, începu numaidecît să arate cu degetul o pînză cu multe forme trandafirii. Cineva îl bătu uşor pe umăr. Sénsino dispăru. Acum catedrala. O întîlnire, cu totul întîmplătoare, cu femeia aceea cu mîinile înfăşurate în dantele; plimbarea împreună cu ea pe lîngă *trascoro**, sub razele de lumină pătrunse prin *Transparente**; oameni care se dau deoparte, plini de respect; cu acest prilej, inspecţia numeroaselor *sanbenitos*, acele tîrsîne infamante, atîrnate pe vecie, cu numele scrise pe ele, dintre care cîteva fuseseră din nou date jos de către nişte penitenţi răzvrătiţi, — la urmă o nouă sărutare de mînă... Şi apoi, deodată, fraza aceea, aproape materializată sonor: „Pe *moriscos* lasă-i deocamdată în pace!" Păi da, asta era cealaltă născocire a lui De Chaves, o născocire nostimă, dacă a înţeles-o bine, căci De Chaves se gîndea la maurii bogaţi, iar el la femeile maure. Timp de şase luni, deci după Inés de Torres, metresa lui don Martín de Ayala, mult prea slabă, nu se mai atinsese de nici o femeie creştină, comportare care, dacă ar fi constatat-o la altul, l-ar fi făcut cu siguranţă să se gîndească la erezie... Văzu în faţa lui trupul acela de femeie, cucerit cu tot felul de mijloace viclene, văzu că nu e de soi, văzu că există şi ceva mai bun; apoi izgoni vedeniile din *forum internum** şi, ridicîndu-se în capul oaselor, luă în mînă clopoţelul. Pe dată se deschise ceva în spatele lui, lunecînd fără zgomot.

— Adu-l pe Alejandro Sénsino, — scînci don Pedro, care se şi culcase la loc, cu mîinile îndoite pe burtă.

Slujitorul o şi luă la goană spre *Posada de la Sangre**, unde mărunţelul Sénsino putea fi găsit cel mai adeseori pe la ora aceasta. Dacă-l găsea, putea să dureze cinci minute; în caz contrar, după alte două minute porneau, tot în goană, cinci *familiares* şi toţi

cetăţenii pe care îi puneau aceştia în mişcare, ca să scotocească prin întregul Toledo, şi atunci Sénsino venea într-o jumătate de oră.

Nu dură nici un sfert de ceas. În timp ce aştepta, continuă să cugete în voie. Surescitarea trupească pe care i-o provocase femeia aceea, şi-o stăpîni lesne. Cînd îi venea greu să se stăpînească, proceda de obicei în felul următor : îşi închipuia, pînă în cele mai mici amănunte, o plimbare cu mama lui, de-a lungul Guadalquivirului, cînd avea şapte ani. Cu prilejul evocării, nu se simţea mişcat, aşa cum sînt de obicei bătrînii copleşiţi de amintirile din tinereţea lor ; nici n-o iubise prea mult pe mama lui ; îşi imagina pur şi simplu plimbarea, într-un peisaj dogorîtor, pe jumătate maur, în împrejurimile castelului tatălui său, — şi asta ajuta întotdeauna. Dar acum nu fu nevoie, pe de o parte deoarece surescitarea fusese prea mică pentru ca să recurgă la mijloace de calmare, iar pe de altă parte din pricina sentimentelor cu totul diferite pe care i le stîrnea soţul femeii, pictorul. Sentimentele acestea semănau, mai mult decît cu orice altceva, cu setea de răzbunare, sau mai bine zis : erau în legătură cu neputinţa lui de a uita jignirile, — o deosebire subtilă, dar principială la un om cu firea lui. Care jigniri ? În primul rînd nu fuseseră intenţionate. Mai mult ca sigur, Domínico Theotocópuli îi călcase pe bătătură şi pe toţi ceilalţi clienţi, care, sub cine ştie ce pretext clasic, îi ceruseră desene cu femei goale, îmbrăţişate în anumite poziţii, şi poate că se purtase aşa şi cu regele. Don Pedro rînji discret, din sadism, atît cu privire la pictorul dezamăgit, cît şi cu privire la omul al cărui intim fusese şi ale cărui simţuri adormite mai erau cu siguranţă tulburate fugar din cînd în cînd de amintirea unor alegorii excitante scornite pe vremuri de ei amîndoi şi rămase mai presus de posibilităţile chiar ale unui Tiţian... Tot aşa şi amînarea predării lui *San-*

tiago, comandat pentru 25 iulie din acel an, ziua numelui sfîntului, putea fi justificată. Poate că nu era de vină pictorul, sau acesta avea alte comenzi, mai rentabile, sau tabloul îi plăcuse atît de mult, încît se hotărîse să-l păstreze pentru sine și să nu-l dea decît cu chirie, așa cum se pare că făcea ades. În sfîrșit, a treia jignire : faptul că lui, lui don Pedro, i se rezervase inițial în tabloul *Înmormîntarea contelui De Orgaz* un loc secundar, motivat, dealtfel, prin valoarea picturală a capului său lat și bărbos, detașat pe fondul negru, ca să echilibreze niște fețe mai slabe, dar puse mai în față (explicația o putuse urmări cît se poate de bine), fusese reparată în mod atît de mulțumitor prin poziția actuală, — la o jumătate de metru mai în față decît ceilalți, care în timpul ședințelor comune de pozare îl tot împingeau mai în față, unii dintre ei cu zîmbete și plecăciuni smerite, — încît ar fi fost pur și simplu o prostie să se mai plîngă. Și totuși îl ustura ceva. Totuși, prin punerea în aplicare a planului lui De Chaves, „setea lui de răzbunare" ar fi fost satisfăcută în aceeași măsură ca și senzualitatea lui, prin cucerirea acelei prăzi delicioase, care ar fi consituit rezultatul accesoriu al acțiunii. (Ca să-și dea seama că ciudata sa ranchiună pasivă este provocată mai puțin de cele trei jigniri cu tablourile, cît mai ales de însăși firea pictorului, de caracterul ei mîndru, brutal și hotărît, uneori capricios și bizar, chiar anormal, don Pedro nu era înzestrat cu o minte destul de speculativă ; oricît de precis observa tot ce se petrece în sufletul lui, nu era în stare să combine idei despre suflet, și asta cîtuși de puțin din cauza unor deficiențe intelectuale, ci numai și numai pentru că în acel caz precizia reprezentării i-ar fi dispărut.)

Dar cu puțin înainte de intrarea lui Sénsino, arșița străbătută de bîzîitul muștelor îl

făcuse să fie atît de mărinimos, încît își propuse să-l cruțe pe soț, dacă acesta nu-i va pune piedici în drumul către delicioasa pradă. Atunci ar putea fi de ajuns numai cîteva mici intimidări, cîteva aluzii cu tîlc; procesul ar pluti în aer atîta timp cît el, soțul, s-ar împotrivi, — putea să plutească mult timp, foarte mult timp, ceea ce ar contribui destul de mult ca plăcerea să crească! — dar de îndată ce s-ar învoi, s-ar preface, vorba lui De Chaves, într-un *non liquet* juridic, dogmatic și apologetic... Dealtfel, cine era femeia aceea? Provenea dintr-o familie de oameni de treabă, mătăsari, dar nu prea bine văzuți în sînul breslei. Și nu era nici măcar măritată: din asta s-ar putea bate eventual monedă; sau din prezența micului maur, pe care îl creșteau...

— Excelență, am și soșit!

Pictorul Alejandro Sénsino, care rostise aceste cuvinte, pe un ton perlat, se apropie cu pași mărunți și grăbiți, cu burta înainte, ca și cum ar fi vrut să-i ofere lui don Pedro *faja** roșie petrecută de trei ori în jurul mijlocului; cînd ajunse lîngă canapea se lăsă pe un genunchi. Sărută una din mîinile care odihneau pe cealaltă burtă și se sculă din nou în picioare, brusc și triumfător, ca un cocoșel gata să cînte cucurigu. Fruntea lui lată trăda inteligență, iar gura lui cochetărie feminină; barbișonul lui blond și mătăsos părea alcătuit din două cozi de fată, trase în față și pieptănate ca un singur scul. Din 1577, cînd tablourile de altar pentru mănăstirea *Santo Domingo el Antiguo* îi trecuseră pe sub nas, lucra ca agent secret al Inchiziției, fără simbrie, și bănuit de puțină lume; întrucît multiplele lui vizite în casa lui don Pedro Moya de Contreras se cereau explicate, nu mai picta decît aproape numai pentru acesta, iar inchizitorul îi vărsa o mică indemnizație lunară.

— Alej, — zise don Pedro printre dinți, dar acest „Alej“ nu era un semn de familiaritate, ci de repulsie față de prenumele prea lungi, — după 8 decembrie am să pot să te primesc eventual printre *familiares* și am să-ți fac poate rost și de un brevet de înnobilare.

Nu-l privise încă nici o clipă pe Sénsino, care acum se prosternă din nou la pămînt și bîigui încîntat :

— Sînteți prea bun, excelență.

Cînd Sénsino se sculă din nou în picioare, don Pedro zise :

— Atunci e Imaculata Concepțiune și deci, pentru mințile luminate, o împuternicire pentru aventuri mascate. Ca să pătrunzi într-o căsnicie n-ai nevoie să fii Sfîntul Duh.

— Cum așa, *señor inquisidor* ?

— Păi,... cînd soțul e plecat, sau la închisoare, sau cînd meșterește pe schelă, sau stă în atelier și pictează, atunci soția concepe imaculat, Alej.

Un rîs batjocoritor cu toată gura, dar nu antipatic, se ivi în jurul buzelor bătrîne și brăzdate. Sénsino, în schimb, pufni într-un hohot de rîs și-și agită mîinile mlădioase, ca și cum ar fi căutat să prindă ceva.

— N-am nevastă ca să vi-o ofer, *señor inquisidor*, — exclamă el, de îndată ce hohotul de rîs îi îngădui.

— Nici nu m-am gîndit la tine, ci la alt pictor, — și, văzînd că Sénsino continuă să chicotească fără să spună nimic, adăugă : — Nu e unul din prietenii tăi.

— Sfîntul Oficiu mi-ar lua în nume de rău dacă n-aș fi în bune relații cu toți confrații mei, excelență.

— Nu e unul din prietenii tăi, — repetă judecătorul alene, cu voce surdă ; apoi continuă, silabă cu silabă : — Do-mí-ni...

— Ah ! — oftă Sénsino, înțelegînd în sfîrșit, căci la Toledo locuiau mulți Domingo, dar un singur pictor Domínico, așa încît veni mai aproape, curios, căscînd niște ochi nevinovați.

— Un caz pentru un semi-denunţ, — mormăi don Pedro.

— E interesant, *señor inquisidor !*

Pictorul mic de stat deveni numaidecît expert. În timp ce celălalt continua pe şoptite „judaismul, de care l-ai bănuit încă din timpul procesului lui Carcandil, dar orice erezie şi orice încălcare e bună“, veni foarte aproape de culcuşul somptuos, mai-mai să atingă burta lui don Pedro, pînă cînd acesta sări în sus pe neaşteptate şi porunci, scandînd cu severitate :

— Adu pană şi hîrtie !

Agentul fu cît p-aci să cadă pe spate. Zbură în toate direcţiile prin cameră şi cît ai bate din palme aduse cele cerute. Rîsul inchizitorului, care gîfîia din greu pe marginea canapelei, rămase binevoitor, dar cu o umbră de dezgust. După cîteva clipe, însă, stăteau iar alături unul de altul, pentru a discuta toate instrucţiunile şi a stabili fiecare punct. Şedinţa ţinu pînă la căderea întunericului.

Seara, don Pedro se întremă în mod agreabil de inoportuna prezenţă masculină. Într-o cameră laterală aştepta o femeie maură, care dorea să cumpere dispensa pentru a se căsători cu o rudă şi care avea nevoie în acest scop de un certificat al Sfîntului Oficiu. Familia ei, care dăduse pe vremuri cîţiva *alfaquís* *, don Pedro o cunoştea dinainte de a fi rîvnit la această femeie ; dosarul era plin cu referate despre activitatea de prezicătoare a mamei ei, referate care o aruncau cu totul în mîinile lui. În acest caz special voise să mai stabilească dacă femeia mai avusese relaţii şi cu alţi bărbaţi, — la femeile maure din clasele de jos, era ceva de la sine înţeles, — iar domnii *familiares* reuşiseră să-l intimideze pe duhovnic, un preot mai în vîrstă, care nu era bine văzut de superiorii lui şi al cărui trecut mai avea întîmplător,

după criteriile Inchiziției, cîteva pete. Nevrînd să admită violarea fățișă a secretului spovedaniei, se mărginise să nu-l vadă pe spionul ascuns în spatele confesionalului cînd venise femeia să se spovedească.

După ce o privi cîteva clipe pe femeie printr-o ferestruică mascată în perete, cu care prilej își turti nasul mare și murdar de tocul de lemn, don Pedro intră în cameră și luă femeia de mîini, declarîndu-i, pe un ton ironic-galant, că unghiile ei sînt colorate cu hene. Femeia, speriată, tăgădui. Don Pedro începu atunci să-i vorbească despre mama ei, prezicătoarea, dar numaidecît o liniști, și îi spuse că dacă ar depinde numai de el, i s-ar acorda dispensa. Îi primi banii, îi numără, apoi o luă iar de mîini. Dar chiar cînd fură piept la piept, iar don Pedro trăgea cu coada ochiului spre un maldăr de blăni de animale aflat într-un colț, împotrivirea ei nu păru încă înfrîntă. Don Pedro rînji :

— Pe sfîntul Ioan Nepomuk, ești neagră, dar nostimă.

Femeia nu era însă decît cafenie. Apoi don Pedro pomeni încetișor unul din numele spuse de ea la spovedanie. În aparență fără prea multă luptă cu ea însăși, îl îmbrățișă. Deodată, don Pedro îi dădu drumul și-i ceru să se ducă să facă baie, dar ea refuză speriată, pentru că era o zi de sărbătoare mahomedană. El stărui. După baie îi servi repede „precanonizarea“, așa cum numea el întotdeauna în gînd acest act. Ticălosul rîvnitor al Suzanei se gîndi însă cu îndărătnicie la trupul alb, în mantilă de dantelă, al doñei Gerónima de las Cuevas, soția nelegitimă a lui Domínico Theotocópuli...

V. FRANCISCO ESQUERRER

Ura ascunsă, pe care o nutrea Diego patronului său, se descărcă în seara aceea, cu puţin înainte de sosirea primilor oaspeţi, în capul lui Pablo de Fez, camaradul de joacă, în vîrstă de unsprezece ani, al lui Jorge Manuel Theotocópuli. Amîndoi ciuguliseră din curmalele de Elche*, mari şi frumoase, care fuseseră pregătite în *patio;* Jorge, care de obicei îl lăsa pe Pablo să tragă ponoasele, fugise, dar maurul fusese prins. La auzul văicărelilor lui veni napolitanul Preboste, ucenic, voiajor şi însărcinat cu afaceri al grecului, învestit în casa acestuia cu funcţia de majordom. Preboste ţinea la micul *morisco* la fel de mult ca şi patronul său. El însuşi îl adusese cu şase ani în urmă din *Morería* şi mai veghea şi acum cu toată grija asupra existenţei lui de băiat necreştin şi asupra prescripţiilor pe care le avea de respectat : să nu se ducă niciodată în mahalaua maură, să fugă de orice maur, oriunde l-ar întîlni, iar cînd îşi face nevoile să nu lase să i se vadă nimic, pentru că era circumcis, ceea ce autorităţile nu ştiau. (Legile nu îngăduiau creşterea de băieţi mauri în familii creştine decît cu condiţia să nu fie circumcişi.) Atîta timp cît Pablo respecta toate acestea, furtul curmalelor era un fleac.

— Ereticule, diavole, cîine turcesc ! — sîsîi Diego, izbind de un stîlp capul cu păr creț al băiatului.

Asta fu prea mult pentru Preboste. Se știa că nu poate să vadă sînge și brutalități, ceea ce îl făcuse adeseori să intre în conflict cu spaniolii, obișnuiți să chinuiască animalele. În asemenea situații, ochii lui deveneau triști și gînditori, umerii i se ridicau, gura îi semăna cu cea a unei maimuțe, pentru că limba împingea înainte buza de jos, iar restul trupului lui era din nou cel al mlădiosului ștrengar care decupa pe străzile Neapolelui siluete pentru ofițerii spanioli și care se lupta cu bandiții ostili acestei activități. Pumnul lui lovi și acum cu putere ; slujitorul se clătină amețit și căzu peste grila unei ferestre a bucătăriei, dar își reveni și, fără să spună nimic, stăpînit de zmintita lui încăpățînare, făcu un ocol și se furișă din nou înspre băiat. Tocmai cînd Preboste se pregătea să înceapă o luptă ca de la bărbat la bărbat, se apropiară pași și iată-l pe El Greco în fața lor, în giubeaua lui largă și bogat brodată, în care îi primea de obicei și pe musafirii lui de fiecare lună și care adăuga o strălucire deosebită rolului lui de judecător mînios. Dar în locul obișnuitului puhoi de înjurături, un braț întins îl făcu pe Diego s-o șteargă înspre ușa de intrare a casei. Avea un motiv întemeiat să se stăpînească de data aceasta : prezența lui Alejandro Sénsino, care se aflase în grădină în clipa izbucnirii conflictului. Dacă nu-și păstra calmul în fața acestui privitor curios, a doua zi ar fi știut întregul Toledo că înnebunise fără leac !

— Francesco, întreab-o pe Gerónima dacă vine repede, — strigă el în urma ucenicului, cînd acesta, după ce-i strînsese mîna vizitatorului neașteptat, se îndepărta cu Pablo, care plîngea.

Preboste dădu mirat din cap ; colțurile gurii îi atîrnau în jos, a îngrijorare. Se aplecă din

nou spre băiat, cu care sui cele patru trepte de piatră spre camerele de locuit.

Sénsino, care îi urmărise atent cu privirea, atît pe Diego, cît și pe ceilalți doi, fu prompt, ca de obicei :

— Soția dumitale nu se simte bine, messer Domínico ? Atunci să bage de seamă ; aerul de seară e cam răcoros !

Răspunsul negativ fu cel al unui om distrat. Abia cuvintele următoare avură un conținut concret.

— Am trecut prin atîtea cu omul acesta alături, încît nu-l mai pot concedia fără să mă învinovățesc pe mine însumi că fac treaba pe jumătate.

— Pe cine ? Pe Diego ?

Sénsino îl privi cu ochi scînteietori. Grecul îi răspunse cu un zîmbet obosit și-l întrebă în cele din urmă dacă vrea să rămînă în seara aceea la el ; este loc destul pe terasă și mai vin alți trei confrați de breaslă, cu Preboste și cu Astor, cinci. „Pentru numele lui Dumnezeu“, își zise el, „nici cu omul ăsta să nu fac treaba pe jumătate.“ Întrebarea pe care i-o pusese lui Preboste nu avusese alt scop decît să-l facă pe Sénsino să înțeleagă că vizita lui era nedorită ; dar cunoscuta lui timiditate față de intruși, chiar dacă aceștia nu ceruseră încă nimic, îl făcu să renunțe la alte măsuri de apărare.

— Dacă nu stingheresc ! — se grăbi să răspundă pictorul mic de stat. — Ar fi oarecare despăgubire pentru dezamăgirea mea, care dealtfel e în legătură mai mult cu tragicul dumitale ghinion de la Escorial, decît cu apărarea mea ratată ! O să trebuiască să-mi schimb tactica. Dar să nu mai vorbim despre asta, messer Domínico ; o fi neplăcut pentru dumneata.

Pe nesimțite, fu împins afară. Printre pîlcuri de copaci, El Greco își duse oaspetele în grădina situată mai la vale ; acolo, Sénsino, — ca și cum ar fi fost impresionat de șușurul rîu-

lui, care venea pînă la urechile lui în rafale lungi, repetate mereu, — aplecîndu-se peste un parapet acoperit cu viță de vie, începu numaidecît să sporovăiască de zor despre acest loc încîntător, mai vrednic de invidie decît chiar cel mai frumos conac al nobilimii bogate! Potecile umbroase, cerul albastru ca oțelul, rezemat de stîncile Tagului, cu o rămășiță de asfințit de soare la vest, — toate acestea se cereau pictate, ca un tablou de noapte al lui Correggio, încadrînd luminile făcliilor de colo! În jurul a trei mese mari, slujitorii începură să le aprindă, una cîte una; cînd fură patru aprinse, se zări, de după vița de vie prezentă peste tot, o poartă veche și ruginită. În grădină, aerul era încă destul de călduț. Datorită unui efect acustic inexplicabil, zbieretele unui catîr de pe celălalt mal făcură deodată să se audă și țîrîitul greierilor din apropiere. Miresmele florilor fură acoperite de mirosul de rășină al făcliilor, lumina galbenă făcea ca bolta de viță să danseze. Astfel, impresiile se succedară, lent, dar fără încetare. Sénsino vorbi despre Correggio și despre Rafael, dar vocea i se pierdu în murmurul tot mai intens al apei; spuse că-i pare rău că messer Domínico nu continuase să clădească de-a dreptul pe temelia acelor mari maeștri italieni; în opera lui interveniseră alte trăsături, în locul frumuseții echilibrate a acestei oaze din severul și sumbrul Toledo, alte influențe, poate; de mult voise el să-i vorbească despre asta, pentru că-i stătea la inimă! Grecul îi răspunse laconic. De confratele acesta vorbăreț, — își zise din nou în gînd, — îi va fi la fel de greu să scape ca și de Diego; faptul că în urmă cu șase ani Sénsino fusese dat deoparte în favoarea lui, a lui El Greco, îi crea acum obligații ciudate. E adevărat că cel înlăturat nu lăsase niciodată să se vadă cîtuși de puțin că e supărat, dar acum părea că situația se cere în permanență compensată prin cea mai dezinteresată atenție posibilă, acordată pălăvrăgelilor lui, ca și ob-

servaţiilor lui critice privitoare la stil şi la colorit, în care se specializase atît de serios, încît în anumite momente grecului îi făcea chiar plăcere să-l asculte. Iar cealaltă jumătate, jumătatea mai întunecată, a vieţii lui Sénsino, rolul pe care îl juca la satisfacerea poftelor de bătrîn ale lui don Pedro, îl privea la urma urmei la fel de puţin ca şi îndeletnicirea lui secretă de unealtă, — mulţi pretindeau că aşa stau lucrurile, dar era oare cu putinţă, avînd în vedere gura lui spartă ? — cu atît mai mult, cu cît fiecare spaniol era o unealtă a Inchiziţiei, dacă Inchiziţia îi cerea acest lucru... Totuşi, se feri tot timpul, în mod instinctiv, să divulge ceva despre sine, iar cînd Sénsino începu brusc să-i ceară lămuriri despre teoria lui referitoare la lumină şi culoare, nu-i dădu decît explicaţii sumare.

— Asta a fost lucrul cel mai original pe care l-am auzit vreodată din gura dumitale, messer Domínico. Cum era ? Lumina Tatăl, desenul sau forma Fiul, iar culoarea, ca legătură între lumină şi formă, Sfîntul Duh ?

— Cam aşa, — căută El Greco să scape de discuţie.

— Ba chiar Tatăl, *lumina*, era în ochii dumitale cu atîta mai presus decît ceilalţi doi, încît de fapt aceia nici nu existau... Nu ?

— N-au fost decît nişte idei fugare, Sénsino, improvizaţii, pe care în parte le-am şi uitat. Şi nici prea originale. Le-am dedus din consideraţiile despre Sfînta Treime ale sfîntului Augustin, ale lui Eckhart *...

Pe sub frunziş se apropiau doi bărbaţi : a şi venit canonicul ? Covarrubias venea întotdeauna însoţit de majordomul lui, care însă, la mijlocul drumului, în grădină, făcea stînga-mprejur, pentru a reveni pe la ora unsprezece cu o blană grea, aceeaşi iarna ca şi vara ; blana se tîra pe jos şi îl făcea pe bătrînul prelat să fie încă şi mai neajutorat ca păpuşă înfofolită, în surzenia lui. Aceştia doi însă se apropiau împreună, legănîndu-se la lumina fă-

cliilor, care făcea ca depărtarea lor să fie incertă, iuţeala lor de înaintare să fie neregulată, iar vesta albă de sub haina albă a unuia dintre ei să aibă nuanţe şovăielnice, brune şi galbene. Salutul fu şi el inegal. Voinicul şi corpolentul Luis de Castilla, unul din cei mai vechi prieteni ai lui El Greco în Spania, îl apucă zdravăn de umeri şi-l zgîlţîi un pic încolo şi încoace, cu un rîs plin de bunătate, dar zgomotos ca un lătrat, care înlocui salutul convenţional. În faţa lui Sénsino se aplecă mai rigid, apoi începu să se uite atent la stele, prin frunziş. Lucra în aparatul judiciar din Cuenca ; vizitele lui regulate la Toledo se datorau mai puţin fratelui său Diego, decanul consitoriului catedralei, cît mai ales serilor petrecute în Casa del Greco, unde făcea pe maestrul de ceremonii nepoftit. În schimb, călugărul dominican Lucas de Allende, care îl însoţea, îl salută pe Sénsino cu cea mai mare căldură. Nu pentru că-i era deosebit de simpatic, dar la el acţionau aceleaşi scrupule ca şi la El Greco faţă de pictorul mic de stat, care îşi suportase cu atîta bărbăţie ghinionul timp de şase ani de zile. Anume, în 1577, Allende, în calitate de referent artistic al stareţului mănăstirii *Santo Domingo el Antiguo*, îl dăduse deoparte pe Sénsino în favoarea grecului, care îi fusese recomandat de fraţii De Castilla ; fraţii De Castilla, la rîndul lor, auziseră despre el prin Pompeo Leoni. Ca dominican erudit, De Allende ocupa o funcţie la Inchiziţie, deşi una pur consultativă, şi aici ; sporadic era audiat ca expert în probleme religioase ; întrucît trecea drept om luminat, Inchiziţia se ferea să-l folosească la cenzură. Cu toate că avea o înfăţişare băieţească, sau în orice caz nu prea impunătoare, avea cincizeci de ani bătuţi pe muche.

Conversaţia fu continuată la lumina făcliilor. Luis de Castilla, care îl numise cîndva pe Sénsino şarpe cu clopoţei, îşi dădu seama
 că trebuie să-şi caute refugiul în lucruri mai

precise decît în contemplarea cu înțeles a stelelor; pictorul nu prea părea dispus să lase să-i scape hățurile din mîini și continua să brodeze de zor pe tema artei îndrăznețe a lui El Greco, mai ales pe tema concepției lui cu mult prea libere cu privire la sfîntul Francisc, nu din punctul de vedere teologic prea libere, firește, ci din cel artistic!

— Cu toate că, — așa își încheie el expunerea, întorcîndu-se către Lucas de Allende și ridicînd cu șiretenie un deget, — un sfînt Francisc în meditație, dar încă nestigmatizat, și totuși însoțit de un învățăcel, merge poate și din punctul de vedere teologic prea departe... Ce părere ai dumneata despre asta, *padre*? Pe plan istoric, firește, istoric!

Dominicanul continuă să-l observe calm și în cele din urmă zise:

— De problema asta clienții se vor izbi în mai mică măsură decît s-a izbit cîndva consistoriul de cele trei Marii de pe tabloul *Espolio*.

— O, atunci era cît p-aci să iasă un proces! — izbucni Sénsino cu entuziasm. — A fost ceva serios, don Luis! Dacă fiecare ar fi la fel de bine văzut de Sfîntul Oficiu ca messer Domínico El Greco, atunci lemnele pentru *quemaderos de la cruz** ar putea fi împărțite săracilor!

— Fiindcă a venit vorba: care mai e situația în ce privește candidatura dumitale la terțiari?

Întrucît De Castilla era legat într-un anumit sens de sfîntul Francisc, neîndemînatica lui întrerupere putea trece drept o idee spontană. Gîlgîind de noi inspirații, Sénsino mai chicoti:

— Sau s-ar putea face din ele rame de tablouri pentru *señores inquisidores!*

Țopăi pe scaun, se uită în jurul lui ca un copil care așteaptă să i se admire o ispravă, făcu gesturi grațioase și se înăbuși de rîs; părea că nu mai poate fi calmat, decît dacă e luat în brațe și dezmierdat, drăguțul de pictoraș.

— Dragă Alejandro, — El Greco, rîzînd, se sculă în picioare, căci lîngă poartă răsunau vocile celorlalţi oaspeţi, — Sfîntul Oficiu poate să-mi scotocească toată casa, inclusiv toată mintea, dar mai mare decît de zece sau douăzeci de rame de tablouri rugul meu cu siguranţă că n-are să fie.

După ce, în trecere, puse mîna pe umărul lat al lui De Castilla, se duse în grădină, în timp ce Sénsino continua să vorbească. Chiar dacă ar fi în casă zece sau douăzeci de cărţi eretice, *caballeros*, maestrul nu poate fi prins, nu poate fi dovedit ; cu toate că părăsise Creta, regina insulelor, rămăsese un insular, cum îi spunea tot timpul Sénsino, iar maestrul era de acord : un insular, un mic rege al propriului său domeniu, peninsula Toledo, cum putea fi numită, acum, cînd i se scosese regelui din cap regularizarea Tagului.

— Rezistă de minune, — îi zise De Castilla dominicanului, care, după o mişcare admirativă a capului, îşi împreună mîinile.

Sénsino, însă, reîncepu să vorbească : şi cît ajutor nu le dă prietenilor săi maestrul, şi cît îşi mai toceşte el tălpile în chestiunea impozitelor, cu toate că, vorbind cinstit, ar face poate mai bine să-şi cumpere un brevet de înnobilare, cu scutire de impozite şi cu alte înlesniri pe deasupra !

— O fi oare adevărat că amiralul Doria e sprijinit împotriva lui Santa Cruz, pentru că are influenţă asupra bancherilor genovezi ? — întrebă De Castilla, trecînd prin faţa lui Sénsino, în drum spre un castron cu măsline înfipte în scobitori.

Dominicanul dădu din umeri că se îndoieşte, apoi îşi clătină capul încolo şi înapoi, cu ochii închişi, şi zise, înlemnit de uimire :

— Pe *San Isidro*, indiana !

După aceea, judecătorul, cu scopul de a şterge impresia proastă făcută de privirile lui indiscrete, se sculă în picioare pentru a se duce în întîmpinarea noilor sosiţi.

Nu erau mai puţin de treisprezece. În frunte, bătrînul marchiz De Villena, cărunt, cu riduri fine, călcînd ca un gnom între doi prieteni greci ai lui Theotocópuli : doctorul Diógenes Pasomonlio, pe care toţi îl socoteau evreu, — mulţi medici spanioli erau evrei, — pînă ce, în mod obişnuit la fiecare şase luni, scotea, dintr-un cufăr plin cu hîrţoage, dovezi care mergeau înapoi pînă la un strămoş finlandez din secolul al unsprezecelea, şi Miguel Carcandil, un giuvaergiu, care, deşi nu arăta deloc a evreu, fusese învinuit de iudaism cu un an în urmă, pe baza originii sale, şi salvat cu mare greutate din gheareie Inchiziţiei, în primul rînd datorită intervenţiei lui El Greco, care îşi îndeplinise fără precupeţire şi cu toată mărinimia sarcina de translator. Din fire tăcut şi neîncrezător, — El Greco nu aflase amănunte despre instrucţie şi detenţie, decît abia după ce jurase pe capul copilului său că va păstra secretul, — Carcandil rămăsese din acest proces cu obiceiul de a umbla tot timpul foarte aproape de alţi oameni şi de preferinţă pe jumătate în urma lor, aşa încît De Villena era nevoit să se întoarcă politicos spre el, descriind cu acest prilej un elegant sfert de cerc cu bastonul lui cu cap de argint, pe care îl purta cînd ieşea. După ei urmau pictorii toledani Luis de Velasco, Blas del Prado şi Luis de Carvajal, în conversaţie asiduă cu Preboste şi cu Diego de Astor, un alt ucenic al lui El Greco, cărora li se alăturase un om cu mersul tărăgănat şi cu o dureroasă privire saşie : Manusso Theotocópuli. După ei, soţia burgheză a lui De Velasco şi modelul, numai în aparenţă mai puţin burghez, al lui Blas del Prado. Iar la urmă, ca încheietori de pluton, gazda însăşi, El Greco, flancat de un om slab cu un craniu rotund ca o bilă, care nu se potrivea cu trupul, şi de o femeie indiană, a cărei dizarmonie rezida mai mult în îmbrăcăminte. Cel mai puternic contrast, la ea, era creat de

gulerul scump de dantelă, care cădea peste un fel de piele de animal sălbatic. Întregul costum fusese ales cu o ironică grijă de către don Alonso de Ercilla y Zúñiga în persoană, celebrul poet și nu mai puțin celebrul *conquistador;* acestuia, în Chile, — pe care, în cursul a numeroase aventuri senzaționale, îl străbătuse în lung și-n lat, strigîndu-și din cînd în cînd poruncile categorice unor spanioli puși pe jaf, — nu i se dădea ascultare decît atunci cînd recita poeme eroice la foc de tabără. Atunci stătea lîngă el soția lui, o indigenă din Paraguay, — cei dintîi părinți iezuiți de acolo îi legaseră prin căsătorie, — ghemuită pe vine la picioarele lui, frigînd pulpe de oaie, care făcuseră ca toate manuscrisele lui să devină străvezii ca pergamentul subțire. În timp ce musafirii din față schimbau formule de politețe, făcliile de care se apropiase don Alonso dezvăluiră deodată un adevăr : capul lui în formă de bilă era o amăgire subtilă : de fapt, în bilă, un privitor atent putea descoperi un profil țuguiat și marțial, profilul eroic al asasinului a zece mii de indieni morți în chinuri, care venise în vizită însoțit de sclava lui de culoare, abia scăpată de măcel!... Întrucît între patru ochi o trata mai degrabă ca pe o mamă de culoare și plină de riduri, vrednică de respect, ea nu mai vedea pe chipul lui decît vechea expresie copilărească, lunară, care ieșea la iveală de cîte ori slăbea lumina torțelor.

În timpul saluturilor, El Greco și poetul schimbară cîteva cuvinte.

— Vroiam să te întreb, don Alonso, cine e omul care locuiește în casa aceea mare de peste drum de Covarrubias. Se zice că vine de pe insule ; nu cumva îl cunoști personal ?

— Nu vine de pe insule, messer Domínico, — răspunse Ercilla mirat, — ci din Mexic. Ciudat că-mi vorbești despre el ; m-a rugat să-i mijlocesc o întrevedere cu dumneata.

— Vrea un portret ? E bogat ?

Văzînd că se apropie de el Sénsino, care nu vroia să renunţe la ultima plecăciune cu mîna pe inimă, conquistadorul îşi mărgini restul explicaţiilor la cîteva cuvinte şoptite :

— Fernando Álvarez de Cisneros ; reţine-i numele. Poate că-l aduc chiar eu o dată încoace.

De îndată ce toţi oaspeţii luară loc, Luis de Castilla luă hăţurile în mînă. Iar garanţia că avea să le ţină zdravăn era vocea lui de bas, autoritară, cu care vesti o nouă poveste despre Antonio Covarrubias, lăsîndu-şi în jos ochii negri, jucăuşi şi simpatici, ca şi cum şi-ar fi încurajat bărbia să iasă, liniştită, albă şi grasă, cît mai în faţă, de după barba nu prea deasă, cu care se juca mîna lui dreaptă. El Greco se dusese în patio ca să dea dispoziţii, dar păstră, cum s-ar zice, contact permanent, de la distanţă, cu vocea judecătorului. Îşi dădu seama că mai ales acestui prieten bun de gură îi datora faptul că reuniunile sale lunare erau atît de reconfortante pentru el, atît de lipsite de elemente neprevăzute sau supărătoare ! Aşa, de pildă, De Castilla se pricepea să-l ţină în frîu cu o singură privire pe Luis de Carvajal, expertul priceput, dar mărginit, cu amintiri pline de acreală în legătură cu un afront suferit la Escorial, de care s-ar fi răzbunat poate cîndva pe el, pe grec, dacă i-ar fi venit apa la moară. Tot el avea grijă ca nimeni să nu vorbească despre *Înmormîntarea contelui De Orgaz,* sau să-l îndemne să termine tabloul, pe un ton de sadism disimulat. Nu cumva exagera aceste primejdii ? Pentru că, făcînd abstracţie încă de simpatiile deosebite dintre unii sau alţii, între ei toţi exista o convenţie reciprocă tacită şi aproape inconştientă : să cruţe sensibilităţile celorlalţi. Toţi oamenii aceştia avuseseră în viaţă ceva ciudat şi chinuitor, toţi trăiau într-un fel sau altul la marginea nepă-

sării, iar ceea ce la artiști se înțelegea poate de la sine, se regăsea și în autoironia aparent atît de nevinovată cu care se înarma Pasomonlio împotriva reacțiilor referitoare la înfățișarea sa evreiască, și în grijile lui De Villena de a face față datoriilor în care se înglodase ca să le poată sări în ajutor prietenilor săi, și în înfumurarea gălăgioasă cu care Luis de Castilla obișnuia să dezvăluie oricui voia să-l asculte originea sa : decanul și el erau cunoscuți ca descendenți nelegitimi ai regelui Pedro cel Crud, și se refereau mereu la această origine, punînd cel mai sincer accent pe „nelegitimi" ! Dar față de extravagențele lui Ercilla cu indiana lui, pe care o arăta tuturor, ca să-și combată propria jenă, precum și față de focurile de tabără și de aruncările de *lazo* * în patio, cele ale lui Martín de Ayala (singurul care mai lipsea încă la această reuniune de seară) nu erau mai prejos. Iar Covarrubias era surd, Lucas de Allende depășit ca profesor universitar, Manusso Theotocópuli privea sașiu, și Blas del Prado, al doilea pictor al catedralei, — deși mult mai talentat decît Luis de Velasco, care era primul, — se înconjura cu femei, ca să nu dea de gîndit cu privire la băieții pe care în cartierele maure nu-i picta numai. Da, *Casa del Greco* părea, în acele seri, un fel de azil de rataţi, așa își zise în sinea lui, în timp ce se grăbea să se întoarcă în mijlocul lor, plin de o veselă și excitantă nerăbdare, cu fața mai rotundă și mai plină ca de obicei, iar fața aceasta nu mai era cea a neîncrezătoarei păsări de pradă care dăduse tîrcoale prin sălile Escorialului. Ba chiar și grijile privitoare la inactivitatea și lîncezeala lui îl părăsiră : în tovărășia acelor oameni se simțea în siguranță și-și redobîndea încrederea în sine, fie și la un nivel mult mai coborît, căci niciodată nu fusese atît de înclinat, pentru numele lui Dumnezeu, să se ducă să picteze ca Luis de Velasco sau ca alde Cincinnato în jurul regelui, decît tocmai în aceste seri...

Cît mai puţin bătător la ochi, îşi împinse scaunul între cel al lui De Villena şi cel al modelului lui Blas del Prado, o femeie cu o faţă grosolană şi vulgară. Întrucît se afla aici pentru prima oară, modelul asculta cu gura căscată cele o sută şi una digresiuni cu care îşi înflorea Luis de Castilla povestirea. El Greco nu pierduse decît introducerea. Amuzat, văzu cum se înfierbîntă corpolentul judecător tot mai mult, şi cum izbuteşte să-l captiveze chiar pe Sénsino.

— Prea onoratul nostru prieten Covarrubias, — zise Luis de Castilla, rezemîndu-şi un braţ de spătarul scaunului şi adresîndu-se acelora dintre cei de faţă, care pînă atunci trebuie să-l fi înţeles cel mai prost, — n-a ştiut pînă la urmă pe unde să scoată cămaşa. Cine avea dreptate : Paschasius Radbertus sau Ratramnus ? Cine scrisese mai mult despre *partus virgineus* * decît aceşti doi scolastici relativ necunoscuţi de acum şapte veacuri şi mai bine, care într-o clipă fatală i-au ieşit înainte pe cărarea vieţii în vehiculul unui in-folio vechi şi îngălbenit ? În zadar a apelat la ajutorul sfîntului Toma, al lui Scotus *, al lui Albertus *, al lui Alexandru din Hales ; a început să doarmă prost din pricina acestei spinoase probleme teologice, care se afla atît de departe de greceasca lui familiară...

Deodată se opri şi-şi aţinti privirea spre grădină. Padre Lucas de Allende privi şi el, ceilalţi le urmară exemplul, şi îl zăriră pe Antonio Covarrubias, care se apropia încet, la lumina torţelor, mic şi cenuşiu, şi bîjbîind. În spatele lui se stingeau paşii slujitorului. Îşi găsi locul, făcu un gest rugător, semn că nu vrea să întrerupă nimic şi pe nimeni, un gest pe care gazda îl repetă în sens liniştitor, şi apoi Luis de Castilla îşi continuă, cu vocea în surdină, anecdota despre bătrînul canonic, care se afla prea departe de el ca să înţeleagă măcar un cuvînt sau să i-l citească de pe buze. În timpul expunerii se mai alăturară grupului

tînărul poet Luis de Góngora y Argote *, — un băiat cam diform, cu niște favoriți ciudați și pufoși și cu pieptul umflat, — și fosta metresă a unuia din canonicii mai vîrstnici, care ieșise iarăși în lume, căci acum moravurile deveniseră mult mai libere, de cînd cu șederea îndelungată a regelui Filip în Portugalia cucerită. Unii o primeau de milă, alții ca demonstrație politică, pentru drepturile libere ale consistoriului catedralei, dar o primeau mai ales membrii unei generații mai vîrstnice, cărora le venea greu să se deprindă cu ideea că severitatea Contrareformei se poate îndrepta și împotriva altor păcătoși decît numai a unor blestemați de eretici. Era o femeie plăpîndă, de vîrstă nedeterminată, cu bărbia retrasă, ceea ce îi dădea o expresie umilă și mistică ; dintre dantelele în care era înfășurată mai răzbăteau sclipirile unui brocart lucitor. După cum îi era obiceiul, se așeză chiar lîngă Covarrubias. Oricum, aparținea consistoriului. De Castilla zise :

— Problema scolastică amintită a fost, așadar, destul de chinuitoare pentru a îndreptăți un apel adresat călăuzitorului spiritual, care a fost luat în considerare pentru prima dată aici : vicarul general, padre Martín Luis de Casa Torres, binecunoscut de noi toți, perfect versat în filosofia neotomistă și, cel puțin în ceea ce privește punctul în litigiu, dominican mai sever încă decît padre Lucas de Allende, aici de față.

Nu din discreție, ci ca să nu se bage de seamă că rîde, Allende își lăsă capul în jos. Ceilalți, de asemenea, evitară să se uite înspre Covarrubias, în timpul acestui amplu preludiu. Cel mult îl incluseseră din cînd în cînd în cercul lor, prin priviri prietenești, ca și cum numai surzenia îl împiedica să guste și el povestirea. Că nu avea să ceară explicații la urmă, știau toți, din experiență. Anume, în societate numeroasă, lui Covarrubias îi plăcea să joace rolul omului care aude, fiind

pus în situaţia de a juca acest rol prin neobişnuita supleţe de care părea atunci să dispună faţa lui. Mirare, ironie, milă, indignare, înălţare sufletească, scepticism, pe toate le citea de pe feţele şi din gesturile celor din jur, cu toată miopia lui, şi ştia să acompanieze cu mimica adecvată aproape tot ce se vorbea, iar cei mai mulţi dintre cei de faţă erau atît de iniţiaţi în acest joc, încît De Castilla nu mai avea aproape nimic de făcut. Căci şi cel mai nătîng dintre musafiri îşi dădea seama despre ce e vorba aici : despre o demonstraţie a acelei curtenii de înalt nivel, care îşi putea permite ceea ce în orice alt loc, poate, şi în orice altă epocă, ar fi devenit o măgărie necavalerească, săvîrşită faţă de un bătrîn infirm.

Luis de Castilla aduse apoi la cunoştinţă că Antonio Covarrubias, îngrijorat de problema *partus virgineus*, — problema de a înţelege dacă sfînta Fecioară Maria născuse *utero clauso** sau nu, — se adresase vicarului general, cerîndu-i să-l lămurească. Acesta era de mulţi ani de zile duhovnicul lui ; părintele *poenitentiarius** desemnat pentru canonici nu-l putea dezobişnui să şoptească. Adeseori, vicarul îl primea pe Covarrubias la el acasă, dar pentru că aici era vorba de un caz foarte urgent, îl rugă să vină în sacristia catedralei, unde se spovedeau de obicei credincioşii tari de ureche. Întîmplător, era în ziua în care se folosea *capilla mozárabe**. De Casa Torres avusese întotdeauna conducerea vechiului ritual mozarab, rămas de la vizigoţii care trăiseră în califatul maur, ritual repus la loc de cinste, — ca o curiozitate istorică locală, cu odăjdii speciale şi cu aşa-numiţii *capellanes* ca oficianţi, — de către cardinalul Ximenes *, alături de cel gregorian. Şi, pentru că era un domn incomod, şi în plus plin de împotriviri tainice faţă de acest ritual (la origine fusese dominican, pe cînd Ximenes, în vremea lui provincial* al

franciscanilor, înainte de a deveni primatul Spaniei), întreaga sacristie era în stare de alarmă cînd venea el, în anumite zile, să celebreze liturghia. Așa și acum. Slujitorii sacristiei alergau încolo și încoace, cu odăjdii albe și violete pe braț; paracliserul veni în goana mare, cu trei ostensorii * de forme diferite. În sfîrșit, lumea se înghesui, cu sufletul la gură, în fața ușilor duble, de după care pătrundea din cînd în cînd pînă la ei vocea formidabilului vicar. Dar lumea nu știa că Antonio Covarrubias era și el acolo și că din cauza lui vorbea vicarul atît de tare. După zece minute urma să înceapă slujba în fața unei catedrale arhipline! Între timp, strădaniile vicarului de a-l cîștiga pe Covarrubias de partea concepției sale se loviseră de greutăți, deoarece bătrînul canonic nu dormise nopți în șir, așa încît auzea foarte anevoie; prin urmare, problema devenise pentru amîndoi gingașă și penibilă, mai ales pentru vicar, pentru că, datorită mentalității lui dominicane, se enerva la culme pentru orice lucru care avea o cît de depărtată legătură cu Imaculata Concepțiune, obiectul acelor certuri nesfîrșite și îndîrjite dintre dominicani și franciscani. De aceea se retrase în cele mai reci regiuni ale dialecticii. Cu ajutorul unor citate din întreaga istorie a Bisericii, încercă să spulbere scrupulele lui Covarrubias. Totul s-a petrecut în chip cît se poate de firesc la nașterea Fiului lui Dumnezeu, îi explică el, dacă nu în esență, cel puțin pentru ochiul omenesc.

Covarrubias, frînt de oboseală, își duse mîna după ureche. Nu era nici o hîrtie prin apropiere. Vicarul strigă:

— Nu ești ținut să admiți o obturare a sfîntului uter; uterul s-a deschis *per accidens**, dar s-a deschis, categoric și sigur!

— Nu prea înțeleg, — mormăi spoveditul, în timp ce vicarul se uita neliniștit înspre

ușă, căci de afară începuse să se audă tropăit de pași.

Ceasornicul nu-i mai îngăduia decît un minut...

— Și atunci, cînd sacristanul și slujitorii capelei, adunați în jur, îl auziră pe vicar că strigă „Deschideți ! Deschideți !", — așa își încheie Luis de Castilla anecdota, pe care i-o povestise fratele său, decanul, — deschiseră ușile atît de larg, cum se deschide poarta catedralei în duminica Floriilor sub asaltul crucii, și intrară în alai, încărcați cu humeral și cu albă, cu etolă și cu patrafir, și cu toate odăjdiile speciale ale ritului mozarab, dar făcură numaidecît cale-ntoarsă, speriați foarte, cînd îl văzură cît e de mînios ; iar dacă această problemă de conștiință a fost sau nu rezolvată mai tîrziu, n-am putut afla încă !

Rîsetele fură sfielnice, iar ici-colo chiar dezamăgite. Era vădit că auditorii prețuiseră mai mult umorul presărat de De Castilla în povestire decît conținutul ei, care dealtfel nu rănea evlavia nimănui. Poate că așteptaseră chiar ceva încă și mai piperat. Numai Covarrubias dădu încîntat din cap în toate direcțiile, apoi întinse castronul cu curmale fostei prietene a canonicului, care întoarse spre el, recunoscătoare, fața ei sulemenită cu alb și-i mai puse cîteva curmale pe farfurioară. În timp ce slujitorii serveau vin și cafea, conversația începu să se ramifice. Góngora și Ercilla se ciorovăiau cu privire la poezie, care, după părerea *conquistador*-ului trebuie să fie pe înțeles, firească și liric antrenantă, iar nu erudită și complicată și îmbîcsită de latinească, ceea ce implica formarea de cuvinte noi, așa cum susținea tînărul, — în timp ce la celălalt capăt al mesei, soția lui Luis de Velasco, care se agățase de prietena canonicului, ca să lămurească mai bine problema *partus virgineus*, spuse că este o poveste prea riscantă pentru a fi abordată în mai, luna Maicii Domnului. Ea avea patru copii și se porni să sporovă-

iască despre ei, ce caracteristici are fiecare și cum cresc; prietena canonicului se arătă destul de răbdătoare și de înțelegătoare, ba îl mai și dezvinovăți pe De Castilla, spunînd că prin astfel de glume nu lezează cîtuși de puțin „ființa pură și mistic nepătrunsă a sfintei Născătoare de Dumnezeu". Aceleași probleme se discutau și în jurul judecătorului, unde Lucas de Allende dădu disputei privitoare la *partus virgineus* calificarea de curiozitate istorică, din care nimeni nu are prea mult de cîștigat. Chiar și Imaculata Concepțiune era categoric o problemă și mai arzătoare, cu toate că, după ce papa interzisese să se scrie despre ea în limba națională, problema rămăsese arzătoare mai mult pentru Inchiziție, decît pentru învățații cuminți. Nu mai de mult decît chiar cu vreo cîteva zile în urmă fusese găsit, lipit de zidul catedralei, un pamflet satiric referitor la această problemă; tot orașul era în fierbere; domnii *familiares* ai Inchiziției au lucrat zi și noapte!

— Un englez, pesemne, — zise domninicanul, țuguindu-și buzele și trăgînd aer printre ele. — Era scris în spanioleşte, dar o compara pe Maica Domnului, în ceea ce privește fecioria, cu regina Bessie" *. Scurt: Bessie.

— Cîinii aceia o să simtă curînd cravașa, — maxilarul inferior al lui De Castilla începu să mestece cu înverșunare. — Să sperăm că pînă la 8 decembrie, cînd are să fie regele aici, se vor da în sfîrșit Armadei ordinele de trebuință; numai așa va fi ștearsă această jignire strigătoare la cer! Dar eu bănuiesc că au fost hughenoți*; cuvîntul Bessie, el singur, nu spune nimic.

— Tot e bine că don Martín de Ayala mai e în spital!

— Al patrulea legămînt* al ordinului Alcántara, da, ăla îi dă mult de furcă! Dar după cîte am auzit, i-au dat drumul ieri.

— Se pare că a fost arestat de curînd cineva care s-a făcut vinovat de citire în stele, — se vîrî Sénsino în vorbă.

— Cineva ? Nume !

După această ieşire brutală, De Castilla îi întoarse spatele şi continuă să se întreţină cu Allende despre situaţia politică, despre sărăcie, despre corupţie ; Sénsino îşi încercă atunci norocul cu Manusso Theotocópuli. Dar subiectul fu preluat în partea cealaltă a mesei, unde între cei trei greci şi marchizul De Villena, — ai cărui strămoşi se dedaseră în beciurile casei zisă *La Casa del Greco* unor practici nigromantice şi astrologice clandestine, — se porni acum o conversaţie despre astrologie ; cu acest prilej, Pasomonlio expuse corespondenţa dintre cele patru temperamente şi semnele zodiacului, iar El Greco dintre cei doisprezece apoştoli din *Cina cea de Taină* a lui Leonardo da Vinci şi semnele zodiacului. Ca să fie mai explicit, imită diferitele poziţii ale mîinilor, care contribuie atît de mult la caracterizare. Iuda, de pildă, reprezintă Capricornul : i se citeşte asta după cum ţine mîna pe masă, mînă care, într-o anumită măsură, înaintează cu precauţie ; iar Tadeu este Scorpionul : degetul lui sfredeleşte propriul piept!...

— Ai văzut tabloul, maestre ? — exclamă Sénsino, lăsîndu-l baltă pe Manusso.

Judecătorul şi călugărul îşi întrerupseseră şi ei conversaţia şi, toţi deodată, se uitară acum la El Greco, care renunţase la poziţia Scorpionului şi încerca să imite Gemenii ; în acest scop ar fi putut să-l ia de model şi pe Sénsino, care ţinea mîinile în sus exact în acelaşi mod ca apostolul Andrei pe celebra pictură. Dar apoi îşi încetă expunerea, cheful îi dispăru brusc şi, ca întotdeauna cînd se făcea aluzie la şederea lui în Italia, faţa i se posomorî pentru o clipă. Pasomonlio bătu încetişor din palme :

— Mie îmi pare rău și acuma că astrologia e interzisă.

— Nu e interzisă cu totul, — îl îndreptă Luis de Castilla. — Ca medic poți s-o folosești cît vrei, ai voie chiar să analizezi caracterul; numai preziceri n-ai voie să faci.

Sénsino, cunoscut ca foarte superstițios, exclamă :

— Mie mi s-a prezis că am să ajung putred de bogat !

— *Index Librorum Prohibitorum*• de anul trecut, — îi preciză vecinul său dominicanul, — interzice orice prezicere, mai ales a morții.

— Nu-i de mirare, — zise De Villena, — și-apoi mie nu mai e nevoie să-mi prezică nimeni că sînt sărac lipit.

Obosită de privirile stăruitoare pe care le aruncase pe rînd tuturor bărbaților prezenți și ajunsă acum la cel mai vîrstnic dintre ei, modelul lui Blas del Prado oftă aprobator.

— Și pe drept cuvînt, — reluă De Allende. — Prietenul nostru, — și făcu o mișcare din umeri înspre Sénsino, — nu numai că ar jigni bunul simț și nu numai că și-ar pierde pofta de lucru, dacă ar da crezare acestei preziceri, dar, ceea ce ar fi și mai rău : ar nesocoti liberul arbitru, care, din îndurarea divină și prin *necessitas consequentiae* •, îl fac apt de a urma pilda marchizului, dacă dorește.

— *Numquid et Saul inter prophetas*•?!

Întrebarea o pusese, vesel, El Greco, ridicîndu-și mult sprîncenele.

— Dragă Domínico, ce vrei să spui ? Admițînd că noi, dominicanii, nu mergem, în ceea ce privește liberul arbitru, atît de departe ca alții. Mă rog, mă înțelegi dumneata... Despre cei prezenți numai bine, — și privi în jurul lui, ca și cum întreaga *Casa del Greco* ar fi fost asediată de franciscani bruni invizibili, apoi continuă cu vioiciune : — Dar față în față cu luteranii, nu mai există divergențe între noi. Și nu uita un lucru : chiar și sfîn-

tul Augustin, da, chiar el, pe care blestemații de eretici încearcă să-l implice în teoria lor privitoare la predestinare, a atribuit în principiu un loc liberului arbitru.

— Eu rămîn mai bine la Origene *, — zîmbi gazda.

Tocmai voia să mai adauge o observație despre mentalitatea sa grecească înrădăcinată în această problemă, cînd îi veni altă idee. Privind șirul de oaspeți, ochii îi căzură involuntar pe Covarrubias. Zise :

— Socotind că nu sînt încă destul de origenian, am cumpărat cartea lui Erasm *De Libero Arbitrio*, ca să-mi mai consolidez credința. N-a fost deloc ușor să-l conving pe librar că cererea mea e îndreptățită ; nu m-ar mira să aflu că a consultat cel puțin trei autorități pînă să-mi satisfacă dorința !

Dominicanul fornăi :

— O carte cam nebunatică, pentru mine prea înflorită. Înclinarea umanistului nostru pentru liberul arbitru este mult prea limpede mărturisită printr-o polemică deșartă, ca să poată conta ca o valoroasă profesiune de credință. Și contrapledoaria ? Ai cumpărat-o și pe aceea?

Rîseră din inimă amîndoi de această presupunere malițioasă. Întrucît El Greco nu știa dacă Antonio Covarrubias n-ar fi preferat să păstreze secretă încuviințarea ce i se dăduse de a citi scrierea lui Luther, se mulțumi să spună că n-ar îndrăzni să țină în casă o asemenea carte.

— Ce carte ? — întrebă Sénsino.

— *De Servo Arbitrio*, de Luther, — răspunse El Greco.

— Marfă interzisă pictorilor, — interveni De Castilla, sculîndu-se alene și anevoie de pe scaun, evident cu intenția de a trece în partea cealaltă a mesei.

Pretextul lui, că nu mai vrea să stea aproape de Sénsino, nu păru prea vrednic de crezare: cunoștea, așa susținu el, cîteva cazuri la Cuenca *, și de astrologi, despre care ținea neapă-

rat să-i povestească lui El Greco, și de preziceri...

— Prezicerile nu prețuiesc pentru mine decît auzite din gura maicii Maria da Visitação*, singura sfîntă în viață din toată peninsula Iberică. Îndreaptă-te spre ea, fiu al lui Pedro cel Drept, dacă te ispitește viitorul !

Aceste cuvinte fură rostite, chiar din spatele lui De Castilla, de o voce solemnă, cu vibrații puternice. Toți întoarseră capul, speriați, mirați, iar apoi, încet-încet, încîntați, în frunte cu judecătorul, care își întinse brațele spre un personaj uriaș, dar slab ca o scobitoare, cu ochi jucăuși și cu cioc, și îmbrăcat în niște veșminte lipite de trup și foarte demodate. Părea să se fi apropiat tiptil, căci nu-l auzise nimeni. Lîngă el se afla o femeie mult mai scundă, cu părul blond foarte deschis, îmbrăcată într-un costum de călărie de un galben țipător, fără nici o podoabă. Mîna lui stîngă răsucea vîrful mustății negre, iar dreapta și-o ținea rezemată de garda spadei, trasă mult în sus, pentru ca brațul drept, legat cu o eșarfă albă, să poată ajunge pînă la spadă. Pe piept i se bălăngănea, atîrnată de o panglică verde îngustă, emblema ordinului cavaleresc-monahal Alcántara : crucea verde-aurie în formă de crin. Nu era prea limpede de ce acest strigoi cavaleresc amenințător era primit cu atîta căldură.

— Don Martín de Ayala ! Vino-ncoace, don Martín, strînge trei mîini de prieteni ! Eroul libertății noastre ! Da ; care sfidează secolele! *Proficiat** că te-ai făcut bine !

Se înghesuiră, exclamînd și gesticulînd, spre don Martín. Încălzit de discuția cu Ercilla, Luis de Góngora începu să recite, improvizînd, cu o voce aspră și spartă, încît adversarul său fu nevoit să-și astupe urechile :

Cînd don Martín la crîșmă se-ncinge la
bătaie,
Și-și frînge-un braț, în suflet el tot nu
se-ncovoaie.

— *Apelles post tabulam** ! — chiui El Greco, făcînd înconjurul mesei. — Luptătorul nostru împotriva zarafilor ! Velasco, Del Prado, veniţi încoace, iată-l pe ocrotitorul pungilor voastre!

Abia după o scurtă trecere de vreme se făcu oarecare ordine în cuvintele de salut. Fu nevoie ca însoţitoarea lui don Martín de Ayala să fie prezentată cîtorva dintre cei de faţă, cu toate că toată lumea o ştia ca pe cea mai îndrăzneaţă şi mai neobrăzată curtezană din întregul Toledo. Se numea Inés de Torres. Avea maxilarul inferior foarte pronunţat; buzele frumoase, răsfrînte, şi le ţinea întredeschise, fără nici o intenţie făţişă de dispreţ, pe care însă totuşi îl exprimau. Mişcările ei erau lipsite de afectare, ca cele ale unui soldat bine instruit. Gentilomul păşea solemn după ea, înclinîndu-se adînc mai ales asupra mîinilor cucoanelor, cu care prilej mormăia *beso las manos**. În plină lumină părea mult mai neliniştit şi mai nervos decît s-ar fi putut crede; faţa gălbejită îi era răvăşită de ticuri şi de mişcări cu fălcile, ca şi cum ar fi mestecat, — iar forma ciudată a craniului, înalt şi îngust şi comprimat la tîmple, dezminţea în modul cel mai violent impresia iniţială, de aristocraţie tipică. Un guler ros, dar plisat cu o nesfîrşită grijă, îi împingea înainte urechile, nişte scoici extrem de subţiri, cu scobiturile şi umflăturile plasate anormal. În schimb, ţinuta şi manierele lui erau ireproşabile. Păru chiar absolut normal faptul că, după ultima sărutare de mînă, lăsă nu mai puţin de trei bărbaţi nesalutaţi, printre care Góngora, căruia îi spunea de obicei „doctore“ (poetul îşi exprimase cîndva faţă de el intenţia de a se înscrie la facultate, ca să studieze literatura clasică), dar pe care acum părea că nu-l vede. Fără să acorde nici cea mai mică atenţie cuvintelor ce-i erau adresate, se duse, cu mîna dreaptă ţeapănă, rezemată din nou pe garda spadei trasă în sus, înapoi spre gazdă. Numai pe marchizul

De Villena îl măsură scurt din creştet pînă la tălpi şi zise rece :

— Mă bucur că-l întîlnesc pe simpaticul meu duşman.

Făcea astfel aluzie la duşmănia tradiţională dintre familia De Ayala şi familia De Silva (căreia îi aparţinea şi De Villena), — duşmănie dată însă acum cu totul uitării, după atîţia ani de la marea răscoală din 1520 a neîmblînziţilor *comuneros*, cînd Juan de Silva apărase *Alcázar*-ul împotriva răsculaţilor comandaţi de Juan Padilla şi Pedro de Ayala. Dealtfel, legătura lui Ayala cu trecutul nu se mărginea la secolul al şaisprezecelea ; cel puţin de trei ori pe an obişnuia „să-i ofere casa sa" lui Luis de Castilla, numai pentru că familia De Castilla pretindea că se trage din suveranul din secolul al paisprezecelea, al cărui *Alcázar* îl locuia. Inés de Torres se aşezase pe un scaun ceva mai la o parte şi, nemişcată, se apucase să studieze frunzele copacilor, cu capul lăsat pe ceafă şi cu pumnul în şold.

— Doña Gerónima nu-i aici ? — întrebă don Martín de Ayala, cu privirea sfredelitoare, plantîndu-şi mîna stîngă pe umărul lui El Greco.

Din fericire, pictorul îşi aminti de întrebarea lui Sénsino, de la începutul reuniunii ; îi venea greu să spună că Gerónima rămînea întotdeauna invizibilă cînd exista fie şi cea mai mică posibilitate să întîlnească modele sau curtezane ; pentru o femeie cu care el trăia în concubinaj, această repulsie era într-adevăr cam ciudată. Numai datorită faptului că Inés de Torres nu intrase în casă, ci rămăsese în grădină, El Greco era sigur că nu va avea vorbe cu ea sau cu mătuşă-sa.

— E un pic indispusă, don Martín.

— A !... Atunci mai aşteaptă trei săptămîni şi o iau cu mine în Portugalia.

— În Portugalia ?!

 — Mai precis : la Lisabona. Acolo îşi gă-

seşte vindecare oricine... O, Doamne, Domínico, viaţa mea !

Începu deodată să şuşotească, blînd şi confuz ; inaccesibilul *hidalgo* se prefăcu într-un fanatic, ai cărui genunchi îndoiţi trădau în aceeaşi măsură emoţie şi istovire trupească. Îl luă pe El Greco de braţ, îl trase deoparte şi îi spuse :

— Ce întorsătură ! Maria da Visitação, prea-fericita dominicană, mi-a trimis un semn, a proorocit... Dar despre asta altă dată. Sînt robul ei. De Inés nu mă mai ating, o dau cîrciumarului, acum cînd m-a atins prea-fericita...

— Făcătoarea de minuni din mănăstirea *Anunciação**, cea cu stigmatele, pentru care Luis de Granada a iscălit dovezile ?

— Ştii totul. Eşti un grec atotştiutor. Te fac pictorul curţii mele... Dumnezeule, am spus-o ! Secret ! Secret!... Dar şi ce viziuni! Coborînd în zbor, mi-a vindecat braţul... Da, fraţii de la Johannes de Deo m-au bănuit de vrăjitorie, cu braţul ăsta... Eu n-am spus nimic ; eram bolnav ca un evreu sîmbăta ; i-am lăsat să mă ciupească şi să mă pipăie. Dar uite ce e, Domínico : am să fiu rege la Toledo.

— Pe sfîntul Servando, ce tot spui ?!

Ayala îl tîrî pe pictor între două pîlcuri de arbuşti. Ceilalţi oaspeţi, deşi încă stăpîniţi de emoţie, le respectară izolarea.

— Iar ai nimerit-o : în castelul San Servando am să-mi am tronul ! Eşti atotştiutor. Şi am să fiu încoronat la *Baños de la Cava*. Cu Inés. Păzit de doi lei, soli cu părul de aur din deşertul Africii ! Dar dacă mori între timp, Domínico, atunci devine Gerónima regină. Prea cu foc i-am sărutat atît de des mîinile. Viaţa de ascet începe abia acum ; tulburarea mea este dealtfel foarte explicabilă, nu trebuie să te îngrijoreze. Sînt subnutrit ; în două zile... Inés mănîncă tot ce găseşte şi tot slabă e, şi ce minunat de zveltă... Argaţii mei s-au dus de-au cerşit pentru mine pînă la *Puerta del*

*Mollete**, sau poate că au furat măsline și fasole albă... băieți buni, buni băieți, care-și dau și sîngele pentru mine, adevărați *comuneros* încă, nefalsificați... Dar un lucru e sigur, Domínico : *madre** Maria plutește, e în două locuri în același timp ; se poate asta, Aristotel a dovedit, sau s-a dovedit împotriva lui Aristotel... Trebuie să fie foarte frumoasă... Bunicumeu Pedro de Ayala, cel mai fericit dintre toți toledanii dușmani ai dărilor, se uită binevoitor în jos, spre mine, din cer, iar sufletul călăului imperial Carlos, de invidie, are să se... cum îi zice ?... are să se volatilizeze. Vreau să spun, — continuă el, pe un ton ceva mai ferm, în care părea însă că se anunță un leșin, în timp ce El Greco făcea sforțări zadarnice ca să-l potolească, — dar mai întîi altceva : n-ai putea să termini tabloul *Orgaz* pînă plec ?... Bine, despre asta mai tîrziu, am să-ți pozez toată ziua ; am s-o silesc pe Inés să-mi maseze mîinile, ca să-și recapete mlădierea florilor, pe care ai văzut-o cîndva în ele...

— Dar, dragă don Martín, ascultă...

— *Señor*, a venit cineva care vrea să vă vorbească !

Îi șoptise unul din slujitori. Ayala se îndreptă din spate ca o lumînare, mormăind aproape ininteligibil :

— Șerge-o, slugoiule.

Atunci grecul îl duse, binișor, înapoi spre mese, unde, după cîteva îndemnuri de a mînca ceva, Ayala luă între degetul gros și arătător o singură curmală. Cu un zîmbet de superioritate dădu din nou drumul curmalei, își turnă vin într-un pahar, îl ridică politicos și amenințător înspre Covarrubias și De Villena și îl goli dintr-o sorbitură, înghițind întruna, ca să învingă rezistența stomacului gol. Din nou fu înconjurat din toate părțile, așa încît El Greco se putu întoarce degrabă, cu conștiința împăcată, spre slujitor. Ayala era deocamdată în siguranță. Dealtfel, observația despre „pictorul curții“ îl preocupa pe El Greco mai mult

decît starea de spirit a lui Ayala... Cunoștea aceste răbufniri. Îi reapăreau periodic, mai ales în epocile de subnutriție. Atunci, dacă vroia, Ayala revenea pe loc la normal. În spatele lui se auzi vocea stridentă a lui Góngora, care, în mijlocul exclamațiilor de încurajare, improvizează noi versuri :

Scutirea de impozit, prin Cortes se dispune,
Cînd Fuensalida junior pe ea pecetea-și pune...

— Cine e ? — îl întrebă El Greco pe slujitor.

— Un călugăr franciscan, messer Domínico.

— De la *San Juan de los Reyes** ? Pentru o comandă ?

Slujitorul nu fu în măsură să răspundă. Era destul de tîrziu pentru o vizită de afaceri. În drum spre patio, unde aștepta vizitatorul, El Greco se gîndi la aluzia lui Ayala, dealtfel cu totul neintenționată, căci la spital gentilomul cu greu ar fi putut afla ceva despre necazurile lui de la Escorial. După ce coborî o scăriță de piatră, ajunse la poartă, prin care lumina făcliilor pătrundea pînă la grila exterioară, fără să atingă clădirile mănăstirii de peste drum, acele neospitaliere mase de zidărie, situate de-a lungul drumului de legătură dintre *Paseo** *del Tránsito* și *Plaza San Cristóbal*. Trilul slab și melancolic al unei păsări de noapte îl făcu să se oprească ; de departe, dinspre răsărit, — neașteptată direcție, determinată de vînt, — veni susurul Tagului. O clipă mai șovăi, apoi se duse spre patio și îl zări pe călugăr : stătea lîngă o făclie, în capul gol, cu mîinile sub scapularul castaniu, — și atunci El Greco avu impresia, după un șoc care îl făcu să tremure din creștet pînă la tălpi, că giubeaua i se desprinde de trup și că plutește singură mai departe, în întîmpinarea imposibilului. Imposibil, — nu era oare acesta unicul mijloc de a mai amîna pătrunderea în conștiință a unui lucru care îl zguduia pînă în adîncul sufletului ? Nu se afla

oare aici în fața unei asemănări întîmplătoare, a unei erori, a unei halucinații ?... Stăpînindu-se cît putu mai bine, se apropie de străin cu mîna întinsă : călugărul făcu și el un pas înainte.

— M-ați rugat să vă vizitez, *señor*. Nu era oare în legătură cu un tablou ? Asta mi-a rămas în minte din ultima noastră convorbire. Îmi pare rău că vă stingheresc, la ora asta tîrzie...

— Dar cum de sînteți la Toledo ?

— Mănăstirea *San Juan de los Reyes*, care își reorganizează biblioteca, a găsit cu cale să-mi solicite ajutorul...

Esquerrer îi expuse pe scurt că fusese trimis într-o călătorie lungă, așa cum se procedează foarte des în ordinul franciscanilor ; timp de o jumătate de an, așa scria în obediență *, urma să fie găzduit la mănăstirea observanților, din Toledo ; apoi veneau la rînd alte mănăstiri.

— Cu toate că sînt ținut să respect anumite reguli, voi putea să vă vizitez în mod regulat, dacă doriți.

Pînă în acea clipă, El Greco, cu totul departe, încă, de orice manifestare de bucurie, nu făcuse aproape nimic altceva decît să se uite țintă la vizitator. Cîte lucruri noi ieșeau aici la iveală ! Esquerrer vorbea, înclinîndu-se pieziș înainte, — oblicitatea ciudată a trăsăturilor feței i se repeta în statură, — cu gesturi sobre, dar destul de timide și de stîngace, pentru a-i face numaidecît să se apropie unul de altul mai mult decît la prima lor întîlnire. Pe fața cu forme neregulate, nemaiîncadrată acum de gluga monahală stereotipă, era ceva irezistibil, ceva nestăpînit și vibrant, ceva ce nu-l frapase pe El Greco la Escorial, aproape ceva din excentricitatea unui Ayala și a unui Ercilla, ceva ce l-ar fi făcut pe călugăr să-și găsească fără osteneală locul printre oaspeții din grădină, în ciuda lui Lucas de Allende, mîncătorul de franciscani ! Dar își goni pe loc din minte acest gînd, căci abia acum, la această

din urmă precizare a lui Esquerrer, la această ofertă, îi pătrunse în conștiință faptul că acest chip fascinant, de aici, din fața lui, va fi, timp de șase luni de zile, al lui, numai al lui! I se ivea o nouă șansă: se va putea pune pe lucru avînd în față toate posibilitățile! Dacă ar fi găsit cuvintele potrivite, i-ar fi împărtășit lui Esquerrer bucuria sa, dar în liniștea îndelungată care urmase, își dădu seama că nu mai trebuie să încerce s-o exprime în cuvinte, ci în forme și culori; astfel îl lega pe Esquerrer prin ceva mai mult decît printr-o înțelegere politicoasă, — da, acum, pe loc, acum trebuia să înceapă, musafirii puteau fi lăsați în ale lor!

— Am să-ți arăt tabloul chiar acum, dacă poți rămîne o jumătate de oră. E încă abia schițat. Poate vrei să fii după aceea oaspetele meu; mai sînt la mine niște pictori, cîțiva clerici; fără îndoială că vei fi binevenit printre ei...

Invitația îi scăpă pe jumătate împotriva voinței sale.

— Sînt foarte obosit, — zise franciscanul, după ce se uitase cîteva clipe, gînditor, în gol, — și sînt stăpînit și de nesiguranța oricărui sihastru care se pomenește deodată într-o societate numeroasă, printre atîția necunoscuți.

„Și eu, și eu", chiui pictorul în sinea lui. Și pentru prima dată îl văzu pe călugăr zîmbind: va să zică totuși! Era oare cu adevărat un om, un frate, chiar dacă părea singuratic și distrat? Avu impresia că trebuie să facă și să spună acum totul și că trebuie să împărtășească tuturor entuziasta sa recunoștință; de aceea, puse mîna pe rasa aspră și zise că se mai duce pentru cîteva clipe înapoi la musafiri, ca să se scuze, și că apoi vor putea sta mai liniștiți împreună în atelier, în fața tabloului numit *Înmormîntarea contelui de Orgaz*.

Trecu prin grădină aproape dansînd, în vîrful picioarelor. Ce prostie, să creadă că Esquerrer ar putea să plece neobservat. Dacă padre Eusebio de Villaroja ar fi venit și el, ar fi

putut poza pe loc amîndoi, franciscanul și augustinul...

În absența gazdei, Góngora pusese stăpînire pe atenția generală. Terminase oda către don Martín de Ayala, o pusese chiar pe hîrtie, și acum o repeta; ultimele sunete aspre, sacadate, îi răsunară în întîmpinare. Ercilla își mai ținea încă urechile astupate, bătînd cu picioarele în pămînt cînd totuși auzea; Covarrubias asculta fără să audă; prietena canonicului își tot clătina capul încolo și încoace, iar pictorii mîncau și beau. El Greco trecu repede în revistă privelișteа în ansamblu. Ce-i drept, costumul de călărie, de un galben strident, purtat de Inés de Torres, nu se armoniza cu portocalele de pe masă, — mult galben era și în tabloul *Orgaz*, la veșmintele celor doi sfinți! — dar argintiul părului lui De Villena era atît de calmant, indiana tăcută era atît de brunetă și de rezervată, celelalte femei atît de colorate în mantilele lor largi cu mîneci spintecate, încît întreaga scenă, alcătuită din prietenii săi, reuniți aici, îi apăru ca fiind cel mai impresionant tablou din lume, afară de unul! Iar acela de colo, care, încununat cu frunze de stejar, primea aclamațiile celorlalți, nu era oare don Martín de Ayala? Manusso tăiase frunzele; neapărat trebuia să-și primească și Góngora laurii; erau destui goruni în jurul casei lui El Greco! În așa măsură se și îmbinase exuberanța lor cu noua sa fericire, încît dădu uitării orice reținere și strigă strident:

— Prieteni, am vești bune!

— Trăiască lupta împotriva impozitelor! — mugi Luís de Velasco, în culmea exaltării, crezînd, bineînțeles, că urmau să fie aduse la cunoștință primele rezultate ale ostenelilor lui El Greco și ale lui Ayala.

— Prieteni...!

— Ăsta-i cel mai bun prieten al meu! — răcni Ayala și, smulgîndu-și de pe cap cu-

nuna de stejar, se repezi la pictor. — Ce înseamnă un ţînc de poet cu tuleie în loc de barbă, cînd apare cel mai formidabil geniu al lumii ?

Femeile chiuiră amuzate cînd El Greco şi Ayala se îmbrăţişară ; Sénsino, cu un pahar cu vin în mînă, păru că vrea să sară pe un scaun, ca să ţină o cuvîntare, iar modelul lui Blas del Prado încercă să cucerească o parte a atenţiei cu vreo cîţiva paşi de dans executaţi cu mlădieri feline.

— Prieteni...!

În sfîrşit se făcu linişte. El Greco se desprinse din îmbrăţişarea lui Ayala şi rămase drept, plin de încordare, cu ochii învăpăiaţi. Vocea îi tremura, cînd spuse :

— Don Martín de Ayala, al cărui cel mai bun prieten sînt, m-a rugat ceva. Datorită unor anumite împrejurări îi pot îndeplini de îndată rugămintea şi sînt foarte fericit. Cît mai curînd cu putinţă îmi voi termina tabloul *Înmormîntarea contelui De Orgaz...*

În hărmălaia crescîndă, vocea i se pierdu, dar ieşi din nou deasupra, la început şovăitoare, apoi explodînd de entuziasm :

— *¡Viva !... ¡Viva!... ¡¡ Viva el rey!!*

Trăiască regele ?!... Lucas de Allende, marchizul de Villena şi Luis de Castilla, singurii dintre cei de faţă, împreună cu Ayala şi Covarrubias, care apăreau pe tablou şi care, plăcut impresionaţi, îşi şi făcuseră unul altuia semne cu capul, etalau acum o mutră de parcă ar fi fost luaţi peste picior. Dar şi prin mintea celorlalţi trecură nişte năluci ; sfîntul Mauriciu, Escorialul, iar în ziua următoare aniversarea naşterii regelui, în sănătatea căruia la miezul nopţii nu se rostise nici un toast, pentru a nu se săvîrşi vreo gafă! Nu cumva fusese o îndrăzneaţă ironie a pictorului, care în felul acesta se răzbuna cu întîrziere ?... Dar, ironie

sau nu, fusese un strigăt pe care oricine era obligat să-l repete, și — cu toate că din gura unora se auzi strigătul *¡Viva Ayala!* sau *¡Viva El Greco!* sau chiar strigătul de luptă, atît de des parodiat, *¡Padilla y Comunidad!*, — cele trei cuvinte în cinstea regelui Filip al Spaniei răsunară în grădină mai tare și mai clar decît toate celelalte.

VI. LA CASA DEL GRECO

Micul dejun era pentru pictor un fel de punere la încercare, de care depindea adesea dispoziția lui pe o zi întreagă, așa încît uneori trebuia să facă eforturi serioase ca să ia parte. Cîteodată îl sîcîia la micul dejun cîte o ceartă, altădată numai gălăgia, uneori prostia. De data asta era numai gălăgie. În sufragerie răsunau voci stridente, aspre, băiețești. Pablo de Fez se legăna cu scaun cu tot, cît putea de tare ! Dansurile băieților din corul catedralei, pe care el le punea în aceeași oală cu *autos sacramentales*, spectacole sacre din Joia verde, se prefăceau, în sîngele lui maur, într-o cadență extrem de sălbatică, dar și răsfățatul și precocele Jorge Manuel începuse să se legene și să se balanseze și-și reluă acum rugămințile vechi, din ce în ce mai stăruitoare, către tatăl său, ca să-i ia în sfîrșit pe amîndoi la catedrală, cînd se fac repetiții. Îi aminti chiar pictorului de prietenia lui cu Covarrubias, căruia i se ceruseră teme din mitologia greacă pentru solemnitățile de la 3 iunie. Bătrînul can nic mai șovăia încă între Deucalion și Pira, care prefăcuseră niște bolovani în oameni, și Prometeu, care îl înșelase pe Zeus cu oasele unui taur jertfit. Primul mit avea avantajul că făcea o aluzie de netăgăduit la sfînta Cuminecătură, iar al

doilea putea sluji ca preambul pentru simbolizarea luptei împotriva ereticilor. El Greco, adeseori consultat ca arhitect la renovarea catedralei, știa cum se trăgeau sforile în culise, știa că dominicanii preferau mitul al doilea, pe care însă iezuiții îl găseau prea dificil pentru popor ; de multe ori făcuse haz în sînul familiei pe seama acestui conflict privitor la niște efecte teatrale. Dar acum nu-i ardea de glume. Băgă de seamă că femeile se pregăteau să sprijine zgomotoasa rugăminte : dacă le-ar fi refuzat, erau de așteptat lacrimi și un mic dejun fără sfîrșit, deci o insuportabilă povară pentru gîndurile lui, care nu se puteau îndrepta acum decît spre vizitator : spre vizitatorul din seara precedentă, spre vizitatorul care putea să revină dintr-o clipă în alta...

După ce isprăvi de mîncat, se hotărî să-i scrie, aici, în aceeași încăpere, o scrisoare lui Pompeo Leoni (o ocupație nu prea pretențioasă, care îi îngăduia să intervină pe loc, impunînd familiei, printr-un singur cuvînt, liniște deplină) și apoi să dispară din cameră, de îndată ce va fi anunțat călugărul Francisco Esquerrer. Se așeză la un mic birou de abanos și încercă să nu țină seama de conversația din spatele lui. Știa din experiență că în diminețile următoare reuniunilor lunare atmosfera era cam încărcată. Cearta băieților, pe care Gerónima încerca în zadar s-o potolească ; vocea pițigăiată a mătușii Eufrosina, femeia vîrstnică, scăpătată, rămasă încă nemăritată, cucernică pînă la bigotism în ceea ce privește adorarea icoanelor, adorare care se manifesta mai ales printr-o caraghioasă familiaritate cu tot ce e mai sfînt (chipul mătușii Eufrosina servea, dealtfel, pentru reprezentarea sfintei Ana în cele mai căutate pînze ale lui El Greco, iar drept compensație pentru acest ajutor, ea își permitea să critice aspru nu numai lipsa de asemănare, pe care pictorul o căuta cu tot dinadinsul, ci și toate cele-

lalte tablouri ale lui); monosilabele greoaie ale lui Manusso, bastion flegmatic împotriva pisălogelii Eufrosinei; scîncetele lui Jorge Manuel, care aduse la cunoștință că dacă nu e dus la catedrală, atunci se va duce la mănăstirea *San Juan de los Reyes*, ca să vadă celebrele picturi cu scene din războiul cu maurii (El Greco tresări speriat cînd auzi numele mănăstirii): toate aceste sunete erau pentru el tot atîtea violări stridente ale amintirilor rămase din seara precedentă, și chiar ale hîrtiei albe din fața lui, pe care avea să aștearnă niște fraze, atît de banale totuși, adresate sculptorului Pompeo Leoni, mondenul atît de ahtiat de intrigi de curte!

Numai Gerónima știa de vizita lui Esquerrer. Cînd El Greco îl petrecuse pe oaspete, ea tocmai se ducea spre camera de zi: pictorul nu se putuse abține atunci să nu-i arate străinului modelul viu al Maicii Domnului din tabloul *Espolio*, în fața căruia călugărul rămăsese timp îndelungat în meditație, în loc să ia această atitudine admirativă în fața tabloului *Înmormîntarea contelui De Orgaz*, acel monument în devenire, în care avea să plaseze și propriul său chip! Dar dimineața aceasta aducea, poate, cu ea dezlegarea enigmei. Nu mai puțin enigmatică fusese comportarea lui Esquerrer față de Gerónima. Grecul parcă mai vedea încă pasul lui lung, șovăielnic, mișcările lui ca de păpușă de lemn, cînd îi întinsese ei mîna, pradă unei tulburări prea mari ca să poată fi explicată prin prezența unui portret impresionant, chiar dacă acesta o înfățișa pe Maica Domnului. Nu schimbaseră aproape nici un cuvînt între ei, dar și ambii bărbați tăcuseră pînă în clipa cînd El Greco se întoarse la musafirii din grădină, cînd își adusese brusc aminte, spre rușinea lui, de povestirea lui De Castilla despre *partus virgineus*, — o povestire destul de bună încă, pentru a-l amuza cu ea pe Leoni,

căruia în acea clipă nu ştia ce să-i scrie, decît că, aşa cum îl rugase el, arsese faimoasa scrisoare a prinţesei întemniţate De Éboli.

După o scurtă ciocănitură, uşa se deschise şi o voce bărbătească guturală îi dădu bunădimineaţa: nu, nu putea fi slujitorul. Pe Diego, căruia i-ar fi putut aparţine vocea, îl trimisese pentru întreaga zi cu nişte tablouri, pentru ca în felul acesta să-l calmeze. Se zburli tot cînd zări în mica balustradă lăcuită din spatele mesei de scris culorile unor haine prea bine cunoscute de el. Fratele Gerónimei, Juan de las Cuevas, un mătăsar toledan, care obişnuia să-şi etaleze cele mai splendide eşantioane pe propriul său trup de toreador, adresă un salut familiei şi apoi se îndreptă cu hotărîre înspre cumnatul său nelegitim. Cu faţa lui lată, era la fel de frumuşel ca şi sora lui, dar mult mai vulgar; avea ochi mari, negri, care ba priveau stăruitor şi sincer înainte, ba deveneau nesiguri şi evazivi. Că-i întrecea cu mult pe toţi ceilalţi în ce priveşte îngustimea de spirit burgheză, asta o ştia pictorul; din ochii lui Juan nu radia nici un conţinut sufletesc, ci doar mătase, sau bani negri, dacă există asemenea bani; iar acum, cînd îi strînsese pictorului mîna cu putere, ceea ce părea să fie un semn că se vor purta unul faţă de altul deschis, bărbăteşte, cu grosolănie şi cu ipocrizie, se zburli şi mai mult, căci simţi că Juan are ceva pe inimă, ceva care îl privea chiar pe el, ceva referitor, fără îndoială, la marea lor răfuială, la achitarea acelui avans niciodată şters din registru: legătura, nebinecuvîntată de preot, cu sora lui...

— Felicitări cu prilejul zilei de naştere a regelui nostru Don Felipe, — zise Juan de las Cuevas, întorcînd un pic capul, ca să-i cuprindă în urare şi pe cei care mai erau încă la micul dejun, — Dumnezeu să-l binecuvînteze ca să poată făuri măreţia Spaniei şi să ocrotească meşteşugurile şi arta, în vecii

vecilor. Ce am auzit, Domínico, e adevărat că ţi-a respins tabloul acela mare şi n-ai să mai fii pictorul curţii ?

Ca răspuns la această mojicie n-avea rost altceva decît un zîmbet tăcut. Duşul era cu atît mai supărător, acum, după ce De Castilla, cu prestigiul şi cu umorul lui, spulberase atît de bine eventualele primejdii, în timpul reuniunii din seara precedentă. El Greco îşi aminti din nou de curtenii batjocoritori şi de scălămbăielile piticului. După ce îi rînjise dispreţuitor Escorialul, acum se ridica şi burghezia împotriva lui ?

— Păi tabloul a fost acceptat, Juan, — zise Gerónima cu timiditate.

— Dar pictor al curţii n-are să devină, — se vîrî în vorbă Eufrosina, ţuguindu-şi ironic gura îngustă sub mustăcioara ei de puf.

În dreapta şi în stînga gurii, şi dedesubt, Eufrosina avea riduri, iar pe gît cute, groase ca nişte rădăcini de copac ; deasupra, de o parte şi de alta a rădăcinii nasului, care ocupa aproape jumătatea feţei slabe, se aflau ochii, care înţepau, cum ar ciuguli cu ciocul două păsări negre şi scînteietoare, nişte ochi identici cu cei ai Gerónimei şi ai lui Juan, dar mult mai mici şi avînd totodată, lucru destul de neaşteptat la ea, o sclipire de inteligenţă, absentă la ceilalţi doi. Avea degetele deformate de reumatism şi spatele strîmb şi încovoiat, dar felul în care, înveşmîntată în ireproşabila ei rochie neagră, îşi ţinea sus capul tremurînd, îndreptăţea presupunerea că odată şi odată, poate către sfîrşitul vieţii, spatele ei va prelua, supus, aceeaşi poziţie mîndră. În felul ei, dovedea că înţelege lucrurile mai bine decît toţi cei de faţă, căci spuse :

— Şi nici nu vrea să devină ! Las' că-l cunosc eu. Ar prefera să picteze numai pentru Dumnezeu personal, şi să lase Biserica şi Statul fără opere de artă. Nici nu vrea asta, Juan !

Numai zîmbetul calm al lui Preboste păru să mai ţină situaţia în echilibru. Se vedea că e preocupat de gîndul de a abate atenţia lui Jorge şi a lui Pablo ; pe lîngă celelalte funcţii, era şi învăţătorul lor particular, funcţie pe care o exercita mai des în timpul meselor tulburate de vreo gîlceavă, decît la predarea abecedarului ; dar cu toate ocheadele şi şoaptele lui, nu izbuti să atragă atenţia copiilor. Manusso se dusese la fereastră, unde se clătina de zor încolo şi încoace ; de cîte ori se apleca înainte, îşi ridica umerii, de parcă ar fi vrut să-şi ia zborul prin geam. Oarecum speriaţi, băieţii se uitară ţintă la faţa palidă a lui El Greco, la mîinile lui inerte, dintre care cea dreaptă avea vădite tresăriri spasmodice, iar Gerónima îşi ţinea capul aplecat deasupra farfuriei.

Juan îşi ridică privirea înspre tavan şi rămase cîteva clipe pe gînduri.

— Asta ar fi bună, să nu vrea să devină pictor al curţii ! Bogăţia nu vine de la sine, iar bunul renume al unei familii mai are nevoie şi de altceva, pe lîngă bogăţie. Nu vreau să mă amestec în treburile tale, Domínico, dar îmi tot ajunge mereu la urechi că prin purtarea ta violentă şi prin neglijenţa ta îţi zădărniceşti cele mai bune şanse. Aşa, de pildă, demersurile pentru scutirea de impozite, pe care le faci împreună cu don Martín de Ayala, ţinta ironiilor întregului oraş...

— Ţicnitul ăla ? Se îmbată prin cîrciumi cu *busconas* * ! — sări cu gura Eufrosina, care se simţea la largul ei în această atmosferă de început de ceartă.

Lucru destul de curios : simpla ei intervenţie malţioasă produse o scurtă destindere, ceea ce nu fusese în stare să facă nici Gerónima, care şoptise speriată „Juan!“, nici micul Jorge Manuel, care întrebase, ca nuca-n perete, cînd mai vine în vizită don Martín, după care atît el, cît şi Pablo, se înnebuneau,

nici fraza plîngăcioasă a lui Manusso :

— Iar s-a dus pe apa sîmbetei ataraxia *, vai, vai...

— Manusso s-a pus pe filosofat de unul singur ; te pomenești că se călugărește ! — exclamă bătrîna, cînd unchiul lui El Greco, mai șaşiu ca niciodată, ocoli şirul de scaune, ca să iasă din cameră. — Traduce în spanioleşte scrieri ale stoicilor... Ce nostim !

— Mătușică, îți lipsește înțelepciunea sfintei Ana, pentru care ai servit de model atît de des ! — exclamă acum El Greco, a cărui mînie începuse să se prefacă în răutate.

În timp ce Preboste, continuînd să rîdă vesel, se pregătea să plece cu cei doi băieți, ușa se deschise a doua oară și în prag apăru unul din slujitori, fără să fie zărit de către patron și fără să se poată face auzit.

— Atunci pictează-mă numaidecît, Domínico, hai, și du-mă la rege...!

— Nu, eu vorbesc serios, Domínico, — reluă Juan cu o voce fermă, plină de rezonanțe profunde, ca și cum ar fi prezidat o întrunire zgomotoasă a breslei mătăsarilor, — treaba cu impozitele te-a compromis în ochii tuturor. Faptul că pictorii nu mai vor să fie tratați ca meseriași este considerat drept înfumurare. Ce-ai zice dacă noi, mătăsarii, am avea asemenea pretenții ?

— Dacă mă vede regele ca sfînta Ana, te înnobilează, Domínico, mai degrabă decît dacă-i arăți bărbați în pielea goală, pe care îi născocești tu sau pentru care trebuie să-ți pozeze slujitorii. Ce rușine ! — îl sîcîi tușa Eufrosina, bătîndu-se de zor cu pumnii în piept.

Juan se întoarse s-o privească și rîse cu gura lui cărnoasă, în timp ce privirea îi rămase calculată și lucidă, apoi se întoarse spre cumnatul său, în vederea unei lovituri hotărîtoare :

— Și nu numai asta. Știi la fel de bine ca și mine că smerenia e una dintre cele mai

însemnate reguli de viață, pe care trebuie s-o respecți dacă vrei să fii primit printre terțiari. Ordinul acesta laic este atît de influent, încît calitatea de membru al lui ar putea fi de ajutor pentru toți membrii familiei tale, chiar și pentru cei prin alianță.

— Prin alianță? — Fața tiranică a Eufrosinei se zgîlțîi de bucurie. — Nici din asta nu se alege nimic, Juan! Nu-și dă osteneala. Nu vrea să viziteze pe nimeni. A spus că mutra gardianului* de la *San Juan de los Reyes* nu-i place; eu i-am spus: pictează-l, și ai să vezi că merge, ha-ha!

— O să trebuiască să-și dea mai multă osteneală decît alții. După cîte am auzit, i se fac greutăți pentru că nu e cununat!

— Ce-i, Miguel?

Gerónima se sculase de pe scaun, roșie ca focul, și-i făcu semn slujitorului să se apropie.

— A venit un călugăr, *señora;* vrea să-i vorbească lui messer Domínico. Părintele franciscan de la *San Juan de los Reyes!*

Slujitorul reținuse, desigur, întrebarea pusă de El Greco în ajun.

Eufrosina sări în sus, triumfătoare. Preboste și Manusso mai stăteau încă la ușă, nehotărîți, cu băieții.

— Un franciscan?! Ai să vezi, Juan, că-l gonește, nu-l primește, înfumuratul ăsta!

— Oricum, nu scăpa această șansă, Domínico, folosește prilejul!

— Gardianul, bunul *padre* Iñigo de Cazares, vrea să-l caute la dinți, dar nepotu-meu, grecul, are să-l muște!

— Domínico, du-te întîi de te schimbă! — se băgă în vorbă Gerónima, neliniștită.

— N-are să-l muște, mătușo, nu, nu, că nu-i nebun! Poftește-l încoa pe părinte.

— Pe San José, cine-i stăpîn aici, voi sau eu? — Cu un pumn strîns în fața pieptului, se duse pînă lîngă Juan de las Cuevas, apoi adăugă, peste umăr, către slujitor: — Du-l în atelier, Miguel! — și, după ce slujitorul

dispăru, se întoarse rînd pe rînd, cu cîte o mişcare bruscă, spre ceilalţi, care stăteau răspîndiţi de la masă pînă la uşă : — Tu, Preboste, ai grijă să nu fiu stînjenit timp de o oră de acum înainte. Juan, despre asta o să mai vorbim la anul. Într-adevăr, dragă mătuşico, acest călugăr respectabil vine ca să-mi pună la încercare virtuţile şi aptitudinile pentru ordinul al treilea al sfîntului Francisc ; în dimineaţa asta vom studia exerciţiul Drumul Golgotei, pentru care se dau atîtea indulgenţe; dar îl putem începe chiar aici... Băieţi! — Pablo şi Jorge, cărora le venea mai degrabă să plîngă decît să rîdă, se apropiară. — Aţi cerut să asistaţi la *autos sacramentales*. Priviţi !

Cu paşi grei şi apăsaţi, se duse spre estrada muzicanţilor, pe care se aflau nişte scaune şi vreo cinci pupitre de lemn. Toţi se uitară după el, amuţiţi. El, însă, mai şovăi o clipă, apoi se duse repede la masă, în spatele căreia gîfîia Eufrosina, luă un şervet şi-l azvîrli pe braţ, exclamînd :

— O schimbare de rol, dragă mătuşico : sfînta Veronica* în loc de sfînta Ana, a şasea oprire !

Eufrosina azvîrli violent şervetul înapoi pe masă :

— O, iar începe să hulească ! Cum îl dăscăleşte cineva, se apucă să hulească !

— Hei, hei, Domínico, — sări Juan, speriat.

Dar nenorocirea se întîmplase : El Greco îndoi cu toată puterea unul din pupitre, numai cu mîinile, punînd un genunchi dedesubt. După ce trosniră destul de multe aşchii subţiri, pe care le îndepărtă, ceea ce rămase avu formă de cruce. În mijlocul unei tăceri de spaimă, îşi puse această cruce mică pe umărul drept şi se tîrî cu ea spre Juan, încovoiat amarnic sub povara închipuită, cu capul lui îngust, de bufniţă, tras între umeri, cu fruntea încreţită îngrozitor, ca din pricina durerii. O clipă crezură cu toţii că va urma o încăierare, dar nu

se petrecu nimic altceva decît că obiectul simbolic își schimbă purtătorul : pupitrul, pe jumătate rezemat pe umărul lui Juan și pe jumătate agățat cu așchiile și cu cuiele de haina de mătase, se legănă în sus și în jos. El Greco strigă, provocător :

— A cincea oprire ! Simon din Cirena apare, băieți, și-i ajută bietului grec să-și ducă povara !

Apoi se duse la ușă, prin care dispăru la iuțeală.

— Ce satană ! — oftă tușa Eufrosina, totuși cu oarecare admirație în voce, și de fapt recunoscătoare ca un copil pentru spectacol.

Gerónima îi dădu ajutor lui Juan să-și îndepărteze crucea improvizată, fără să-și sfîșie prea mult haina. Despre micile stricăciuni produse prețioasei haine de mătase chinezească mai vorbiră ceilalți o jumătate de ceas, după care reluară discuția despre candidatura lui El Greco la terțiari.

După ce ieși din cameră, El Greco simți că-i vine să se bată singur pentru această comedie. Ce copie de proastă calitate a caraghiozlîcurilor lui Miguel de Antona, bufonul curții, se învrednicise El Greco să ofere, în timp ce Francisco Esquerrer se afla sub acoperișul lui: ce stupidă batjocorire a acelui drum, a cărui fază de mai tîrziu, *Dezbrăcarea*, a zecea oprire, statornicise între ei doi o primă legătură, deși nu putea crede că admirația lui Esquerrer în fața tabloului *Espolio* se datora exclusiv cultului tradițional al franciscanilor pentru Drumul Golgotei... Comportarea colectivă a familiei, neobișnuit de agasantă de data aceasta, era singura lui scuză.

— Doamne, pentru ce lucrez eu ? — scînci el, sprijinindu-se în trecere de un scaun, dintre cele înșirate în camera vecină de-a lungul peretelui.

Dar fără să zăbovească, porni mai departe ; dacă ceea ce-i stătea în față nu era de ajuns

ca ţel al muncii lui, nu mai merita să trăiască nici o clipă. Casa era atît de încurcat clădită, încît fu nevoie să urmeze cu totul alt drum, ca să ajungă în atelierul octogonal cu orificiul de ventilaţie în formă de stea, decît cel pe care îl urmase în seara precedentă, cînd se dusese într-acolo cu Esquerrer. În camerele pe care le străbătu şi care prezentau interioare din ce în ce mai sărăcăcioase pe măsură ce se apropia de ţinta aflată în partea nelocuită a casei, se revărsa soarele, dar pictorului nu-i dădu în gînd că trăsăturile lui Esquerrer nu vor rezista luminii, că vraja lor depindea de săli semi-întunecoase, cu scrieri in-folio, sau de o făclie pîlpîitoare.

Francisco Esquerrer stătea — în rasa lui monahală castanie, cu gluga lăsată pe spate, cu capul aplecat — şi privea o sculptură, numai pe jumătate terminată, pictată multicolor, care îl înfăţişa pe sfîntul Ildefonso * primind patrafirul, o lucrare pentru catedrală, fără prea mare valoare artistică. Stătea cu spatele spre cel ce intrase, care în primul moment nu zări decît tonsura. În această aripă dinspre apus era o linişte mormîntală. Orificiul de ventilaţie, acoperit iarna cu geam, şi cele două ferestre cu vedere spre sinagoga *Del Tránsito*, în spatele căreia se vedea malul fluviului Tajo şi vechile ruine de lîngă podul San Martín, încadrau cerul în contururi precise, întunecate, şi păreau aproape că-l exclud din cameră. Dar lumina albastră mîngîia goblenurile şi, cu un luciu ca de tinichea, verniul tablourilor, aşa încît cerul mai rămînea totuşi prezent în toată încăperea, în pojghiţe reci, foarte subţiri, mai gingaşe şi totodată mai durabile decît negurile dimineţii care pluteau peste vale, şi peste *Baños de la Cava*, şi peste biserici şi mănăstiri, culminînd, la dreapta, în reciful de corali al domiciliului lui Esquerrer : mănăstirea *San Juan de los Reyes*. În atelier mirosea a covoare vechi şi a argilă de modelaj,

mai tare decît a vopsea ; diferite figurine pictate şi drapate se aflau în fund, pe nişte mesuţe scunde. Printre picturi atrăgea atenţia tabolul de mari dimensiuni *Înmormîntarea contelui De Orgaz* şi o copie bună, executată în parte chiar de mîna lui, după *Espolio*. Aproape toate Sfintele Familii, Maria-Magdalenele şi Veronicile stăteau întoarse cu îngrijire cu faţa la perete. Într-un colţ se afla o copie după o *Sfîntă Familie* a lui Tiţian, făcută încă în anii şederii lui El Greco în Italia.

Cînd, după salut, prinse prima privire a lui Esquerrer, care însă numaidecît i se sustrase, timidă, îndreptîndu-se din nou spre chipul Maicii Domnului de pe tabloul *Espolio*, curiozitatea lui deveni atît de mare, încît ar fi pus întrebarea care îi plutise pe buze încă din seara precedentă, dacă atenţia nu i-ar fi fost atrasă de celălalt tablou, cel cu fragmentele negre, parcă cioplite provizoriu în cărbune, cu feţele, norii, făcliile şi galbenul strălucitor de pe veşmintele celor doi sfinţi, sfîntul Augustin şi sfîntul Ştefan, care, potrivit legendei toledane, îl înmormîntau chiar ei, în prim-plan, pe contele de Orgaz, în prezenţa celor două lumi strict suprapuse orizontal : sus, lumea celor ce sălăşluiesc în ceruri, în decorul lor de nori, iar dedesubt lumea toledanilor de seamă. Fu cuprins de o emoţie ciudată, din ce în ce mai puternică, încît îşi dădu seama că trebuie să stea jos, ca să nu-l podidească lacrimile. Ceea ce îl mişcase era contradicţia dintre omul acesta slăbănog şi serios din faţa lui, şi locul, gol încă, din extrema stîngă a tabloului. Tot ce era deşertăciune în ambiţia lui artistică, tot ce era în principiu irealizabil din ea, era cuprins aici ! Ca să-şi dea seama cineva cît de adînc se căsca pe tabloul lui prăpastia dintre realitate şi închipuire, era de ajuns şi portretul idealizat, realizat mult prea plat, al lui don Martín de Ayala, cu mîinile lui, depărtate una de alta, într-un gest pompos, de compătimire : două

păsări ale morţii, albe, graţioase, planînd la mică înălţime deasupra armurii gentilomului decedat, acolo unde acesta, binecuvîntat de un har miraculos, era înconjurat ca de un cerc magic, datorită celor două figuri de sfinţi, care îl duceau aplecaţi : împreună, semănau cu o scoică de sidef, larg deschisă ! Era minunat de privit, chiar de pe acum. Dar ce legătură era între toate acestea şi masca tragic deformată, asemănătoare cu un cap de mort, strîmb, a lui Francisco Esquerrer, care nu era frumos ? Sau poate că avea o frumuseţe cu totul alta ? Tot ceea ce îi fusese vreodată, în toată viaţa lui de pînă acum, piedică în calea spre o realitate cu neputinţă de atins — o materie brutală şi indiferentă, toate întîmplările în care realitatea îl amăgise sau îl trădase, unele petrecute cu foarte mulţi ani în urmă — îl asaltară acum, umplîndu-l de amărăciune : amintiri din Creta, în legătură cu tatăl său, o amintire de acum şase ani, din Roma, cînd cel mai bun prieten al său îl înşelase... Şi prin faptul că începuse să rătăcească atît de departe, emoţia lui deveni mai independentă ; ar fi putut acum să izbucnească în plîns la fel de bine din pricina unei iubiri pierdute sau a răutăţii lumii în general ; dar ceea ce îl copleşise acum era o viaţă întreagă, un ţel mereu pierdut sau urmărit cu prea multă îndărătnicie cu mijloace greşite ; da, cît de recunoscător îi era acum lui Esquerrer, care evita, grijuliu, să-l privească în ochi...

— Scuză-mi tăcerea, fray Francisco, — începu el, — dar n-am uitat încă dezamăgirea suferită de mine la Escorial, şi cred că nu numai o simplă mîndrie de artist, ci altceva, ceva mai presus, mă face să mă gîndesc întruna, după o convorbire cu un prieten ce-mi e ca un părinte, la pilda aceea din Sfînta Scriptură, despre mărgăritarele azvîrlite în faţa porcilor.

— Cunosc acest sentiment, — zise Esquerrer cu blîndeţe, — dar, ca orice alt lucru care ne face nefericiţi, el se datoreşte vinii faţă de noi înşine. Ceilalţi merg înainte fără să le pese! Nu porcii sînt vinovaţi, ci omul care azvîrle mărgăritarele, căci îşi face singur rău...

— E adevărat, poate că mă simt încă prea legat de acei oameni...

Esquerrer continuă:

— În artă trebuie să fie ca în viaţa spirituală. Luis de Granada spune că ispita cea mai primejdioasă se ascunde în nevoia de a vroi să faci bine altora, neglijînd astfel datoria primordială, aceea faţă de tine însuţi.

— Nu e un mod de a gîndi prea franciscan!

— Mi s-a mai spus asta ades, — răspunse călugărul, cu un zîmbet penibil, care îi deformă întreaga faţă în aşa măsură încît numai nasul acvilin mai amintea de semeaţa imobilitate a măştii, — dar într-un anumit punct al evoluţiei personale înveţi să faci abstracţie de spiritul coercitiv al ordinului, indiferent de preţul cu care trebuie să-ţi răscumperi îndrăzneala.

Spuse acestea pe un ton de parcă ar fi fost vorba de un lucru care îi privea pe amîndoi. Recunoscător, mai ales pentru totala absenţă a oricărui îndemn şi a oricărei pretenţii de erudiţie în cuvintele lui Esquerrer, pictorul rămase totuşi stăpînit de nesiguranţă: ce puteau să însemne toate acestea? Luis de Granada, promotorul foarte vîrstnic al prea-fericitei lisaboniene Maria da Visitação, despre care Ayala se exprimase în mod atît de confuz, era dominican, şi mai mult chiar decît atît: mistic. Comunitatea misticilor spanioli, care, sub ameninţarea persecuţiei, lua adeseori caracterul unei secte secrete, trecea într-adevăr peste deosebirile de ordin; El Greco îşi aduse aminte că încă la Escorial îl pusese pe ascetul franciscan într-o oală cu misticii,

— dar cu adevărații mistici practicanți, nu cu aceia care doar țineau cursuri sau scriau despre mistică, precum Juan de los Ángeles, predicatorul curții, — ba chiar prinsese din propria lui gură o aluzie directă la mistică, așa încît întrebarea nu mai putu fi oprită :

— Dumneata ești mistic ?

Ar fi vrut să-și retragă cuvintele în clipa în care le rostise. Ca și cum ar putea cineva să fie „mistic", așa cum poate fi „funcționar la percepție" sau mătăsar ! În plus, atît întrebarea, cît și tonul cu care fusese pusă, trădase prea clar așteptarea, ba chiar speranța, ca răspunsul să fie negativ ! Întreaga lui structură sufletească îl ținea pe El Greco cît se poate de departe de mistica propriu-zisă. Să filozofeze despre mistică se pricepea ca nici un alt laic. În schimb, mistica trăită, viața contemplativă, năzuința spre o contopire cu divinitatea — cu care prilej misticul trebuie în primul rînd să arunce peste bord intelectul, ca pe un balast, iar apoi și imaginile, și reprezentările, ba în cele din urmă chiar și întreaga lume vizibilă, așa cum se înfățișează ea omului — îi erau atît de străine, încît, deși nu lipsit de înțelegere, chiar și cea mai purificată dintre aceste practici el o punea involuntar pe aceeași treaptă cu exaltarea dementă a unui Martín de Ayala ! În această privință el nu era, dealtfel, unicul, într-o epocă în care capacitatea de discernămînt în materie de religie trebuia să se îndrepte în primul rînd — lăsînd deoparte convingerile eretice — asupra șarlataniei falșilor sfinți și a călugărițelor înnebunite de obsesii erotice.

Cu toate că nu răspunse direct, Esquerrer nu păru jignit de necugetata întrebare. După ce se deplasă cu încă vreo cîțiva pași înspre *Espolio*, zise :

— Vă mai sînt dator cu o explicație referitor la atitudinea mea de aseară. A fost nepoliticos din partea mea că nu mi-am privit

cu mai multă atenţie propriul *receptaculum** — şi arătă tabloul *Orgaz* — şi că m-am lăsat răscolit de o asemănare de care nici măcar n-aţi fost conştient în timpul procesului de creaţie. Această figură a Maicii Domnului, aici, în stînga, jos, m-a făcut să mă gîndesc la Teresa din Ávila. Mă mai gîndesc şi acum, cînd îmi amintesc de semi-lumina aceea... !

Spunînd acestea venise foarte aproape de copia tabloului *Espolio*, pusă pe un şevalet lat, şi le arătă cu ambele mîini pe cele trei Marii, aceleaşi pentru care El Greco riscase un proces inchizitorial. Era ceva destul de neobişnuit să vezi pe cineva că-şi aţinteşte privirea asupra acestui detaliu — figura lui Cristos la mijloc, înveşmîntat în hlamida purpurie, apucat de nişte mîini grosolane, înconjurat şi împuns de verticalele celor ce-l păzeau şi celor ce-l batjocoreau, era desigur mai vrednică de atenţie — altfel decît pentru a evoca renumita dispută cu pretenţiosul consistoriu al catedralei. Pe Teresa din Ávila n-o văzuse Esquerrer niciodată, nici în timpul îndelungatei ei şederi la Toledo, unde înfiinţase o mănăstire de carmelite ; totodată ştia că Gerónima îi servise de model lui El Greco pentru Maica Domnului şi că pentru pictor această colaborare nu reprezenta decît un ajutor tehnic în vederea schiţei brute.

— Asemănarea îmi scapă acum, — mormăi vizitatorul. evident fără să-l înţeleagă pe pictor, cînd acesta îi mai atrase încă o dată atenţia asupra originii reale a figurii. — Ceea ce frapează cel mai mult acum este expresia unei meditaţii fără speranţă, şi totuşi o acuzaţie. Da, singura acuzaţie, poate, de pe tot tabloul ! Maria a luat totul asupră-şi ; nu numai că presimte suferinţele lui Cristos, nu, dar suferinţa îi este hărăzită ei, numai ei, da, acum văd : de fapt, Maria va fi răstignită, iar Cristos, ţinînd plin de încredere mîna pe piept, imploră îndurare pentru ea...

Începu să vorbească din ce în ce mai repede, sacadat și răgușit; pictorul, care se sculase în picioare și se apropiase de el, văzu că obrajii supți ai călugărului tremură.

— Captivantă interpretare! — zise el, cîntărindu-și cuvintele, după gafa săvîrșită cu cîteva minute înainte. — Această acuzație n-a fost în intenția mea, dar, dacă-o vrea Dumnezeu, am să-i dau expresie, de data aceasta pe deplin conștient, în alt tablou, care se află în strînsă legătură cu pătania mea de la Escorial...

— Chipul Maicii Domnului... este exact așa cum trebuie să fie, maestre,... dar cu o trăsătură virilă, care se poate să mă fi îndreptat spre Teresa. Sau poate pentru că eu nu mi-am cunoscut părinții, de aceea văd cele două chipuri ca și cum ar fi unul singur: femeia cu trăsături bărbătești, care face ca răstignirea bărbatului să devină inutilă... Înțelegeți ce vreau să spun? Nu e decît un sentiment, dar dacă scrieți un tratat despre asta, vă aruncă în temniță!

Aceste din urmă cuvinte fură rostite cu atîta ironie mușcătoare și cu atîta putere încît El Greco rămase cu ochii ațintiți în pardoseală, nemaiștiind ce să spună. Încetul cu încetul își dădu seama că Esquerrer, cu toate că nu făcea parte din categoria misticilor propriu-zișii, dăduse, prin felul lui de a fi, destul de multe motive superiorilor săi să-l supravegheze îndeaproape. Că șederea lui în mănăstirea din Toledo însemna altceva decît un ajutor oferit analistului, așa cum prezentase lucrurile călugărul, era sigur; El Greco îl cunoștea personal atît pe gardianul mănăstirii *San Juan de los Reyes*, cît și pe vreo cîțiva dintre monahii de acolo: oameni cu mai puțin interes pentru îndeletnicirile intelectuale nu întîlnise încă niciodată printre monahi. În afară de aceasta, mai erau și relațiile academice ale lui Esquerrer cu profesorul universitar augustin Luis de León, care, ce-i drept, nu era mistic, dar practica o

critică atît de acerbă, încît intrase în conflict cu toate instanţele posibile, inclusiv Inchiziţia. Situaţia aceasta ţinea de peste zece ani ; de trei ori se închiseseră uşile Sfîntului Oficiu în urma lui. În această ordine de idei, El Greco zise :

— Concepţia dumitale pare să fie mai aproape de cea a profesorului dumitale de la Salamanca decît de vederile dogmatice ale Bisericii ! Poate că n-ai să vrei să crezi, fray Francisco, dar din cauză că personajele din ultimul plan au capetele mai sus decît figura lui Cristos, au vrut să mă acuze de arianism ! Dacă-i vorba aşa, ajungem să nu mai mînuim pensula decît trăgînd cu coada ochiului la omiliile sfîntului Vasile ! Iar cele trei Marii au fost şi ele criticate de nişte cunoscători încercaţi ai Bibliei...

— Dar cred că n-aţi avut necazuri din partea Sfîntului Oficiu...

— Nu, sau foarte puţin. Dealtfel, cînd bunul meu prieten Juan López a devenit alcalde... (îl vezi acolo în dreapta, pe tabloul *Înmormîntarea*, cu ochii spre cer, pieziş în faţa lui don Pedro Moya de Contreras, inchizitorul ; s-ar putea crede că e un simbolism la mijloc : mai întîi m-a acoperit alcaldele în faţa Inchiziţiei, iar acum îl acopăr eu pe inchizitor cu figura alcaldelui !)... atunci mi s-a dat deplină satisfacţie.

— Nu există lucru prea stupid ca să poată duce la o acuzaţie, — zise Esquerrer, înălţînd din umeri şi ascunzîndu-şi mîinile sub scapular. La Salamanca, în sala de cursuri, am fost de faţă cînd studenţii, prea prostovani şi prea neciopliţi ca să poată scrie măcar un singur vers latinesc, l-au huiduit pe fray Luis de León, pentru că a pus la îndoială valabilitatea Vulgatei *. Am văzut cum au aruncat cu pietre în el pe stradă şi l-au scuipat ; cum, în timpul unei dispute academice cu un adversar dominican, studenţii i-au picurat fiere în paharul cu apă. Tot studenţii i-au judecat în taină

pe învăţăceii lui cei mai apropiaţi, pe care i-au ameninţat cu moartea, dacă nu-l reneagă! Da, şi l-au renegat, messer Domínico, dar nu din pricina lipsei de caracter, ci pentru că de fapt nu era nimic de renegat, nici un punct cît de cît important, nici o convingere intimă! Era vorba numai de dezacorduri ştiinţifice minore. — După o pauză, continuă, mai potolit : — Şi totul s-a împotmolit într-un deşert de chiţibuşerii, de care şi fray Luis era vinovat, desigur. N-a urmat nici o satisfacţie, nici o revenire, nici o reparaţie. A schimbat cămaşa de penitent cu toga, după cum erau grupaţi favoriţii la curte. La o reparare a onoarei am asistat numai o singură dată la Salamanca, dealtfel singura cînd mi-a fost dat s-o văd pe *ea* în întreaga mea viaţă. Era o mănăstire carmelită abia zidită ; erau de faţă şi mulţi studenţi. Abia se adusese la cunoştinţă decretul regal, care urma s-o ocrotească împotriva maşinaţiilor nunţiului papal şi care o punea în toate drepturile ei de întemeietoare de ordin, în ciuda sforăriilor politice. Lumea se îmbulzea în jurul căruţei cu coviltir, cu care urma ea să plece. S-a apropiat, desculţă, bătrînă, cu pielea gălbejită, şi cu ochii negri plini de mînie, ca şi cum ar fi venit să biciuiască mulţimea care îi implora binecuvîntarea. Dar acum era prea tîrziu. Iar respect şi admiraţie eu n-am avut decît pentru ea şi pentru rege...

Ceea ce îl făcu să tacă brusc nu fu o mişcare de dezaprobare a celuilalt. Cu atît mai mult îl izbi pe pictor discreţia cu care călugărul înghiţise grăbit ultimul cuvînt. Ce-i drept, despre regele Filip se putea vorbi oricît cu grecul, care nu se simţise încă niciodată atît de liber şi de fericit, ca în timpul acestei convorbiri confidenţiale cu omul pe care dorise să-l picteze, dar a cărui minte îl captiva mai mult decît înfăţişarea, căci cu aceasta nici n-ar fi ştiut, poate, ce să facă. Zise :

— A fost o clipă cînd l-am admirat și eu pe rege. Apoi, după respingere, am început să văd în el un diavol, nu un diavol al cruzimii, cum cred mulți, ci diavolul minții mărginite, unicul diavol, așa mi-am zis, care poate exista. Omul mărginit este și prost și lipsit de dragoste, și cîte păcate nu se trag de aici? Dar în alte momente am văzut în el un fel de maimuță a regalității, o pasăre a morții, un om care continuă să adore cadavrul tatălui său mort!

— Nu e decît un om nefericit, — zise Esquerrer, care urmase exemplul lui El Greco și se așezase pe un taburet scund, piezîș în fața tabloului *Espolio*, — un om extrem de înzestrat, care își irosește puterile într-o luptă imposibilă...

— Firește, a fost greșeala mea să-l socot mai presus de prețuitorii și judecătorii ăstuia de colo, — cu un anumit dispreț, care putea fi luat ca adresîndu-se nu numai acelor prețuitori și judecători, arătă tabloul, — o greșeală, de care mi-am dat seama destul de repede, căci dacă fusese perspicace în critica lui, și pe aceasta i-o suflase la ureche în prealabil padre De Chaves.

— De Chaves nu-l influențează decît în treburile mărunte! Regele a colaborat cu mine la catalogarea scrierilor grecești din biblioteca Escorialului și a vorbit cu mine, cu o înțelegere de care nici un dominican nu e în stare!

— Și Luis de Granada?

— Una din puținele excepții. Părțile lui slabe sînt dealtfel în legătură cu atribuțiile lui în ordin.

— Te gîndești la certificatul pe care l-a iscălit, cu privire la stigmatele portughezei făcătoare de minuni?

— A îmbătrînit mult în ultima vreme. Mintea omului se lasă păcălită...

— Să nu-i spui asta lui don Martín de Ayala! Ăla ar intra în foc pentru stigmatele portughezei! — Văzînd mutra mirată a lui

Esquerrer, îi arătă, cu un gest de suprem dispreț, portretul lui Ayala de pe tabloul *Orgaz*, fața slabă de om exaltat, care, deasupra gulerului plisat, părea gîdilată discret de mitra episcopului de Hipona* : — Ăla de colo.

— Sînt stigmate care nu rezistă nici măcar apei și săpunului, — zise Esquerrer, cu un zîmbet sardonic. — Teresa a luptat toată viața ei împotriva călugărițelor isterice. Cine nu și-a însîngerat mîinile prin munca cea mai aspră nu are nici un drept la rănile Domnului, așa obișnuia ea să spună...

— Sper că Maria da Visitação nu te împiedică pe dumneata să te lași eternizat în același tablou cu prietenul meu don Martín de Ayala ; dar ca adorator fervent al Imaculatei Concepțiuni, don Martín de Ayala are să-ți placă poate mai mult decît ca discipol al acelei preafericite, — zise El Greco, sculîndu-se în picioare ca să întoarcă mai înspre lumină pînza cea mare, în timp ce călugărul, cu un „o!" șovăitor și prelung, lăsă să se înțeleagă că și în această problemă religioasă mult controversată avea o părere personală.

În clipa aceea, pentru grec fu cu totul de neconceput ca Esquerrer să mai pozeze împreună cu persoanele alcătuitoare ale acelui șir negru și solemn, care mai prezenta încă goluri albicioase murdare. Nu fără ironie, îi mai arătă lui Esquerrer chipurile fantomatice, împrumutate din portrete anterioare, al lui Filip și al cardinalului de Quiroga, în partea dreaptă, în cer : privitori mărunți, cu bărbi albe, stînd smeriți într-un rînd încheiat de sfîntul Toma, cu un echer în mînă. Îi explică alte amănunte, îi povesti despre padre Eusebio de Villaroja, cel mai naiv dintre toți augustinii, care avea să fie redat pe pînză în conversație evlavioasă cu Esquerrer ; i-i arătă pe Covarrubias și pe Luis de Castilla, apoi, cu o grimasă nu lipsită de vanitate, pe băiețașul lui cu o făclie în mînă, iar ca încheiere,

cu vădită autoironie, propriul său portret, pictat cît mai neutru și mai academic cu putință, ca să nu distoneze.

— Cît despre rege, — zise el, — trebuie să recunosc că surpriza pe care mi-a pregătit-o, probabil gîndită ca un fel de despăgubire, a fost neobișnuit de ingenioasă, și mult mai mult decît ar fi putut bănui el vreodată. Mi-ai arătat chiar și acel exemplar prețios al Apocalipsei, fără să știi asupra cărui punct îmi atrăsese el atenția. Era pasajul despre deschiderea peceții a cincea, cu ajutorul căruia și-a întărit motivarea respingerii tabloului ! Și, categoric, sfinții mei n-au cerut răzbunare în mod atît de impresionant pe cît este descris în acel pasaj din Biblie : era lucrul cel mai impresionant care mi-a căzut vreodată sub ochi în cuvinte ; pînă atunci îl citisem superficial. Dar omul trebuie să țină seamă de limitările sale firești. Admit că sînt prea grec ca să pot reproduce mizeria trupească atît de fidel față de realitate cum se cere în general aici, în țara asta, și dealtfel și în Italia de cîtăva vreme : trageri pe roată, arderi pe rug, iar mațele sfîntului Erasm cît mai însîngerate cu putință ! Martiri ai spiritului, iată ce am vrut să-i pictez regelui, dar, admit și asta, spiritul, în tabloul meu, s-a epuizat într-un politicos pro și contra, ale cărui argumente invizibile au copleșit cu mult scena vizibilă a martiriului.

— Martirizările pe tablouri au pentru mine cam aceeași valoare ca și stigmatele în realitate, — zise Esquerrer, — adică exact atîta valoare cîtă le conferă sufletul. La prelegerea ținută de mine la Escorial despre Apocalipsa aceea grecească (una din cele mai groaznice încercări din viața mea) a fost de față și regele, și-mi amintesc că la discuția care a urmat după prelegere și la care eu n-am luat parte, el a căutat să îndrume schimbul de idei spre același pasaj, pe care l-ați pome-

nit adineaori. Jalnică vorbărie! S-a bătut apa-n piuă un sfert de ceas cu problema dacă aici se poate vorbi într-adevăr despre sfinți sau nu! În afară de asta, au replicat alții, sfinții nu cer răzbunare!

— Dumneata îi pomenești fără prea mare entuziasm pe acei scolastici, — zise El Greco, cîtuși de puțin mirat că vede aici confirmată repulsia franciscană față de dialectica rafinată. — Distincția mi se pare și mie extrem de isteață, căci răpește dintr-o dată întregul caracter real acelui înspăimîntător țipăt care cere pedeapsă...

— Dar nici nu există lucru pe lume pe care să-l disprețuiesc mai mult decît aceste stupide despicări în patru a noțiunilor! Orice se poate dovedi, orice se poate combate... *Santa Maria*, cum urăsc toate acestea!

Se aplecă înainte și-și strînse mîinile între genunchi, încît articulațiile îi deveniră albe. În dorința de a răspunde la confidențe tot cu confidențe, El Greco, tot aplecat înainte, spuse cu jumătate de glas:

— În orice caz, nu las ca asemenea raționamente să-mi omoare planul de a picta un nou tablou, în comparație cu care toate acestea — iarăși cuprinse cu același gest de dispreț atît tabloul *Espolio*, cît și tabloul *Orgaz:* cel cu linii dominante verticale și cel cu linii dominante orizontale — devin praf și pulbere. Este o filosofie personală care se suprapune aici și ale cărei date trebuie să le înfățișez în imagini vizibile. Aceasta e misiunea mea și înseamnă înnoirea artei mele. Lîncezesc prea demult, și sînt acum lucruri care îmi dau curaj... În parte, ele sînt în legătură cu reflecțiile gnostice despre esența răului, o concepție, dealtfel foarte cutezătoare, despre sfînta Treime...

Amîndoi ridicară capul. Pe coridor răsunară pași, care se opriră, șovăitori, chiar în fața ușii. Pictorul își dădu seama că se făcuse vinovat: trecuse o oră, timp în care ar fi trebuit să

lucreze, sau cel puţin să facă studii, schiţe. După ce deschise larg uşa, slujitorul Miguel rămase la o distanţă respectuoasă de prag. Miguel, un om de treabă, dar simplu, care, cu toate că venise în Casa del Greco mult mai tîrziu decît Diego, fusese credincios patronului său în sensul cel mai feudal al cuvîntului, încă din prima zi.

— Preboste s-a uitat la ceas şi a văzut că a şi trecut ora ?

— Don Alonso Ercilla y Zúñiga doreşte să vă vadă, messer Domínico, dar a spus că poate să aştepte, — zise slujitorul, sobru, evident insensibil la umorul din cuvintele patronului său.

— Da... Ce-i de făcut ?

Cu toate că nu-i scăpă neobservat faptul că perspectiva de a asista la această vizită îl pusese în încurcătură pe călugăr — căci toată căldura, toată participarea, îi dispăruse de pe faţă, — îndrăzni totuşi să-l întrebe pe Esquerrer dacă n-ar vrea să rămînă. Urmărea mai ales să se deprindă cît mai repede cu putinţă cu tovărăşia călugărului în prezenţa unor terţi. Dar întrucît Ercilla nu figura pe tabloul *Orgaz*, acest argument, în înţelesul lui strict, cădea, astfel că atunci cînd Esquerrer se scuză cu o frază scurtă, susţinînd că are treabă la mănăstire, El Greco se hotărî să-l petreacă şi apoi să-l primească pe poet în altă cameră. Îi dădu instrucţiuni lui Miguel şi îl urmă cîţiva paşi împreună cu musafirul. Şi străbătură iarăşi încăperile mici, în care bătea soarele, interceptat pe alocuri de părţile mai înalte ale clădirilor de peste drum. Din cînd în cînd se zărea printr-o fereastră zăbrelită cîte un arc în formă de potcoavă, deformat, cu acoperiş crenelat, care arunca dedesubt, în imediata apropiere, pe ziduri albe ca tibişirul, nişte umbre asemănătoare cu spinarea dinţată a unui monstru preistoric. Printr-o altă fereastră se putea cuprinde cu ochii perspectiva

grădinilor de sus : de sus, în raport cu partea de grădină în care își primise oaspeții în seara din ajun ; dedesubt se aflau hrubele ; o mică fîntînă clipocea printre flori și ferigi. Ar fi ținut să-i arate oaspetelui său cît mai multe aspecte ale complicatei case, dar, speriat de tăcerea totală a acestuia, El Greco își aduse aminte deodată de Escorial, cum rătăcise el acolo pe coridoare, de *Patio de los Evangelistas* cu fîntînile lui Monegro, unde îl văzuse pentru prima dată pe Esquerrer.

— Sper să revii curînd, fray Francisco ; poate chiar mîine, — zise el cît mai cordial cu putință, cînd ajunseră la scara care ducea spre patio (dar în clipa aceea cordialitatea autentică, sinceră, lipsi cu totul). — N-ar fi trebuit să stai ca o statuie... Mă mir și acum că mi-ai satisfăcut atît de repede dorința, că ai reținut rugămintea mea... A fost oare o rugăminte cuviincioasă ? ...adică, vreau să spun : cînd și-a făcut apariția pe scenă acel pitic mizerabil, cu un scandal care cred că mi-a acoperit cu totul cuvintele.

Sucindu-și brațul drept, Esquerrer bîjbîi în spate, cu degetele lui osoase, după glugă. Fața lui, în semi-lumina venită de jos, părea scofîlcită și leșietică, de parcă ar fi fost asamblată din bucățele de mineral cenușiu, ceea ce făcea ca profilul nobil să fie și mai surprinzător, dar în atitudinea lui, așa cum stătea acolo, neajutorat, rezemat de balustradă, se ascundea un fel de timiditate copilărească, pe care El Greco n-o mai observase la el pînă atunci. Acum gluga castanie fusese trasă peste fruntea ciudat bombată, iar barba mică se clătină o bună bucată de timp în sus și în jos pînă să înceapă el să vorbească :

— Da, m-ați rugat atunci...

„Am spus ce n-a trebuit ?“, se întrebă în gînd pictorul, mirat, cînd celălalt îi strînse mîna ținînd ochii în jos și se întoarse, călcînd pe tîrsînă, așa încît funia albă înnodată se

desprinse, descriind ochiuri şerpuinde. Apoi : „Da, cu siguranţă că am spus ce n-a trebuit... Piticul ? Statuia ? Ce să fie ?“ se întrebă el în timp ce cobora încet, indispus, ţinîndu-se strîns de parapet, în drum spre patio, unde îl aştepta Miguel.

Vizita lui Ercilla — care între timp se plimbase, cu paşi de pasăre agăţătoare, pe lîngă mobilele din camera unde se afla pe perete *Izgonirea zarafilor din templu* — părea să fie o introducere la cu totul altceva decît o agreabilă pălăvrăgeală despre seara din ajun. În dimineaţa aceasta, poetul purta nişte pantaloni bufanţi, care tremurau la cea mai mică mişcare a pictorului ; în haină avea loc destul pentru toate manuscrisele lui, pentru *lazo* şi pentru toţi copiii indieni rezultaţi din căsătoria lui iezuită, dar capul sferic, loial şi simplu, aflat cu mult mai sus — în care numai prin cîteva apăsări cu degetul gros fusese modelat în mod atît de derutant profilul lui de militar sadic — contrazicea întru totul această idee. În timpul conversaţiei mai ocoli de cîteva ori masa cu paşi ca de dans, legănîndu-şi braţele lungi şi radiind energia unui suflet de *conquistador*, a unui suflet nobil şi străveziu cum e cristalul : un cristal cu o singură crăpătură zdravănă (soţia indiană), un cristal pe care, cînd era singur, îl lustruia cu solemna cadenţă a poemelor sale eroice !

— Atunci : azi la trei după-amiază, — zise El Greco.

— Trebuie să te informez dinainte cu privire la ciudăţeniile acestui om, messer Domínico. Aseară nu s-a ivit un prilej nimerit. A venit din Mexico bogat, şi acum îşi închipuie că în întregul Toledo nu se poate găsi o casă pe măsura lui, pe care s-o poată amenaja ca palat. Deocamdată locuieşte peste drum de Antonio Covarrubias, cît se poate de neglijent : ca protest, pare-se.

— Fireşte, nici nu poate fi vorba să-mi ia mie casa asta sau o parte din ea! Condiţia aceasta a fost convenită o dată pentru totdeauna cu De Villena!

— Bine, îl plimbi numai prin casă şi-i arăţi pînzele! Omul e morocănos şi autoritar, dar nu e atît de cîinos cum sînt de obicei potentaţii argintului. Nici nu duce o viaţă prea plăcută, e necăsătorit, *aşa încît în noaptea rece, cînd focul taberei se trece, nu se desfată, nu petrece, în braţe de femeie moi,* — Ercilla îşi lustrui crăpătura cu ochii ridicaţi spre cer, — iar aici în Spania n-are nici un fel de relaţii.

— Nu cumva e de fel din Aragón?

— Brr, maestre, nu trebuie să te gîndeşti numaidecît la tot ce e mai rău! Nu, din Valladolid. Se zice că s-a bucurat cîndva de mare trecere la curte... Ah, era să uit, felicitările mele!... — Îşi strînseră mîna deasupra mesei. — Dar atunci s-a întîmplat ceva, cu mult înainte de venirea dumitale în Spania, iar eu eram în America, scriam *Araucana*...

Don Alonso Ercilla y Zúñiga, *poet, conquistador* şi funcţionar la curtea de conturi din Toledo, căzu pe gînduri. Îşi trase trist buza de sus înspre nas, îşi împinse bărbia înainte şi, cu o singură sprînceană ridicată, se aplecă şi se scărpină după ureche. Pînă atunci El Greco nu băgase de seamă că mintea *conquistador*ului poate s-o ia razna în halul acesta. Don Alonso nu vorbea bucuros nici despre trecutul său colonial şi niciodată despre propriile sale isprăvi, poate dintr-un fel de modestie soldăţească.

— Care te va face celebru, — zise El Greco politicos.

Dar poetul reveni numaidecît la subiectul său, părînd acum că vrea să-l trateze cu toate precauţiile: în primul rînd se duse tiptil, cu paşi lungi, de conspirator, încovoindu-şi elastic genunchii, pînă la ferestre şi se uită atent afară prin toate trei, pe rînd. (Caracteristic

pentru firea lui de om deprins să trăiască în aer liber : omise ușa.) Mai trase o clipă cu urechea spre dangătul clopotelor, care pătrundea pînă la ei venind din toate colțurile orașului, iar apoi, hotărît, își înăbuși vocea pînă o prefăcu într-o șoaptă tainică :

— E prea mult de atunci pentru ca don Fernando să mai poată compromite pe cineva, mă-nțelegi... Dar a fost o chestie cu Inchiziția, privitoare la un membru al familiei lui, și se zice că dizgrația în care a căzut la curte la scurt timp după aceea nu a fost atît urmarea faptului obișnuit că dezonoarea lovește întreaga familie, mai ales după o astfel de sentință... a fost o femeie, au ars-o pe rug la Valladolid... cît a unei opoziții nesăbuite față de rege în timpul executării sentinței, sau față de Sfîntul Oficiu, cine știe. Rămîne între noi, firește.

— O femeie ?! Asta nu prea se mai întîmplă...

— În '59 sau '60 s-a întîmplat, cînd cu marile autodafeuri. Erau luterani, sau adepți de-ai lui Valdès, din Neapole, nu știu... Nu, din fericire, asta nu prea se mai întîmplă !

Era un secret știut de toată lumea că pe Ercilla căsătoria îl făcea să trăiască într-o neîntreruptă stare de panică, de frica Inchiziției, dar era o frică absurdă, pentru că nimeni nu se sinchisea de inventarul spritual al indianei lui, care deschidea atît de rar gura. Dealtfel, el o încuraja să păstreze această rezervă si o punea să recite regulat, pentru control, Tatăl nostru, Crezul apostolic, cele Zece porunci, cele Cinci porunci ale Sfintei Biserici, Sfintele Taine și îndatoririle situației ei sociale, iar în fiecare săptămînă avea grijă să-i aducă aminte că la piață trebuie să dea întotdeauna întîietate slujitorilor care tîrguiau pentru *familiares*, de îndată ce era vorba de o bucată de carne de calitate sau de fructele cele mai frumoase. Grija cea mai mare a vieții lui era că firea ei păgînă ar mai fi putut ieși

cîndva la iveală, de sub lustrul evlaviei, într-o formă eretică, iar acum, ca sub un fel de hipnoză, se adînci în contemplarea destinului celeilalte femei, născută creştină, şi totuşi damnată. Luă loc la masă ; îşi lăsă capul rotund asupra mîinilor împreunate cu grijă pe masă, cu lugubra satisfacţie că el însuşi nu păţise un anumit lucru, încă nu...

— Se zice, — bîigui el, — că i se oferiseră femeii aceleia toate posibilităţile de a se pocăi. Şi ştii ce fel de tovarăşi mai ai la dispoziţie în asemenea situaţii ; în primul rînd : timpul. ...Îl cunosc prea puţin pe Cisneros ; n-am îndrăznit să-i cer amănunte.. Dar ştiu că ea a refuzat. Nimeni nu înţelege cum e cu putinţă. În Chile, messer Domínico, am văzut indieni pe rug (dar niciodată femei), care, în mijlocul flăcărilor îşi scoteau limba de-un cot, pentru ca, lingîndu-se, să-şi răcorească faţa arsă. Femeia aceea, cel puţin, a fost o eroină.

Tulburat, privi în jur, ca şi cum ar fi spus prea multe, apoi, cu aceeaşi alarmă în ochi, alarmă pe jumătate deznădăjduită şi pe jumătate naivă şi înduioşată, se duse din nou la fereastră, unde începu să facă pe neaşteptate tot felul de gesturi şi, ca pentru a-şi insufla curaj, recită cu glas tare :

Deliberata morte ferocior ;
Saevis Liburnis scilicet invideus
Privata deduci superbo
Non humilis mulier triumfo *.

Întrucît El Greco se săturase de această conversaţie, nu atît din pricina conţinutului ei, cît mai ales din pricina chinuitoarei neputinţe a acestui copil mare şi războinic împotriva unor năluci, îl întrebă pe Ercilla cum progresează munca lui literară şi se sculă deodată în picioare, aruncînd o privire spre ceas. Dar poetul, care acum îşi găsise tonul poetic, se agăţă de Horaţiu, ca un student

zelos la un concurs de elocvență, și se auzi din nou răsunînd :

Singula de nobis anni praedantur euntes :
Eripuere iocos, venerem, convivia, ludum :
Tendunt extorquere poemata... *

— *Convivia* mi se pare un termen exagerat, — zîmbi pictorul, ajuns la ușă.

— Și nerecunoscător ! Seratele dumitale mi-au inspirat pînă acum cele mai frumoase poeme.

Horațiu îl făcuse să-și recapete încrederea în sine ! Era iarăși pe de-a-ntregul aventurierul cu picioare lungi și cu trupul și mai lung, care se simțea bine în colivia lui de sticlă făcută din alexandrine. Vioi, își luă rămas bun, făcînd cu brațele o groază de gesturi largi și inutile, a căror abundență părea împrumutată dintr-un dans imaginar cu *lazo*-ul. Mult timp încă după plecarea lui, El Greco se gîndi fără să vrea la un fost slujitor al lui Luis de Castilla, un om pe jumătate arierat, care se închina întotdeauna de cum auzea cuvîntul „inchiziție", și care se prăbușea la pămînt, cuprins de spasme violente și cu spume la gură, cînd vedea pe stradă că se apropie *familiares*.

El Greco era foarte capricios în materie de dormit. La ora cea mai caldă a zilei nu știai niciodată unde poate fi găsit dormind tun, și întrucît putea fi oriunde se găsea un pat sau o canapea, se luau măsuri de precauție în toată casa, ca să nu fie deranjat, ceea ce dealtfel și urmărea prin această topografie variabilă a siestelor sale. Mica încăpere unde stătea acum culcat dădea de-a dreptul spre geamlîcul de lemn care înconjura patio-ul la primul etaj. Storurile fixate deasupra și în spatele geamlîcului opreau căldura să intre. Un agreabil bîzîit de insecte îi păzea somnul; în jur domnea tăcerea unei case clădite și extinse în așa fel, încît să țină piept luminii

soarelui, care pe suprafețele cele mai proeminente era reflectat de albul spoielii, pe linia a doua se încurca în culorile plăcilor de faianță și ale mozaicurilor, iar în inima cetățuii nici nu pătrundea. Chiar și sunetele păreau să fie absorbite în acest ingenios sistem de apărare a materiei împotriva luminii și căldurii. În vis însă îl amenința un zgomot atît de formidabil, ca de baros, încît în peisajul roșu ca sîngele, cu ondulații cărnoase, în care se simțea că rătăcește de cîtva timp, aproape că nu avea unde să se adăpostească! Zgomotul nu începuse, dar urma să înceapă. Mîinile îi erau încleștate pe un mănunchi de pensule răsfirate, asemănătoare cu țepile de fier din jurul turnului catedralei ; le dădu drumul, dar cu foarte mare greutate, pentru că se continuau în ceva care semăna cu focul sfîntului Elmus *, ceva care i se lipea magnetic de degete ; se duse mai încolo pînă ajunse în fața unei ferestre, care dădea spre o stradă din Roma. Roșul era acum în spatele lui ; nu-și dădu seama dacă purpura aceasta generalizată era a cardinalului, în al cărui palat locuia, sau dacă ținea de decorația interioară a palatului. Lîngă el stătea un tînăr, îmbrăcat sobru, în negru, și se uita pe fereastră, cu mîinile streașină deasupra ochilor. „Vor veni numaidecît", zise tînărul. „Elvețieni. Mai aveți multe de văzut în *Palazzo Farnese*, și de învățat, dacă-mi e îngăduit să spun. S-a făcut cald. Sau sînt aragonezi?" — „Da, mai bine să fie aragonezi", zise pictorul, rugător ; atunci tînărul se duse spre spate și se înfășură cu tot roșul din cameră (pictorul mai mult ghici aceasta decît văzu), apoi își azvîrli cu putere, cît putu de sus, ambele brațe în acest veșmînt, acum plin de cute cărnoase, ca și peisajul roșu. Pictorul îi ceru să lepede veșmîntul. „Aș rămîne în pielea goală — exclamă tînărul — și v-ați răzbuna pe mine : dacă sfinții se pot răzbuna, cu atît mai mult oamenii!" — „N-am să mă răzbun, dacă admiți că cei care se apro-

pie în marş sînt aragonezi.“ — „Brr, vă gîndiţi la ce e mai rău“, exclamă celălalt cu vocea lui Ercilla, retrăgîndu-se tot mai mult în cameră, dar fără să renunţe la gestul acela, de binecuvîntare sau de blestem, cu braţul, „speculaţii gnostice, brr ; nu ştiţi să pictaţi degete, don Gregorio, după cum nu puteţi divorţa. *Rota Romana** doreşte din partea dumneavoastră o miniatură în genul lui Giulio Clovio, iar dumneavoastră, dumneavoastră jertfiţi zeilor şi vreţi să cereţi răzbunare !“ — „Dar ţin să fie aragonezi“, zise cu îndărătnicie cel ce visa, ca şi cum fericirea vieţii lui ar fi depins de asta ; însă atunci îşi întrerupseră convorbirea, căci o acoperea zgomotul de paşi din ce în ce mai apropiaţi, ca ai unei întregi armate, un zgomot înfundat, în ritm sever ; îşi dădu seama deodată (şi ştia asta din multe vise anterioare) că era zgomotul de care se temuse fără încetare pînă în clipa aceea ! Vru să-şi vîre degetele în urechi, dar mîinile îi fură din nou blocate de pensulele care radiau lumină, şi fu neputincios. Nici să îngenuncheze nu putea ; ar fi vrut să fie decapitat, numai să înceteze zgomotul acela ! Cu cît se apropia mai mult, cu atît devenea mai insuportabil. Comenzi sacadate răsunară printre paşii grei, apoi un singur ţipăt lung, apoi fu linişte deplină.

El Greco se trezi, sări jos de pe canapea şi, cu presimţirea unei nenorociri apropiate, porni repede spre geamlîc, unde ridică la întîmplare, cu degete tremurînde, un stor. Viziunea roşie din vis, copia intimă a luminii filtrate printre genele omului adormit, fusese uitată ; dar acum fu nevoit să închidă din nou ochii, din pricina luminii solare puternice care cădea pe întreaga jumătate stîngă a patio-ului, cu osebire pe unul din stîlpii octogonali albi de sub geamlîcul de lemn de pe latura opusă. Mozaicul pardoselii strălucea acolo ca nişte pietre preţioase ; plăcile de faianţă albastre şi

galbene ale plintei păreau că unduiesc de căldură. Între ușa deschisă și stîlpul aflat pieziș în dreptul unui colț cu lumină puternică se înșiraseră vreo zece oameni, în picioare, nemișcați, în haine ponosite, de culoare închisă. Nu stăteau cîte doi, ci după o anumită schemă: aici doi, colo trei, la o distanță mult mai mare decît în cazul posturilor duble, și în sfîrșit unul cu totul singur în frunte, care-și ținea ridicată fața palidă, cu barbă neagră. Pe acela El Greco nu-l zări decît abia după ce se aplecă peste balustradă, și atunci fața i se lumină într-un zîmbet de surpriză. Era don Martín de Ayala, cu brațul drept în eșarfa albă, cu stîngul rezemat de o lamă toledană neobișnuit de lungă, care, ușor încovoiată, stătea înfiptă cu vîrful în pămînt, ca pentru a da afară din mozaic un cubuleț colorat. Lîngă el stătea culcat un dog danez mare, slab, cu gropițe pesimiste deasupra ochilor pe jumătate închiși. În dreapta, la umbră, unde se găseau bucătăriile, se uitau pe o fereastră scundă două femei tinere din personalul bucătăriei, numite Rosita și Bárbara, dar nici un bărbat din suita nu întorsese capul într-acolo. Membrii gărzii personale a lui Ayala, descendenți cu toții, fără excepție, după cum susținea chiar el, din *comuneros*, rebelii toledani din vremea împăratului Carol, se depărtaseră, pare-se, de toate plăcerile materiale ale vieții. Nu mai trăiau decît pentru visul patronului lor, care îi trata mai rău decît pe cîinele danez și pe care de aceea se răzbunau — cu cea mai mare loialitate imaginabilă, — atacîndu-se între ei cu cuțitele, mai ales primăvara și toamna. Cînd făcuse El Greco cunoștință cu gentilomul, erau treisprezece ; trei din ei, se zicea, fuseseră uciși unul după altul în ruina cunoscută sub numele de *Alcázar*-ul lui Pedro cel Crud, unde nu li se mai putuse da de urmă, și desigur fără complicitatea lui Ayala însuși. Gentilomul mai avea și un capelan particu-

lar, un fost preot scăpătat, care acum rămăsese acasă.

— Vă urez fericire cu prilejul aniversării naşterii regelui, don Martín! — exclamă El Greco, care nu i se adresa niciodată altfel prietenului său în prezenţa acestor slujitori. — Dormeam, şi am crezut că nişte *tercios* ai armatei noastre au venit să ocupe patio-ul!

Cavalerul azvîrli o privire întunecată în sus şi primi urarea dînd ocrotitor din cap (adversarul lui fusese răposatul împărat Carol, ai cărui urmaşi aproape că nu existau pentru el); lama se îndoi, gata să se rupă; apoi se auzi, lent şi măsurat, de sub pălăria cu pene jumulite:

— M-am întărit cu mîncăruri alese, pentru o primă şedinţă. Se pictează azi la *Orgaz*?

— Cu neputinţă! — exclamă El Greco, amuzat. — Mîinile nu-mi sînt bune azi pentru *Orgaz*. Mîine, înălţimea voastră!

— Aţi făgăduit, maestre.

El Greco se aplecă mult peste parapet.

— Nu merge, don Martín. Mai e timp pînă pleci în Portugalia. Cînd pleci?

— La mijlocul lui iunie. Faţa mi-e dealtfel mai palidă azi ca niciodată, peste măsură de lucioasă; asta e iarăşi o uriaşă dezamăgire pentru mine, pe care şi slujitorii mei, şi cîinele ăsta mut, cu siguranţă că o simt. Inés mi-a masat mîinile. Poate în sfîrşit să vină şi Inés cînd pozez?

— Bine, atunci mîine. Dar atunci prin poarta grădinii... Sau mai bine nu: don Martín, — şopti el în jos, — decît numai în haine bărbăteşti: Gerónima şi mătuşă-mea...

— Toate după cum ţi-e voia, — zise Ayala cu un zîmbet trist, dar plimbîndu-şi cu lăcomie ochii negri în toate direcţiile de-a lungul ferestrelor, obloanelor şi uşilor deschise, — sau mai bine-spus: toate după voia doñei Gerónima. În schimb, şi totodată în schimbul sprijinului meu nelimitat în problema voastră fiscală, a cărei examinare, după cum am aflat

azi dimineață, s-a amînat iarăși cu șase luni, sau mai mult, nu cer altceva decît să mă pictezi cu cordonul verde al ordinului Alcántara pe piept. Obiecțiile dumitale mi s-au părut întotdeauna căutate cu lumînarea.

— Dar e cu neputință, dragă don Martín! Aș strica tabloul; comitetul bisericii de la Santo Tomé l-ar respinge! Dar poftim înăuntru, ca să-ți explic încă o dată totul, între patru ochi.

El Greco prea satisfăcuse des dorințele lui Ayala, privitoare la atitudinea și îmbrăcămintea lui de pe tabloul *Orgaz*, așa încît acum își putea permite să rămînă neînduplecat în această privință. Într-adevăr, obiecțiile împotriva cordonului verde al ordinului Alcántara erau de natură pur picturală, dar plicticosul model voia să vadă în ele neapărat o lipsă de considerație față de persoana sa și implicit față de numeroasele interese, religioase, politice și comunale, pe care le reprezenta.

— Domínico, eu nu mai calc în Casa del Greco decît pentru ca să fiu pictat! — Regidorul venise foarte aproape, sub geamlîc, încît făcea impresia că aici are loc o conversație pe șoptite între un deținut și comandantul gărzii cetățuii. — Am dat în vileag aseară unele lucruri, care, dacă nu se păstrează cel mai strict secret, ceea ce nu prea e de crezut, oferă cele mai bune șanse de a ne pierde, pe mine și pe oamenii mei. Dacă mi-aș aminti totul cuvînt cu cuvînt, aș fi mai liniștit... Ce-a fost, Domínico? Vreau să spun: Ce te-a frapat cel mai mult?

Pictorul îl și asigurase pe Ayala, prin gesturi liniștitoare, de discreția sa, cînd atenția îi fu atrasă de o mișcare la poartă, mișcare care începu să se propage în toată garda personală, aliniată simetric. Poate că unul din slujitori venise acasă, de pildă Diego, încălcînd ordinul dat; întrucît în acest caz urma să se necăjească din nou, își ținu ochii aproape

închiși cît mai mult timp cu putință, ca să amîne situația neplăcută.

— Fără îndoială că am spus ceva despre republica Toledo! — zise Ayala, fără să se uite înapoi, așa încît văzu pricina tulburării ordinii de bătaie: un omuleț, în costum negru, care intra, grăbit și cu hotărîre, în patio.

— Republică? — îi răspunse prietenul, care în clipa aceea nu-și amintea decît ceva în legătură cu Aristotel și care deci ar fi căutat poate prin Platon, dacă intrusul nu i-ar fi abătut atenția.

Uitînd cu totul de disciplină, slujitorii lui Ayala discutară și ei, gesticulînd, despre acest om foarte vîrstnic, dar totuși încă foarte zdravăn, care trecea prin alinierea lor; era în capul gol, dar nu evita lumina soarelui, care îi dogorea țeasta țuguiată, acoperită de păr cărunt, tuns scurt. Purta o mustăcioară țepoasă, nu purta barbă, și era neînarmat. Tocmai se întreba pictorul dacă nu cumva acesta e don Fernando Álvarez de Cisneros, a cărui vizită o aștepta la ora aceea, cînd avu loc o modificare bătătoare la ochi în comportarea lui Ayala. Își duse mîna la pălăria cu panaș, cu care prilej floreta îi căzu pe pietre zăngănind, — vroise oare să salute, sau să-și ascundă fața? — privi cîteva secunde înspre noul venit, contractîndu-și colțurile gurii, apoi se întoarse, veni înapoi ca să-și ia de jos lama și să-și trezească din somn, cu piciorul, cîinele adormit, se îndreptă din spate și, după un salut scurt, dispăru din patio cu toți slujitorii, pe care îi mîna din spate cum își mînă un cocoș găinile. El Greco mai strigă după el:

— Don Martín, don Martín! Stați să vă fac cunoștință, *caballeros!*

Dar hotărîrea lui don Martín de a părăsi Casa del Greco părea irevocabilă. Ultimul lucru pe care-l mai văzu pictorul din tot grupul fu dogul danez, care adulmeca înspre bucătării, unde Rosita și Bárbara se aplecară

curioase pe fereastră. Apoi se grăbi să coboare, ca să-l primească pe omul fără pălărie.

Nu, pe don Martín de Ayala nu-l cunoştea: acesta fu primul lucru pe care-l auzi pictorul, după ce schimbaseră formulele de politeţe în vasta şi răcoroasa sală de primire. Obişnuit cum era cu năzbîtiile lui Ayala, nu fu mirat. Dealtfel, să găsească o atitudine justă faţă de vizitator, despre a cărui comportare aspră şi autoritară Ercilla nu-i spusese prea multe, era în clipa de faţă o problemă mai importantă. Lui El Greco îi veni greu să se uite în ochii severi, în care albul avea acum un uşor reflex castaniu deschis; dar numeroasele oglinzi şlefuite, — erau cel puţin opt — atîrnate aici printre tablouri, îi oferiră o compensaţie; acolo apăru, din profil, un alt don Fernando: un condamnat la galeră, rafinat, pleşuv, bronzat, cu un nas acvîlin turtit pe faţă, din pricina căruia, cînd stăteai lîngă el, aveai impresia că-l vezi de semi-profil; şi încă un don Fernando, văzut din spate: un domn bătrîn, delicat, mărunţel, în haine de catifea de culoare închisă, un ambasador obiectiv şi hotărît, cu o mare carieră militară în urma lui şi căruia îi plăcea ca vorbele să fie puţine şi cu atît mai mult ca acordurile să fie categorice. De aceea, grecul nu-l lăsă prea mult timp să plutească în nesiguranţă cu privire la incurabila lui năzuinţă de a avea casa aceasta, unde să ducă, în singurătate, o viaţă netulburată. De formă, fu însă nevoit să-l îndrume spre marchizul De Villena, proprietarul erudit şi la fel de iubitor de singurătate, dar nu omise să pună accentul mai mult pe această din urmă deprindere decît pe erudiţie. Problema părea astfel rezolvată. Văzînd că musafirul nu se arată prea dezamăgit şi că primeşte cu plăcere oferta sa de a-i vizita casa, pictorul, încîntat că celălalt nu stăruie, mai vru să repare o omisiune, dar, observînd reacţia lui don Fernando, îşi dădu seama, abia

după aceea, de ceea ce îi povestise poetul. Anume, respectînd uzanța impusă de politețe, îi ură vizitatorului noroc cu prilejul zilei de naștere a regelui ; cu acest prilej, privirea îi căzu întîmplător pe primul dintre cei doi don Fernando din oglinzi, pe pușcăriașul cultivat, al cărui nas se îndoi repede, dovedind abia în felul acesta că era într-adevăr vorba de un nas și nu de o prelungire osoasă a frunții. Toate acestea se petrecură repede și confuz în oglindă. Ceea ce mai spuse don Fernando mormăind îi scăpă în cea mai mare parte, dar mai tîrziu, în cursul zilei, cînd își reaminti de vizitator, — reamintindu-și cu acest prilej și de comandantul aragonez cu nasul amputat, poate mai ales datorită relațiilor dintre acel comandant și un personaj al cărui nas, cel puțin dintr-o parte, nu putea fi împușcat decît foarte anevoie — atunci i se păru că spusese ceva despre „viceregi" și „ani mulți". Asta însemna, poate, că vorbitorul se dezobișnuise de adevăratul rege sau că îmbătrînise prea mult ca să mai țină evidența aniversărilor nașterii. Pe grec îl mai așteptau însă și alte afirmații, nu mai puțin echivoce. După sala de primire urmă un șir de încăperi, unde în vecinătatea unui altar domestic împodobit cu flori se aflau niște icoane rezemate de perete, unele dintre ele cu lumînări aprinse în fața lor. Cultul religios domestic al Gerónimei și Eufrosinei se concentra aici. Don Fernando de Cisneros, care trecuse ridicînd din umeri prin fața unor opere de artă mult mai valoroase, aici se arătă cuprins de o intensă admirație. În fața unei icoane a sfîntului Ieronim — patronul Gerónimei — își împreună mîinile, privi cu de-amănuntul figura bogat poleită și apoi, cu o mutră care nu-și pierdu nici o clipă seriozitatea solemnă, începu să sufle în flacăra lumînării, explicînd că astfel aurul de pe figura sfîntului cu barbă „sclipește mai frumos". Deși cu totul lipsit de bigoterie, El Greco se simți stingherit, dar nu putu prinde

nici un rînjet, nici o tresărire ironică pe fața vizitatorului, care și pornise mai departe, după ce făcu spre ceilalți sfinți un gest asemănător cu un fel de salut sobru și smerit. Ce-i drept, pictorul cunoștea sentința misticului Juan de la Cruz potrivit căreia bisericile și icoanele nu sînt decît expediente pentru neiniațiați, dar să subscrii la această părere era deocamdată altceva decît să fii martorul unei ironii de neînțeles la un om care cu douăzeci și trei de ani în urmă fusese nevoit să vadă moartea pe rug a unei rude eretice ! De aceea, cu trei sau patru camere mai departe, hotărî să nu mai arate restul casei și să-l petreacă pe don Fernando de Cisneros înapoi în patio, pe drumul cel mai scurt.

— Sînt aici subterane, *señor* ? — întrebă deodată vizitatorul, cînd stăteau nehotărîți în capul scării.

El Greco simți că i se zădărnicește planul, din pricina acestei întrebări, referitoare la partea cea mai invizibilă a casei ! Dar întrucît ținea să rămînă politicos pînă la urmă, zise :

— „Subterane" nu e cuvîntul potrivit... Adică : într-o parte sînt subterane, iar în partea cealaltă se ridică deasupra pămîntului : casa a fost clădită de vechii mauri pe versantul colinei. Dealtfel, cu atîtea camere, încît s-ar putea adăposti aici tot iadul, și la fel de puțin cercetate ca și iadul, cel puțin de către mine, pentru că eu n-am trecut de *limbus patrium* *.

Această aluzie la subîmpărțirea tradițională a iadului urmărea să-l provoace pe celălalt să hulească pe față ; dar nici măcar gluma pe care o spuse în continuare, despre *limbus infantum* *, cu gîndul la războaiele cu maurii, practicate de Jorge și Pablo în hrube, nu izbuti să-l ispitească pe don Fernando să iasă din bîrlog. Nu se auzi altceva decît :

— Atunci pe dumneata arhitectura maură veche te interesează mai puțin decît pe mine...

Acum El Greco nu putu face altceva decît să-i ofere să se ducă și în hrube, ca să le vadă. Pe cînd mergeau într-acolo, cam la mijlocul drumului pînă la atelier, unde o scară spirală, de cărămidă roșie, începea chiar de după o ușă și ducea în jos, socoti că, pentru a-l distra pe musafir, cel mai bun lucru ar fi să-i povestească istoria vechii case a familiei De Villena. Don Fernando, nu prea atent, îl ascultă pe povestitor, care sări peste intervale mari de timp, pînă la favoritul evreu al regelui Pedro cel Crud, pe nume Samuel ben Meir Halevi, care clădise casa și umpluse beciurile secrete, dar mai tîrziu căzuse în dizgrație și, poate în legătură cu acele comori de negăsit, fusese torturat, cu întreaga familie, la Sevilla, unde și murise. Iarăși, fără nici un sarcasm, comentariul lui De Cisneros fu :

— Istoria ne învață așadar că au existat regi care și-au supus la cazne favoriții. Dar asta a fost în barbarul secol al paisprezecelea, nu ?

— Și sub un suveran crud.

— Crud... sau drept... Cine percepe deosebirea ?

Într-adevăr, cîțiva entuziești, cărora le-a plăcut să dea trecutul drept pildă prezentului, l-au numit pe Pedro cel Crud, Pedro cel Drept, dar don Fernando folosea pentru „drept“ cuvîntul, foarte diferit, *prudente*, cu care era cinstit de obicei Filip al II-lea... După aceea, hrubele fură parcurse într-un tempo rapid ; pictorul, cu o făclie fumegîndă, băgă spaima în șobolani, printre mormane de moloz și vagi vestigii *mudéjares* — nișe și arcade, o singură fîșie de mozaic cu obișnuitele motive de viță de vie, — căci dorea să scape de vizitator cît mai repede cu putință. Nimic nu-l plictisea mai mult decît convorbirile grave despre Antonio Pérez (căruia îi spunea „favoritul torturat“) și nici măcar soldatul aragonez, pe care îl văzuse ieșind din casa lui Cisneros, nu-i insufla destul interes, ca să-l facă să-și uite

ușoara indispoziție. Stăpînit de această dorință, sări peste porțiuni întregi ale primului și ale celui de-al doilea nivel — De Villena îi spusese întotdeauna că hrubele au două niveluri — întinzînd cu șiretenie torța spre partea cealaltă sau orbindu-l cu ea pe De Cisneros, care, deși nu peste măsură de încîntat de clădirea aceasta plutonică, stărui în cele din urmă să se mai strecoare amîndoi pe sub o portiță scundă cu bare de fier în jumătatea superioară și cu trecere liberă în partea de jos. Constatară acum că De Villena își subapreciase mult proprietatea, căci, după ce coborîră pe o scară îngustă, acoperită cu pietriș, descoperiră un al treilea nivel, mai înalt și mai adînc, după toate probabilitățile subteran pe ambele părți și — surpriză ! — mult mai bine conservat decît restul. Făclia puse în lumină prea puțină decorație arhitecturală, dar, privind atent, descopereai cîteva rămășițe ale unor arce maure în formă de potcoavă, vărgate alternativ în alb și roșu, iar în peretele dinspre răsărit o firidă, cu cîteva coloane fărîmate în fața ei, ceea ce îndreptățea presupunerea că aici era vorba despre o fostă moschee. Încăperea nu era umedă. În partea cealaltă domnea aspectul de ruină : fragmente de coloane și blocuri de piatră, îngrămădite în dezordine unele peste altele, sub un strat gros de praf, ascundeau vederii două sau trei crăpături ale peretelui, tocmai la capătul vestic, îngustat, al sălii. Aceste spărturi de formă neregulată fuseseră închise de pînze de păianjen, care la lumina făcliilor păreau galbene și aproape la fel de groase ca satinul. Făcînd abstracție de acest colțișor dărăpănat, pardoseala arăta uimitor de curată, ca și cum un puternic vînt de la răsărit ar fi adunat tot praful în capătul vestic. Nu fără ironie, El Greco îi propuse lui don Fernando să mai examineze și crăpăturile, dar oaspetele părea acum mulțumit ; își mai privi preț de cîteva clipe propria umbră jucăușă, ca și cum această

parte desprinsă din el însuşi l-ar fi îndemnat să se dedea odihnei, şi apoi dădu semnalul de întoarcere, în timpul căreia nici unul din ei nu vorbi, decît după ce urcară scara şi după ce El Greco închise uşa după el.

— Frumos loc de joacă pentru copiii dumitale, — zise don Fernando, mai curînd politicos decît serios, şi văzînd că celălalt tace, adăugă : — M-aş fi aşteptat să încui uşa cu cheia, dar nu văd nici o cheie. Îl recunosc aici pe tatăl grijuliu : copiii se pot juca în beci fără să se expună greşelii vreunui slujitor.

— Nu avem cheie, — zise El Greco, care se grăbea să ajungă în patio.

De Cisneros îl privi prietenos, ceea ce se vădi prin nişte riduri mici şi fine, produse de un rîs invizibil, în colţurile ochilor. Altminteri, faţa lui rămase imobilă, bătrînă, uscăţivă. Zise :

— N-ai cheie la iad, *señor ?* E imprudent. Pentru rai, sfîntul Petru nu şi-ar asuma acest risc.

— Adeseori e greu de făcut distincţie între rai şi iad, *señor*, fără să vrem prin asta să ne apropiem prea mult de sfîntul Petru. Ştiţi, fără îndoială, că ereticii albigenzi* din León, în secolul al treisprezecelea, presupuneau că iadul e undeva sus, în văzduh, în sfera de foc.

— Ereticii albigenzi ? Nu ştiu nimic despre albigenzi.

— Nici eu nu ştiu prea multe, — zise sec El Greco.

Dar fu nevoit să întrerupă acest duel de cuvinte — început de el pentru a afla ceva mai multe amănunte privitoare la convingerea religioasă a lui De Cisneros — pentru că odată cu stăpînul casei se trezise toată casa : slujitorii stăteau de vorbă la piciorul scării, iar copiii se jucau în patio. De Cisneros nu-i socoti vrednici nici măcar de o privire, cînd se duse cu paşi hotărîţi spre poartă. Despărţirea fu foarte rece.

Restul zilei de naştere a regelui se scurse fără incidente. „Scenele“ domestice din Casa del Greco n-aveau de obicei nici o urmare; era o zarvă superficială, pe care pictorul, pentru moment, o lua uneori chiar în tragic, dar care nu-i tulbura sentimentul de viaţă lăuntric, dacă se ştia în ajunul unei munci importante sau în toiul ei. Atunci puteai să-l sîcîi, să-l enervezi, dar nu puteai să-l scoţi din pepeni. Întrebarea Gerónimei, cu puţin înainte de masă, dacă monahul Esquerrer, cu care se izolase atîta timp în atelier, va poza pentru un nou sfînt Francisc, nu izbuti să-l scoată din sărite, după cum nu izbutiră nici rugăciunile pentru rege, nici relatarea liturghiilor pentru rege, nici muzica la masă, cu supărător de multe cîntece populare, în cinstea regelui, nici coafurile apărute pe rînd în uşă: cea neagră şi lucioasă a Rositei şi cea şatenă şi stufoasă a Bárbarei, sau, la urmă, bileţelul misterios pe care l-l dădu Diego, seara, în atelierul octogonal. Puţin după ce se întorsese acasă slujitorul, El Greco îl chemă la el pentru socoteli. Orice urmă de sfidare dispăruse din atitudinea lui Diego; din proprie iniţiativă începu să se scuze, ba chiar susţinu că-i ceruse scuze lui Preboste în atelierul cel mare de jos, al ucenicilor. Cîtuşi de puţin obişnuit cu această cumsecădenie, pictorul mai vorbi cîtva timp cu omul a cărui irascibilitate crea aproape o legătură între ei, ca între îmblînzitor şi fiara sălbatică. Află că boala tatălui lui Diego fusese cauza purtării lui rele; în ziua aceea îi mergea mult mai bine bătrînului, aşa încît cele întîmplate nu aveau să se mai repete; la urmă, slujitorul îi dădu o scrisorică îndoită, fără plic, pe care o găsise lîngă poartă, sub o piatră; apoi se retrase. Scrisorica suna astfel:

„Către marele cărturar umanist Domínico Theotocópuli.

Opţiunea între sfîntul Ioan Evanghelistul şi Erasm poate fi dificilă în ceea ce

privește cap. 16, vs. 15, din Evanghelia cea după Ioan, dar oare și în drept-credinciosul Toledo, de la 589 încoace ? Departe de noi ! Damnarea arianilor este de peste o mie de ani *de fide**, adică mult înainte ca Theotocópuli să fi primit Sfîntul Botez."

Datorită tonului burlesc mai mult decît datorită anonimatului, disprețul și indiferența cu care azvîrli epistola fură întărite. O glumă nesărată, fără îndoială, poate a unuia din oaspeții din seara precedentă, de pildă Blas del Prado sau Sénsino, cu toate că scrisul nu semăna cu al lui Sénsino. Nu-și dădu nici măcar osteneala că caute în Biblia lui grecească pasajul indicat. O clipă se gîndi din nou la Escorial și la scrisorica lui Filip, tot cu un citat din Biblie ! Dealtfel, aluzia la conciliul din Toledo din anul 589 — unde se consfințise doctrina augustină cu privire la natura divină a lui Cristos și identitatea dintre Tatăl și Fiul, și prin aceasta, pentru a nu știu cîta oară, heterodoxia arianismului, — dovedea cît se poate de clar că cineva își amintise iarăși de procesul privitor la tabloul *Espolio*. Pe vremea cînd necazurile cu acel tablou, în care Cristos era înfățișat în mod atît de „arian", erau actuale, nu trecea uneori nici o zi fără ca breasla pictorilor să nu-l tachineze cu asemenea glume. Autorul scrisorii dovedea în orice caz că e la curent cu istoria Bisericii. Ciudat era faptul că scrisorica nu-i amintea de convorbirea cu Esquerrer, purtată în aceeași încăpere, care acum era toată înroșită de soarele gata să asfințească. N-ar fi putut repeta nici un cuvînt din acea convorbire, atît era de suprasaturat de o impresie personală nemijlocită, care însă nu prea avea legătură cu cele discutate. Dar poate că asta era șansa lui ! De acum înainte, în relațiile lui cu călugărul, să nu se mai lase
 pătruns decît de enigma inexprimabilă în

cuvinte, numai așa își va putea duce munca la bun sfîrșit. Orice cuvînt bine chibzuit însemna o imagine mai puțin, o tușă de culoare mai puțin! Știa că pentru toți artiștii Renașterii filosofia fusese marea ispită, iar el era perfect pregătit, — anii lui de școală, în tinerețe, la iezuiți, în Creta, avea de spus aici un cuvînt hotărîtor — ca să-și dea seama că însușirile sufletești trebuie dezvoltate separat, că ceea ce omul contemplă este ucis de gîndire și că faptul de a picta nu e favorizat decît de ceea ce este contemplat lăuntric, atîta vreme cît nu e statornicit în scheme sinoptice. Împotriva tuturor acestor adevăruri păcătuise prea des...

Iată *Înmormîntarea contelui De Orgaz*, la care ar fi trebuit să lucreze o zi întreagă! Nu lucrase. Își îndreptase privirea într-acolo numai și numai ca să găsească o confirmare a comentariilor sale disprețuitoare și, categoric, starea sa de spirit nu putea fi atribuită numai faptului că pe Esquerrer îl interesase *Espolio* mai mult decît *Orgaz*. Afară de asta, cauza se afla în *Orgaz* însuși: în acel tablou se concentrau prea multe gînduri, planuri, concepte, în așteptarea altora. Întregul Toledo se ocupa de *Orgaz*! Iar acum dezamăgirea îi mai era accentuată de celălalt tablou, — sau șir de tablouri! — pe care îl ducea de săptămîni de zile în minte, în stare informă, temîndu-se de orice pensulă, care ar fi putut acoperi o spaimă albastră și galbenă, printr-un strigăt de răzbunare, roșu ca această lumină de amurg! Să picteze o învinuire adusă lui Dumnezeu, fie chiar cu răspundere teologică, să-i înfățișeze omenirii propria și jalnica ei nuditate, care după moarte mai bîntuie încă, neîmpăcată, sub morminte: ar fi desigur posibil, fără acel canon bizantin strict, fără atributele fixe și accesoriile încremenite din *Orgaz*, fără complicații primejdioase, nici chiar cele din *Sfîntul Mauriciu*! Ar fi un strigăt, o

mişcare, ceva în repaos care totuşi s-ar mişca — faţa lui Esquerrer l-ar putea călăuzi o bucată de drum, dar pînă la capăt ? — şi nu s-ar mişca asemeni unui om care păşeşte demn sau comod ieşind din rama tabloului, ci ca un demon care spintecă zece mii de suflete şi care în acelaşi timp vine înapoi din direcţia opusă, cu iuţeala fulgerului, din infinit, ca să-şi repete propriul gest, braţele ridicate, bîntuind scurtă vreme în veşmînt purpuriu pe pămînt, tărîmul cu neputinţă de deosebit de iad şi lipsit de acces spre rai.

Cînd ieşi din atelier, avea pentru prima oară în faţa ochilor cel puţin un detaliu al tabloului *Pecetea a cincea :* un personaj roşu, supraomenesc, stînd drept — un evanghelist sau chiar unul din mucenici — pe care (ca efect, poate, al viitorului loc al lui Esquerrer în tabloul *Orgaz*) el îl văzu în stînga. Şi atunci îşi zise că un asemenea tablou, dacă se va concretiza vreodată, ar trebui ascuns în hrubele recent descoperite, pentru a-l feri de privirile indiscrete ! Prea ar fi mare deosebirea dintre el şi Sfintele Familii, în care apărea Eufrosina de las Cuevas, chiar fără să semene...

VII. SFÎNTUL IACOV CEL MARE

Modelele pentru *Înmormîntarea contelui De Orgaz* începură să vină din nou, în mici grupuri de cîte doi sau trei oameni, rareori mai mulţi, îmbrăcaţi în negru. În atelierul cel mare, octogonal, modelele aveau voie să stea la taifas, iar după terminarea şedinţei să critice ceea ce fusese pictat în acea şedinţă. Cea mai complicată problemă din cariera lui Theotocópuli fusese să stabilească cine să apară pe tablou şi cine nu; fusese nevoit să pună în cumpănă banii şi meritele, influenţa politică şi onorabilitatea. Unii cetăţeni din Toledo îi luară în nume de rău că lipsesc pe tablou, alţii că n-au fost puşi destul de în faţă; Ayala fu mîhnit că nu poartă panglica verde, iar bonomul Luis de Castilla mormăi că fusese înghesuit în colţul stîng, unde, după cum spunea, nu putea vedea din minune decît mitra sfîntului Augustin şi urechile sfîntului Ştefan. Tînărul fiu al ducelui De Medinaceli, moştenitorul celui mai mare *mayorazgo** din Spania, avea să prezinte în veci de veci o trăsătură capricioasă pe ovalul desăvîrşit al feţei cu ochi negri arzători, numai pentru că pe tablou avusese voie să nu-şi îndrepte acei ochi înspre cer, ca cei ai lui Juan López, alcaldele în stihar alb. Alţii socoteau că e necuviincios faptul că El Greco îşi făcuse propriul portret

între capul lui Ayala şi cel al lui Lucas de Allende. În ceea ce priveşte asemănarea, aproape toţi erau tot atît de nemulţumiţi de portretele lor pe cît era şi mătuşa Eufrosina de al ei.

Nu mai puţin delicată fusese, încă de la început, problema ordinii şi alcătuirii grupurilor care pozau. Faptul că unii nu vroiau să se afle sub acelaşi acoperămînt cu alţii încurca toate socotelile şi adeseori părea că linia verticală de demarcaţie (dealtfel foarte instabilă, căci se schimba mereu) dintre partidul lui Granvelle şi cel al lui De Quiroga reprezenta un criteriu mai important decît cea orizontală dintre cer şi pămînt! Mai ales Ayala pricinuia multe dificultăţi prin părtinirea lui extremă; singurul lucru pe care se putea conta la el era antipatia lui pentru inchizitorul don Pedro Moya de Contreras; iar acesta, la rîndul lui, nu dorea să fie pus împreună decît cu Diego de Vargas, secretarul regal rezident la Toledo, cu cîţiva granzi rigizi, — erau răspîndiţi pe tot tabloul, cu feţe palide, scofîlcite, dar datorită pretenţiilor lor înfumurate, semănau cu toţii între ei, — şi dintre călugări, cel mult cu Lucas de Allende, dominicanul. Dar toate acestea nu însemnau încă nimic, în comparaţie cu necazurile produse chiar de către călugări, fără să vrea, ba chiar însufleţiţi de cea mai sinceră bunăvoinţă, şi mai ales de unul dintre ei, franciscanul, piatra de încercare pentru atît de mulţi oameni care se interesau de această pînză reprezentativă!

Un franciscan? El Greco îşi pierdu o oră întreagă ca să-l convingă pe padre De Allende, un om altminteri atît de tolerant, că simplul veşmînt brun era indicat nu numai ca să creeze un contrast cu negrul augustinului, dar şi ca să constituie o contragreutate faţă de grupul multicolor din dreapta, pentru ca efectul artistic al tabloului să nu se piardă din cauza unui exces de personaje prea asemănă-

toare. La extrema dreaptă se afla cel ce comandase tabloul, Andrés Núñez, parohul bisericii Santo Tomé, înfățișat cu toate odăjdiile, citind o carte : acest grup — cititorul sever și alcaldele din stînga lui, cel cu privirea exaltată îndreptată în sus — era terminat ; Núñez, un om priceput în ale artei, și mare admirator al lui El Greco, nu mai venea să pozeze decît rar, dar și cu el avusese pictorul o discuție, cu privire la Francisco Esquerrer, a cărui prezență pe tablou era, după părerea lui, nu numai de prisos, dar și jignitoare pentru mănăstirile din Toledo. Esquerrer era un străin, aici numai găzduit, și — adăugă preotul — găzduit în cea mai strictă mănăstire de observanți din întregul Toledo, al cărei gardian se afla chiar în strînse relații cu Sfîntul Oficiu. Această împrejurare nu putea fi aici lipsită de importanță ; în plus, se mira că un umil călugăr cerșetor, în anii lui de noviciat, înainte de hirotonisire, era admis să se învîrtească într-o societate atît de strălucită. Și pictorului îi venise aceeași idee ; cînd îi ceru o explicație călugărului, pe care acesta nu i-o putuse da, îl izbi din nou aceeași tulburare, întoarcerea timidă a capului, atitudinea stîngace încremenită. Pictorul scăpă în cele din urmă de Núñez cu o minciună. Într-o cronică veche, îl asigurase el, era consemnat că De Orgaz, contele, făcuse parte dintr-un ordin laic al terțiarilor franciscani ; prin urmare, așa cum prezența augustinului era condiționată de către sfîntul Augustin, tot așa era și cea a franciscanului de către personajul principal de pe tablou !

Printre aceste discuții, picta. Dar cum ? Picta cu moartea în inimă, cu un simplu impuls mecanic în degete, căci încă de la prima ședință fu nevoit să recunoască un lucru : că se înșelase. Grupul Esquerrer și Eusebio de Villaroja, acum la rînd, ridica poate mai multe greutăți decît orice alt fragment al tabloului,

fiind caracterizat prin ceva care în tot restul tabloului lipsea : printr-o convorbire. Toate celelalte capete puteau fi izolate și la nevoie pictate separat, dar cel al franciscanului și cel al augustinului alcătuiau o unitate, nu numai din punct de vedere compoziţional, dar și, mai ales, din cel emoţional. O primă condiţie în acest scop era ca modelele să aibă, în timp ce pozau, o comportare nesilită ! Atitudinea lui Esquerrer încălca însă în așa măsură condiţia pusă, încît fu frapat și De Villaroja ; acesta mai înrăutăţi situaţia tăbărînd asupra lui cu probleme teologice, chestiuni bisericești, treburi personale, care îl ameţeau și pe pictor, darmite pe timidul franciscan ! Dacă nu era decît stîngaci și jenat în prezenţa lui Luis de Castilla, a lui Lucas de Allende, și a lui Ayala — care dealtfel îl trata de sus și care și pentru ceilalţi era grozav de agasant, pentru că nu putea s-o aducă și pe Inés de Torres ca să-i maseze mîinile — faţă de augustinul încă foarte tînăr, cu erudiţia lui scolastică promptă, devenea asemenea unui buștean. Stătea cu mîinile împreunate, ca pentru a le feri de frig, rîdea și-și încreţea fruntea, încerca să-și aducă aminte fel de fel de lucruri din anii de studii, se angaja anevoie într-un raţionament scolastic, dar chipul din *Patio de los Evangelistas* și cel din visele și viziunile avute în chiliuţa de oaspeţi de la Escorial, murise, murise definitiv. Cel puţin aceasta fu impresia grecului. Iar rezultatul fu corespunzător. În săptămîna de după Rusalii isprăvi provizoriu grupul lor. Toţi cei ce se interesau de *Orgaz* îl proclamară drept unul din cele mai vii și mai impresionante detalii ale tabloului : o discuţie între doi monahi despre minunea care se înfăptuia în faţa ochilor lor. Dar pe învăţatul fray Eusebio de Villaroja îl recunoștea oricine; părea că-i poţi strînge mîna, că-i poţi prinde cuvintele de pe buze ; în schimb, în ceea ce îl privea pe franciscan, pictorul fu nevoit să-i lămurească unul cîte unul pe admiratorii care

nu fuseseră inițiați din capul locului, într-atît de puțină analogie exista între figura elegiac meditativă a lui San Francisco de pe pînză, tipul standardizat al evlaviei și resemnării, și omul ciudat și palid pe care unii dintre ei îl întîlniseră în atelierul lui El Greco...

Ar fi fost absurd să-i reproșeze asta lui Esquerrer. Dar după ce El Greco se convinse că portretul acestuia reușise destul de bine, deși ieșise altfel decît și-l închipuise, îndrăzni să-i vorbească deschis ; nu-și mai ascunse dezamăgirea și, spre plăcuta lui surpriză, constată că Esquerrer își dă seama de propriile sale lipsuri, ceea ce avu drept urmare că explicația dintre ei nu mai fu cîtuși de puțin penibilă.

— Cînd mi se vorbește repede și stăruitor, — zise el, într-o seară, pe care o petrecuseră amîndoi în atelier, — parcă mă cufund într-o prăpastie, ca să mă urc după scurt timp în altă parte, unde interlocutorul nu mă mai poate ajunge. Atunci nu știu nimic, sînt cu totul deșert. Dar așa a fost întotdeauna. De îndată ce mi se adresează cineva, gîndesc și simt incoerent. Prima noastră convorbire, aici în atelier, a fost o excepție... Tot așa și atunci cînd mă pregătesc prin studiu, firește.

Într-adevăr, grecul observase că pregătirea științifică a lui Esquerrer avea un caracter foarte unilateral. Reținea numai ceea ce-l interesa, și nici asta întotdeauna : cît de uluit fusese pictorul cînd constatase că celălalt nu-și amintea absolut nimic din ce-i spusese în sala aceea a Escorialului despre Apocalipsă, ba chiar dădea expresie unor lucruri care erau în totală contradicție cu cele spuse ! Faptul că reținuse atît de bine invitația lui El Greco devenea astfel cu atît mai ciudată.

— Cu fața dumitale lucrurile se petrec poate la fel. Aici, pe tabloul *Orgaz*, te cufundaseși. Dar lumea e mulțumită, asta e principalul.

— Dumneavoastră nu sînteţi mulţumit...

— Mă aşteptam la altceva! Planurile de înnoire a artei mele picturale, despre care ţi-am vorbit, le-am surghiunit vremelnic din gîndurile mele, dar acest portret superb, care nu are nimic, nimic comun cu dumneata, mă îndeamnă iarăşi într-acolo...

Văzu că Esquerrer zîmbeşte, trist şi aspru. Tresări de spaimă, cînd îşi dădu seama că nu spusese altceva, deşi pe ocolite, decît că faţa celuilalt e urîtă. Dar tocmai asta era, asta îi veni în minte deodată : căuta urîtul pentru tablourile lui! *Asta* era formula, care pînă atunci îi scăpase, de care se apropiase în filosofia lui despre „Pecetea a cincea", în planul, încă necopt, pentru acel tablou, înlănţuit, înăbuşit de viziuni nesigure! Se afla încă prea departe de mucenicii care cereau răzbunare, deocamdată trebuia să picteze urîtul oriunde îl vedea, toate lucrurile care nu-şi aveau locul pe tabloul *Orgaz* şi pe care pretenţioşii cetăţeni puşi în tablou le-ar fi întîmpinat cu huiduieli! Un nou program însemna următoarele : de acum înainte nu frumosul, ci urîtul, ca expresie de viaţă şi revelaţie divină, şi nu urîtul cuprins în caricaturi de iad, aşa cum le pictase cîndva Hieronymus Bosch (şi nu era oare entuziasmat regele Filip de acest nordic? — suficient motiv ca să se deosebească de el!), ci ca vizibilizare, care i se impune oricărui om viu, şi din care apoi, mai tîrziu, fără îndoială, închipuirea întărită de realitate îşi va putea lua zborul spre ceea ce îi plutea prin faţa ochilor minţii încă de cînd scrisorica regelui Filip îi transformase viaţa!

Întinse mîna, aproape ca o furtună :

— Ar trebui să-ţi urmez exemplul, fray Francisco, şi să nu mai vorbesc în legătură cu arta mea! Atîta numai : înfăţişarea dumitale, înţelege-mă bine, să nu-mi înţelegi greşit cuvintele, înseamnă pentru mine mai mult decît acest tablou construit în mod savant... —

 Văzu că monahul pălise, că faţa lui bizar ră-

văşită, cu ridurile strîmbe între sprîncene, se pleacă adînc spre pămînt, şi atunci vorbi mai departe, cutezînd să facă un salt deznădăjduit în istoria artei : — E ceva nou. O renaştere a artei religioase, spre care nimeni nu cunoaşte drumul, în afară de mine. S-a ajuns departe ; Michelangelo era pe acest drum ca moşneag. I-am văzut statuia *Pietà* ; Tintoretto mi-a spus odată că e în căutarea unei suferinţe, prezente în trupurile înseşi, nu în reprezentările lor standardizate ; Luis Morales* cică ar cunoaşte secretul, dacă n-ar ţine să picteze pe înţelesul tuturor... E ceva nou, trebuie să rupem cu canonul clasic, ale cărui ultime rămăşiţe bîntuie ca nişte năluci printre toţi pictorii vremii noastre, să rupem cu frumosul, care nu există nicăieri, oriunde ţi-ai îndrepta privirea pe lumea asta. Să ne răfuim cu...

— Stau ca întotdeauna la dispoziţia dumneavoastră, pînă în decembrie, — zise Francisco Esquerrer cu glas răguşit.

Principalul era acum nu numai să-l lege pe Esquerrer de el cît mai strîns cu putinţă, dar să-l şi adapteze, cu tact, mediului pe care avea să-l frecventeze. Nu-l mai putea ţine ascuns mult timp de mătuşa Eufrosina, iar să nu-l prezinte încă Gerónimei, să amîne, însemna să încalce grav regulile de politeţe; de aceea, în duminica de după Rusalii, sărbătoarea Sfintei Treimi, monahul fu prezentat familiei ; mai erau de faţă doi bărbaţi bătrîni şi calmi : Antonio Covarrubias şi marchizul De Villena. El Greco îi dăduse lui Manusso Theotocópuli însărcinarea de a o ţine în frîu pe Eufrosina, ceea ce se văzu că nu e necesar, căci la masă, stînd în faţa franciscanului, Eufrosina, tremurînd de evlavie agresivă, îmbufnată, nervoasă şi sarcastică, nu scoase nici un singur cuvînt : îl mai credea încă pe Esquerrer preot ; dealtfel, şi Gerónima îi spunea *padre*. Lui Preboste, aşezat în coada mesei, El Greco îi dăduse

dispoziția să intervină numaidecît în cazul că cei doi băieți ar avea de gînd să intre în sufragerie. Era limpede că aceste măsuri de precauție aveau să se răzbune. Fără acompaniament muzical și fără țipetele copiilor, paralizat de forțele antagoniste pe care El Greco le organizase totuși în mod atît de judicios, prînzul se transformase într-un eșec total. Mesenii, sub presiune, șopteau, frămîntau bucățele de pîine, se iscodeau unii pe alții ca și cum ar fi fost dușmani. Anumite gînduri despre raporturile reale din Casa del Greco păreau că prind formă și că se aglomerează în jurul capului foarte mult aplecat al călugărului, ai cărui ochi cenușii nu-i vedea nimeni, dar îi simțea fiecare. Canonicul și marchizul mîncau cu măsură, cu sprîncenele ridicate, unul trist, celălalt mai mult ironic, ca și cum ar fi transmis mai departe, dînd din cap, acele gînduri, ca pe o mîncare cu miros suspect, dar care altora le-ar mai putea procura plăcere. Faptul că el și cu Gerónima — care era mai palidă ca niciodată și care își cîntărea în mod vizibil cuvintele, ca să nu săvîrșească vreo greșeală, — trăiau ca soț și soție fără a fi cununați îi păru deodată grecului ceva monstruos ! Pînă atunci nu cunoscuse niciodată acest sentiment, nici chiar față de Covarrubias, care avea pentru amîndoi aceeași afecțiune părintească. Lucru curios: El Greco ghici gîndurile lui Esquerrer — căci monahul era la curent, îl informase în treacăt, fără să-i ceară părerea — dar aspectul penibil al problemei nu-i produse un protest lăuntric, ci o revoltă împotriva Gerónimei. Gerónima era aici, în toată splendoarea frumuseții ei obosite, dar locul ei nu era aici ! Înstrăinarea dintre ei, fenomen obișnuit în perioadele de creație. intensificată încă și de ceea ce el numea „înțelegerea greșită“ a muncii lui, fu confirmată de mutenia unor bărbați pe care ea îi prețuia mult, pentru inteligența și rafinamentul lor ; totodată, lui El Greco i se păru

cu totul firesc faptul că Esquerrer nu se uitase nici o clipă la ea, ocolindu-i privirea, ca și cum nici n-ar fi băgat de seamă că e și ea la masă. Prin această rece neluare în seamă, atitudinea lui Esquerrer față de ea deveni — acum, cînd fusese invitat pentru prima dată la cină — cu atît mai bizară; grecului îi fu însă ușor să presupună că i se pare...

Cînd, după cină, stăteau cu toții afară, în jurul fîntînii din partea de sus a grădinii — acum fără Eufrosina —, El Greco simți că situația se complică. De la început, ca pentru a repara o omisiune, stăpîna casei fu atrasă în conversație, în mod izbitor. Faptul că, astfel, ceilalți reparau o impoliteță, pe care o simțise și el însuși, ba chiar fusese în taină de acord cu ea, nu-i pricinui mirare. Mirare îi produse doar proporția în care se petrecuseră toate acestea și noua lumină sub care începu brusc să-i vadă pe cei de față. Cu atenția absorbită de slujitorii care tot plecau și veneau, îi scăpară multe amănunte; fu convins că soția lui se simțea bine acum; îi urmări atent toate mișcările: Gerónima stătea pe un scaun între Covarrubias și Esquerrer, după care urma Preboste. Din crîmpeie, prinse de el în zbor, deduse că bătrînul canonic vorbea despre misterele * ce aveau să fie jucate în Joia verde și despre strădania lui de a mulțumi toate partidele cu ajutorul unor dansuri pantomimice bazate pe un ingenios motiv grecesc antic; dar nu mult după aceea — lui El Greco nu-i fu greu să ghicească verigile intermediare — musafirii ajunseră la cei doi băieți: desluși numele lor, recunoscu tonul duios din vocea Gerónimei, acoperită apoi din nou de clipocitul fîntînii, și iată că acum vorbea Esquerrer, cu o voce mult mai sonoră decît de obicei. Preboste, rezemîndu-se de spătar, se aplecă înspre el, ca să-l urmărească mai lesne; canonicul, satisfăcut că și fără el conversația decurge în bune condițiuni, rămase liniștit și plin de el, lăsîndu-se

cît putu mai spre spate; iar Gerónima dădu din cap mulţumind, roşi, zîmbi şi vorbi. Lui El Greco îi ajunseră la urechi cuvintele „San Juan de los Reyes", apoi pentru a doua oară „băieţii" — şi micul grup de patru, avîndu-l pe Esquerrer în centru, începu o conversaţie animată, ca şi cum abia acum se descoperiseră unul pe altul şi ţineau să recîştige timpul pierdut. El Greco înţelese; îşi zise: „nu mă bag". Această atmosferă absurdă, zîmbitoare, pasivă, de frivolităţi domestice, nu-i pricinuia repulsie, ci teamă, şi de aceea o evita. Şi cînd băgă de seamă, chiar în seara aceea, ceva mai tîrziu, cît de admirabil ştia călugărul Franscisco Esquerrer, profund cunoscător al Apocalipsei, să se încadreze într-o conversaţie naivă despre jocurile copiilor, etalînd o candoare care o întrecea pînă şi pe cea a lui Preboste — şi nu i se mai păru lucru de mirare că şi aceştia doi deveniseră atît de repede cei mai buni prieteni! — se văzu nevoit să-şi pună, ruşinat şi totodată stăpînit de o chinuitoare invidie, întrebarea dacă pricina profundă a rigidităţii lui Esquerrer nu era mai degrabă el însuşi, pictorul, şi nu atitudinea celor care pozau pentru *Orgaz*. Gîndul acesta nu-i mai dădu pace. Se ţinu cît mai departe cu putinţă de cercul lor, aproape dorind ca don Martín de Ayala să intervină şi să-i facă Gerónimei curte în felul lui, temeinic, dar ceremonios! Ideea că trebuie s-o cedeze celui dintîi curtezan senzual care îşi manifestă dorinţa pe faţă, ca Ayala, ar fi suportat-o El Greco mai uşor decît această contopire idilică, în grădina năpădită de mireasma îmbătătoare a trandafirilor, acea esenţă, paralizant de dulceagă, a romanelor pastorale şi a îngerilor lui Correggio! Îşi aduse aminte că jucase cîndva, în glumă, rolul de codoş între ea şi Preboste şi că acesta, strîns cu uşa, făcuse brusc mărturisirea că are un model particular, într-o mahala a oraşului Toledo, o drăguţă, care putea să existe sau nu.

Distrat, continuă să asculte, dar tot timpul cu sentimentul că nimic din ceea ce se discută aici nu-l mai privește. Cel mai puțin îl supărară povestirile lui De Villena despre casa lui strămoșească, povestiri în timpul cărora marchizul bătea din cînd în cînd cu bastonul în pămînt, ca pentru a face să vină din beciuri o confirmare a basmelor povestite.

— Unele cronici, — zise povestitorul, care, ca și Ayala, scotocea trecutul, deși cu totul în alt spirit, — menționează o reînnoire a regatului spaniol. Reînnoirea își va avea obîrșia în hrubele peste care este clădit orașul Toledo. Dar unde să situăm aceste hrube ? În *Baños de la Cava*, baia Florindei*, această prințesă a fost necinstită în mod înfiorător de către ultimul rege vizigot, care și el, după ani de zile, a văzut pieirea regatului său nu în acele beciuri maure de lîngă podul San Martín, ci în peștera lui Hercule, în afara zidurilor de incintă ! Alte legende se ocupă chiar de această casă ; aici, cînd se va împlini vremea, se va ridica regele neîncoronat al țării toledane, ca să salveze Spania, dar mai departe de ducele de Bourbon*, care l-a trădat pe împăratul Carol, n-am ajuns încă, Domínico ! Acest duce, dealtfel, se zice că n-a locuit în beciuri, iar focul cel mare, pus de Diego López Pacheco după ce a trădat, i-a alungat pesemne pînă și duhul.

— În beciuri am descoperit o moschee, — zise brusc El Greco.

Los baños de la Cava îi amintiseră o clipă de Ayala, dar era prea moleșit și abătut ca să-i aducă la cunoștință lui Covarrubias că știe acum cine e locatarul casei de peste drum de a lui, așa cum își propusese la începutul serii, și renunță să-l mai întrebe pe De Villena dacă există vreo legătură între vechile hrube și încoronarea ca rege de Toledo, — un rege cu lei cu coamă de aur și cu o *tapada** ca regină ! — adică să pună această întrebare unui om care pînă atunci, sub influența scrierilor

renascentiste, slăvise tot timpul, ca pe un ideal al său, „republica Toledo".

— Şi n-ai căzut în Tajo ? întrebă marchizul cu tîlc.

— În Tajo... ?

— Atunci nu te-ai dus destul de departe, Domínico. Toate aceste hrube comunică între ele. Cînd Tajo vine mare, se îneacă toţi şobolanii din Toledo. Dar toate astea sînt moştenire maură, fără îndoială : maură veche, autentică. Şi mai există şi altă concepţie, şi cred că şi eu ar trebui s-o îmbrăţişez, şi anume că legendele despre care am vorbit provin toate, la origine, de la stăpînitorii mauri din vremea califatului. Creştinii le-au preluat şi le-au adaptat nevoilor lor.

— Asta ar trebui s-o audă Jorge şi Pablo !

Cu o mişcare vioaie, Gerónima se aplecă înainte ; chipul îi strălucea, iar în voce îi răsuna o familiaritate pe care altminteri n-o manifesta faţă de marchiz.

— Ar înţelege ?

El Greco nu era lămurit : cui îi adresase ea exclamaţia ? Fu de părere că lui Esquerrer, dar asta nu îndreptăţea muşcătoarea sa intervenţie. În afară de canonic, toţi îl priviră miraţi, fără să înţeleagă ce îl putuse supăra. Din fericire se apropiară în clipa aceea slujitori cu făclii de vînt şi cu răcoritoare : Diego, slujitor model de vreo nouă zile încoace, şi un tînăr, care îl înlocuia în duminica aceea pe Miguel, aşa încît întrebarea lui se pierdu, acoperită de scrîşnetul pietrişului sub paşi, de lumină şi umbră, de tîrşîitul şi clinchetul obiectelor de pe mese. Toate acestea erau însoţite de zborul agitat al unor fluturi de noapte mari. Dealtfel, proprietarul lui El Greco începuse altă poveste, despre practicile magice ale străbunicului său, Enrique de Aragón, în beciurile Casei del Greco ; aceste poveşti colorate erau acompaniate, din celălalt colţ, de vocea greoaie şi ştearsă a lui Manusso Theoto-

cópuli, care stătea de vorbă cu bătrînul Covarrubias despre filosofia greco-creştină ; recitau amîndoi lent şi metodic, ca mersul unor omizi, diferite pasaje controversate din Origene, din sfîntul Ioan Damaschin *, din sfîntul Vasile *...

— Vasilide * ?! — întrebă Covarrubias.

— Vasile, sfinţia ta. Domínico are în bibliotecă scrierile sfîntului Vasile...

— Vasilide, gnosticul, e reprezentat în biblioteca prietenului nostru ?

— Vasile, sfinţia ta. Sfîntul Vasile...

Manusso era un om prea modest ca să îndrăznească să ridice vocea atîta timp cît De Villena mai vorbea. Ca şi cum ar fi căutat ajutor, îl privi pe Diego, care tocmai trecea cu o făclie. Fără să bănuiască măcar că surzenia i-ar putea juca renghiuri, canonicul repetă tulburat :

— Vasilide, ce ciudat...

Dar nimeni nu-l lămuri. Deosebirea nu era însă neînsemnată : pe Vasilide, un filosof gnostic din primele timpuri ale creştinismului, nici un iniţiat în ale scolasticii nu l-ar fi confundat prea uşor cu sfîntul Vasile, un discipol al părintelui Bisericii, sfîntul Atanasie*, care îi combătuse pe ariani. Sărbătoarea din ziua aceea fusese cea care îi îndrumase pe Covarrubias şi pe Manusso spre acest subiect. În timp ce Manusso încerca să regăsească firul convorbirii, Covarrubias i se adresă deodată lui El Greco ; băgase de seamă, mai devreme, că pictorul se ţinea cu totul deoparte, pe jumătate prăbuşit pe scaunul lui, mahmur şi tăcut. Între timp, slujitorii dispăruseră din nou.

— Da, Domínico, — zise el, în timp ce jumătatea stîngă a gurii zîmbea prietenos sub mustaţa albă, care era străbătută în aceeaşi jumătate de lumina făcliei aflată pieziş în spatele lor, — pînă vine majordomul să mă ia, am fi bucuroşi să mai auzim din gura dumitale, teoria aceea cu Trinitatea pusă în legătură cu lumina, cu desenul şi cu culoarea de

pe tablouri. Întrucît aceste comparații sînt destul de expuse la fluctuații...

De mult nu se gîndise grecul la aceste variante îndrăznețe ale înțelepciunii părinților Bisericii! În clipa aceea nu-și aminti nici măcar dacă i le împărtășise și lui Esquerrer, cel puțin în linii mari: își aminti numai de întrebările lui Alejandro Sénsino, puse cu puțin înainte de sosirea musafirilor în seara din ajunul zilei regelui, și fie din pricină că gîndul la acel intrus îl enerva, fie datorită unei îndărătnice hotărîri de a nu-și mai da osteneală pentru un grup de oameni care știuseră atît de bine să se amuze fără el, nu vru să satisfacă rugămintea. Exprimîndu-și refuzul, săvîrși o grosolănie care îi uimi pe toți: spuse scurt că a uitat teoria aceea, apoi lăsă ochii în jos, ca să nu vadă gestul de resemnare al bătrînului său prieten. După cîteva minute, Covarrubias dădu bună seara, ca să fie condus de majordomul său pe lîngă fîntîna șopotitoare, printre ferigi și trandafiri.

Dar El Greco o știa atît de bine, încît în dimineața următoare, în atelier, îi expuse amănunțit lui Esquerrer întreaga teză referitoare la reflectarea simbolică a macrocosmului teologilor în microcosmul pictorilor! După cum îi spusese cîndva și lui Sénsino, aceste considerații nu erau originale, ci erau o continuare logică, la un nivel inferior, a ceva ce preocupase întotdeauna mințile, încă din vremea sfinților Atanasie și Augustin, iar mai tîrziu a lui Toma d'Aquino și a lui Eckhart: variații ale dogmei Trinității, din care El Greco, la rîndul lui, dezvoltase o întreagă estetică. Lumina, desenul și culoarea — dătătoarea de formă, obiectul format și legătura dintre ele! — el le echivala cu Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh, dar — și asta era ceva nou, nederivat din nici un exemplu ilustru — el mai făcea să tronoze cu mult deasupra lor o „divinitate supremă", pe care a menționat-o Dionisie Areopagitul, divinitate care scapă oricărei com-

paraţii sau analogii. Astfel, lumina devine o nelinişte sacră, sau mai degrabă demonică, proprie lucrurilor înseşi, o „culoare pîlpîindă", culoarea supremă dintre toate culorile existente, dar totuşi ceva pur pămîntesc, ceva ce ţine de lumea nesigură a fenomenelor, ceva incomplet şi ambiguu. Corespunzător acestei completări a teoriei, care abia de o lună de zile începuse să i se contureze lui El Greco limpede înaintea ochilor, lumina îşi pierdu caracterul divin, ceea ce se exprima în absenţa unui centru emiţător de lumină sau receptor de lumină, de felul celui care, la atîţia pictori din secolul al şaisprezecelea, devenise un mijloc pe cît de lesnicios pe atît de promiţător de popularitate, de a realiza sinopticitatea, dar îşi găsea expresie mai ales în structura luminii la oricare din elementele componente, prin structura luminii înţelegîndu-se felul în care, pînă şi în elementul în aparenţă cel mai neînsemnat, clarul şi obscurul, cerul şi pămîntul, se amestecau într-un tragism inextricabil! Umbrele şi părţile mai întunecate făceau, ce-i drept, ca lumina, nemijlocit limitrofă cu suprafeţele lor, să fie mai luminoasă, dar întrucît contrastul opera şi în sens invers, sufereau o şi mai intensă întunecare în ele însele. Se putea merge încă şi mai departe — El Greco făcea aceasta conştient numai pe jumătate — şi anume din această opoziţie exagerată între lumină şi umbră să se deducă toate celelalte caracteristici ale noii arte, spre care năzuia, în măsura în care nu erau determinate istoriceşte. Raportarea înălţimii excesive a personajelor lui, de pildă, la influenţa lui Parmigianino sau poate la unele reminiscenţe bizantine, oferea, dacă cineva vroia să vadă lucrurile astfel, falduri lor veşmintelor cel mai bun prilej de a lua parte la acest joc cu implicaţii profunde. Faldurile, dar şi braţele şi picioarele lungi şi drepte, erau ca nişte semne simbolice ale faptului că, oricît de jalnic scindat şi pierzînd

aproape două dimensiuni, sufletul omenesc se mai menţinea într-un cosmos „care n-a înţeles lumina“ — stîlpi de sare erodaţi, întorcînd capul după o Sodomă în flăcări, care la el ar lua cu siguranţă trăsăturile sumbrului Toledo! Şi printre toate acestea, torturînd nesistematic, fasciculele de lumină deşirate, scînteietoarele focuri rătăcitoare, care apăreau, ca aşchiile unui soare fărîmat, peste tot unde nu te-ai fi aşteptat, de-a curmezişul prin clar-obscur, simbolizînd astfel o speranţă ameninţătoare, mereu renăscîndă, din care viaţa îşi extrăgea forţele atîta vreme cît mai era posibil, fără a-şi găsi vreodată odihna!

În sprijinul acestor consideraţii pesimiste chemă în ajutor nu numai citatul, menţionat anterior, acasă la Covarrubias, din cartea lui Erasm, dar şi pasaje din *De civitate Dei* * de sfîntul Augustin, care comparase păcatul cu porţiunile negre de pe picturi, şi mai făcu apel, fireşte, din nou, la „Pecetea a cincea“, cu mucenicii ei care strigă după răzbunare. Cînd călugărul îi atrase atenţia cu precauţie că Augustin, ca martor principal, nu-şi are locul aici, înţelese că se încurcase în contradicţii, de care pe Covarrubias surzenia de cele mai multe ori îl scutea, şi zise oftînd:

— Cu siguranţă că toate acestea te plictisesc, fray Francisco. În plus, se află în contradicţie cu propria mea intenţie, de a fi numai pictor, nu şi palavragiu! Firea mea grecească e aceea care mă face atît de lipsit de apărare împotriva seducătoarelor bătăi din aripi ale raţiunii. Categoric, noţiunile clare şi simple aduc servicii mai bune artei mele.

— Nu numai artei dumneavoastră, messer Domínico, — zise Esquerrer, pe a cărui faţă se putea citi să bizara filosofie de uz personal a lui El Greco mersese într-adevăr prea departe.

— Dar cum să le găseşti? Cînd rostesc un singur cuvînt, ca formulă sau ca talisman,

năvălesc alte zece, și fiecare din ele îmi deschide o lume, care nu poate fi umplută nici cu o sută de mii de cuvinte! Cuvintele trec puhoi prin mine, dar nu mă schimbă... Foarte bine, uite că am găsit un cuvînt, ale cărui puteri ascunse vreau să le verific degrabă, și cuvîntul acela este: urîțenie... Să-ți spun drept: nu mai pot să sufăr ceea ce are pretenții de frumusețe sau armonie. O femeie frumoasă... această utilă noțiune de bază, pentru toate academiile de pictură, ca să nu mai vorbim despre dulcea realitate,... nu mai pot să sufăr. Nu mai pot să sufăr simetrie. Apusuri de soare, fîntîni și trandafiri, nici atît. Uite!

Se duse în colțul atelierului, unde se afla atîrnată pe perete copia tabolului lui Tițian *Sfînta Familie*. Dar stătu pe gînduri; Esquerrer îl lăudase cîndva în fața lui pe Tițian, iar acum voia să fie cît mai convingător. Nu avu nevoie să caute prea mult ca să găsească alt exemplu. Dintre pînzele rezemate cu fața la perete, alese la iuțeală una și o întoarse spre lumină: tot o *Sfîntă Familie*, unul din acele articole de serie, confecționate sub conducerea lui, și din care oprise aici într-adins cîteva, ca să se poată convinge, de îndată ce ar avea nevoie, de lipsa lor de valoare. Pe exemplarul pe care i-l arătă lui Esquerrer, Eufrosina de las Cuevas lipsea; Manusso și micul Jorge Manuel abia dacă puteau fi recunoscuți, iar micul maur, care îl înfățișa pe micul Ioan Botezătorul, chiar deloc. În schimb, asemănarea Gerónimei era de data aceasta foarte reușită; despre frumusețea ei îți puteai forma aici o părere mai convingătoare decît văzînd-o în *Espolio*; și de aceea, bucuros că găsise această ilustrare a teoriilor sale, artistul căută să-i atragă lui Esquerrer atenția asupra platitudinii, a lipsei de caracter, a vidului, a convenționalismului mincinos, fiecare privitor putînd hotărî după pofta inimii dacă admirația se adresează reproducerii ar-

tistice sau femeii însăşi ! Era pentru prima dată cînd îi dezvăluia lui Esquerrer cîte ceva din frămîntarea lui. O serie de acuzaţii sarcastice, în aparenţă împotriva picturii, în realitate împotriva întregii Casa del Greco, a micului dejun, a terţiarilor, a lui Juan de las Cuevas, a ucenicilor şi a muncii cu care îşi cîştiga pîinea, îi ieşi din gură ca un puhoi. La urmă începu să pomenească nume, mai întîi cel al unchiului său, luîndu-l maliţios peste picior.

— Cum îl găseşti pe Manusso, fray Francisco ? Rar vezi un om mai cumsecade, nu-i aşa ? M-a însoţit în toate călătoriile mele. Acum zece ani studia stoa *, şi o mai studiază încă şi acum. Răbdarea, necesară pentru sfîntul Iosif, îl caracterizează în mare măsură ! În plus, e saşiu, ceea ce simbolizează în mod impresionant poziţia echivocă a tatălui adoptiv. El e omul nimerit pentru sfîntul Iosif, el şi nimeni altul...

— N-aş fi băgat de seamă asemănarea, — zise Esquerrer, privindu-l mirat pe pictor.

— Nu, dar el e de vină, nu Tristán ! Nu vrea să stea nemişcat şmecherul ăsta bătrîn şi cumsecade ! Să stai nemişcat în faţa ucenicilor pictorului este una din cele mai anevoioase munci de pe lume, şi ştii şi dumneata ce a spus Epimenide din Cnossos*: „Cretanii sînt şi azi mincinoşi, animale urîte şi burţi leneşe !“ Nici mătuşa Eufrosina, bătrîna, buna şi cucernica mea mătuşă, nu vrea să stea liniştită cînd pozează. — Rîse aspru şi provocător, apoi îşi scoase ochelarii din buzunar şi îi balansă cu putere între degetul mare şi arătător, exclamînd : — Lipseşte un autoportret, dar atît de departe n-au ajuns încă nici cei de jos...

Această continuare a ironiei nu mai avu decît un ton pur maşinal. Căci Esquerrer îl privea, rigid, hipnotic. Ca întotdeauna, această expresie se citea mai mult în scheletul cav şi

osos al feţei, decît în mimică, sau în riduri, sau în vioiciunea ochilor. Ochii erau mai degrabă şterşi şi absenţi, ca şi cum ar fi refuzat să cerceteze ceea ce orbitele şi fruntea descoperiseră.

— Dumneavoastră, maestre, aţi fi fost poate mai puţin nimerit ca model pentru sfîntul Iosif, în tabloul ăsta.

După ce spuse acestea, buzele îi rămaseră întredeschise. Amîndoi erau foarte palizi. Între degetele lui El Greco, ochelarii se balansau acum mai încet, iar la un moment dat se opriră, într-o poziţie impasibilă. El Greco îşi dădu seama de contradicţia ridicolă dintre lărgimea de vederi, atît de des încercată, a prietenului său, şi un asemenea blam! Şi avu dreptate. Ce-i drept, observaţia nu fu retrasă, dar fu acoperită, anulată, de ceea ce izbucni acum din gura aproape înţepenită a lui Esquerrer, care, în timp ce ochii îi sclipeau mînioşi, şopti :

— De ce sînteţi atît de pornit împotriva propriei dumneavoastră inimi, messer Domínico ?

Şi iar se balansară ochelarii, deodată fericiţi şi lipsiţi de griji! Sigur de sine ca niciodată pînă atunci, El Greco începu să umble prin atelier, cu capul sus, mîndru. Simţea în el puterea necesară pentru a face cele mai profunde mărturisiri, în alte cuvinte, străine de problemă, la nevoie în cuvinte cu totul de neînţeles, dar pe care Esquerrer le-ar înţelege! Mintea lui lucra repede şi sigur. Spuse vesel, ştiind că spune altceva şi că Esquerrer înţelege :

— Într-adevăr, nu-mi şade bine să-i vorbesc de rău pe cretani ; e o autorenegare laşă! În ultima vreme mă gîndesc la Creta mai mult ca niciodată pînă acum. Un pictor toledan, Sénsino, un flecar isteţ, m-a numit cîndva „insular". Dar uneori te gîndeşti la posibilitatea unui contact cu alte insule, la un arhi-

pelag uman... O singurătate care vine în atingere cu alta... — Pînă atunci stătuse cu spatele spre călugăr ; acum făcu o jumătate de întoarcere și zise peste umăr, rece, aproape cu dispreț : — În Italia am mai fost căsătorit. N-am putut divorța. Poate că am să-ți povestesc altă dată... după ce te pictez.

Ce-i bîiguí Esquerrer drept răspuns, nu mai auzi. Rînjind, privi pe rînd tablourile *Orgaz* și *Sfînta Familie*, de care își bătuse joc. Și-și dădu seama deodată că ar distruge întregul atelier, cu tablourile, cu statuetele și cu grupul poleit *Ildefonso*, că ar da foc casei, de la moscheea subterană pînă la cea mai de sus coamă maură (așa cum făcuse Diego López Pacheco, despre care vorbise De Villena, și care făcuse asta pentru că acea casă adăpostise un trădător), dacă n-ar picta chipul lui Esquerrer, acum, chiar în aceeași zi, seara, sau chiar după-amiază, după ce vor fi plecat Ayala și Inés de Torres ! Totuși, în vocea lui nu vibra neliniștea sau mînia, cînd îi împărtăși franciscanului acest plan și, ca un domnitor bine dispus, întinse mîna ca să întărească înțelegerea, atît era de sigur de cauza lui.

Stăruința încăpățînată a lui don Martín de Ayala de a veni să pozeze însoțit de Inés de Torres grecul o puse pur și simplu în rînd cu celelalte trăznăi ale lui. Încă de la început, cavalerul socotise necesar să i se facă înainte de fiecare ședință un masaj al mîinilor ; încetul cu încetul constatase că numai blonda *tapada* era în stare să i-l facă ; în sfîrșit, ajunse la descoperirea că masajul trebuia făcut la cît mai scurt timp cu putință înainte de a poza, căci altminteri „sîngele năvălește înapoi în mîini“ și strică efectul scontat. El Greco știa că Ayala o dorea pe Gerónima în felul lui, adică așa cum dorea o sută de alte femei ; ceea ce nu știa era că de prezența concomitentă sub același acoperiș a metresei sale și a Gerónimei, al cărei sclav se intitula

cîteodată, Ayala avea nevoie, pentru a combate în mod cît mai eficace această dorință! N-ar fi vrut s-o bruscheze, și nici pe mătușa Eufrosina, principala promotoare a aversiunii Gerónimei; nu era nevoie ca aceasta s-o vadă pe hetairă, ceea ce era, dealtfel, și prea puțin probabil, avînd în vedere severele măsuri de precauție luate de prietenul său, pictorul; dorea numai — în mod inconștient — să se purifice la fața locului, ca un băiat care, sub un pom încărcat cu mere, mănîncă un măr viermănos, ca să nu fie ispitit să fure mere din pom.

Măsurile de precauție constau în faptul că Ayala, împreună cu Inés îmbrăcată în haine bărbătești, intrau prin poarta grădinii, apoi se duceau în atelier pe o scară dosnică. Această scară dosnică trecea pe lîngă niște cămări de alimente, pe care El Greco le ținea încuiate. Fuseseră înființate posturi de pază, cu consemnul de a împedica pe orice locatar al casei și pe orice vizitator să pătrundă în atelier: Miguel în dreptul ușii dinspre hrube, Preboste jos, la scara spre patio; dealtfel, prezența lui Ayala însuși nu era suspectă, așa încît slujitorii lui secreți și cîinele aveau voie să aștepte la poartă.

În acea după-amiază de luni, pe la ora trei, apărură așadar în atelierul octogonal: don Martín de Ayala, conte de Fuensalida — pentru prima dată fără eșarfa albă, dar cu un guler de dantelă care compensa din plin această lipsă — și Inés de Torres, care purta pantaloni de călărie violeți, o manta scurtă cu guler plat și o pălărie a lui Ayala. Întrucît acest costum îi venea mai bine decît cele mai elegante haine femeiești, Ayala nu fusese nevoit să-și dea prea multă osteneală ca s-o convingă să-l poarte. Cunoscîndu-i spiritul de independență — era unica *tapada* din întregul Toledo care se putea lăuda că nici un bărbat n-o avusese împotriva voinței ei, cu o singură excepție — El Greco se purta întotdeauna

cu ea cu o anumită deferență. Prefăcîndu-se că e absorbit de operația de amestecare a culorilor, trase cu coada ochiului și văzu că firava și blonda Inés îi ia lui Ayala numaidecît spada de la brîu, i-o reazemă de perete și, fără să scoată cu cuvînt, îi apucă mîinile, ca să le supună unei proceduri de fricționare-ciupire, care semăna mai mult cu o pedeapsă corporală decît cu o pregătire pentru un tratament pasiv de înfrumusețare. Cu toate că această „înmlădiere" a mîinilor lui îl durea desigur la fel cum îl duruse atunci cînd miloșii călugări de la Hospital de Santa Cruz îi pipăiseră brațul fracturat, fața lui de hidalgo făcu grimase atît de extatice, încît El Greco avu deodată impresia că pe prietenul său îl obișnuise Inés de Torres și cu alte lucruri de același gen. Inés îi goni, prin apăsare, și ultimele picături de sînge, apoi se duse lîngă spadă, cu brațele încrucișate provocător și cu maxilarul inferior scos mult în afară, îi dădu din cap pictorului camaradereşte și zise cu voce aspră, băiețească :

— Străvezii ca niște lumînări de ceară, messer Domínico.

Mîinile lungi și înguste ale lui Ayala se depărtară una de alta, într-un gest de extremă compasiune ; capul și-l ținea smerit într-o parte ; de două, de trei ori, îi tresăriră sprîncenele negre, ca pentru a descărca ochii de niște lacrimi tăcute ; și iată-l pe El Greco, aplicînd cu renumita tușă venețiană niște nuanțe fine pe mîinile pictate, nuanțe destinate însă să fie în cea mai mare parte acoperite cu un discret văl de umbră, cînd modelul nu era de față. Pictarea personajului Ayala devenise în ultima vreme tot mai mult o muncă de Sisif : cîte detalii, cerute de cavaler, repudiate ulterior de către artist, nu zăceau ascunse sub straturile exterioare de vopsea ! Pentru un bun observator, suprafața ocupată de Ayala pe tablou era mult mai groasă decît restul.

— O ținută de suveran, don Martín !

Modelul tăcu, făcîndu-i semn cu mîna dreaptă ridicată că nu trebuie să fie deranjat în inspirata lui imobilitate. Grecul mai puse cîteva tuşe pe manşetele de dantelă. Prima aluzie eşuase. Îşi propuse s-o păstreze pe a doua pentru pauză.

După aceea pictatul mai ţinu un sfert de oră, pînă ce El Greco se pomeni că pune lumini pe faţa cu tuleie a tînărului duce De Medinaceli, vecinul din dreapta al lui Ayala. Într-adevăr, mîna lui de specialist păru să fi ajuns la hotărîrea că portretul lui Ayala trebuie acum lăsat în pace, dar acesta era cel din urmă lucru pe care avea voie să-l ştie modelul. Cu o anumită teamă, El Greco îl auzi însă că şopteşte :

— Tînărul papă-lapte nu e încă destul de atrăgător ?

Exclamaţia era totodată un semnal de întrerupere a lucrului pentru cîteva minute. Rămaseră toţi trei la locurile lor, Ayala cu ambele mîini în văzduh, ca să ocrotească gingăşia lor lipsită de sînge împotriva vicleniilor forţei de gravitaţie.

— Cordonul verde al ordinului Alcántara cu crucea pură şi binecuvîntată împodobită cu crini — vorbi el, cu tonul răbdător al unui bolnav care ştie că răul lui n-are leac, dar care se tot tînguie mereu — nu şi-ar pierde efectul dacă ar sta chiar sub cei trei născuţi fără de prihană — şi arătă „gloria" de pe tabloul *Orgaz*, motivul bizantin numit Deesis : Cristos, Maica Domnului şi Ioan Botezătorul ; — poate că-ţi mai spune o voce, Dominico, să-mi împodobeşti figura întunecată şi păcătoasă cu această emblemă, şi mă pomenesc c-o văd atîrnată de gîtul meu cînd mă întorc din Portugalia. — Cînd El Greco vru să vorbească, îi impuse tăcerea printr-un gest şi urmă : — Feminitatea pură, aici, acolo — una după alta veniră la rînd celelalte două reprezentări din atelier ale Maicii Domnului, apoi degetul ară-

tător lunecă înspre statuia *Ildefonso* — și sfîntul acesta, care a scris despre Imaculata Concepțiune cel mai genial tratat, sînt singurele lucruri care mi se mai par vrednice de a fi pictate... Și stigmatele, firește.

— Acum nu-ți mai pot modifica mîinile, — spuse artistul zîmbind.

— Nu spun asta ! — Ayala se îndreptă din spate, cu un aer sever, și aruncă o privire prin fereastră, spre apus. — Femeia prea-curată, cea cu stigmatele, la ea m-am gîndit. Și știi la cine mă gîndesc ! Dacă ai veni cu mine în Portugalia ai putea deveni un *pictor*, Domínico.

— Mai întîi Gerónima, și acum eu ?!

— Taci ! Taci ! — Ayala reacționă la întrebare cu un scîncet de implorare, ca al unui copil mic ; ochii lui rătăciră cîteva clipe înspre Inés, apoi zise : — Decît cu conventualul * ăla, cu Esquerrer...

— Observant !

— Ce ?! Un franciscan sever ? O, nu, Domínico... — cuvintele îi ieșeau din gură încet și tîrîș — n-ai să mă înveți pe mine cum să recunosc un adevărat mistic și ascet. Semnele mortificării nu le văd la acest tînăr. Unde-i este cămașa de penitență de plumb, pe care Pedro de Alcántara, fratele său de ordin, a purtat-o pe pielea goală ?

Cu toate că El Greco obișnuia să evite cu grijă orice lămurire privitoare la Esquerrer, simți nevoia să mai stăruie aici un pic, în glumă. N-avea nici nevoie să-și măsoare cuvintele, pentru că Ayala era cu totul nesimțitor, atîta timp cît ironia nu era categoric jignitoare. Dar pentru ca să fie mai sigur, făcu un sfert de întoarcere spre fereastră, ca să poată schimba numaidecît subiectul, în caz de nevoie.

— O cămașă de plumb n-am descoperit, don Martín ! Dealtfel te socot un *advocatus diaboli* *, în ce privește uciderea simțurilor...

 — Fray Francisco ăsta îmi pare a fi un

călugăr pentru cucoane. E de o pudoare dulceagă, adorabilă...

— Privește, don Martín! — zise El Greco tăios — dacă te uiți bine, descoperi acolo, în depărtare, un crîmpei din *Baños de la Cava;* asta ar trebui să-ți stîrnească interesul! De Villena, adversarul dumitale din neamul Silva, de la Adam încoace, cunoaște multe legende despre ele, și despre hrubele de aici, pe care i le-am arătat acum zece zile lui don Fernando Álvarez de Cisneros...

Aceasta nu mai era o aluzie, ci un atac direct! Ayala păli pînă în vîrful urechilor sale subțiri, modelate bolnăvicios. Mestecă, înghiți, dar pînă să poată vorbi, Inés de Torres i-o luă înainte. Pictorul o auzi cum respiră intens pe nas, apoi cum spune că ar trebui să se continue curînd ședința, și fu mirat văzînd cum îi sclipesc de satisfacție ochii mici, cenușii, în contrast puternic cu atitudinea ei hotărîtă. În același timp, Inés luă mîinile lui Ayala în ale ei, ca să le supună din nou aceluiași tratament ca înainte de începerea ședinței. Dar o mișcare violentă a cavalerului, care își ținuse privirea ațintită asupra mănăstirilor și ruinelor din depărtare, o împiedică să-și pună intenția în aplicare. El Greco se sperie și el cînd privi în acea direcție. Ceea ce îl făcuse pe Ayala să pălească și mai mult era capul unui om, lipit de geam și flancat de două brațe în mișcare: era unul din slujitorii lui Ayala, care fusese nevoit să facă acrobații primejdioase ca să ajungă la glaful îngust al ferestrei. Pesemne că vroia să-i prevină sau să-i rețină de la ceva; dar gesturile lui erau de neînțeles, iar ceea ce striga nu se putea înțelege, deoarece geamul era gros. Atenția le mai fu atrasă și de un sunet venit din direcția opusă, din interiorul casei. Sunetul acela deveni mai puternic, se auziră voci de bărbați, apoi doar tîrșîit de picioare, și ușa se deschise încet: în prag se afla doctorul don Pedro Moya de Contreras, inchi-

zitorul, scotocindu-şi cu mîna dreaptă barba măruntă, prin care se zărea un zîmbet ironic. În spatele lui, Preboste şi Miguel, conştienţi de vina lor, o şterseră degrabă. Capul de la fereastră dispăru. După ce închise uşa, don Pedro înaintă cu o scurtă plecăciune, care i se adresa lui Ayala. Acesta se duse înspre El Greco, îi şopti „trădătorule!", şi încercă să ajungă la uşă făcînd un ocol, în timp ce Inés, care luase în mînă spada, îl ocoli pe inchizitor prin partea cealaltă, cu ochii închişi, ceea ce însă nu făcu impresia că e semn de dezgust sau de dispreţ, ci de absenţă aproape somnambulescă.

Latura neplăcută a vizitelor lui don Pedro nu era atît faptul că erau foarte rar anunţate, cît mai ales comportarea renumiţilor săi *familiares*. Uneori veneau cu el tot atîţi oameni cîţi număra garda personală a contelui De Fuensalida; în rest, deosebirea dintre ei şi acele năluci întunecate şi sălbatice ale trecutului nu putea fi mai mare decît era! Numiţii *familiares*, adevăraţii stăpînitori ai străzilor, caselor, pieţelor, femeilor şi conştiinţelor din Toledo, se purtară urît, scuipară în patio, intrară în bucătării, unde mîncară tot ce găsiră, şi fără să se năpustească de-a dreptul asupra personalului feminin de serviciu, le pricinuiră totuşi necazuri Rositei şi Bárbarei, pe care acestea ar fi preferat să le aibă din partea eroilor populari ai lui Ayala. Întîmplarea vru ca în această după-amiază cele două grupuri să se ciocnească. În timp ce don Pedro îi punea întrebări lui Preboste în patio, bruneta Rosita fu înconjurată de *familiares*, la un pas de poartă, unde ieşise ca să-i aducă un os de ros dogului danez. Ceva mai încolo, oamenii lui Ayala stăteau pe vine la soare, cu *sombreros* pînă peste nas; de aceea, don Pedro, cînd sosise, nu-i recunoscuse. Cel mai sprinten dintre ei o şi luase la goană în jurul casei ca să-l prevină pe Ayala că se apropie duşmanul lui de moarte, iar don Pedro se şi

pregătea să plece, convins de către napolitan că pictorul nu e acasă, cînd se iscă la poartă mare hărmălaie. Dacă unul dintre cei cu cruce de argint atîrnată pe piept se făcuse vinovat de vreo obrăznicie față de fată, nu se mai putu stabili ulterior; vorba e că dogul bine dresat, probabil la un semn discret făcut de cineva din garda personală, îi sări la gît cît ai clipi. Don Pedro și majordomul săriră în ajutor, omul fu eliberat, cîinele o șterse și se ascunse pe după stăpînii lui, care acum fură recunoscuți pe loc de către inchizitor, ca dovezi vii că pictorul are musafiri și că deci trebuie să fie acasă. Ca să-l facă pe Preboste să mărturisească fu de ajuns atunci un semn binevoitor cu ochiul; și don Pedro pătrunse, în cea mai bună dispoziție, în atelier, ca să-i izgonească de acolo, prin prezența sa, pe cavaler și pe însoțitoarea lui.

El Greco își duse musafirii în patio, încercă să-l calmeze pe Ayala, care la început vru să se „dueleze" cu el, dar cu toate scuzele nu izbuti să-l abată de la hotărîrea de a nu mai apărea niciodată sub acoperișul lui.

— Cît despre mine, poți să-l tai pe *Orgaz* în bucățele!

Cu aceste cuvinte, pictorul se putu întoarce în atelier...

Scuzele păreau să fie ultimul lucru la care se gîndea don Pedro; se așezase pe un taburet scund, de pictor, rotindu-și ochii bulbucați prin cameră, în care soarele de după-amiază bătea printr-o crăpătură a perdelei pusă în fața orificiului de ventilație în formă de stea. Mîinile și le ținea împreunate pe burtă, care atîrna greoaie peste marginea taburetului. Părea somnoros, extrem de inofensiv, plin de o mulțumire animalică, asemeni unui idol; și, într-un mod anevoie de definit, prezența lui avu efect asupra întregului mediu: asupra tablourilor mai ales, care deveniră parcă plate,

lipsite de viață și de efecte stereoscopice, ca și cum părțile din fundal ar fi venit în primplan, ca să învețe de la el arta tridimensionalității ! Faptul că stătea acolo, în acea clipă, se datora probabil poziției sale sociale. Dar și acea poziție era o forță care, cum s-ar zice, îi aplatiza pe ceilalți, sau mai bine-zis : conștiințele celorlați, prin faptul că le răpea reacțiile mai profunde, esențiale ! Sufletul Inchiziției era pecetea, așa se spunea, și acest caracter de mister în jurul a tot ceea ce privea Sfîntul Oficiu se extindea și asupra persoanei potentaților înșiși, care apăreau rar în public, și erau la adăpost și în societate de orice aluzie la funcția lor. În viața de toate zilele, inchizitorii nu erau altceva decît niște siluete tratate cu deferență. Cînd conversația dintre don Pedro și grec, care se silea să fie politicos, ajunse, pe diferite cărări ocolite (cîinele nostim al lui Ayala, pe care don Pedro zise că-l crede o „cățelușă", ascunzînd sub acest diminutiv adevărata sa părere despre uriașul animal, apoi observații despre susceptibilitatea lui Ayala și despre himerele lui, dar și o singură virtute neprețuită : puritatea sîngelui lui, *limpieza* lui, pe care gentilomul o prețuia atîta), la tipul îndoielnic al unuia din modelele lui El Greco, acesta își dădu seama încotro bate vîntul și nu lăsă să se întrevadă nimic din gîndurile sale tainice.

— Multilateralitatea dumitale mă uimește din ce în ce mai mult, — zise vizitatorul printre dinți, dînd din cap înspre sfîntul Iosif de pe tabloul pe care El Greco i-l arătase lui Esquerrer. — E un evreu ? — Și după ce artistul dădu din cap că nu : — Nu e giuvaergiul Miguel Carcandil ?

— E unchiu-meu Manusso, — zise El Greco sec, întrebîndu-se unde vrea celălalt să ajungă.

Că don Pedro se gîndea la procesul lui Carcandil era limpede : de aceea pictorul fu bucuros cînd inchizitorul abandonă acest subiect și, după o privire îndelungată, în care

îi cuprinse atît pe sfîntul Iosif și pe sfînta Ana, cît și pe cei doi copii și pe Maica Domnului, care semăna cu Gerónima, se sculă și se duse agale spre *Orgaz*.

— Tocmai, — mormăi el, puțintel aplecat înainte, — aceeași multilateralitate... A, uite ceva nou, colo, în colțul din stînga, în spatele băiețașului dumitale : e noul dumitale prieten, despre care mi s-a vorbit ?

— Întocmai.

— Vorba ceea : nici o casă îmbelșugată fără tonsura ei. Dar ce expresie visătoare, messer Domínico... Oricum, s-ar putea spune că tabloul mai mult *crește* decît *înaintează*. Nu m-ar mira să crească în șase luni atît de mare încît să nu mai poată fi scos din atelier. Dar are ceva care îmi place : atras, absorbit de subiect, acea veche și frumoasă legendă, cu adevărat mișcătoare, tabloul se dezvoltă, cum s-ar zice, spre trecut, și deci este, în sensul strict al cuvîntului, imposibil de terminat. Curînd am să mai vin să pozez un ceas, dar fără don Martín de Ayala. Într-adevăr, tabloul ăsta e ca un rac : merge înapoi ! Știi ce anume lucruri merg înapoi mai vîrtos ca racul, potrivit unui al doilea proverb ?

Tulburat, mai puțin de întrebare cît de puhoiul acesta de cuvinte, foarte neobișnuit pentru don Pedro, cunoscut ca om flegmatic, pictorul dădu din nou din cap că nu.

— În Grecia se cunosc fără îndoială alte proverbe decît aici, dar totuși... Chiar nu știi ?

El Greco rămase tăcut.

— Făgăduielile, messer Domínico ! — zise don Pedro, articulînd acum, deodată, foarte răspicat.

— Vreți să spuneți că... ?

Judecătorul întoarse tabloului spatele și privi cu o mutră complet lipsită de expresie taburetul. Se vedea că stă în cumpănă dacă să-și satisfacă în continuare dorința de a se odihni. Ceea ce spuse acum fu aproape de neînțeles :

— Te-ai temut că la 25 iulie ai să ai parte de același refuz ca acum o lună ?

Pictorul simți cum îi bate inima. Ca să-i crapi cuiva capul, taburetul acesta nu i se păru în clipa aceea a fi o unealtă nimerită. Dar mînia i se stinse, cînd își dădu seama că inchizitorul făcea desigur aluzie la portretul sfîntului Iacov cel Mare, comandat de el cu luni de zile în urmă pentru ziua onomastică a acelui sfînt. Rușinat de neglijența sa — niciodată nu e omul mai lipsit de apărare împotriva conștiinței propriei vinovății decît atunci cînd aceasta urmează, atît de nemijlocit ca aici, după o jignire din partea celui păgubit ! — se grăbi să bîiguie o explicație (în realitate nu se mai gîndise săptămîni de zile la această comandă), pe care don Pedro o întrerupse, rîzînd din inimă.

— Atunci încheiem o nouă înțelegere, maestre ! *Orgaz* crește de la sine, crede-mă, și o mică întrerupere ți-ar împrospăta forțele. Pe Santiago îl poți picta complet îmbrăcat, în afară de chip și de o singură mînă, de pildă, pentru că nu vreau să-ți procur nopți albe... nu ! Și întrevăd ceva cam de felul acesta : spada roșie a ordinului Santiago în unul din colțurile de sus, dar net separată de celelalte atribute, pălăria de pelerin, toiagul și scoicile. În celălalt colț, poate, stema Spaniei ; sfîntul nostru național are dreptul la asta. Încă ceva : sfîntul nostru de la Compostela este un gentilom și-și răsplătește adoratorii. Poate că n-ai aflat încă de ce e contele de Fuensalida așa de supărat pe mine. Dacă nu mă înșel, animozitatea dintre ordinul Santiago și ordinul Alcántara nu e străină aici. În ultima vreme această atmosferă încărcată a mai fost alimentată de faptul că soțiile cavalerilor toledani ai ambelor ordine s-au luat la întrecere cu prilejul împodobirii celor două statui, cele mai mari, ale sfintei Maria, pentru procesiunea de la 8 decembrie. Regele ia parte la procesiune, ceea ce ațîță și mai mult zelul

cucoanelor, firește. Ca mare-comandor mi-ar face plăcere s-o văd pe soția dumitale în mijlocul cucoanelor care se consacră sfintei Maria de Santiago.

Recunoștința lui El Greco pentru generoasa ofertă — cu privire la locul și ziua reuniunii și la numele doamnelor nobile și burgheze respective, musafirul îi mai dădu lămuriri în timp ce-l petrecea spre ieșire — fu curînd înăbușită din nou de impresia pe care o produsese asupra sa aluzia la *Sfîntul Mauriciu*. Numai neputința în care căzuse din pricina apropierii personale a lui don Pedro îi ținuse în frîu mînia, iar această influență paralizantă o mai resimțea și acum, pentru că nici o clipă nu-i trecuse prin gînd să *nu*-l picteze pe sfîntul Iacov cel Mare. Tabloul îi și apăru în fața ochilor minții : o singură mînă „neîmbrăcată", ieșind, osoasă, dintr-un spațiu negru, iar deasupra acestei mîini i se arătă altceva, ceva mai familiar : chipul lui Esquerrer. dar acest chip nu „visător", așa cum îl numise inchizitorul, ci sever și înăsprit de vigilență, și fără crucea roșie a ordinului Santiago alături, într-un colț ! Inchizitorul ar fi putut să-l respingă din pricina aceasta. Dar ca să urmeze exemplul regelui, nu va avea nici măcar prilejul ! Căci încă înainte de a fi pus prima pensulă pe pînză, El Greco își propusese să nu-l mai lase niciodată să vadă tabloul ; vroia să-l rețină, să-l ascundă tuturor privirilor în hrubele casei ; dar de pictat avea să-l picteze, și ce răzbunare rafinată va deveni acea mînă „neîmbrăcată" împotriva bătrînului cunoscător al nudului, care îi sugerase el însuși ideea !...

Pe acest Santiago îl pictă în mai puțin de trei zile, consumîndu-se la extrem, fără milă, într-o violentă erupție. Continua chiar să lucreze și după ce pleca monahul, pînă în toiul nopții. Înfrigurat, murmura atunci, la lumina lumînărilor, aceleași fraze încurcate pe care

le auzea Esquerrer din gura lui ziua, în timp ce stătea nemişcat pe un scaun, pozînd, uneori citind în gînd din *Moradas** de Teresa de Ávila, alteori citind cu glas tare, aruncîndu-i prietenului său crîmpeie despre însingurarea spirituală şi despre ataşamentul de lume, iar aceste crîmpeie, tonul şi esenţa lor, pictorul le vedea în aceeaşi clipă gata oglindite în poziţia capului de mort, alb ca fildeşul, care sub pensula sa fusese adus în faţă, din beznă. Atunci părea că raportul se inversase, că Esquerrer citea cu glas tare nu din tipăritura in-folio, ci din tabloul în devenire.

Asemănarea, deşi importantă, era mai mică decît cea aşteptată, poate datorită dorinţei prea temerare de a se depărta de franciscanul din tabloul *Orgaz*, dar mai ales pentru că aici nu era vorba de portretul unui chip, ci de cel al unei stări sufleteşti, încremenită în punctul ei culminant şi fixată în culoare! De atribute tradiţionale nici urmă: mantaua fantomatică, în falduri asemenea unor creste de munţi învăluite de ceaţă, putea să fi fost purtată de orice alt mucenic, nu numai de cel decapitat în timpul domniei lui Irod Agrippa*, ca fiind primul dintre apostoli. Pălăria şi scoicile lipseau; misterioasa diagonală din dreapta jos era un toiag de pelerin, dar şi un braţ de cruce, sau o halebardă, sau o carte cu paftale grosolane, închise peste partea opusă cotorului. Trebuia să fii prea robit de speculaţii simbolice, dacă voiai să te mai gîndeşti la sfîntul Iacov cel Mare, unul dintre „fiii tunetului", care apărea aici la lumina fulgerelor şi norilor de furtună cu sclipiri violete, iar diagonala devenea deodată nu carte, nici toiag, nici braţ de cruce, nici armă, ci un fulger lat! Mîna dreaptă, ieşind dintr-un triunghi gol de sub veşmîntul drapat şi strecurîndu-se spre primul plan, părea rînd pe rînd o gheară de pasăre, un *ex voto** de ceară pentru cea mai
 înfiorătoare dintre toate mutilările sau limba

despicată în trei a unui diavol domiciliat sub veşmînt, la şale ! Dar, în primul rînd, ceea ce îl lăsa pe privitor într-o nesiguranţă atît de penibilă era chipul. Era — de îndată ce te sustrăgeai impresiei care pătrundea, poate, mai adînc decît oricare alta : o impresie de irealitate elementară, ca cea a imaginilor din vis — chipul unei victime, dar totodată şi cel al unui demiurg inaccesibil ; un chip, care părea că de teamă clipeşte din ochi, dar care sugera totuşi mîndrie, rigiditate şi frămîntare. Se citea pe el durere, şi o impenetrabilă ironie diabolică ; ochii priveau cercetător, autoritar, dar creau o aparenţă de mare slăbiciune. Forţe tainice se ţineau reciproc în echilibru şi, deoarece echilibrul putea fi conceput la fel de bine ca punct de cotitură şi ca moment hotărîtor pe drumul suferinţei, nu era de mirare că El Greco se gîndea tot timpul la posibilitatea de a-i procura lui Esquerrer, prin acest tablou, noi îndemnuri la meditaţii ! De vorbit nu-i vorbi despre asta. După terminarea pînzei vorbi despre importanţa ei pentru arta lui, încercă să-i explice franciscanului că toate acestea sînt o surpriză chiar şi pentru el însuşi şi că, obosit de clasicitatea formalistă, căutase haosul, nesocotind legile formei, pentru a le redescoperi într-un mod mult mai subtil în ceva care mai vorbea, şi ca arabesc, propria sa limbă antrenantă. Scoase la iveală tablouri mai vechi, făcînd comparaţii şi ţinînd lecţii şi aiurînd — şi îi fu dat să afle, spre spaima sa, că Esquerrer avea o atitudine mult mai negativă faţă de portret decît îl crezuse în stare.

— Are în el ceva din iad sau din purgatoriu, — zise călugărul şovăind, după ce discutaseră amîndoi ce ar putea face cu tabloul.

El Greco pomenise numaidecît de hrube.

— Poate că l-aş putea valorifica cel mai bine ca studiu preliminar pentru *Deschiderea peceţii a cincea,* despre care mi-ai vorbit. La

Escorial am văzut un chip al lui Santiago, făcut de Navarrete...

— Care cu siguranță că v-a plăcut mai mult! Se vedea decapitarea sfîntului? Paloșul era roșu de sînge?

Esquerrer se grăbi să îndrepte greșeala, asigurîndu-l că deosebirea de valoare artistică bate destul de mult la ochi, numai că totul e încă prea neobișnuit la el, un om fără prea multă pregătire în asemenea lucruri, după cum trebuie să recunoască.

— Știți la ce m-am gîndit tot timpul, față-n față cu tabloul în devenire? Și asta dovedește totuși că am simțit, cu siguranță, intenția dumneavoastră. Iată: că pentru prima dată Teresa de Jesús este dezminţită, acolo unde, în descrierea vieții ei, neagă posibilitatea de a găsi un suflet înrudit! Singurul lucru, scrie ea, în stare să-i procure, poate, oarecare mîngîiere, ar fi să adreseze cuvîntul cuiva care a suferit aceeași tortură spirituală ca și ea. Admite însă că lucrul acesta este cu neputință; admite că n-ar fi înțeleasă dacă s-ar tîngui de jalea ei. Acest Santiago, însă, ar înțelege-o... Nu vorbesc, firește, despre propria mea persoană. Dar Teresa și Juan de la Cruz au murit, messer Domínico. Prin Spania bîntuie iarăși vechiul spirit mărginit, care nu știe să se înalțe deasupra formei consacrate, de aceea mă întreb: acest tablou, oare pentru cine...

— Pentru nimeni. Pentru mine însumi. Nu, pentru nimeni! Am de gînd să-l ascund!

— Să-l ascundeți?

— De aceea am vorbit adineaori despre hrube! Iar dumneata ai vorbit despre iad; se potrivește, pentru că beciurile mele sînt pentru mine *Civitas Dei** și *Civitas Diaboli** în același timp! Ai să vezi: trebuie să-mi dai ajutor la transport! Tabloul ăsta m-a învățat că faima nu e nimic, că e mai puțin decît nimic...

— Dar n-aveţi prieteni, sau confraţi întru artă, care ar vrea să-l admire...?

— Nişte porci! — rîse strident omul mai vîrstnic, ducîndu-se înspre *Santiago* şi trecîndu-şi un deget peste verniul în curs de uscare, — din aceste mărgăritare vom face o comoară subterană, fray Francisco, pe care să n-o poată găsi nici cel mai dibaci *zahorí**! Crezi într-adevăr că aş vrea să-l văd pe Diego de Astor sau pe Preboste că stă în adoraţie în faţa lui? Sau pe mătuşă-mea? Sau pe... Nu, nu, — strigă el, ridicînd în mod exagerat mîinile, ca pentru a implora iertare, — despre asta prefer să tac; dumneata m-ai învăţat. Dar ştii că în ochii Gerónimei dumneata eşti un viitor sfînt Francisc? O mie şi cinci sute de ducaţi, padre!! Linişte, am tăcut... Ştii că tabloul ăsta e o comandă a unui inchizitor toledan?

— Nu ştiam, — zise Esquerrer, privindu-l pe pictor cu oarecare îngrijorare.

— E aici, în tabloul *Orgaz*, dar n-are habar de planul nostru! Uite, dacă-ţi vîri degetele aici, în stînga, după lemn... eu la dreapta... o pînză deasupra, pentru cazul că ar umbla cineva prin casă... Nu, de inchizitori nu mi-e frică; sînt un grec curajos, ar spune Ayala... Moya de Contreras e un ticălos, un păianjen gras în plasa lui... un păianjen roşu cu cruce...

Îl ridicară pe *Santiago* şi îl scoaseră din atelier. Se lăsa seara; în încăperile vecine era întuneric. În timp ce călugărul aştepta cu tabloul pe scara în spirală, cea de piatră roşie, El Greco se mai întoarse ca să ia o făclie, cuprins încă de exaltarea sfidătoare, cu care se străduia să înăbuşe un sentiment surd, de neîmplinire. Cauza acelui sentiment era în mai mică măsură admiraţia lui Esquerrer, la început absentă şi după aceea manifestată prea ostentativ, cît mai ales întrebarea ivită acum în minte: ce are de făcut în continuare, după această piatră unghiulară, care avea să fie alăturată altor pietre, într-o ruină veche...?

VIII. EL INFIERNO

O zi fără Francisco Esquerrer devenise o excepţie în viaţa lui. Aproape că-i făcea plăcere să stea de vorbă cu alţii despre călugăr ; încercă într-o zi acest lucru cu Gerónima, faţă de care, cu toate că în ultima vreme se cam înstrăinase de ea, simţea o tandreţe neobişnuită cînd o vedea încă de dimineaţă umblînd pe lîngă el, tăcută şi devotată, în rochia ei luxoasă de mătase neagră. Calm şi în expresii lesne de înţeles, îi explică semnificaţia vizitelor lui Esquerrer. Faptul că acestea nu erau în legătură cu candidatura la terţiari, şi încă şi mai puţin cu un nou *Sfîntul Francisc,* fu compensat în ochii ei de invitaţia lui don Pedro, despre care El Greco vorbi acum cu ea pentru prima dată în amănunt : reieşea în mod limpede că în cercurile distinse, totuşi, nu era dispreţuită ; nu tuturor femeilor burgheze, nici chiar căsătorite legitim, nu li se îngăduia să ia parte la împodobirea unei statui a sfintei Maria !

Atmosfera era atît de plină de ameninţătoare plictiseală în acea zi de 23 iunie, încît El Greco folosi cu mare plăcere prilejul de a gusta distracţiile cucernice, pe care, în Spania, Joia verde, *Fiesta del Corpus**, le oferă într-un număr copleşitor. Slujba de dimineaţă, celebrată de arhiepiscopul Gaspar de Quiroga,

și spectacolele eucaristice de după aceea, îi creaseră o stare de spirit datorită căreia dori să vadă mulți oameni, veșminte, mișcare, lumini scînteietoare, cu toate că mai tîrziu, în timpul mesei, îl așteptau nesfîrșitele conversații despre acele solemnități, mai ales cu Juan de las Cuevas. Lucru curios : scenele din mitologia greacă, pentru care Covarrubias își bătuse atîta capul, fuseseră eliminate cu totul din *autos sacramentales*. Nici Prometeu, nici Deucalion și Pira, care să arunce pietre fermecate, nu-i îngroziseră pe spectatori, nici nu-i încîntaseră. Cumnatul lui El Greco, acum destul de suportabil — pesemne pentru că Gerónima îl pusese la curent cu „reabilitarea" ei — avea gata pregătită o explicație. După părerea lui, înlocuirea legendelor grecești prin episoade din Vechiul Testament însemna că dările aveau să fie reduse ; teoria nu era chiar a lui, pentru că El Greco o auzise în ziua aceea din cinci alte guri. Anume, în ultima clipă, ideile eruditului canonic fuseseră înlocuite prin motive ușor de recunoscut din *Los Nombres de Cristo* *, noua carte a lui Luis de León, oaspetele recidivist al temnițelor inchizitoriale, dar de scurt timp protejatul marelui-inchizitor De Quiroga. De aceea, faptul că arborele lui Ieseu și pîinile lui David * fuseseră preferate taurului jertfit de vicleanul hoț al focului însemna nu atît un simț religios sănătos, cît mai ales o nouă victorie a partidului lui De Quiroga asupra camarilei lui Granvelle ! Astfel se micșora șansa unui război cu Franța și cu Anglia, ceea ce ar fi avut la rîndu-i drept urmare că țesătoriile de mătase ar fi respirat mai ușor, datorită unei fiscalități mai puțin apăsătoare. Toate acestea, Juan de las Cuevas le povesti plescăind cu limba și pătîndu-și cu mîncare superbul costum. Mai rosti și un toast în sănătatea regelui, apoi plecă împreună cu întreaga familie, ca să se ducă să vadă marea procesiune, în care aveau să treacă și destui monștri, uriași și balauri (de carton) — în-

vinşi prin jertfa nesîngeroasă a noii Ligi * — pentru ca cei doi băieţi să aibă ce comenta luni de zile.

Rămas în casă, artistul deveni cu atît mai conştient de dorinţa lui de viaţă şi de mişcare. Blestemă neliniştea, pentru că nu prea se întîmpla des să rămînă în casa aceea mare singur cu cîţiva vechi slujitori. Încercă să citească, dar nu putu să-şi adune gîndurile. Să se ducă în atelier ? La tabloul *Orgaz* oricum nu mai putea picta deocamdată, şi numai cînd se gîndea la *Santiago* îl copleşea o mare oboseală. Fără îndoială, se închisese prea mult timp în atelier : cu sine însuşi, cu Esquerrer, cu convorbirile lor. O clipă se surprinse că doreşte să nu-l mai vadă niciodată pe călugăr. Şi nu era prima dată cînd îşi dădea seama de acest lucru : încă în aceeaşi dimineaţă, cînd vorbise cu Gerónima, fusese ca şi cum ar fi anunţat o despărţire, o renunţare, întîi la secretele care îl legau de acel prieten, iar mai tîrziu la însuşi acel prieten. Şi resimţi aproape o dezamăgire cînd îşi dădu seama că Gerónima vedea lucrurile numai aşa cum dorea el, că nu făcea propuneri şi că nu părea să aibă nici o părere personală despre vizitator...

Aşteptă pînă după vecernie, pînă după ora cinci. În *Vega* acum era bîlci, dar fără să scadă prea mult hărmălaia de pe stradă, atît de mulţi oameni plecaseră de acasă în acea zi de mare sărbătoare estivală. Pe la cinci şi jumătate ieşi din casă, ca să se îndrepte, prin faţa sinagogii *Del Tránsito*, spre *calle de Juan de Dios*, care ducea spre biserica *Santo Tomé*.

Nu se putea să nu fie şi un grăunte de adevăr în susţinerile mătăsarului, pentru că niciodată nu-i bătuseră la ochi atît de tare ca în ziua aceea semnele unei apropiate răscoale împotriva regimului Granvelle. Pe străzile ticsite de lume răsunau strigăte furibunde : poporul cerea demiterea favoritului şi îi blestema pe toţi străinii aflaţi la putere, îndeosebi pe ami-

ralul Doria, care la Curte tot mai amenința să-l înlăture pe Santa Cruz, eroul atît de iubit de popor. Murdăria și gunoiul prin care fu nevoit El Greco să înoate era alcătuit în unele locuri numai din pamflete călcate în picioare ; și băgă de seamă că distribuirea acestor manifeste — citise unul din ele, care îndemna pe față la omor — se făcea cu mult mai puțină precauție decît altădată. Pînă atunci propagandiștii se deghizaseră în negustori de indulgențe sau în vînzători de mațe de îngeri, binecuvîntate de eremiți, dacă nu chiar produse de ei (în ultima vreme aceste benzi sfinte fuseseră dealtfel interzise de Sfîntul Oficiu). Mulțimea unduia încolo și înapoi, asudînd, mestecînd, glumind, ciorovăindu-se, într-o stare de libertate neamenințată decît de pretențiile cerșetorilor. Trupe de *moriscos* ieșiseră din cazărmi și se instalaseră la umbră, pe lîngă case. Păpușarii provocau blocări de circulație. Lecticile erau rare, sacagiii numeroși, prostituatele fără număr. Pictorul fu martor la o scenă deșănțată, în apropiere de *Santo Tomé* (unde avea să fie instalat tabloul său *Orgaz* !) ; un grup de soldați siliră pe cîteva femei de stradă să-și schimbe straiele cu cele ale unor „proscrișii", care tocmai treceau : niște oameni condamnați de Inchiziție, care nu aveau voie să iasă din casă decît purtînd un *sanbenito* galben, cu cruce roșie. După cîteva minute femeile dansară pe stradă, pe jumătate despuiate, cu cîte un *sanbenito* în jurul șalelor. Nimeni nu protestă, nimeni nu interveni.

Pe *calle de San Marcos*, o stradă îngustă, nu departe de Primărie, artistul fu oprit de un grup de invalizi din campania din Portugalia, care în îmbulzeală, prefăcîndu-se că sînt ei înșiși înghesuiți, îl lipiră de o fereastră zăbrelită situată la mică înălțime, și-l ținură așa pînă le dădu ceva de pomană, care ar fi fost desigur mai mică dacă pictorul ar fi avut spada la el. După ce-și mai bătură cu prisosință joc

de accentul lui grecesc, El Greco își continuă drumul printr-o mulțime alcătuită în aparență numai din derbedei de cea mai joasă teapă. Dar totul se schimbă repede, ca într-un caleidoscop ; pictorul nu se afla într-un cartier de răufăcători, ci pe *calle de San Marcos,* unde, printre balcoane și bovindouri înalte, ca niște cuiburi lunguiețe de rîndunele, se vedea înălțîndu-se, pe planul din fund, flеșa catedralei ; nu mult după aceea trecu pe lîngă el, pe o porțiune altminteri cu totul pustie a străzii, un convoi lung de dominicane, ca niște sicrie mari și albe, cu bonete negre.

În piața din fața Primăriei căldura era încă înăbușitoare. El Greco izbuti, cu destulă greutate, să scape din strînsoarea mulțimii îmbulzite, și pătrunse într-o ulicioară care dădea pe *calle de Santo Tomé.* Acolo unde se termina *calle de Juan de Dios,* pictorul o luă pe o ulicioară la dreapta, unul din drumurile de legătură dintre cartierul de la nord de sinagoga Del Tránsito și podul San Martín.

Pe clienții din cîrciumioara în care intrase îi văzu mai întîi ca printr-un văl ; ochii, plini de soare, îi zvîcneau. Ajunsese aici printr-o inextricabilă rețea de cărări, care începea la stînga, în fundătura aceea părăsită, chiar de lîngă un podeț de piatră dintre cele două rînduri de case ; își aminti de două curți interioare, acoperite cu iarbă, complet pustii, în afară de cîțiva copii soioși, apoi de un pasaj strîmb, de uși și grile, și de umbrele crenelate ale acoperișurilor, proiectate foarte departe. Cîrciuma nu era o clădire de sine stătătoare, ci o banală intrare boltită, sub o stemă ștearsă a Regilor Catolici * — mănunchiul de săgeți ajunsese să semene cu un snop de grîu ! — avînd în spate o încăpere și mai banală, din care venea un fel de mormăit languros, alternînd cu tînguirea unei ghitare. Pardoseala era foarte denivelată : patru trepte și diferite por-

ţiuni în pantă le şi lăsase pictorul în spate; legume în stare de putrefacţie infectau atmosfera. Era unul din buricele prost spălate de pe trupul oraşului Toledo; asemenea localuri se întîlneau peste tot, în mijlocul cartierelor mănăstirilor, printre palate şi clădiri administrative.

După ce intră în cîrciumă, El Greco se aşeză pe o bancă şi comandă vin unui patron cu înfăţişare de hoţ de buzunare. Încet-încet, ochii i se limpeziră. Lîngă el stătea pe bancă un om cu faţa neobişnuit de albă şi citea un pamflet; alături, doi catîrgii, somnoroşi sau beţi; cîteva tîrfe obosite, cu feţele sulemenite, se pierdeau, încă şi mai amărîte, în umbră, pe banca următoare; în sfîrşit, într-un colţ, de unde se auzea muzică şi zornăit de zaruri, se mai afla un grup de derbedei, care scuipau de zor şi-şi alăturaseră spinările late, formînd un cerc închis; în partea opusă puteau fi văzuţi un ţăran din Lagartera, uşor de recunoscut după costumul lui brodat cu argint, şi cîţiva cerşetori. În fund se conturau două uşi: prin una din ele patronul intra şi ieşea, iar cealaltă, în faţa căreia stăteau pe scaune jucătorii în jurul unui butoi, era închisă.

Dintr-o dată uşa a doua se întredeschise şi prin ea trecu un tînăr brunet şi slăbănog, ţinînd în mînă o oală mare de noapte. Veni mai în faţă, cu piciorul drept dezgolit şi cu un bandaj în jurul gleznei, se eliberă de un braţ care, ieşit din grupul jucătorilor în zaruri, voise să-l reţină, şi se duse spre uşa exterioară, trecînd pe lîngă El Greco. După cîteva clipe se întoarse cu oala goală.

Tînărul clătina neîncetat din cap. Gîtul lui gol lăsa să se vadă o guşă vînătă. Între nasul ascuţit şi bărbia aproape absentă îi ieşeau din crăpătura roşie a gurii mereu aceleaşi cuvinte, aproape de neînţeles din pricina zgomotului. Lucrul cel mai izbitor pe chipul lui erau ochii, atît de prosteşte bulbucaţi, încît părea că masa creierului, nemaiîncăpînd în occiputul prea

îngust, se revărsa, licărind, prin două găuri. El Greco fu puternic impresionat de această apariţie monstruoasă.

Băiatul stătea acum pe o bancă, între doi cerşetori. Primul cerşetor era un bătrîn maiestuos, a cărui faţă cu barbă albă avea o expresie între uimire şi mînie arogantă. Celălalt avea faţa brunetă, ciupită de vărsat, prefăcută şi vicleană ; ceva mai bine îmbrăcat decît bătrînul, era înfăşurat într-o manta ruptă în cinci-şase bucăţi, ţinute la un loc în jurul mijlocului de o funie destrămată şi care îi luneca mereu de pe umeri. Din cînd în cînd bătrînul se scărpina cu o mînă.

El Greco încercă zadarnic să-i atragă tînărului atenţia ; în cele din urmă se sculă în picioare şi se duse spre băiat. De aproape, faţa băiatului părea murdară, bătrînă şi rigidă, în ciuda faptului că tremura fără încetare. El Greco se aplecă şi, apucînd mîna care se şi întinsese spre oala de pămînt ars, îl întrebă :

— Vrei să cîştigi bani ?

— L-am văzut pe rege pe un cal alb, — bîigui băiatul, fără să se uite la pictor.

— Cum te cheamă ?

— Isidro de la Barra, — răspunse, în locul băiatului, cerşetorul cel tînăr. — Ce ai cu el, *señor* ?

— Vreau să-l pictez. Poate să cîştige ceva bani din asta.

Omul îşi înghionti colegul.

— Atunci îl luăm cu noi, *señor ;* e tîmp de tot. Dar poate vrei să ne pictezi şi pe noi. Baltasar stă liniştit, cînd n-are mîncărime, şi eu în orice caz. Şi atunci ţi-l aducem cu noi şi pe Isidro, dacă înălţimea ta ne spui unde-ţi putem găsi preacinstita locuinţă. Sau îl lăsăm pe Isidro acasă şi venim numai noi doi, de pildă ca modele pentru sfinţii Petru şi Pavel. Ce zici ? Peste trei săptămîni...

Dar convorbirea lor liniştită fu deodată tulburată. Cu greu mai avu pictorul posibilitatea de a-şi da adresa şi de a-l asigura pe Isidro

că are să-l picteze alături de un cavaler pe un cal alb — parcă îl și vedea pe *Sfîntul Martin cu cerșetorul,* dar și spre bătrînul Baltasar aruncă priviri lacome ! — căci fusese înconjurat de patru sau cinci dintre jucătorii de barbut din colț. La început se adresaseră omului cu fața albă, care îi încredințase că Isidro va fi pictat în chip de Ioan Botezătorul ; acum însă veni la rînd chiar pictorul. Se apropiară de el cu plecăciuni zgomotoase, iar el băgă de seamă că venise și patronul. Zarva păru însă să se liniștească în clipa cînd oferi de băut și cînd se arătă dispus să deseneze, cu o bucată de cărbune, pe niște ouă aduse de patron în vederea unui dans al ouălor, capul lui Granvelle, al regelui, al lui Santa Cruz, al amiralului Doria și ale altor fețe simandicoase ale regatului. Pardoseala putredă avea destule găuri, pentru ca să împiedice dansul, susținu cîrciumarul, dar ceilalți stăruiră, dorind să stimuleze generozitatea lui El Greco prin acest spectacol de îndemînare, dar și de viziune politică, deoarece era vorba să-l dea afară din cerc pe Granvelle și pe Doria și să-l pună în centru pe Santa Cruz. Grecul tocmai schițase pe un ou chipul lui Filip al II-lea, — în timp ce bătrînul Baltasar îl urmărea cu ochi critici peste umărul stîng, iar cel cu pamfletul, care, crezînd că desenul va deveni o caricatură ucigătoare a lui Granvelle, îi sîsîia satisfăcut peste umărul drept, și abia se înșirară și celelalte efigii albe și ovale ale oamenilor de stat în cercul mare unde golanii urmau să-și încerce puterile, — cînd ușa din colțul lor se deschise larg și o voce poruncitoare ceru oala de noapte. Isidro se repezi, dar ușa rămase deschisă, oferind astfel o privire generală spre *caballeros,* cum erau numiți cei chinuiți de nevoi firești. El Greco simți pe dată cheful de a schimba localul acesta strîmt pe încăperea din spate, unde cu siguranță că avea să găsească mulți cunoscuți, chiar un prieten, fie și un prieten

dispus poate să mai facă o bucată de vreme pe dușmanul.

Într-adevăr, din camera din spate, luminată slab de o fereastră scundă, îl privea, nu fără răutate, capul de fanatic al lui don Martín de Ayala! Gentilomul se găsea în tovărășia a șapte inși, pe care El Greco nu-i recunoscu; dealtfel, unul dintre ei purta o mască neagră, iar altul era în clipa aceea invizibil, căci stătea într-un colț. Cu oarecare greutate, pictorul se sustrase dansului ouălor; un semn făcut cîrciumarului, ca să desfunde încă o sticlă, îi deschise drum liber. Prestigiul lui Ayala — El Greco îi auzi șoptind ceva despre *el Limpio* * — părea a nu fi străin de considerația lor.

— M-ai găsit — zise Ayala, extrem de sumbru, ațintindu-și cu îndărătnicie ochii asupra superbei lame din fața lui, un obiect de familie, fără îndoială (Tomás de Ayala, fratele bunicului său, fusese unul din cei mai renumiți spadasini din Toledo), care, cum odihnea așa, pe masă, conferea întregii scene o atmosferă de tribunal secret — m-ai depistat într-unul din ultimele ascunzători folosite de *Los Reyes Católicos*. Mă silești să-ți fac cunoștință cu niște bărbați aleși, care nu apar în tabloul *Înmormîntarea contelui de Orgaz* și care totuși, în virtutea încrederii contelui De Fuensalida... sînt în stare...

Era beat. Ca toți spaniolii, Ayala nu întrecea niciodată măsura, dar de la al doilea pahar i se urca la cap. Întrucît pictorul băuse la cîrciumă trei, nu spera să rețină nici măcar un singur nume, din cele pe care Ayala i le debita, gesticulînd cu mîna lui zveltă. De asemenea, nici fețele acelor oameni parcă nu voiau să se desprindă de întuneric: păreau fixate de mediul ambiant, încadrate de panourile pereților, de ușa care ducea spre partea dosnică a casei și de un chepeng mare pătrat, cu belciug de fier. Chipul mascat, căruia nu-i

fusese prezentat, părea să fie Inés de Torres, în haine bărbătești, în capul gol. Ceilalți, dimpotrivă, purtau pălării mari, trase peste ochi; cei mai mulți dintre ei stăteau cu spatele spre ușa prin care intrase El Greco. Unul din ei își ridică încet capul; atunci se produse fenomenul neașteptat că umbra orizontală a borului pălăriei, urcîndu-se pe obraz în sus, făcu loc unei alte umbre, care, verticală și îngustă, delimitată mult mai neregulat, părea că pătrunde în obraz în locul unde ar fi trebuit să se afle nasul. Necunoscutul rîse scurt și zise:

— Cred că ne cunoaștem, *señor*.

Trecură cîteva clipe, iar necunoscutul îi mai aduse aminte lui El Greco de grindină și de un ajutor dat pe un drum impracticabil, pînă să înțeleagă pictorul cine se afla aici în fața lui. Dintre soldații aragonezi, care vizitaseră odată cu el Escorialul, mai recunoscu atunci numai doi; ceilalți trei aveau cu totul altă înfățișare: erau mai puțin grosolani, bine hrăniți, șireți și atenți. Fără îndoială, chipul comandantului aragonez era și mai respingător încă decît cel al lui Isidro de la Barra; rana, împărțită în două de osul nazal mutilat, era înconjurată de bube și negi; trăgea aerul hîrîind, printr-o crestătură, prea vie ca să fie orificiul nazal al unui cap de mort și prea alungită ca să fie ochiul scurs al unui ciclop. Îi fusese oare scris, lui El Greco, să întîlnească în acea zi numai asemenea dezmoșteniți? Dar se gîndi la Manusso Theotocópuli, sașiu, la mătușa Eufrosina, cocoșată, la Covarrubias, cel cu gura strîmbă: de fapt, avusese întotdeauna astfel de infirmități în anturajul său imediat, numai că nu vroise să le dea atenție, voise să vadă realitatea prin ochelarii schemelor renascentiste. Atît de irezistibil îl cuprinse pofta de pictat — nebunește, o fantezie de urîțenii superbe — încît fu cît p-aci să sară în sus ca să-și ia rămas bun.

După ce aragonezul îi povesti pe scurt lui Ayala vizita la Escorial (cu care prilej cavalerul crezu că tabloul *Orgaz* fusese cel primejduit de

grindină, nu *Mauriciu*, ceea ce păru să-i facă o deosebită plăcere), trecu dintr-o dată la Antonio Pérez și la prințesa de Ëboli, pe un ton degajat, care părea să ascundă însă alte gînduri ; astfel, grecul mai putu adăuga la recent descoperita lui colecție de infirmități corporale și această imagine vagă din trecut : prințesa chioară, pe care o pictase cîndva...

— Bunul plac al Inchiziției — exclamă Ayala, lovind cu spada în masă — este primul lucru pe care îl vom frînge, și nu numai în Aragón. Schimbări radicale, ... vor cădea capete...

În timp ce aragonezii zîmbeau silit, atît Inés de Torres cît și unul din ceilalți trei bărbați, cel care stătea cel mai aproape de Ayala, se grăbiră să-l întrerupă, privindu-l chiorîș pe grec. Bărbatul zise cu un puternic accent portughez :

— Am auzit că regele Filip a pus să i se aducă din Portugalia la Escorial lemnul trebuincios pentru sicriul său : chila unui galion vechi...

— Simbolic ! — exclamă Ayala, răsucindu-și mustața, cu un rîs plin de mîndrie — Portugalia și Aragonul, *señores*, sînt cei doi clești de fier... Pe sfîntul Ildefonso, îmi vin în cap tot felul de idei ; dacă ar fi capelanul meu particular aici l-aș pune să le aștearnă pe hîrtie ! Iar mai tîrziu, le-aș tipări, în volum de lux, iar dumneata, dragă Domínico, ai face vinietele... Cum numeau părinții apostolici și apologeții reîntoarcerea tuturor lucrurilor... ?

— Te gîndești la *apokatostasis panton* a lui Origene ?

Portughezul îl măsură pe artist, cu o privire rapidă, dar pînă să poată spune ceva, Ayala continuă, fără s-o ia în seamă pe Inés de Torres, care pusese mîna pe brațul lui.

— Analogia dintre prezent și trecut prea sare în ochi ! Fraților, culorile Aragonului să nu fie acoperite de cele ale înfiorătoarelor *sanbenitos !* Taci, eu am cuvîntul ! Te așteaptă o problemă onomastică ! Onomastică... „Genealogică“ n-ar fi cuvîntul just, afară numai dacă prin genera-

ţii... Înrudire pe bază spirituală... Am să formulez problema clar. Cine îmi poate arăta deosebirea dintre melodioasele nume feminine Juana şi Ana ? Această deosebire nu există. Există tot atît de puţin ca între Maria şi o altă Marie ! Căci ce ne învaţă istoria ? Juana de Aragón, luaţi seama, voi, mercenari aragonezi, mama nemaipomenitului tiran Carlos, toledană de origine, se găsea în detenţiune, cînd propriul meu bunic, Pedro de Ayala, împreună cu Juan Padilla şi douăzeci de mii de toledani viteji, s-au răsculat împotriva strîngătorilor de biruri şi au săvîrşit cele mai de necrezut acte de eroism. Şi ce vedem azi ? Juana, milostivească-se Dumnezeu de sufletul ei credincios, a devenit Ana : Ana de Mendoza y la Cerda, prinţesă de Éboli,... şi ea în detenţiune ! *Nomen est omen* *. Dar eu merg mai departe, *caballeros*. Am vorbit despre Maria, despre două Marii. Am vorbit oare despre María Pacheco ? Desigur că am vorbit despre această eroină ! Timp de şaisprezece luni ne-a apărat oraşul împotriva unor vasali şi curtezani împuţiţi, după ce soţul ei, Juan de Padilla, căzuse la Villalar * ; a făcut să sîngereze capetele unor Silva şi să bată prin iubitul nostru oraş vîntul republicii ; pînă cînd a fost nevoită şi ea să se plece unor forţe superioare şi a fugit... în Portugalia ! Acolo a murit. Acolo *nu* a murit, cîini necredincioşi ! Turci blestemaţi, acolo a înviat din morţi, luînd după mai bine de cincizeci de ani chipul prea-fericitei, care e mai presus de orice laudă şi care sîngerează din Rănile Domnului...

— Maria da Visitação — completă unul din cei trei bărbaţi, care de cîtăva vreme se străduia să-i astupe lui Ayala gura, în timp ce aragonezii îşi împingeau scaunele sau, gînditori, prindeau muşte — dar acest *caballero* ştie asta, don Martín...

— Ba nu ştie ! — se răsti contele, dînd-o deoparte pe Inés de Torres — este un grec neştiutor ! Întîmplarea l-a adus aici... Păi v-am mai spus că e om de încredere... Pe *Virgen del*

Pilar * ! Nu mă las dus de mînă de niște turci, nici nu admit să-mi atragă atenția niște blestemați de turci că trebuie să fiu precaut ! Asta e prietenul meu Domínico... Are să afle totul...

— Desigur, are să afle, don Martín — zise celălalt calm, sfredelind cu ochii pe cei ai certărețului — atunci de ce nu-i povestești cum ai ajuns să-ți frîngi brațul ?

Ayala se rezemă de spătar, palid ca un cadavru, și-și dădu ochii peste cap.

— Sînt turci și circumciși portughezi, care nu știu nici măcar ce înseamnă a lupta... *El Gran Capitán* * i-ar învăța, dar ei nu vor să se întoarcă în trecut, se cramponează de clipa în veci fugară... *Florinda !* — strigă el, îndreptîndu-se brusc din spate și apucînd-o pe Inés de mînă ; apoi spuse de două ori la rînd, răspicat, dar aton, cu un zîmbet melancolic : — Florinda este Spania violată...

— Era la *Posada de la Sangre*, don Martín, — zise omul, la fel de calm și de semnificativ.

— Regele Sebastián * are să se întoarcă din țara necredincioșilor și are să-și asmută cei doi lei asupra voastră, turcilor...

Dar deodată se calmă, — chiar și ultima observație, rostită pe un ton naiv-ironic, fusese lipsită de caracterul agresiv al celor precedente, — începu să se joace cu mîna prin gulerul de dantelă mototolit și bîigui, pe un ton aproape copilăresc de blajin și totuși ca și cum ar fi gîndit absolut singur această întrebare :

— Domínico, vrei să auzi cum am luat apărarea Imaculatei Concepțiuni ?

Cu o privire care indica un acord cu ceilalți, El Greco se grăbi să se încredințeze că n-ar vrea să audă mai bucuros altceva. Toți se așezară comod, ca să audă povestirea. În aparență trezit complet din beție, Ayala vorbi cu inflexiuni șovăitoare și melodioase ale vocii și cu un zîmbet dulceag sub mustața în furculiță. Era evident aici o falsă pudoare ; tot timpul ieșea la suprafață o nuanță de fanfaronadă de sub cochetăria afectată, cu care găsise cu cale

să trateze cîteva probleme, mai curînd penibile, din fiziologia fecioarelor, probleme care jucaseră un rol în aventurile lui. De cîte ori dădea, cu acest prilej, peste vreo chestiune teologică dificilă, îi sărea în ajutor unul din portughezi — toţi trei se dovediseră, rînd pe rînd, după accentul lor, a fi portughezi — şi nu era un ceremonial deşert, pentru că sămînţa certei de la *Posada de la Sangre* nu fusese, nici mai mult, nici mai puţin, decît pasajele şocante, aproape prea excentrice pentru a putea trece drept eretice, din scrierile lui Francisco Sánchez, profesor la universitatea din Salamanca, ţinut încă în temniţă de către Inchiziţie. O bună bucată de vreme, zăpăceala impetuoasă din capul acestui învăţat fusese subiectul tuturor conversaţiilor. În marele han din Zocodover, unde intrase Ayala într-o seară, se dezbătea la o masă vecină problema celor unsprezece mii de fecioare, despre care Sánchez susţinuse că nu fuseseră decît unsprezece. Argumentele lui fură examinate cu toată grija de către cei de faţă, pe baza vechilor martirologii ; dar tonul lor nu-i plăcu deloc cavalerului, iar situaţia nu se îndreptă cînd începură să se lege de altă Virginitate, ţintind mai departe, în maniera dominicană obişnuită, dar cu mult mai multă neruşinare. De fapt dominicanii admiseseră întotdeauna purificarea Maicii Domnului înainte de naşterea ei, ca embrion, prin urmare deosebirea faţă de Imaculata Concepţiune, absolută şi neechivocă, fiind determinată din capul locului de trupul mamei, adică aşa cum o susţineau franciscanii, era minimă şi, privind lucrurile cu precizie, era o chestiune de numai cîteva secunde. Această diferenţă de timp la ştergerea păcatului originar amărîse viaţa multor scolastici, făcuse să duduie prin lume de multe ori *Roma locutus est* *, şi avea pe conştiinţă multe dintre încăierările sîngeroase ale studenţilor spanioli. Vecinii lui Ayala din *Posada de la Sangre* nu aveau însă chef să-şi amărască exis-

tenţa din pricina aceasta ; dimpotrivă, exuberanţa lor spori, şi ajunse la culme cînd unul din ei povesti cazul unui preot pedepsit de Inchiziţie (poate un *alumbrado* * rătăcit, ceea ce părea să concorde cu noţiunea de lipsă de păcat, aşa cum reieşise din acţiunile lui), care pe o fată venită la el la spovedit o încredinţase, după ce abuzase de ea, că e la fel de curată ca Maica Domnului. Întrucît abaterea nu avusese loc în timpul spovedaniei sau imediat după ea, nu putea fi pedepsită decît afirmaţia lui eretică ; cei de faţă lăudară în gura mare Inchiziţia — de spioni nu puteai fi nicăieri sigur — dar continuară să facă haz pe seama neprihănirii fecioarelor care nu sînt fecioare, şi a celor unsprezece mii de fecioare care nu fuseseră decît unsprezece. În clipa aceea intervenise Martín de Ayala.

— Eu sînt obişnuit să-mi fiu singur judecător, — zise cavalerul, cu ton măsurat, dar continuînd să clipească din ochi cu cochetărie ; — sînt cavaler al ordinului monahal Alcántara şi deci legat de al patrulea legămînt : acela de a sluji cavalereşte în orice împrejurări Sfîntul Crin printre Spini ; aşadar nu aveam de ales. Mi-a părut rău de omul acela ; mai tîrziu mi-a părut rău şi de mădularul meu fărîmat. M-am dus spre el, i-am spus cum mă cheamă, şi l-am întrebat calm dacă ştie că San Ildefonso fusese toledan şi că pentru toledani îşi scrisese el tratatul despre *Inmaculada Concepción*. În acelaşi timp l-am fixat cu toată puterea pe care mi-a dăruit-o o viaţă plină de mortificări. Au rîs de mine, Domínico, dar gîndul la Calvarul lui Cristos mi-a fost sprijin. Încă mă mai abţineam să nu mă răzbun. L-am întrebat, în modul cel mai imperturbabil, mai magnific şi mai trufaş, dacă ştie că există femei, şi anume călugăriţe şi prea-fericite care, fără a egala în puritate Porumbelul Imaculat al Sfîntului Duh, se pot totuşi lăuda cu ceea ce nouă, bărbaţilor, numai prin noţiunea mistică a purificării, cum am spus adineaori... Pe scurt, a tăgăduit.

Pînă în acest punct, Ayala își relatase povestea în mod închegat. Poate că i se urcase din nou băutura la cap, sau că nu vroia să mai facă aluzie și a doua oară atît de clar la Maria de Visitação, dar nici nu vroia să renunțe — vorba e că acum cuvintele începură să i se încurce, iar ochii i se îndreptară cercetător către ușa dinspre sala clienților... Nu, ceea ce produsese tulburarea era totuși altceva : o rumoare, dincolo, printre clienții mărunți, un zgomot care începuse să se audă încă de cîtva timp ; toți își dădură seama acum de acest lucru.

Fu o simplă întîmplare că rondul de pază efectuat de *alguaciles* alesese cîrciumioara aceasta pentru o mai îndeaproape cercetare cu privire la comportarea toledanilor petrecăreți. Că aici obișnuiau să se adune bandele de răufăcători, se știa, dar răufăcătorii erau mai puțin primejdioși în cîrciumi decît în afara lor și cu siguranță că rondul ar fi trecut și pe lîngă această căsuță scundă și și-ar fi văzut de drum, dacă un vacarm și un zăngănit îngrozitor nu i-ar fi dovedit că în cîrciumă nu numai că sînt arme, dar că se și folosesc. Unul dintre jucători îi spusese altuia *borracho* *, insultă pe care tocmai se pregătea s-o spele în sînge, cînd *alguaciles* pătrunseră în cîrciumă, cu formula obișnuită :

— În numele regelui, predați armele.

Ceea ce urmă ar fi ajuns poate numai la auzul clienților mai distinși, dacă nu s-ar fi întîmplat ca patronul, cuprins de o panică inexplicabilă, s-o ia la goană, printre cei încăierați, înspre ușă ; aceasta se deschise ca să-l lase să treacă, întovărășit de bătrînul Baltasar, de care nu izbutise să scape la timp : un model de indignare senilă, care gîfîia și înjura și căruia îi curgeau zdrențele pînă la buric. El Greco văzu torsul superb, cu coaste ca de penitent, cu pielea solzoasă plină de pișcături roșii făcute de paraziți, întors provocător cu spatele între ușorii

ușii ; în urma lui clocotea un haos de brațe încăierate, de capete ciocnite sub tichiile lor caraghioase, printre sclipirile cumplite de săbii și *navajas* * și sub bombardamentul cu ouă, venite din colțul de lîngă fereastră, unde fuseseră înghesuiți încet-încet golanii.

Cîrciumarul își propti umărul în ușă și întoarse cheia. Ayala venise ca o furtună în față, ca pentru a-și croi drum, țipînd în extaz :

— Toledanii mei, apărați-vă împotriva nedreptății...

Atunci îl zări pe cerșetor, care își scosese de pe capul gol o pălărie închipuită și o agita curtenitor încolo și înapoi în fața burții dezgolite. Inés de Torres îl trase pe gentilom deoparte. Ceilalți șase se strînseră în jurul cîrciumarului, un om scund, cu niște ochi mici, apoși și inflamați și cu o mustață roșcovană și care cu acest prilej încetă de a mai fi umil, pentru a-și da aere de general.

— *Caballeros,* — șopti el, — nu mai aveți decît un singur drum și acela duce către *Baños.* Prin dosul casei ajungeți în zece secunde, iar ușa de acolo n-o pot încuia.

— Refuz să fug, — zise Ayala.

— Don Martín, nu-ți uita legămîntul și fii cuminte !

Comandantul aragonez, sprijinindu-l pe portughezul care strigase aceste cuvinte, se adresă și el cavalerului și încercă să-l convingă să facă uz de această unică șansă de a fugi ; dar nu obținură decît un lucru : Ayala luă poziție de luptă, ținînd spada în pumnul stîng și făcînd cu ea mișcări scurte, smucite, dar unduitoare. El Greco zise repede :

— Nu facem aici nimic ilegal, *caballeros ;* de ce să nu așteptăm ? Poate că nici n-au observat prezența noastră !

— *¡Mal grado haya Dios !**

Mascatul, adică Inés de Torres, scosese această înjurătură ordinară în clipa cînd se auzi și o izbitură în ușă. Izbitura putea să se fi produs

 întîmplător în focul luptei — niște stridente

ţipete femeieşti dovedeau că lupta continua cu aceeaşi intensitate — dar nimeni nu ţinu seamă de această posibilitate. Totuşi, în comportarea portughezului care vorbise cel mai mult pînă atunci avu loc o schimbare izbitoare. Se înălţă în vîrful picioarelor, trecu, păşind ca pe coturni, pe lîngă Inés de Torres, se îndreptă spre cîrciumar, care se aplecase ca să salte chepengul, îşi încrucişă mîinile pe spate, răsuflă de cîteva ori adînc — toate acestea repede şi precis, ca după un program dinainte stabilit — închise ochii, îi deschise din nou, mari, privind ţintă de sub sprîncenele cît mai încreţite cu putinţă, după care îi zise lui Ayala, pe un ton blajin :

— E aici. Ne porunceşte s-o urmăm.

— Eu nu fug, turc fricos ce eşti !

— E aici. O văd colo, în rochia ei albă, cu gluga neagră, cu mătăniile în mînă. Îi aud glasul, care vă îndeamnă, făcînd apel la Sfînta Inimă *, să vă învingeţi acest simţ pămîntesc al onoarei. Îi simt mîinile, stigmatele roşii... Sîngele se lipeşte...

— Minţi, turcule ! Pedro de Ayala n-a fugit, Martín de Ayala nu fuge ! / *Padilla y Comunidad !* Pe vremea lui nu existau iezuiţi laşi... !

— Aud limpede proorociri privitoare la regalitate, — zise portughezul, stînd drept, nemişcat, cu plămînii umflaţi şi cu mîinile împreunate şi înţepenite, în timp ce ceilalţi se înghesuiau după cîrciumar, care, făcîndu-le semn, coborîse pe primele trepte de piatră, vizibile sub chepeng —, fumegă tămîie prin încăperea pregătită pentru festivitatea de încoronare. Se uită la noi...

„Da, trebuie să fie un iezuit“, îşi zise El Greco cu oarecare mirare, amintindu-şi vag de propria sa tinereţe. Mai liniştit, mai rece şi mai resemnat decît în faţa unei forţe de convingere atît de sistematice ca aceasta nu te puteai simţi... Nici Ayala nu era omul să i se împotrivească ; rezistenţa îi slăbi şi, supus, se lăsă dus de Inés şi de „iezuit“, — a cărui îmbrăcăminte, dealtfel, nu-i trăda calitatea — spre

chepeng, prin care dispărură acum unul după altul, inclusiv cerșetorul Baltasar. Acesta, spre deosebire de atitudinea lui provocătoare dinainte, tremura ca un ogar, cu burta suptă și cu toracele gîfîind. În ciuda obiecțiilor portughezilor, ceilalți îl luară pe Baltasar cu ei ca să preîntîmpine o situație și mai rea. Frica lui de Inchiziție, cu care părea că-i confundă pe *alguaciles*, era atît de mare, încît altminteri ar fi existat primejdia ca protestul lui disperat să semnaleze poliției prezența lor. După ce-i lăsă pe toți să treacă pe lîngă el, cîrciumarul închise chepengul ; în mînă ținea un felinar cu lumînare. Jos găsiră alte trei ; unul îl luă comandantul aragonezilor, altul Inés de Torres, care îl sprijinea pe Ayala, iar pe al treilea artistul, căruia i se alăturase cerșetorul pe jumătate gol.

Nimic nu-l făcea să presimtă primejdii. Totul deveni imagine, pierzîndu-și semnificația prozaică ; chiar și relațiile dintre Ayala și aragonezi — datorită cărora se dovedea că și între Ayala și Fernando de Cisneros exista o legătură bizară și obscură — ce importanță aveau ? Erau modelele lui și nu reprezentau decît niște moduri de grupare picturale, atîta tot ! Cînd coborîse scara văzuse că ceilalți schimbaseră priviri, în legătură cu el, fără îndoială ; prezența lui li se părea suspectă ; dar privirile acelea avea să le fixeze mai tîrziu în culori, să le închidă pe vecie sub verniu ! Aragonezul, și bătrînul Baltasar, care își tîra pașii lîngă el pe dușumele și pe pietre, gîfîind, și Isidro, care morfolea morcovi, îl învățaseră în seara asta unde trebuie să caute de acum înainte figurile lor: sub gunoaie, în mijlocul decăderii trupești, dar și spirituale : rămășițe ale spiritului, care putrezeau în noroi, dar din care avea să se înalțe propriul său spirit, după cum și orașul Toledo era clădit deasupra acestor coridoare cu duhoare de mucegai !

— Linişte, bătrîne ! — îi şopti el cerşetorului, care începuse iarăşi să vorbească despre Inchiziţie — am să te pictez în chip de inchizitor sau de cardinal ! Numai să nu-ţi fie frică.

— Am un fecior în armată, în Flandra — scînci Baltasar, trăgîndu-şi zdrenţele în sus şi aplecîndu-se sub o portiţă scundă, de piatră, care ducea spre o parte mai neregulată a coridorului şi totodată, prin forma lui mai îngustată, mai puţin asemănătoare cu o pivniţă.

— Ai să-l revezi.

Rămăseseră în urma convoiului. În faţa lor se depărtau trei puncte luminoase galbene — felinarele — acoperite mereu de trupurile care înaintau sărind printre mormane de moloz şi de var. Nivelul pardoselii mai coborî puţin, iar pereţii, de chirpici sau de cărămidă străveche, deveniră mai umezi ; apoi, înălţimea, direcţia şi secţiunea deveniră uniforme. Pardoseala era lunecoasă, plină de gropi, aşa încît pictorul şi viitorul său model rămaseră îngrijorător de mult în urmă. Curînd se iviră ramificaţii, nişe, coridoare laterale scurte, apoi şi altele mai lungi. Cotiră pe după un colţ, unde apa picura dintr-o ţeavă de plumb fixată sus, în tavanul proptit cu scînduri tăiate recent cu ferăstrăul. Aşadar coridoarele erau folosite pentru scopurile pentru care fuseseră poate făcute iniţial : pentru fugă. Nu erau beciuri de case, căci nicăieri nu se vedeau uşi, conducte sau puţuri de aerisire. Nu erau rămăşiţele unor vechi sanctuare maure, căci în nici o privinţă nu semănau cu „moscheea“ de sub *Casa del Greco,* unde se afla acum portretul sfîntului Iacov cel Mare. Erau făcute cu simţ practic şi nu prea păreau prea înfricoşătoare, decît pentru bătrînul Baltasar, care se şi vedea torturat de zbirii Sfîntului Oficiu cu toată apa care se scurgea aici de pe pereţi, pînă în gîtlejul lui, pînă în stomacul lui !

— Uneori ne toarnă pînă la opt *jarras* *, unor amărîţi ca noi... Şi acolo nu e Isidro de

la Barra ; ăsta e chinul cel mai mare, așa mi s-a spus : atîtea ceasuri fără Isidro.

El Greco rîse și-și ridică felinarul ; fugarii din fața lor nu se mai vedeau.

— Exagerezi, prietene. Atîta timp cît poți fi pictat, nu se întîmplă nimic grav ! Pensula îi îmblînzește pe *familiares*, iar cei ce servesc de model sînt și ei în siguranță. Adu-mi cît mai mulți, mai tîrziu : pe Isidro, și pe toți nepoții și nepoatele dumitale !

Da, acum nu se mai puteau bizui decît pe ei înșiși. Încă dinainte, El Greco n-ar fi putut să spună dacă ceilalți cotiseră spre stînga sau spre dreapta, iar aici coridorul se ramifica în mod și mai încurcat : o ramificație ducea înapoi, spre sud — admițînd că pînă aici merseseră direct spre *Baños de la Cava,* așa cum lăsase să se creadă cîrciumarul —, iar o a doua și o a treia, aproape paralele, duceau probabil spre rîu. Căci un susur slab ajunse pînă la ei, împreună cu un curent de aer rece la nivelul picioarelor. După ce grecul — care alesese la noroc, din perechea de coridoare, pe cel sudic — făcu vreo zece pași în el, un licăr slab începu să lupte cu lumina șovăitoare a lumînării. Pereții erau sfărîmicioși și prezentau crăpături pline cu prundiș. Apăru un triunghi albastru ca oțelul, iar susurul spori ; acum n-ar mai fi putut spune nimeni unde se găseau : la capătul coridoarelor sau într-o peșteră oarecare, scobită în malurile rîului Tajo, care se conturau în partea opusă, vălurite sau ascuțite, pe cerul de seară. Un liliac speriat descrise cercuri tremurînde și dispăru. Baltasar căzuse în genunchi. Jos, aproape la picioarele lor, curgea Tajo.

Se cățărară pe creasta stîncoasă a malului, ca să coboare spre oraș. Nu se putea zări nici urmă de Ayala și de însoțitorii lui. *Baños de la Cava* păreau să se afle surprinzător de aproape ; aceasta fu impresia lor cînd, ajunși în punctul cel mai înalt, își rotiră privirea, pe sub cîțiva pini încovoiați de vînt, peste orașul luminat de luna plină : un oraș oriental în doliu, fărîmițat

în noapte. La stînga ruinei — ale cărei turnuri rotunde, greoaie şi trunchiate, înălţate din stîncă asemeni picioarelor palide ale unor ciuperci invizibile, păreau că, datorită masivelor de zidărie dintre ele, sînt ferite de primejdia de a se prăbuşi în rîu — podul San Martín îşi întindea în semilumină cele trei arce ale sale. Dar şi alte clădiri păreau a fi la o depărtare de necrezut de mică ; dincolo de *cigarrales* se înălţa, la stînga, *San Juan de los Reyes*, mănăstirea lui Esquerrer, apoi *Santa María la Blanca*, apoi, la dreapta, sinagoga Del Tránsito, iar lîngă ea, pe o colină acoperită cu vegetaţie, *Casa del Greco*, la cel mult zece minute de mers pe jos...

PARTEA A DOUA

IX. ERETICI, REBELI ŞI ALUMBRADOS

El Limpio, aşa îi spuneau lui don Martín de Ayala toledanii lui ; era o poreclă care se putea referi atît la puritatea sîngelui lui, cît şi la acea dogmă anumită — dogmă pentru sentimentul multor spanioli — pentru care don Martín ar fi fost dispus să jertfească mai mult decît un braţ fracturat. Ce-i drept, poporul nu se gîndea decît la prima interpretare, cea uzuală. Ayala era cunoscut de multă vreme ca om ciudat, care îşi găsea într-un idealism multilateral resorturile celor mai contradictorii acţiuni. Pentru a da un singur exemplu : după o evlavioasă şedinţă de flagelare, ţinută în odăiţele întunecoase ale *Alcázar*-ului său, el putea face să urmeze, fără nici o tranziţie, o orgie, nu pentru a satisface simţurile, ci pentru a le ucide, şi pentru a le ucide nu prin remuşcările şi pocăinţa de după aceea, ci prin însăşi săvîrşirea faptelor păcătoase, considerate de el ca o mucenicie voluntară. Ca tînăr îşi împinsese patriotismul ascetic atît de departe, încît făcea de gardă, zile în şir, fără să se hrănească, pe locul fostei case a lui Juan de Padilla — care, după înăbuşirea răscoalei dezlănţuite de *comuneros,* fusese făcută una cu pămîntul — şi se lega de orice trecător care nu-şi scotea pălăria în faţa respectabilului maidan. Din anii aceia se mai povesteau şi alte lucruri despre el, încă şi mai

curioase. Ritul mozarab, în uz la vechii vizigoți, și reintrodus mai tîrziu de către cardinalul Ximenes ca o curiozitate, era în pericol să fie desființat, datorită lucrăturilor nunțiului papal. Mîndru ca nimeni altul de originea sa gotă și profund fascinat de acea liturghie originară — întrucît fusese apărată, cu peste cinci secole în urmă, cu arme albe, într-un duel dintre doi cavaleri din Burgos, împotriva cultului gregorian — se hotărî să-și arate nemulțumirea într-un mod care imita acel moment istoric. Duelul rămăsese nedecis ; fusese făcută atunci încercarea de a se ajunge la o rezolvare, aruncîndu-se în flăcări două liturghiere, unul mozarab și altul gregorian, dar și această judecată a lui Dumnezeu rămăsese nedecisă. Atunci Ayala, pentru care judecata lui Dumnezeu consta în a pune foc în catedrală în două locuri deodată, încercă să dea o mînă de ajutor soartei, aprinzînd focul în capela principală mai vîrtos decît în *Capilla Mozárabe ;* ambele focuri fură descoperite repede, așa încît pagubele nu fură prea mari, iar oficial nu se declarase niciodată că incendiatorul fusese don Martín de Ayala. Căci încă de pe atunci se ținea seamă de ciudata lui popularitate, atît printre oamenii din popor, cît și printre familiile toledane înstărite, care mai aveau și propriile lor amintiri din trecutul medieval ; acestea se învîrteau în jurul certurilor dintre familiile De Ayala și De Silva : erau amintiri în legătură cu lupta din timpul Regilor Catolici și cu marile răscoale de la 1520, amintiri care, după eșuarea intervenției sale în problemele bisericești, începuseră să umple tot mai mult mintea lui Ayala. Prelucrat de către duhovnicul său, fu cuprins de o criză religioasă și își impuse drept pedeapsă să nu mai scotocească în trecutul ispititor mai departe de Regii Catolici, așa că își renegă, odată cu ritul mozarab, descendența din Cidul Campeador*, ca să nu mai vorbim de semizeul Hercule, întemeietorul legendar al orașului Toledo, și începu să citească zile și nopți în șir din *Vita Christi* *

de Ludolf de Saxa. Mai ales această lectură îi stimulă predilecția pentru problema religioasă mult disputată a Imaculatei Concepțiuni, și nu-i mai rămase nici o îndoială cu privire la problema : în care din cele trei ordine monahale cavalerești să intre. Deveni unul dintre cei mai pitorești membri ai ordinului Alcántara : curajos, dezorientat, mai intransigent ca oricare alt castilian. La douăzeci și cinci de ani, devenit membru al consiliului comunal, avusese trei dueluri cu alți *regidores*, care nu-i susținuseră propunerea de a se înălța o statuie Mariei Pacheco peste drum de casa soțului ei Juan de Padilla. Încă de pe atunci locuia în dărăpănatul *Alcázar*, unde răbda de foame, înconjurat de ai săi : niște epave din vremea rebelilor *comuneros*, așa cum amenința să devină el însuși, sau niște zăpăciți cu alură teatrală, care își falsificau originea, ca să adauge un lustru personal la strălucirea iradiată de don Martín de Ayala. Același lucru se putea spune și despre capelanul lui particular, care încerca să se facă indispensabil în ochii lui Ayala scuturînd de praf armoriale* vechi și traducînd din latinește cronici toledane. Dar nu știa latinește : lucrul acesta îl descoperiseră repede cei trei iezuiți portughezi cînd își dăduseră osteneala, în seara aceea de ianuarie a anului 1583, să-l tragă de limbă, la *Posada de la Sangre !*

Ordinul din care făceau parte cei trei bărbați se bucura în toată Spania de o considerație atît de îndoielnică, încît deghizarea lor nu mai fu de natură să mire pe nimeni. Dîndu-se drept negustători portughezi în căutare de relații, se apucară să iscodească în dreapta și în stînga în vechiul oraș imperial. Aflară tot ceea ce voiseră să afle. Toată lumea știa că regele folosea Inchiziția ca să-i contracareze pe iezuiți și că în Portugalia cucerită cu trei ani în urmă, unde iezuiții mișunau, renunțase să-i mai persecute, ca să nu dezlănțuie răscoale. Pentru că cine

se lega în Portugalia de iezuiţi, stîrnea poporul, şi atît în sînul poporului, cît şi printre membrii de rang inferior ai clerului, mai supravieţuiau anumite idealuri secrete, în parte absurde, fanteziste, privitoare la redobîndirea independenţei şi la restaurarea dinastiei naţionale. În Spania propriu-zisă lucrurile stăteau altfel. Cu toate că Filip, după cum susţineau mulţi, studiase *exercitia spiritualia* * ale lui Ignacio de Loyola *, se temea destul de mult de o prea mare creştere a puterii adepţilor lui — care ascultau orbeşte de papă — aşa că lăsă mînă liberă (atîta vreme cît acest lucru era posibil) duşmanilor lor : dominicanii, Inchiziţia, partidul lui Granvelle. Iezuiţii erau buni să fie trimişi în ţări eretice, unde făceau treabă şi erau de folos, nu într-un stat cu guvernare creştină, ca Spania. Lucrurile se petreceau de obicei în felul următor : iezuiţii erau trataţi ca *alumbrados,* ca nişte mistici dezechilibraţi, pe jumătate eretici : eruditii dominicani aveau grijă să facă un denunţ, iar Sfîntul Oficiu făcea restul. De ochii lumii, toate acestea erau justificate de faptul că printre iezuiţii autohtoni, atît în Spania, cît şi în Portugalia, exista într-adevăr mai multă exaltare mistică decît urmărise iniţial Loyola, dar se găseau printre ei destui care, în ceea ce priveşte voinţa, disciplina şi simţul realităţii, ar fi fost la locul lor pe orice post de conducere din *Compañía de Jesús* *, iar aceşti portughezi deghizaţi erau trei dintre ei. Cîştigaseră repede încrederea lui Ayala ; capelanul fu dat deoparte ; seri întregi stăteau în dărăpănatul *Alcázar,* unde povesteau, şi ascultau, şi se apropiau pas cu pas de ţinta lor.

Într-un anumit sens, găsiseră un teren pregătit. Inés de Torres îl înşelase cu don Pedro Moya de Contreras, sau mai bine zis : fusese silită să facă acest lucru, printr-un rafinat sistem de ameninţări, în care jucase un rol şi Alejandro Sénsino ; acum, Inés încerca să-l îndemne pe Ayala să se răzbune. Era un plan nebunesc, iar pentru Ayala cu neputinţă de pus

în aplicare, mai ales din pricină că cerea amînare și stăpînire de sine, ceea ce nu era defel pe măsura temperamentului lui, după cum nu era nici să suporte să fie jignit fără să ceară satisfacție. Dar să se răzbune pe don Pedro fără zăbavă, cu pistolul sau cu spada, însemna o anumită decădere. Primul lui impuls — s-o izgonească pe Inés de Torres și să caute consolare la alte femei — nu dusese la nimic, pe de o parte pentru că, la drept vorbind, ea nu avea nici o vină, iar pe de alta pentru că fusese nevoit să-i respingă apelul la *pundonor* * și deci depindea acum de bunăvoința ei să-i aducă aminte lui (și altora) cît mai puțin cu putință de cele întîmplate. Ea făcu uz în mod deliberat de această situație. Presupunînd în mod tacit că Ayala n-are s-o părăsească, îi respecta odihna de care simțurile lui aveau nevoie, și nu-și reînnoi sforțările pentru a-l determina să se răzbune, ceea ce ar fi dus la violențe, ci aduse doar vorba, în mod sugestiv, de o amînare pe termen mai lung. Răbdare la nesfîrșit ; și să-i fie întinsă o plasă lui don Pedro — dar de ce să se oprească la el ? — nu, o plasă întregului sistem corupt, de silnicie și de spionaj, o plasă Inchiziției și partidului lui Granvelle, poate abia în generația următoare, de către alți luptători pentru binele comunității, care să-i preia sarcina, așa cum o preluase el pe cea a vechilor *comuneros*... Relația dintre Ayala și Inés deveni platonică și politică, și tocmai asta le trebuia celor trei iezuiți.

De la capelanul particular aflaseră că Ayala și-ar pune mîna în foc pentru Imaculata Concepțiune, care întîmplător era și una din specialitățile iezuite ; în această privință erau de acord cu franciscanii. Întru slava mai mare *(ad maiorem gloriam)* a Reginei Cerului, se pricepură să-i înșire exaltatului gentilom povestiri concludente, să-i înfățișeze în mod intuitiv anumite legende, să-i descrie minuni, atît de numeroase și atît de convingătoare, încît

Ayala începu să aștepte cu sufletul la gură vizitele lor. Ar fi fost gata la orice, în schimbul unor povești noi din partea lor. După ce îl făcură să făgăduiască solemn că va păstra secretul, îi mărturisiră că sînt călugări ; întrucît don Martín, fără să se ferească, le dezvăluise care erau relațiile lui cu don Pedro, cele două taine se compensau între ele, așa încît și don Martín și portughezii se încumetară să meargă mai departe. Căci acum sosi momentul în care ei, ca niște păsări de pradă experimentate ce erau, făcînd rotocoale la înălțime din ce în ce mai redusă, coborîră de la tainele înalte ale Maicii Domnului la misiunea lor propriu-zisă, care se dezvălui treptat că are caracter politic ; la mijlocul drumului întîlniră astfel influența exercitată de Inés de Torres, care, invers, se înălțase de la implicațiile ei păcătoase pînă la nivelul lor. La Toledo, toată lumea, inclusiv Ayala, auzise de *alumbrada* Maria da Visitação, sora laică din mănăstirea *Anunciação*, de la Lisabona. Un raport de expertiză despre meritele ei, iscălit, printre alții, și de către Luis de Granada, tocmai ajunsese în mîinile papei Grigore al XIII-lea *. Multă lume auzise vorbindu-se despre „minunile" și „vindecările" ei, iar unii chiar și despre prezicerile ei privitoare la viitorul Spaniei. Înainte de a-i aduce la cunoștință lui Ayala acest din urmă punct, iezuiții îi schițaseră o imagine destul de completă a clarvăzătoarei, mireasa lui Cristos, care radia lumină, plutea în văzduh și era de o puritate îngerească ! Îi arătară o miniatură pictată înfățișînd o femeie tînără și încîntătoare, care îl entuziasmă. Miniatura era însă un fals — și nu unicul. Pentru că nu numai că-i trecuseră sub tăcere faptul că locul unde Maria da Visitação primea fețe simandicoase lumești, vindeca ciumați și binecuvînta scutece de sugari era o mănăstire de dominicane (Ayala s-ar fi putut îndoi dacă atmosfera unei asemenea mănăstiri era favorabilă pentru a o contempla pe *Virgen Purisima* *, alături de Esența Divină, de Sfînta

Treime și de Diavol, care i se arătase făcătoarei de minuni portugheze cu pălărie de rege pe cap și cu piciorul lui de țap, cel stîng, bolnav de podagră și oblojit în alb !), dar iezuiții îi trecuseră sub tăcere și rolul jucat de propriii lor confrați de ordin la sugerarea, provocarea, redactarea acelor viziuni pe jumătate religioase și pe jumătate politice. Confesorul ei, care o domina cu totul, nu era dominican, ci un rector al unuia din colegiile iezuite de la Lisabona. Acest confesor, împreună cu întreaga mănăstire, exploata „darurile" Mariei, dar campania pur politică și-o începu abia după ce-și făcuseră apariția „stigmatele", îndelung așteptate și repede declarate autentice de către tot felul de autorități. Ceea ce bănuise Francisco Esquerrer era adevărat : aceste stigmate erau pictate pe piele cu vopsea roșie, probabil fără știrea preafericitei, care cădea uneori în transă pe cîte o jumătate de zi, instalată pe o estradă, așa că nimeni nu se putea apropia de ea la mai puțin de zece metri. În spatele estradei se găseau aparate de ridicat, trape și culise, cu ajutorul cărora se produceau miracolele, învăluite în nori de fum de tămîie. Bătrînului Luis de Granada, un om pe jumătate orb, cu toată erudiția sa critică în materie de tomism, nu i se putea lua în nume de rău că devenise victima acestor mașinații. Fiind foarte apreciat ca scriitor la Roma — în Spania operele lui fuseseră puse la index — părerea lui fusese determinantă la recunoașterea provizorie a minunilor de către papă, dacă nu cumva toată afacerea nu fusese pusă la cale chiar la Roma ; în sprijinul acestei ipoteze pleda atît intervenția iezuiților, tocmai a iezuiților, cît și avantajele pe care le-ar fi avut pentru politica papală redesprinderea Portugaliei de Spania și instalarea pe tronul Portugaliei a unuia din pretendenți. Unul din acei pretendenți, regele Antonio, colinda prin Franța sau prin Anglia; altul, regele Sebastian, iubit de popor, ar fi avut desigur mai multe șanse dacă n-ar fi murit

în 1578 în Maroc, într-o cruciadă împotriva maurilor. Portughezii nu-l credeau însă mort, ci erau convinşi că e adormit sau în letargie pe insula secretă Incoberta, păzit de doi lei, şi că se poate înapoia în Portugalia în orice clipă. Diferiţi impostori se şi dăduseră drept el, iar poporul atunci se răsculase, dar asemănarea fusese prea mică pentru a pune în mişcare cercurile conducătoare, precumpănitor hispanofile. În cele din urmă, iezuiţii renunţară la pseudo-Sebastieni. După ce Maria da Visitação făcuse cîtva timp proorociri despre insula Incoberta şi despre cei doi lei, prezicerile ei se modificară : acum se refereau mai mult la cuceritorul spaniol, decît la eliberarea apropiată a Portugaliei. Cu ajutorul acestor preziceri, bazate pe o cunoaştere temeinică a realităţilor şi legendelor toledane, încercau acum cei trei iezuiţi să aţîţe simţul patriotic al lui don Martín de Ayala. Ele se refereau la regalitate şi la republică, la *comuneros* şi la drepturile comunale (care mai erau călcate în picioare), la bunul plac al Inchiziţiei şi la prefăcătoria sfetnicilor de la curte ; erau vagi şi deci lesne adaptabile : după fiecare descoperire referitoare la viaţa sufletească a lui Ayala pleca un curier rapid spre Portugalia şi atunci înţeleptei proorocite i se vîrau în gură în mod samavolnic cuvinte noi. *Los Baños de la Cava,* în jurul cărora se grupau atîtea legende toledane, ca şi *Castillo San Servando,* alcătuiau decorul principal al fanteziilor lui Ayala, dirijate, cu atîta iscusinţă, cu atîta fineţe psihologică şi cu atîta talent în a crea imagini sugestive de către nişte oameni care nu-şi închinaseră de pomană mulţi ani din viaţă exploatării sistematice a imaginaţiei. Mai ales după şederea lui la spital — unde se concentrase asupra vieţii sale interioare şi socotise aproape că e de datoria sa să se dedea halucinaţiilor — Ayala începu să se vadă pe sine însuşi în chip de rege la Toledo : un motiv copilăros pentru a-i gîdila vanitatea, un motiv în care se împleteau tot felul de amănunte din

viața și legenda regelui Sebastian, dar care cu siguranță că ar fi dat înapoi pe loc în fața unui contraordin dat de Maria da Visitação. Acest contraordin, însă, nu veni, iar celelalte preziceri deveniră și ele mai rare, pentru ca în cele din urmă să înceteze cu totul : o primă intervenție de tatonare a Inchiziției portugheze cerea precauție, în timp ce pentru Ayala alte preziceri deveniseră superflue și chiar primejdioase, căci l-ar fi făcut să explodeze. Saturat de limbajul mai mult decît echivoc al oracolelor, care îi excedase imaginația, Ayala devenise treptat apt pentru cristalizare, așa încît i se puse în față planul, încadrat de motive evlavioase, ca un hrisov caligrafiat — planul, proiectul, concepția genială, într-un cuvînt : complotul împotriva regelui Filip, împotriva cardinalului Granvelle, împotriva Inchiziției toledane, îndeosebi împotriva lui don Pedro — complotul pentru declanșarea marii răscoale ce avea să izbucnească în ziua venirii regelui la Toledo, și anume în timpul procesiunii, la care urma să ia parte și don Pedro ! Iezuiții mai avuseseră de luptat cu scrupulele de conștiință ale lui Ayala, pe de o parte pentru că era un om dificil în materie de politică — cu toate că nu-l avea la inimă pe Granvelle, ca și ceilalți toledani, totuși nici arhiepiscopului De Quiroga nu-i putea ierta planul de a face din Inchiziție un ordin militar, care amenința să înghită celelalte ordine monahale cavalerești ! — iar pe de altă parte datorită faptului că ziua vizitei regale, 8 decembrie, era tocmai sărbătoarea Imaculatei Concepțiuni. Un nou semn făcut de „stigmatizată“ fu însă de ajuns pentru a-i înfrînge rezistența.

În fruntea a șase dintre slujitorii săi, instalați pe catîri închiriați, don Martín de Ayala, conte de Fuensalida, călătorea spre vest. Purta o *capa* lungă, roasă, la brîu lama toledană moștenită, iar pe piept un crucifix de aramă, care mai aparținuse încă bunicului său, un me-

dalion cu un smoc din părul Mariei da Visitação și un gologan al sfîntului Anton de Padova* în a cărui zi onomastică, 13 iunie, pornise. Era pentru prima dată în viața lui cînd părăsea Toledo pentru o călătorie de lungă durată; spațiul vast amenința să-i spulbere iluzia, așa că îi fu dor de ziduri înalte de piatră și de rîpe sinuoase, ca să-și închidă în ele meditațiile la loc sigur. Ce rost avea această curgere neîmpiedicată a rîurilor late, această absență a barierelor muntoase, cu care ar fi vrut să-și măsoare puterile? Un detașament de soldați răzvrătiți, întîlnit la puțin timp după trecerea frontierei, păru o mai bună punere la încercare. Fără a acorda nici pic de atenție gentilomului înalt și svelt de pe cal, care postise trei zile înainte de plecare și se întărise prin rugăciuni și privegheri, și care acum primea pe fața lui chinuită razele roșii ale soarelui gata să asfințească, răzvrătiții își văzură de drum. Ținutul din fața lor se arăta a fi bogat și totodată stors de vlagă. De murmure împotriva stăpînirii spaniole, nici pomeneală; în una din mănăstiri, unde înnoptară, se înălțară rugăciuni în sănătatea regelui Filip și a tuturor copiilor săi. Apoi, don Martín de Ayala mai trecu prin alte două sate, unde nu de mult bîntuise ciuma și unde, ca extremă punere la încercare, trase aer în piept respirînd adînc; apoi întîlni din nou rîul Tajo, natura deveni luxuriantă, nu se mai vedea decît vegetație și călugări, și într-o seară îi fu arătat un drum sinuos, care ducea de-a dreptul la mănăstirea *Anunciação,* cu toate că nu ajunsese chiar în Lisabona. Mănăstirea apăru pe o colină, dar — și acesta fu primul punct pe care iezuiții îl trecuseră sub tăcere — acum știa că Maria da Visitação locuia într-o mănăstire de dominicane. Părea să fie o mănăstire dublă, un complex enorm de clădiri, împărțit în două de drumul prăfos, pe care, pînă la ore foarte tîrzii, treceau fără încetare călugări, călugărițe, țărani și lectici cu bolnavi. Cînd Ayala se în-

vrednici să ceară lămuriri, i se spuse că acareturile din stînga drumului sînt o mănăstire de călugări, renumită pentru vinurile ei focoase, și părăsită nu de mult de locatarii ei originari, *mercenarienii* *, care, în urma ordinului Inchiziției, urmau să fie înlocuiți de benedictini din oraș.

Ayala dormi la un han, care nu era decît un fel de colibă mare, primitivă, de lut. Nu avea camere separate. Noaptea încercă să se roage într-o atmosferă de sudoare, mirosuri de oameni bolnavi, sforăituri și vorbărie fără sfîrșit. Ar fi vrut să impună tăcere tuturor celor care pomeneau numele stăpînei sale spirituale. Niște călugări cerșetori își povesteau unul altuia cîte suflete salvase ea din Purgatoriu prin rugăciunile ei, că papa, printr-un trimis special, îi solicitase intervenția, că o icoană a Maicii Domnului îi zîmbise, că în dimineața următoare urma să fie purtată într-o procesiune solemnă, în timpul căreia ea va împărți moaște sau va fi iar cuprinsă de formidabilele ei viziuni. Dar auzi vorbindu-se și despre niște certuri scolastice, care avuseseră loc cu prilejul apariției ei la Lisabona, unde, lucru de necrezut, dar nici de tăgăduit, avea adversari : eruditi care se îndoiesc de orice, sau mistici cu alte idei în cap, care de pildă refuză să creadă că Maria da Visitação are în ea sîngele și trupul lui Cristos. Vorbitorii, doi franciscani bărboși, discutară asupra acestui punct pînă la trei noaptea și repetară argumente vechi, în timp ce Ayala se perpelea plin de ciudă pe *capa* lui făcută sul.

— Nu, — zise unul din ei, — nici nu s-ar putea, pentru că atunci Maria da Visitação ar fi mai sfîntă decît Maica Domnului, ceea ce ar însemna hulă !

— Da' de unde, — zise celălalt, — pentru că ar putea să aibă în ea și sîngele și trupul Maicii Domnului, și dacă Maica Domnului i-a făcut de bunăvoie această cinste, atunci e numai prin asta mai sfîntă decît Maria da Visitação, care fără Maica Domnului nu e nimic !

— Şi totuşi — zise din nou primul, mieros — în felul acesta sfînta împărtăşanie şi-ar pierde poziţia de excepţie, de a fi trupul şi sîngele Domnului !

— Doamne fereşte, — replică al doilea. — Cum poate fi oare mărinimia lui Dumnezeu atît de mică, încît, pe lîngă o sută de mii de hostii, să nu ne poată oferi şi trupul unei preafericite ca vas pentru sfînta Taină ?...

Concomitent cu această dispută adormitoare, ajunseră şi alte teorii la urechile bietului Ayala, chinuit acum şi de ploşniţe.

— *Mercenarienii* izgoniţi de către Sfîntul Oficiu — şopti cineva într-un colţ din spatele lui — ce pungaşi au fost ! Nu numai că primiseră, pe nedrept, şi dintr-o murdară lăcomie de bani, daruri menite mănăstirii de călugăriţe, dar le-au şi spionat fără încetare pe dominicane, făcîndu-se vinovaţi de exclamaţii ruşinoase atunci cînd vreo călugăriţă era cuprinsă, într-o grădină a mănăstirii, de crampe extatice şi se lupta cu diavolul şi-şi azvîrlea ţoalele de pe ea, fie cu scopul de a putea lupta mai lesne, fie pentru că diavolul îşi asigurase izbînda dinainte... Iar unul din ei, poate vreun *alumbrado,* care o luase în serios, i-a trimis Mariei da Visitação o scrisoare, în care îi propunea să zămislească împreună cu el un nou Mîntuitor.

Întrucît aceşti *mercenarieni* fuseseră foarte populari, datorită tăriei vinurilor lor mănăstireşti, în colţul acela comportarea lor nu prea stîrni proteste. Nu lipsi mult ca mînia lui Ayala să izbucnească, dar tocmai atunci îl răzbi somnul, iar visurile lui fură populate cu merceranieni libidinoşi, care profanau o sută de mii de hostii şi batjocoreau dulcile răni ale sfintei lor stăpîne, iar aceasta se înclina spre ei zîmbind, după ce-i înfrînsese pe toţi...

Fu trezit de o mare larmă. Afară răsunau tipete, hanul era gol, o prematură rază de soare străpunse încăperea sărăcăcioasă. Ieşi repede

din han și putu să audă o psalmodiere înăbușită care se tot apropia. Chiar dacă sosise prea tîrziu ca să mai vadă ieșirea Mariei da Visitação din mănăstire, pentru procesiune sosise totuși la timp. Un mic convoi ajunse la han și fu salutat de o mulțime îngenuncheată de partea cealaltă a drumului : oameni de la țară, dar și mulți orășeni, bolnavi, mame cu copii, călugări, care își răsfirau smeriți mătăniile printre degete. Ayala recunoscu melodia : *Salve Regina* *. O cîntau niște călugărițe, cu fețele ascunse sub glugile negre. Dar el recunoscu încă ceva, acolo, chiar în fața lecticii femeii care îi dominase atîta vreme visurile ! De spaimă, uită să îngenuncheze și astfel, prin statura lui înaltă, prin paloarea și prin ochii lui scînteietori de indignare, atrase atenția generală asupra sa. Iezuiții din Toledo nu bănuiseră că Ayala va veni atît de repede în contact nemijlocit cu idolul său, iar la procesiune nu erau monahi ca să călăuzească acest contact pe făgașul cuvenit... Nu dezamăgirea produsă de gura bleagă, deschisă, cu buzele atîrnînde, și de privirea tulbure, inexpresivă, a femeii de cincizeci de ani — cînd el se așteptase la cel mult jumătate din această vîrstă — îl făcu să se comporte astfel. Nu dădu nici o atenție curelelor neostenite ale gîrbacelor penitenților, care se tot alipeau unul cîte unul la coada cortegiului. Văzu numai icoana purtată de două călugărițe în fruntea alaiului : icoana sfintei Caterina* din Siena, dominicană ca și Maria da Visitação, proorociță ca și Maria da Visitação, și ca și ea dăruită cu stigmate, dar o sfîntă care mărturisise împotriva Imaculatei Concepțiuni, cu două veacuri în urmă.

Acum Ayala nu mai văzu nimic. Concepția lui despre lume era făcută țăndări. În urechile lui sîngele n-ar fi vîjîit mai dureros dacă procesiunea ar fi purtat chipul Satanei. Își zise că alaiul trecuse, deoarece cîntarea amuțise : ridică privirea și băgă de seamă că lectica se oprise chiar în fața lui. Mîini serviabile îl îm-

pînseră înainte. Pe chipul bolnăvicios și buhălt al prea-fericitei, ale cărei trăsături păreau ascunse de sforțarea de a oglindi la orice oră din zi sentimente supraomenești, licări o urmă de înțelegere sau de compătimire. Ayala își făcu semnul crucii, vru să-i sărute mîinile, dar supraveghetorii nu-l lăsară ; nici nu ieșeau mîini de sub veșmintele ei ; aproape că s-ar fi putut crede că mîinile Mariei da Visitação rămăseseră în mănăstire.

— Venerabilă Maică, te implor să binecuvîntezi, — mormăi don Martín de Ayala.

În clipa aceea era conștient de un singur lucru : că nu avea bani ca să cumpere moaște — un gînd nebunesc, care șterse orice alte gînduri din mintea lui : întregul lui trecut, complotul toledan, și sfînta Caterina din Siena... Auzi vocea prea-fericitei, de departe :

— Regele e în primejdie, slujitorul meu să-i salveze viața...

Abia după ce flagelanții, plesnindu-și reciproc umerii însîngerați, îi trecuseră prin față în atitudini excentrice, pătrunse în mintea lui, dacă nu înțelesul, cel puțin sunetul acelor cuvinte. Fără îndoială, lui îi fuseseră destinate, numai lui ! Era fericit. Era gata să salveze viața oricui, numai să știe cînd și cum și împotriva căror forțe ale răului. Nu fu sigur dacă nu cumva îi vorbise totuși o femeie tînără și frumoasă...

X. A CINCEA PECETE

Căldura neobișnuit de mare din timpul lunilor de vară îi oferi lui El Greco cel mai bun pretext față de cei din casă, ca să-și poată petrece cîte o jumătate de zi în hrube, și să picteze, de regulă noaptea, în atelierul octogonal. Nu fu deranjat nici o singură dată ; cel puțin îl credeau : erau convinși că vrea într-adevăr să fie singur. În acele luni pictase mai mult decît în ultimii cîțiva ani. Îi plăcuse întotdeauna să lucreze noaptea, dar acum exagera în acest sens ; nu mai ieșea din atelier, iar peste zi dormea în locurile cele mai imposibile. Cărînd pînze pictate, umbla întruna între beciuri și atelier, încolo și înapoi. Apoi rîdea de unul singur, cu sprîncenele mult ridicate, ca pentru a propti cu ele și o altă povară, în afară de fruntea țuguiată. Din acele tablouri, ceilalți nu văzuseră aproape nimic, dar puținul pe care îl văzuseră, o singură schiță uitată de el prin casă, le trezi îngrijorarea mai mult decît comportarea lui încăpățînată și decît faptul că începuse să neglijeze tot ceea ce conta ca datorie familială chiar pentru el...

Nu în timp ce picta, ci după aceea, cînd își contempla creațiile sau cînd medita asupra lor, se întreba ce are să devină după ce această explozie îl va epuiza și-l va face inapt pentru munca lui dinainte, cea cu care își cîștiga pii-

nea. Se pervertea, ca artist, în mod iremediabil, chiar judecînd după gustul celor mai progresiști cunoscători de artă ; aversiunea lui împotriva *Înmormîntării contelui de Orgaz* devenise de nelecuit, ca să nu mai vorbim de articolele religioase lucrate la comandă : Sfintele Familii și Sfinții Francisc. Nimeni nu mai întreba de marea pînză toledană, nici măcar Andrés Núñez, care o comandase, și asta în ciuda avansului destul de important plătit pictorului cîndva, la cererea stăruitoare a acestuia. Părea că știu cu toții ce adunătură ciudată își bate joc, acolo jos, în beciurile Casei del Greco, de modul lor de viață, făcînd ca portretele lor să devină inutile, și ca banii lor să nu mai aibă nici o valoare...

Cu tot fanatismul lui, nu-și pierdu autoironia. Pentru a face o verificare, sau, cum s-ar spune, pentru a anticipa judecata epocii sale, îi arătă ucenicului său Diego de Astor unul din studiile preliminare ale portretului idiotului Isidro de la Barra, modelul tabloului *Sfîntul Martin și cerșetorul*. Diego de Astor avea, față de tăcutul și timidul Luis Tristán, ceva în plus : o pedanterie meschină, calitate foarte nimerită pentru experiența proiectată. De Astor, gravor în formare, care de obicei căsca ochii mari cînd vedea linii imprecise, nu-și dădu seama cît de departe poate să meargă cu critica referitoare la figura amărîtă a băiatului cu picioroangele diforme — pe piciorul drept avea și un bandaj —, cu capul monstruos, de liliac, cu omoplatul atletic și cu bicepsul voinic, care, prin cel mai bizar contrast, se termina într-un grațios degețel feminin. Ce-i drept, De Astor recunoscu aici ceva din stilul maestrului său, dar i se păru că vede mai degrabă o imitație stîngace și chiar cam neruşinată, făcută de un începător care vrea să se împăuneze cu originalitatea lui El Greco. Ucenicul se bîlbîi, dar El Greco îl bătu pe umăr și-i zise că văzuse just : imitație fără valoare ! Ca să nu-i facă

nici un neajuns ambiţiosului pictoraş, are să-i treacă sub tăcere numele; se înţelege de la sine că nu avea nici o şansă să fie primit printre ucenici; mai întîi ar face bine să ia lecţii chiar cu De Astor, ca să înveţe să deseneze ca lumea. De Astor făcu o grimasă şi cu asta discuţia fu încheiată. Cu toate că avu şi regretul absurd că tînărul gravor nu-l înţelesese mai bine, nu fu nemulţumit. Cu Preboste, care era mai inteligent, experienţa probabil că n-ar fi reuşit. Acum era lămurit.

Dintre numeroasele schiţe şi pînze terminate care îşi găsiseră un loc în hrube şi care în parte se şi născuseră acolo, puţine aveau să se păstreze pentru posteritate. La bătrîneţe, El Greco distruse cele mai multe dintre ele, în timp ce restul îşi croiră drum sub forma unor replici temperate, în parte pictate fără pasiune, în parte supuse unei corecţii mai mult sau mai puţin clasiciste. Această turnare de apă în vin cunoscu forma cea mai atenuată la *Sfîntul Martin,* la două portrete ale sfîntului Ieronim, la un grup *Laocoon* şi la un *Sfînt Sebastian.* Pentru aceste tablouri îi serviseră ca model Baltasar şi ceilalţi cerşetori. În schimb, portretul unei prostituate, pe care o aduseseră într-o seară cerşetorii cu ei, şi pe care el o botezase într-o doară Maria Magdalena, nu avu curajul să-l arate nimănui mai tîrziu, în acea formă nemaipomenit de distorsionată, cu ochii ridicaţi spre cer ca nişte picături lunguieţe, gata să se despice în două. Tot aşa şi o extrem de fantastică *Purisima**, o Maica Domnului fermecătoare ca linie şi culoare, dar deformată pînă la a deveni supergraţioasă, care se înălţa din figura unui înger, părînd că alcătuieşte cu el un singur trup, ca într-o simbioză; întreaga compoziţie clocotea şi plutea ca într-o retortă de alchimist. Tabloul era superb şi îngrozitor, nasurile îngerilor semănau cu boturile unor pisoi, toate gurile erau strîmbe, toate capetele prea mici; figurile aveau atitudini supranaturale, iar lumina cădea pe ele nu potrivit pro-

porţiilor soarelui şi lunii, prototipuri ale familiarei rotunjimi a feţei omeneşti, ci celor ale locuitorilor înnebuniţi ai unei planete unde există inele saturniene şi unde zece sateliţi alungiţi înspăimîntă somnul în combinaţii capricioase ! Această pînză o pictă de trei ori, apoi de două ori un *apostolado*, un şir de figuri de apostoli, în legătură cu *Sfîntul Iacov cel Mare* şi în care nobleţea din portretul lui Esquerrer — deşi prezentă încă, fie şi transferată înspre demonicul pur — era înlocuită printr-o urîţenie care părea să facă aluzie la prototipurile cosmice dinaintea profeţilor blasfematori din Vechiul Testament. Cîtva timp avu impresia că nu poate să scape de aceşti apostoli ; descoperirea lui părea inepuizabilă ; capetele implorau, ameninţau, visau, trăgeau cu coada ochiului, în afara datelor oricărui model ; pictaţi, uneori, numai în cîteva ore, ele constituiau lucrul cel mai magistral şi mai desăvîrşit din cîte se încumetase vreodată să facă pînă atunci penelul său veneţian subţire şi ascuţit. Totuşi, cauza tărăgănării se afla mai puţin în fascinaţia exercitată de ei, cît în teama lui de sarcina care îl mai aştepta după aceea, încoronarea şi justificarea tuturor acestor bîjbîieli. Se ţinuse de cuvînt. Îl sfidase pe regele Filip şi sfidase Escorialul pînă în cele mai mici amănunte ! Oriunde fusese posibil, nu se ferise să folosească drept fundal o vedere din Toledo, şi în proporţii capabile să dea fiori oricărui curtean priceput în ale artei. Personajele din grupul Laocoon se zvîrcoleau goale puşcă în faţa acestui peisaj văzut în depărtare, iar un cal troian de dimensiunile unei jucării intra în spitalul *Santa Cruz*. Dar astfel de artificii, numai ele, nu ajutau cu nimic *Deschiderea Peceţii a Cincea*, aşa încît El Greco continua să şovăie dacă să înceapă sau nu acel tablou, deşi făcuse studii preliminare pentru el.

Se ţinu de cuvînt şi în legătură cu urîţenia modelelor de care găsi cu cale să se înconjoare : cele vizibile — Baltasar şi grupul lui de

nemîncați, mereu schimbat — ca și cele invizibile, care îi dominau imaginația. Toate nasurile de pe portretele lui El Greco — ca să dăm numai un singur exemplu — luară, datorită forței motoare nebănuite a comandantului aragonez, un caracter vesel și naiv, ca și cum abia acum ar fi crescut, acoperind o rană îngrozitoare: pe jumătate nas cîrn, pe jumătate antenă, organe olfactive delicate, aproape spirituale, create pentru îngeri și pentru cei morți în mireasma sfinteniei! De această mireasmă, la adevăratul Baltasar, la Isidro și la ceilalți, firește, nu putea fi vorba. Dimpotrivă, cîteva săptămîni de zile, pictorul le blestemă păduchii, pînă ce îi veni ideea ca nu numai să-i ospăteze, dar să-i și îmbrace. Intrau în *Casa del Greco* prin vechea portiță a grădinii, cîte doi sau trei, uneori cu achiziții noi, furau cîte ceva din dulapurile de alimente, lăsate deschise, și plecau unul cîte unul cu straie mai bune decît zdrențele în care îi zărise o dată mătușa Eufrosina, în tovărășia prostituatei, îmbrăcată în obișnuita ei manta scurtă de flanel. Cu ajutorul unui grandios limbaj gestic, bătrînul Baltasar dădea lămuriri cu privire la situație și la rang, lămuriri pe care El Greco de cele mai multe ori nu le lua în seamă, fiindcă aceste epave umane nu erau altceva decît stimulente pentru imaginația lui. Uneori se iscau neînțelegeri printre ei, în majoritatea cazurilor din pricina hainelor dăruite. Isidro de la Barra, la fel de puțin mulțumit cu costumul vechi al lui Preboste ca și cu frumosul veșmînt galben pe care îl primea, ca model, de la sfîntul Martin călare pe calul lui alb, ar fi vrut o livrea uzată a unui lacheu, dar El Greco i-o dăduse sfîntului Sebastian, un băiat bleg, deșirat, cu un gît de lebădă și cu o bărbie mult scoasă în afară, care, deși bombată și masivă, făcea o ciudată impresie de mare slăbiciune. Isidro îi invidia atît de violent celuilalt model livreaua, încît într-o zi făcu aluzii la
 o presupusă urmărire din partea Inchiziției,

care îl ameninţa pe sfîntul Sebastian. El Greco îi luă un interogatoriu şi află că idiotul luase livreaua drept o uniformă militară, iar portretul proprietarului ei, în pofida săgeţilor, copacului şi funiei, dimensiunilor corpului şi trăsăturilor evident virile, drept o reprezentare a copilului Isus. Într-adevăr, cu cîţiva ani în urmă, Copilul în uniformă fusese foarte popular, pînă cînd Inchiziţia interzisese asemenea imagini.

Prostituata, o femeie cu o faţă ştearsă şi insignifiantă, fu totuşi văzută şi recunoscută de către Eufrosina de las Cuevas, în ciuda acestei particularităţi; Eufrosina îi spuse Gerónimei, aşa încît artistul fu nevoit, vrînd nevrînd, să se dezvinovăţească, într-o convorbire, în care i se aduseră şi o serie de alte reproşuri. De mult nu mai vorbise în intimitate cu Gerónima. Ca model părăsit, avea desigur toate motivele să fie geloasă; nu înţelegea nici de ce are el nevoie de modele noi, de vreme ce *Orgaz* nu era încă gata, şi mai ales de astfel de modele. Dar încăpăţînarea ei pasivă începu să-l neliniştească abia atunci cînd, după convorbirea despre modelele care dezonorau *Casa del Greco,* începu să vorbească despre proiectul cu terţiarii, ca în urmă cu vreo cîteva luni. De cînd Domínico se hotărîse să amîne deocamdată vizita necesară la părintele Iñigo de Cazares, gardianul mănăstirii San Juan de los Reyes — mai ales din pricina lui Esquerrer, căci n-ar fi vrut să întîlnească pe cineva care avea autoritate asupra lui Esquerrer — proiectul acesta trecuse cu totul pe ultimul plan. Refuzase să viziteze şi alte persoane de vază din ordinul terţiarilor; şansele lui se reduseseră acum foarte mult, ceea ce ar fi avut cu siguranţă influenţă asupra comenzilor, iar situaţia lor financiară nu era prea bună... El Greco ştia asta. Dar putea oare s-o facă pe Gerónima să înţeleagă de ce îi neglija pe sfinţii Francisc şi nu mai lucra la *Orgaz,* de ce rupsese orice relaţii cu breasla pictorilor, de ce voia să fie

el însuşi ?... Cînd îi privi faţa calmă şi strălucitoare, atît de ciudat de lipsită de expresia mîhnirii sau ciudei pe care cu siguranţă că Gerónima o resimţea totuşi, îi deplînse în tăcere frumuseţea plată, căci această frumuseţe nu-i mai slujea la nimic, ba chiar o împiedica să-şi exprime sentimentele cu ajutorul mimicii, cu neputinţă de asociat cu o asemenea frumuseţe... El Greco îşi propuse să continue a o cinsti pentru resemnarea ei. În timp ce începuse a se juca de zor cu ochelarii, ca să-i dea a înţelege că atelierul îl cheamă, Gerónima îi zise încet, cu ochii întorşi în altă parte :

— M-am hotărît să nu mă mai duc la reuniunile pentru împodobirea icoanei Maicii Domnului.

El Greco ridică privirea, surprins.

— De ce ?

— Mă deosebesc prea mult de cele bogate. Sînt desconsiderată. Şi apoi, don Pedro Moya de Contreras mă tratează într-un mod care atrage atenţia celorlalte.

Trei motive deodată. Dacă ea i-ar fi numit numai unul, el n-ar mai fi întrebat nimic ; acum vru însă să ştie care era cel mai important. Şi urmă o dare de seamă, concepută de ea la început, poate, ca reproş, că n-o pune în situaţia de a se lua la întrecere cu soţiile cavalerilor ordinului Santiago, în ceea ce priveşte podoabele costisitoare ale unei statui care ajungea pînă la tavan şi care deci avea nevoie de cîte şi mai cîte, dar încetul cu încetul trecu la atitudinea inchizitorului apostolic. Acesta — cuvîntul tare trebuia spus — îi aţinea calea, îi făcea curte, o compromitea !

Cînd ajunse la acest punct, El Greco izbucni în hohote de rîs. Jignită, Gerónima coborî privirea spre el şi îl văzu cum stă la masă, cu picioarele larg desfăcute, cu mîinile în buzunare, cu burta scuturată de rîs. Nu părea prea olimpic ; părea bătrîn şi extenuat, în ciuda voioşiei lui, şi făcea haz pe socoteala ei, fără îndoială. Fiind cam înceată la minte, nu-şi dădu

seama că el făcea haz numai și numai pe seama corpolentului reprezentant al Sfîntului Oficiu. Orice ar fi putut suporta El Greco : cucoanele ipocrite, care o lasă pe concubina unui biet pictor să stea într-un colț, nebăgată în seamă și fără să-i adreseze un cuvînt, vorbăria bigotă despre puritatea sfintei Maria, cu priviri chiorîșe aruncate înspre ea peste evantaie, dar imaginea bătrînului și borțosului don Pedro, care în calitate de mare-comandor avea acces în acest cerc al cavalerilor ordinului Santiago și care le primise de cîteva ori pe cucoane chiar acasă la el, în prezența unei *dueña* * închiriată anume, era pentru el irezistibilă. Îl văzu în gînd pe caraghiosul libidinos cum o conduce pe Gerónima pînă la lectică, îl văzu cum își revarsă în sărutarea mîinii întregul suflet, recent purificat și înălțat de Imaculata Concepțiune ! Dar nu numai atît ; lucru ciudat, dar în nestăpînitele hohote de rîs mai era și ceva excitant, ceva ce nu simțise El Greco de mult : conștiința că Gerónima nu numai că atrăgea alți bărbați, dar că în același timp își dădea seama de acest lucru, simțindu-se stingherită, sau cel puțin afirma că se simte stingherită... Asta însemna, totuși, cochetărie ; el o crezuse întotdeauna lipsită de cochetărie și înzestrată numai cu o senzualitate maternă, devotată. După ce se uită la ceas — era seară și se făcuse tîrziu — se sculă în picioare și întinse alene un braț ca s-o cuprindă de mijloc.

— Don Pedro mi-a mai spus că ai să termini un tablou pentru el înainte de 25 iulie — zise ea, rezemîndu-se docilă de el, ceea ce îl dezamăgi oarecum — adică peste o săptămînă.

El rîse și-și ghemui capul în pieptul ei.

— Tabloul e gata, dar nu i-l predau. Ce-ți închipui ? Am și un sfînt Ieronim, patronul tău, și nici ție nu ți-l arăt ! Pentru că, să vezi, eu nu mai pictez ca înainte, nu mai sînt cel dinainte, dar poate-mi dai puteri în seara asta... ?

Rise iar, ironic, apoi grosolan, într-adins ; o sărută, o luă pe genunchi, totul cu un desăvîrşit sînge rece, îndemnat numai de o uşoară excitaţie, pe care i-o datora lui don Pedro. Se gîndi la Francisco Esquerrer, care urma să plece din Toledo în decembrie, aşa încît mănăstirea *San Juan de los Reyes* avea să redevină accesibilă...

— În decembrie mă duc la Cazares. După aceea am să tot fiu pînă la moarte terţiar ; după aceea fray Francisco are să fie plecat şi are să vină la noi în casă în locul lui un alt franciscan....

Mîhnirea ameninţa să-l cuprindă. Din fericire băgă de seamă că în trup mai avea destulă exuberanţă ; să profite deci de ea ! O strînse pe Gerónima lipind-o de el, fără să se sinchisească de obiecţia ei că pînă în decembrie e prea mult, apoi îi făgădui printre dezmierdări să picteze curînd o nouă *Sfîntă Familie* şi între timp încercă să se îndemne pe sine însuşi, gîndindu-se la clipele de dragoste din trecut, cu ea sau cu altele, amintindu-şi de tinereţea lui, de Italia, de Roma...

— Şi mai ales nu te enerva din pricina lui don Pedro — îi şopti el, cu o clipă înainte de a ieşi din cameră cu ea. — Face pe grozavul. Lui nu-i plac decît femeile maure, mătuşile grase şi tuciurii ale lui Pablo al nostru. Du-te fără grijă la reuniunile lor măreţe, că doar nu sînt gelos...

În dimineaţa următoare apăru Juan de las Cuevas, mătăsarul, şi ceru o mie de ducaţi împrumut. Vremurile sînt grele, susţinu el. Şi fu atît de arogant, încît El Greco o incluse numaidecît şi pe Gerónima în resentimentul lui. Era limpede că Juan o informase dinainte. El Greco bănui chiar că noaptea, prin dezmierdările ei, voise să-l dispună favorabil...

Grecul nu prea îşi dădu seama că Preboste, Covarrubias şi Esquerrer încheiaseră o alianţă tacită, care urmărea să-l facă să revină la re-

cunoașterea farmecelor Gerónimei. Pretextul indirect fu modul necugetat în care se extenua El Greco ; bătrînul canonic căutase încă de mult un prilej de a-l îndemna să ducă o viață mai ponderată, chiar dacă prin asta el ar fi trebuit să renunțe la străfulgerările geniale ale grecului, scrise pe bilețele. Preboste era, pentru un artist, cel puțin, omul cel mai normal cu putință, un *uomo universale* *, dar fără erudiție renascentistă, serviabil, practic, activ, vesel, credincios, trăsături foarte impersonale, care dobîndeau o nuanță de originalitate, deoarece nu se întîlneau aproape niciodată într-o asemenea proporție la una și aceeași persoană. Dar poate că Preboste simțea nevoia unei apropieri între patron și patroană din pricina micului său păcat, sau poate că era îndrăgostit de ea, dragoste pe care însă și-o înăbușise de mult... La reuniunile lunare, sprijinit de Luis de Castilla, solicita prezența Gerónimei și rostea toasturi vesele în sănătatea stăpînei casei. Esquerrer nu se lăsase încă înduplecat să apară la aceste seri între prieteni. Cu atît mai puțin părea să fie omul nimerit pentru a îndemna la realizarea unei apropieri intime ; tot așa, tactului călugărului i se datora faptul că El Greco nu se sustrăgea vieții domestice atît de strict cum și-ar fi dorit chiar el și că uneori ieșea din beciuri pentru a rămîne pînă la miezul nopții lîngă fîntînă, alături de ceilalți, dar absent, și tot timpul în afara subiectelor pe care ceilalți le depănau conștient sau inconștient. El Greco resimțea o profundă, deși cam chinuitoare, admirație pentru atitudinea lui Esquerrer față de toate acestea, pentru serviabilitatea lui tinerească, pentru tonul simplu adoptat de el în timpul conversației. Își dăduse seama mai de mult în ce mare măsură devenise dependent de franciscan. Nu mai picta decît pentru el, cu toate că nu-l mai picta pe el. Dar, cercetîndu-l în permanență în serile cu musafiri, descoperi treptat și posibilitatea de a se elibera de Esquerrer. Chiar dacă nu s-ar fi folosit niciodată

de această posibilitate, era liniştitor să ştie că ea există şi că, la nevoie, se va putea retrage într-un glob de cristal, care, datorită unor refracţii meşteşugite, îl va ajuta să-l vadă pe Esquerrer sub alt aspect, pentru ca astfel despărţirea să devină mai suportabilă. Căci nu încăpea nici o îndoială : privit dintr-un asemenea glob magic de cristal, călugărul, a cărui înfăţişare îi revoluţionase arta, semăna mai curînd cu o sperietoare de păsări, clătinată de vînt în neştire, cu mişcări stîngace şi poziţii imposibile. Mai mult sau mai puţin înrudite cu deformarea după care năzuia în arta sa, gesturile acelea, ca ale unei păpuşi de lemn, nu erau încă lucrul cel mai rău. Ca motive figurative i-ar fi convenit, dacă ele n-ar fi fost expresia unei însuşiri caracteristice a călugărului : lipsa lui de umor. Căci cei lipsiţi de simţul umorului devin în mod cert, într-un anumit punct, ridicoli ei înşişi, iar Esquerrer, în cursul sincerelor sale eforturi de a-l face pe El Greco să participe la veselia generală, atingea de fiecare dată acel punct. Acest defect ciudat îl frapase pe El Greco mai de mult, dar numai în timpul unor conversaţii al căror nivel intelectual estompa deosebirile de comportare în aşa măsură încît pînă şi o bîlbîială neputincioasă ar fi putut trece drept dovada unui raţionament neobişnuit de complicat ! Iar cînd, cu prilejul întîlnirii lor la Escorial, intervenise bufonul Miguel de Antona, pictorul însuşi fusese ridiculizat în primul rînd, cu toate că mai tîrziu îşi dăduse seama că pentru un spectator imparţial ridicolul seriozităţii imperturbabile a lui Esquerrer l-ar fi întrecut pe al său. În afară de pitici, pentru astfel de scene dureros de revelatoare sînt indicaţi de obicei oamenii beţi şi copiii ; beţivani nu prea se găseau, dar copii erau doi în *Casa del Greco :* Jorge Manuel şi Pablo de Fez. Aceştia, în timpul mesei de prînz, sau cu prilejul micilor lor jocuri, la care Esquerrer lua parte bucuros (jocuri cu figurinele de lut rebutate ale lui El Greco, înfăţişînd

scene din războaiele cu maurii, clădiri mănăstirești sau lupte cu tauri), scoteau în evidență, prin plastica gesturilor lor grotești, neajutorarea monahului, dar nu intenționat, căci țineau mult la el, — ca și Preboste și ca și Manusso, care îi arătase în taină traducerile lui din filosofii greci. Atunci, monahul dădea brusc în mintea copiilor și, spre mirarea generală, putea fi văzut cum gonește prin camere, cu mînecile fluturînde, ca un animal mare și slăbănog scăpat din captivitate, și tîrînd încă după el un capăt de funie. E adevărat că povestirile lui Esquerrer despre mănăstirea San Juan de Los Reyes, despre renumitele tablouri din războiul cu maurii, păstrate acolo, despre lanțurile ruginite purtate cîndva de creștini în temnițele maure și atîrnate acum afară, pe zidurile bisericii, aveau un farmec deosebit, chiar și pentru auditorii adulți. Dar de îndată ce intrau în joc gesturi, totul se termina. El Greco avea să țină minte toată viața prînzul acela, în timpul căruia crezuse la un moment dat că muzica îl stinghereşte pe Esquerrer. Călugărul îi vorbise ades despre preferința lui pentru muzica gregoriană ; ceea ce cîntau lăutarii semăna prea puțin cu aceasta : niște înflorituri gîngurite făceau ca o sarabandă bătrînească să devină de nerecunoscut. El Greco făcu un semn spre estradă ; băieții izbucniră numaidecît în proteste, în timp ce Manusso și Preboste făcură semne contradictorii muzicanților, care continuaseră să cînte. Convins că muzica abia acum începe, bătrînul Covarrubias își duse mîna la ureche, legănîndu-și aprobator capul. Luîndu-l pe Jorge Manuel de mînă, ca să-l consoleze, Esquerrer se sculă de pe scaun ; cu cealaltă mînă vru să facă semn că muzica nu trebuie să tacă ; dar nu fu altceva decît o mișcare dizgrațioasă, ca de ferăstrău, descumpănită și necioplită, ca și cum ar fi cîntat la vioară cu o măciucă ; nu e de mirare că lăutarii se speriară și își încetară sarabanda.

Esquerrer și Gerónima erau des împreună, de cele mai multe ori întîmplător, lăsați singuri de către ceilalți. Gerónima stătea atunci aplecată cu răbdare asupra unui lucru de mînă, iar călugărul, veșnic agitat, se plimba de-a lungul pereților, sau în diagonală pe covor, adesea cu un obiect de artă în mînă, pe care uita să-l mai pună la locul lui. Gerónima îl trata cu mult respect și îi cerea sfaturi cu privire la educația lui Jorge Manuel, care, avînd înclinații spre cruzime, îl chinuia ades pe Pablo în ascuns, și împotriva căruia ea se simțea neputincioasă, deoarece el era „mai legitim" decît ea. Cu toate că Esquerrer îi ghicise gîndul, nu se pricepu să facă altceva decît să-i recomande înlocuirea romanelor cavalerești prin *La perfecta Casada**, o carte plină cu prescripții pentru femeile măritate, scrisă de fray Luis de León, profesorul lui. Citindu-i din această carte, Esquerrer sări anumite pasaje, iar de altele legă unele considerații tradiționale, fără să pună un accent prea puternic pe demnitatea Tainei a șaptea. Într-un rînd, El Greco îi auzi vorbind despre terțiari ; nu putu afla dacă ea începuse discuția, sau dacă lectura cărții *La Perfecta Casada* o prilejuise ; activitatea acelui ordin laic era înțesată de reguli de viață, dintre care întîmplător unele s-ar fi putut afla și în carte. Pictorul nu se putu abține de a-i mulțumi prietenului său, cu o imperceptibilă ironie, pentru această operă folositoare și reconfortantă. Esquerrer fu foarte tulburat, străbătu agitat atelierul de cîteva ori încolo și înapoi, pentru ca în cele din urmă să explice că situația este cu totul alta decît își închipuie poate pictorul. Nu era vorba de merite și cu atît mai puțin de sacrificii din partea lui ; spuse că o apreciază mult pe Gerónima, că o stimează profund ; dar în plus aceste conversații domestice îl fac să fie mai puțin rigid și mizantrop și îl pun în contact cu adevărata viață a oamenilor, care la urma urmei e alcătuită din aceste lucruri simple, de toate zilele. Nu suna prea convin-

gător și era foarte vădită intenția de a-i da soțului un exemplu ; dar grecul fu mai degrabă înclinat să ghicească în inflexiunile vocii lui Esquerrer un simțămînt mocnit pentru Gerónima, ca mai înainte la Preboste, la Ayala și acum chiar la don Pedro Moya de Contreras ! Vechea lui vanitate în legătură cu înfățișarea ei frumoasă avea într-adevăr nevoie acum de cele mai crase excitante...

— Asta e situația, privită din punctul dumitale de vedere, — zise el amuzat ; — acum ar trebui s-o întrebăm pe Gerónima dacă prezența dumitale nu-i face ei mai multă plăcere decît îți face dumitale prezența ei. Eu mă declar gata să fac pe arbitrul. E un caz de casuistică subtilă ! — oftă el obosit.

Ce serios rămăsese iarăși Esquerrer ! Numai o dragoste nefericită ar fi putut justifica o asemenea seriozitate mortală... Pictorul continuă :

— Cu privire la înstrăinarea dintre ea și mine aș putea să fac mărturisiri ceasuri întregi. Dar la ce bun ? E vorba de o diferență de vîrstă. Nu e totul în ordine, firește. Nimic nu e în ordine...

— Ați început să admiteți !... — zise Esquerrer, plin de speranță, ba chiar cu entuziasm.

O ușoară roșeață îi acoperi obrajii. El Greco simți că se înșelase cu privire la resorturile celuilalt, dar era prea cufundat în propriile sale gînduri, ca să cerceteze problema mai îndeaproape.

— Ar trebui să-ți dezvălui mai multe în legătură cu viața mea dinainte. Ți-am făgăduit cîndva asta, dar e greu de făcut un început. Începutul a fost în Grecia, se înțelege. Grecia explică totul, și odată cu Grecia nostalgia mea după Grecia, nostalgia după tinerețea mea, și ce înseamnă toate acestea decît dorința de a-ți trăi încă o dată viața, mai bine, mai corect. Această dorință poate deveni atît de puternică, fray Francisco, încît înveți să disprețuiești pe omul cu care trebuie să trăiești, ca și cum

acela, sau aceea, este cel, sau cea, care te împiedică să te duci înapoi...

— Poate că v-ar face bine să-mi povestiţi totul, — zise Esquerrer şovăind, cu ochii îndreptaţi cu toată atenţia înspre El Greco, care acum renunţase cu desăvîrşire la ideea că monahul ar fi îndrăgostit în taină de Gerónima.

Dar avea să mai treacă mult timp pînă să ajungă la confidenţe. El Greco picta. Se încumetă să facă saltul în incertitudine, pictînd în „moschee" tabloul *Deschiderea Peceţii a Cincea,* în prezenţa lui Esquerrer şi departe de raza de acţiune a Gerónimei, care şi în atelierul octogonal ar fi putut intra pe neaşteptate... Esquerrer putea să vorbească după pofta inimii, sau să tacă la lumina pîlpîitoare a făcliilor, care uneori lăsa doar să se ghicească vag culorile de pe pînză. Totuşi, un control la lumina zilei era de cele mai multe ori de prisos, pînă într-atîta era de familiarizat pictorul cu mijloacele sale, chiar în aceste condiţii cu totul neobişnuite. Nu simţea nevoia de lumînări cu flacăra liniştită. La această lumină franciscanul stătea şi privea, cu capul un pic într-o parte, cu o expresie de frămîntare pe faţă, — acea frămîntare tipică a formelor lui osoase, care nu era caracteristica unei nelinişti superficiale, ci a unei sondări îndărătnice, ca şi cum un fir cu plumb, bălăbănindu-se speriat încolo şi înapoi, ar coborî în hău. În asemenea comparaţii îşi căutară amîndoi forţa cîtăva vreme. Dispreţuind reflecţiile privitoare la suflet, sau la grădina sufletului, — păzită, stropită sau tunsă de un Amor neplatonic ! — care deveniseră atît de populare datorită cîtorva mistici spanioli, îşi puseră caracterele faţă în faţă, evocînd imaginea mai originală a doi înotători, dintre care unul se deplasa în apă stătătoare, iar celălalt lăsa să-i treacă prin faţă un rîu repede. El Greco spusese cîndva că lucrurile trec şuvoi prin el sau pe lîngă el fără să-l schimbe ; făcea astfel aluzie la o minte care sesizează re-

pede, dar care și uită repede, așa încît nu mai rămîne în urmă nimic altceva decît o rețea de picături sclipitoare pe piele, un mozaic în permanență schimbător. Esquerrer, dimpotrivă, se scufunda, înota, se deplasa, se schimba, indiferent de ceea ce putea cuprinde din mediu, cu o singură țintă în fața ochilor : contopirea cu misterul divin. În această formă își recunoscu pentru prima oară fără rezerve situația sa de mistic, dar apoi merse mai departe și, ca să-l îndemne și aici pe El Greco prin exemplul său, dacă nu chiar dintr-o adevărată dorință de intimitate, îi povesti în timpul pictatului atît de multe amănunte din viața lui de pînă atunci, încît artistului nu-i fu greu să-și facă o imagine completă a acelei vieți. Pentru o relatare privitoare la unul din cele mai importante evenimente din acea viață, prilejul îl constitui o întîmplare, pe care El Greco ar fi trecut-o cu siguranță sub tăcere, dacă Esquerrer ar fi fost nevoit întîmplător să stea în ziua aceea la mănăstire, deși era vorba de ceva foarte neimportant. Biletul pe care i-l înmînase Diego în seara de 21 mai îi fu reamintit, în lunile ce urmaseră, de noi bilete, trimise de același sîcîitor necunoscut. Fuseseră trei la număr, la fel de echivoce și de pline de aluzii teologice ca și primul, dar și mai neclare, dacă puteau fi mai neclare, și lipsite de tonul hazos, care la primul bilet îl mirase și îl amuzase. Acest al patrulea bilet, sau al cincilea, le întrecea pe toate celelalte. În sala unde era atîrnat pe perete tabloul *Alungarea zarafilor*, biletul stătea vertical, rezemat de scrinul prețios din lemn de abanos, așa-numitul *vargueño*. El Greco întrebă cine îl pusese acolo, dar nimeni nu știa nimic. Biletul era adresat : *Lui Dominico Theotocópuli, genialul prieten al maurilor și al evreilor*, și continua astfel :

„A fost odată un pictoraș, care voia să devină pictorul curții, dar se lăuda cu bibliile. Îngrămădea biblie peste biblie, pînă ce tablourile fură sustrase privirilor de

către acele biblii, iar iubitorii de artă spuseră : amin. Lucru ciudat însă : Epistola sfîntului apostol Iacov lipsea din maldăr. Să fi fost oare din pricina capitolului 2, versetul 14, sau versetul 22, sau poate versetul 26 ? Cît necaz și cîtă supărare poate produce un astfel de pictoraș zăpăcit ! Vai ție, Chorazin, vai ție Betsaida * ! Mai are timp să se pocăiască."

Devenit cu timpul insensibil la orice aluzie privitoare la Escorial și la *Sfîntul Mauriciu*, îl enervă totuși modul deosebit de meschin în care se făceau asemenea aluzii aici. Spre deosebire de prima dată, căută acum pasajul citat ; versetele indicate păreau să aibă legătură toate trei cu „faptele bune", fără de care credința ca mijloc de justificare este insuficientă, căci rămîne o credință moartă.

— Îmi face impresia că sînt bănuit de erezie, — rîse el, cînd îi arătă lui Esquerrer biletul. — Presupun că breasla e supărată, pentru că în ultima vreme m-am ținut deoparte... Păi de ! credința și faptele pe balanța forului interior, ... cam primejdioasă treabă ! Tot așa de bine am putea întreba ce e mai important : sufletul sau trupul ? Concepția unui tablou sau execuția lui ?

— Aș fi vrut să fi gîndit astfel în primii mei ani de mănăstire, — zise Esquerrer, mototolind, nu fără dispreț, hîrtia, insensibil la nota de umor, care altuia, oricui, i-ar fi smuls un zîmbet.

Se întoarseră spre cele două portrete ale cerșetorului Baltasar, care se aflau unul lîngă altul, rezemate de peretele roșu, netencuit, la dreapta *Sfîntului Iacov cel Mare*. Era sfîntul Ieronim în două faze diferite ale vieții : o dată ca pocăit, în pielea goală, afară de o cîrpă petrecută neglijent în jurul șalelor, — torsul lui Baltasar, așa cum stătuse în seara aceea în ușă, cu hainele curgînd de pe el, — și alături în chip de cardinal. O barbă albă, ascuțită, cădea pînă foarte jos pe mantaua roșie, — cam ace-

lași roșu cu care tocmai în clipa aceea începuse El Greco să dea formă, cu pensula, în sinuozități puternic contorsionate, veșmîntului Evanghelistului, în tabloul *Pecetea a Cincea*. Baltasar în chip de cardinal era ceva de spaimă, și, într-un anumit sens, mai nerușinat decît perechea lui neîmbrăcată : un bătrîn epuizat, nebun de mînie fanatică, cu gura strînsă și cu o groapă în obrazul stîng. Fața, în ansamblu, cu barba dedesubt, semăna cu un țurțur de gheață, mai întîi pe jumătate topit, apoi din nou înghețat definitiv, rece, tare, inuman, și nu era de mirare că Esquerrer, în timp ce povestea, întorcea mereu capul ca să vadă acel portret monstruos, care parcă îl îndemna să spună adevărul și numai adevărul...

Povestea tinereții lui Esquerrer, El Greco o cunoștea : micul orfan, sau copil găsit, fusese crescut de un pădurar din apropiere de Medina del Campo, iar la șaptesprezece ani fusese descoperit de către niște călugări franciscani, care se simțiseră atrași de înfățișarea lui cam suferindă și îl luaseră cu ei la mănăstirea lor. Despre primii lui ani de viață nu știa nimic. Numai de mama lui își amintea vag : o făptură albă și foarte tînără. Mult timp alintase în inima lui icoana ei, care avea să se prefacă mai tîrziu de-a dreptul în cea a Teresei de Avila și într-un cult tradițional al Maicii Domnului. Nu descoperise niciodată cine fuseseră părinții lui. În *Convento de la Concepción**, o mănăstire franciscană nu departe de Salamanca, atrase atenția ca ființă timidă și meditativă, cu suflet delicat, și atît de multilateral înzestrat, încît gardianului îi veni numaidecît în minte ideea să-i dea o educație academică. Cu toate că la frații minoriți erudiția nu prea era uzuală, se alegeau totuși din cînd în cînd elemente excepționale, care să facă cinste numelui unei anumite mănăstiri în întrecerea cu dominicanii. Mai ales cînd mănăstirea era populată de niște observanți atît de ambițioși ca cei din *Con-*

vento de la Concepción ! Reforma mănăstirilor, realizată de cardinalul Ximenes, se lovise în propriul său ordin, cel al franciscanilor, de cea mai mare rezistență ; mulți ani a ținut lupta dintre observanți, grupul strict, și conventualii, mai puțin stricți, al cărui ultim bastion fusese tocmai *Convento de la Concepción*. Abia în 1560, cu mult după moartea Marelui Cardinal, conventualii putură fi izgoniți cu mînă armată din acea mănăstire, unde, bizuindu-se pe o ocrotire înaltă, își făuriseră treptat un anumit renume, — cel de desfrîu și sodomie, — care îndreptăți cele mai severe măsuri. Călugării plecară, cu femei și copii, călare pe catîri grași, cîntînd în bătaie de joc psalmi de pocăință; cei mai mulți se făcură mauri sau pirați, iar *Convento de la Concepción* își putu începe o nouă pagină a istoriei sale. Nu numai rugăciunile, posturile, privegherile și flagelările înlocuiră viața opulentă a predecesorilor, dar și practica franciscană originară : a cere și a da de pomană, a hrăni săraci, a îngriji bolnavi și a cultiva plante medicinale. O disciplină monahală de fier îi duse pe mulți călugări cerșetori la disperare. Educatorul novicilor își rupse reteveiul pe spinările tinere. Trebuia practicată mai ales smerenia, precum și castitatea. Dar între zidurile mănăstirii mai bîntuiau umbrele conventualilor, strănepoții bestiarului sfîntului Anton, inspiratori de obsesii voluptuoase, — și încă din primul său an de probă, novicele Francisco Esquerrer fu martor al unei scene îngrozitoare : niște călugări alergau țipînd pe coridoare, ca să astîmpere, cu cenușa unei pălării de fetru arse, emoragia unuia din ei, care se castrase singur. Acest exemplu îi făcu pe mulți dintre călugării tineri să cadă într-o profundă melancolie. Diavolul era combătut cu ajutorul celor mai bizare exorcisme. Personalități din cadrul ordinului, care mortificau carnea, ca să păstreze sufletul, — ca formidabilul Pedro de Alcántara *, care se mîniase
 împotriva propriei sale persoane, — găsiră imi-

tatori ; dar și Esquerrer, deși mai puțin fanatic în manifestările exterioare, ceea ce, dealtfel, sănătatea, pe atunci cam șubredă, îi interzicea, se adînci în cele mai negre meditații asupra „păcatelor" pe care le săvîrșise, sau pe care le-ar fi putut săvîrși, sau pe care le putuse săvîrși, sau pe care le văzuse săvîrșite de alții. Datorită orientării studiilor sale, acest proces avu loc la el în mod mai rafinat, mai primejdios ; îi descoperi pe mistici, — pe care acolo călugării nu aveau voie să-i citească decît în parte, — începînd cu Pedro de Alcántara, care fusese nu numai un auto-torturator sadic, dar și un important gînditor, și continuînd cu Bernard de Clairvaux *, Bonaventura *, Diego de Estella *, Dionisie Areopagitul *. Nu prea găsi înțelegere în jur. Un om care se adîncea de capul lui în studiu era suspectat chiar numai pentru acest fapt, și în plus avea toate șansele de a fi foarte curînd prins cu păreri divergente, care în ordinul franciscan, ce-i drept, înfloriseră întotdeauna, dar nu în Spania, de cînd devenise Inchiziția atotputernică acolo. Aceștia fuseseră anii în care Juan de la Cruz fusese persecutat, închis și maltratat de către propriii săi frați de ordin ; iar la franciscani, aversiunea împotriva gînditorilor independenți nu era desigur mai mică decît la carmeliți. Ocolit de călugării de o vîrstă cu el, care îl invidiau că fusese ales să plece la studii la Salamanca, Esquerrer începu să se simtă tot mai singuratic ; unicul om cu aceleași preocupări intelectuale ca și el era un *converso,* un evreu convertit încă din adolescență, care atrăsese atenția prin zelul lui și care era aproape de hirotonisire, un om cu idei originale, dar peste măsură de dezechilibrat, și la fel de chinuit de neîncrederea celorlalți monahi, ca și de cerințele de nepotolit ale trupului. Pe mistici, Esquerrer îi studia acum împreună cu acest fray Rodrigo de Gris ; își ascunseră în chiliile lor scrierile Teresei de Ávila, pe care le descoperiseră ; meditau, filosofau și comparau ; dădură peste

contradicţii, fără siliţi de conştiinţa lor să se confrunte cu ele, în disputele dintre ei, altminteri rare. Astfel, cele două oi negre căzură şi mai rău în dizgraţie şi avură parte de mustrări severe din partea superiorilor lor, apoi chiar de pedepse monastice, în repetate rînduri.

Cu atît mai dureros era procesul de conştiinţă al celor doi călugări, cu cît nu mai îndrăzneau să-şi recunoască preocupările ; chiar şi la spovedanie tăceau. Cu opt zile înainte de Florii, fostul evreu fu hirotonisit ; încă de atunci Esquerrer avu impresia că se pot întrezări la el simptome de demenţă, pe care de asemenea le trecu sub tăcere, pentru ca o recunoaştere a „ereziei" lor să nu-i ducă la pieire. În Joia Mare, Rodrigo de Gris se găsea printre oficianţii liturghiei. Nici unui cunoscător de oameni nu i-ar fi scăpat înfăţişarea lui descumpănită ; şi cu cît mai mult se apropia clipa procesiunii cu sfînta Cuminecătură, cu atît mai ciudată deveni comportarea lui. Cuprins de mare spaimă, Esquerrer îl văzu că în timpul lui *Agnus Dei* * se pregăteşte să le dea celorlalţi oficianţi „sărutul păcii", ceremonie care în Joia Mare era întotdeauna suspendată, pentru că se zice că Iuda îl vînduse în acea zi pe Cristos printr-un sărut. În jurul lui Esquerrer călugării începură să murmure cu privire la această eroare, care duşmanilor evreului li se păru semnificativă. Dar abia se formase cortegiul solemn pentru transportarea uneia dintre cele două hostii în capela sfîntei Taine, şi De Gris scoase un ţipăt, se repezi la o icoană a sfîntei Clara, pe care încercă s-o smulgă de pe perete, vru să-şi sfîşie odăjdiile, apoi se duse înapoi şi, cu o clipă înainte de a se prăbuşi în spasme, scuipă de două ori hostia. Esquerrer îi văzu trupul încordat şi curbat ca un arc, rezemat pe ceafa însîngerată şi pe picioare ; dar abia fu imobilizat şi parcă ceilalţi ar fi avut de furcă aici cu însuşi diavolul, în aşa hal îl bătură şi îl călcară în picioare. Nici unuia dintre aceşti călugări zeloşi nu-i trecu prin

gînd că tîrîseră spre închisoarea mănăstirii un dement. Dar Esquerrer își cunoștea datoria. Reproșîndu-și lașitatea din trecut, se sili să ia atitudine și numaidecît după slujbă se duse la gardian, ca să pledeze în apărarea nefericitului său prieten. Îi și ajunsese la urechi că, în afară de caterisire, firește, pedeapsa lui va fi o sută de lovituri de baston și apoi încă alte sute, pînă ce De Gris va mărturisi că ține de iudaismul secret; voiau să judece cazul în mănăstire, ocolind Inchiziția, care în asemenea cazuri învinuia întotdeauna de infracțiune întreaga mănăstire. Enervat la culme, atît de această perspectivă, cît și de „îngrozitorul sacrilegiu", gardianul îi porunci numaidecît tînărului călugăr să tacă și rămase inaccesibil la argumentele acestuia. Dar Esquerrer nu se lăsă.

Gardianul îi porunci să se ducă în chilia lui și să se considere ca fiind în stare de arest; Esquerrer nu vru să se supună, dacă nu i se dă asigurarea că De Gris are să fie tratat cu omenie; pînă la urmă fu nevoie ca patru călugări converși voinici să-l ducă în chilia lui cu sila. Din clipa aceea fu stăpînit de o îndărătnicie oarbă. Chiar și după ce pedeapsa dată prietenului său fusese executată, — De Gris muri de pe urma rănilor sau de febră cerebrală, — Esquerrer refuză să facă actul de supunere care îi fusese cerut. Calmați de sfîrșitul trist al nebunului, superiorii lui se întoarseră la o echitate principială; Esquerrer nu fu silit să renunțe la convingerea sa, că De Gris fusese dement, nici nu i se mai reproșa simpatia pentru evreul convertit: nu i se mai cerea decît o supunere formală! Pentru a i se înfrînge rezistența, i se vorbi în sala consistoriului, fu amenințat cu excomunicarea și fu batjocorit în auzul tuturor călugărilor din mănăstire. În cele din urmă, întrucît el nu se lăsase convins, călugării se văzură siliți să-i aplice în comun măsurile disciplinare care urmăreau mai puțin

să-i fie o pedeapsă, cît mai ales învățătură de minte, întru smerenie.

— M-au pus în prag, — zise Esquerrer, aruncînd o privire fugară înspre sfîntul Ieronim, care, apăsînd cu ambele mîini cartea deschisă din fața lui, ca și cum ar fi stors picături de sînge din litere, părea că-și mai strigă către el mînia nebună, iar El Greco începu să înțeleagă cum poate un om să uite ce e rîsul și umorul, după asemenea triste experiențe trăite, — și au trecut toată ziua peste mine, în aparență fără să mă bage în seamă, dar orice prilej de a trece pragul acela era binevenit. Uneori lunecau de pe trupul meu și-mi călcau în picioare mîinile ; aproape că nu mai băgam de seamă, cufundat cum eram într-un fel de viziune a inițierii mele ca frate, care avusese loc cu șase luni în urmă. Da, iarăși mă aflam printre ceilalți frați în cor, mort pentru lume, dar acum într-un sens cu totul altul, mai irevocabil decît atunci. Mai era în mine revoltă, cînd mă scuipau în obraz unul după altul, aceasta fiind măsura uzuală extremă menită să pedepsească trufia. Cînd am fost mai tîrziu martor, la Salamanca, la „botezul" unor boboci și am văzut cum li se scuipă unor bieți studenți hainele de sus pînă jos, m-a apucat un acces de furie, care era să-l coste viața pe unul din chinuitori : m-am răzbunat atunci, fără să vreau, pentru ceva care se petrecuse cu ani în urmă...

El Greco îl întrerupse, reacționînd ca la o parolă, fără să înceteze a picta. Veșmîntul roșu al evanghelistului, pliat în zigzag, continuat în cele două brațe ridicate în sus, trimisese spre dreapta un pinten, care se tîra ca o multiplă limbă de foc. Deasupra, — în timp ce vorbea călugărul, pictorul schimbase o singură dată culorile, — deveniseră vizibile, pe jumătate schițate, pe jumătate într-un ton gălbui, de carne, patru figuri de mucenici, asediați de limba de foc sau evitînd-o ; se putea citi orice

aici. Cei trei mucenici din dreapta erau încă foarte neclari.

— Răzbunare, — mormăi el, aplecîndu-se la lumina luminărilor, care păreau a fi unicele modele pentru trupurile acelea înguste, goale, gălbui, — răzbunare după ani de zile : păi tocmai asta pictez eu. Trupurile acestea au tot ceea ce ar trebui să le dăruiască pacea, și totuși...

— Da, și eu am avut ! — reluă Esquerrer, — am avut toate acestea, după ce am fost azvîrlit în cele din urmă în temniță : o gaură, cu apa de două palme înălțime... unde am fost lăsat singur. M-am scufundat într-o prostrație totală, dar acolo am găsit o pace, o beatitudine, pe care nu i-aș putea-o descrie nimănui. Nu numai pentru că-mi apărasem prietenul, căci ăsta îmi era în clipa aceea absolut indiferent. Aveam sentimentul că pierdusem totul și că găsisem totul. Pentru prima dată am înțeles spusa lui Juan de la Cruz, după pilda apostolului Pavel : că, pentru a avea totul, trebuie să nu ai nimic. Lepădasem nu numai bunurile pămîntești, dar și toate bunurile spirituale : dreptul la înțelegerea celorlalți, la un tratament drept, orice punct de sprijin, chiar și orice credință, orice voce a conștiinței, orice virtute... Intervenția sfinților, pe care pînă atunci îi cinstisem, își pierduse valoarea, fără însă să devină din cauza asta lipsită de valoare ; părea că privesc prin sfinți, dincolo de ei, că trec prin ei ca prin niște neguri. Asceza mi s-a părut fără rost, căci nu este oare mîndria durerii îndurate cel mai ispititor bun din cîte se pot închipui ? Totul a devenit lipsit de sens...

— Să pictăm ! — se răsti brusc, ca pentru sine, El Greco, și-și frecă furios penelul în albastrul de pe paletă. — *Dumneata* povestești, iar *eu* pictez, așa a fost învoiala...

După ce-şi schimbă penelul şi luă altul, cu o culoare de grund mai închisă, începu să lucreze la fundalul celor şapte personaje fantomatice. Apoi întrebă, cu glas potolit:

— Şi şederea dumitale la închisoare, în *Convento de la Concepción?*

— Am ieşit repede, — zise călugărul, care continuase să se plimbe agitat încolo şi încoace, — am vrut să ies, cu orice preţ. Am cedat; m-am supus gardianului. Oricum, totul îşi pierduse orice însemnătate pentru mine! Singurul lucru pentru care mai voiam să trăiesc era starea aceea de beatitudine şi, datorită sănătăţii mele şubrede, n-aş fi avut parte de ea într-o peşteră umedă. Poate că n-a fost un act de eroism ceea ce am făcut, dar nu mai cunoşteam altă datorie decît cea faţă de mine însumi, datoria individului de a se apropia cît mai mult cu putinţă de Dumnezeu, în felul lui, trecînd cu vederea tot ceea ce ar putea fi de ajutor comunităţii, ceea ce ar putea fi de ajutor unui număr cît mai mare de membri ai ei, ca să facă, pe drumul acela, un cît de mic pas înainte. Am păcătuit. Dar ar fi fost şi mai mare păcat să nu merg pînă la capăt pe drumul meu.

— Şi eşti lăsat să mergi pe el? — întrebă El Greco, uimit de atîta independenţă, de o voinţă atît de inflexibilă, lipsită de înfumurare.

— Da şi nu. Ei nu mă cunosc. Nu-mi arăt adevărata stare de spirit, mi-o ascund. De atunci încoace am devenit un călugăr model, un erudit dacă a fost nevoie, săritor dacă a fost nevoie, umil, mlădios, tot ce vreţi. Slujirea aproapelui nu te face nefericit; mă silesc să trăiesc în comun; am fost văzut făcînd pe intermediarul, acolo unde relaţiile dintre oameni lăsau de dorit... — O clipă, privirea îi lunecă peste pictor, care însă nu se simţi nicidecum vizat de această mărturisire. — La Salamanca am fost bănuit că practic *exercitia*
 spiritualia ale lui Loyola; foarte bine: am scris

un mic tratat combătînd *exercitia spiritualia...* Sînt pus la cele mai grele încercări înainte de hirotonisire ; mi se trasează sarcini ridicole. Nu le ocolesc. Am spus că mă ascund, dar spunînd astfel, am și spus prea mult. Ceea ce urmăresc se ascunde de la sine, pentru că nu există cuvinte în care să se exprime ! Nici un duhovnic nu mi-a putut da pînă acum o pedeapsă pentru că m-aș fi abătut de la prescripțiile sau dogmele Bisericii...

— Va să zică nu prea ai avut contacte cu alți mistici ?

— În afară de Teresa și de Juan de la Cruz, pe care însă nu-i cunosc decît din scrierile lor, cu nici unul.

— Cînd te-am întîlnit pentru prima oară, am crezut că ai legături strînse cu Juan de los Ángeles, predicatorul curții...

— Pe nedrept, — zise Esquerrer, cam rigid, după cum i se păru pictorului.

Se duse, trecînd șovăielnic prin spatele tabloului *Pecetea a cincea,* pînă la jumătatea drumului spre ieșire : portița cu grilă, în fața căreia El Greco atîrnase un covor. Cu toate că se întoarse numaidecît, atmosfera de intimitate dispăruse, nimicită de tot ceea ce această pivniță în ruină conținea ca ecouri șoptite, scîrțîituri, foșnete, — zgomotele din care părea alcătuită aici liniștea. În ciuda atitudinii sale absente, El Greco ar fi avut chef să-l mai tragă de limbă despre acel Juan de los Ángeles, despre relațiile interne din Escorial, — rigiditatea subită a lui Esquerrer el o puse pe seama oboselii, — dar apoi fu absorbit iarăși de lucru și începu să croiască drumuri noi, cu un penel mai fin, în deșertul acela colorat, care, ca un prim strat, acoperea întreaga suprafață.

După trei zile, *Deschiderea peceții a cincea* era gata. Deși El Greco știa că unele dintre tablourile sale se apropiau, prin simbolismul lor, de starea de spirit și de biografia de pînă

atunci a lui Esquerrer, într-o măsură mai mare decît orice alt lucru vizibil de pe lume, nu se pricepuse încă să arunce un pod spre consimţămîntul complet al prietenului său, decît sprijinit pe stîlpii unei politeţi convenţionale, pe care amîndoi se simţeau obligaţi s-o dispreţuiască. Dar în faţa acestei noi pînze încetă orice obiecţie. Chiar dacă Esquerrer îşi îmbrăcă admiraţia în termenii cei mai sobri, se văzu foarte limpede că era cu totul copleşit, alarmat, ba chiar speriat. Şi nu era de mirare ! Un frenetic „Osana !" părea transpus aici în ceva diabolic nedefinit. Mucenicii stăteau în picioare,ca nişte animale în pielea goală, în poziţii susceptibile de numeroase interpretări. Îşi trăgeau oare, dîrdîind metafizic, veşminte din nori, sau îşi lepădau vechile giulgiuri, care, aruncate în sus, cădeau de sus peste ei cu greutatea unor pietre funerare ? Primeau cununa şi ramura de palmier din mîinile unor îngeraşi incerţi, care veneau de-a berbeleacul în jos din colţul dreapta sus ? Se încoronau unii pe alţii ? Implorau îndurare, sau cereau răzbunare ? Tocmai această nesiguranţă, care împiedica mintea să intervină ca să spulbere neliniştea, conferea ansamblului un caracter de coşmar, — coşmarul din chilia de la Escorial, care luase aici, după mai bine de patru luni de zile, formă şi chip. Abia figura alungită monstruos a Evanghelistului din partea stîngă a barbarului tablou dovedea că această din urmă presupunere trebuia să fie cea justă. Faţa era cea a sfîntului Sebastian, cu bărbia moale, greoaie ; deasupra bărbiei, gura mică a unui peşte şi un nas cîrn ; dar fruntea lipsea aproape cu totul, ceea ce categoric nu putea fi atribuit racursiului feţei. Dublul gest al braţelor, mantaua roşie cutată dezordonat, conţineau spaimă. Şi se cunoştea cauza acestei spaime : forţele ancestrale dezlănţuite în fiinţe chinuite, care îi reproşau lui Dumnezeu îngăduinţa, — era oare posibilă altă interpretare, dacă nu a tabloului, cel puţin a pasaju-

lui din Biblie? — și care, numai prin prezența lor, făceau ca ilustrul personaj, cea mai mare minte a începutului creștinismului, să degenereze, devenind un tînăr cerșetor, tînguitor, cu craniul îngust, cocoșat de groază, cu creierul în bărbie, cu cuvintele în mîinile fluturînde ritmic, cu ochii în veșmîntul de foc, care se tîra curios, cu șiretenia obiectelor neînsuflețite, pînă sub picioarele acelor neîmpăcați, în lumina aceea misterioasă, căzută peste ei și prin ei, ca și cum trupurile s-ar fi luminat singure, consumîndu-se și prefăcîndu-se în cenușă albă în flăcările unui iad, flăcări alimentate nu de afară, ci dinăuntru! Esquerrer fu cel care făcu această comparație: o reacție aproape la fel cu cea produsă cîndva de tabloul *Sfîntul Iacov cel Mare*.

— Da, e consecința extremă a teoriei mele, — zise El Greco, nu fără mîndrie, — mai departe nu pot să merg, deci trebuie să dau înapoi, ceea ce mă paralizează mai mult decît prăpăstiile deschise de această lucrare.

— Ați mai putea înălța acest iad pînă la cer!

— Eu nu! Cine sînt eu ca să înnobilez iadul, ca să-l prefac pe Satana într-un înger al luminii, așa cum se exprimă sfîntul Pavel?... Hai, trebuie să-ți povestesc în sfîrșit ceva; dar nu aici: sus, în atelier. Pun să ne aducă vin și uităm pentru cîteva clipe că am pictat iadul, care poate că era raiul...

După cum tinerețea tîrzie a lui Esquerrer se scursese printre franciscani, El Greco întreținuse în acei ani relații cu iezuiții; sănătatea lui fusese și ea șubredă, ca cea a călugărului; nici unul din doi nu-și cunoscuse mama. Mama lui El Greco murise la un an după nașterea lui, și singurul lucru care îi rămăsese de la ea erau povestirile stîngace cu care unchiul său Manusso, — de fapt un văr de departe al tatălui său, — îi insuflase, fără să vrea, încă din copilărie, un ideal de

frumuseţe feminină desăvîrşită, un ideal care mai tîrziu avea să se transforme în contrariul lui. Manusso locuia în casa tatălui său; ambii erau filosofi, poeţi la vremea lor, — dar relaţiile dintre ei erau rele, şi nu fură rupte nu numai datorită flegmei fără pereche a lui Manusso, ci, cine ştie, poate şi ataşamentului lui de casă, de copil, şi de toate celelalte amintiri legate de o femeie pe care el o iubise mai mult decît însuşi soţul ei, după cum susţinea lumea. Bătrînul Theotokopoulos era un despot insuportabil, ale cărui accese de mînie le moşteniseră ambii feciori; cel mai vîrstnic, Theodoros, omorîse în bătaie un slujitor şi, ca să scape de poliţia veneţiană, fugise la Constantinopol, unde îndeplinea la curtea sultanului o funcţie nelămurită; scrisorile sigilate trimise tatălui său, şi răspunsurile acestuia, dovedeau un contact permanent, care nu le scăpă veneţienilor, dar pe care ei, siguri de puterea lor, nu-l socotiră destul de important ca să intervină. Totuşi, Theotokopoulos reprezenta un pericol pentru regimul lor; greco-ortodox fervent, şi în plus şeful uneia dintre cele mai influente familii cretane, lucra de mult, în taină, pentru independenţa Cretei, la nevoie sub stăpînire turcească, — turcii garantau mai multă libertate religioasă decît veneţienii, în sine destul de toleranţi, dar care pretindeau cel puţin recunoaşterea papei, — la nevoie chiar în condiţiile unei fuziuni a Bisericii greco-ortodoxe cu protestanţii. Din 1559 începuseră să apară din cînd în cînd în Germania trimişi ai patriarhilor răsăriteni, ca să studieze luteranismul şi avantajele politice ale unei apropieri; numărau pe degetele lor groase, pline cu inele, asemănările dogmatice dintre cele două Biserici, — liberul arbitru era marea piedică, — dar nu ajunseră niciodată la un rezultat, deoarece în absenţa lor se ridicau tot mereu împotriva planurilor lor vocile inspirate ale unor sfinţi naţionali. După
 cîţiva ani fură nevoiţi să ţină seama de un im-

portant contracurent, care se simţea pînă la Constantinopol, şi sigur în Creta. Trimişi direct de către Roma, care se săturase de toleranţa veneţiană, iezuiţii imprimară luptei religioase tacite din Candia o anumită caracteristică. Făceau propagandă mai ales printre tineri; înfiinţau colegii, acostau tinerii pe stradă şi îi iniţiau în tainele autocontrolului spiritual, fără a pune deocamdată un accent deosebit pe sarcina lor propriu-zisă: convertirea întregii Biserici greceşti. Unul dintre primii, a căror încredere o cîştigară astfel, fu Dominikos, un tînăr de nici douăzeci de ani. Atît revolta împotriva tatălui său, care vroia să facă din el un magistrat, şi se punea de-a curmezişul dorinţei sale de a deveni pictor, cît şi sprijinul prea slab pe care îl putea aştepta din partea unchiului Manusso, un om de treabă, dar distrat, îl făcură să fie sensibil la acel exemplu de energie virilă. Fără ştirea nimănui urmă un instructaj, care se bizuia cu toată grija pe darurile lui naturale: inteligenţa lui ascuţită, admiraţia lui pentru arta greacă, pentru bazilici şi icoane, evlavia lui orientată raţional. Cunoştinţele şi pătrunderea acestor oameni întrecură tot ceea ce i-ar fi putut favoriza dezvoltarea în Creta. Îi vorbiră despre Roma, despre Veneţia, îi descriseră poziţia deosebită a artiştilor acolo, îi arătară copii după tablouri, cu scopul nemărturisit de a-i corecta gustul grecesc, mai întîi în artă, apoi în religie. Toate acestea reuşiră peste aşteptări, în aşa măsură, încît tatăl lui, bănuind, din observaţii izolate, cum stau lucrurile, îi ceru în cele din urmă socoteală. Dominikos nu recunoscu, dar ceru pe loc libertate, ceru să poată pleca în Italia, ca pictor! Urmară certuri violente; în mod demonstrativ, Dominikos sparse o icoană şi-şi căută refugiu la iezuiţi, care îl ascunseră pînă la ivirea unui prilej de a se îmbarca pentru Veneţia. Arzînd de entuziasm pentru ţările occidentale, îşi părăsi pămîntul natal, căptuşit

cu bani de către părinții săi spirituali, care nu-i cerură nici să le înapoieze mai tîrziu banii, nici un contraserviciu, nici o făgăduială, nimic, — însoțit de Manusso, care rupsese cu furiosul Theotokopoulos și care acum nu mai putea rămîne nici el în Candia.

La Veneția locuiră cinci ani, pînă în 1570. Tînărul grec lucră la Tițian, la Tintoretto, la Bassano, și atrase atenția prin independența sa și prin felul exagerat în care reacționa la critică, aceasta fiind la el adesea un prilej de a se angaja pe o direcție cu totul nouă în artă, datorită faptului că nu avea idei preconcepute și că era relativ rușinos. Trăiau printre alți greci, sticlari sau miniaturiști, în cartierul *San Giorgio Maggiore*. Despre tatăl său nu mai auzise nimic; iezuiții păreau și ei să-l fi uitat. Încetul cu încetul începu să miroasă cam care fuseseră mobilurile urmărite de ei, și fu mirat că nu-și dăduseră osteneala să culeagă roadele muncii lor, cerîndu-i cel puțin să treacă la catolicism. N-ar fi întîlnit prea mare rezistență; deosebirile dintre cele două confesiuni îi păruseră întotdeauna a fi neesențiale.

Cu toate că admira fastul artiștilor venețieni, acei regișori dornici de viață, dintre care unii nu puteau picta decît în toiul unor petreceri zgomotoase, grecul simți totuși că-i e dor de un climat de viață mai sever. Invidia oarecum toată această pompă, îi invidia pe oamenii aceia care se mișcau cu mai puțină stîngăcie decît el, care căutau iubirea femeilor și o găseau. El nu știa că tinerețea lui, munții răcoroși ai Cretei, icoanele severe și hieratice, cu pozițiile lor chinuite, pe care le renegase, îi jucau acum renghiuri. Fugise de Creta, dar insula venea pretutindeni înot după el, și orice oraș care i-ar fi făcut cu ochiul, — acum Roma, mai tîrziu Toledo, — îi făcea cu ochiul ca o Cretă deghizată, un tainic conglomerat de stînci, unde te întîlneai cu monahi și hesihiești misterioși și unde puteai

picta nestingherit. Dar în Italia, şi chiar în Spania, aşa cum avea să afle spre supărarea lui, pictai sub ochii unui mecena binevoitor, iar publicul îl imita şi pătrundea în ateliere, ca amuzament. Pictorii nu lucrau în singurătate, ca poeţii, ci lucrau ca nişte dirijori, cu o baghetă cu vopsea în mînă, cu ucenicii ca orchestră ! Faptul că Veneţia i se păru a fi prea uşuratică, după cum îi spusese lui Manusso, — şi mai tîrziu spuse acelaşi lucru despre Roma, — nu contribui cu nimic la atenuarea aversiunii lui împotriva unei asemenea existenţe de dirijor.

La Roma, binecunoscutul miniaturist Giulio Clovio se îngriji ca să i se dea lui Domenico o cameră şi un mic atelier în palatul cardinalului Farnese. I se dădură comenzi, făcu şi cunoştinţă cu mulţi artişti (printre care Pompeo Leoni, care la scurt timp după aceea plecă în Spania) şi-şi găsi primul ucenic în persoana jerpelitului şi optimistului Francesco Preboste, care fugise din Neapole, pentru că luase parte la o răscoală împotriva spaniolilor. Dealtfel, Giulio Clovio fusese prilejul nemijlocit pentru schimbarea domiciliului. Clovio îi scrisese pictorului şi apoi îi trimisese şi bani, ceea ce se dovedi a fi de prisos, deoarece tatăl lui El Greco tocmai murise, lăsînd o oarecare avere. Clovio îl primi ca pe un fiu. Un omuleţ scund, uscăţiv, cu buzele supte a prudenţă, în dosul unei ţăcălii pătrate, întinse braţele într-o manieră cam teatrală, pentru ca după aceea să-l întoarcă spre locul unde, în umbră, chiar în faţa unui altar domestic împodobit, — întregul interior dovedea un simţ religios penibil de sever, — fiica lui se apropia de vizitator. Prima impresie făcută de acest chip de fată, brunet, foarte alungit, cu ochii nefiresc de mari, fu hotărîtoare pentru grec, şi nici mai tîrziu nu mai fu întrecută, ca forţă şi ca nuanţă personală ; un întreg peisaj, un întreg stil de viaţă, erau transpuse pe chipul ei. Era frumoasă, dar datorită regularităţii ei reci, nu

putea da naştere la pasiuni. De aceea, nici sentimentul care îl cuprinse pe pictor nu fu pasiune. Alessandra Clovio era pentru el prototipul uneia din acele icoane greceşti, care zac îngropate sub Creta, cetatea renegată, prăbuşită şi mereu repusă în rîndul cetăţilor! În orice oraş în care avea să se ducă el, — şi era un orăşean: stîncile le vedea ca pe nişte case, sau cel puţin ca pe nişte celule, — avea să i se rostogolească de sub ruine în faţa picioarelor o asemenea icoană. Nu era cîtuşi de puţin conştient de această legătură de idei; dragostea lui pentru Alessandra Clovio, care părea să fie reciprocă, sustrase din nou privirii sale Creta; realitatea izgoni prototipul, deşi ea însăşi creată după acest prototip, şi cu toate că, după moartea tatălui său, o vizită în Candia, în vederea reglementării mostenirii, ar fi fost necesară, nici nu-i trecu măcar prin minte o asemenea idee.

Bătrînul Clovio condiţionase căsătoria de o amînare de şase luni. În aceste şase luni, Greco făcu însă cunoştinţă cu mîndria sumbră a Alessandrei, cu vederile ei strîmte şi cu intransigenţa ei, care luaseră înfăţişarea unui fanatism religios. Alessandra stărui ca El Greco să înceapă a lucra pentru *propaganda fide* *; şi nu aici la Roma, nu, ci în Grecia, în Creta, unde datorită numelui lui de familie ar fi putut avea multă influenţă! Sansa unei alianţe a greco-ortodocşilor cu luteranii, sub auspiciile turcilor, sporea zi de zi: convertirea Greciei la adevărata credinţă era unicul lucru care ar fi putut-o împiedica, era unica soluţie politică posibilă, şi unica pe placul lui Dumnezeu. Dominikos îi expuse Alessandrei insurmontabilele sale obstacole, — trecînd înţelepţeşte sub tăcere punctul care trebuia să-i facă sarcina mai ispititoare: fosta duşmănie faţă de tatăl său! — şi amînă luarea unei hotărîri, dar avînd în vedere încăpăţînarea lui, nu încăpea nici o îndoială în ce sens va fi luată acea hotărîre. Atunci Ales-

sandra se închise în ea însăşi şi deveni mai impenetrabilă ca oricînd. Relaţiile dintre ei, care rămăseseră caste, îl cufundaseră într-un fel de somnolenţă extatică, aşa încît nu se gîndi la vreo intenţie ascunsă din partea ei. Era fanatism, un capriciu de fată, visul patriotic al unei fiinţe care fusese mult timp singuratică! Întrucît îşi domina total tatăl, Dominikos nu-şi putu închipui că poate fi şi ea dominată de alţii, cu toate că era informat cu privire la relaţiile ei cu preoţi din diferite ordine. Datorită influenţei ei, Giulio Clovio părea rigidizat într-un fel de viaţă dublă. Miniaturile şi le făcea aşa cum îşi face un copil lecţiile, cu limba între buze, tînjind după recreaţia cea mare: abia aştepta să asculte liturghia, să se roage, să se spovedească, să stea de vorbă despre religie. Dar şi grecul începu curînd să bage de seamă cîte ceva din această scindare a rîului în două albii în curs de secare. Lucra rău, mecanic. Sub imperiul unui nelămurit sentiment de frică faţă de pretenţiile ei, trecute cu toată grija sub tăcere, nu se mai simţea fericit decît atunci cînd se putea înviora privind-o. Stările de îndoială, de uşoară înstrăinare, le învingea cu ajutorul voinţei sale îndărătnice. Dar tot mai mult se închegă în el hotărîrea de a nu se duce sub nici un motiv cu ea în Creta, de a nu pleca din Roma.

În timpul marilor pregătiri pentru lupta împotriva turcilor, care avea să fie încununată de bătălia de la Lepanto*, se căsătoriră. La Roma domnea o zăpăceală care te făcea să te gîndeşti la cruciadele medievale. Căsătoria fu celebrată precipitat; aveau să locuiască într-o casă mică, în apropiere de *Palazzo Farnese,* numai ei doi cu un slujitor bătrîn, un fost portar al uneia dintre academiile de pictură. Sub un cer de seară ameninţător, se îndreptară toţi trei spre casă, după festivitate, care se aflase mai mult sub semnul eroului popular don Juan de Austria* decît sub cel

al zeului Himeneu *. Il Greco i-o luă înainte Alessandrei spre dormitorul asemănător cu un mauzoleu de stejar ; pe o pardoseală pe jumătate putrezită se afla un pat de lux, cu polog, ale cărui aripi atîrnau melancolic. Aici, Alessandra îi ceru să amîne consumarea căsătoriei, cel puţin cu o noapte. La întrebarea lui mirată, ea şovăi între două explicaţii : teama ei de factorul fizic, şi îndoiala cu privire la spiritul ei de sacrificiu, — dar, după oarecare stăruinţă, stăpînindu-şi anevoie mînia, auzi din gura ei că făcuse legămîntul solemn, să nu i se dea lui pînă nu se declară dispus să slujească efectiv credinţa catolică, în felul în care i-l ceruse ea înainte de cununie. Un legămînt faţă de cine ? Faţă de iezuiţi. La convorbirea care urmă şi care se sfîrşi cu plecarea ei, fu martor bătrînul slujitor : cuvintele furioase ale lui Il Greco se auziseră, prin rosturile înguste ale pardoselii, pînă în bucătărie.

De atunci nu se mai văzură. Nici corespondenţa nu duse la nici un rezultat şi în cele din urmă încetă. Giulio Clovio şi fiica lui părăsiră Roma, iar Il Greco încercă s-o uite, prin munca lui şi printr-un anumit libertinaj, pe femeia cu care era căsătorit. Informaţiile cerute cîtorva membri ai ordinului iezuit, — nu vechii lui binefăcători, care parcă intraseră în pămînt şi despre care ceilalţi nu ştiau, chipurile, nimic, probabil cu scopul de a-l face să vorbească şi a-i putea demonstra astfel cu mai multă uşurinţă că are anumite datorii de recunoştinţă ! — îi confirmară că un asemenea legămînt este irevocabil. Dar nici propria sa hotărîre nu era mai puţin irevocabilă ; s-ar fi putut crede chiar că dragostea lui pentru ea dispăruse cu totul, atît de puţin ţinuse la el lupta interioară : din cei cinci ani pe care îi petrecuse la Roma, acesta fusese, desigur, intervalul cel mai scurt. Vedea prea clar ce ar fi pus în joc dacă ar fi cedat. Trăind cu o femeie care, după cum constatase încă

din timpul logodnei, îi absorbea complet elanul creator, fiind călăuzită de oastea Domnului, cu o femeie care, pe lîngă sprijinul său politic, i-ar fi cerut fără îndoială și un șir nesfîrșit de tablouri de altar din cele mai conformiste, odată ajuns în Creta ar fi fost azvîrlit încolo și înapoi de lupta dintre icoana greco-orientală și piesa de altar renascentistă, dintre arta mozaicului și tehnica savantă a veneţienilor, pe care o stăpînea într-o măsură uluitoare. În această formă se manifestase îngrijorarea lui cu privire la o revedere a pămîntului natal. Dealtfel, nici Roma nu-i mai plăcea, și-și îndreptă privirea din nou către apus; vroia să plece, cît mai departe de Creta! Încă de cîtva timp Pompeo Leoni îi tot făcea din Spania cele mai ispititoare propuneri. Mai cu osebire punea accentul pe libertatea de care se bucurau acolo artiștii, anume italienii, — regele Filip nu se mai sătura adunînd artiști italieni în jurul lui, — și pe înţelegerea entuziastă manifestată acolo pentru noua artă religioasă, cu adevărat trăită. În Italia, în schimb, la Roma, și chiar la Veneţia, unde în 1573 pictorul Veronese fusese persecutat de Inchiziţie pentru concepţiile sale artistice prea libere, începuse să se observe din plin întorsătura luată de spiritul vremii. Alături de cel mai mare dezmăţ, cele mai severe prescripţii; conciliul din Trento, cea mai înaltă instanţă în critica de artă; exercitarea ei, reglementată de noul papă; academii de pictură înfiinţate de prelaţi zeloși în spiritul Contrareformei; luase naștere un climat, de care, în închipuirea lui, Spania, mai rezervată și în același timp mai liberală, se deosebea prea mult, ca să nu se nască în sufletul lui dorinţa de a începe o viaţă nouă acolo, la Toledo. O viaţă nouă cu Manusso, cu Preboste,... și cu o femeie, pe care s-o găsească acolo! Pentru asta era însă necesară o eliberare din căsătoria de-

venită absurdă, așa încît, mai mult chiar decît teama că nu va cuceri în Spania laurii succesului, cauza care îl făcea să-și tot amîne mereu plecarea, de la o lună la alta, timp de trei ani de zile, fuseseră eforturile lui disperate de a obține divorțul.

Printre prietenii pe care și-i făcuse la Roma era unul, — decît „prieten", i s-ar fi putut spune mai degrabă „protector", — care îi oferi numaidecît sprijinul său în această problemă. Era un tînăr prelat al Bisericii romane, dintr-o familie distinsă, și înconjurat încă din leagăn de umbrele purpurii ale mantiei de cardinal. Purta titlul pompos de majordom, dar, lăsînd deoparte prebendele, nu prea se sinchisea de funcțiile sale. Statura lui înaltă, firavă, cu masca lui etruscă, imobilă și zîmbitoare, era văzută des la *Palazzo Farnese*, unde și Il Greco făcuse cunoștință cu el. Acolo îl inițiase personal pe pictor în vălmășagul de titluri și ceremonii și relații mondene. În schimb, nu ceru nimic altceva decît din cînd în cînd portretul unei metrese. Nu e de mirare că păru omul indicat, care să ducă la bun sfîrșit delicata problemă. Osteneală pentru a se vîrî în sufletul acestui *monsignore* * Benedetto Beccadelli și a-i cîștiga încrederea, Il Greco nu prea avu nevoie să-și dea ; toate intervențiile, tînărul le făcu din proprie inițiativă, dovedind cel mai rafinat tact cu putință. După cîtăva vreme îi lega o strînsă prietenie ; filosofau împreună, cînd nu discutau mersul procesului de divorț, — între patru ochi, Beccadelli era o minte foarte luminată, nu obosea să-i ia peste picior pe călugări, zîmbea cu toată gura cînd venea vorba de așa-numitul „basm despre Cristos" *, — cîntăreau avantajele Romei în comparație cu cele ale Spaniei, priveau tablourile lui Il Greco, cu care prilej Beccadelli vădea la fel de multă aplecare spre tradiție ca și spre cele mai îndrăznețe inovații stilistice, și nu e o exagerare afirmația că societatea tînărului și spiritualu-

lui Il Greco îl făcea adeseori să uite care era de fapt menirea sa în viață. Urmară luni, în care grecul nici nu mai stărui în vederea unei rezolvări mai rapide. După tot felul de ocoluri, procesul ajunsese la *Poenitentiaria Apostolica* *, instanță care, — deși, strict vorbind, nu era competentă în materie, — prezenta o constelație de personalități mult mai favorabilă decît sfînta *Rota Romana,* tribunalul papal suprem. În sprijinul desfacerii căsătoriei pledau multe argumente, dar și împotrivă multe. Lucrul cel mai important era să-ți alegi oamenii ! Așa, de pildă, judecătorii iubitori de pictură trebuiau eliminați, dacă se putea, deoarece toată lumea știa că unei rezolvări favorabile i-ar fi urmat plecarea lui Il Greco în Spania. Trebuiau ocolite, prin curbe cît mai largi, locurile unde mirosea a iezuiți. Cei mai promițători erau oamenii obiectivi, hispanofili, nu prea fanatici în catolicism, neinformați cu privire la realitățile din Grecia ; fură alese zile în care ceilalți erau bolnavi sau împiedicați de a participa ; fură trimise cereri unor persoane intermediare, favoriți, duhovnici, membri de familie ; în cele din urmă, după ce mărturiile care calificau solemnitatea cununiei (celebrată în mare grabă din pricina pregătirilor de război), drept incompletă, fuseseră respinse, rămase clar un singur punct din tot acest cazan infernal : mărturia bătrînului slujitor, care trăsese cu urechea la convorbirea dintre Il Greco și Alessandra Clovio. Din acea convorbire reieșise cum nu se poate mai limpede că de fapt căsătoria nu fusese consumată, ceea ce, omenește, era un argument puternic în favoarea divorțului, pentru care mai trebuia căutat un temei și în dreptul canonic. În principal se punea chestiunea dacă Alessandra Clovio își concepuse ciudatul plan încă înainte de celebrarea căsătoriei, așa încît să se poată vorbi de absența unei intenții de a se căsători ! Ce-i drept, slujitorul murise de cîțiva ani, dar Il

Greco era în posesia unei declarații scrise de el, pe care acum trebuia s-o prezinte cu semnătura autentică, adică în original; pronunțarea ar fi fost apoi o chestiune de cîteva zile. Beccadelli se declară gata să-i înmîneze personal cardinalului, marele *poenitentiarius*, documentul; cînd Il Greco îi dădu plicul sigilat, își luară rămas bun; tînărul prelat plecă a doua zi la Parma. Il Greco își și făcuse toate pregătirile pentru călătorie. Așteptă două zile și nu auzi nimic. Așteptă cinci zile. Desperat, se duse la palatul cardinalului, unde îl convinse pe un preot cunoscut de el să se ducă să se intereseze care e situația. După o jumătate de oră preotul se întoarse cu un plic, care purta numele lui; îl deschise; nu conținea nimic altceva decît niște scrum de hîrtie și resturile unei peceți topite și arse.

Tăcură îndelung după acest deznodămînt, care nu era un deznodămînt. În cîteva cuvinte Esquerrer mai fu informat cu privire la explicația bănuită: pactul lui Beccadelli cu iezuiții, care voiseră să-și pedepsească astfel fostul învățăcel; dar mai erau și alte explicații, pe care pictorul nu le pomeni: răutatea absurdă, gelozia, ca prieten sau ca celibatar, nevoia de a se justifica față de tendințele contrareformatorice, tot mai stricte, dorința de a arăta că nu e liber cugetător, așa cum era considerat, și cîte și mai cîte altele, și poate toate deodată. Despre Beccadelli nu mai auzise niciodată nimic și dealtfel socotise că e sub demnitatea sa să-i ceară socoteală. În aceeași zi se îmbarcase, cu Manusso și cu Preboste, pentru Spania.

— Iar libertatea pe care o căutam n-am găsit-o nici aici, — zise el, pe un ton melancolic, — cred că ți-ai dat seama de asta. Ce am învățat aici: că faima și onoarea lumească sînt piedici diavolești, simple rezistențe de în-
 vins, dar nu un îndemn, și cu atît mai puțin

o răsplată, lucrul acesta mi-a fost dat să-l învăţ pretutindeni,... chiar în Creta, unde mi s-a otrăvit viaţa...

— Mi-aţi spus că vă e dor de insula dumneavoastră.

— Ca insular ce sînt... Poate că nu-mi pot ierta că voinţa mea cea mai profundă n-a fost să plec de acolo ! A fost supărarea împotriva tatălui meu... Nu ţi-am spus încă ce mi-a mărturisit Manusso : că tata a făcut-o pe maică-mea nefericită. Lucrul acesta l-am ştiut încă de la cincisprezece ani. Dar a mai fost influenţa iezuiţilor, apoi dobitocul acela de Clovio şi fiică-sa, şi mai tîrziu monseniorul Beccadelli, acel trădător de neînţeles : dacă toţi aceştia n-ar fi existat, atunci în orice clipă a vieţii mele aş fi putut deveni conştient că vreau să mă întorc în Creta... Nu ca să rămîn acolo, te rog să nu mă înţelegi greşit, ci ca să-mi verific maturitatea şi apoi, ca om liber, să mă duc unde vreau.

— Cu totul liber nu e nimeni...

— În viaţa mea au fost oameni răi, care au vrut să-mi restrîngă libertatea, toţi în acelaşi sens ! Pot să-mi închipui că la mulţi oameni o lipsă de libertate o anulează de obicei pe cealaltă, ceea ce dă o aparenţă de libertate. Din prima zi, aici în Spania, am fost peste măsură de sensibil în această privinţă. Nimeni n-avea voie să mă urmărească ; cea mai neînsemnată constrîngere mă scotea din sărite. Nu uita cît de multe aveam de recuperat... Unii oameni de aici mă cred nebun... Ca să fiu cinstit, trebuie să recunosc că am oferit oarecum şi unele prilejuri în acest sens. Mi-am ales o nevastă, pentru că o nevastă spaniolă trebuia să am, aşa îmi propusesem !... o nevastă cu un întreg tacîm de membri de familie masculini, pe care, în prostia lor nevinovată, i-am dominat jucîndu-mă. Fără cununie, aşa că nu voi mai avea niciodată treabă cu nici un cardinal mare-*poenitentiarius* ; fără ri-

vali, fără gelozie... Liber! Dar sufletul mi-a rămas pe dinafară, ce-i drept...

— Și femeia?

El Greco simți cîtă nedreptate îi făcea Gerónimei cu aceste cuvinte, care nu conțineau decît o jumătate de adevăr, pentru că la început o iubise cu adevărat, deși în alt fel decît pe Alessandra Clovio. Dar trebuia să-și ia și ea odată locul în schema spinoasă a vieții lui: răzbunarea subtilă pe care și-o mai îngăduia încă, împotriva vieții și împotriva propriei sale persoane. Dealtfel, definiția lui se potrivea uimitor de bine cu relațiile lor actuale. Nu-i răspunse lui Esquerrer.

XI. ALEJANDRO SÉNSINO

Cînd în 1577 i se comandară lui El Greco tablourile de altar pentru mănăstirea *Santo Domingo el Antiguo,* Sénsino, care văzu că astfel marea sa șansă de a-și putea plăti în sfîrșit datoriile își ia zborul, făcu o ultimă încercare : îi scrise priorului o jalbă cum nu se poate mai smerită, în care punea accentul mai puțin pe capacitatea sa, cît pe faptul că lucrase ca artist tînăr patru ani de zile în Italia. Diferența de zece sau doisprezece ani a lui El Greco era neglijabilă, așa susținu el în scrisoare ; în patru ani se învață meseria ! Adevărul este că Sénsino văzuse în călătoriile lui atîtea tablouri, și cu ochi atît de critici, — sau mai bine zis : cu o excelentă memorie și cu o admirabilă capacitate combinatorie pentru a-i putea critica pe alții, — încît, odată înapoiat în Spania, aproape că nu mai apucase să picteze. Prea devenise ispititor lucru pentru el să-și umple viața cu observații asupra lucrărilor confraților mai puțin umblați, și nu numai din lene, dar și fiindcă acesta era singurul mod de a-și specula experiența dobîndită în Italia. În cerc intim deveni așadar un criticastru temut, cu nasul foarte fin la influențe și împrumuturi subtile, cu o izbitoare îndemînare de a-l elimina definitiv de pe cîmpul de luptă pe cel criticat, printr-o sin-

gură observaţie, printr-un citat spiritual, sau prin îngînarea personalităţilor pe care le întîlnise la Veneţia sau la Parma. Răutatea intra în joc aici mai puţin decît s-ar fi crezut, şi acelaşi lucru se putea spune şi în legătură cu răzbunarea sa împotriva grecului, al cărei moment începuse să se apropie tot mai mult. Mînat de vanitate, de dorinţa de a se amesteca în toate şi de plăcerea de a sîcîi copilăreşte, era şi prea vesel pentru a putea urî cu adevărat; ura lui era un sentiment întru totul prietenesc: Sénsino îşi răcorea ranchiuna numai pentru că dispunea întîmplător de mijloacele respective. Cînd şi-l închipuia pe grec zbătîndu-se în dificultăţile la a căror pregătire dăduse chiar el, cu atîta şiretenie, o mînă de ajutor, se vedea pe el însuşi nu ca pe un demon care rîde batjocoritor, ci ca pe un fel de modest prieten neluat în seamă, plin de sfaturi bune referitoare la modul de a se salva din plasa acelor dificultăţi! În această privinţă semăna cu un om care dă foc de plăcere, cu o găleată cu apă alături. Ca şi felul lui de a face artă, răzbunarea lui era lipsită de elementul creator, conştient de scopul urmărit; era o gîdilitură la locul sensibil, nu pentru a-şi vedea victima că se zvîrcoleşte, ci pentru că el, Sénsino, era unicul om care cunoştea locul sensibil, şi foarte probabil că ar fi refuzat să-i facă pe plac lui don Pedro Moya de Contreras, dacă acesta nu şi-ar fi asigurat în repetate rînduri ciracul că aici nu era vorba decît de o *territio* *, de o exhibare a instrumentelor de tortură *in conspectu tormentorum,* * pentru scopuri de care nu putea decît să facă haz.

Într-o după-amiază rece de la sfîrşitul lui noiembrie stătea la locul lui obişnuit din *Posada de la Sangre,* chiar lîngă unul din stîlpii grei care susţineau tavanul scund şi afumat; avea în faţa lui un pahar cu vin cald cu cuişoare, un maldăr de hîrtii şi o carte legată în piele. Cunoştinţelor care îl salutară le răspunse

dînd din cap cu fruntea încreţită. Din cînd în cînd răsfoia distrat hîrtiile, îşi căuta în barbişon o şuviţă deosebit de mătăsoasă, ca să aibă ce răsuci, ciocănea sau se juca sau pocnea cu degetele celeilalte mîini şi încerca să-şi dea aere cît putea de mult. Totuşi nu avea deloc înfăţişarea unui conjurat atunci cînd se sculă brusc şi, ocolind printre mesuţe, se duse în întîmpinarea unui om rămas încă nehotărît în uşă, cu un *sombrero* tras pînă peste ochi şi cu o manta de blană care îi era prea mică şi care, deşi veche şi jerpelită, părea prea luxoasă pentru cizmele grosolane, de piele netăbăcită, vizibile sub ea. Se salutară fără să-şi dea mîna. După cîteva clipe stăteau la masă, faţă în faţă ; străinul rămăsese cu pălăria în cap, iar Sénsino se rezema de spătarul scaunului ridicat în două picioare, pe care îl ţinea în echilibru lipindu-şi genunchii de marginea mesei. Cu toate că părea să aştepte o comunicare sau un raport, tot el vorbi primul, pălăvrăgind vesel, dar în frînturi scurte de frază, ca şi cum celălalt n-ar fi fost vrednic de o sintaxă ca lumea.

— Prietenul nostru Diego, *alcaide* * *in spe* *. Înfăşurat în blana omului pe care poate, poate, că are să-l păzească. La a cărui torturare poate că are să ajute, în pantaloni de baie ! De trei ori cît ţine un *miserere**, *sub garrucha** ! Spune adevărul !... Dar să nu te laşi niciodată mituit, Diego.

— *Alcaide* al închisorii secrete, *señor ?*

— Aş ! Ce-ţi închipui ? Acela trebuie să ştie să citească şi să scrie. Nu, al închisorii corecţionale.

— Atunci n-am treabă cu tortura...

— Pe sfînta Împărtăşanie, le ia totul în serios, acest domn însetat de sînge, care nu trăieşte decît pentru răzbunare, ca un soţ înşelat...

— Cine m-a făcut catîr, *señor,* — zise răguşit slujitorul, după o clipă de aşteptare, — are să simtă asta şi după ani de zile.

— Catîr ? După ani de zile ? — Sénsino pufni în rîs. — Ăsta e lucrul cel mai grozav pe care l-am auzit vreodată ! După ani de zile ! Închipuieşte-ţi că mă culc seara de ani de zile, mormăind : catîr ! Mă scol de dimineaţă şi iar : m-a făcut catîr. Ce viaţă ! Şi în tot acest răstimp : smerit şi la datorie, nu-i aşa ?

— Da, dar nu trebuie să bateţi toba, — zise Diego, acru, privind în jur, ca şi cum s-ar fi temut de martori, căci vocea lui Sénsino devenise cam sonoră.

Lecţia fu de folos : Sénsino începu din nou să-şi frunzărească hîrtiile, aruncînd din cînd în cînd cîte o privire plină de maliţios sadism înspre slujitor, care stătea ghemuit pe scaun, cu ochii plini de invidie îndreptaţi spre toate acele litere scrise. După ce pictorul găsi ceea ce căutase, îşi puse mîna dreaptă pe masă, cu palma pe muche, cu degetul gros în sus, apoi făcu de trei ori la rînd o mişcare verticală în sus şi în jos, care semăna atît cu tranşarea unei mîncări, cît şi cu un semn că doreşte linişte.

— Acum afacerile. *Eu* am să fiu înnobilat şi atunci poţi să-mi spui don Alejandro. *Dumneata* devii *alcaide* sau, cît despre mine, capelan, la Sfîntul Oficiu. Dar pentru asta trebuie să facem şi treabă, prietene ! Emoţii nu mai ai acum, uiţi de catîr, ai devenit o unealtă, *perinde ac cadaver* * ! Mai întîi vreau să ştiu ceva despre încălcarea aceea a postului din mai, pe ziua de... Stai să mă uit, da, uite aici scrie, pe ziua de luni 10 mai, dimineaţa, la micul dejun. Ai susţinut cîndva că a mîncat atunci vînat.

— Sigur, *señor,* chiar eu l-am servit.

— Cam ciudat că i l-ai dat, chiar dacă l-a cerut. Ai uitat şi dumneata ?

— A, nu, dar l-am lăsat în ale lui. Îi vorbeam cît mai puţin...

— Aha, din pricina catîrului, fireşte ! Va să zică a mîncat singur. Sau era şi Preboste la masă ?

— Nu, *señor*, din păcate nu... El singur.
— Dar ai văzut că l-a vîrît în gură ?
— Desigur...
— Vorbeşti şovăind şi-ţi roteşti privirea pe sub pălăria aia caraghios de mare. Dar cînd l-a vîrît în gură, putea foarte bine să-l scuipe, cu toată scîrba. Aşa fac uneori bunii creştini.
— Nici pomeneală de aşa ceva, *señor* !
— Bine. Punctul doi. Mi-ai spus că Esquerrer se duce zilele astea cu cei doi băieţi la *San Juan de los Reyes* ca să se joace de-a războiul cu maurii. Atunci maurul ăla al dumitale nu trebuie să aştepte în apropiere de *Casa del Greco* pentru ca să-i vorbească lui Pablo de Fez, ci pe lîngă mănăstire, altminteri îşi mai bagă grecul nasul. Eu îi pun pe *familiares* într-o portiţă de peste drum. Ai înţeles ? Va să zică eşti atent, aştepţi momentul şi apoi te duci înspre maur, cît te ţin picioarele de repede.
— Pablo de Fez e tăiat împrejur, *señor*.
— Nu mai e nevoie ! Numai să nu încurci lucrurile, Diego. În procesul ăsta n-are decît să fie fiecare tăiat împrejur cît poftește, chiar şi grecul, asta ar putea chiar să grăbească deznodămîntul, pentru că la o femeie spaniolă cumsecade, cei netăiaţi împrejur au, fireşte, întîietate. Punctul trei, acum bagă de seamă ! Uite o carte, pe care, pentru început, trebuie s-o ascunzi cît mai bine sub blana aceea pleşuvă a lui messer Domínico al dumitale. De îndată ce ajungi acasă, aştepţi un prilej favorabil şi o pui după cărţile din bibliotecă, în spatele unui şir, din care el nu scoate niciodată nimic. *Approbatur**-ul a şi fost smuls de slujitorul acela al lui Covarrubias, pe care l-am cumpărat. Dacă-ţi frige degetele, pentru că e de Luther, fă repede o rugăciune.
Diego, fără să vorbească, luă în primire cartea care îi fusese împinsă pe masă, acoperită pe cît posibil de hîrtiile pe care Sénsino le trase înapoi în ultimul moment. Îşi goli paharul, şi se rezemă din nou de spătar.

— Planul cu Biblia grecească a căzut.

— Păi nu citeşte niciodată din ea, — zise Diego.

— Dar ar putea începe să citească, de frică, dacă ar începe să miroasă ceva ! Afară de asta, ar trebui să lucrăm cu bileţele, dar nu ştii să scrii, şi chiar dacă ai şti, ar trebui să-i imiţi scrisul, ca să nu mai vorbim de faptul că exclamaţiile împotriva faptelor bune le-ai pune poate ca *marginalia* în cartea lui Rut, în loc să le pui în Epistola sfîntului apostol Iacov.

Îşi drese glasul, apoi, semănînd cu un heruvim blond, căruia aureola, cam destrămată, i-ar fi alunecat în partea de jos a feţei, zise, pe gînduri, cu un zîmbet tăcut şi fericit :

— Cu bileţele nu mai merge ; Sfîntul Oficiu găseşte că nu e elegant. Dar micile mele opere de artă, alea cinci,... mai vorbeşte despre ele ?

— Niciodată, *señor*.

— Şi sînt totuşi scrieri preţioase. Înţepătoare şi tăioase... Într-adevăr, n-a mai vorbit niciodată despre ele, Diego ?

Dar Diego nu răspunse. Faţa lui rămase nemişcată. Sub borul pălăriei cloceau nişte ochi de capră, galbeni închis, depărtaţi unul de altul, foarte căscaţi, nişte ochi care nu înţelegeau decît anevoie şi încet, dar care cu o clipă înainte descoperiseră cum trebuie să te porţi cu un om nesăbuit.

De la *Posada de la Sangre*, Sénsino se duse la *Casa del Greco*. Se înţelesese cu pictorul Luis de Velasco să-l viziteze pe grec cam pe la ora asta, cu scopul de a-i cere un sfat referitor la lupta împotriva impozitelor, luptă la care el nu mai lua parte, de cînd se retrăsese şi Ayala. Îşi propuseseră să-l dăscălească serios pentru indiferenţa lui. Velasco era acolo ; Sénsino îl găsi împreună cu Preboste în atelierul ucenicilor, de la parter, o încăpere scundă plină cu pînze : sfinte Veronica, sfinţi Francisc şi Sfînte Familii. Preboste îşi petrecuse toată luna noiembrie la Sevilla, unde tocmai

se făcuse un *auto de fe* *. Se întoarse deci pe jumătate bolnav, dar cu o groază de comenzi ; printre ele, cea mai lucrativă era un tablou mare, înfățișînd Sfînta Familie cu Sfînta Ana și cu sfîntul Ioan Botezătorul, tablou pe care o mănăstire bogată din Sevilla îl dorea pictat de mîna maestrului. Întrucît comanda asta reprezenta totodată un prilej de a se achita de o promisiune făcută Gerónimei, El Greco acceptase, cu toate că se temea nu numai de colaborarea celor din casă, dar și de efort. De la sfîrșitul lui septembrie nu mai lucrase nimic, nici la *Orgaz,* nici la seria din beci. În ultimele săptămîni evitase chiar și societatea lui Francisco Esquerrer. Cauza să fi fost oare apropierea despărțirii, sau dezamăgirea aceea surdă, obosită, sentimentul acela că între ei doi, între călugăr și el, fusese spus totul, sau poate și regretul că-i încredințase celuilalt atît de multe lucruri despre el însuși, și cu ce rezultat ? Plecarea lui Esquerrer, înapoi la mănăstirea lui,... ce sfîrșit stupid ! Probabil că nu aveau să se mai revadă niciodată...

În timp ce Velasco și Sénsino, cuprinși de un neastîmpăr oarecum voit, umblau de colo pînă colo prin atelier, iar Preboste, care părea suferind, stătea după un șevalet și curăța niște pensule, strîngînd din cînd în cînd pumnul împotriva scandalagiilor, Diego de Astor se duse sus, ca să-l aducă pe grec. Îl găsi în bibliotecă, unde stătea și privea în gol, ținînd pe genunchi o scriere a lui Aristotel, din care cu siguranță că nu citise nimic. După seara de mai petrecută în grădină, El Greco izbutise să evite cu totul societatea acelui pisălog mic de stat ; în timpul verii, Sénsino venise deseori fără nici un scop, iar El Greco pusese să fie primit în atelierul ucenicilor, unde pe aceștia îi amuzaseră observațiile lui înțepătoare, — dar acum, nevrînd să-l refuze pe blajinul Velasco, se resemnă oftînd și îl urmă pe Diego de Astor, care se retrase în camera de lîngă atelier. Salutul lui El Greco fu destul de rece ; de cîteva ori

schimbă priviri pline de înţeles cu Preboste, care se afla după şevalet; nu avea nici un chef să-şi schimbe atitudinea, după cum vorbea cu Velasco sau cu Sénsino. Izbuti să scurteze conversaţia despre problema impozitelor, amintindu-şi deodată ceea ce îi spusese Ayala încă în urmă cu luni de zile: că rezolvarea ei avea să fie amînată cu cel puţin o jumătate de an.

— Dar se poate oare avea încredere în spusele lui don Martín? — întrebă Luis de Velasco, precaut.

— Şi mai ales în cronologia lui? Un om care socoteşte că 1520 este anul 1...!

Dar Sénsino nu avu succes cu gluma lui; gazda îl măsură atît de mirat din cap pînă la tălpi, încît, atunci cînd Preboste îşi făcu în sfîrşit apariţia de după şevalet, pictorasul începu numaidecît să se informeze despre păţaniile acestuia la Sevilla. El Greco nu suferea să audă vorbindu-se pe ton batjocoritor pe socoteala unui om, despre a cărui valoare reală, cu toate extravaganţele lui, acest critic nechemat n-avea nici cea mai vagă idee. După înapoierea lui Ayala din Portugalia nu prea se mai văzuseră. Gentilomul fusese în aceeaşi măsură de abătut şi de distrat, pe cît fusese El Greco de absorbit de munca sa; îi făcea curte Gerónimei cu aceeaşi lealitate şi cu aceeaşi resemnare elegiacă în priviri şi în gesturi; despre călătoria lui nu sufla un cuvînt şi nici *Orgaz* nu-l mai interesa, cu toate că incidentul cu don Pedro părea cu totul uitat.

— Hai, întreabă, spune tot ce ai pe suflet! — exclamă Preboste deodată, atît de violent, încît El Greco ridică mîna, fără să vrea, — sîntem aici între bărbaţi, putem suporta şi poveşti despre rug, nu-i aşa?

Apăsa cu limba buza de jos: semn sigur, la el, de revoltă, o revoltă de un anumit tip, trezită de amintirea impresiilor din tinereţe, din Neapolul acela mai mult decît diabolic. Poate
 că Preboste părea atît de desăvîrşit şi de vir-

tuos numai pentru că-şi mai folosea şi acum toate forţele sufleteşti pentru a uita sau a înăbuşi o serie de fărădelegi, pe lîngă care un *auto de fe* nu era decît o joacă de copii.

— Dacă nu-ţi face plăcere, să vorbim despre altceva, — zise Luis de Velasco binevoitor.

— A, nu, îmi place la nebunie. Nici messer Domínico nu ştie încă nimic. După termenul de graţie,* nu mai era la Sevilla nimeni care nu fusese trădat sau care nu trădase ; în cele din urmă fură denunţaţi cîini şi pisici, maimuţe, papagali.

— Mai bine te întorceai numaidecît, Francesco, — zise El Greco, observînd cu îngrijorare culoarea de plumb a pleoapelor lui Preboste şi petele roşii din obraji.

Dar napolitanul continuă cu fermitate, căutînd să se stăpînească şi să imite o manieră sarcastică de a povesti, pentru care nu avea nici pic de talent şi pe care o şi părăsi repede, ca să treacă la o relatare mai obiectivă. Vorbi despre bunacuviinţă călcată în picioare în timpul *auto de fe*-ului, cînd cavalerii ordinului Santiago se luaseră la bătaie cu *regidores* pentru ordinea în care urmau să se aşeze în cortegiu, despre cei doi evrei arşi pe rug, despre martorii torturaţi, din care unul murise de inimă în timpul torturii cu apa. Sénsino, care umbla repede şi graţios prin atelier încoace şi încolo, îşi supse gura, ca şi cum ar fi simţit un gust amar, în timp ce blajinul Luis de Velasco, cu ridurile celei mai grele responsabilităţi pe fruntea lui bombată şi banală, pîndea punctul în care, de acord cu protestul lui Preboste, fie şi cu anumite rezerve, să declare că nu mai poate aproba orice abuz, ca supus loial al regelui Filip.

—Torturarea martorilor ar trebui în orice caz să fie interzisă, — zise el.

— Şi rugul nu ? Şi tortura ? Şi toată Inchiziţia ? Mi s-a spus că unul din cei doi evrei a fost condamnat numai şi numai pe baza unei copii a celor zece porunci, pe care mai mult

ca sigur că i-o ascunseseră agenţii în veşminte.

— Greu de dovedit, — interveni Sénsino, care, după mustrarea mută a lui El Greco, nu spusese încă mai nimic, — dar dacă e adevărat e o metodă diabolică.

Se balansă triumfător în vîrfurile picioarelor şi lunecă, asemenea unei pisici care toarce, pe lîngă şevaletul de după care venise Preboste.

— Poate că evreul nu putea fi prins altfel decît cu un asemenea bileţel, — zise Velasco, revenind la punctul critic, — iar cît despre Inchiziţie : persecuţia vrăjitoarelor, ca în Germania luterană, nu se practică aici în Spania, datorită tocmai Sfîntului Oficiu. Nici un inchizitor n-are să urmărească o vrăjitoare, cu toate că vrăjitoare există, fără îndoială.

Deşi conversaţia nu trecuse în nici o privinţă dincolo de limitele a ceea ce se putea discuta de obicei în cerc închis despre Inchiziţie, El Greco simţi nevoia imperioasă să-i pună capăt. Făcînd abstracţie de prezenţa lui Sénsino, şi de nelămuritele lui relaţii cu tribunalul spiritual, — relaţii care dealtfel nu meritau să fie luate în serios, — o anumită legătură de idei, pornită de la „bileţelul“ lui Velasco (pictorul rostise cuvîntul, ca şi cum ar fi fost vorba de un fleac lipsit de însemnătate), îl făcu în clipa aceea să vadă Inchiziţia într-o lumină cu totul nouă, ba chiar ameninţătoare. Miguel Carcandil îi povestise că şi el fusese prins că posedă o copie a celor zece porunci, un petic de hîrtie mototolită, care îi fusese pesemne introdus clandestin în sertarul mesei de scris ; în procesul lui, tot aşa, acuzaţia se baza aproape exclusiv pe această descoperire. Rezulta o monotonie, care nu pleda în favoarea spiritului inventiv al Sfîntului Oficiu şi care deci, într-un anumit sens, era liniştitoare. Dar în al doilea rînd, cuvîntul „bileţel“ trezea amintirea propriilor sale „bileţele“, pe care acum le puse pentru prima oară în legătură cu Inchiziţia, cu toate că înţelese cel puţin de ce, în caz de suspiciune, se

făcea apel la asemenea mijloace copilăreşti. Şi în legătură cu ce l-ar putea suspecta pe el ? Cazul cu *Espolio* era prea vechi, cu toate că se mai întîmpla din cînd în cînd ca Inchiziţia să-şi amintească şi după ani de zile de denunţuri înăbuşite în faşă. Dar în cazul acesta nu aştepta luni de zile, ca să trimită bileţele ridicole !... Oricum, ameninţarea vagă, pe care artistul o distilase atît de brusc din conversaţie, nu-l impresiona măcar în mod neplăcut ; mai curînd îl îndemna să se creadă urmărit, să se vadă în închipuire victimă, ceea ce îi spulberă indolenţa, şi îi dărui o amară satisfacţie ; ar fi vrut să fie singur, ca s-o guste, nu pentru că nu mai îndrăznea să asculte nimic despre Inchiziţie...

Între timp, Preboste trecuse de la autodafeul din Sevilla la Neapole, şi de la torturarea martorilor la torturările la care asistase personal între timp. Se aşezase pe un scrin de stejar şi povestea, cu ochi rugători, holbaţi şi speriaţi ca ai unui bolnav care, după purgaţie, mai cere o clipă de răgaz colectivului de doctori savanţi din jurul lui. Se pomeni depănînd o spovedanie îngrozitoare ; El Greco află lucruri pe care omul lui de casă i le trecuse întotdeauna sub tăcere ; Velasco făcu o mutră ca în biserică, atunci cînd în timpul slujbei se întîmplă vreo boroboaţă ; iar mărunţelul şi elegantul Sénsino se tot învîrtea de colo pînă colo, cu nervii încordaţi, şi-şi scotea capul de după şirurile de tablouri, ca şi cum acolo ar fi putut găsi o cărăruie foarte îngustă prin care să poată scăpa. Iar Preboste povestea. Povesti despre răscoala de la Neapole, la care luase parte, răscoala poporului exasperat împotriva nobililor spanioli care îl asupriseră atîta timp. Despre mica obşte sociniană, care fusese torturată pînă la ultimul om, nu de către Inchiziţie, ci, în mod samavolnic, de către guvernanţi ; cum pătrunsese poporul în închisori şi găsise cadavrele în camerele de tortură, iar în celule femeile ere-

ticilor, care fuseseră violate de către temniceri și după aceea ucise. Preboste, care, ca băiat de optsprezece ani, curios și entuziast, îi urmase pe ceilalți pînă în celule, arătă cu o mișcare ca de frămîntare pe burtă, ce senzație blestemată în măruntaie îi produceau de atunci încoace povestirile despre violuri; descrise această senzație pînă în cele mai mici amănunte și fu lăsat s-o descrie, cu toate că Sénsino devenise palid ca un mort, iar barbișonul îi tremura sub nasul ascuțit și vînăt. Preboste zise că după ce văzuse atunci ceea ce văzuse, nu mai voise să se însoare, nu mai putea să vadă o femeie, era prea groaznic, și se rugă să fie crezut, pe cuvîntul lui de onoare! Ridică mîinile, implorînd să fie crezut!

— Gata, Francesco, — îl avertiză El Greco, sculîndu-se în picioare.

— La Neapole s-au petrecut uneori lucruri triste, — admise Velasco, rotindu-și privirea. — Unde-o fi Sénsino?

Întrucîtva speriat de impresia făcută de povestea lui de groază, Preboste mai spuse, șovăind, că din simpatie pentru bieții sociniani rămăsese de atunci cu o aversiune împotriva dogmei Trinității, pe nedrept, dar în mod irezistibil. Suna ca un acord final împăciuitor, căci, chiar respinsă sau pusă la îndoială, o asemenea dogmă abstractă nu părea să aibă prea mare legătură cu sîngele, cu durerea, cu infamia... Luis de Velasco zise, jenat, că totul e lesne de înțeles, apoi se duse după El Greco, care plecase în căutarea lui Sénsino în părțile cele mai greu accesibile ale atelierului. În fund de tot îl găsiră: se așezase pe o stivă de șasiuri care aveau pînza întinsă pe ele; pînza nu se încovoiase prea mult, atîta era de mic și de ușor. Era verde la față. Își descheiase gulerul de dantelă. Dar nu-și pierduse cunoștința și cu siguranță că nu-i scăpase nici un cuvînt. Acum zîmbea din nou, făcînd apel la indulgența lor, cu priviri blajine sub o frunte pură și bombată,

ca de fată. Îl chemară pe Diego de Astor, ca să aducă apă.

Totul era întunecat în jurul lui Pablo de Fez. Într-o semi-lumină de catifea se mişcau cute moi, cînd se mişca el. Înţelegea jocul mai puţin, poate, decît Jorge Manuel, care rîsese de prostia lui, dar ştia cel puţin un lucru : că pe după perdele te ascunzi de duşmani ; dar nu ştia dacă trebuie să stea ascuns cît mai mult, sau dacă trebuia să-l atace pe la spate pe cel care ar intra în sufrageria părăsită şi, eventual, să-i sară în spinare. Stătu aşa mai bine de zece minute. Fray Francisco şi Jorge puteau fi oriunde ; Pablo uitase din nou că primul trebuia să-l caute şi că al doilea trebuia să fie şi el căutat ; cînd auzi zgomote, mai întîi uşa, apoi paşi, înăbuşiţi repede pe covor, îşi închipui că se strecuraseră acolo amîndoi, neobservînd nimic, şi că, în cele din urmă, aveau să ia loc pe două scaune de pe estrada muzicanţilor. Atunci el va ieşi din ascunzătoare, scoţînd un ţipăt, şi gata jocul ; Jorge ar spune că el a cîştigat, şi ar mai juca încă o dată jocul, înainte de a pleca împreună toţi trei la mănăstire, — plimbare făgăduită de mult şi mereu amînată.

Întrucît Pablo de Fez nu mai auzea decît un gîfîit greoi şi lent, îşi scoase printre perdele căpşorul cu păr ondulat. Nu înţelese prea bine pe cine sau ce vedea acolo în faţa lui. Un bărbat gras, cu siguranţă de trei ori mai gras decît fray Francisco, îmbrăcat în catifea neagră, cu o burtă ciudată, cu barbă căruntă şi cu o spadă pe şold. Jocul ar fi fost foarte nostim cu o asemenea spadă, dar un lucru era limpede : omul acesta nu făcea parte din joc ; dacă rămînea în sufragerie se strica totul. Cum să-l gonească ? Dar iată că omul se întoarse şi-l privi de-a dreptul în faţă, cu nişte ochi mari, negri, sub nişte sprîncene ridicate a mirare. Pablo rămase nemişcat. Ochii aceia nu erau primejdioşi. Ba chiar Pablo de Fez nu se ruşină deloc, cu toate

că de obicei se ruşina cînd era privit de adulţi, ca urmare, poate, a interdicţiei domestice stricte de a lăsa să i se vadă anumite părţi ale trupului, care oricum nu trebuie lăsate să fie văzute.

— Ia să te văd, piciule, — zise străinul.

Pablo ieşi la iveală în întregime : un negrişor micuţ, înfipt, cam prea frumos îmbrăcat, şi prea exotic, pentru un băieţaş maur toledan obişnuit, — îşi zise don Pedro Moya de Contreras, un om cu destul simţ al umorului, pentru ca această întîlnire să-i amintească de numeroasele femei maure care îi înfrumuseţaseră pînă atunci viaţa de inchizitor apostolic. Mulţi băieţaşi ca acest Pablo de Fez, din cîţi umblă prin *Morería*, or fi ai lui, şi toţi întîi-născuţi, deci Pablo în nici un caz, pentru că Pablo figura atît în dosar, cît şi în memoria infailibilă a lui don Pedro, ca fiind al treilea. Dar în clipa aceea don Pedro nu era cu gîndul la dosar, iar memoria i se odihnea şi ea. O reverie plăcută îl cuprinse. Faptul că tocmai în *Casa del Greco* îi ieşise înainte un mic maur, i se păru a fi semn bun, dar şi acest gînd dispăru ; aproape o jumătate de minut capul îi rămase într-o stare plăcută : gol de gînduri şi plin de zumzet, în timp ce îl măsura atent pe băiat fără să se clintească.

— Jucăm un joc pe care nu-l înţeleg, — zise Pablo.

Don Pedro se uită înspre uşă, de unde i se păruse că aude ceva, apoi spuse, după o clipă de gîndire :

— Ar trebui să te picteze în faţa acestei perdele întunecate, dar poate că nu poţi să stai nemişcat atîta timp.

— Eu pot să stau nemişcat ! — Plin de încredere, micul maur făcu un pas înainte. — Azi după masă, cînd Jorge şi cu mine ne întoarcem de la mănăstire, ne pictează pe toţi !

— Pe toţi ? Şi de la care mănăstire vă întoarceţi ?

Nici nu-şi dădea seama prea bine despre ce vorbeşte, pînă într-atîta era de absorbit de contemplarea micului *morisco*; acesta, în loc să-i răspundă, îl încredinţă încă o dată că poate să stea nemişcat mai bine ca oricine. Dar acum altă întîmplare atrase atenţia lui don Pedro; zgomotele de după uşă deveniră mai clare, uşa se deschise, şi cel puţin cinci persoane înaintară, fiecare în ritmul său personal, sau se retraseră din nou după ce făcuseră plecăciuni; evident, veniseră independent unii de alţii, cînd aflaseră că în casă se află un musafir de seamă. Pe fundalul micului vestibul dispăru Diego, după ce se înălţase în vîrfurile picioarelor, ca să poată vedea mai bine. Esquerrer, rămas strîmb şi încurcat în prag, îi lăsă pe El Greco şi pe mătuşa Eufrosina să treacă prin dreapta şi prin stînga lui; după ei apăru şovăind Gerónima, într-un capot de mătase, pus în grabă pe ea anume pentru acest prilej. De îndată ce o zări, don Pedro păru că se trezeşte; cinicul lui nas mucos se încreţi sub forţa de tracţiune a unui uşor zîmbet rigid; pe jumătate marţial, pe jumătate părinteşte, cu mîna pe garda spadei, cu burta cît putu mai suptă, făcu vreo cîţiva paşi înspre ea, şi, după ce trecu şi pe lîngă Eufrosina, care se înclina respectuos, ajunse în contact nemijlocit cu franciscanul. Esquerrer îi făcea semne lui Pablo să vină spre el, şi lui Jorge Manuel, care stătea îmbufnat lîngă maică-sa, ţinînd-o ca să n-o lase să intre în sufragerie. Preocupat de această dublă sarcină, nu-i dădu atenţie inchizitorului decît atunci cînd acesta fu chiar în faţa lui. În timp ce El Greco rostea cuvinte de salut, exagerat de vioaie, împletind în ele şi o formulă de prezentare referitoare la Esquerrer, — căci Eufrosina, care îşi însoţise de cîteva ori nepoata la reuniunile soţiilor cavalerilor de Santiago, îl cunoştea pe judecător, — avu loc acum în prag o scenă stupidă şi penibilă: Esquerrer rămase acolo unde se afla, iar don Pedro,

obișnuit să-i trateze pe călugări cu dispreț, nu vru să-l ocolească. O clipă păru că Esquerrer ține ambele brațe întinse, unul ca pentru a interzice, celălalt ca pentru a invita, spre a împiedica în felul acesta o ciocnire. Dar deodată inchizitorul deveni atent, o idee îi însufleți fața greoaie, și păru că în scurta înclinare cu care îl salută pe celălalt vrea să mai adauge și altceva : ori faptul că-l recunoaște, ori că se miră văzîndu-l, — și numaidecît se cufundă (acesta e cuvîntul) în ceea ce devenise treptat momentul principal al ritualului față de soția grecului : în sărutarea mîinii, acea dezmierdare permisă, ba chiar prescrisă, însumarea unor secunde calde, în fiecare săptămînă ceva mai multe decît în săptămîna precedentă ! De cînd cu ultima lor convorbire pe această temă, artistul nu lăsase să-i scape nici un prilej de a o interoga pe Gerónima cu privire la durata și la fenomenele însoțitoare ale clasicului *besar las manos** ; era singurul amuzament pe care îl mai gustau împreună ; dar de data aceasta fu nevoit să-și guste singur plăcerea. Toți priveau ca la curte : El Greco, cu un rînjet pînă la urechi, ironic la culme, Eufrosina afectată și indirect flatată, cu capul întins cît putea de mult înspre umărul ei înalt, iar băieții cuprinși de o ușoară nelinește, normală la copii atunci cînd mama lor e cu totul sustrasă privirii, ca acum de spinarea lui don Pedro. Esquerrer se uita și el. Încurcat, își întorsese doar capul și privea acea sărutare de mînă care nu se mai termina. Era ușor de văzut cît de descompusă îi era fața, cît de excentrică, în ce privește trăsăturile și ansamblul, cît de nelalocul ei nu numai aici, ci, datorită privirii lui bănuitoare, în oricare cerc de oameni bine educați, pe care îi reunește întîmplarea mondenă. Cînd dispăru cu Pablo și cu Jorge Manuel prin ușa vestibulului, sărutarea de mînă, care începuse să semene cu un ospăț intim, încă nu se terminase. El Greco îi făcu semn

Eufrosinei să-i urmeze călugărului exemplul, dar ea nu-l văzu ; așa încît, după ce se închise ușa, toți patru stăteau față în față, cu un aer foarte oficial, în sala lungă cu estrada plină cu pupitre de muzică, părînd gata să se urce pe estradă ca tenor, bas, sopran și alto.

— Am stat de vorbă adineaori cu fiul dumitale adoptiv, — deschise vorba don Pedro. — Piciul are de pe-acum simț artistic, așa mi-a făcut impresia.

— Vede aici, firește, multă pictură, — zise Gerónima repede, cu o independență în modul de a conversa, care îl surprinse pe El Greco.

Pe furiș, prinse cîteva priviri ale inchizitorului, care trăgeau linii de legătură între punctele proeminente ale trupului Gerónimei, și resimțind o nespusă satisfacție care îl zgudui aproape trupește, nu se putu abține să spună:

— Și nu numai atît ! Îl pictez și pe el, împreună cu nevastă-mea, don Pedro, și cu alte cîteva persoane. Dacă aveți timp, puteți asista azi după-amiază.

Judecătorul îl privi încruntat.

— Și ce va înfățișa tabloul ?

— Sfînta Familie.

— Cu micul Pablo de Fez... ?!

— Ca micul Ioan.

— Și eu ca sfînta Ana ! E ocupația noastră cea mai îndrăgită, să pozăm, *señor inquisidor*... adică : *señor*.

Mătușa Eufrosina, pe care o luase gura pe dinainte, aruncă o privire mînioasă spre El Greco, pentru că acesta întinsese un picior ca să-i facă semn.

Cu o mînă ridicată, inchizitorul spuse, lent și foarte mirat :

— Un băiat maur ca model pentru...

— Botezat creștinește și crescut creștinește, ce mai vreți ? — întrebă El Greco, pe un ton impertinent.

Don Pedro își schimbă pe loc atitudinea. Rîzînd jovial, se adresă Gerónimei :

— Eu ? Eu nu vreau nimic. Ce-aş putea eu să vreau, *doña* Gerónima ? Săptămîna viitoare vine messer Domínico cu un indian botezat, ca model pentru Isus Cristos, iar eu am să fiu primul care să-i admir valoarea artistică... Principalul este că lucrează din nou. *Ora et labora,* cum sună deviza benedictinilor. Şi *Orgaz,* messer Domínico, *Orgaz,* cu băieţaşul dumitale pe tablou, şi fără Pablo de Fez ?

— La *Orgaz* nu lucrez, — răspunse el, pe un ton indiferent.

— Şi *Santiago,* ... pentru 25 iulie ?

Comportarea lui don Pedro suferi o nouă schimbare. Devenise de-a dreptul ameninţătoare, neputincios ameninţătoare. Colţurile gurii îi tremurau, iar mărul lui Adam îi luneca încet sub barbă în sus şi în jos, ceea ce cuiva care îl privea dintr-o parte îi putea face impresia că dinspre ceafă i se umplea capul cu proiectile. Simţea că e sfidat, dar sfidat în mod greşit ; nu de către soţ, aşa cum se aşteptase. Pe faţa lui El Greco nu se putuse zări nici o urmă de dezaprobare în legătură cu sărutarea de mînă a lui don Pedro, sau cu zîmbetele lui pline de înţeles, sau cu aluziile lui, — nu, soţul fusese cuminte, dar acum se revolta pictorul ! Şi tot aşa se petrecuseră lucrurile întotdeauna, din prima zi, cînd îl întîlnise întîmplător pe coridoarele din *La Casa Santa,* unde venise ca martor în procesul împotriva prietenului său Miguel Carcandil, giuvaergiul, evreul... Dar don Pedro îşi stăpîni repede mînia, iar tonul cu care îşi reînnoi întrebarea fu prietenos şi condescendent.

— M-am ocupat de tablou, — răspunse El Greco, — dar condiţiile pe care trebuie să le îndeplinească au constituit dintru început o piedică. Trebuie să ştiţi, don Pedro, că aversiunea artistică este întocmai ca pasiunile la oamenii obişnuiţi : greu de învins, uneori.

Inchizitorul zîmbi amuzat.

— Păi aici n-a fost vorba de *pintura deshonesta,* messer Domínico.

— Vorbeam de aversiunea artistică, nu de cea morală, — zise El Greco, plimbîndu-şi privirea cît mai ostentativ cu putinţă de la don Pedro la Gerónima şi înapoi, în speranţa ca cel dintîi, care la cuvintele *pintura deshonesta* se simţise cam încurcat, să-şi piardă calmul.

Fără să-i mai dea atenţie pictorului, don Pedro se adresă politicos celor două femei :

— Trebuie să aflaţi despre ce e vorba aici ! Messer Domínico mi-a făgăduit un portret al lui Santiago pentru 25 iulie. Dumneata, *doña* Gerónima, poţi confirma cît de mult m-a preocupat acest tablou. La una din reuniunile la care am avut imensa plăcere să te întîlnesc, ţi-am comunicat că la nevoie m-aş mulţumi să primesc tabloul în octava * sărbătorii. Şi acum să plec cu mîinile goale ? Messer Domínico nu poate fi atît de crud ; vă rog să-i spuneţi asta, doamnelor !

— Nu s-ar putea fixa alt termen ? — zise Gerónima, cu o voce ştearsă.

Aproape în aceeaşi clipă, însă, începu mătuşa să-şi dreagă glasul, tare de tot, arătîndu-l, cu un gest teatral, pe grec, care continua, îndărătnic, să tacă, şi zise solemn, dar cu mînie stăpînită.

— Tabloul acela e gata ! Ştiu sigur. E jos !

— Cum aşa ? — exclamă don Pedro.

El Greco şi Gerónima schimbară o privire, — a ei plină de teamă, iar a lui plină de mirare şi de nesiguranţă : cine e aici vinovatul ? — în timp ce Eufrosina se grăbi să-şi completeze trădarea, punînd repede accentul pe indolenţa nepotului ei şi pe lipsa de răspundere cu care îşi neglija el comenzile, lăsînd să-i scape printre degete multe avantaje băneşti !...

— O, eu nu sînt un bogătaş, *doña* Eufrosina ! — exclamă inchizitorul, amuzat, — e vorba numai de un fleac de şase sute de ducaţi... Dar care e situaţia, messer Domínico : Santiago e gata sau nu e gata ? !

Vocea lui avu, involuntar, un ton imperativ, nu atît pentru că îl supăra această comportare

de neînțeles, cît mai ales din pricina întregii situații, care îl făcea să stea în fața pictorului ca în fața unui copil prins cu minciuna. Iar El Greco simți asta. Superioritatea pe care o dobîndise față de don Pedro datorită rolului de satir al acestuia, — căci văzuse că slăbiciunea și pudoarea Gerónimei îi excitase simțurile ! — dispăruse, iar în spatele acestui sentiment de superioritate nu mai avea rezerve ; în spate venea nemijlocit, fără tranziție, teama : teama, ușor de înțeles încă, de inchizitor, dar și teama absurdă de Inchiziție, așa cum o resimțise în ajun. Singurul lucru pe care l-ar fi putut face era să-l ducă pe don Pedro în beciuri, să-i arate portretul lui Esquerrer, așa cum rezultase el, demonic, din ei amîndoi, — și timp de o clipă, scurtă, îl ispiti chiar ideea de a face această spovedanie unui bătrîn, fără să țină seama de individualitatea deosebită a acelui bătrîn. Cine ar putea spune ce nălucă din trecut, ce vagă aducere aminte, — de tatăl său ? de rege ? — îl făcu în cele din urmă să stăruie în încăpățînarea lui ? Cele două femei îl priviră cu ochi mari, cînd își puse în mișcare buzele :

— Santiago pe care mi l-ați comandat nu e gata, don Pedro.

Don Pedro Moya de Contreras fu destul de politicos pentru ca, după un gest de împăciuire, să schimbe subiectul conversației.

Cu toate că *padre* Iñigo de Cazares, gardianul mănăstirii *San Juan de los Reyes*, știa pînă și în somn cît de mult renega spiritul ordinului franciscan, de ani de zile nu mai era în stare să opună rezistență cerințelor Sfîntului Oficiu și odată cu ele celor ale dominicanilor. Fiind din fire un fel de vag filosof fatalist, își găsise o anumită consolare în admiterea inevitabilului, în formula : acesta e sfîrșitul, franciscanii și-au jucat marele rol istoric, acum vine rîndul iezuiților, iar piatra de încercare este independența lor față de tribunalul anti-eretic. Nu-și

condamnă ei în taină propriii eretici ? Pentru iezuiţi avea un respect aproape superstiţios. O dată pe an, în timpul claustrării, practica *exercitia spiritualia,* cu sacra intenţie de a găsi în ele puterea pentru o atitudine mai independentă faţă de tribunalul inchizitorial. Dar mai departe decît să aducă nişte timide amendamente la cazuri care nici măcar nu-l priveau, nu ajunse. Dominicanii toledani, cu siguranţă cei mai pătrunzători din Spania în cadrul ordinului, îl dispreţuiau pentru erudiţia lui redusă şi pentru greşelile pe care le săvîrşea împotriva logicii. Încetul cu încetul devenise un om nefericit şi dispeptic, un inert cititor de rugăciuni, cu obrajii scofîlciţi, care şi-ar fi predat bucuros în grija altuia mănăstirea, fostul mauzoleu al regilor catolici. Fusese prima mănăstire strictă de observanţi din Spania ; stricteţea rămăsese, dar expropriată, reglementată de către Inchiziţie. Mînia lui împotriva minţilor eretice, mai ales împotriva încălcărilor pentru dovedirea cărora se cerea multă dialectică (el însuşi nefiind în stare s-o aplice), devenise între timp proverbială. Căci doar cauza tuturor relelor erau ereticii : dacă ei n-ar fi existat, Inchiziţia dominicană şi-ar fi pierdut orice drept la existenţă, şi în loc să ia acele minţi rătăcite sub ocrotirea sa împotriva propriilor adversari, îi mai şi întrecu pe aceştia din urmă în intransigenţă, fie şi numai prin cuvinte şi prin priviri răutăcioase, deşi neputincioase.

După slujba de vecernie, stătea în chilia lui încăpătoare de la primul etaj, cu vedere spre *claustro* *, şi scria. Scria încet, cu multe întreruperi ; între buze i se zărea vîrful unei limbi palide. În faţa lui se afla un pahar cu lapte de capră îndulcit cu zahăr, pe care îl amesteca din cînd în cînd. Întoarse o faţă chinuită cînd auzi bătăi în uşă ; dar de îndată ce zări în uşă, în spatele bărbosului *frater* convers, silueta greoaie, în blană, a lui don Pedro Moya de Contreras, trăsăturile lui exprimară cea mai neagră deznădejde. Simţi că se sfîrşeşte, că-l

părăsesc puterile. Cînd vru să se scoale de pe scaun, avu impresia că are niște ghiulele de oțel în mușchii picioarelor și fu mulțumit că le are. Un atac de apoplexie i-ar fi fost binevenit. Dădu dovadă că are destul de mult talent de actor, cînd se duse, șchiopătînd, în întîmpinarea inchizitorului, care lăsă deoparte aproape cu totul formulele de politețe introductive, uitînd chiar să întrebe de sănătatea starețului suferind.

— Iată pentru ce am venit, — începu el, instalat comod la masă și privind gînditor laptele de capră. — Se poate spune în puține cuvinte. Francisco Esquerrer nu mai scrie. Ce concluzie să trag ?

— Francisco Esquerrer ? — oftă De Cazares, făcînd într-adins ochii mici, ca să se uite pe fereastră, spre curtea interioară, care acum era toată în umbră, sub un cer de iarnă albastru curat. — A, acela de la mănăstirea *Concepción*. Da, din fericire pleacă foarte curînd.

— Dar nu despre asta e vorba, *padre*, — zise don Pedro alene. — Atîta timp cît e aici, așteptăm rapoarte. Diego de Chaves mi-a scris că după cîteva date nesemnificative despre viața domestică a grecului, n-a mai ieșit din pana lui nimic, absolut nimic. Din două una : ori grecul duce o viață exemplară, ori Esquerrer nu-și face datoria. Nu cumva are un cîrcel la mînă ?

— N-am idee, — mormăi gardianul, care începuse să se joace cu crucea de pe piept.

Ca și cum ar fi căutat ajutor, unghia arătătorului mîinii lui drepte începu să lunece în sus și în jos de-a lungul muchiei de argint a Mîntuitorului răstignit. După ce-și drese glasul, don Pedro se îndreptă din spate și-și deschise șuba.

— Știi despre ce e vorba ?

— Da... adică nu, — șovăi De Cazares, ale cărui degete făcuseră crucifixul să se balanseze. — Ca Domínico Theotocópuli să poată fi

primit vreodată în ordinul terţiar al sfîntului Francisc este exclus, acum.

— De ce ?

— Îl aştept de luni de zile aici... Nici n-aş mai vrea să-l primesc. Un om care îşi dă atît de puţină osteneală, care îşi cunoaşte atît de puţin îndatoririle !

— E un căţel obraznic, în privinţa asta putem fi de acord. Şi fără pic de talent. *Delphinum silvis appingit, fluctibus aprum* *. — Iñigo de Cazares era singura faţă bisericească din Toledo, în prezenţa căreia obişnuia don Pedro să-şi etaleze latineasca. — Dar... terţiarii nu joacă în cazul de faţă decît un rol subordonat. Cazul de faţă e mult mai serios. Ştiai, nu ?

Gardianul zăbovi cu răspunsul. Ar fi vrut să aibă curajul de a-i cere lui don Pedro să nu depăşească limitele competenţei sale, dar curajul acesta îi lipsea. Prea îl paraliza forţa repetării a o sută de asemenea cazuri. Ceea ce însă avea, era capacitatea necritică de a face ca un sentiment neplăcut să se transforme în altul : durerea psihică în crampe la stomac şi rîgîieli, autoreproşurile în mînie, ruşinea în indignare, iar apoi şi o anumită indignare mînioasă în alta, — împotriva aceleiaşi persoane ! Atît de tare roşise, încît făcu brusc impresia că e un moşneag sănătos tun. Mîinile i se încleştară pe spătarul scaunului ; păru gata să sară în sus, să bată cu pumnul în masă, să i-o ia înainte lui don Pedro şi să se retragă, acompaniat de pocnetele asurzitoare a numeroase împuşcături în aer !

— Dacă e adevărat lucrul la care faceţi aluzie... !

— Da, e adevărat, — zise inchizitorul.

— Atunci am să... atunci am să-i iau personal lui Esquerrer interogatoriul, pentru ca... pentru ca... !

Don Pedro pufni în rîs şi privi ostentativ laptele de capră.

— Lasă interogatoriul pe seama instanţelor competente, *padre* Iñigo de Cazares. Ia seama :

pretextul cu terţiarii a fost valabil de la bun început numai şi exclusiv pentru Esquerrer,... şi, fireşte, pentru franciscanii de la Escorial, Juan de los Ángeles şi ceilalţi,... dar e valabil încă pentru el! Sau îţi iei asupra dumitale scrupulele lui? Uite ce e: el nu trebuie să bănuiască absolut deloc că e în joc altceva. Din proprie iniţiativă n-are să facă asta, nu e dintre cei mai şireţi. Trebuie numai să i se amintească de datoria lui,... ca franciscan, nu ca... slujitor al Sfîntului Oficiu...

Şi puse un deget pe masă, ca şi cum ar fi strivit o muscă. În încăpere domnea o linişte apăsătoare; lemnele din sobă trosniră zgomotos de cîteva ori, iar afară răsunară paşi care se apropiau şi se depărtau.

— Şi, — şopti gardianul, care la ultimele cuvinte ale lui don Pedro redevenise omul palid şi suferind dinainte, — în ce constă erezia în cazul de faţă? Portretele acelea nerusinate ale sfîntului Francisc, pe care le pictează?

— N-am cercetat încă dosarul, — zise judecătorul, vesel.

— Luther?

— Cine ştie. *Canem ut caedas, facile fustem* *.

— Şi Esquerrer? Atîta timp şi atît de intim în casa aceea...

— Asta nu mă... Asta nu ne priveşte. După 8 decembrie dispare. N-ai decît să-i cureţi după aceea petele eretice, dacă va fi neapărat necesar.

— E de mult bănuit că e mistic...

— Asta nu ne priveşte, *padre,* — zise don Pedro, sculîndu-se în picioare. — Aici la Toledo avem de lucru pînă peste cap, iar închisorile sînt pline. *Locus est et pluribus umbris, sed nimis arta premunt olidae convivia caprae* *, cîntă poetul... Numai pentru iudaism se mai poate găsi un colţişor. Cu mistica durează uneori ani de zile şi de multe ori cu rezultate foarte îndoielnice.

Se și îndreptase spre ușă, dar se răzgîndi și, ocolind masa, se duse la fereastră, de unde se putea cuprinde cu privirea toată curtea interioară, pînă aproape de poartă. Poarta era deschisă, curtea interioară era goală. În timp ce don Pedro rostea cîteva cuvinte amabile despre superbul stil arhitectural al gangului boltit de pe latura opusă, apărură din întuneric, între două coloane sculptate, trei personaje : un călugăr franciscan, cu gluga pe cap, și doi băieți cu hăinuțe de blană. O luară pe lîngă grădina crucii *, unde niște arbuști desfrunziți se mișcau bătuți de vînt ; călugărul vorbea gesticulînd, iar băieții îl priveau cu atenție. Don Pedro îl trase pe gardian la fereastră și zise, șoptind, cu toate că nu era nevoie să șoptească :

— Uite-l.

Iñigo de Cazares dădu din cap aprobator și urmări cu ochii cele trei personaje, pînă ce ajunseră lîngă poartă. Aplecîndu-se cît putu de mult, don Pedro începu să zgîrie fereastra, apoi îl ocoli repede pe gardian și se duse în partea dreaptă a ferestrei, unde mai putu include și poarta în cîmpul său vizual. Nici unul din doi nu vorbi ; fața gardianului avea acum o expresie melancolică, iar mîna dreaptă i se juca iarăși cu crucea de pe piept. Obrazul lui don Pedro atinse geamul rece, așa încît barba lui deveni, între geam și piele, un strat de pîslă, rigid. Iată ce văzu : un om în veșminte maure apăru de dincolo de poartă și îi întinse o mînă celui mai mare dintre cei doi băieți, — cel mic se dădu înapoi, — apoi călugărul, vădit mirat, îi puse o întrebare omului. Acesta făcu o plecăciune familiară spre băiatul mai mare, care apucase cu mîna rasa brună a călugărului, după care toți trei, lăsîndu-l pe maur în urmă, dar întorcînd încă în repetate rînduri capul după el, dispărură încet și evaziv pe după colțul porții.

XII. STRIGOII

În dimineața următoare zilei în care îl vizitase don Pedro, — era în 2 decembrie, — ca să se consoleze de o noapte de insomnie, El Greco își îngădui o plimbare pe jos, prin zăpadă și grindină, pînă la mănăstirea *Santo Domingo el Antiguo,* situată în nord-vestul orașului, unde spera să-l întîlnească pe Lucas de Allende. Dominicanul vru să-l ducă fără întîrziere la prior, care avea o slăbiciune pentru el, dar El Greco refuză și începu numaidecît să-i expună adevăratul scop al venirii sale. Fără să se îmbete cu speranța că Allende i-ar putea procura siguranță deplină, fu destul de mulțumit cu o liniștire bazată pe motive generale ; faptul de a fi luat în rîs pentru absurditatea temerii sale, — ceea ce Lucas de Allende și făcu, — nu-i îndepărtă cu totul sentimentul de frică, dar acesta deveni mai suportabil, întreaga amenințare a Inchiziției deplasîndu-se înspre ireal și fantastic, unde artistul se putea măsura mai ușor cu ea, lucru de care poate că avea chiar nevoie... Nu-i povesti dominicanului prea multe amănunte și nu-i arătă nici bilețelele. (În ceasul al unsprezecelea băgase de seamă, dealtfel, că primele două nu le mai avea ; al treilea fusese mototolit și apoi netezit, pesemne salvat de coș în ultimul moment, iar al patrulea, ca și al cincilea, pe care îl văzuse Esquerrer, fuseseră ascunse atît de bine într-un sertar,

încît nu le găsise decît după o îndelungă căutare; toate acestea însemnau o anumită gradație ascendentă, care nu-i scăpă din vedere.) Dar niciodată nu auzise o negare atît de pertinentă și de nepăsătoare a posibilității unei persecuții religioase ca în dimineața asta; anume, după Lucas de Allende, incidentul *Espolio* ca prilej de proces era ceva de domeniul basmelor. Nu lipsi mult ca această certitudine să trezească în el un fel de conștiință a vinovăției, deoarece în decursul secolelor mii de oameni fuseseră condamnați pe temeiuri mult mai șubrede... Va să zică nu scăpase încă de Inchiziție! Pe stradă se gîndi la noi persecuții, altele, de care nici Allende n-avea cum să știe, — și cînd ajunse acasă își continuă jocul. Fără să creadă o clipă măcar, în mod serios, în persecuție, — cu atît mai mult cu cît se simțise întotdeauna mai presus de lege, socotindu-i pe inchizitori ca „modele", iar pe *familiares* ca pe niște ființe aproape inexistente, — se lăsă pradă unor himere, pe care și le închipuia pe rînd ca reale, ca posibile și ca inexistente; această stare se schimba la aproximativ fiecare zece minute, după cum putu stabili el într-un moment de elan, intensificat în mod bolnăvicios, spre auto-analiză. Istovit și totuși lucid începu să-și urmărească tribulațiile sufletești; acestea erau tot pe atît de exacte, pe cît erau de inaccesibile voinței; oscilații de balanță, aproape vizibile pentru ochiul interior, imprimînd, ca într-un laborator intim, dar aproape lipsit de utilaje, mișcări oscilatorii și altor balanțe, iar acestea altora, pînă la infinit. Nu era exclus să fi lucrat aici efectul unei scrieri a lui Leonardo despre mecanică, pe care cu cîteva zile în urmă o citise ca să-și omoare timpul. Fiecare motiv, fiecare judecată, despicată în două, devenea imediat o astfel de mică balanță diabolică! Se temea de Inchiziție și totuși, într-o agreabilă și usturătoare auto-compătimire, spera să fie urmărit de Inchiziție! Nu, nu din auto-compătimire, nu pentru ca să se știe vic-

timă, spera asta, ci ca să-l poată uita pe Esquerrer, ca să alunge melancolia despărţirii cu ajutorul fricii ! Sau căuta, tocmai invers, cînd frica devenea prea intensă, refugiu în gînduri afectuoase în legătură cu Esquerrer, care urma să-l părăsească ! În cele din urmă, această din urmă variantă se dovedi a fi cea mai puternică din două, deveni chiar insuportabilă, balanţa stătea într-un dezechilibru iremediabil, dar un nou instrument fantomatic se şi agita în camera de tortură, aproape goală, a sufletului său şi strînse la un loc cu toată puterea dezamăgirile subtile pe care i le produsese călugărul în decursul acelor şase luni, făcînd din ele o greutate uriaşă ; era bine că pleca, — era bine că existaseră dezamăgirile, — echilibrul părea ireproşabil... În sfîrşit, cînd toate acestea începură să se petreacă mai maşinal, fără spontaneitate afectivă, — căci fuseseră sentimente, şi sentimente arzătoare, pe care în starea sa de supraîncordare le cîntărise între ele, pentru autoliniştire ; iezuiţii îl învăţaseră acest lucru odinioară, ba chiar şi exerciţiile lor nu erau altceva decît un mecanism cu pasiuni în loc de forţă motoare ! — începu să aplice metoda la nimicuri, la tot felul de întîmplări din ultima vreme, într-o monotonie ca de joacă. De pildă, ce putea să însemne faptul că în ajun, cînd urmau să pozeze cu toţii pentru Sfînta Familie, îl refuzase atît de categoric pe micuţul Pablo de Fez ? Micuţul maur venise într-o hăinuţă albastră, cu brîu de piele, cu un umăr gol, cu un toiegel în mînă şi îi fusese dat să audă că grupul va poza fără el şi că pentru figura lui Ioan Botezătorul va fi folosită o schiţă mai veche, aşa încît Pablo avu voie să plece, cu lacrimile în ochi. De ce îi făcuse el asta ? Băiatul ar fi putut totuşi să rămînă, tot pozatul acela doar nu era mult mai mult decît un simplu ritual. Şi, admiţînd că modificarea pe care intenţiona s-o introducă în compoziţie nu fusese decît un mijloc de a-şi răcori mînia împotriva modelelor, — ceea

ce acum i se păru foarte probabil, — de ce n-o expediase pe Eufrosina de las Cuevas, care îl pusese în dificultate față de don Pedro ? Nu cumva nu îndrăznise să-l picteze pe Pablo, din cauza spuselor echivoce ale lui don Pedro cu privire la micuțul maur ?... Așa ajunse iarăși la Inchiziție și putea s-o ia din nou de la capăt.

Mai rămase mult timp în bibliotecă, o încăpere prost aerisită, cu ferestre mici plasate foarte sus, singura din *Casa del Greco* unde pereții nu erau înviorați prin covoare colorate. Aici domneau cărțile ; și praful, mult praf. Stătea acolo tremurînd, cuprins de o surdă deznădejde, care sporea fără încetare. În seara zilei următoare, la reuniunea lunară, avea să apară și Esquerrer, ca să-și ia rămas bun de la toți cei ce-l cunoșteau, — apoi mai urma sărbătoarea Imaculatei Concepțiuni și gata. Cum avea să mai poată lucra vreodată, fără acel prieten alături, care, chiar dacă nu înțelegea totul, pornise împreună cu el în acea aventură spirituală, de ale cărei primejdii avea nevoie, pentru a continua să aibă încredere în viață ? Cu totul altfel se petrecuseră lucrurile în Italia, cu Benedetto Beccadelli, care îl trădase, dar cu al cărui farmec personal nu se asociase niciodată acel schimb spiritual, cu toate că uneori filosofau împreună pînă noaptea tîrziu. Nu știa dacă Esquerrer gîndea la fel ; vorbiseră puțin unul cu altul în ultima vreme ; dar mai era oare nevoie de vreo dovadă, l-ar fi vizitat oare Esquerrer atît de des, dacă tovărășia lui i-ar fi fost indiferentă ?

Gerónima era în fața lui, cu o scrisoare în mînă. Fu aproape bucuros că fusese deranjat. Pentru faptul că nu-și ținuse gura în fața mătușii o iertase încă din ajun ; la păstrarea secretului cu privire la colecția lui din beci tot nu mai ținea cîtuși de puțin ; dacă ar fi știut că-i face cuiva plăcere, ar fi fost în stare să scoată tablourile acelea și în patio, rezemate de cahlele albastre și galbene de Talavera, ca pentru o licitație publică, așa cum îl rezemase

pe *Sfîntul Mauriciu* cînd se dusese cu el la Escorial...

— De la plicticosul ăla de Alejandro Sénsino, — oftă el, după ce despăturise hîrtia. — Parazitul care vine în vizită tocmai cînd ești mai obosit.

— Vine și el mîine seară ?

— În nici un caz ! Fray Francisco vine...

O privi peste ochelari, curios să vadă dacă Gerónima simte vreo părere de rău în legătură cu plecarea apropiată. De acum înainte, adio *Perfecta Casada !* Se feri să facă vreo aluzie ironică, citi scrisoarea și se întoarse încă o dată spre chipul ei : acesta se detașa pe fondul format de șirurile de cărți ca o floare învoaltă, o floare care în alcătuirea ei, în orînduirea elementelor componente, părea de fapt să corespundă destul de bine cu acel fond geometric simplu. Chipul ei era ca un model de desen pentru copii, din cele de umplut cu culori : deschis, întrebător, regulat.

— Vine, țînțarul, — zise El Greco, — dar diseară. Zice că are ceva de vorbit cu mine între patru ochi ; e destul de caraghios. Ar putea fi primit sus, în atelier. — Așteptă o clipă, observînd, după atitudinea ei șovăitoare, că are ceva pe inimă, și întrebă : — La ce te gîndești ?

— La tine, — răspunse ea.

— Sînt măgulit...

— Nu poți să fii serios niciodată !

— Ba sînt atît de serios, încît n-am dormit azi-noapte și n-am mîncat azi dimineață ! Dar tu vrei pesemne să spui : serios în felul în care înțelegi tu.

Întorcîndu-și fața, Gerónima își întinse brațul drept, pe care îl ținuse țeapăn, lipit de șold, și zise rar :

— Ieri m-a mușcat de mînă.

Păru o clipă că El Greco are să pufnească în același irezistibil hohot de rîs, ca atunci cînd Gerónima îi vorbise pentru prima dată despre avansurile galante ale lui don Pedro. Poate

că ştirea îl ului prea mult, sau era în tonul ei ceva, căci se opri. Cînd în sfîrşit deschise gura, nu putu face altceva decît să repete, ca într-un fel de mirare glumeaţă, dar ca şi cum n-ar fi înţeles bine :

— Păi doar nu e cîine !

— Nu vreau să-l mai văd, niciodată, — hotărî ea, pe un ton categoric.

— A, nu, asta e prea de tot, — exclamă El Greco, după ce se sculase încet în picioare. — Orice pot să înghit, dar să muşte nu, nu, nu...

— Iar îţi baţi joc...

— Şi ieri n-am băgat de seamă nimic, — zise el brusc, fixînd-o atent, ca şi cum s-ar fi trezit dintr-un vis lung.

— Mi-e tare frică de el, şi pentru tine...

— Să muşte... Categoric, asta e prea de tot, — îşi reluă el exclamaţiile pe jumătate glumeţe, — că doar don Pedro nu e cîine...

Ca şi cum, dacă don Pedro Moya de Contreras ar fi fost cîine, şi-ar fi putut permite şi asta... Ajunşi la uşă, se înţeleseră ca Gerónima să nu se mai ducă la reuniunile pentru împodobirea statuii sfintei Maria, — mai erau două, pînă la 8 decembrie, — iar în cazul unei noi vizite a inchizitorului să rămînă în camera ei, pretextînd la nevoie că e bolnavă. Îl privi recunoscătoare, îi sărută mîna, gest care în cazul de faţă păru să reprezinte o confirmare specială, şi plecă.

Pe El Greco îl cuprinse acum un somn irezistibil. Instalat într-un fotoliu, abia ţinîndu-şi capul drept, se gîndi cu nostalgie la orele după-amiezii, pentru că după-amiaza era un timp oficial pentru dormit, la fel de oficial ca şi noaptea. Crîmpeie de vis ciudate îi trecură prin faţa ochilor minţii : problemele serioase ale laboratorului sufletesc, deformat în fiinţe nelămurite, cu două feţe, printre care don Pedro, care stătea, gras şi hulpav, lîngă o spînzurătoare, trăgînd în jos braţul descărnat al unui spînzurat şi apucînd din el cu dinţii o halcă. Bucata aceea de carne trebuia acum s-o

ia cineva înapoi din gura lui, — El Greco sau altcineva, — dar cînd încercă să facă asta, îi trecu o unghie peste măsele, ceea ce produse un sunet înalt şi vibrant, care urca tot mai sus, într-un gol cenuşiu, devenind tot mai strălucitor, dar şi, — acesta fu gîndul cu care se trezi speriat, — tot mai ieftin, şi de fapt nu destul de nimerit pentru acest scop...

El Greco deschise ochii mari. În camera de lîngă bibliotecă Gerónima cînta... Nu cumva rămăsese uşa întredeschisă ? Cînta un cîntec italienesc simplu, învăţat de la el în epoca în care se mutase la el, epoca în care discutaseră ce rochie să poarte ea la botezul copilului. Zece minute ţinu cîntecul ; el îl ascultă fără să se gîndească la nimic, chinuit de amintirile trecutului, neputincios împotriva acestei senzaţii peste măsură de plăcute, pentru care nu mai avea nici un organ de percepţie.

— Dar nu mă cunoşti dacă-ţi închipui că nu-l stimez din tot sufletul pe don Martín de Ayala ! — exclamă Sénsino, cu mîna pe inimă şi cu văpăi în ochii lui rotunzi şi curioşi. — Vai, cîte lucruri greşit înţelese, messer Domínico !

— Lasă, n-are importanţă, — se apără El Greco, penibil impresionat de această izbucnire afectivă, la un om faţă de care îşi ascunsese întotdeauna cu atîta grijă propriile sentimente.

Sénsino părea că vrea să-şi descarce inima, ca într-o spovedanie generală ; se bătu cu pumnul în piept din pricina unei priviri nepoliticoase aruncate cu ani în urmă, şi se trase de barbă, pentru că se împiedicase cîndva de un covor scump, fără să fi îngenuncheat numaidecît, cu lacrimi în ochi, ca să-l netezească la loc, cu degete precaute. În atelierul octogonal, între *Orgaz şi Espolio*, stăteau amîndoi faţă în faţă. Sénsino purta un costum negru sobru, cu un interminabil rînd de năsturaşi la mijloc, fiecare din ei fiind punctul de plecare a două cute discrete, dar pretenţioase, care mergeau

una spre dreapta, alta spre stînga. Era opt și jumătate seara.

— Am un caracter ciudat, — își continuă Sénsino confidențele. — Am observat că toate manifestările mele se pot explica prin preocuparea mea de căpetenie, arta, chiar dacă această preocupare era în momentul respectiv departe de mine. Idei inspirate de vreun geniu, poate, adică...

— Va să zică enigme captivante, — zise El Greco, amabil.

Dînd din cap că maestrul îi înțelesese corect gîndul, Sénsino sări în sus, luă o prăjitură de pe platoul pus acolo de către Gerónima, și începu să mestece cu dințișori de șoarece, corect, manierat, cu gura închisă.

— Așa că m-am întrebat, messer Domínico : de ce l-ai mai necăjit pe messer Domínico, scornind gluma aceea despre don Martín ? Ei, și ce crezi că am descoperit ? Mi-am dat seama deodată că o spusesem pentru că dumneata, messer Domínico, după părerea mea, ai lunecat, ca pictor, pe un făgaș greșit !

— Nu prea văd legătura, — zise El Greco. — Îl privește asta pe Ayala ?

— Mult ! Mult de tot ! *Castilia se află în cer !*

Rămase cu ochii scînteietori ațintiți asupra lui El Greco. Acesta dădu din umeri și-și roti privirea în jur, ca pentru a căuta martori pentru flecărelile de neînțeles ale nătărăului din fața sa.

— Nu vreau să merg atît de departe, încît să admit o influență personală a lui don Martín asupra dumitale. Dar amîndoi suferiți de aceeași boală. Nebulozitatea, dacă mă pot exprima astfel, amorfismul, sus, sus, cu neputință a mai fi urmărit de privirea omenească obișnuită ! La el exaltare, care ignoră datele sociale normale, la dumneata...

— La mine ? — repetă grecul, pe care această elegantă critică pe ocolite începu să-l amuze.

— La dumneata... Dar sper că nu te supără... Nu cumva ating puncte sensibile sau strune delicate ? Ei bine, la dumneata : ignorarea limbajului clar al formelor, întîlnit în marile exemple italiene.

Plescăi de două ori, își petreou limba, încet și politicos, între buza de sus și dinți, și luă o a doua prăjitură.

— Așa, va să zică, — zise El Greco. — Cred că am mai auzit asta de la dumneata, Alejandro.

— Și ai fi auzit-o încă și mai des, dacă te-aș fi întîlnit mai des în ultima vreme. Pentru că acum am dovezi ! Vrei să auzi dovezile ?

— De ce nu ?

Sénsino își întinse mîna dreaptă și începu să-i numere degetele, ridicîndu-le unul cîte unul cu arătătorul mîinii stîngi și lăsîndu-le apoi să recadă cu un pocnet.

— Rafael. Michelangelo. Tițian. Tintoretto. Poate... și Parmigianino. Uite : Parmigianino, degetul mic, nu e de fapt decît o jumătate de deget. Dar la dumneata degetul mic este un deget mijlociu, messer Domínico ; dumneata exagerezi înălțimea și zveltețea îngerilor lui Parmigianino, de pildă în tabloul *Espolio,* și acela e abia unul din primele dumitale tablouri. — Șovăi, se înclină adînc, își ridică din nou fața, radios și maliţios, ca și cum ar fi cufundat-o într-o invizibilă baie de aur, și zise aproape tandru ! — Unele din figurile dumitale arată de parcă ar fi fost supuse unui *examen rigorosum* *. Atît de lungite, de sucite, cu brațele ca legate cu *garrotes,* — adăugă el repede.

— Și ce e rău în asta ? — întrebă El Greco, pe un ton prietenos.

— Celelalte degete ! Rafael ! Tițian ! Navarrete și Ribalta sînt poate pictori inferiori dumitale, dar ei se mișcă cel puțin într-o tradiție, își cunosc limitele. Originalitatea nu e totul, messer Domínico. *Non jurare in verba magistri* * ne frînge în cele din urmă, nouă,

pictorilor, gîtul. Cerințele armoniei clasice sînt implacabile; dacă te depărtezi de ele, te trag înapoi, ca niște corzi elastice. Și apoi Parmigianino! Doar n-a fost unul din cei mai mari. S-a pictat pe el însuși într-o strachină, cu mîna cît fața de mare. Se ținea de alchimie, era o fire extrem de dezechilibrată.

— Dar te înșeli, Sénsino, — zise El Greco, calm, — dacă presupui că înălțimea figurilor mele este împrumutată de la Parmigianino. Cunoști desenele lui Michelangelo, cele din *Palazzo Farnese?*

— Firește — minți Sénsino, — dar mai am săgeți în tolbă! Le scot numaidecît. Ceea ce țin să subliniez fără încetare este că dumneata nesocotești plenitudinea, integralitatea omenească a lui Tițian și a divinului Rafael. Și ce s-a făcut caldul colorit venețian al anilor dumitale de început? Eu rămîn la părerea ca figurile acelea zvelte sînt bolnăvicioase, ofticoase, dacă-mi e permis să spun; preferința dumitale pentru ele o regăsesc în legătura lui don Martín de Ayala cu Inés de Torres...

El Greco pufni în rîs.

— Ei, nu, acuma mergi prea departe, Alejandro! Dar chiar așa: ce dovedesc toate acestea?

— Păi... n-am de gînd să-l vorbesc de rău pe don Martín... dar o femeie slabă n-ai cum s-o ții, îți lunecă printre degete. Tot așa, istoria n-are să știe ce atitudine să ia cu privire la nălucile dumitale. Dealtfel, muza Clio eu mi-am închipuit-o întotdeauna ca pe o femeie cu sînii plinuți...

Agasat atît de vorbăria aceasta fără nici un temei, cît și de gestul rotund, la înălțimea pieptului, cu care vizitatorul își ilustra cuvintele cu amîndouă mîinile, El Greco se sculă și făcu de cîteva ori ocolul atelierului. În apropiere de fereastră, unde se simțeau curenți de aer reci, înviorători, se rezemă de masă și-l privi de sus pe Sénsino, care, pe jumătate întors spre el, continua să vorbească, jignitor și

fermecător. Spuse din nou că îi acordă lui don Martín de Ayala toată stima, că furia neputincioasă a acestuia, cînd fusese nevoit s-o cedeze pe Inés de Torres unei anumite persoane, fusese simpatică și vrednică de un om de onoare, dar totuși... lipsită de rațiune ! O anumită persoană ? Da, nu vrea să rostească nume. Să zicem :cineva care se afla față de Ayala în același raport de autoritate ca și regele Filip față de Antonio Pérez, și, păstrînd proporțiile, ca și cel dintre Inés de Torres și prințesa de Éboli. Dar de ce să te împotrivești inevitabilului ? Calomniatorii, flecarii, limbile lașe lipsite de experiență de viață, ar putea susține că acea anumită persoană, omul în vîrstă, pe scurt, dar nu vrea să rostească nume, abuzase de poziția sa.

— Despre asta, firește, nu poate fi vorba ! — își încheie Alejandro Sénsino expunerea, ținînd un deget ridicat, — asta, în sfera artei, ar echivala cu situația în care Clio i-ar porunci slujitorilor ei să-ți pună pe foc tablourile, mai tîrziu ! N-ar fi un joc cinstit. Mai degrabă avem a face aici cu un efect magnetic : bara de fier mai subțire este atrasă de magnetul mai gros, și cu asta basta ! Te rog să mă înțelegi : don Martín de Ayala n-a fost niciodată *amenințat ;* lui don Martín de Ayala i s-a *luat* pur și simplu ceva.

El Greco îl privi de sus, ca pe o broască rîioasă, care caută să se umfle ca să devină broscoi, care știe să orăcăie și care își poartă bubele pe piept și pe burtă într-un singur șir, în linie dreaptă. Tot ce se trăncănea aici despre Ayala și despre Inés de Torres (și despre don Pedro Moya de Contreras, fără îndoială) îi ajunse anevoie pînă în conștiință, deoarece în clipa aceea avea impresia netă că Sénsino se afla aici numai ca să-l țină de vorbă, ca să aibă grijă să nu iasă din atelier la ora asta ! Era ceva cît se poate de stupid și de ridicol, și totodată cam îngrijorător, dar, oricît de greu îi venea să găsească o motivare, — și fusese

oare Sénsino prins măcar o singură dată cu o privire spre ușă ? — impresia era cu neputință de îndepărtat. Altminteri cum se putea explica felul lui de a vorbi, cu acele glose prolixe și grave, cum se putea explica acea neliniște ciudată, nivelată, care umplea fiecare secundă cu vorbăria aceea neobosită și fără sfîrșit, cum se putea explica acea ridicare imperativă și speriată a mîinii pentru ca să nu fie întrerupt, cînd puteai fi sigur că nu mai are nimic de spus ? El Greco luă hotărîrea să-și verifice bănuiala. Mult nu avu de așteptat pînă să se ivească un prilej favorabil. Cu o smucitură, Sénsino se desprinse de spătarul scaunului pe care stătuse în ultimele minute și se puse în mișcare, legănîndu-și șoldurile, spre *Orgaz,* care zăcea rezemat de perete, neglijat, în întuneric. Acolo începu să predice cu vioiciune, făcînd grimase săltărețe și aproape vîrîndu-se în tablou, ca și cum ar fi vrut să mai adauge un nou personaj în negru în rîndul neterminat. Fără să spună nici un cuvînt, El Greco îl ținu sub o observație atentă.

— Asta da, e artă ! — ciripi el, — dar cu ce preț plătită ? Pînzele dumitale ar putea să revoluționeze orice, pictura, religia,... orice. Dar oricît de tulburător de originale ar fi ele, *nil novi sub sole* *, crede-mă, messer Domínico ! Toate acestea s-au mai văzut, există de mult. Ceea ce am spus adineaori despre italieni, pe care dumneata în parte îi bruschezi și, în parte, dacă nu te superi, îi urmezi servil, retrag ; a fost o luptă a avangărzilor ; observațiile mele următoare pătrund mai adînc, atingînd esența de fapt a artei dumitale. Dumneata ești și rămîi un insular. Înmormîntarea asta a contelui de Orgaz este... *Grecia !*

Întoarse capul, triumfător, dar El Greco, care se apropiase fără să fie auzit, era în spatele lui și îl bătu pe umăr.

— Vrei să vezi ceva, Sénsino, care să *nu* te transporte cu gîndul în Italia, sau în Grecia ?

— Ce ? Ce anume ? — bîigui Sénsino, care se speriase de bătaia pe umăr.

— Anume : tablouri noi, pe care le-am făcut în ultima vreme și care ți-ar închide gura asta mare.

— Aici în atelier ?

— Nu, Sénsino.

— Dar unde ?

Ochii lui Sénsino se holbaseră, lăsînd să se vadă albul ca de porțelan din jurul pupilelor jucăușe.

— Jos.

— Jos în casă ? În celălalt atelier ?

Cînd, — după ce i se spuse că tablourile nu se află chiar în casă, — lui Sénsino îi scăpă un oftat de ușurare, El Greco era lămurit. Putea să renunțe acum la planul său, și cu siguranță că, în loc să se mai ostenească să coboare în hrube, și-ar fi dat toată osteneala ca să afle ce zace în sufletul lui Sénsino, dacă ultima observație a acestuia nu i-ar fi atins o coardă simțitoare : dăduse viață unei semi-convingeri și în același timp stîrnise protestul împotriva ei. Mai suferea oare într-adevăr, și acum, în arta lui, influențe grecești ? Așadar mozaicurile și icoanele bizantine nu-și pierduseră puterea exercitată asupra lui ? Nu se putea scutura de trecut ? Repede, în timp ce căuta două făclii și un halat călduros pentru Sénsino, chibzui în ce măsură ar fi putut acesta să aibă dreptate. Grupul „Deesis“ de pe *Orgaz*, șirul monumental de chipuri, văzute din față, simetria, structura spațială, — știuse întotdeauna că toate acestea puteau fi grecești. Dar *Sfîntul Iacov cel Mare* și celelalte tablouri de jos ? Nu, acelea nu, exclus ! Acelea erau Esquerrer, și el însuși, amîndoi, numai ei. Trebuia să se convingă, și numaidecît, acum ! Trecuseră săptămîni de zile, de cînd nu se mai uitase la opera vieții lui, a cărei originalitate, nătărăul acesta o punea la îndoială, fără s-o cunoască...

Scurtul coridor de legătură şi cele două încăperi următoare, Sénsino le străbătu repede, dar El Greco fu nevoit să-şi folosească toată puterea de convingere ca să-l determine să coboare scara de cărămidă aparentă. Mai sufla acolo şi un curent rece şi tăios, mai ales în primul subsol, care se afla în legătură cu lumea exterioară printr-o serie de crăpături şi prin nişte ferestre înguste în stil maur. Dar nici în „moschee" nu se putea sta prea mult. În plus, făcliile fumegau ; în atelier, unde le ţinea El Greco, nu se făcuse de mult focul. Privivă o bună bucată de vreme, tuşind, printr-un fum gros, care părea că încîlceşte fără nici o noimă, unele cu altele, toate tablourile rezemate de perete, şi care făcea să se sudeze cerşetorul de pe *San Martín* cu calul, încît să formeze un centaur cu şase picioare. Bandajul de pe piciorul lui Isidro devenea o potcoavă, iar capul calului devenea mai omenesc decît faţa pocită a băiatului ! Centaurul năvălea în galop în tabloul *Laocoon,* cel cu încolăciturile şerpilor ; alături, *Purísima* se înălţa vaporoasă din superbele flori de la picioarele ei, în timp ce apostolii deveniseră nişte homunculi rînjitori, trupurile de pe *Deschiderea peceţii a cincea* nişte stalagmite palide, — care păreau să fie simptomul maladiv cert al unei boli a stîncilor, un puroi supurînd din piatră, — iar cele două ramuri ale copacului de pe portretul sfîntului Ieronim nud, coarnele unui cerb monstruos ! În dreapta îi ameninţa sfîntul Ieronim în chip de cardinal, continuînd să-şi urle mînia în singurătate, în timp ce sfîntul Iacov cel Mare încheia şirul în partea stîngă, unde în spatele coloanelor fărîmate zidul era crăpat... Aşadar, astea ar fi tablourile lui. Greceşti, Sénsino ? Nu se putu abţine să nu rîdă în gura mare; rîsul lui se auzi încă o dată, ca ecou. În exaltarea lui impetuoasă nu-şi dădu seamă că reprezentările pictate îi făcuseră lui Sénsino cu totul altă impresie decît se aşteptase : îi păreau mai zguduitoare, poate, dar mai neprevăzute ca

opere de artă. Entuziasmul lui rămase intact: nu vroia să vadă asta. Își privi însoțitorul și fu mirat de gestul crispat cu care își ținea pumnii cu unghiile în afară, de o parte și de alta a bărbiei, și de clănțănitul dinților. Să fi fost pricinuite toate acestea de frig? Fumul se risipise cu totul.

— Ei? — întrebă el, răstit.

— Asta, — bîigui pictorul mic de stat, care arăta acum aproape la fel de rău ca și atunci cînd Preboste îl înspăimîntase cu ororile lui napolitane, — asta e nebunie curată.

— Dar e pictură grecească?

— E îngrozitor, îngrozitor, — repetă Sénsino, fără vlagă, apropiindu-se cu un pas și făcînd astfel, cu facla lui tremurîndă, să danseze alte umbre.

— Da, îngrozitor, nu-i așa? — se răsti răgușit grecul, ducîndu-se după Sénsino și scuturîndu-l, — catîrule! Numără-i pe degete pe toți marii artiști și nu găsești nimic de talia asta! Unde ai putea să găsești? Tîrăște-te în genunchi prin toate catedralele și bazilicile și întreabă-l pe San Lucas dacă spiritul lui Rafael are voie să fie și el acolo! Rafael, mîzgăliciul ăla dulceag! Dacă scot eu astea la lumină, crapă pămîntul, se prăpădește lumea! Catîrule, flașnetă idioată!...

I-ar fi aruncat cu siguranță în cap lui Sénsino și alte înjurături stupide de acest fel, dacă în clipa aceea n-ar fi răsunat un zgomot, care îi făcu pe amîndoi să încremenească. Venea din stînga, din afara hrubei, și totuși de aproape. Era un zăngănit ca de obiect metalic, care cade de la o înălțime relativ mare pe o pardoseală de piatră și se mai rostogolește acolo cîteva secunde. Putea fi o lampă, — zgomotul păruse să se fi asociat și cu un sunet de geam spart, — sau o bară metalică, sau un sfeșnic. Dar puteau fi și fantome, care să-și fi zăngănit lanțurile! Pentru grec, această din urmă posibilitate rămăsese, poate, un gînd fugar, care nu conta prea mult în vecinătatea lucrurilor de groază

create chiar de el, dar superstiţiosului Sénsino îi fu de ajuns acest gînd, pentru ca să cadă în genunchi ca o personificare a spaimei şi să scoată un ciripit, ca un scîncet. Făclia îi căzu pe jos. El Greco îl lăsă pe Sénsino şi se duse repede spre mormanul de blocuri de piatră şi de resturi de stîlpi din faţa celor trei crăpături, dintre care cea mai mare, dacă îşi amintea bine, ar fi putut lăsa să treacă un om. Se mai gîndi şi la lilieci, la şobolani, la halucinaţii ; se gîndi la Sénsino, pe care îl pedepsise cam drastic, — şi cînd se întoarse, Sénsino parcă dispăruse, fără un cuvînt, şi fără făclie ! Poate că fuga asta era totuşi cea mai bună soluţie ; El Greco presupuse că Sénsino va putea găsi drumul spre parter, fără să se rănească. Apoi se îndreptă din nou spre crăpăturile din peretele de la capătul moscheii, situat faţă în faţă cu firida de la răsărit. Introducîndu-şi făclia în crăpătură, băgă de seamă numaidecît că spaţiul de dincolo era mult mai larg decît crăpătura însăşi ; aceasta se întindea aproape pînă la tavan şi avea lăţimea cea mai mică la mijlocul înălţimii, ceea ce făcea ca forma ei să semene cu o clepsidră neregulată şi alungită. Timp de cîteva minute, — tăcerea era mormîntală, — pictorul stătu cu făclia în mînă, întrebîndu-se dacă are rost să se expună prafului şi guzganilor speriaţi. Oboseala de după accesul său de mînie fu de vină că impresiile pe care le resimţise se descompuneau acum în crîmpeie nesemnificative, în granule, în atomi. Văzu un păianjen cenuşiu care se deplasa pieziş în sus, pe o linie care intersecta cu precizie punctul cel mai îngust al clepsidrei ; în acel punct se vînturau încolo şi încoace nişte zdrenţe de pînză de păianjen, mici, foarte mici, aproape invizibile. Văzu că granulele cărămizilor vechi se puteau grupa, aşa ca să formeze o scriere secretă, întocmai ca frizele literale arabe din clădirile maure, lectura putîndu-se începe de oriunde. Mai văzu şi alte granule, şi mai mici, litere în litere, fisuri ex-

trem de fine, praf adunat sus pe pervazuri, dungi și pete produse de vreme, o muscă moartă de mult in pînza de păianjen... Și apoi, fără să se sperie, fără să fi auzit nimic, și fără să asocieze acest fenomen nou, brusc și mult mai cuprinzător, cu nici un gînd corelat cu el, văzu că dincolo de crăpătură se afla un om, care ajungea cu capul în dreptul punctului îngust al clepsidrei. Întrucît omul era îmbrăcat în negru sub mantaua descheiată, s-ar fi putut crede că era Alejandro Sénsino, care, după ce-și învinsese frica, făcuse un ocol și revenise, ca să nu însemne că dăduse bir cu fugiții ; dar după o clipă, privind mai atent, El Greco putu constata că era don Fernando Álvarez de Cisneros, care, aplecîndu-se, pătrunse prin crăpătură, cu fața încruntată și încordată, și mult mai slab decît atunci cînd se întîlniseră pentru prima dată.

— Asta zic și eu că e o noapte toledană, *señor conquistador,* — zise el ironic, agitîndu-și făclia. — Aș fi putut să mă pitesc și să vă tai capul cînd ați intrat atît de plin de încredere în moscheea mea.

Făcea aluzie la o întîmplare din epoca de început a dominației maure, cînd un mare număr de toledani trecuseră unul după altul printr-o poartă și fuseseră decapitați pe rînd de niște dușmani invizibili, ceea ce crease o expresie, rămasă de atunci în uz ; „o noapte toledană“ însemna acum : o noapte cu peripeții, sau cu primejdii. Prea puțin sensibil la astfel de formulări voalate, noul venit se legă de semnificația literală. Își scoase pălăria, poate din politețe, își scutură în grabă praful de pe haine și zise :

— Atunci ar fi trebuit în orice caz să ai un paloș. Ți-aș fi putut oferi spada mea, dacă nu mi-aș fi pierdut-o adineaori. Pe întuneric, pentru că și felinarul mi se stinsese, și n-am mai putut-o găsi... — După ce trecu pe lîngă El Greco, pătrunzînd pînă în mijlocul încăpe-

rii cu lumină pîlpîindă, își roti privirea, mirat. — Cum ? Dumneata pictezi aici ?

— Ați venit încoace ca să mă întrebați asta ? — întrebă El Greco. — Dealtfel, casa mea vă stă la dispoziție, dacă e vorba de o vizită.

— Am fost oaspetele cavalerilor de Calatrava *, la sinagoga *Del Tránsito,* și am vrut să văd galeriile. M-am rătăcit și am auzit în sfîrșit voci aici. Trebuie să mă înapoiez degrabă ca să-mi caut spada și felinarul ; una din făcliile dumitale mi-ar fi de ajutor. Asta.

Și-i arătă făclia lui Sénsino, care mai fumega pe jos, producînd reverberații incerte pe tablourile îngrămădite la perete, începînd cu *Sfîntul Iacov cel Mare* și sfîrșind *cu Sfîntul Ieronim în chip de cardinal.*

El Greco nu crezu nici un cuvînt din cele spuse de don Fernando despre cavalerii de Calatrava și despre faptul că se rătăcise prin hrube. Cele petrecute în seara din Joia verde vorbeau o limbă cu totul alta. Fu gata-gata să spună ceva despre Ayala sau despre soldații aragonezi, dar celălalt îl privi țintă și zise scurt :

— Știi că ești urmărit de Inchiziție ?

Cîtva timp, după această întrebare, domni liniște, — un timp aproape prea lung, pentru ca reacția lui El Greco să mai fie convingătoare, pentru ca să nu-i confere o notă de neputință teatrală. Se repezi la interlocutor, cu fața descompusă și cu umerii ridicați, cu degetul gros și cu arătătorul mîinii drepte înfipte în piept ca un sfredel. Dar în ciuda acestor indicii exterioare, prea exterioare, de spaimă și de groază, își dădu seama că așteptase asta toată seara, și îi fu aproape recunoscător lui don Fernando că-i oferise certitudinea cu privire la ceva ce nu-i venea încă să creadă. În cuvintele lui nu putu, firește, să exprime cîtuși de puțin această subtilă contradicție ; fură cuvintele pe care oricare altul le-ar fi folosit în aceste împrejurări.

— Cine ? Eu ? Cu neputință !

— E adevărat, — zise De Cisneros.

— Cu neputinţă. N-am făcut nimic rău. Conştiinţa mea e curată.

— Asta au mai spus-o şi alţii, — fu replica sarcastică. — Aici, la Toledo, mă aflu pentru alte scopuri decît îţi închipui dumneata ; am aici spionii mei, ei au prins de veste că vor să te aresteze după 8 decembrie ! Poate mai scapi. Sau încerci să fugi ! Dar nu uita un lucru, şi consideră asta ca un contraserviciu pentru că te-am prevenit : să nu sufli o vorbă despre mine, despre galeriile astea, sau despre orice alte amănunte ai aflat. Eşti prieten cu don Martín de Ayala, nu-i aşa ? Pe el l-ai duce primul la pieire, ... dar şi pe dumneata, te asigur. Acum mai ai o şansă.

În timpul acestui dialog grăbit se apropiaseră de făclia fumegîndă, a cărei flacără aproape stinsă se mai înviora din cînd în cînd, trosnind. În stînga lor se aflau tablourile. Tocmai cînd El Greco se aplecă maşinal ca să ridice făclia, ţinînd în mîna stîngă cealaltă făclie, cea cu flacără normală, îl auzi pe Cisneros că-şi trage răsuflarea aproape şuierînd, în timp ce trupul lui, pe care îl distingea vag deasupra sa, părea să fi încremenit, sub imperiul unei impresii provenite din apropiere de tablourile aşezate în locul cel mai depărtat de nişa de la răsărit. Ridică privirea, urmări privirea celuilalt, şi ochii amîndurora se opriră pe *Sfîntul Iacov cel Mare.*

— Ce-i asta ? — şopti musafirul, cu glas răguşit. — Cine-i ăsta, pentru numele lui Dumnezeu ?

— Cel din stînga ? Un portret al lui Santiago, — răspunse El Greco ridicîndu-se.

— Nu, nu caraghiosul pe care îl înfăţişează, ci omul, modelul ! Cine e modelul ?

— Un călugăr... Un franciscan...

— Numele ! Numele ! — Bătu, mînios, cu piciorul în pămînt, fără să-şi deslipească ochii de portret. — Cine e ? De unde vine ?

— Îl cheamă Francisco Esquerrer. Vine dintr-o mănăstire de lîngă Salamanca...

— Bineînţeles, alt nume de familie, iar pe Antonio stropitorii ăia de agheasmă i l-au schimbat în Francisco! Unde a fost crescut? De cine?

— Undeva în apropiere de Medina del Campo, mi se pare. Nu şi-a cunoscut părinţii...

După ce-i făcu semn să tacă, De Cisneros dădu de cîteva ori din cap şi se duse apoi spre tablou, în faţa căruia căzu încet în genunchi. Spatele i se zgîlţîia. Cînd pictorul, neştiind cum să se comporte, se mută pe alt loc, văzu că zgîlţîiala era produsă de rîs, un rîs enigmatic, mut, lugubru. Dar ceea ce făcu după aceea fu cu mult mai enigmatic. Se sculă în picioare, luă o coală de hîrtie de pe o masă, o rupse la mijloc şi o îndoi, păstrînd cu precizie dimensiunile necesare, pînă obţinu un fel de tichie, un bicorn. Apoi ţinu tichia lipită de tablou, deasupra frunţii lui Esquerrer, şi întoarse triumfător capul spre pictor, ca pentru a-i cere confirmarea unei asemănări deosebit de reuşite. Efectul fu grotesc şi uluitor. Veşmîntul drapat larg, faţa înclinată şi plină de riduri, cu triunghiul alb deasupra, pe care don Fernando îl ţinea cu două degete, în timp ce cu cealaltă mînă făcea o mişcare bizară în dreptul gurii: era ca o farsă de carnaval, împotriva căreia nobleţea spirituală a portretului nu avea nici o putere! Aici, un idiot fusese deghizat, împotriva voinţei lui, sau pentru bani, cu o manta de tîlhar şi cu o bonetă de noapte; un imbecil lătrat de toţi cîinii, asmuţiţi de grimasele unui chip rece şi înfumurat, pe care nici animalele acelea nu-l mai puteau suporta; un personaj caraghios şi răsuflat, de zece ori mai lamentabil decît Isidro de la Barra, cel care deşerta oalele de noapte la *Posada de los Reyes Católicos*...

— Nepotul meu, — şopti don Fernando, rotindu-şi privirea, cu colţurile gurii lăsate în jos, — sau fiul nepotului meu. El trebuie să

fie, e aceeași față, ăsta trebuie să fie copilul, personajul ăsta evlavios ! Așa arăta Herrezuela, și pe deasupra cu un căluș în gură, cu puțin înainte de a fi fost predat justiției seculare... așa numesc ei asta, derbedeii ăia castrați, sodomiții ăia, blestemați și ipocriți ! Antonio Herrezuela, un *caballero*, un învățat, și Leonor Álvarez de Cisneros ; era în anul... A, știai de asta ? Tocmai. De la poetul nostru, desigur. Și de ce nu ? De ce să nu știe omul astfel de lucruri și totuși să doarmă liniștit și să înalțe rugăciuni către *Virgen Purísima ?*... N-am văzut cum i-a ars pe rug, altminteri încă de atunci l-aș fi... pe scumpul nostru *defensor fidei*... Dar, la urma urmei, nici dumneata n-ai motive să-l simpatizezi pe Filip... Trebuie să vorbesc cu franciscanul acela ! Mai vine pe aici ? Unde e ?

Zguduit mai profund de penibila schimbare la față a lui Esquerrer, — lovitura de grație, adusă portretului lui, — decît de destăinuirea lui De Cisneros sau de primejdiile care îl amenințau pe el însuși, artistul avusese destul timp de gîndire, iar don Fernando îl asaltase cu destule întrebări nerăbdătoare, pînă să-și aducă aminte că monahul avea să fie în seara următoare oaspetele său. Cel mai bun lucru ar fi să vină și don Fernando ; s-ar putea întîlni amîndoi într-o cameră și, ceea ce i se mai păru a fi lucrul cel mai important, l-ar putea pregăti el pe Esquerrer. După această înțelegere, De Cisneros rămase cîteva minute nemișcat, privind în gol. Cînd vorbi din nou, tonul lui nu mai era sarcastic.

— Unul dintre ei a luat-o la fugă arzînd ; l-au gonit înapoi. Pe Herrezuela au fost nevoiți să-l mai și înjunghie înainte de a-l arde. Astfel de lucruri pot imprima vieții unui om o orientare cu totul alta, *señor*. Ce am văzut eu din spectacol a fost un bîlci teologic de cea mai tristă speță. Melchor Cano a ținut predica, o trăncăneală să te facă să vomiți, nu altceva. Și tot timpul fața lui Herrezuela în ultimul rînd, închipuie-ți : cu tichia aia, pe care n-o

uit cît voi trăi... — Se întrerupse și ridică în sus un deget, ascultînd. — Aud ceva. Vin să te cheme ? Atunci eu dispar. Făclia nu-mi mai trebuie, sînt așteptat...

Într-adevăr, părea că din casă pătrunsese cineva pînă în sfera extremă a sanctuarului lui El Greco, ceea ce nu se mai întîmplase niciodată pînă atunci. Scîrțîitul unei uși, foarte sus, pași care coborau, șovăind, pe scara de sus a beciului, o voce, timidă și de departe, apoi încă o dată, mai tare :

— Messer Domínico !

— Da, dumneata ești acela, — zise don Fernando de Cisneros, zîmbind. — Atunci pe mîine seară, cam pe la ora asta. Îți sînt recunoscător. Curaj ! Nu-i ard ei pe rug pe toți.

După ce-și strînseră mîna, El Greco îl petrecu o jumătate de drum pînă la capătul dinspre apus al moscheii. De Cisneros mai zise :

— Mai bine fugi.

Apoi dispăru în crăpătura din zid, iar pictorul se grăbi spre portiță, unde, abia trecut, aplecîndu-se pe sub barele de fier, îl descoperi pe slujitorul Miguel, care, cu o lumînare în mînă, tocmai ajunsese la primul subsol. El Greco văzu că ochii roșii și umflați ai lui Miguel iscodesc rînd pe rînd toate direcțiile, așa cum face un om care, după ce a coborît două scări în spirală, bănuiește că mai are alta sub el. Era o notă macabră în acea rotire nesigură a ochilor, a mîinii și a flăcării tremurătoare a lumînării ; chiar dacă fața lui Miguel părea calmă și lipsită de expresie, mișcările lui, plutind în această încăpere goală, îi făcură lui El Greco impresia că sînt primejdioase, ca și cum cineva întindea o spirală în jurul lui, cu ajutorul și fără știrea acestui slujitor.

Miguel așteptă, ca să vorbească, pînă ce patronul fu în fața lui. Ochii îi erau roșii, de parcă și-i frecase.

— *El Santo Oficio**, — bîigui el. — *El Santo Oficio, señor*. Îndură-se Domnul de noi, bieţii muritori !

Nu fu nevoie să-şi repete spusa ; mii de ecouri slabe, ascuţite, păreau să-i fi preluat sarcina, şi poate că nici n-ar fi fost în stare de mai mult, pentru că lumînarea începu să tremure, gata să-i cadă din mînă. În timp ce urcau împreună cele două scări, El Greco îl luă de mînă. Se simţi aproape fericit, prieten al tuturor, om cu scaun la cap, omenos, iar formularea întrebării fu un lux rafinat, triumful de pe urmă al raţiunii în seara aceasta..

— Au venit să mă ia, Miguel ?

Miguel se sperie.

— Pe dumneavoastră nu, *señor, Virgen de la Misericordia** îndură-se de noi ! Messer Francesco a fost arestat.

— Nu se poate ! Preboste ? !

— Da, *señor*. S-a făcut o percheziţie domiciliară. Vi s-au împachetat toate cărţile. Doi *familiares* de la Sfîntul Oficiu au rămas. Vi se va lua interogatoriul, în seara asta încă.

— Preboste ? ! — repetă El Greco, lent ; apoi fu cuprins de o mînie oarbă. — E o greşeală ! Ticăloşi afurisiţi ! Unde sînt nemernicii ?

Fără să-şi dea seama, folosea vocabularul lui don Fernando.

— Linişte ! Linişte, *señor*, — zise Miguel, încercînd să-l potolească. — Vă aşteaptă. Trebuie să mergeţi chiar acum.

— Şi cărţile mele ? Mi-au luat şi ediţia veche a lui Vitruviu, şi ediţia de lux a lui Juan de Herrera ? — Mînia i se revărsă acum asupra vestitorului de nenorocire : — De ce ai venit să-mi spui ? Văd că tremuri. Unde e Diego ?

— Diego a lipsit toată seara, *señor*.

Încăperea în care dădea scara spirală era goală. O lumînare, şi acum şi cea a lui Miguel, lumina nişte rame de tablouri şi o tapiserie

decolorată. Dar ușa spre încăperile alăturate era deschisă, și acolo era mai multă lumină, lumină și mișcare, și răsunau voci. Îl zăriră timp de o fracțiune de secundă pe Manusso Theotocópuli, care, cu capul plecat, perora către niște persoane invizibile, iar cu încă o cameră mai departe trecură în grabă Rosita și Bárbara, cu niște lămpi aprinse. El Greco dădu drumul mîinii lui Miguel și porni înainte.

XIII. EL SANTO OFICIO

•

De mai bine de un an de zile, amintirea lui Miguel Carcandil era un lucru cu care El Greco umbla cu cea mai mare băgare de seamă. Promisiunea de a păstra secretul nu poate de obicei să favorizeze uitarea, iar în cazul acesta erau prea multe elemente în joc, pentru ca pictorul să nu vegheze cu îndoită grijă să nu-l ia gura pe dinainte. Povestea acelui compatriot, învinuit, pe baza unor motivări fanteziste, că practică ritualuri iudaice, lucra ca un abces care nu se spărgea și nici nu se putea vindeca, urmarea fiind propagarea infecției spre interior : în sînge, în toate acțiunile spontane, în străfundul sufletului. Fenomenul trebuia să se manifeste cu prima ocazie. Dacă umbli atîta timp cu cuvinte interzise, cuvintele acelea se transformă în atitudine. Prin faptul că El Greco nu avea voie să vorbească despre Carcandil, se prefăcu el însuși în Carcandil ! Exista oare o prescripție pentru martori și pentru acuzați să se tîrască pieziș, cu umerii ridicați, în spatele însoțitorilor, așa cum făcea Carcandil pretutindeni și în spatele oricui, de la proces încoace ?... Artistul nu se afla pentru prima oară în *La Casa Santa*. În acea cauză urîtă, a lui Carcandil, depusese mărturie, netimorat și totodată cu excelente rezultate. Dar acum, — condus de-a lungul aceloraşi pereți, pe lîngă uși și cori-

doare laterale, luminate slab, pe lîngă un singur *alcaide* cu o legătură de chei, sau pe lîngă un om cu o geantă veche și uzată în mînă: medicul închisorii (pe care îl cunoștea, dar care nu găsi cu cale să-l salute), — nu mai era stăpînit de propriile sale experiențe de viață, ci de ale celuilalt; acum părea că Miguel Carcandil, giuvaergiu din Atena, cel cu un bunic evreu, și de un an de zile suferind întrucîtva de mania persecuției, înainta aici pentru a doua oară, temător și nesigur, prin coridoare, fiind recunoscut de piatra rece, de zăbrele, de o încăpere întunecată, cuneiformă, sub o scară...

Întîmplător, El Greco îl cunoștea și pe unul din cei doi *familiares*, care îl aduseseră spre clădirea Sfîntului Oficiu. Provenea din nobilimea relativ înaltă, dar era jerpelit și mizer; pictorul îl întîlnise pe vremuri la cîteva petreceri ale artiștilor; de curînd pusese mîna pe acest post sfînt și bănos, așa că acum se fălea cu un crucifix de metal. Cînd El Greco îl întrebă dacă i se îngăduise lui Preboste să ia cu el îmbrăcăminte și bani, nu primi răspuns. Mai tîrziu își aduse aminte că prizonierii erau obligați să aibă grijă și de propriul lor pat. Dar poate că Preboste nu fusese încă transferat în *las cárceles secretas* *, unde se aplica acea prescripție strictă. Dealtfel, nu spera să-l vadă în seara asta.

În spate, la etajul al doilea, se găsea *el secreto* *: partea secretă din *La Casa Santa*. Măsuri speciale de protecție puneau aceste încăperi la adăpost de ochii indiscreți ai profanilor. În fața intrării principale (o ușă izbitor de îngustă cu trei broaște una deasupra alteia) stăteau pe niște taburete trei funcționari înarmați cu săbii și pistoale și jucau cărți; la apropierea lui El Greco săriră în picioare și dispărură în diferite direcții. Se întoarseră repede, fiecare cu cîte o cheie. Apoi mai fu nevoie să se potrivească și să se compare cheile; în general, nu se știa niciodată cum erau distribuite

între cei trei *notarios del secreto** aceste chei, care nu permiteau accesul în sanctuar decît toate laolaltă ; dar în cele din urmă ușa cedă totuși, și încă de la primul pas făcut peste prag artistul simți că pe undeva pe aproape se făcea foc. Coridorul scurt pe care îl străbătură nu era mai puțin golaș decît ceea ce lăsaseră în urmă ; tot așa și încăperea, a cărei ușă fu acum deschisă, era și ea lipsită de podoabe, cel puțin atîta cît își putu da el seama, deoarece abia își vîrîse unul din cei doi *familiares* capul pe după ușorul ușii, că se și dădu înapoi și închise ușa la loc. După o scurtă consultare cu confratele său, — El Greco prinse cuvîntul *fiscal* *, pe care îl repetară de cîteva ori pe un ton neverosimil, — deschiseră ușa pentru a doua oară, strigară tare „Lăudat fie sfîntul sacrament !", primiră ca răspuns un „amin" destul de neglijent, apoi sala de interogatorii, — mare și întunecată, sărăcăcios mobilată, dar cu temperatură plăcută, datorită focului din cămin, — deveni accesibilă. La noroc, — căci de supravegherea celor doi *familiares* părea că scăpase, — El Greco înaintă pînă în mijlocul încăperii, care era barată de o masă neobișnuit de lungă, așezată pe un podium. În spatele mesei stăteau pe scaune trei persoane ; în fața mesei era un scaun, pesemne destinat lui. Perdele grele dinaintea pereților, un paravan negru, așa-numita *eclosia*, după care martorii îi puteau recunoaște pe acuzați fără ca ei înșiși să fie văzuți (în procesul lui Carcandil fusese amplu folosit), iar pe fața de masă neagră maldăre de hîrtii, o călimară, patru lumînări în sfeșnice și un crucifix de argint : acestea erau datele printre care se orientă repede, înainte de a lua contact cu cele trei chipuri din fața lui. Unul din cei doi inși, instalați la extrema dreaptă, evident niște secretari, îi expediase pe *familiares* cu un simplu semn făcut cu capul, dar lui însuși nu i se dădea nici pic de atenție. Lîngă secretari, la stînga, dar totuși cam
 tot înainte de mijlocul mesei, stătea pe un

scaun dominicanul *padre* Antonio Silvestre de Priego y Cabrejas, fost *provincial* al ordinului său, acum fiscal la tribunalul din Toledo. În procesul giuvaergiului, deci ca martor, El Greco fusese interogat de un secretar ; faptul că aici acel om temut avea să conducă personal interogatoriul era o abatere care îl punea într-o măsură mai mare în situaţia lui Carcandil ; şi, fără să se simtă „acuzat", — posibilitatea aceasta nici nu-i trecea prin minte, — ajunse totuşi într-un raport de dependenţă sporită faţă de oamenii aceştia, cu toate că fu nevoit să recunoască în sinea lui că nu-i displăcea să fie interogat de un om inteligent. Şi era fără îndoială inteligent, acest *padre* Antonio de Priego, care dispreţuise înalte demnităţi în cadrul ordinului său şi preferase această funcţie de vînător activ de eretici. Se spusese chiar cîndva că, dacă don Pedro Moya de Contreras era sufletul sau voinţa tribunalului antieretic din Toledo, el, padre De Priego, întruchipa raţiunea acelui tribunal. Fără să facă parte din partidul lui Granvelle, era un aprig adversar al moderatului mare-inchizitor De Quiroga. Era un bărbat slab, de vreo cincizeci de ani, cu o faţă dură, fără sînge, cam prea ridată, pe care un nas coroiat roman alcătuia puntea dintre îngustimea dogmatică a unei frunţi prea joase, puternic bombată deasupra sprîncenelor, şi dialectica nemiloasă a gurii, aşezată deasupra unei bărbii aproape triunghiulare. Gura aceasta era ca un silogism : buzele subţiri, reunite într-o singură linie dreaptă, demonstrau identitatea logică, iar cutele fine de lîngă colţurile lăsate în jos ale gurii, fără o margine de carne omenească nedefinită, îl întruchipau pe *semper distinguere* * al scolasticii. În ochii de un cenuşiu deschis, pupilele, mici şi sfredelitoare, ca în unele boli ale măduvei spinării, semănau cu punctele unei spovedanii * ! Nu se putea spune că nu e amabil, — ca de pildă secretarul din dreapta lui, a cărui buhăială încerca să se adapteze situaţiei

printr-o încreţire morocănoasă şi poruncitoare a frunţii, — dar era foarte atent, gata de acţiune, convins, şi fără milă în îndeplinirea funcţiei lui. Celălalt secretar, care îi făcu acum semn lui El Greco să ia loc pe scaun, avea o faţă colţuroasă, cu nişte ochi mici, oblici, fără gene şi fără nici o expresie, şi se juca tot timpul cu pana, pe care o lăsa să lunece dintr-o mînă în cealaltă, ca o mişcare ondulatorie. Amîndoi secretarii erau laici.

— Jurămîntul, mai întîi ? — întrebă fiscalul pe acel ton incert şi abstract al superiorilor cărora le place ca în probleme de importanţă secundară să pară neajutoraţi.

Secretarul cu fruntea încreţită dădu din cap că da şi începu să citească o formulă, potrivit căreia pictorul Domínico Theotocópuli, născut în Candia la 5 noiembrie 1541, domiciliat la Toledo, necăsătorit, se leagă în faţa lui Dumnezeu Atotputernicul să nu divulge niciodată nimic din ceea ce s-a petrecut înlăuntrul acestor pereţi tapetaţi cu negru. El Greco cunoştea formalitatea ; stînd în picioare, repetă cuvintele şi apoi, la un semn făcut de secretar cu mîna, luă iarăşi loc. Îşi descheiase şuba, cu care prilej băgase de seamă că-i tremură degetele. Era oare posibil să fie totuşi interogat de către secretar ? În aşteptare, îl privi pe fiscal, bănuind pe jumătate că acesta va pleca după cuvintele lui introductive. Dar fiscalul nu plecă, ci îşi împreună mîinile, îşi întinse capul înainte, lăsîndu-l în jos, — încît între bărbie şi mîini partea de la gît a veşmîntului alb al ordinului dispăru după mantia neagră, — şi zise, cu o voce de tenor, cam voalată, dar mlădioasă, pe care părea că o foloseşte acum pentru prima oară :

— Domínico Theotocópuli, ştii de ce eşti aici ?

El Greco rămase pe gînduri îndelung.

— Nu, — zise el în sfîrşit, dar adăugă numaidecît : — Ba da, ca martor, probabil.

 Întrucît fiscalul rămase cu ochii aţintiţi spre

el, tăcut și atent, adăugă, punînd într-adins în voce o oarecare nerăbdare :

— Angajatul meu, Francesco Preboste, a fost arestat fără nici un motiv...

Acest protest modest păru să fie prematur. De Priego făcu mișcări agitate cu mîna, își plimbă privirea încolo și încoace pe una din hîrtiile din fața lui și apoi își ridică din nou capul, cu o ușoară zmucitură impersonală studiată, și atunci lumina lumînărilor îi puse în cei doi ochi cenușii un luciu extatic.

— Vorbești fără îndoială despre un om care locuiește la dumneata, — constată el. — Aici citesc că în afară de unchiul dumitale, Manusso Theotocópuli..., dar aici văd că scrie Theotokópoulos !

Ultimele cuvinte îi fuseseră adresate secretarului încruntat, care se încruntă și mai tare, dar nu dădu nici un răspuns.

— Numele originar este Theotokópoulos, — interveni pictorul. — Este un nume de familie grecesc. Manusso e un văr de departe al tatălui meu. Sper, eminență, că nu e și el acuzat...

— Va să zică, Theotokópoulos, — zise dominicanul. — Atunci nici dumneata nu te numești Theotocópuli, ci Theotokópoulos...

Mai răsfoi cîtva timp hîrtiile, întorcîndu-se din cînd în cînd către secretar, care nici acum nu manifestă vreo intenție de a-i da ajutor.

— În afară de vărul dumitale de departe, de departe, — spunînd acestea, făcu o mișcare ca de reluare și de continuare, cu mîna dreaptă, ca și cum cuvintele „de departe" ar fi putut fi repetate la infinit, — se mai află în casa dumitale Gerónima de las Cuevas cu care dumneata trăiești în concubinaj, mătușa ei Eufrosina de las Cuevas, și fiul dumitale, pe care, după cum văd aici, l-ai legitimat la scurt timp după ce s-a născut : Jorge Manuel... Theotokópoulos.

Era aproape mișcător, cum se încurca el în aceste nume. El Greco îi dădu, cu oarecare

bucurie sadică, lămuririle necesare, după care dominicanul începu să folosească forma Theotocópuli nu numai pentru Jorge Manuel, care efectiv fusese botezat astfel, dar și pentru tatăl lui, deși cu oarecare reticență interioară, manifestată în faptul că din clipa aceea rosti „Theotocópuli" ca pe un diminutiv popular, cu semnificație secundară obscenă.

— Slujitori, — citi el din dosar, — Miguel, Diego, *et cætera, et cætera*... și apoi un anume Pablo de Fez, în vîrstă de nouă ani, după tată și după mamă un *morisco*. Acest Pablo de Fez s-a aflat la dumneata în casă de cînd s-a născut ?

— Da.

— La nașterea lui a dat ajutor și o moașă *morisca ?*

— După cîte știu eu : nu.

— Am să pun întrebarea altfel : la scurt timp după naștere n-a fost circumcis de o moașă *morisca ?*

— Nu.

— Sau circumcis de altcineva, firește, — completă fiscalul, plictisit, fără să-și dea măcar osteneala să păstreze tonul întrebător. — Se precizează în mod expres că acest Pablo de Fez n-a venit niciodată în contact cu persoane din *Morería*. Ai putea să te faci chezaș că e adevărat ?

— Desigur.

— Așa. Bine.

Judecătorul începu iarăși să-și frunzărească hîrtiile și-l lăsă pe El Greco să-și depene gîndurile. Prea vesele nu erau. Prima minciună din cursul acestui interogatoriu fusese rostită, fie și din nesocotință, și acum era prea tîrziu pentru a mai fi îndreptată. Dacă se ducea cineva la el acasă și îl dezbrăca pe Pablo, minciuna era dovedită !...

— Va să zică, dumneata nu bănuiești care e învinuirea adusă lui Francisco Preboste, domiciliat în casa dumitale ? — întrebă De Priego pe un ton mai vioi, privindu-l pe artist cu

oarecare bunăvoință. — E ciudat, din toate punctele de vedere, pentru că la convorbirea incriminată ai fost de față! Știi doar că nimeni nu e arestat degeaba. — Aceasta era o formulă tip, și într-adevăr, pe fața îngustă și palidă a fiscalului se putură zări și toate fenomenele însoțitoare ale unui căscat reprimat; fiscalul continuă, mai domol: — Francesco Preboste este bănuit de anti-trinitarism *. La Neapole, deci pe vremea cînd dumneata nu-l cunoșteai, a luat parte la o răscoală împotriva guvernării spaniole, răscoală în care erau implicați și niște sociniani. A ajuns la urechile noastre că e și azi un adept fanatic al acelor schismatici și că pune la îndoială Sfînta Treime. Ce părere ai despre asta?

Dar înainte ca El Greco să poată spune ceva, fu ridicat în sus un deget arătător:

— Îți atrag atenția, Domínico Theotocópuli, că, deși nu ești interogat sub prestare de jurămînt, orice abatere de la adevăr, orice răstălmăcire, omisiune, confuzie sau atenuare, poate fi folosită împotriva dumitale.

— Împotriva mea? — întrebă El Greco, uimit la culme. — Nu înțeleg!

— Desigur, împotriva dumitale. Ce ți se pare aici extraordinar?

— Credeam că mă aflu aici ca martor, nu ca acuzat!

— A, ții la nuanțe, — zise De Priego, cu aceeași bunăvoință, aplecîndu-se atît de mult înainte, deasupra mîinilor sale împreunate, încît orbitele lui mari rămaseră inaccesibile pentru lumina lumînărilor. — Într-un anumit sens, asta ne ușurează sarcina. Dar acum altă întrebare, Domínico Theotocópuli. Știi ce acuzație ți *s-ar putea* aduce?

Urmă o lungă tăcere. Nu se mai auzea decît scîrțîitul peniței, cu care secretarul cu ochii oblici încheia procesul-verbal, și trosnetele focului. Celălalt secretar ținea ochii închiși, fără însă să renunțe la încruntarea frunții. De pe locul lui El Greco răsună o ușoară tuse, sau

un gîfîit, dar ar fi fost greu de stabilit dacă din jenă și timiditate sau din cauza unei mîinii stăpînite.

— Ești mai puțin grăbit la răspunsuri decît la proteste, — întrerupse fiscalul tăcerea, cu o voce lipsită acum de orice bunăvoință, — dar am aici o listă cu care ți s-ar putea reîmprospăta memoria. În primul rînd, ceva, care, privind strict, nu cade sub jurisdicția noastră, dar care totuși ne interesează pentru că aruncă o anumită lumină asupra caracterului dumitale. Ești în posesia unui scrin prețios din Vargas, un așa-numit *vargueño*, cu toate că ai putea să știi că aceste obiecte sînt interzise, ca fiind un lux dăunător; e un fleac, dar care dovedește dispreț față de autoritatea seculară, poate chiar înclinare spre liberalism, ceea ce pare să reiasă și din situația dumitale familială... Mai îngrijorător e faptul că într-o scrisoare către sculptorul Pompeo Leoni, aflat în prezent la curte, la Aranjuez, i-ai scris în limba spaniolă despre Imaculata Concepțiune, sau cel puțin despre un subiect în strînsă legătură cu ea: așa-numitul *partus virgineus*. Bula papală din 17 mai anul acesta, care interzice astfel de comentarii, cred că o cunoști. În al treilea rînd, a ajuns la urechile noastre că la 10 mai anul acesta, în prima zi de rogațiuni *, ai încălcat postul, consumînd o cantitate însemnată de vînat...

În clipa aceea, grecul izbucni. Mînia lui era îndreptată mai puțin împotriva fiscalului, cît mai ales împotriva lui Diego, de a cărui trădare își dădu seama brusc, în legătură și cu absența lui nemotivată în seara asta. Diego fusese singurul care îl văzuse mîncînd carne în dimineața aceea de luni, Diego îi dusese lui Leoni scrisoarea (posibilitatea unei trădări din partea sculptorului o respinse), Diego știa firește și de *vargueño!* Gîndul acesta, că sub propriul lui acoperiș se află un trădător, îi era insuportabil. Ar fi vrut să facă apel la lumea

 întreagă ca să protesteze! Sări ca ars, strînse

pumnul și exclamă, cu vocea lui agresivă, obișnuită în asemenea împrejurări :

— A ajuns la urechile noastre ? A ajuns la urechile noastre ? De ce nu-l numiți pe don Diego Macías, mișelul acela ? Mai mare rușinea ! *Dumneavoastră* puteți să știți, după tot ceea ce trebuie *eu* să știu, că pînă la vîrsta de treizeci de ani am fost greco-ortodox... !

Cu un zîmbet rece pe buze, dominicanul își îndreptă privirea în jos, peste mîinile lui împreunate. Grecul furios părea să-i fi insuflat o oarecare silă, judecînd după ridurile care îi tremurau de o parte și de alta a nasului. Fără să ridice glasul, zise :

— Un motiv în plus de a respecta cu strictețe prescripțiile sfintei Biserici romane. Te-ai pocăit și te-ai spovedit ?

— O deosebire de nimica toată între cele două rituri, asta mi se aruncă în obraz ? Pentru atîta lucru trebuie dezonorat un om ? Am să mă plîng episcopului De Quiroga !

— Te-ai pocăit și te-ai spovedit, Domínico Theotocópuli ?

— Și Diego, mizerabilul acela ? Da, e întocmai cum scrie în Scriptură : „și cei din casa omului îi vor fi dușmani" ! E un complot... O, nemernicii...

Ca pentru a căuta un obiect, asupra căruia să-și poată revărsa mînia, începu să se plimbe din nou încolo și încoace, agitîndu-și pumnii. Cuvintele lui deveniră aproape de neînțeles, ceea ce îl determină pe *padre* De Priego să nu-și mai dea nici o osteneală și să se afunde, resemnat, în hîrtiile lui, dar nu fără a-i face un semn secretarului încruntat, care își întredeschise ochii și răspunse alene dînd din cap. Întîmplător, El Greco văzu schimbul de semne și, în parte din curiozitate, iar pe de altă parte pentru că furia i se potolise, încetă cu tărăboiul și rămase cu capul înfundat între umeri și cu privirea ațintită la secretar, care se sculă solemn de pe scaun, în timp ce dominicanul, cu totul absent, se apucă să așeze, prin lovituri

ușoare cu ambele mîini, un maldăr de hîrtii de aceeași mărime, așa ca să formeze un dreptunghi impecabil. El Greco nu știa ce are să urmeze : un ordin, un avertisment, comunicarea că va fi arestat, sau torturat ? — poziția nemișcată a secretarului încruntat nu promitea nimic bun, așa că acum nu numai că-și regreta explozia, dar în același timp începu să caute o linie de comportare grație căreia să poată trece cît mai bine prin această încercare. Atunci își aduse aminte de un sfat al lui Covarrubias, unul din numeroasele sfaturi înțelepte pe care canonicul iubitor de citate obișnuia să le recite, dintr-un capitol al lui Thomas a Kempis *, „despre evitarea convorbirilor de prisos", — sfatul de a-ți pune lacăt la gură în toate împrejurările, și neapărat în cea în care se afla el în clipa aceea. Cine știe ce nenorocire produsese pînă acum gura lui spartă ! Bine, totuși, că bătrînul său prieten îi venea în ajutor în felul acesta ; avea cel puțin un prieten care nu l-ar trăda (acum începuse să se îndoiască și de Pompeo Leoni), și în plus unicul care se putea măsura cu fiscalul în ceea ce privește dreptul la titlul de „eminență"...

— Ia ascultă ! — spuse brusc fiscalul, bătînd puternic cu palma în maldărul de hîrtii, — ce maniere sînt astea ? Maniere de grăjdar...

Părea să-și fi ieșit într-adevăr din fire. Dar grecul nu mai avu acum posibilitatea să-i dea atenție ; secretarul încruntat îi vorbise, dar el, fiind distrat, nu-l auzise ; adică, mai bine zis nu-i vorbise, ci mai degrabă îi șoptise, și mai continua încă să-i șoptească, încît El Greco își duse mîna după ureche...

— Crezul apostolic, Domínico Theotocópuli.

Nu înțelese decît cu încetul că prin această formulă se punea pe ordinea de zi un factor care constituia pentru cei acuzați de erezie prima încercare, anume un fel de examen de catehizare, în ce privește cele mai simple adevăruri religioase, unele amănunte liturgice și
 așa mai departe. La Carcandil lucrurile se pe-

trecuseră la fel, numai că pe el îl puseseră să recite *Ave Maria* și *Salve Regina*. El Greco se hotărî să se conformeze acestei uzanțe înjositoare și rosti cu voce fermă cuvintele venerabile :

— *Cred într-unul Dumnezeu, cel atotputernic, Tatăl nostru, făcătorul cerului și al pămîntului, și în Isus Cristos, Fiul Său, Domnul nostru, cel carele este primit de Sfîntul Duh,...*

— Oprește-te, — zise dominicanul, tăios, fără să-i pese de mirarea secretarului cu privire la această nemaipomenită întrerupere, apoi adăugă, foarte răspicat : — La textul pe care îl rostești și pe care oricine l-ar putea învăța pe dinafară, mă interesează mai mult gîndurile dumitale, decît înșirarea cuvintelor rostite de gura dumitale. Potrivit celor arătate de mine mai înainte, nu mai e nevoie de altă explicație, ca să înțelegi că mă interesează ideile dumitale despre Sfînta Treime, propria dumitale convingere, cea mai profundă, cu privire la relația reciprocă dintre cele trei Persoane, pe care le-ai menționat adineaori. Ne-a spus cineva că ideile dumitale în această privință pot fi numite cel puțin îndrăznețe...

Alt trădător ? Diego nu prea putea să aibă un amestec aici, dar Sénsino era la curent cu teoria lui El Greco despre lumină și culoare, la care făcea evident aluzie fiscalul ! Întrucît el bănuise întotdeauna că Sénsino juca un dublu rol, rămase, cu prilejul acestei descoperiri, mai calm decît dacă nu și-ar fi dat seama perfect de bine că pictorul mic de stat îi spionase sistematic, pe el și pe Preboste, încununarea acțiunii fiind conversația din seara aceea.

— Ca pictor și ca filosof, — zise el, nu fără a-și da oarecare importanță, de care nu era conștient decît pe jumătate, — mi-am îngăduit cîndva luxul unor reflecții despre lumină și culoare, pe care le-am pus într-adevăr în legătură cu Sfînta Treime, parafrazînd astfel îndeosebi considerațiile sfinților Augustin și Toma, — pe „ereticul“ Eckhart îl trecu pru-

dent sub tăcere. — Acele considerații cred că vă sînt cunoscute. Am comparat atunci lumina cu Tatăl, culoarea cu Sfîntul Duh, forma sau desenul tabloului cu Fiul. Deoarece eu am considerat întotdeauna lumina ca fiind factorul suprem, și o mai consider încă...

— Da, asta corespunde cu informațiile noastre, — îl întrerupse De Priego, al cărui interes părea foarte viu, — dar nu te-ai gîndit niciodată că dacă presupui o atît de importantă diferențiere ierarhică între Dumnezeu Tatăl și Dumnezeu Fiul, ești în primejdie de a fi suspectat de arianism ?

— O ! — exclamă El Greco, ridicînd mîna solemn, — dacă nu m-aș fi gîndit eu la asta, eminență, s-ar fi gîndit cu siguranță alții ! Acum șase ani am pictat *Dezbrăcarea lui Cristos,* care se află acum la Catedrală...

— Te abați de la chestiune, — zise fiscalul. — N-ai pictat numai, ci ai și trăncănit, ai trăncănit cam mult, și numai asta ne interesează aici.

— Sînt gata să vă dau toate lămuririle dorite de dumneavoastră. Dar vă atrag atenția că spusele mele nu erau decît o speculație liberă și că eu...

— O speculație liberă ? ! — repetă prelatul, mirat la culme. — Păi nu există speculații libere. Sper că nu ești un adept al montanismului *...

— Liberă nu în înțelesul teologic, ci liberă în sensul producerii nesilite și neangajante a ideilor !

— Faci întotdeauna precizarea asta ?

— Cum adică ?

— Față de persoanele care te ascultă.

— Anunț întotdeauna că am să încep să filosofez și nu fac asta decît cu oameni inteligenți, — preciză El Greco ironic.

— Ai relații cu mulți oameni inteligenți ?

— Nu mă pot plînge.

— Citești și multe cărți inteligente ?

 Dar păru că nu mai e nevoie de răspuns, atît

de mat, ba chiar aproape timid, sunase vocea lui De Priego cînd pusese această întrebare. Păru că nu-l mai interesează nimic, sau poate că fusese cuprins de o stare acută de neatenţie. Ca să-şi adune gîndurile, aşa făcea impresia, începu iar să-şi frunzărească hîrtiile ; în sfîrşit, scoase din maldăr o coală mare, o ţinu ridicată cu amîndouă mîinile, şi spuse măsurat, peste capul lui El Greco, înspre încăperea goală şi neagră :

— Ni s-a declarat că eşti în posesia scrierilor filosofului gnostic Vasilide.

— Inexact, — exclamă El Greco numaidecît. — N-am citit niciodată nimic din scrierile lui Vasilide ! Cine a declarat asta ?

— Aceeaşi persoană care susţine că Antonio Covarrubias, canonic al consistoriului catedralei din Toledo, este gata să declare sub prestare de jurămînt că eşti în posesia acelor scrieri.

— Cu neputinţă...

Era profund zguduit. Trebuia oare să-l pună şi pe Covarrubias pe lista trădătorilor întregi sau pe jumătate ? La surzenia canonicului, la o posibilă confuzie între numele Vasilide şi Vasile, nu se gîndi. De asemenea, nu-i veni în minte că biblioteca îi fusese confiscată şi deci instanţa se putea convinge ea însăşi de falsitatea acuzaţiei, care putea însă, după aceea, să fie menţinută pe baza presupunerii că ascunsese sau distrusese cartea...

Fiscalul îşi aţinti asupra lui o privire pătrunzătoare.

— Aşadar tăgăduieşti. Dealtfel, cu toate că Vasilide e un eretic, scrierile lui, accesibile numai învăţaţilor cu pregătire filosofică, nu sînt interzise de Biserică. Cu doctrina gnostică *, însă, ca atare, lucrurile stau altfel. Cine spune gnoză, spune manicheeni. Ce părere ai în privinţa asta ?

— Se prea poate, — răspunse pictorul, care îşi redobîndise anevoie stăpînirea de sine, —

ca, într-un fel sau altul, aceste teorii să fi fost influențate de tradiția grecească. Dar v-am mai spus : nu sînt convingeri teologice ; din punctul de vedere teologic sînt de acord cu tot ce ne învață Biserica.

Fiscalul zîmbi.

— E foarte comod. Dar acest apel la *fides implicita* * nu stă în picioare, Domínico Theotocópuli ! Aici nu ne ocupăm de ceea ce ai fi vrut să crezi sau de ceea ce ai fi putut să crezi, ci de ceea ce crezi în fapt și de ceea ce, filosofînd cu oameni inteligenți, răspîndești în Spania. Dumnezeu, repet propriile dumitale cuvinte, este, după părerea dumitale, comparabil cu lumina...

— Într-o anumită măsură, da, — zise El Greco vioi, uitînd cu totul că-și propusese să nu vorbească decît strictul necesar. — Dar tocmai de această măsură este vorba ! Anume, tot reflectînd așa, am ajuns la un mod de a gîndi oarecum divergent, pe care nu vreau să vi-l ascund. Lumina, așa mi-am zis, este, cum s-ar zice, Dumnezeu, așa cum îl putem înțelege noi ; Dumnezeu însuși, în schimb, în adevărata lui esențialitate, e mult mai presus ; și asta poate fi influență grecească, prin faptul că inexprimabilitatea lui...

— Ce ? ! Acum totul devine foarte suspect ! Așadar, există un Dumnezeu exprimabil și unul inexprimabil, precum și un Dumnezeu-lumină, gnostic, așa cum îl înțelegi dumneata, plus Fiul și Sfîntul Duh ! Asta îmi amintește de o predică ținută acum cîțiva ani de un minorit la Zaragoza ; acolo era vorba de Cristos ca de a patra Persoană a Sfintei Treimi ! Minoritul acela și-a petrecut trei ani în închisoarea mănăstirii sale, Domínico Theotocópuli.

— Nu trebuie să prefaceți în mod sistematic spusele mele în erezie, — zise El Greco impacientat, făcînd un ultim apel la rațiunea lui De Priego. — Este clar că nu vorbim aceeași limbă ! Eu fac speculații diletantiste în teoria artei, iar dumneavoastră teologizați. Dealtfel,

concepţia mea poate fi susţinută şi din punctul de vedere teologic, ceea ce *nu* am să fac, pentru că nu sînt scolast. Dar undeva, Ignacio de Loyola compară Sfînta Treime cu un instrument muzical cu trei strune. El îl uită... pe instrumentist, al patrulea în raţionamentul meu !

— Mergi prea departe. Nu, nu, mergi prea departe ! — exclamă acum dominicanul, care la auzul numelui lui Loyola ridicase brusc capul, în timp ce ridurile tremurătoare de lîngă nas deveniră din nou foarte vizibile.

Cu un gest al mîinii opri orice alte explicaţii ; apoi fiscalul se afundă hotărît în hîrtii, dintre care, după cîtva timp, ieşi la suprafaţă, liniştit şi abstract. Cînd vorbi din nou, vorbi cu acelaşi ton mat, timid, ca în urmă cu cîteva minute. El Greco începuse să-i întrevadă tactica, aşa încît se temu de ceea ce avea să urmeze.

— Ai o minte primejdioasă, Domínico Theotocópuli. Primejdioasă pentru dumneata, în primul rînd. Porneşti de la imagini şi de la analogii, pe care le tratezi ca realităţi, ca certe şi invariabile... Ca certe şi invariabile, — repetă el anevoie şi poticnindu-se.

Împinse deoparte cîteva hîrtii şi încercă să le potrivească pe celelalte exact una peste alta : un joc inutil, deoarece cartea pe care o ridică brusc, cu o smucitură, în lumina lumînărilor, o luă de pe masă dintr-un loc cu totul altul, aproape de sub nasul secretarului încruntat. Cartea, relativ subţire şi legată în piele, rămase mult timp suspendată în văzduh, înainte ca fiscalul să reia :

— Cartea asta este *De Servo Arbitrio,* de Martin Luther. Este una din ultimele ediţii, tipărită în 1542 la Hans Lufft, din Wittenberg. A fost găsită printre cărţile dumitale.

Tăcerea care urmă fu întreruptă abia cînd El Greco se sculă de pe scaun şi înaintă, împleticindu-se, de-a dreptul spre masă. Pînă şi secretarul care scria făcu ochii mari ; evident, se aşteptau toţi să se repete scena care fusese

întreruptă cu ajutorul Crezului. Se dovedi însă că pictorul nu era stăpînit de mînie și de indignare, ci de o nemaipomenită frică. Prin toți porii îi țîșni o sudoare iritantă, sub șuba prea grea. Cu voce tremurîndă exclamă de douătrei ori :

— Nu se poate !

Șovăi, își agită brațele și, ajuns lîngă masă, unde capul nu-i ajungea, întinse ambele mîini, ca pentru a lua în primire cartea, ca s-o vadă, s-o pipăie. Dar fiscalul o ținea sus, deasupra lui : ar fi trebuit să se cațere pînă la ea, să se agațe de fața de masă neagră, și atunci fiscalul, sculîndu-se în picioare, i-ar fi ridicat-o și mai sus încă, unde i-ar fi fost cu neputință să ajungă. Cu o singură mînă se ținu, crispat, de marginea mesei.

— Doar n-ai să tăgăduiești și asta ? — întrebă fiscalul, răstit, — cum ai tăgăduit scrierile lui Vasilide.

— Trebuie s-o fi introdus cineva clandestin la mine în casă, eminență, credeți-mă. Și știu cine a introdus-o.

Se gîndea la Sénsino, dar se gîndi și la cele zece porunci care îi fuseseră vîrîte lui Carcandil în haine și fu nevoit să-și muște buzele ca să nu spună asta țipînd, dar atunci, ca o salvare, își aduse aminte că Antonio Covarrubias primise aprobarea să citească această carte, în vederea studierii scrierii lui Erasm despre liberul arbitru, și că volumul se aflase în casa canonicului, de unde putuse deci să fie luată ! Bîlbîindu-se, încercă să-i explice asta fiscalului, pe care îl convinse chiar să caute pe coperta interioară viza *approbatur* a organelor Bisericii. Viza lipsea. Fila de frontispiciu fusese probabil smulsă. În Spania nu circula nici o scriere luterană neaprobată ; și cărțile lui El Greco, chiar și cele ne-eretice, erau și ele înregistrate, toate, pe numele lui.

— I-a fost furată lui Covarrubias, credeți-mă.

— Ar fi mai bine să-ţi păstrezi calmul, — zise fiscalul aspru, dar nu neprietenos. — Bineînţeles că a putut fi furată, de ce nu? Francesco Preboste a fost poate în casă la canonic, de pildă trimis cu vreo treabă! După ce a citit-o, a ascuns-o poate în biblioteca dumitale; era în spate de tot.

— Exclus! Afară de asta, dacă-l învinuiţi pe Preboste de socinianism...

Era gata-gata să spună că pe sociniani, care slăveau liberul arbitru, nu-i putea interesa o scriere despre neliberul arbitru, dar se opri, nu atîta pentru că astfel ar fi recunoscut în mod tacit erezia lui Preboste ca fiind posibilă, ci pentru că îi venise în minte un nou argument valabil în apărare. Aşadar, propria sa siguranţă îi fu mai aproape de inimă în clipa aceea decît cea a lui Preboste. Zise repede:

— Şi în ce mă priveşte, e un non-sens! Ca greco-ortodox am apărat întotdeauna liberul arbitru. Predestinarea luterană sau calvinistă îmi e străină. Adeseori l-am citat în conversaţii pe Origene, a cărui filosofie porneşte de la libertatea omenească; atît Covarrubias, cît şi *padre* Lucas de Allende pot confirma acest lucru, şi cîţi alţii încă!

— În dosar scrie că te interesează astrologia.

— Fără să admit cîtuşi de puţin premisele ei filosofice!

— Afară de asta, predestinarea e în mare cinste la gnostici.

— Nu mă puteţi socoti gnostic, eminenţă, numai pentru că...

— Dar nici nu e vorba de predestinare! — se răsti fiscalul, sculîndu-se în picioare cît era de lung (dovedindu-se că e mult mai mic de stat decît s-ar fi putut crede), în timp ce-şi rezema palmele de masa drapată în negru, pe care lumînările pîlpîiră, iar crucifixul de argint vibră, — este vorba de Luther! Omul se poate mîntui şi cu predestinare, dovadă sfîntul Augustin. Dar cu un lucru *nu* se poate mîntui

omul, Domínico Theotocópuli : cu tăgăduirea valorii faptelor bune ! Nu, nu mă întrerupe ! Cei ce *nu* se pot mîntui sînt cei ce pun credinţa şi religia mai presus de faptele bune, şi dacă susţii că această doctrină eronată referitoare la *fides justificans* * nu se poate asocia cu libertatea propagată a voinţei, îţi indic trei lucruri. Întîi : că teze eretice antagonice se întîlnesc la una şi aceeaşi persoană mai des decît îţi închipui, poate, ceea ce dovedeşte consecvenţa ereziei în general. Al doilea : că tocmai socinianii dispreţuiesc faptele bune, pe care le socotesc necesare, deci nereprezentînd nici un merit, dar în aceeaşi măsură sînt adepţii liberului arbitru. Al treilea : că aşa-numita libertate a creştinului, despre care trăncănesc luteranii, şi pe care dumneata, lucru destul de ciudat, îţi închipui că o regăseşti la Origene... Nu, nu mă întrerupe !... este valabilă, ce-i drept, numai faţă de Biserica Mamă, de care ei s-au lepădat, în timp ce ne-libertatea voinţei faţă de Harul divin şi preponderenţa astfel rezultată a credinţei în Har faţă de faptele bune, îi fac chipurile cu atît mai apţi pentru a-l primi,... dar că nu numai felul lor rătăcit de a gîndi, ci şi înclinarea omului ca, pornind de la accidental, să violeze esenţialul, garantează că la unii dintre adepţii lor acea libertate se va referi în aceeaşi măsură sau chiar în primul rînd la Dumnezeu, şi atunci, în cazul dat, va lua prea lesne înfăţişarea unei ne-voinţe de a face ca porunca divină să fie urmată de fapte bune. Ce poţi spune ca să combaţi toate acestea, Domínico Theotocópuli ? Ce poţi răspunde la învinuirea ce ţi *s-ar* putea aduce pe baza mărturiei lui *padre* Diego de Chaves, confesorul regelui, care e gata să declare sub prestare de jurămînt că la 3 mai, anul acesta, în prezenţa maiestăţii sale, în propria sa prezenţă şi în prezenţa a trei *frailes* din ordinul ieronimiţilor, ai spus *că intenţia de a muri pentru credinţă este în ochii dumitale mai presus decît meritul martiriului ca atare ?!*

Cînd rostise aceste din urmă cuvinte, vocea îi devenise înspăimîntătoare. Gradația ascendentă voită, în timpul căreia buzele, pentru a face economie de energie, i se încordaseră pînă la a forma o gură de actor, cavernoasă, nemaisuferind altă intensificare, se prăbuși brusc, la un moment dat, în neant. Chiar și cei doi secretari se ridicară, rezemîndu-se în palme, pentru a putea urmări efectul produs asupra grecului, care mai stătea tot lîngă masă, în șuba lui descheiată. Acest efect fu întrucîtva diferit de ceea ce își închipuiseră cei trei demnitari. Anume, la El Greco fusese atins punctul în care nu mai putea suporta tensiunile gîndirii bazate pe argumentare logică și ajungea, cel puțin cu o parte a ființei sale, ca printr-o trapă, într-o zonă de hotar, semi-întunecoasă, unde imaginile și fantasmele, ivindu-se fulgerător și învîrtejindu-se între ele, își băteau joc de argumente în modul cel mai iresponsabil din lume! Nedîndu-și încă seama, decît vag, că era învinuit de erezie și că trebuia să se apere cu ghearele și cu colții dacă nu vrea să se scufunde definitiv, retrăi în propriul său subconștient audiența la rege și convorbirea despre *Sfîntul Mauriciu*. Lîngă el se afla regele, în aparență mort, întins pe șezlongul lui, încărcat cu subtilități teologice. Asculta șușoteala lui *padre* Diego de Chaves, auzea tictacul celor două ceasornice, cu toate că nu se îndoise nici o clipă că într-o lume reală aceste sunete sînt atribuite trosnetelor lemnelor din cămin. Frica i se deplasă, acum nu-i mai fu frică de urmărirea de către Sfîntul Oficiu, ci de către regele mînios, și se mai deplasă încă o dată, căci nu din pricina acelei exprimări așa-zis eretice era regele mînios împotriva lui, ci pentru că o pictase cu șase ani în urmă pe prințesa de Éboli, cea cu un singur ochi, și pentru că mai primea și acum scrisori de la ea... Scrisori? Scrisorele, bilete! Îl înșelaseră, îl urmăriseră! „Da, despre asta era vorba în ultimul bilet dintre cele cinci, despre faptele bune, despre

epistola sfîntului apostol Iacov", zise el solemn, mişcîndu-şi mîinile încolo şi încoace, într-un chip caraghios, ca şi cum ar fi şters un geam spart, iar după acea clipă de luciditate se prăbuşi înapoi în gheena intimă, plină de intenţii purificatoare, din care se ivi deodată capul descărnat al sfîntului Ieronim, părintele ieronimiţilor spanioli, un vînător de eretici mai puternic şi mai violent decît *padre* Antonio de Priego, cel ce tuna şi fulgera în faţa lui, pentru că vorbise de „scrisorele". Dar totul pieri. Bătrînul cu gaura în falca stîngă, bătrînul care blestema, dispăruse, dar totuşi rămăsese ceva din el în chipul slab, încremenit, al grecului, — un cap de erete deasupra penajului larg al şubei, — care se împotrivea, cu mintea, continuării interogatoriului.

Începu un turnir macabru, la care pictorul luă parte, în starea lui de semi-veghe, cu un zel aproape copilăresc, arătînd numai din cînd în cînd, prin răspunsuri fără sens, că arcul fusese încordat prea tare în seara aceasta. Imagini şi argumente luptau în el pentru întîietate ; în general, cîştigară cele dintîi. Vederile lui referitoare la Sfînta Treime, la care De Priego revenise, cu încăpăţînarea profesiei sale, pentru a-şi croi un nou drum spre faptele bune, socoti că le poate demonstra în modul cel mai categoric posibil, îndreptîndu-şi atenţia asupra unei schimbări petrecute în decursul ultimelor cîteva minute cu personajele de după masa drapată în negru. Mai venise un al patrulea, strecurîndu-se pe furiş de după perdea, o statură greoaie, în negru, care acum stătea ghemuită în stînga de tot, chiar la limita vagă a cîmpului vizual al pictorului. Această poziţie limită făcea din el o figură alegorică, creată parcă anume pentru acel aspect al Divinităţii, de care fiscalul nu voia să audă. Fiscalul însuşi, în spatele luminărilor, fu atunci dumnezeul-lumină ; distribuţia rolurilor secretarilor putea fi precizată mai tîrziu ; dar cînd vru să expună acest punct de vedere în cuvinte şi în gesturi

explicative, atît galeria lui de tablouri vii, cît și Dumnezeu-Tatăl care punea întrebări, erau iarăși departe. Întrebătorul căută bîjbîind drumul spre trecut, iar imaginile încercară pe cît posibil să țină pasul cu el. De ce se botezase romano-catolic abia la treizeci de ani ? De ce nu se dusese niciodată înapoi în Creta ? Care fuseseră relațiile dintre el și tatăl lui, despre care se știa că ar fi văzut bucuros o fuziune între greco-ortodocși și protestanți ? Cu atîta pricepere de expert fuseseră puse întrebările, încît El Greco avu sentimentul că ar putea afla aici unele evenimente uitate din propria sa viață. Îl văzu deodată în minte pe tatăl său și evocă apoi, cu mare ușurință, o anumită mișcare înciudată făcută cu umerii de acel om violent și agitat. Ca băiat umbla pe drumurile în pantă abruptă ale Candiei, înspre munții albi ; în cer, deasupra munților, era atîrnată o icoană strălucitoare, cu bucățele de mozaic, cioplite crenelat, ca niște trepte mici, pe care să se suie piticii... Și prin toate aceste viziuni trecea vocea monotonă a fiscalului, continuîndu-și comparațiile, deosebirile și prăpăstiile de netrecut dintre cele trei religii, care se intersectaseră între ele, acolo, în Creta, ca trei cercuri mari, transparente. Și fiscalul stivui dogmă peste dogmă, și acestea semănau cu bucățelele de mozaic de pe icoană, care devenise cenușie și lipsită de importanță, și scoase cîteva din ele și schimbă altele între ele ; puse predestinarea în credința greco-ortodoxă, așa cum ar fi pus un ochi artificial, ca să cerceteze apoi cum arată ; îl puse pe Martin Luther, cu o Treime jerpelită în spinare, tipărită la Hans Lufft, din Wittenberg, să se cațere pe munte, apoi Dumnezeul supra-divin se făcu la iuțeală abur și nu mai vru să vină niciodată jos, pentru că nu avea voie să mănînce vînat în zilele de rogațiuni. Dar ceea ce resimți grecul, în modul cel mai clar, din toate aceste încercări, fu o oboseală, care tînjea după o somnolență salutară, o oboseală fără margini, de toate dogmele și

prescripţiile, de Dumnezeu, de religie, de religii şi de argumente religioase. În clipa aceea, în această stare de sciziune interioară, nu mai crezu în nimic, pentru prima dată în viaţa lui şi pentru ultima! Chiar dacă rămase, cu jumătate din fiinţa lui, de frică sau din comoditate, un fiu ascultător al Bisericii unice, sfinte, catolice şi apostolice, în cealaltă îşi făcu loc o segregare între filosofia lui personală, întemeiată pe o inofensivă originalitate, şi convingerea lui religioasă. Nu mai crezi în Dumnezeu, dar nici în inexistenţa lui Dumnezeu, pentru că atît o credinţă, cît şi cealaltă, îi erau acum profund indiferente! Această stare de spirit îi dărui o mare linişte şi, mult mai eretic decît ar fi putut bănui omul cu fruntea mărginită şi cu gura silogistică din faţa lui şi care îi tot punea întrebări, ar fi vrut să devină apostolul acestei noi necredinţe atît de consolatoare şi atît de evidente. Dar nici asta nu merita osteneală şi, cuprins de o delicioasă buimăceală, lăsă ultimele întrebări să treacă pe lîngă el, şi îl văzu pe fiscal că se scoală în picioare, şi apoi pe cei doi secretari tot aşa, fără să înţeleagă prea bine ce puteau însemna toate acestea, şi că după cîteva secunde avea să fie singur...

— Pari impresionat, *messer* Domínico.

El Greco se întoarse şi îl văzu pe don Pedro Moya de Contreras în faţa lui. El fusese deci al patrulea om din spatele mesei. Fu cuprins de un vag sentiment de recunoştinţă pentru faptul că celălalt îi spusese „*messer* Domínico", în loc să-i rostească numele întreg, pe acel ton pedant, pe care îl auzise fără încetare timp de o oră.

— Asta zic şi eu că e o noapte toledană, — spuse el, pe un ton blajin, cu un zîmbet care semăna a rînjet.

Inchizitorul îl privi mirat, apoi îşi pierdu din nou privirea în gol, spre peretele cu draperii negre, ceea ce nu-i fu prea greu, pentru că grecul făcea impresia a fi cu totul chircit, de parcă

ar fi fost în ciorapi, ghemuit, cu genunchii încovoiați. Pe fața lui don Pedro se ivi o îngrijorare părintească, și care nu părea cu totul prefăcută.

— Nu trebuie să iei toate astea prea în serios, — zise el, pe un ton visător, întorcînd repede capul spre una din lumînări, care sfîrîia încetișor. — Fără mine nu se întîmplă nimic aici ; fără un *fiat* * scris de mine, întregul dosar de colo nu e decît un vraf de hîrțoage cu o aparență academică de adevăr. Numai *eu* am de hotărît dacă ancheta asta urmează să devină un proces în toată regula împotriva dumitale ; și împotriva lui Preboste. Înțelegi cum trebuie ceea ce-ți spun ?

— Desigur, don Pedro, — zise El Greco, docil.

I se părea foarte firesc lucru că don Pedro putea să întîrzie procesul, sau să-l grăbească, sau să-l claseze, după cum găsea de cuviință. Fața lui își pierduse cu totul încremeneala din timpul interogatoriului ; acum era deschisă, destinsă, copilărește mirată.

Închizitorul zise :

— Poate că n-ai nimic împotrivă ca să-l termini pentru 8 decembrie pe Santiago, care nu mai are nevoie decît de un retuș de finisare. La 8 decembrie vor avea loc festivități ale cavalerilor ordinului Santiago ; regele, ca mare maestru al ordinului, va dori poate să ia parte. Ce zici ?

El Greco dădu din cap că da, cu o expresie de nevinovăție pe față ; apoi mai dădu din cap încă o dată, și încă o dată. Cercetător, cam ca un medic care vede ivindu-se un simptom maladiv îngrijorător la un pacient pe care încă nu l-a condamnat, inchizitorul îl măsură din creștet pînă la tălpi și continuă :

— Am să mai trec zilele astea pe la dumneata. Dacă ai să fii ocupat cu Santiago,... și ca să termini la timp, poate că ai să fii nevoit să lucrezi și noaptea,... are să fie de acord soția dumitale să mă primească, fără îndoială.

— Desigur, — zise El Greco.

— Acum du-te acasă.

Don Pedro se duse spre masă, unde aşteptă să audă paşii şi uşa. Nu auzi nimic. Cu capul întors peste umăr, îşi repetă îndemnul. În sfîrşit, pictorul se puse în mişcare, dar lîngă uşă se opri şi fu nevoit să facă un mare efort de stăpînire de sine ca să deschidă în cele din urmă uşa, convins fiind că după uşă trebuie să fie altă încăpere, o a doua încăpere mare şi întunecoasă, cu un paravan negru într-un colţ, cu nişte buturugi trosnind în foc, cu o masă pe un podium în fundul sălii, şi în spatele mesei trei persoane, un dominican şi doi laici, care să-l privească ţintă, muţi, între nişte lumînări pîlpîitoare şi un crucifix de argint.

XIV. ALUNGAREA ZARAFILOR

Orele dimineţii sînt cu totul nepotrivite pentru exerciţii de penitenţă, de felul celor obişnuite în *Alcázar*-ul lui don Martín de Ayala, dar faptul că venise Inés de Torres, precum şi faptul că starea de spirit a lui don Martín era foarte frămîntată, îndreptăţeau măsuri speciale. Lecturile din manualul lui Gerson, * făcute de el cu scopul de a ajunge să deosebească viziunile adevărate de cele false, se dovediseră a fi un expedient prea puţin eficace pentru a se putea împăca din nou cu sine, cu atît mai mult cu cît în acea carte înţeleaptă şi blajină, refugiul lui din ultimele săptămîni, nu erau menţionate viziunile trezite de un braţ fracturat. Postise şi-şi chinuise trupul, dar nu găsise nici o ieşire. Ce fel de adevăr se ascundea în spusa Mariei da Visitação, referitoare la un rege în primejdie, a cărui viaţă trebuia salvată? Făcuse aluzie oare la regele Sebastian al Portugaliei, mortul aparent, care avea să învie, sau la regele Filip ? Mai era ea oare, pentru el, *Maestra de Espíritu* * ? Cum să facă faţă profanării săvîrşite de către nişte mercenari dezmăţaţi, dar şi sfintei Caterina din Siena, şi unei guri bătrîne şi încreţite ? Prin ce rugăciuni, prin ce legăminte ? Luni de zile fu preocupat de această problemă. Pînă cînd descoperi datorită unei întîmplări că de data aceasta

din gura clarvăzătoare ieşise efectiv o prezicere adevărată, o revelaţie inspirată de forţe demonice, nu o limbă păsărească, — cel puţin, aşa s-ar fi exprimat un profan, — o prezicere fără concursul iezuiţilor, o prezicere care şi pe ei îi punea în cea mai mare încurcătură posibilă, în ciuda faptului că nimeni nu înţelesese prea bine ce spusese ea, în afară de Ayala. Comportarea acestuia fu însă atît de misterioasă, încît toţi ceilalţi fură convinşi că primise un mesaj particular, dar nici din partea ei nu veniră precizări, deoarece numaidecît după procesiune căzuse într-o transă, din care nici exorcizările, nici ameninţările nu izbutiră s-o trezească. Mult timp, nici un om n-o mai văzu pe Maria da Visitação. Ayala se întoarse la Toledo fără nici un rezultat ; putea spera numai că nu se întîmplase nimica rău. Dar cînd gentilomul află dintr-o cu totul altă sursă — oameni de-ai lui Cisneros, care trăncăniseră faţă de slujitorii lui Ayala, — că atentatul avea ca obiect în primul rînd viaţa regelui, hotărîrea lui fu irevocabilă. Cu atît mai serios privea acum „prezicerea“ Mariei, cu cît această prezicere îl dezlega de sarcina trasată de ea, — deci de ea însăşi, de un idol devenit apăsător, — şi curînd după aceea aduse la cunoştinţă că nu mai vrea să aibă nimic a face cu complotul, spre marea mînie a lui don Fernando şi cu urmarea că iezuiţii, în parte şi pe baza unor rapoarte nefavorabile venite din Portugalia şi din Aragon, declarară că planul este irealizabil, cel puţin deocamdată. Nu e exclus ca dezertarea lui Ayala să le fi venit foarte bine la socoteală. Încă din octombrie, urmăririle şi atacurile Inchiziţiei şi ale poliţiei episcopale, care se extindeau adeseori pînă departe, în galeriile subterane, făceau ca poziţia lor să devină extrem de critică ; iar simţul onoarei, la aceşti complotişti profesionişti, se împăca mai degrabă cu trădarea unuia din ei, decît cu recunoaşterea faptului că sistemul lor de securitate dăduse greş. Toţi aceşti factori erau com-

plet clarificaţi în seara în care El Greco și Sénsino se aflaseră în hrube. Hăituiţi pînă în dreptul ultimei lor bariere, conjuraţii mai riscară să fie descoperiţi și datorită zgomotului unei certe iresponsabile, căci Ayala, inspirat, pare-se, de acel mediu sumbru, găsise cu cale să-și dezvăluie chiar acolo pasul hotărîtor. În afară de don Fernando de Cisneros, cu care Ayala schimbase cîteva lovituri de spadă înainte ca ceilalţi să-i despartă, Inés de Torres fu în primul rînd aceea care nu vroise să se resemneze cu un asemenea deznodămînt, și care, pentru a-și impune voinţa, recursese la cele mai excesive mijloace.

Acum, Inés de Torres, dezgolită pînă la brîu, zăcea întinsă pe o canapea și îl privea pe Ayala, care, înfofolit într-o rasă de păr de cal mîncată de molii, stătea în picioare în faţa ei. Femeia mesteca în gol cu maxilarul inferior, ca și cum ar fi vrut să-și smulgă din rădăcini dantura și să i-o scuipe numaidecît lui Ayala în obraz. Lumina dimineţii de iarnă se tîra ireal pe lîngă pereţii cu embleme heraldice șterse, cu săbii foarte ruginite și cu portretul lui don Pedro de Ayala, eroul luptei pentru libertate, un portret prost și dulceag, care nu înfăţișa mult mai mult decît faţa unui tiran domestic mărginit, cam burghez și cam rotofei ; dar cine știe dacă în clipa aceasta nu umbla pe aici fantoma despotului, supărat că urmașul lui se sustrage „datoriei“ civice!

— Femeia aceea sfîntă din Portugalia, — zise Inés de Torres, cu o voce intenţionat joasă, — nu ţi-a interzis să te răzbuni pe Moya de Contreras.

Ayala începu să se văicărească.

— În ce încurcătură mă pui ! Ea nu vrea să vadă sînge, asta-i tot ce am înţeles...

— Poate că vrea tocmai moartea acelui borţos, care și-a bătut joc de mine ; doar știi asta, lașule ! Un adevărat bărbat l-ar fi curăţat de mult !

— Porunca ei contează ! Inés, prin gura ta vorbește diavolul !

— Și nu trebuie să te împotrivești diavolului, pentru că purcede de la Dumnezeu ; de cîte ori nu mi-ai cîntat asta ? Ești un laș, nu ești un bărbat !

— Nu, nu sînt, — oftă Ayala, închizîndu-și ochii înceţoșaţi ca în ceasul morții, și întinzîndu-și brațele, într-un gest tragic și deznădăjduit, — am suflet de femeie. E în mine ; o umbră care vrea să se înalțe la cer, zbătîndu-se din cînd în cînd...

— O vom scoate cu biciul, — strigă Inés de Torres, sărind de pe canapea dintr-o singură mișcare rapidă, — o să strivim capul șarpelui ! După ce ai să te pocăiești îndeajuns, ai să poți, în sfîrșit, să comiți un omor de dragul micului tău scutier, pentru că asta sînt încă, porcule ! Sau nu sînt ?

Puhoiul de înjurături care urmă îl făcu pe Ayala să ia o atitudine mai conștientă de sine. Păru că le absoarbe ca pe o ambrozie. Fără zăbavă o ocoli pe Inés de Torres, apoi se aplecă și scoase de sub canapea un bici mare, de tipul celor folosite în timpul procesiunilor. În jurul funiei biciului erau lipite bucăți de ceară, în care fuseseră înfipte cioburi de sticlă. Don Martín azvîrli unealta de tortură înspre Inés, ca pe ceva de la sine înțeles, ceea ce nu se putea explica decît prin faptul că scena aceasta, — în afară de introducere, care putea fi mereu alta, — se mai petrecuse în aceeași încăpere de multe ori. În pielea goală, afară de o cîrpă gălbuie în jurul șoldurilor, Ayala jucă rolul unui soi de fanatic exaltat, cuprins de căință și deznădejde, pur joc de teatru însă, caci zîmbetul trufaș nu dispăru de sub mustața lui zbîrlită. Inés de Torres îl urmărea ca o Nemesis * prin cameră, atingîndu-l unde putea.

Se și ivise o dîră de sînge printre cicatricele flagelărilor anterioare, cînd ușa se deschise brusc, lăsînd să apară cinci sau șase bărbați, în toate pozițiile imaginabile : în genunchi, în

patru labe, iar unul chiar, — decăzutul capelan particular al lui Ayala, — pe burtă, cu capul rotund și congestionat și cu ochii bulbucați la nivelul pragului. Străbătînd pieziș acest grup de credincioși, care se sculară în picioare, speriați, don Fernando Álvarez de Cisneros vîsli energic spre cameră, căscînd gura în fața privelștei stranii. Prin coridor, a cărui perspectivă era închisă de o armură incompletă, pusă strîmb, cu o gaură în capul sclipitor, răsună lătrat de cîini ; apoi ușa fu închisă cu băgare de seamă, pe dinafară, așa încît don Fernando se pomeni singur cu Ayala și cu Inés, care încercară, cît putură de bine, să-și acopere goliciunea.

— Dumneata nu ești numai un intrus, dar și un regicid, — zise Ayala, de îndată ce-și redobîndi stăpînirea de sine. — Ce te mînă încoace, *señor ?*

Cu o exagerată etalarè de politețe, De Cisneros ridică mîna și rîse acru-dulce.

— Împrejurările nu-mi permit să-mi pierd vremea cu scuze. Aveam de vorbit cu dumneata. E cu neputință să te retragi, așa cum ai spus aseară că ai de gînd. E în joc salvarea întregului Toledo ! Să uităm dușmănia dintre noi și întîlnirea noastră de aseară. Odată sarcina noastră îndeplinită, am să-ți dau orice satisfacție vrei, pentru faptul că ți-am aruncat spada la zece metri în galerie. Uite mîna mea.

Chiar lipsa de căldură a cuvintelor lui ar fi fost de ajuns pentru a explica faptul că Ayala nu primi această fraternizare. După o privire de neîncredere spre Inés de Torres, zise solemn :

— N-am să-mi mînjesc mîinile cu sînge, *señor*. Întrevăd intenția. Singurul lucru pe care puteți conta este să nu vă trădez. Satisfacție am să-ți dau eu dumitale cînd și unde vrei. Poate că atunci spada dumitale va parcurge distanța de o jumătate de milă. Sînt un *cristiano viejo*,* neamul meu se pierde în Antichitatea cenușie ; în orice secol care merită să fie pomenit, conții De Fuensalida și-au cunos-

cut datoria, *señor*. Îmi este rezervat un viitor măreț, dar, pe sfînta Leocadia, *señor*, nu-mi irosesc puterile în certuri meschine, și o nouă viziune va...

— Ce viziune ! Ce Leocadia ! — strigă celălalt, enervat. — Vorbe de clacă ! Mă lasă rece credința dumitale... !

— Atunci ești un eretic ! — zise Ayala dîndu-se înapoi, atît de neajutorat în spaima lui, încît păru că are să caute sprijin la Inés de Torres, care stătea lîngă el ca un sloi de gheață.

— Bine, sînt un eretic, bine, cu plăcere. — Încordîndu-și voința la extrem, don Fernando își impuse un calm, care făcea doar impresia că vrea să fie provocator. — Știi cine mai e eretic ? Prietenul dumitale, grecul, pictorul. E urmărit de Inchiziție. După 8 decembrie are să fie arestat. Asta înseamnă că se așteaptă aprobarea regelui, care i-a și refuzat tablourile. L-am informat aseară, ca să-l oblig față de noi, ca să exclud vreo trădare din partea aceea. Ei, ce zici de asta ? Să-l mai apărăm pe don Felipe, *señor ?*

Don Fernando de Cisneros n-avea de unde să știe cît de mare era afecțiunea lui Ayala pentru grec. Întrucît această afecțiune mai era intensificată de venerarea platonică a Gerónimei și de vanitatea orgolioasă a modelului cu mîinile zvelte de pe *Înmormîntarea contelui De Orgaz*, acest ultim expedient, folosit la noroc, avea mai mare șansă să izbutească decît orice alt argument sau decît orice altă amenințare. Credul de felul lui, nu puse la îndoială adevărul cuvintelor lui don Fernando. În plus, datorită unui soi de identificare cu El Greco, această urmărire îi apăru ca începutul propriei sale pedepse meritate, de care nu mai putea să scape decît prin penitență și printr-o extremă smerenie. Smerenie față de Dumnezeu, bineînțeles ; căci față de oameni, față de relațiile și primejdiile omenești, trufia lui crescu, luînd dimensiuni atît de fantastice, acum cînd se
 făcea apel la prietenia lui pentru pictor, încît

ar fi considerat că e mai prejos de demnitatea lui să mişte măcar un deget pentru a da efectiv ajutorul care era aşteptat din partea lui. Pe prietenul său l-ar ajuta în cu totul alt mod, mai demn ! Şi se şi transferase totul în altă lume, într-o lume de ceremonii excentrice. Ayala nu era cîtuşi de puţin laş, — şi de aceea suporta, cu o răbdare imperturbabilă, ca Inés de Torres să-i spună că e laş, — dar în înfumurarea lui considera că o atitudine net pitorească e mai presus decît o intervenţie activă, dacă nu eşti complet stăpîn dinainte pe punerea ei în scenă. Şi cît de pitoreşti erau întruchipările care îşi şopteau în clipa aceea ispititoarele lor făgăduieli în pavilioanele lui auriculare, subţiri şi degenerate !

— *Est mea culpa* *, — zise el, cu tonul simplu, dar sonor, al unui potentat secular, care se înjoseşte de bunăvoie să asculte păsurile unei mari mulţimi de oameni din popor. — Trebuie să ispăşim pentru păcatele noastre şi pentru păcatele prietenilor noştri. Dar că prietenului meu Domínico, pe care dealtfel nu-l pot crede eretic, nu i se va clinti nici un fir de păr din cap, de asta stă chezăşie contele De Fuensalida ! Regele nu-mi va respinge mica mea cerere. Aici, la Toledo, *señor,* mai am oarecare influenţă ; era cît p-aci să-mi irosesc această influenţă, pe himere, care...

— Afurisit orator ! Nu vrea ! — ţipă De Cisneros, scos din pepeni cu atît mai mult, cu cît din mimica grijulie a lui Ayala trăsese cu totul alte concluzii. — Pentru asta mi-am jertfit averea ?! Bine, am să fac treaba singur. Am omul meu. Mîinile îmi tremură prea tare, şi apoi, în clipa aceea blestemată... Şi am promisiunea dumitale că ai să păstrezi secretul ! Bine. Acum îmbracă-te, şi hrăneşte-te cu lăcuste. Bine. Bine.

Calmul lui silit nu mai avea nimic impunător, ci exprima mai degrabă neputinţă şi senilitate. Voise să se arate nemilos faţă de sine însuşi, dar mersese prea departe ; acum su-

comba sub propria sa lovitură. Pe adversar nu-l mai socoti demn nici măcar de o privire. Porni grăbit spre coridor. Inés îl urmă pînă într-un culoar lateral, scurt și întunecos, unde se aflau niște haine atîrnate pe un cuier. La capătul acelui culoar lateral era o ușă întredeschisă. În timp ce Inés își schimba hainele, o iscodeau prin crăpătura ușii două perechi de ochi, iar imediat sub ei un cap lat, inteligent, de cîine, pe care o mînă îl dezmierda, făcîndu-l să stea liniștit și să se uite, ca să vadă cît de repede se poate preface la oameni un individ de sex feminin într-unul de sex masculin. Iar Inés de Torres, a cărei gură deschisă exprima o ciudată satisfacție, privi și ea, pe întuneric, pe furiș, ochii aceia de oameni și de cîine, și-și zise că aceștia fuseseră poate ultimii ochi în viața ei care au văzut-o ca femeie.

Înfășurată într-o mantie încăpătoare, sub care își ținea ascuns pistolul, Inés de Torres o luă înspre catedrală, unde făcu o curbă mare ca s-o ocolească, și porni pe *Calle de la Puerta Llana* spre Zocodover. Încă de pe *Plazuela de Santa Isabel*, unde se afla casa lui Ayala, resimțise singurătatea cunoscută de toate Iuditele ; aceeași singurătate îi oprește pe sinucigași să săvîrșească fapta pe care n-ar putea s-o mai povestească după aceea nimănui pe lume. Nimic nu dorea Inés mai fierbinte decît martori, dar chiar îmbrăcămintea ei îi împiedica pe privitori s-o recunoască pe ea și să-i recunoască misiunea izbăvitoare ! Dintotdeauna independentă și rezervată, simțea acum că arcul vanității ei feminine se destinsese din nou. Cu toate că nici unul din gîndurile ei nu era îndreptat spre Ayala, totuși la baza întregii ei stări de spirit, în aceste clipe extreme, era influența lui Ayala. Vanitatea lui, care acorda atenție ca să poată și cere în schimb atenție, făcuse întotdeauna ca manifestările vanității ei să fie de prisos ; Inés jucase în teatrul lui ca un personaj real, independent în mod obiectiv, dar

acum, cînd trebuia să acţioneze în realitate, părea că nu mai sînt spectatori care s-o asiste în acest rol neobişnuit, nici curtezani plini de cavalerism, care să-şi dea ochii peste cap, nici şedinţe de flagelaţie, nici împăcări sfîşietoare sau grimase voluptuoase. Nimeni n-o băga în seamă ; înainta fără convingere, ca un soldăţel care, în mîndria lui copilărească, a învăţat pe dinafară o lozincă frumos sunătoare şi ciudată şi acum se teme că are să moară înainte de a i-o putea azvîrli în faţă inamicului.

Pe strada liniştită de care se apropia, casa lui don Pedro Moya de Contreras ocupa aproape jumătate din lungime ; poarta cu cei doi stîlpi tripli de o parte şi de alta ocupa la rîndul ei o jumătate din casă. Înlăuntrul arcadei de piatră care mărginea poarta la partea superioară, nu vedeai altceva decît două ancadramente sobru decorate şi o stemă divizată orizontal ; imediat dedèsubt, grile în toate dimensiunile : un gol pătrat cu grilă, ferestruici cu grile, iar uşa de lemn cu o uşiţă în canatul din stînga avea ochiuri zăbrelite. Aşadar, se poate spune că poarta, unde ferestrele şi arhitectura se luau la întrecere, era adevărata casă, în timp ce coridorul înalt şi golaş, în care Inés de Torres ajunse acum după ce împinsese uşa, putea conta ca o compensaţie pentru stradă. Pe scăriţe şi în nişe se aflau grupuri de oameni care stăteau de vorbă şi care pe stradă lipseau. Negustori umblau de colo pînă colo, ba aşteptau chiar şi patru catîri, încărcaţi, ca pentru o călătorie prin deşert, prin Toledo. Încolo numai piatră, apăsător de monotonă. Cu destulă greutate îşi aminti direcţia pe care o luase, atunci, singura dată cînd venise în această casă. Merse, tot cu pasul ei milităresc răsunător, cu pălăria un pic într-o parte, pînă la capătul coridorului, unde o uşă deschisă dădea spre patio. Chiar din faţa acestei uşi coti spre dreapta şi sui o scară îngustă, care dădea acces spre galerie. Fără să întîlnească pe nimeni, o ocoli toată. Revenită în punctul

de plecare, ajunse, pe o scară de numai opt trepte, în acea parte a casei, care trebuia să se afle deasupra portalului înalt de la parter și unde diferite încăperi, dînd de-a dreptul una în alta, formau o singură sală mare și scundă. Pe pereți erau atîrnate tablouri : un cardinal sfrijit, apoi un portret al lui Santiago, cu o spadă roșie, în flăcări, într-un colț. Prin diferite uși intrau și ieșeau numeroase persoane, majoritatea cu cruci metalice pe piept. Deodată îi trecu prin față, venind din spatele ei, o femeie tînără în veșminte maure, care își roti privirile, descumpănită. Avea fața frumoasă, tenul brunet, iar nasul un pic acvilin ; hainele ei, evident festive, miroseau a camfor. Nebăgată în seamă, — așa credea ea, — Inés de Torres i se alătură, sub imperiul unui impuls camaraderesc, de la femeie la femeie, dar și un pic invidioasă pentru considerația pe care cealaltă o căuta și avea voie s-o caute și în cele din urmă o și găsi, căci un slujitor cu un vraf de hîrtii sub braț se interesă de soarta ei și o duse înăuntru prin una din uși. Inés de Torres se luă după ea ; în urma ei auzi pașii moi ai altor slujitori, dregîndu-și vocea, cu mîinile la gură. Fusese oare descoperită ? Nu, dar fusese văzută, — și asta îi făcu plăcere. Bărbații nu se uitaseră niciodată la ea decît dorind-o. Inima îi bătea repede și tare ; își exageră pasul militar. Ca să mai uite de primejdii, se mărgini la impresiile produse, în aceste încăperi, nu de oameni, ci de obiecte. Într-un colț al camerei în care intrară acum erau trei grupuri, iar distanța dintre ele se micșora văzînd cu ochii. Recunoscu o statuie a Maicii Domnului cu văl albastru, pusă pe un piedestal galben ; aici mai fusese ea. Prin fața ferestrei zburau păsările, care își aveau pesemne cuibul pe acolo. Ciripitul lor amintea de greieri. Ceva mai departe, un miros dulceag de tămîie răzbi prin ușa, prin care dispăruse femeia maură. Era fum gros de pebete, amețitor și îmbătător. Pierdută în sine
 însăși, captivată de mireasma aceea, de bogăția

de senzații produse de ea, vrînd să-i evoce sursa și amintirile amare legate de ea, rămase mută, cu fața la slujitorul cu vraful de hîrtii subsuoară și cu spatele la ceilalți doi. Din ambele părți i se puseră întrebări scurte, la care nu veni nici un răspuns. Pentru că pînă să scoată pistolul ca să-l împuște pe slujitor și să-și croiască drum spre centrul aromat, o și apucase un acces de plîns isteric care acum, — în timp ce trei bărbați o dezarmau cu brutalitate și o duceau înapoi prin încăperile întunecate, fără să spună nici un cuvînt, — se prefăcu treptat în altceva : Inés începu să țipe strident și să dea cu picioarele, ca o precupeață înșelată, luată pe sus din piață, de *alguaciles,* cu gloata după ea.

Cei ce locuiau în casă cu El Greco se feriseră cu toată grija să-i ceară amănunte, atît de prompt opera ordinul Inchiziției și asupra lor, deși nu le fusese dat. Absența lui Preboste fu privită, pare-se, ca lucrul cel mai firesc din lume. Absența lui Diego nu uimi pe nimeni. Dacă leșul lui Preboste, tăiat în douăzeci de bucăți, ar fi fost adus, într-un sicriu, în *Casa del Greco,* nimeni n-ar fi făcut probabil altceva decît semnul crucii. Chiar și Eufrosina de las Cuevas, cît era ea de curioasă și de cîrcotașă, nu-și dădu nici o osteneală să-l tragă de limbă pe Manusso, care doar fusese de față la confiscarea și la împachetarea cărților. Nu era deci de mirare că artistul fu lăsat în plata Domnului, iar dimineața nu fu nici măcar trezit. Un somn de dimineață, lung, fără vise, se mai prelungi în el, mult după ce se trezise, ca ceva greoi și tulbure, ceva plin de imagini vagi, de fărîme de gînduri, și cu un bîzîit, nu neplăcut, în urechi. Lumea părea înfășurată în vată, o vată foarte casantă, foarte inaccesibilă. Cînd își amintea de interogatoriul din *Casa Santa,* îl preocupau numai lucruri secundare, de pildă împrejurarea foarte ciudată că Francesco Esquerrer nu fusese pomenit nici o clipă, cu

toate că relațiile sale cu un om ținut sub observație de superiori nu putea conta decît ca o circumstanță agravantă. Cu atît mai mult, cu cît tocmai poziția referitoare la credință și la faptele bune, pe care voiseră să i-o pună în spinare, era profesată de către Esquerrer, misticul ! Amintirile lui aveau lacune mari, — astfel, din convorbirea lui cu don Pedro nu-i rămăsese în minte decît că acesta era gata să-l ajute în schimbul terminării tabloului *Santiago*, precum și ceva despre o festivitate a ordinului Santiago, — dar credința și faptele bune, și ceea ce se spusese despre ele, îl obsedau în așa hal, încît timp de o oră căută toate pasajele posibile din Biblie, referitoare la aceste probleme ; în atelierul lui se mai afla și acum o Biblie grecească, cu însemnări făcute în anii petrecuți de el în Creta. Entuziasmul lui estetic din seara precedentă, acel fericit moment de calm, acel dar fugar după atîtea furtuni sufletești istovitoare, îl uitase cu totul, iar creierul lui, desigur, nu-și redobîndise încă în suficientă măsură echilibrul, pentru a se putea plimba prin labirintul scolastic, din care chestionarul lui De Priego nu-i înfățișase încă decît un licăr foarte aproximativ. Citi de zor din epistola sfîntului apostol Iacov și din epistolele sfîntului apostol Pavel, îndeosebi din cea către romani. Faptul că i se confiscase darea de seamă despre conciliul din Trento reprezenta o pierdere dureroasă ; apelînd însă la memorie, putu totuși stabili cu ușurință că, în toate epocile, atît credința, cît și faptele bune fuseseră socotite ca necesare, și că de la Reformă încoace se punea accentul numai pe acestea din urmă, pentru că protestanții își căutau mîntuirea în mod prea exclusiv în cea dintîi. Dar cu cît reflecta mai mult la această problemă, cu atît știa mai puțin de ce parte se află propriile sale simpatii. Poate că avea și o structură intelectuală prea filosofică pentru asta ; îl citea pe sfîntul apostol Pavel nu ca să
 fie edificat, ci, — acum își dădu seama, — ca

să guste, cu un rînjet aprobator, chiţibuşăria verbală, tranziţiile şirete, confuzia dialectică funestă între „faptele legii“ şi „faptele credinţei“ : anume, concepţia că datoria sau pornirea de a face fapte bune este implicită chiar în credinţă, după cum şi liberul arbitru putea fi conceput ca subordonat predestinării divine, în măsura în care Dumnezeu crease voinţa şi îngăduise exercitarea ei ; şi ca să guste apoi şi atacurile pline de venin ale sfîntului apostol Pavel împotriva cretanilor, atacuri care pe vremuri îl amuzaseră atîta...

În negura împăciuitoare a unor astfel de raţionamente îşi căută consolarea El Greco, pînă aproape de amiază, cu capul limpede, dar cuprins de acea bună dispoziţie delicios abstractă, care e privilegiul savanţilor de birou, vîrstnici şi necăsătoriţi. Nu mai exista pentru el nici don Pedro Moya de Contreras, nici Gerónima de las Cuevas, nici Francesco Preboste, care în clipa aceea zăcea într-o temniţă umedă, în primejdie să fie torturat. Din cînd în cînd uita el însuşi că-i plutea deasupra capului un proces inchizitorial, şi nu numai o dată îi trecu prin gînd să se ducă să-i facă o vizită lui *padre* Antonio Silvestre de Priego y Cabrejas, ca să mai treacă în revistă încă o dată, împreună cu el, întregul liber arbitru, şi faptele bune, şi sfînta Treime, care începuse să se cam clatine şi care avea deci nevoie, în partea dinspre Fiul, de cîteva proptele scolastice. Dealtfel, tot aşa întreţinuse în gînd, timp de săptămîni de zile după audienţa de la Escorial, numeroase conversaţii subtile în care îl convinsese pe rege, cu argumente mereu noi, că n-are dreptate. Şi acum încă ar fi avut chef să dezvolte o dispută pe baze largi : *Sfîntul Mauriciu,* născut de data aceasta din nevoia de a proslăvi nu intenţia şi credinţa, ci tocmai invers, faptele bune, căci, maiestate, căci, padre Diego de Chaves, care v-aţi cam pripit cu denunţul către tribunalul din Toledo, Mauriciu

și ofițerii săi au murit pentru credință, asta-i cert, dar este oare lucru dovedit și că au murit *din* credință ? Raționînd logic, un om poate muri pentru credință, și să fie totuși necredincios ! În acest caz, intenția nu se referă la credință, ci la acțiunea de a muri pentru credință, fiind numai hotărîrea voluntară care a precedat acea acțiune : de aceea, dacă eu pictez momentul acelei hotărîri voluntare sau al reflecțiilor care duc spre ea, atunci proslăvesc acțiunea, martiriul, pe scurt fapta bună ; atunci nu mă mai interesează defel dacă oamenii aceștia credeau sau nu credeau și ce credeau ; n-aveau decît să creadă în Iehova, în Alah, în zeii păgîni cărora au refuzat să jertfească, în dumnezeul indianilor, — și totuși să fie uciși pentru numele lui Cristos ; atunci au fost mărturisitori ai credinței potrivit sfîntului Iacov cel Mic, și eretici potrivit sfîntului Pavel, dar avînd în vedere că dumneavoastră, padre De Chaves, puneți mîna în foc pentru sfîntul Iacov...

Într-o minunată destindere a întregii sale ființe, rînjind ironic și plin de sentimentul superiorității, privi pe fereastră ceața care prefăcuse imaginea orașului Toledo într-o schiță sumară. Dar privirea îi lunecă mai departe, apoi înapoi, și se opri pe *Înmormîntarea contelui de Orgaz,* pe micul portret al lui Filip al II-lea, care acolo, în cerul pictat, își scotea în afară, arogant, greoiul său maxilar inferior. Ochii verzi spălăciți, încercănați cu roșu, îi adăugă din memorie, apoi gura deschisă și bleagă, — și era iarăși complet ; acel model de rezistență pasivă și de ironică apatie, începu acum, pentru prima dată în dimineața aceasta, să-i insufle o ușoară groază, ca și cum ar fi fost singurul lucru care îl amenințase și care avea să-l amenințe în continuare, singurul, unicul. Nu știa de ce. Totul va decurge cu bine, își zise. Preboste socinian : ce ridicol ! Trebuia demonstrat că era ridicol, și tot așa și propria sa loialitate, căci doar era mai presus

de orice îndoială, pentru orice om care privea ceva mai departe decît litera cuvîntului rostit întîmplător. Totul se va sfîrşi cu bine...

După-amiază căută în sufragerie, în fundul unui dulap, nişte cărţi care scăpaseră atenţiei celor cîţiva *familiares*. Foamea lui de lectură sporise neîncetat; nu înţelegea cum se poate trăi fără cărţi. Auzi în spatele lui nişte zgomote: Gerónima şi Eufrosina de las Cuevas rînduiau nişte veselă în alt dulap; îşi vedeau de treabă ca şi cum el n-ar fi fost acolo. Atunci, ca să arate că activitatea nu-i este stînjenită de faptul că fusese la *Casa Santa*, continuă să caute, cu zel îndoit. Tocmai descoperise un manual vechi de preparare a culorilor, — o cărticică ferfeniţită, cu urme slinoase de degete, roşii şi vinete, în toate nuanţele, — cînd îi ajunse la urechi vocea lui Miguel:

— *Señora*, don Pedro Moya de Contreras doreşte să vă vorbească.

Pînă să apuce femeile să spună ceva, El Greco se şi întoarse, aşa, pe vine, cum era. Aproape fără să-şi dea seama ce face, îşi întări cuvintele, azvîrlind violent cărticica unsuroasă în fundul dulapului, de unde se auzi zăngănit de sticle.

— Du-l în camera laterală, Miguel, şi întreabă-l dacă vrea să aştepte, — porunci el, cu mîna încă întinsă în urma aruncării cărţii şi cu capul întors mult către stînga; apoi, după o întoarcere rapidă spre dreapta: — Mătuşico, vrei să mă laşi singur cu Gerónima?

Eufrosina se supuse, în tăcere. Miguel ieşise din cameră. Cîtva timp tăcură amîndoi.

— Ştii de ce vine? — întrebă el în cele din urmă.

Fără să-şi mai aducă aminte cuvînt cu cuvînt de scurta lui convorbire cu inchizitorul, înţelese acum ce urmărea acesta, ca şi cum problema l-ar fi preocupat de cînd se trezise, cu toate că în realitate mai degrabă regele îi

bîntuise prin imaginaţie ! Dar poate că acum vedea mai clar primejdia reprezentată de don Pedro, pentru că intrase în cîmpul său vizual, după cum şi stelele le zăreşti mai repede cînd priveşti un punct foarte apropiat. Primul său impuls, la auzul cuvintelor lui Miguel, fusese cea a urîciosului codoş, care îşi expune soţia, numai şi numai pentru ca să guste propria sa superioritate, — obicei străvechi, deci, care nu avea nici o legătură cu preţul de răscumpărare ! Să dorească a-l plăti — în forma veche, anume : ca un joc, — nu admisese, ca linie de comportare posibilă, decît timp de o infimă fracţiune de secundă, cu puţin înainte de a azvîrli cărticica, iar această minimă lipsă de caracter, produsă automat, lucra acum ca un imbold de a acţiona ; îşi redobîndi forţa şi libertatea de acţiune, văzîndu-se pe sine, fie şi pentru un timp foarte scurt, în rolul cel mai abominabil !

Dar ceea ce era mai dificil, încercarea cea mai grea, neprevăzută, şi împotriva căreia nu avea arme, abia urmă : docilitatea cu care ea îi asculta cuvintele, în timp ce el o informa în grabă ce opţiune era aşteptată din partea lor ! Gerónima nu roşi de indignare, nu scoase nici o exclamaţie, nu-l îndemnă să intervină energic ! Nu cumva vrea *ea* să plătească răscumpărarea ? Ar fi fost de neconceput...

— Priveşti lucrurile cu foarte mult calm ! — şopti el, apucînd-o cu amîndouă mîinile de braţ. — Nu găseşti nimic neobişnuit în asta ! Atunci du-te la el, dacă ţi-e tot una ! Poate că treaba aţi pus-o la cale de mult, la reuniunile acelea...

O zgîlţîi, cu o ironie răutăcioasă, ca s-o îndemne să se ducă la el, dar din ochii ei nu-i parveni decît o mirare simplă, paşnică. Cu toate că în acea privire se putea ascunde în aparenţă şi prostie, răspunsul, care urmă acum, dezvălui totul. Nu avea nevoie de nici un adaos, căci dezgolea pînă la rădăcină un sentiment refulat luni de zile, şi izgonea dintr-o

dată fantomatica dialectică dezorientată și pretextele invocate pentru a lăsa totul în voia soartei, — ceea ce El Greco ar mai fi fost în stare să facă...

— Ție, ție ți-a fost totuna. Nu știu ce vrei...

— Așa ? — zise el, fără vlagă, privind în gol, ca un om conștient de propria sa vină. — Atunci mă duc eu la el.

— Nu, nu ! Să se ducă Miguel !

Cuvintele ei putură fi înțelese, cu siguranță, și din afara camerei. Acum îl apucase ea pe el de braț. Era complet schimbată, toată indolența ei dispăruse, și, așa cum era ea acum, tulburată, cu pupilele mărite, cu gura tremurîndă, lui îi păru aproape atrăgătoare. Încercă pînă în ultimul moment să bareze drumul lui către ușă, dar el o dădu deoparte, îi strînse mîinile, o sărută fierbinte, încredințînd-o repede, la urmă, ca s-o liniștească :

— N-am să-i fac nimic.

Nici nu se mai gîndea la această posibilitate. Prea mult îl copleșea dragostea pe care o mai resimțea încă pentru Gerónima : o dragoste tragică, sub puternica presiune a primejdiilor, nu o senzualitate inertă, ca înainte. Îi părea rău că acea clipă trecuse. Îi spulberase teama de ceea ce avea să se mai întîmple, dar și entuziasmul, și mînia necugetată. Răsplata i-o luase înainte faptei, care acum lua caracterul greoi și apatic a ceva ce trebuia recuperat...

Pe don Pedro Moya de Contreras îl găsi în sala în care deasupra căminului era atîrnat tabloul *Alungarea zarafilor*. Înainte de a i se adresa musafirului, care stătea la una din ferestre, privi atent tabloul, apoi zise, fără ironie :

— Soția mea nu vă primește, don Pedro. Și nici mai tîrziu.

Judecătorul rămase cu ochii în pămînt și-și puse una din mănușile căptușite cu blană. Contase, bineînțeles, pe această posibilă desfășurare a evenimentelor. În acest scop o co-

mandase şi pe femeia maură, care aştepta de ceasuri întregi la el în dormitor, ca rezervă, pentru consolare în caz de eşec. Ba chiar fu nevoit să recunoască, în sinea lui, că în clipa aceea pielea brunetă i se părea mai atrăgătoare decît cea albă a Gerónimei de las Cuevas. Lucru ciudat : atacul încercat de Inés de Torres, care deocamdată nu i se adusese încă la cunoştinţă, nu fusese necesar, spre a-l face să resimtă o anumită antipatie pentru toate femeile albe. De cînd îl întîlnise pe Pablo de Fez, *Morería* îşi redobîndise, în mod ciudat, o bună parte din vechea ei forţă de atracţie asupra lui ; zile la rînd studiase datele cununiilor şi antecedentele fiecărei mirese tinere şi fericite, pe rînd. Se întorcea mereu la vechea sa preferinţă ; de data aceasta îşi propuse s-o facă lată. Între timp să pună lucrurile la punct, aici, în *Casa del Greco*.

— Faci o prostie, — zise el, simplu.

— Da, ştiu, — răspunse El Greco, căruia nu-i scăpase accentul de compătimire umană din vocea bătrînă şi răguşită, — dar şi noi, grecii, avem *pundonor*-ul nostru, *señor*. O rugăminte : daţi-i drumul lui Preboste. Mă declar gata să pictez pentru dumneavoastră un excelent Santiago, pînă să fiu arestat, după 8 decembrie.

— A, nu, — zise celălalt, punîndu-se în mişcare înspre uşă.

Nu-şi dădu seama ce bine este informat pictorul cu privire la momentul în care totul avea să se sfîrşească pentru el, atît de departe îi erau gîndurile. Gîndurile acestea erau colorate şi melancolice, şi se desfăşurau sub un cer mai cald decît cel de iarnă din Toledo. Avea şapte ani şi hoinărea cu mama lui, o fiinţă albă, mlădioasă, în apropiere de Guadalquivir; lăsaseră departe în urmă castelul tatălui său, mai departe decît de obicei, poate că se rătăciseră... Oftă. Cît de adînc pot aceste femei maure să prăvălească un om în amintirile lui !

 Nu-i mai dădu nici o atenţie grecului, care îl

însoţi tăcut pînă în patio, unde cîţiva *familiares* făceau de gardă lîngă lectica lui.

Restul zilei, El Greco îşi făcu de lucru cu răzuirea portretului doctorului don Pedro Moya de Contreras de pe *Înmormîntarea contelui De Orgaz;* marchizul De Villena, care se afla în fund, avea să vină în locul lui, dacă i se va mai îngădui să termine tabloul. Se dovedi a fi o muncă de lungă durată; vopseaua trosnea sub cuţit; era ceea ce s-ar fi putut numi un portret *tare*. O clipă îi păru rău că nu-i anunţase potentatului această dispariţie fără urme.

De Gerónima se feri cît putu. Îşi dădu seama că momentul împăcării lor nu se putea repeta, şi nu avea chef să facă pe eroul faţă de ea. Gîndurile lui începură să fie obsedate, tot mai mult, de Esquerrer, care urma să fie iniţiat în aceeaşi seară, de către don Fernando de Cisneros, cu privire la tragica soartă a părinţilor săi; faptul acesta, plus împrejurarea că el, dezvăluindu-i Gerónimei maşinaţiile lui don Pedro, încălcase în fapt jurămîntul privitor la păstrarea secretului, făcură să se contureze în el planul de a şi-l face confident şi pe Esquerrer şi de a-i spune totul despre proces şi despre antecedentele procesului. Cel puţin dacă monahul nu va fi prea zguduit de povestirea lui don Fernando...

Întrucît Esquerrer fu unul dintre primii oaspeţi, pictorul putu să-l pună la curent, în puţine cuvinte, cu privire la vizita care îl aştepta la ora nouă. Cu scopul de a putea ieşi din cameră fără să atragă atenţia, — era sala cu oglinzi veneţiene, unde El Greco îl primise pentru prima oară pe don Fernando, — Esquerrer fu plasat chiar lîngă uşă, alături de Andrés Núñez, pastorul de la *Santo Tomé,* care venise înainte. Urmară apoi rînd pe rînd Covarrubias, De Villena, Eusebio de Villaroja, Diógenes Pasomonlio, medicul grec, precum şi, firesţe, Manusso şi cei doi ucenici care stăteau

pe scaune unul lîngă altul, palizi și tăcuți, ca și cum soarta lui Preboste îi și amenința de pe acum și pe ei. Nu veniseră, — în afară de Lucas de Allende, care contramandase cu săptămîni de zile înainte, — pictorii Luis de Velasco, Blas del Prado și Luis de Carvajal : timid semn prevestitor a ceea ce avea să-l lovească mai tîrziu, pe el și întreaga lui familie, mai complet și mai în public decît acum, în forma unei pierderi a onoarei ; și aproape că simți un fel de recunoștință pentru faptul că ceilalți, în primul rînd Núñez și De Villaroja, izbutiseră să-și învingă teama sau mustrările de conștiință. Sau poate că nu știau încă nimic ? Cu siguranță se putea spune acest lucru despre Luis de Castilla, care, abia sosit de la Cuenca, nu-l întîlnise încă nici pe decan, fratele lui. Dar îndoiala lui El Greco fu curînd trezită, cînd De Castilla îl luă deoparte, apucîndu-l de umeri cordial, ca de obicei, și-i zise, cu un zîmbet plin de înțeles:

— În seara asta îți vine un musafir misterios, Domínico ! Nu te uita așa de speriat !... Vine de foarte departe ; mai mult nu-ți spun.

Îi și dădu prin gînd că don Fernando de Cisneros fusese arestat, că mărturisise totul, și că De Castilla știa asta și că acum juca și el un rol de trădător... Vine de foarte departe... Asta putea fi o aluzie la șederea lui don Fernando în colonii !... Nu-și putu înăbuși această bănuială neagră decît anevoie.

Mai venise și alt musafir, introdus de către Covarrubias : *padre* Juan de Mariana, iezuit, istoric renumit, dar la Toledo, unde locuia de zece ani, cunoscut îndeosebi pentru exagerata lui frică de Inchiziție, cu care avusese cîndva o răfuială privitoare la cîteva neînsemnate deosebiri de vederi. De atunci se credea, ca și Miguel Carcandil, urmărit pretutindeni, era veșnic în defensivă cu scrieri apologetice imaginare, făcea însemnări cînd era în societate, și nu mai vorbea decît despre dogmatică, pentru care, din fire, nu avea nici pic de talent. Așa și acum. Pe grec îl enerva că era nevoit să vadă, — și

oglinzile aveau grijă să vadă pretutindeni, — cum eruditul mic și gras, cu fruntea bombată acoperită de niște ochelari de bufniță împinși în sus, scîrțîia întruna, chipurile pe furiș, cu un creion bont, pe niște hîrtiuțe, observat în permanență, cu ochi de cunoscător, de către naivul canonic. Și în același timp un puhoi de fraze scolastice, — despre probabilism, despre teoria harului, chiar și despre liberul arbitru ! — care pe Luis de Castilla poate că-l plictiseau, dar sub care artistul se prăbuși ca sub povara unei torturi rafinate, familiarizat fiind cu unele dintre aceste teme, din interogatoriul din seara precedentă. Să audă niște profani vorbind despre toate acestea era, totuși, altceva decît să filosofeze el însuși în singurătate despre ele, cu atît mai mult cu cît neliniștea lui Juan de Mariana zădărnicea cu totul înfiriparea unei atmosfere erudite pur platonice. În timpul discuției, stîrnite de observațiile lui, i se adresă și lui Esquerrer, pe care îl recunoscuse brusc că e franciscan, așa încît teoria franciscană a harului, din care iezuitul Francisco Suárez* împrumutase atît de mult, fu luată acum la refec, și iată că prin cameră răsunară termenii cei mai eruditi, Eusebio de Villaroja puse liberul arbitru la locul lui, Luis de Castilla căscă, iar Covarrubias își plimbă zîmbind privirea de la El Greco la hîrtiuțe și de la hîrtiuțe la El Greco... Pictorul avu un sentiment de eliberare de nedescris cînd slujitorul Miguel își vîrî de după ușă capul credincios și bleg și-l chemă printr-un semn.

— Fray Francisco !

El Greco rostise aceste două cuvinte pe șoptite. Dar cînd Esquerrer se sculă ca să-l urmeze, se și îndreptaseră spre el cinci sau șase perechi de ochi ; dintre ei, unii ochi îi prinse în oglinzi : ochii ucenicilor, cuprinși de teama că le venise și lor rîndul, ochii lui padre Juan de Mariana, care simțea că-i scapă prada, ochii lui Covarrubias, care nu știa dacă se dăduse o explicație a acestei întreruperi, și

ochii lui Manusso Theotocópuli, care priveau sașiu. Și totul multiplicat în numeroasele oglinzi venețiene : un joc amețitor, care, în mijlocul tăcerii apăsătoare de după plecarea lui El Greco, părea să domine întreaga încăpere, în absența celor ce-l provocaseră ; o abundență și o îmbulzeală de priviri descumpănite, priviri care, vizînd distanțe mari înlăuntrul lor, în exterior erau ațintite în gol, sau spre marginea șlefuită a unei oglinzi, ca și cum astfel ar fi văzut pînă hăt departe, priviri speriate, așa cum se putea ghici după atitudine și după mîini, priviri chiorîșe, dintr-o parte, ochi pe jumătate închiși, ochi care, îndărătnici, deși priveau înapoi, spre interior, nu voiau să se vadă pe sine ! Un acvariu de ochi, captivant pentru un fizician, poate, dar în casa unui pictor era curată nebunie. Și nebunia nu scăzu cînd sub acei ochi reapărură zîmbete politicoase, cînd toate acele expresii neobișnuite, — cioburi, așa părea, împroșcate de trăsnetul unei explozii îngrozitoare, — se adaptară, fiecare cu ciobul respectiv, cerințelor conversației...

În acest timp, El Greco se uita cu gura căscată la un bărbat mic de stat, care se înfofolise în mod atît de impenetrabil într-o mantie cu gulerul ridicat și sub o pălărie cu borul lăsat, încît numai obrajii acoperiți cu barbă șatenă dovedeau că este vorba de vizitatorul așteptat la acea oră. Esquerrer se uita și el, încurcat și nesigur. Abia cînd El Greco veni foarte aproape, fantoma păru că vrea să șoptească ceva ; ca de după un carton gros, se auzi :

— Haidem într-o cameră fără martori, Domínico. Călugărul să nu fie de față. *Apelles post tabulam.*

Apelles post tabulam ! Nu putea fi altul decît Pompeo Leoni. Întîmplător era o expresie pe care El Greco o preluase de la sculptor și pe care o folosea și el cîteodată ; în orice caz, n-o auzise niciodată din gura altuia...

Rugămintea fu satisfăcută repede; Miguel primi ordinul să-l introducă pe don Fernando de Cisneros, cînd va veni, în sala cu *Alungarea*, unde Esquerrer urma să-l aștepte, iar El Greco și Leoni se retraseră într-o odăiță din apropiere.

Dar ce teatru se juca aici? Sculptorul, după ce se dezghiocă, destul de anevoie, îl strînse pe pictor la piept, îndelung și spasmodic, și abia atunci descoperi El Greco dedesubturile întregului joc. Pompeo Leoni era, vădit, extrem de tulburat. Din ochii lui căprui aurii, plini de bunătate, țîșneau lacrimi, și i se rostogoleau pe barbișon, unde nu erau absorbite, pesemne datorită unei pomade grase, al cărei miros El Greco îl simți. Întrucît nici nu sughița, nici nu-și freca ochii, plînsul acesta părea să fie un proces firesc de curățire, căruia fața lui simpatică, de curtean, i se supunea.

— Am venit în seara asta, incognito, — zise el pe șoptite, dar cu o sonoritate vocală deplină, care n-ar fi fost de așteptat după atîtea lacrimi, — pentru că bate mai puțin la ochi, printre ceilalți musafiri. Sînt de două zile la Toledo; azi după amiază am vorbit cu Luis de Castilla...

El Greco făcu un pas înapoi.

— Ți-e rușine să vii încoace, pentru că sînt urmărit de Sfîntul Oficiu?!

Cîtuși de puțin indignat, Leoni se apără pe un ton oficial:

— Departe de mine să-mi fie rușine, prietene! Sînt numai precaut. Am venit încoace ca să te pun în gardă, dar nu cu privire la Sfîntul Oficiu, căci el nu reprezintă decît o verigă a lanțului care are să te ferece, ci cu privire la rege!

— Ce tot vorbești?

— Regele e supărat pe tine, pentru că...

— Da, știu! — îl întrerupse El Greco, ironic, — din pricina scrisorii prințesei de Éboli, acel document primejdios pentru stat, cu ajutorul căruia șmecherul de grec a vrut să

schimbe cursul istoriei universale ! Şi între timp mi se ţin aici discursuri despre faptele bune şi despre sociniani !

— Pentru numele lui Dumnezeu, nu te abate de la subiect, Domínico ! Motivele pentru care regele...

— Dealtfel, nu cred nimic din povestea asta, Pompeo ! De Chaves, poate, dar Filip, nu! A fost prea prietenos, mi-a trimis vorbă să văd o carte biblică, Apocalipsa...

— *Qui nescit dissimulare, nescit regnare,** — zise Pompeo Leoni, aducîndu-şi ambele mîini în faţa pieptului, cu un gest extravagant.

Dar pînă să poată continua, El Greco, nerăbdător, îi trase mîinile în jos cu o zmucitură, ca şi cum Leoni, prin acest gest, ar fi săvîrşit ceva supărător, ceva duşmănos sau nepermis. Pe un ton sever, îl întrebă :

— De cînd ne-am văzut la Escorial, ţi-am scris de patru ori. Mi-ai răspuns de fiecare dată. Ai spus cuiva despre ce era vorba în acele scrisori ?

— După cît pot să-mi amintesc...

— Nu vreau să te bănuiesc de trădare, Pompeo. Ar fi groaznic... Dar atunci scrisorile au fost deschise, fără să se observe. Tot, literalmente tot ce ţi-am scris este cunoscut de tribunalul de aici, din Toledo. Mi s-au aruncat în spinare nişte lucruri... Hait !... iar mă ia gura pe dinainte. Cel puţin nu vorbi cu nimeni despre treaba asta.

Dar era clar că ultimele cuvinte nu mai ajunseră în conştiinţa sculptorului. Faţa i se colorase în cenuşiu, contrastînd cu culoarea vie a bărbii şi a mustăţii, care acum păreau cănite. Şovăind, făcu vreo cîţiva paşi înapoi, apoi îşi lăsă capul să-i cadă spre dreapta, pe piept, frînt, ca al unei marionete. Această mişcare se repetă de nenumărate ori în timpul convorbirii următoare. Pompeo Leoni îşi izbea bărbia cu oarecare forţă de piept, lăsa capul să i se balanseze acolo, pe loc, de două-trei ori, ca pe un resort, apoi îl ridica şi repeta

gestul, după cîteva clipe, în cealaltă parte. Cînd după acest şir de izbituri cu bărbia fu în sfîrşit pe deplin lămurit, cu alte cuvinte cînd ştiu că El Greco, împotriva aşteptărilor, fusese interogat de Inchiziţie, — situaţie care, de fapt, echivala cu o condamnare, cu întregul cortegiu de consecinţe : dezonoarea şi pedepsele umilitoare, — şi că Preboste se afla în detenţie, reveni la mişcări mai normale, mai puţin colţuroase.

— Atunci nu se mai poate tăgădui că regele îţi vrea pieirea, — se tîngui el, pe un ton plat şi elegiac, aproape muzical. — De ce, asta o ştiu la fel de puţin ca şi tine. E o reţea de intrigi în care nici eu nu-mi mai regăsesc drumul.

Această recunoaştere a neputinţei de a descifra intrigi indica o mare zdruncinare a stării lui de spirit. Chiar şi pictorul fu frapat ; îşi aminti foarte limpede cît de volubil vorbise Leoni ca să explice respingerea *Sfîntului Mauriciu !*

— Ar fi trebuit să te pun în gardă mai devreme, dar abia acum cinci zile şi-a dezlegat Miguel de Antona gura.

— Miguel de Antona ? Piticul ? !

— El şi nimeni altul. I-am dat de băut, pînă s-a îmbătat aşa cum numai un pitic diform se poate îmbăta...

— Dar de ce ? Ce ne priveşte pe noi ?

— Dragă Domínico, *ubi meum invenio, ibi vindico* * ! — declară Pompeo Leoni, revenindu-şi repede din moleşeala sa diplomatică. — Piticul mi s-a părut a fi un model destul de caracteristic pentru ca să merite o mică sculptură... Dar ce şmecher ! Stătea liniştit numai dacă putea să mă sîcîie, să vorbească de rău Italia, să-mi bîrfească prietenii... Aşa a ajuns la tine, la mîzgăliciul grec, cum îi plăcea să te numească. Dar foarte curînd, cînd am băgat de seamă că puteau ieşi la iveală lucruri importante, l-am lăsat să îndruge, ba chiar i-am dat ghes, cu vorba şi cu fapta, iar în ceea ce

privește fapta, am făcut apel și la sprijinul zeului Bachus.

Povestirea sculptorului, înflorată și împănată cu maxime latinești, ajunse în continuare la faptul că Miguel de Antona, în stare de ebrietate, trădase secretul urmăririi al cărei obiect era El Greco, urmărire determinată de padre Diego de Chaves (și prin urmare de rege, după părerea piticului, nu mai încăpea îndoială). De Chaves sesizase tribunalul din Toledo, și în plus trimisese la Toledo un spion, care îi fusese indicat chiar de către Miguel de Antona în persoană, dacă ar fi să-l crezi pe pitic. Acesta susținea că ascultase pe ascuns într-o sală a Escorialului o convorbire, în cursul căreia El Greco îl invitase pe un călugăr franciscan să vină la Toledo, de îndată ce va avea un prilej. Un spion mai bun și care să pară mai puțin suspect nu exista. Totul a mers apoi de la sine : De Chaves a făcut uz de influența sa asupra franciscanului Juan de los Ángeles, și astfel, prin intermediul acelui mistic, superiorii spirituali ai călugărului au fost determinați să-l trimită la Toledo cu o anumită însărcinare.

— Numele lui este Francisco Esquerrer, — încheie Leoni, care încă nu băgase de seamă deloc cît de mult se schimbase la față prietenul său. — I s-a trasat sarcina să te tragă de limbă cu privire la convingerile tale religioase, să te și provoace să faci afirmații eretice, ticălosul ! Trebuie să-l fi văzut tu pe aici.... Sfîntă Născătoare de Dumnezeu ! Domínico, Domínico, Domínico !! Încă nu e totul pierdut !

Înfricoșat, se duse spre pictor, a cărui paloare începuse să semene cu un leșin apropiat, și îl sili să se așeze pe o canapea, aflată într-un colț al camerei. Se așeză lîngă el, îl bătu pe umăr, îi vorbi pe un ton bărbătesc și consolator, și irosi un belșug de gesturi, toate acestea pentru a încerca să combată deznădejdea pictorului, fie adresîndu-i imprecații, cu pumnii strînși și cu privirea îndreptată spre

cer, fie bagatelizînd-o printr-o exuberanţă prostească, al cărei ton de bază consta în afirmaţia, repetată mereu, că arta e veşnică şi e consolatoarea săracilor şi a asupriţilor. Obişnuit să nu-şi manifeste sentimentele decît în clipa care i se părea cea mai nimerită pentru acest scop, nu fu mirat aproape deloc cînd văzu că prietenul său reacţionează abia acum la ideea că e pierdut. Şi ceru în continuare date informative cu privire la Esquerrer, dar nu din curiozitate, şi cu atît mai puţin datorită faptului că ar fi bănuit adevăratul motiv al deznădejdii lui El Greco ; Esquerrer nu mai conta acum, după ce-şi depusese raportul, pentru că principalul fusese acest raport, şi piticul afurisit, şi trucul lui, al lui Pompeo, şi vinul, şi reţeaua de intrigi !

— *Sperat infestis, metuit secundis alteram sortem bene praeparatum pectis* *, — se auzi vocea sculptorului, solemnă şi aprobatoare, cînd pictorul se sculă în sfîrşit în picioare, cu picioarele încovoiate de la genunchi.

El Greco se hotărî să profite de eroarea lui Leoni ; ceea ce spusese se potrivea perfect cu mentalitatea lui.

— Biata mea soţie... Băieţii mei... Ce crezi, Pompeo, mai există vreo posibilitate de a-l face pe rege să-mi fie favorabil ?

Pompeo Leoni încreţi fruntea şi rămase cîtva timp pe gînduri.

— Să-i cazi regelui la picioare, dragă Domínico, în ziua cînd are să fie aici, la Toledo, sau... Sau să fugi !

— Mi s-a mai spus asta, — mărturisi pictorul.

— Cine ţi-a spus ? — întrebă Pompeo Leoni, plin de invidie pe acel sfătuitor necunoscut; apoi, şoptind : — Doar nu el ?... Nu călugărul despre care adineaori... El a fost, Domínico ?...

— A fost... Pompeo, ar fi mai bine să pleci! Musafirii mă aşteaptă. Trebuie să mai reflectez. Mai vino, numai dacă eşti întru totul convins că nu-ţi faci un rău venind...

Se despărţiră. Bine deghizat, sculptorul se încumetă s-o ia pe coridor abia după ce El Greco se uitase dacă nici unul dintre musafiri nu se află întîmplător pe acolo. Era nouă şi un sfert ; din sala cu *Alungarea* veneau voci, printre care cea net articulată a lui don Fernando Álvarez de Cisneros.

Acolo, în acele voci, îşi căută El Greco sprijin în sfertul de oră cît mai avu de aşteptat, pe coridor, în apropiere de salonul în care se aflau musafirii. Timbrul vocii lui don Fernando avea ceva neobişnuit de calmant pentru el, cu toate că mai dădea destul de des dovezi de nerăbdare, de enervare, ba chiar de mînie. Dar cel care vorbea era un comandant, un şef, un stăpîn, un om care făcea destăinuiri (şi nu atît de stîngace ca cele ale lui Pompeo Leoni !), un om care, cu ajutorul cuvintelor, fărîma timpul, care conjura trecutul şi învia morţii, — iar morţii aceia, chiar dacă lui, grecului, îi fuseseră necunoscuţi, puteau fi totuşi socotiţi ca tovarăşii lui de soartă. Dar în afară de asta, mai era ceva care îl făcu să se apropie tiptil, tot mai mult, de uşă, ca să găsească putere sau uşurare în acea voce. Acea voce făcea din Esquerrer ceva diferit de ceea ce era, ceva diferit de ceea ce fusese obligat să reprezinte, din ordinul superiorilor săi ! Un copil nu era un spion, — iar un copil, căruia abia i se dezvăluise cine fuseseră părinţii săi, cu atît mai puţin, — dar un fiu al unor eretici arşi de vii, să ţi-l închipui ca slugoi al Inchiziţiei, ca provocator sau ca trădător, era pur şi simplu monstruos, imposibil, contra naturii !...

Mergînd în vîrful picioarelor în dreptul acelei uşi, mereu în dreptul acelei uşi, existenţa îi deveni suportabilă. Rămase timp destul de îndelungat acolo. Ce urma să se întîmple după plecarea vorbitorului autoritar, n-avea habar, dar urma să fie ceva iremediabil, şi chiar acum, cînd îi trecu în fugă prin minte acest gînd, mai avu nevoie şi de altceva, avu

nevoie de ceva îngrijorător și reprobabil, ca să rămînă calm, ca să nu deschidă ușa brusc și să spună, în toiul conversației, ceea ce avea de spus. Acest altceva i se impuse de la sine; dar nu fu de așa natură, încît să ia o hotărîre și apoi, fără să fie auzit, să se furișeze pînă lîngă ușă, ca să tragă cu urechea, — căci acesta era noul mijloc de autoapărare descoperit de el, — nu, ci se și pomeni trăgînd cu urechea, cînd încă nici nu-și formulase măcar scuzele care i se păreau necesare chiar în această situație. Ce altceva făcea el aici decît să-și procure un derivativ, care nu i-ar fi putut fi refuzat nici măcar unui bolnav, unui muribund, unui condamnat? Nu făcea nici un rău trăgînd cu urechea! Secretele lui don Fernando de Cisneros le cunoștea! Iar cît despre Esquerrer, față de el nu era oare îngăduit orice acum?...

Așadar, stătea astfel, rezemat de ușă, și asculta, și încetul cu încetul înțelese. Stadiul dezvăluirilor părea să fie depășit. Emoție nu prea se mai observa, — numai Esquerrer parcă nu era de acord cu ceva, — apoi stăruință, un ordin, alte ordine din partea lui don Fernando de Cisneros! Ziua de 8 decembrie, mereu aceeași dată, ajunse de trei ori la urechile grecului care asculta la ușă. Data de 8 decembrie, sărbătoarea Imaculatei Concepțiuni, peste cinci zile. Și apoi: procesiunea, — iarăși procesiunea, — procesiunea la care urma să ia parte regele! Despre posibilitatea unui participant la procesiune, — de pildă un călugăr, înaintînd printre alți călugări în rase brune largi, care puteau ascunde orice, — ca, neîmpiedicat de nici un consemn, într-un moment de îmbulzeală, poate cu prilejul opririi la un altar improvizat sub cerul liber, să se apropie de rege și să facă ceea ce don Fernando de Cisneros nu putea să facă personal... Și apoi: despre datorie, — împăcarea umbrelor, spălarea rușinii, — și tot timpul sunetul vocii tînguioase, sparte, a lui Francisco Esquerrer, care

nu vroia ceva, sau vroia, în privința aceasta cel ce asculta la ușă nu-și putu forma o părere clară... De Cisneros părea că-i spune „Antonio", ceea ce sugera o intimitate de mulți ani de zile, și o distanțare uriașă față de grec. „Antonio, trădătorul", — ce satisfacție ar avea, să-și șoptească sieși aceste cuvinte, și apoi să-și închipuie că acela fusese cîndva Francisco Esquerrer... Și mai vorbiră mult timp așa, ceilalți doi ; argumentele deveniră mai ascuțite, precizările deveniră mai clare, iar obiecțiunile timide fură respinse despotic de vocea aceea, care repeta mereu aceleași lucruri : procesiunea,... neîmpiedicat,... regele,... datoria... Iar El Greco se îmbăta cu lumea aceea ciudată, de omor și atentat în față, rîvnind-o fierbinte ; se cramponă de acele cuvinte, ca o femeie curioasă, care își însușește, pe după uși, secrete de familie, cu ochii căscați în beznă, cu nasul turtit, cu gura deschisă...

Don Fernando de Cisneros îl întîlni pe pictor cam pe la mijlocul coridorului, ca și cum ar fi venit în clipa aceea. Nu se feriră să se privească unul pe altul. De Cisneros arăta de parcă ar fi isprăvit o muncă istovitoare ; chiar și pe pielea, altminteri uscată, a frunții sale brăzdate de cute se vedeau picături de sudoare. Era bine îmbrăcat, dar impresia de condamnat la galeră, sugerată de înfățișarea lui, nu-l frapase niciodată pe El Greco atît de puternic ca acum, nu atîta datorită celor abia auzite, cît mai ales datorită impresiei de uzură trupească. Îi strînse lui El Greco mîna și i-o ținu îndelung ; s-ar fi putut crede că acest gest îi mai domina încă mușchii și că-i ținuse și lui Esquerrer mîna la fel de mult...

— Îți mulțumesc pentru prilejul pe care mi l-ai oferit, — zise el la despărțire, — iar în propria dumitale problemă, îți urez numai bine. Nu prea sînt șanse să ne mai întîlnim vreodată.

El Greco nu-l petrecu decît pînă la începutul scării spre patio : Esquerrer să nu-i poată

scăpa ! În timp ce se grăbea înapoi spre ușă, care rămăsese întredeschisă, mai resimți încă efectul prezenței lui don Fernando ; avu sentimentul că sarcina lui este ușurată prin aparența de uriașă încordare fizică a celuilalt, prin acea prelungă strîngere de mînă, care îi mai solicita încă mușchii.

Salonul destul de mare, în care călugărul, înclinat, cu mîinile împreunate, stătea pe un scaun lipit de perete, era luminat de două lumînări, acum aproape în întregime arse. Tabloul de deasupra căminului, *Alungarea zarafilor din templu,* dobîndea astfel o viață bizară ; în gestul biciuirii, cu care Cristos începea curățirea templului, era ceva aproape sediţios ; tot așa și în atitudinea de apărare a personajelor pe jumătate goale din stînga, în masa răsturnată, în femeia gata să cadă, cu brațul deasupra capului. Și, neîndoios, această violență aspră îl impresionă acum pe pictor cu totul în alt fel decît după-amiază, cînd, înainte de a i se adresa lui don Pedro Moya de Contreras, aruncase de asemenea o privire asupra tabloului. Se duse, ocolindu-l pe Esquerrer, spre fereastră, care era aburită, apoi veni înapoi, rătăcind fără țintă, cu capul înfundat mult între umeri, cu profilul de pasăre îndreptat, de jos în sus, spre cel ce stătea pe scaun, ca și cum ar fi căutat un prilej favorabil de a se năpusti asupra lui. Dacă îl mai reținu ceva în acel minut, atunci acel ceva era, — în ciuda acțiunii violente, — nobleța omenească a figurii lui Cristos, de sus, de pe perete, în contrast cu propria sa figură : figura unui om meschin și vulgar, care caută ceartă cu tot dinadinsul. Dar și față de suferința de moarte de pe chipul lui Esquerrer, orice reproș ar fi părut o profanare. Cîte nu-i stăteau pe buze, — o anumită observație, mai ales, una singură, formulată încă de pe coridor : „Acum înțeleg de ce ai reținut atît de bine întrebarea mea neterminată de la Escorial !“ — sau altceva ca introducere, de pildă

o aluzie usturătoare la „faptele bune“, faţă de care serviciile de provocator ale lui Esquerrer, dacă-şi amintea bine, fuseseră stabilite în modul cel mai irefutabil... Dar fu în zadar : El Greco continuă să şovăie, să se plimbe, să tragă cu coada ochiului, cu mult prea conştient de tonul de ceartă care părea gata întruchipat în silueta lui de pe perete : o scenă urîtă, bestială, de şiretenii şi ambuscade, nu de justiţie răzbunătoare ! Şi iată că Esquerrer fu acela care înălţă în lumină o mînă osoasă, îndoită ca pentru a ridica povara greutăţii multor ani de zile, şi apoi începu să vorbească, făcînd pauze lungi, dar fără tonuri de tînguire în vocea lui răguşită şi trenantă.

— Sînteţi la curent, messer Domínico ; aşa mi s-a spus. Ştiţi aşadar ce-mi sfîşie inima în clipa de faţă. Nu vreau să agravez situaţia... Dar am impresia că tablourile dumneavoastră mi-au prezis totul ; nu fără motiv, originea mea mi-a fost dezvăluită tocmai în casa dumneavoastră...

Nu păru să aştepte răspuns. El Greco îl privi ţintă, cu ochii buimaci şi apoi uimiţi ai unui om care vede că un obiect dispare repede din cîmpul său vizual şi că după un arc greoi revine pe neaşteptate la orizont, cu aceeaşi repeziciune. Observaţia privitoare la „casa“ sa îi produse la început ciudă, indignare, pofta de a distruge...

— În *Deschiderea peceţii a cincea,* — zise Esquerrer în continuare, mişcîndu-şi anevoie capul de la stînga la dreapta, ca şi cum ar fi vrut din nou să deplaseze ceva greu, dar acum pe o direcţie oblică — aţi pictat nişte mucenici care cer răzbunare, după ani de zile încă. Despre această revanşă, împotriva lui Dumnezeu, smulsă lui Dumnezeu, peste moarte, am vorbit noi cîndva...

— Am vorbit despre multe lucruri, — zise El Greco cu glas înăbuşit, îndreptîndu-se lent din poziţia lui încovoiată.

Dar Esquerrer nu dădu atenţie cuvintelor lui.

— Viziunea aceea din trecut a devenit pentru mine realitate, ca şi cum timpul n-ar mai fi existat... N-am ştiut niciodată ce e ranchiuna ; nici acum nu ştiu. Acum ştiu numai că în viaţă poate veni o clipă, în care socoteşti că e o datorie să nimiceşti lumea,... să nimiceşti totul, pentru că nu merită să existe,... o clipă în care eşti însufleţit de o contraforţă oarbă, pusă în mişcare de acea... de acel martiriu.

— Să nimiceşti, da, — mormăi El Greco.

Mînia surdă a pictorului se îmbinase în mod atît de intim cu sentimentul afinităţii sufleteşti dintre el şi călugăr, încît izbucnirea apropiată (şi ştia că nu mai putea să dureze nici măcar un minut încheiat) îi apăru aproape ca o satisfacţie senzorială, care începuse parcă să-i pipăie uşurel cu o mie de degete pieptul şi diafragma. Dorinţa de a zdrobi ceea ce iubea nu fusese niciodată atît de îndreptăţită de tot ceea ce se întîmplase înainte. Deoarece nu numai că dreptatea era de partea sa, dar chiar şi Esquerrer însuşi, vinovatul, contribuia la deznodămînt, îi procura legătura de idei şi parola !... Se auzi vocea monotonă a lui Esquerrer :

— Un singur lucru mi-a spus, despre carbonizarea trupului ei, a trupului ei alb, care s-a făcut negru... De ce trebuie să fie şi pentru mine atît de chinuitor ? Mai ales caracterul subit al acelei schimbări... Nu, nu trebuie să mă adîncesc mai mult în durerea asta. Vă mai amintiţi ? Văzînd tabloul dumneavoastră *Espolio* mi s-a părut că răstignirea îi este hărăzită Mariei... Umbrele de pe faţa ei parcă erau pictate cu funingine...

— Eu nu pictez cu funingine ! — exclamă El Greco, cu cea mai mare violenţă, încît absurditatea acestui început fu gata-gata să călăuzească descărcarea pe făgaşul unui hohot de rîs batjocoritor. — Eu pictez cu noroi, fir-ar să fie de treabă, pentru că sînt stropit

de alţii cu noroi ! Pe dumneata te entuziasmează lucruri care pentru mine nu mai au nici o valoare, lucruri pe care le urăsc ! Dumneata ţeşi gînduri din putregai ! Plîngi o femeie moartă, chiar dacă e mama dumitale, în timp ce aici, ia bine seama, în timp ce aici e siluită o femeie vie !

Afirmaţia aceasta n-ar mai fi putut-o înţelege nimeni. Dar încreţirea încordată a frunţii lui Esquerrer, bunăvoinţa cu care îşi dădea toată osteneala de a pricepe ceva din această tiradă încurcată, îl îmboldi pe pictor să meargă înainte pe drumul pe care pornise. Se mai stăpîni încă, nu pentru a-l cruţa pe celălalt, ci pentru a amîna cît mai mult cu putinţă deznodămîntul, precum şi plăcerea pe care avea să i-o procure deznodămîntul...

— Nu înţelegi nimic. Atunci eşti cu siguranţă sărac cu duhul, dacă nu mă întrebi ce mi-ai făcut ! Cum să nu-mi urăsc tablourile ? N-ai fost dumneata comandat de don Pedro, ca şi Santiago, pentru care mi-ai fost model ?...

— Eu ? Comandat ? — întrebă Esquerrer, uimit la culme.

El Greco dădu aprobator din cap de cîteva ori şi strînse furios pumnul, de parcă ar fi pîndit momentul favorabil ca să sară. În el, puhoiul continua să se prăvălească, tumultuos ; înjurături, ca „monah scîrbos“ şi „nemernic mistic“ începură să-i şuiere înfricoşător printre dinţi.

— N-am voie să-ţi fac reproşuri. Orice spaniol este dator să lucreze ca *spion* pentru Inchiziţie !

— Spion ?!

— Vrei să tăgăduieşti ? M-ai tras de limbă în mod sistematic ; ai venit încoace, ca model, ca prieten, numai ca să-ţi îndeplineşti misiunea ; am avut posibilitatea să controlez toate acestea cînd m-au interogat ticăloşii aceia, aseară. Tot ce am vorbit între noi se ştia acolo !

 — Dar e îngrozitor că vă închipuiţi asta, —

bîigui Esquerrer, care se sculase în picioare și se îndrepta spre artist, cu mîinile împreunate. — Uitasem cu totul de misiune în ultima vreme, și nici la început nu mi-am îndeplinit-o niciodată în mod temeinic !

— Va să zică, totuși, o misiune... !

— Mi s-a spus că urma să intrați în ordinul terțiarilor franciscani și mi s-a cerut să vă verific mentalitatea. Am găsit că e o sarcină neplăcută, dar m-am supus, pentru că înainte de hirotonisire se dau și sarcini mult mai ciudate, care de obicei n-au alt scop decît să pună la încercare docilitatea candidatului, fiind deci pur formale... Ci credeți-mă, messer Domínico, nici o clipă nu mi-a trecut prin gînd că e vorba de o urmărire din partea Inchiziției !

— Este vorba de patul meu conjugal ! — răcni El Greco, scos din pepeni de subtila dezamăgire de a-l găsi pe Esquerrer mai puțin vinovat decît se așteptase, și totuși nu cu totul nevinovat, — și dumneata ai contribuit la asta. Ești un trădător mai rău decît monseniorul Beccadelli, care mi-a stricat viața în Italia. Se pare că nici nu bănuiești cît rău i-ai făcut Gerónimei ! După ce îl va satisface pe don Pedro Moya de Contreras, va avea aceeași soartă ca și mama dumitale ! Adică nu : mai întîi se vor putea distra cu ea domnii *alcaides* ai Sfîntului Oficiu !

Fără să vrea, luă acum tonul celor mai fantasmagorice povești de groază, chiar dacă nu se putea întîmpla decît o dată la cinci ani ca deținutele să fie violate de către paznicii închisorii secrete. Dar nici un mijloc nu i se păru prea brutal sau prea banal, cu condiția să-l poată răni cu el pe Esquerrer. Nu mai erau reproșuri, nu mai era răzbunare, nici pedeapsă, — ci era pur și simplu plăcerea sadică de a tortura, de a tortura un om care îi era atît de aproape ca acest călugăr franciscan ! Și spre marea sa bucurie văzu că vorbele sale nimeriseră drept la țintă. Prevenit de sărutarea de mînă a lui don Pedro, acea

proclamaţie a unor drepturi de posesiune, sărutare la care asistase şi el, şi poate cu mai multă mirare decît ceilalţi, Esquerrer înţelese numaidecît ce primejdii o ameninţau pe Gerónima, încît expunerea începută de artist, care zugrăvea posibilităţi tot mai înfiorătoare, deveni oarecum de prisos. Dar nu se putu opri şi se arătă atît de inventiv, de parcă în el s-ar fi aciuiat imaginaţia surescitată a unuia dintre acei sihaştri din epoca de început a creştinismului, care aveau la dispoziţie ziua şi noaptea şi un deşert întreg, pentru născocirile simţurilor lor înfierbîntate. Caracteristic pentru starea lui de spirit era faptul că toate valorile şi accentele se deplasau cu de la sine putere, scăpîndu-i din mînă aproape la fiecare cuvînt care ajungea pînă la Esquerrer. Caracteristic era că el, cu toate că vorbea fără încetare despre ea, nu se gîndea nici măcar în treacăt la Gerónima, biata victimă lipsită de apărare ! Caracteristic era că semnificaţia atribuită de el lui don Pedro, asediatorul Gerónimei, deşi nu era greşită în sine, nu corespundea nicicum cu propria sa teamă secretă, care, după dezvăluirea făcută de Leoni, începuse să se refere mai degrabă la rege ! Esquerrer, însă, cu siguranţă că avea să ajungă la convingerea că fără don Pedro întregul proces se va reduce la un dosar cu hîrţoage ; dealtfel, însuşi don Pedro îl asigurase pe pictor că aşa va fi... Şi, în sfîrşit, caracteristic era că atunci cînd vorbise despre Beccadelli nu crezuse cîtuşi de puţin că trădarea italianului fusese întrecută într-o măsură prea mare de cea a franciscanului : nu, dar aceasta din urmă însemna mult mai mult pentru el, şi numai de aceea orice trădare devenea însutit mai mare, — uite, asta ar fi trebuit să pună în cuvinte, dacă n-ar fi fost copleşit de cel mai deformant dintre toate afectele : cel al moralistului pe drept cuvînt blazat, care se pretinde judecător al celorlalţi oameni, dar care în realitate nu e altceva decît

un călău de proastă calitate, un călău care falsifică greutăţile, care nu ştie să-şi dozeze mijloacele de tortură, şi în plus un călău al propriei sale persoane...

El Greco era însă înzestrat cu destul simţ autocritic, pentru ca să oprească această nebunie nelimitată, cînd băgă de seamă ce ravagii făcuse. O singură privire spre figura jalnică a lui Esquerrer, care se rezema fără vlagă de cămin, şi îl cuprinse un regret neputincios. Ce făcuse?... Nu ştia, cu toate că simţea nelămurit că se făcuse vinovat de ceva groaznic, că monahul se afla într-o stare asemănătoare cu a sa, la sfîrşitul interogatoriului luat de către *padre* De Priego. Natura avea intenţii bune: făcu să intervină, ca un ultim leac, tulburarea minţii, pentru ca să salveze ceea ce mai era de salvat. Cu deosebirea, însă, că la El Greco această stare era remediabilă, pe cînd la călugăr nu, sau numai după mult timp. În această stare de echilibru nestabil prinsese pictorul un licăr din ceea ce misticului îi stătea întotdeauna la dispoziţie. Dar misticul, prăbuşit la rîndul lui, din sfera nefericitei fericiri, şi mai adînc în el însuşi, îşi sparse sufletul izbindu-l de imposibil, deveni o buturugă, un tufiş mort legănat de vînt, o efigie goală a propriei sale persoane. Francisco Esquerrer o luase pe un drum fără întoarcere posibilă, — dar ce jalnică expresie trupească a situaţiei, cîtă prostraţie în ochii ficşi şi sticloşi, care păreau că nici nu-l văd pe pictor, deşi acesta stătea aplecat asupra lui, la fel de aproape cum stătuse aplecat şi don Fernando Álvarez de Cisneros, cu tichia de hîrtie între degete, deasupra portretului sfîntului Iacov cel Mare, care semăna cu Antonio de Herrezuela...

— Fray Francisco...

Nu veni nici un răspuns, cu toate că Esquerrer încercă să-şi mişte buzele. Încercarea aceasta fu însoţită de nişte tresăriri ale muş-

chilor feţei. Întrucît în ochii lui mai licărea un început de înţelegere, toate acestea, împreună cu paloarea şi cu descompunerea feţei, puteau trece drept imaginea unui om grav bolnav, care luptă, într-un mod nu cu totul nedemn din punctul de vedere omenesc, împotriva unei infirmităţi penibile. Cînd călugărul se puse în mişcare, probabil cu intenţia de a ieşi din cameră, tot ceea ce îl chinuise pe El Greco în ultimele minute dispăruse, şi pictorul fu cuprins de o mare răceală. Nu mai avea nici un motiv să se lege de Esquerrer, dar tot aşa nu avea nici un motiv să-l cruţe sau să se împace cu el. Vechea posibilitate de evaziune reapăru : să-l socotească pe Esquerrer ridicol, — şi oare nu era ridicol, aşa cum îşi punea picioarele pe pardoseală, precaut, cu genunchii ridicaţi, de parcă ar fi călcat pe sticlă, cu gura deschisă, cu capul într-o parte ? — să-l socotească o jucărie stricată, un fruct stors de zeamă, a cărui coajă poate fi azvîrlită cerşetorului Baltasar şi idiotului Isidro de la Barra...

În timp ce mergea nehotărît după călugăr, nişte zgomote neobişnuite îi atraseră atenţia. Ridică privirea : chiar deasupra capetelor lor, cineva părea că străbate întreaga casă, tropăind prin toate încăperile. În alte locuri se trîntiră uşi şi se auziră voci înăbuşite. Tocmai se stingea una dintre lumînări ; cealaltă ardea slab. Esquerrer rămase năuc în faţa uşii, privindu-şi în sus umbra enormă, care acum nu mai era dublă, cu umerii ascuţiţi, acolo unde îi atîrna gluga. Dar iată că, după un crescendo de paşi sprinteni, uşa se deschise brusc şi, — pieziş unul după altul, frînîndu-şi brusc goana cînd îl zăriră pe Esquerrer, care se mai uita încă în sus, — apărură Gerónima, mătuşa ei, şi Andres Núñez, clericul. Din pricina luminii îndoielnice, expresia feţei lor nu se putea desluşi. Gerónima vorbi prima, deznădăjduită :

— Pablo ! N-am avut voie să te chemăm, Domínico !

— Pablo ! — exclamă și Eufrosina de las Cuevas, aruncînd o privire amară înspre grec. — L-au luat din pat... Mieluțelul !

— Ce se petrece aici ? — îl întrebă El Greco pe cleric, dar acesta nu știu ce să răspundă, atenția fiindu-i atrasă de comportarea ciudată a franciscanului, care încerca să-i ocolească pe cei trei nou veniți și să dispară în întuneric.

El Greco bătu din picior și ceru o explicație.

— A fost luat de *familiares*. Arestat ! — strigă Eufrosina.

— Pablo ? Un copil ? O, nemernicii !

— Fii prudent, Domínico !

El Greco se duse pînă în prag, unde rămase nemișcat, cu ochii îndreptați spre Esquerrer. Núñez îi urmări privirea ; își trase sprîncenele în sus și în jos, sceptic, își ascunse o mînă sub sutană, și apoi zise, pe un ton de reproș neintenționat :

— Se petrec aici lucruri groaznice, Domínico.

— Pablo, mieluțelul acela, ce rău a făcut ? — se tînguì bătrîna, adresîndu-se la rîndul ei tuturor celor de față.

— Da, se petrec aici lucruri groaznice, — repetă El Greco, domol, — dar eu nu sînt miel. — Apoi către Esquerrer : — Ar fi bine să pleci.

— Domínico ! — îl avertiză Gerónima, aspru.

— Ar fi bine să pleci. Și numaidecît !

— Nu te dezlănțui împotriva părintelui ! — interveni Eufrosina furioasă. — Uite că nu mai știe ce face, dragul meu așa-zis nepot din Grecia ! Acuș ne ia și pe noi la goană !

Dar vocea lui El Greco deveni atît de mînioasă la a doua repetare a poruncii, încît tăcură cu toții. Esquerrer făcu o mișcare, ca si cum ar fi trebuit să mai adune fel de fel de lucruri pînă să poată pleca. Privindu-l pe El Greco peste umărul său ridicat, păru că formează cu buzele un „da“ pe jumătate întrebător. Apoi își înclină capul în fața Genónimei, întinse ambele mîini ca pentru a o implora să-l ierte, și își lăsă mîinile să plutească într-un gest

stîngaci de binecuvîntare, căutînd să cuprindă în el atît pe Gerónima, cît şi pe El Greco. Toţi se uitară ţintă după el, cînd dispăru în întunericul coridorului, păşind încet, şi totuşi parcă hăituit; în timp ce mergea, capătul funiei înnodate în jurul mijlocului se zbătea ca o fiinţă speriată, de cîte ori i se izbea de tîrsîna întunecată.

XV. IUDA

Să doarmă : iată singurul lucru care îl mai putea salva ; să doarmă peste zi, dacă izbutea, să doarmă de două ori mai mult noaptea. În toiul nopții se duse la Gerónima, pentru prima dată după luni de zile. Despre ceea ce îi amenința pe amîndoi nu vorbiră. Fu mirat de sentimentul de securitate dat de îmbrățișări, care nu-i păruseră niciodată atît de ciudate și pe care cu mintea nu le putea măsura. Prin voluptate izgoneau frica, izgoneau mai ales chipul lui Esquerrer, dar Esquerrer revenea în fiecare gînd. În primul rînd, chiar Gerónima avu grijă, în dimineața următoare, să i-l readucă în memorie, și tot ea, prin lămuririle ei, îi aduse aminte că acum doi locatari din *Casa del Greco* se aflau în detenție, și că deci urmărirea mergea înainte, dar în mod atît de lent și de semnificativ în evidenta ei gradație ascendentă, încît părea că tot i se mai oferă încă prilejul de a reveni asupra hotărîrii luate de a nu vroi să devină vînzătorul propriei sale soții.

Gerónima îi povesti că ea și Eufrosina îl descususeră dis-de-dimineață pe Jorge Manuel. Foarte repede aflaseră despre maurul suspect care le vorbise băieților la poarta mănăstirii lui Esquerrer, chiar în prezența lui Esquerrer ! Poate că fusese o simplă întîmplare, dar pentru El Greco era o nouă dovadă

a unei vinovăţii, în care, la lumina zilei, nu-i mai venea să creadă... Cu atît mai liniştitor lucru era s-o poată arunca în spinarea altuia, pentru că şi el trebuia să se recunoască vinovat cu privire la Pablo. Anume, nu era cîtuşi de puţin exclus ca micul maur să fi fost arestat numai şi numai pentru a se verifica dacă într-adevăr nu este circumcis, aşa cum îi declarase El Greco fiscalului. O asemenea minciună, fără a mai vorbi de circumciziunea în sine, presupunea cele mai aspre pedepse, din care băiatul putea foarte uşor să-şi primească partea lui, dacă existau dispoziţii care să îngăduie o asemenea neomenie...

Cel mai bun mijloc de a ţine la distanţă aceste gînduri insuportabile era să privească trădarea lui Esquerrer de pe toate laturile (acum, dacă tot nu putea s-o uite). De purtarea sa brutală îi păru rău ; da, ar fi trebuit să se stăpînească, dar să se stăpînească asemenea unui judecător sever, care conduce fără idei preconcepute o cercetare ! Desigur, nu era o întîmplare că el, supunînd-o acum pe Gerónima unei cercetări, sugera în mod irezistibil imaginea, la scară redusă, a unui *padre* De Priego. Oare Esquerrer n-o întrebase niciodată de convingerile religioase ale lui El Greco ? Nu vorbise cu ea despre terţiari ? Dar despre liberul arbitru ? Răspunsurile care urmară nu prea dădură rezultate, ceea ce îl îmboldi şi mai mult, deoarece şi în propriile sale amintiri păreau să existe astfel de lacune. De dimineaţă, cu puţin după ce se trezise, încercase să găsească puncte de contact în tot ceea ce se petrecuse în ultimele şase luni. Jalnic rezultat ! Un talmeş-balmeş de cuvinte şi idei, din care tot ce fusese mai de seamă pălise ; lucruri pe care i le povestise lui Esquerrer, — de pildă despre teoriile sale privitoare la Trinitate, — dar pe acestea le ştia şi Sénsino, sau Preboste, care se prea poate să fi fost interogat în mare grabă în seara de 2 decembrie, sub ameninţarea cu tortura. Alte

puncte, mai ales interpretarea lui Esquerrer cu privire la *Espolio*, care la prima vedere avea caracterul unei capcane, nu fuseseră atinse în cursul interogatoriului; altele, nu mai puţin suspecte, — cum ar fi dogma referitoare la credinţă şi la faptele bune, — se puteau baza la fel de bine pe cine ştie ce speculaţii ale declaraţiilor lui Diego de Chaves. Şi în sfîrşit: tulburarea incontestabilă a lui Esquerrer, cînd El Greco făcuse aluzie la prima lor întîlnire de la Escorial şi la predicatorul curţii, Juan de los Ángeles, nu era oare o dovadă că monahul era conştient de vina sa? Dar oare asta dovedea totodată şi că Esquerrer fusese informat cu privire la adevărata sa misiune? Avînd în vedere extrema lui sensibilitate, această tulburare putea fi explicată prin spionajul nevinovat pe care călugărul îl recunoscuse numaidecît, fără ocoluri, şi pe care în realitate aproape că nu-l făcuse! Sentimentul vinovăţiei numai datorită unei însărcinări primite pleda numai în favoarea lui...

Întrebările se perindau, dar răspunsurile deveniră tot mai rare. Cîtva timp tăcură amîndoi. Înduioşat de noua apropiere de ea, care poate că avea să fie de scurtă durată, El Greco socoti că nu mai e cazul să-i reproşeze că-i dăduse prea puţine lămuriri. Dar acum puse ea o întrebare:

— Va să zică îl bănuieşti pe fray Francisco şi l-ai dat afară, cu toate că nici măcar nu ştii sigur care e vina lui?

Dacă ar fi fost cinstit, ar fi trebuit să răspundă că în străfundul sufletului său era convins că Esquerrer nu are nici o vină. O privi lung înainte de a vorbi. Văzu că pasivitatea obişnuită dispăruse cu totul de pe chipul ei şi făcuse loc unei expresii iscoditoare şi indignate, unei simpatii pătimaşe, unei dorinţe de a cere socoteală cu toată intransigenţa. Dar ce oare putea ea să ştie?

— Cu un prieten căruia i te-ai destăinuit și care se dovedește nedemn, te porți aspru, Gerónima. Fără milă. Chiar dacă fray Francisco n-a contribuit efectiv cu nimic la faptul că voi fi arestat peste patru zile, tot trebuia să procedez așa cum am procedat aseară.

Văzu cum îi apare Gerónimei, încet, frica, în ochii mari și negri, — prea încet. Să fie oare din pricina noii și scurtei ei fericiri de a se fi contopit sufletește cu el, o fericire pe care nu vroia s-o întrerupă, sau din pricina îngrijorării cu privire la el, la El Greco ?

— Am informații demne de încredere, că ne-a spionat tot timpul, — zise el, aspru, folosind într-adins „ne-a" în loc de „m-a".

— Poate că n-ai să fii arestat, — zise ea, sacadat, și adăugă apoi, cu mult mai multă siguranță : — Iar fray Francisco nu e spion !

El Greco făcu un gest ca și cum ar fi vrut să lase totul baltă, și se sculă în picioare.

— Mă îngrijorează felul lui de a fi și de a se purta de aseară ! Chiar dacă a săvîrșit o greșeală, suferă mai mult decît tine, văd asta !

— Poate-i mai scriu, — zise pictorul, dînd din cap.

După cîteva ore îi veniră în vizită Luis de Castilla și poetul Alonso Ercilla y Zúñiga. Amîndoi aveau un aer oficial și păreau încurcați ; lui De Castilla nu-i reveni jovialitatea, într-o formă temperată, decît atunci cînd văzu că-i poate vorbi fără ocol grecului ca unui viitor prizonier al Sfîntului Oficiu. Ercilla, care vorbi puțin, își roti ochii mari prin casa unui om aproape condamnat, dezonorat, ars pe rug ; dacă ar mai fi văzut-o și pe Gerónima, curiozitatea lui dătătoare de fiori ar fi fost satisfăcută pe deplin. Se socoti fericit că indiana lui, suferind de nostalgie după țara ei natală, devenise în ultima vreme și mai monosilabică ; afirmații eretice de mai puțin de două sau trei cuvinte nu existau... Făcînd abstracție de această mică teamă, Ercilla vedea

lumea în linii atît de viguroase şi de eroice, încît aproape că nu-l interesa de ce fel de infracţiuni se făcuse vinovat grecul. De Castilla, dimpotrivă, jurist subtil sub pielea lui groasă, dorea o listă de păcate, pe care El Greco nu vru să i-o dea ; apoi mai discutară cîtva timp oarecum fără ţintă precisă, despre Preboste, sau făcură digresiuni, pierzîndu-se în amănunte.

— L-ai primit prea mult şi prea des pe Sénsino, dragă Domínico, — zise judecătorul, apăsat. — Eu îl bănuiesc de mult, şi ce aud azi de dimineaţă ? Că a fost văzut printre *familiares,* cu o cruce de argint pe piept !

— Ce tot spui ? — zise El Greco, apatic.

— *La cruz en los pechos y el diablo en los hechos* *, — zise, în versuri, Luis de Castilla, sardonic, dar cu o involuntară privire plină de vigilenţă înspre celălalt musafir. — Şi am mai auzit ceva ; ceva despre Preboste. Înainte de a continua : fratele meu, decanul, nu vrea să facă nimic, şi nici nu poate să facă nimic. După părerea lui, unica dumitale şansă este căderea lui Granvelle ; după aceea s-ar putea obţine eventual ajutor din partea episcopului De Quiroga sau din partea Supremei. Se zice că Granvelle n-are să vină la Toledo. Dealtfel, nu e încă sigur nici dacă vine regele ; se ştie că nu are la inimă oraşul nostru. Dar la ce bun toate acestea ? Graba izbitoare cu care e tratat cazul dumitale, nu prea în conformitate cu prea bine cunoscutul *estilo* * al Inchiziţiei, care îşi lungeşte de obicei cercetările luni de zile, indică limpede că vor să ajungă la ţintă înainte de ceva sau înaintea cuiva, poate înainte de intervenţia personală a regelui, dar să nu te bizui prea mult pe asta. Nu, nu, i-am spus numaidecît lui don Alonso : cu siguranţă că aici se întîmplă alte lucruri.

— Şi Preboste ? — întrebă El Greco, după ce De Castilla tăcu.

— Preboste a fost torturat, — răspunse acesta, pe un ton şi mai aspru, iar după o pauză adăugă : — Se zice.

— Se zice, — repetă El Greco, și se sculă în picioare, ca să măsoare de cîteva ori camera încolo și înapoi, după care se opri lîngă De Castilla : — Crezi că e cu putință să fie torturați și copii ?

— De ce ? Pînă acum limita, practic vorbind, a fost de treisprezece ani. De ce, Domínico ?

— Pablo a fost arestat.

Timp de un minut nimeni nu scoase nici un cuvînt în cameră. El Greco se plimba agitat de colo pînă colo ; De Castilla își privi unghiile, începu să-și rupă una din ele, care crescuse în carne, și făcu o mutră acră cînd îl duru ; Ercilla, mai palid decît de obicei, își rezemă în mînă capul sferic. Propriii săi copii nu aveau încă nici zece ani, dar pînă la treisprezece nu mai era mult, și erau pe jumătate indieni, și pe deasupra foarte zburdalnici. Cîte primejdii ! Frica, vechea lui frică, părea că se continuă la infinit, părea că se despică și se multiplică și că i-o ia înainte pe căi lăturalnice ; nu era o singură frică, erau generații întregi de frici ! Pînă ce soția lui măslinie, prematur ofilită, va amuți poate cu totul, băieții lui vor avea unsprezece și treisprezece ani, și îi și vedea în închipuire în fața lui, cum se joacă cu *lazo*-ul, iar *lazo*-ul se prefăcea în funia de care erau atîrnați de mîini acuzații, și îi vedea cum stau pe vine în jurul unei imitații de foc de tabără, în patio-ul său, iar focul de tabără se prefăcea în focul rugului. Cu asemenea perspective, la ce bun să mai fii poet, sau *conquistador*, și să fii renumit ?

Luis de Castilla fu cel care rupse tăcerea. Și care dezvălui scopul vizitei lor : să-l îndemne pe El Greco să fugă, cît timp nu era prea tîrziu. Acest sfat ajungea acum la urechile grecului, pentru a treia oară. De Castilla își luă angajamentul să aibă grijă de Gerónima și de Jorge Manuel ; El Greco să plece în străinătate, unde Gerónima și Jorge Manuel îl vor putea urma mai tîrziu ; dacă El

Greco nu are pentru moment bani de drum, marchizul De Villena, pe care cei doi oaspeți îl vizitaseră în aceeași dimineață, se declara gata să procure trei mii de ducați, — pe care dealtfel ar fi trebuit ca el însuși să-i ia cu împrumut, dar asta n-aveau nevoie să i-o spună pictorului. El Greco știa prea bine, și din proprie experiență, că bătrînul marchiz ajuta numai în modul în care fusese el însuși ajutat. În plus, întrucît era un epicurian mult prea rafinat pentru a admite să fie martor al suferinței altora, ajuta de preferință prin persoane intermediare. El Greco fusese destul de des el însuși o asemenea persoană intermediară, dar acum, — cînd rolurile fuseseră inversate, cînd era în primejdie să depindă nu de un marchiz care, sporovăind la un pahar de vin, îi ierta cu generozitate chiria, pentru că Gerónima avea nevoie de o nouă rochie festivă de satin, ci de un marchiz care se înfășura în nobilul și nepătrunsul veșmînt al binefăcătorului discret, ca să-l scape din ghearele Sfîntului Oficiu, cu alte cuvinte, din ghearele unei instituții față de care oricine ar fi dorit să fie cît mai discret, mai nobil, și mai nepătruns ! — acum respinse acest ajutor, acum îl respinse înainte de a se fi gîndit bine la el și înainte de a fi cîntărit argumentele pro și contra fugii.

— Nu vreau să-i creez dificultăți vechiului meu prieten De Villena. Tribunalele spirituale sînt atotștiutoare și răzbunătoare, — zise el, fără vreo ironie bătătoare la ochi, dar cu atîta hotărîre, încît pletoricul judecător omise să mai facă apel la joviala sa limbuție cu care obișnuia să înfrîngă împotrivirile.

Ca urmare, cei doi oaspeți găsiră că cel mai bun lucru pe care îl puteau face era să plece și să-l lase pe El Greco în plata Domnului. În timp ce De Castilla ieșea cam supărat din cameră, Ercilla îl apucă pe pictor de braț și îi șopti repede :

— Atotştiutoare, ai spus, messer Domínico... Dar cred că nu se ştie nimic despre relaţiile mele cu... nimic despre ce ţi-am povestit despre rudele acelea... ?

— Fii liniştit, don Alonso, eu nu trădez pe nimeni, — zise El Greco, rece, luîndu-i-o înainte înspre uşă.

Primul lucru pe care îl văzu cînd, de plictiseală, intră în antreu, fu faţa albă şi umflată a lui Juan de las Cuevas, ajuns, după una sau mai multe nopţi de insomnie, la un nemaipomenit grad de vulgaritate. Avea înfăţişarea unui om care a fost rănit în fundul sufletului, a unui om căruia i s-a interzis să respire sau care trebuie să plătească zece *maravedís* pentru fiecare înghiţitură de apă chioară. La masă, unde coatele îi ieşeau urît înainte, — pentru că-şi ţinea mîinile împreunate pe ceafa groasă, — stăteau adunaţi, în ordine : Eufrosina de las Cuevas, Manusso Theotocópuli şi Gerónima, alcătuind un consiliu de familie, a cărui alură burgheză i-ar fi făcut lui El Greco cea mai mare silă posibilă chiar şi în împrejurări normale.

El Greco îl salută superficial pe mătăsar, dar acesta nu răspunse. Părea să fi fost stingherit în toiul unei discuţii.

— *Dacă* Preboste e un eretic, atunci da : jos cu el ! La galere ! Dar de ce să suferim noi din pricina asta ? Domínico să declare categoric că nu mai vrea să ştie de el, că-l bănuia de mult ! Iar cît despre maur...

— Domínico sînt eu, desigur, — îl întrerupse calm El Greco, aşezîndu-se lîngă el şi silindu-l, din ochi, să-şi ridice privirea spre el.

Dar Juan de las Cuevas era greu de determinat să-şi ridice privirea ; curajul îi era mai mic decît înclinarea de a se căina. Pe un ton plîngăcios şi revoltat zise :

— Şi vorbele astea care se tot aud prin oraş, mă omoară. Unii spun că Domínico e evreu, alţii că e nebun, alţii că a fost acuzat

de vrăjitorie. În felul acesta, ajung la sapă de lemn !

— Nu înţeleg, — zise El Greco.

— Nu ? Nu sînt ruda ta ? Sîntem dezonoraţi cu toţii din pricina acestei poveşti : rude, prieteni, rude *prin alianţă*, toată gaşca lui messer Domínico El Greco !

— Cel mai rău e pentru Jorge Manuel, — începu Eufrosina, care îndrăzni să-l privească pe grec drept în ochi. — N-are să aibă voie să se însoare, orice funcţie are să-i fie interzisă, iar la sfînta împărtăşanie are să fie lăsat întotdeauna la coadă...

— Hai, lasă, lasă, — zise Manuso, care stătea atît de strîmb ghemuit pe scaun, încît părea gata-gata să lunece sub masă.

Eufrosina îi azvîrli o privire plină de mînie, dar tăcu, pentru că simţise că ochii lui El Greco, nişte ochi plini de ironie, erau îndreptaţi asupra ei. Pe pictor îl izbi faptul că se vorbea foarte deschis despre proces, că tabu-ul din ultimele zile se spulberase cu totul, că fiecare îşi expunea părerea. Se putea însă prevedea că teama are să degenereze în ceartă şi în acuzaţii reciproce. Pictorul luă loc la masă între Manusso şi Gerónima şi zise, cu tonul de superioritate al unui om de înaltă cultură şi vastă erudiţie :

— După cîte ştiu, Jorge nu are încă vîrsta de însurătoare Şi, în orice caz, nu e circumcis.

— Circumcis ? — întrebă mătăsarul, răstit, continuînd să evite privirea lui El Greco.

— Circumcis. În tablourile mele, pe Ioan Botezătorul l-am înfăţişat întotdeauna circumcis, ceea ce sugerează, poate, originea evreiască. Asta e miezul întregului proces. Ca să ştii, Juan.

Juan de las Cuevas, descumpănit, începu să-şi plimbe de la unul la altul ochii negri, rotunzi şi plini de ură, în care se citea întrebarea : „Asta e ?“

— Dar, — continuă El Greco, pe un ton profesoral, — lucru curios : Ioan Botezătorul a fost într-adevăr circumcis. Şi tu eşti circumcis, Juan ?

— Hai, lasă, lasă, — mormăi Manusso, de data aceasta către El Greco.

În Eufrosina parcă izbucnise iadul : bătu cu pumnul în masă, îşi arătă dinţii, tropăi cu picioarele în pardoseală, şi ţipă din răsputeri :

— Să vorbească măscări, asta ştie ! Să hulească, asta ştie !

În acest timp, Juan, cu mîinile pe urechi, îşi legăna deznădăjduit capul, iar Gerónima, speriată, îşi întinse o mînă, peste masă, spre El Greco, iar el i-o luă în a lui şi nu-i mai dădu drumul.

După ce se potoli furtuna, Juan de las Cuevas zise, ezitînd, dar cu un anumit ton de superioritate pedantă, deoarece se hotărîse să-l considere pe grec ca nefiind chiar în toate minţile :

— Să fim serioşi. Nu mă miră de loc că felul tău de a picta e pricina tuturor relelor. Se zice că tu, începînd chiar cu tabloul acela mare, pictat pentru rege, ai înfăţişat anumiţi sfinţi într-un chip blasfemator, ba chiar ca şi cum ar fi văzuţi într-o oglindă deformantă, dar treaba asta nu prea am înţeles-o. Dacă e adevărat, e isprava unui nebun !

— Cine ţi-a spus ?

— Aşa se spune la noi, în breasla mătăsarilor.

— Şi mătăsarii de la cine au aflat ?

— De la cine ? Pesemne de la oameni care ţi-au văzut tablourile : cunoscători în ale artei, sau poate pictori !

— Şi pictorii de la cine au aflat ?

Juan de las Cuevas îl privi cu îndoială şi neîncredere, şi tăcu.

— Atunci am să-ţi spun eu, — zise El Greco, gîndindu-se la Sénsino. — Pictorii au aflat

de la *familiares*, așa încît cercul se închide.

— Nu mai înțeleg nimic !

El Greco începu să se joace cu degetele Gerónimei.

— Nici nu e nevoie, Juan. Pentru a înțelege, sînt *eu* aici. Tu ești aici ca să nu înțelegi. Asta e chiar una din cele mai importante deosebiri dintre noi. În treacăt fie spus : e ca deosebirea dintre o pînză cu vopsele pe ea și cu un strat subțire de verniu peste culoare, și o bucată de mătase fără nimic pe ea. Și am să-ți spun și unde bate povestea cu oglinda deformantă, anume că eu pictez personajele prea alungite, cu fețele prea lungi, uite-așa... — Parodiind, își trase gura în jos și sprîncenele în sus, așa încît aripile nasului lui subțire păliră ; apoi continuă serios : — Am ceva să-ți spun, despre adevărata cauză a urmăririi...

Dar Juan îl întrerupse :

— A, atunci înțeleg...

— Zău ? Înțelegi ?

— ... ce înseamnă *copla** aceea satirică, pe care mi-o tot cîntă lumea ! De cel puțin zece ori mi-au azvîrlit-o în nas. Stai să ți-o spun, Domínico !

— Cu plăcere, dacă nu știi ceva mai bun. Poezia mătăsarilor m-a atras întotdeauna.

— Bine, n-ai decît să-ți bați joc, — zise celălalt, care își învinsese timiditatea și care îl privi cîtva timp impasibil pe grec ; apoi începu să recite, stîngaci și cu accente greșite :

Al lui Cuevas tont cumnat,
Spre a proslăvi *entrada*,*
Sfinți sfrijiți a tot pictat,
Sau ca *endemoniados**.

El Greco se întoarse către ceilalți, ca să vadă dacă putuseră descoperi în aceste versuri măcar o fărîmă de spirit, apoi dădu resemnat din umeri și continuă numaidecît :

— Mă bazez pe faptul că sînt nevinovat...

— Pe grătarul lui san Lorenzo, mult o să-ți ajute asta cînd ai să te urci pe rug !...

— Juan, ajunge !

— Poate că prea ţi-am spus-o în faţă, — admise Juan, dar fără să-i pară cîtuşi de puţin rău, şi încă plin de ciudă că, recitîndu-i *copla*, nu stîrnise mai mult interes, — dar ştii zicala : cine cade în mîinile Sfîntului Oficiu, iese, dacă nu ars, cel puţin pîrlit. Şi eu... şi noi, toţi, vom fi şi noi pîrliţi, asta-i partea cea mai proastă !

— Şi colac peste pupăză, e nevinovat !

Pînă aici, Eufrosina de las Cuevas urmărise ciorovăiala stăpînindu-şi enervarea. Dar acum interveni cu toată hotărîrea. În ciuda umărului ei strîmb, stătea drept în mod atît de implacabil şi de solemn, încît nu s-ar fi mirat nimeni s-o vadă că-şi răsuceşte mustaţa de puf între degetul gros şi arătător.

— La mine asta nu se cheamă nevinovăţie, să te porţi cu unul dintre *señores inquisidores* aşa cum s-a purtat Domínico aseară cu bunul don Pedro Moya de Contreras. Desigur, nepoate, aşa-zisul meu nepot, cu tabloul ăla din beci... !

În această clipă se porni un cor de ţipete, la care luară parte toţi membrii familiei, în afară de El Greco. Chiar şi Gerónima sărise în sus, ca să încerce să-i astupe gura mătuşi-si, care zbiera, lăudînd mărinimia lui don Pedro şi minunatele trataţii oferite la reuniunile doamnelor cavalerilor din ordinul Santiago. El Greco nici n-o recunoscu pe Gerónima, mînioasă cum era ; îi fu dor de clipa în care să-i poată lua din nou mîna într-a lui, mîna ei mică, încălzită de gîlceavă. Juan se mărgini la intervenţii rare şi scurte, dar violente. În acest timp, Manusso făcea înconjurul mesei şi, de cîte ori ajungea într-un anumit punct, mereu acelaşi, se rezema de masă cu palma, ca să-şi refacă forţele în vederea continuării ocolului. Bătrînul se plînse în gura mare de lipsa de demnitate pe care el, un grec, era nevoit s-o constate la spanioli, renumiţi pentru această însuşire. Trecură vreo cinci minute pînă să se poată face El Greco din nou înţeles.

— Lui Juan îi facem impresie proastă, — zise el, zîmbind sarcastic, — dar mulţumită bunei noastre mătuşi pot cel puţin să fiu scurt în explicaţii. Pricina pentru care sînt ameninţat cu tribunalul împotriva ereticilor, aveţi oarecare drept s-o ştiţi, este într-adevăr inchizitorul cu gustările, numit adineaori de mătuşa Eufrosina. A vrut un tablou de-al meu, și asta e adevărat, dar a mai vrut ceva de-al meu ! A vrut-o pe Gerónima... A vrut-o pe nepoata dumitale, mătușico ! A vrut-o pe soră-ta, Juan ! Pentru că, după cum e lesne de înţeles, nu sînt de acord să i-o dau, de aceea sînt urmărit, şi numai de aceea, căci nu cunosc altă cauză. ,

Aceste cuvinte făcură o impresie profundă. Reputaţia lui don Pedro era, cel puţin printre bărbaţi, prea bine cunoscută pentru ca Manusso, Eufrosina și Juan să se îndoiască de adevărul spusei lui El Greco. Ştirea îi zgudui puternic : aflaseră că unul dintre ai lor, aici de faţă, era în primejdie să fie dezonorat. Numai bocănitul paşilor neregulaţi ai lui Manusso se mai auzea în liniştea în care rumegau vestea dată de El Greco, centrul jignirii fiind Gerónima. Cu mîna sa din nou în a lui, Gerónima stătea cu capul foarte aplecat, cu buzele ascuţite şi cu obrajii roşii de ruşine.

Manusso înaintă, privind mai saşiu ca niciodată. În buzunarele pantalonilor i se tot deschideau și i se închideau pumnii, ca şi cum și-ar fi scărpinat coapsele. Vocea îi fu de nerecunoscut : un cîrîit strident, ca un falset, în locul obişnuitului lui mormăit grav și visător.

— Domínico, e... nemaipomenit ! De ce n-ai făcut o reclamaţie ? Asta-i Spania ? Noi sîntem greci ; familia noastră e una din cele mai de seamă din Creta ! Noi...

— *¡Jesús Redentor !** Manusso vorbeşte de parcă noi am fi o familie de cerşetori ! Manusso cel Mare ! Tiii, ce faţă simandicoasă ! — zise Eufrosina.

— N-ar ajuta la nimic. N-am dovezi, —

răspunse El Greco, privindu-și cu mirare și simpatie unchiul filosof, care se dezvăluise în mod atît de neașteptat ca om de acțiune, — și afară de asta m-aș face vinovat de sperjur, dacă aș divulga ceva din ceea ce s-a spus în *Casa Santa,* din ceea ce a spus el, sau eu, ... și încă fără martori ! Ah, e viclean, că doar asta-i este meseria...

— Mai viclean decît tine, — zise Eufrosina, cu brutalitate.

— Va să zică, dacă înțeleg bine cum stau lucrurile, — așa își începu Juan de las Cuevas (după ce se suci de cîteva ori pe scaun, dregîndu-și vocea) sinteza sonoră și bine chibzuită a celor discutate, cu care prilej își deschise mari ochii obosiți, de noctambul, ca și cum ar fi văzut ivindu-se o soluție undeva în depărtare, — situația se prezintă astfel : dacă tu și Gerónima stăruiți în împotrivirea voastră, intri la închisoare și te condamnă la galere sau la *sanbenito* în cel mai bun caz : noi ieșim cu toții dezonorați, inclusiv Jorge, ... și pînă la urmă Gerónima tot cade în ghearele lui don Pedro. Așa e, sau nu ?

— Da, cam așa, cam așa, — mormăi El Greco, șovăind.

La ultimul punct al argumentației lui Juan nu se gîndise încă. Un punct care amenința să-i răpească în întregime siguranța de sine... Pentru prima dată simți nevoia să se izoleze ca să cugete în liniște la aceste lucruri, — la acesta și la toate celelalte, — să-și precizeze linia de comportare, să caute o ieșire. Deodată se hotărî să-și lase membrii familiei, în toiul consfătuirii, în voia soartei ; îi strînse Gerónimei mîna, a încurajare, și se sculă în picioare, dar pînă să facă primul pas înspre ușă, se auzi vocea rece și aspră a lui Juan de las Cuevas :

— Și atunci ?

Sensul acestei întrebări nu pătrunse pînă în mintea celor de față decît foarte lent : mai întîi în a lui El Greco, cînd, ajuns lîngă ușă,

zări efectul produs asupra celorlalţi : toţi rămăseseră uluiţi. Şi în primul rînd rămăsese uluit Juan de las Cuevas, căci această soluţie, care se înfiripase treptat în creierul lui leneş, era pentru el, fireşte, rezultatul unor reflecţii şi meditaţii de ani de zile şi cu siguranţă nu dovada unei josnicii deosebit de rafinate. Pe vremuri îşi dăduse bucuros sora în schimb pentru... Da, pentru ce, de fapt ? Nu-şi amintea prea bine, dar în orice caz : în schimb. Schimbul, însă, eşuase ; cuceritorul grec înşelase groaznic aşteptările, iar Juan de las Cuevas nici nu se putuse lăfăi în umbra strălucirii unui nume celebru, nici nu putuse scoate bani lichizi dintr-o comoară alcătuită din tablouri. Nici măcar un copil nu fusese botezat după el. Aşa că nimic nu era mai la mintea cocoşului decît să se gîndească la un nou schimb şi să-i ureze bunvenit unui nou cuceritor, dacă cel vechi ameninţa să-l tîrască în căderea lui şi pe el şi întreaga ţesătorie de mătase. În ceea ce o privea pe Gerónima, Juan nu vedea prea mare deosebire ; doar nu era *măritată* cu gogomanul acesta de grec !

Ajuns la uşă, El Greco văzu şi auzi următoarele : Manusso, furios, cu sîngele în obraz, sări la Juan de las Cuevas şi îl zgîlţîi încolo şi înapoi, împiedicat din toate puterile în această operaţie de către mătuşa Eufrosina ; aceasta îl apucase pe Manusso de surtuc pe la spate, dar apoi, lămurită în urma brutalelor lui exclamaţii, începu să se bată violent cu pumnii în piept şi, după o privire înspre Gerónima, se întoarse şi ea împotriva mătăsarului, cu invective şi fraze de felul acesta :

— Fiu şi frate denaturat ! Codoşule ! Ocrotească-l sfînta Barbara pe copil, bietul mieluşel nevinovat !

El Greco îşi aduse aminte că era într-adevăr ziua sfintei Barbara, patroana unei morţi liniştite... Trecut de uşă, le mai auzi încă vocile şi ciorovăiala ! Îşi căută repede refugiu în atelierul octogonal.

După ce-şi pierdu mult timp cu reflecţii deşarte şi cu speculaţii intelectuale, ajunse la o perspectivă de ansamblu a primejdiilor care îl ameninţau. Era conştient de faptul că felul în care îl sfidase pe don Pedro echivala cu o condamnare ; i se părea chiar inexplicabil că fusese lăsat încă în libertate ; ziua de 8 decembrie ca limită, nu era o garanţie oficială ! Oricărui om cu scaun la cap i-ar fi dat în gînd cu multe zile mai devreme să-şi pună treburile în ordine : să-şi dea seama de ceea ce îl aştepta şi de ceea ce lăsa în urmă, — mai ales de ceea ce lăsa în urmă, singurul lucru ne-problematic. Nu era puţin lucru ceea ce lăsa în urmă el, El Greco, cu toate că, într-un anumit sens, era, totuşi, iarăşi, foarte puţin, pentru că acest mult sau puţin avea să-şi găsească propriul drum şi fără el. Aproape că nu-i mai aparţinea. Gerónima şi copilul ei aveau să continue a trăi, oricum, dezonoraţi sau nu. Francisco Esquerrer avea să locuiască la mănăstire, nu prea rău stingherit de mustrări de conştiinţă, care, făcînd abstracţie de lipsa de importanţă a vinovăţiei lui, aveau să fie cu totul absorbite de ceea ce aflase recent despre trecutul lui. Cu toate că El Greco renunţase la proiectul său de a-i scrie călugărului o scrisoare, în ultimul ceas bănuiala şi ciuda îi scăzuseră, sau cel puţin nu se mai îndreptau exclusiv împotriva lui Esquerrer. În esenţă, aceste sentimente nu erau diferite de cele resimţite faţă de Leoni, faţă de Castilla, chiar şi faţă de Covarrubias ! Se refereau la toţi prietenii săi, şi aproape că se bucura cînd li se mai adăuga încă unul, — ca de pildă marchizul De Villena, — căruia i se putea pune la îndoială bunăvoinţa de a-şi sacrifica securitatea socială şi comoditatea de dragul unei prietenii. De felul lui, nu era neîncrezător, — atitudinea lui faţă de Alejandro Sénsino era o dovadă, — iar acum, cînd era cuprins de neîncredere pentru prima dată în viaţă, era cuprins într-o măsură de două ori mai mare, dar într-un mod

atît de ineficient, încît fiecare răufăcător părea să ia cu totul locul altuia, așa că nu mai exista nici o deosebire de rang între Esquerrer și Leoni, sau între Esquerrer și Beccadelli, în ceea ce privește răul pe care i-l făcuseră și binele pe care neglijaseră să i-l facă. Dacă duhul trădătorului Bourbon, fostul locatar al casei *Del Greco,* despre care îi vorbise cîndva De Villena, ar fi luat în stăpînire casa, n-ar fi putut fi mai lipsit de discernămînt în această privință ! Într-adevăr, El Greco nu avea nevoie să mai cîntărească încă o dată, cu argumente pro și contra, rolul de trădător jucat de Esquerrer ! Acum vedea totul prin ochelari de „trădător", niște ochelari care măreau puternic, dar care, ca urmare, micșorau totodată fiecare caz în parte, și îl atenuau. Într-o oarecare măsură se acomodase acestei situații : poate că e cu neputință să trăiești fără să trădezi, trădezi fără să știi, trădezi cu fiecare clipire din ochi și cu fiecare gînd, fără intenție, fără vreo intenție rea... Iar din supărarea lui împotriva lui Esquerrer nu mai rămăsese aproape nimic altceva decît regretul trist că monahul nu de dragul lui venise atît de regulat în vizită și nu de dragul lui manifestase atîta interes pentru viața lui intelectuală și pentru tablourile lui...

În această răfuială cu trecutul începu acum să se impună atenției în sfîrșit ceea ce avea să lase în urmă din el însuși ca lucrul cel mai de valoare, și anume operele principale ale vieții lui, cu toate că lui Esquerrer îi susținuse cîndva, în focul unor acuzații pline de ciudă, că tablourile lui își pierduseră orice importanță pentru el. Fusese o nebunie, firește. Dacă stătea să cugete cum ar trebui să-și petreacă ultimele ceasuri în libertate un pictor renumit și activ, urmărit de Inchiziție, ca el, nu găsea decît un singur răspuns : în atelierul lui, lîngă operele lui, poate chiar pictînd ! Ciudat, cît de puține dintre tablourile lui de jos, din pivniță, vedea el cînd închidea ochii... Poate pentru că

nu erau printre ele reprezentări care să ofere consolare ?... Da' de unde, ce gînd jalnic : păi dădeau putere ! Nimica nu putea fi mai bun decît să-şi întipărească în minte imaginea lor în seara din ajunul unei şederi de ani de zile într-o celulă întunecoasă, unde orele aveau să-i treacă pe dinainte una după alta... Nu părea oare că le pictase din capul locului pentru asta, că din capul locului pentru asta le instalase în bezna aceea rece ?...

Evitînd cu toată grija să vadă tablourile din jurul lui, — *Orgaz* şi *Espolio,* — îşi începu pregătirile obişnuite pentru coborîre : o şubă, o pălărie, o făclie. Din seara cînd fusese în „moschee" cu Sénsino, nu se mai dusese pe acolo. Se gîndi la veninoasele observaţii ale acestuia despre influenţa greacă sau bizantină, care, alături de modelele italieneşti obişnuite, i-au determinat, aşa susţinuse Sénsino, întreaga operă. O susţinere lipsită de orice temei, fără îndoială, cu toate că, tocmai în această clipă, îi veni în minte o nouă analogie, la care mai înainte nu se gîndise, anume între portretul sfîntului Iacov cel Mare şi două mozaicuri, înfăţişînd nişte părinţi greci ai Bisericii, aflate în baptisteriul bazilicii San Marco din Veneţia. Dar la urma urmei asemenea asemănări se pot găsi oricînd, — îşi zise el, — reale sau mai degrabă închipuite, fără nici o putere de convingere. Şi, în aceeaşi dispoziţie, de mîndrie recalcitrantă şi de refuz ironic, ca atunci, ajunse în încăperea cu arce maure de piatră albă şi roşie şi cu stîlpi în parte prăbuşiţi. Prima privire fugară spre tablouri, care mai stăteau acolo neatinse de cînd don Fernando de Cisneros descoperise asemănarea cu Herrezuela, străpunse fumul făcliei. Lui El Greco îi păru rău, pentru că o astfel de primă privire, — care în acest caz nu poate fi destul de fugară, — este adeseori hotărîtoare ; reţii mai bine ceea ce ai înregistrat ca şi cum pînă în acea clipă a mai trăit şi s-a mişcat şi abia dacă a putut fi prins pe pînză... Dar acest „abia

dacă“ era poate caracteristic pentru întreaga sa artă; ar fi putut să scrie un tratat filosofic despre el; poate că i se va da voie să-l scrie la închisoare, dacă ar face o cerere. Pictase trupuri şi chipuri care „abia dacă“ mai trăiau şi se mişcau (cînd le priveai foarte de aproape, poate că trăiau şi se mişcau din nou!). Lumina lui, „abia dacă“ era lumina intensă, sănătoasă, a soarelui; sfinţii lui, „abia dacă“ erau sfinţi; iadul era ceva care „abia dacă“ se puteau transforma în rai...

În timp ce, depănîndu-şi aceste gînduri, îşi mişca făclia încet încolo şi înapoi spre a obţine o iluminare cît mai favorabilă, se surprinse că-i e dor de fumul care, după ce făcuse rotocoale în faţa tablourilor, acum se împrăştiase cu totul. Oare datorită contrastului ce urmase păreau acum atît de ciudat de rigide şi de moarte? Erau tablourile lui, exact aşa cum îşi amintea de ele, erau picturile lui din beci, şi totuşi erau altfel, li se luase ceva, sau li se adăugase ceva, — dar un lucru era sigur, că el, pictorul, fu cuprins de o dorinţă irezistibilă: să azvîrle cît colo făclia şi să fugă, la fel de repede cum fugise mărunţelul Alejandro Sénsino de nişte zgomote suspecte venite de după vechiul zid de piatră! Se opri locului, tremurînd. Ce să însemne asta? Îşi trecu în revistă repede toate problemele, una după alta, cu sfredelitoare cruzime critică, apoi încercă să-şi dea explicaţii mulţumitoare. Faptul că Sfîntul Iacov cel Mare, portretul lui Esquerrer, i se păru nebunesc şi arbitrar, — o ironie la adresa părinţilor greci ai Bisericii din baptisteriul bazilicii San Marco, — nu însemna nimic; putea fi efectul întîrziat al scamatoriei lui don Fernando, cu tichia de hîrtie. Faptul că Maria Magdalena părea să-l privească dintr-o oglindă deformantă, — şi chiar un copil, îşi zise el, s-ar fi gîndit aici la o oglindă deformantă, atît de irezistibilă fu acea impresie! — era în legătură cu relatarea lui Juan de las Cuevas despre

bîrfelile care circulau și care în ultimă instanță fuseseră desigur puse în circulație de către Sénsino ; nici asta nu însemna nimic. Cine ar osîndi un tablou pe baza unor asemenea considerente ? Dar și opoziția absurdă dintre călărețul, conceput încă într-o manieră relativ clasică, de pe tabloul *San Martin,* și monstruosul Isidro de la Barra, se putea întemeia foarte bine pe o iluzie optică, iar faptul că *Laocoon* îi apărea ca o zadarnică luptă cu niște curbe pline de pete înfricoșătoare, putea fi lesne explicat prin asemănarea cu propria sa situație, cu mult mai reală : și el lupta, împreună cu cei doi fii ai săi, împotriva unor forțe infernale, avînd drept fundal, ca martor mut, orașul Toledo !...

Dar oricîtă inventivitate punea în discreditarea fiecărei pînze în parte, nu izbuti să opună nici o rezistență impresiei generale apăsătoare. Își dădu seama că tablourilor le lipsea ceva, dar nu putea formula ce anume. Oare totul se întemeia pe o deprimare temporară ? Aceste opere nu aveau oare valoare decît contemplate în aceeași stare de inspirație în care fuseseră pictate ?

Dar *Deschiderea peceții a cincea ?* Ca operă de artă o lua fără îndoială cu mult înainte tuturor celorlalte. Dar și aici vocea interioară își cuceri prioritate, iar problema de viață și de moarte a propriei persoane era mai presus chiar decît demonia acestei teme înfiorătoare. Era oare un strigăt care cerea răzbunare, un țipăt trîmbițat în urechea lui Dumnezeu, de către aceste personaje cu trupurile răsucite și curbate ? Poate că da, dar ceea ce văzuse el, în viața aceasta, la alții și la el însuși, cu privire la răzbunare, nu merita să fie trîmbițat, nici măcar în urechea diavolului ! Văzuse ranchiună josnică, intrigi meschine, crime, incendieri ; și văzuse că oamenii spionează, trag cu urechea, provoacă pe la spate, întind plase ca
 să prindă muște, sînt intoleranți, proști, măr-

giniţi ! Pentru a picta toate acestea se găsesc alţi artişti. El era sătul de ele... Niciodată nu dispreţuise în aşa măsură viaţa pe care o trăise şi aşa-zisele „pasiuni omeneşti“ ca atunci cînd, fără a mai arunca nici o altă privire spre operele sale, porni înapoi. O clipă îl străfulgeră gîndul să se întoarcă şi să distrugă tablourile. Dar nu avea nevoie să le distrugă ; începuseră să se destrame singure, în conştiinţa sa.

Acum stătea de o oră în bibliotecă, unde lumina difuză a după-amiezii încerca să estompeze lipsa cărţilor. Se simţea bine aici ; nici o altă încăpere nu purta atît de clar urmele marilor prefaceri survenite în casă, prefaceri pe care raita dată în beci îl făcuse aproape să le uite. Dar cît de purificator fusese efectul confruntării necruţătoare cu acele exteriorizări vizibile ale propriului eu ! Dacă va fi vreodată din nou liber, sau dacă va putea ieşi din horă, — şi simţi în el puterea de a se încumeta să execute cele mai imposibile sărituri, — va trebui s-o ia de la capăt, deşi în atelierul octogonal *Înmormîntarea contelui De Orgaz,* ca punct de legătură, tot mai aştepta să fie terminat. Ar trebui, poate, să facă un mare efort, ca să se învingă pe sine şi să rupă cu un mod de a picta care nu putea fi practicat decît în beciuri şi în ruine de moschei subterane, departe de orice martor, — aşa cum pe vremuri medicii dezgropau în taină cadavre ca să facă pe ele studii de anatomie — şi ar trebui să se întoarcă, măcar temporar, la ceva a cărui existenţă nici nu se putea imagina fără martori, mecena şi ucenici, fără admiratori, critici şi clienţi, fără şcoli şi tradiţii ; să se întoarcă la o practică mai telurică a artei, la un echilibru mai stabil, la o armonie mai clasică, — atît cît îi va fi cu putinţă şi dacă nu-l va scoate din pepeni mărginirea şi lipsa de înţelegere a contemporanilor săi. În tablourile sale din beci voise să dea ceva ce nu se poate evoca la nesfîrşit : spiritul, demonicul, — spiritul în

sine, demonicul în forma cea mai pură imaginabilă, — un cer care se înalţă nemijlocit din iad, fără purgatoriu intermediar, fără implicaţii, tranziţii, puncte de sprijin terestre. Nu e de mirare că pînza şi culoarea păreau că nu rezistă acestei arşiţe !

Se gîndi la Francisco Esquerrer, al cărui rol în viaţa sa se încheiase şi el. Esquerrer şi tablourile erau una ; iar pentru sacrificarea călugărului pledau acum şi atîtea alte considerente, cu toate că, privind *Pecetea a cincea*, îşi propusese o dată pentru totdeauna, aproape ca o penitenţă, să nu mai facă loc niciodată în sufletul său sentimentelor de răzbunare. Fuseseră amîndoi, pictorul şi călugărul, nişte aventurieri ai spiritului ! Dar orice aventură are un sfîrşit, mai ales atunci cînd nu te mai poţi sustrage constatării că un aventurier îi fusese trimis celuilalt de către ceva sau cineva fără nici o legătură cu aventura. Căci, oricum o suceai şi o învîrteai, Esquerrer îi fusese trimis de către rege, — nu ca spion, la asta aproape că nu se mai gîndea, — ci ca un dar, aşa cum *Pecetea a cincea* şi toate tablourile din jurul ei erau un dar al regelui, oricît de ciudat ar fi sunat aceste cuvinte. Abia acum înţelese cît de profund îl influenţaseră călătoria la Escorial şi întîmplările, în parte impresionante şi în parte bizare, pe care le trăise în cadavericul palat regal ! Ar fi putut să-şi dea seama de mult că toate căutările de căi noi, întreaga reînnoire a stilului său, erau un protest împotriva respingerii tabloului *Sfîntului Mauriciu*. Tot ce se afla acolo în beci era şi opera lui Filip, ca şi cum acesta i-ar fi transmis-o prin mijlocirea lui Esquerrer, prin mijlocirea lui Diego de Chaves, a piticului măscărici Miguel de Antona şi a neruşinaţilor curteni. Aşa cum regele era influenţat de imperialul său tată şi clădise Escorialul după modelul mănăstirii Yuste, tot aşa devenise şi el dependent de acea figură ironică de pe şezlong, cu piciorul oblo-

jit în alb și cu ochii încercănați cu roșu, iar faptul că această dependență se manifestase numai pe linie negativă, — ca protest, — nu era decît o coincidență cu anumite întîmplări din tinerețe, cu raporturile dintre Domínico și tatăl său... Dar era oare de aceea mai puțin necesar să scuture această dependență ?...

Cînd ajunse cu reflecțiile aici, se petrecu ceva ciudat cu el. Biblioteca era cufundată aproape cu totul în întuneric ; nici un sunet nu pătrundea pînă la el, în afară de susurul lin al vîntului pe lîngă ferestrele zăbrelite. Schimbarea produsă în el consta în faptul că hotărîrea izbăvitoare apăruse, deodată, în mijlocul acestei tăceri, că îi veni în minte și rămase mai întîi acolo atît de liniștită, încît artistul își mai putu depăna gîndurile cîtăva vreme, fără să acorde prea multă atenție noutății, cu toate că-și dădea seama de marea ei importanță. Hotărîrea era prezentă ca un meteorit căzut pe neașteptate din cer ; psihicul pictorului nu fu de fel tulburat, întocmai ca țăranii, care din pricina unui asemenea fenomen al naturii nu și-ar întrerupe activitatea pe ogor ! Putu să se plimbe în jurul hotărîrii și s-o contemple de pe toate laturile ; găsi că e liniștitoare și îi ură bun-venit. Dar nu se produse nici o schimbare în meditațiile care continuară să curgă în jurul meteoritului și de-a lungul lui, în aceeași direcție ca în urmă cu un minut, — meditații despre influența lui Filip, și ce avea să-i opună : nu răzbunare, ci mai degrabă ceva ca un fel de manifestare de recunoștință, prin care să se elibereze de el în mod cu atît mai irevocabil, și să rămînă definitiv mai presus de el. Meditații despre noua viață, — da, orice s-ar întîmpla, voia să trăiască și să picteze, nu voia nici să plece din Toledo, măcar și din încăpățînare ! — noua viață fără Esquerrer ; să se comporte ca și cum Esquerrer n-ar exista, să nu se mai comporte în spiritul lui Esquerrer, ci împotriva spiritului lui Esquerrer: nu răzbunare, — nici

aici, — ci împiedicarea unei răzbunări! Îşi aduse aminte în timpul acestei auto-judecări că, fiind încă în atelier, se gîndise la convorbirea, auzită de el trăgînd cu urechea, dintre don Fernando de Cisneros şi călugăr, — asta era! — şi aici se împreunară curenţii; după ce incluseră meteoritul, îl dizolvară în esenţa lor străvezie, şi acum hotărîrea îi umplu, lesne şi fără osteneală, întregul suflet, ca şi cum n-ar fi cunoscut niciodată altceva! Punerea în aplicare a planului avea să-l mai coste destulă luptă interioară, dar nu mai şovăi şi rămase la el. Nu se mai gîndi cui avea să-i facă rău: lui Esquerrer, lui don Fernando de Cisneros, sau unuia sau altuia din participanţii la complotul care i se dezvăluise în linii mari, cam vag şi fantomatic, ce-i drept, dar fără putinţă de tăgadă. Poate că împreună cu ceilalţi îl trăda şi pe Ayala, — De Cisneros îl prevenise că aşa va fi! — şi i-ar fi părut rău, dar hotărîrea lui era luată: vroia să trăiască, nu vroia să lîncezească în închisoare, nici să apară într-un *sanbenito* galben-roşu la un *auto de fe*, privit cu gura căscată de nişte pictori şi de nişte mătăsari, care compuneau *coplas* satirice la adresa operei lui! Pentru a preîntîmpina toate acestea mai dispunea de patru zile, dacă era adevărat ceea ce îi spusese don Fernando... Problema dacă era urmărit într-adevăr de rege, nu de don Pedro Moya de Contreras, putea s-o neglijeze, foarte liniştit. Şi nici motivele regelui nu aveau importanţă. Regele putea să fie supărat pentru că prinţesa de Êboli îi scrisese lui El Greco din închisoare, sau să nu fie supărat, — în ambele cazuri era de folos ceea ce avea acum pictorul de gînd să facă, în ambele cazuri regele avea să-l ajute. Căci setea de răzbunare, chiar a unui suveran, nu putea rezista sentimentului de recunoştinţă faţă de un om care împiedică un atentat criminal. Mai putea spera numai că Esquerrer, îndemnat de don Fernando de Cisneros, nu va

 încerca totuşi să comită atentatul...

Aprinse două lumînări și își scrise, la o măsuță, scrisoarea către rege, fără să-i tremure mîna, fără să-l mustre conștiința. Se gîndi o clipă la Gerónima, la Preboste și la Pablo, a căror salvare această scrisoare avea s-o realizeze în același timp cu a sa. Simți o ușurare și o oboseală salutară; îi veniră de la sine cuvintele cu care îl avertiza pe regele Filip cu privire la planul uciderii lui în timpul marii procesiuni organizate pentru sărbătorirea Imaculatei Concepțiuni, la 8 decembrie. Nume nu pomenea deocamdată. Dar se declara gata să le pomenească, în cazul extrem.

În timp ce-l aștepta pe Miguel, pe care îl chemase sunîndu-l din bibliotecă, rămase în aceeași dispoziție sufletească.

— Da, *señor ?*

Slujitorul Miguel stătea în ușa pe jumătate deschisă, speriat, palid, dar credincios. El n-avea să spele putina, ca Rosita și Bárbara, care de o zi nu mai erau de găsit...

— Miguel, poți să salvezi onoarea noastră, a tuturor, și viața mea, plecînd cît mai repede la Madrid și făcînd să ajungă scrisoarea asta în mîinile regelui. Mă-nțelegi ?

— Da, *señor !*

— Închiriază un cal bun și nu te uita la bani Iar la palat nu lăsa pe nimeni să te îndepărteze ! Să nu spui că scrisoarea e din partea mea. La nevoie, dar numai atunci, poți să spui că e vorba de o importantă problemă de stat, că e în joc viața sau moartea celui mai mare din țară.

— Da, *señor.*

— Regele citește orice scrisoare care îi este adresată. O citește personal. Slavă Domnului ! Asta o știe orice copil în Spania, Miguel...

Slujitorul înaintă ca să ia în primire scrisoarea, pe care pecetea nu se răcise încă.

XVI. LA INMACULADA CONCEPCIÓN, 8 DECEMBRIE 1583.

La ora două după-amiază, dangătul clopotelor crescu în mod înfricoşător. Se auziră salve de salut şi fiecare dintre spectatori începu să simtă în picioare tendinţa reflexă de a se ridica pe vîrfuri. El Greco, instalat împreună cu bătrînul Covarrubias la fereastra bibliotecii acestuia, era şi el preocupat de rege şi, fireşte, şi de propria sa politică particulară, care în acel moment fierbea în aceeaşi măsură ca şi intrigăria camarilelor la curte. În ultimele zile dorinţa lui de a-l revedea pe Filip se prefăcuse într-o aşteptare atît de încordată, încît devenise insuportabilă. Omul care îi modificase viaţa timp de şase luni de zile avea să treacă prin faţa lui, jos, pe stradă, încărcat poate cu moaştele sfintei Leocadia şi ale sfîntului Ildefonso.

După săptămîni de zile de ceaţă rece, vremea se limpezise. Un vînt tăios de la nord, dinspre Sierra de Guadarrama, făcea să zbîrnîie ferestrele lui Covarrubias. Printre cuvintele rare şi puţine pe care le schimba cu clericul, El Greco îşi ţinea ochii aţintiţi alternativ spre casa, — sau mai bine zis: spre fosta casă, — a lui don Fernando de Cisneros, de peste drum, şi spre tapiseria romanică cenuşie de pe unul din pereţii camerei, unde era
 înfăţişată cucerirea oraşului Toledo de către

creştini, petrecută exact cu cinci veacuri în urmă. Faptul că această tapiserie era atîrnată aici şi că-i tot atrăgea mereu atenţia i se păru a fi un semn ; şi azi urma să fie cucerit Toledo ; el însuşi, atît de identificat cu vechiul Toledo, avea să fie eliberat de către maiestatea sa prea-catolică. Nu avea el oare dovezi că cineva se ocupa de el, că intraseră în acţiune anumite forţe ?...

Diferite considerente îl determinaseră să se ducă tocmai la Covarrubias ca să vadă procesiunea. Prea multă vreme neglijase această relaţie şi, deşi canonicul nu-i reproşase niciodată nimic, simţea că îndreaptă multe vizitîndu-l acum. Şi la urma urmei mai era punctul acela penibil din interogatoriul luat de către fiscal şi care necesita o clarificare. Pînă în clipa aceasta nu avusese curajul să pună vreo întrebare.

Privi din nou strada. Dangătul clopotelor scăzuse ; pesemne că procesiunea plecase de la catedrală. Trecînd pe lîngă *Alcázar,* apoi la sud pe lîngă *San Miguel* şi *San Juan de la Penitencia,* cortegiul avea să ajungă, prin strada îngustă a lui Covarrubias, din nou în centru şi în partea de apus a oraşului. Peste drum se îmbulzea mulţimea, cu capetele întoarse spre dreapta, deocamdată mai puţin de dragul procesiunii care se apropia, cît mai ales ca să se ferească de soarele orbitor, ajuns acum destul de jos. Pedestraşi încoifaţi patrulau cîte doi. Pe copiii care traversau strada pieziş îi mai lăsau să-şi facă de cap. Fără să vrea, El Greco se gîndi la comandantul aragonez ; ar fi ţinut mult să ştie unde se afla omul acela în această după-amiază. Prin oraş se anunţase cu vreo cîteva zile în urmă că Inés de Torres fusese arestată, dar cauza n-o ştia nimeni. Arestarea ei putea fi un semn că autorităţile îi şi înhăţaseră pe conjuraţi. În cazul contrar ar fi fost într-adevăr o mare imprudenţă din partea regelui să ia parte la procesiune, prin această stradă, prin faţa casei cu felinarele stricate.

Da, poate că se hotărîse să urmărească procesiunea stînd la fereastra casei lui Covarrubias tocmai ca să poată ţine sub observaţie locuinţa lui don Fernando de Cisneros. Aşa, cu mulţimea şi cu soldaţii în faţa ei, luminată pieziş şi slab de soarele de iarnă, casa semăna cu o fortăreaţă. Nu era nevoie de prea multă imaginaţie pentru a face abstracţie de obloane, — în locul lor : nişte capete cu contururi vagi, muschete îndreptate spre exterior, în jos, prima împuşcătură,... şi apoi întregul spectacol, dirijat din interior de către ocnaşul chel şi decrepit don Fernando Álvarez de Cisneros, omul cu nasul acvilin turtit, pe care El Greco, în închipuirea lui, îl punea tot timpul în legătură cu nasul retezat de glonţ al aragonezului. Sau nu cumva zăcea don Fernando de mult la închisoare, cu Inés de Torres, poate şi cu Ayala ?

Cu două zile în urmă veniseră nişte funcţionari ai poliţiei municipale, ca să ia informaţii în legătură cu avertismentul lui. Se aşteptase la asta, fireşte, şi, tot fără a pomeni nici un nume, le dezvălui agenţilor cîte ceva despre galeriile subterane din Toledo, iar ei îl crezură pe dată, pentru că erau mai familiarizaţi cu problema acelor galerii decît el. Elemente dubioase, aşa le spuse artistul, pătrunseseră pînă aproape de beciul în care ţinea el cîteva tablouri. Într-o seară auzise o convorbire, care îi păruse suspectă. Vocile nu le recunoscuse. Aici agenţii schimbară între ei o privire plină de tîlc şi-l întrebară de ce nu sesizase autorităţile municipale, pe *alguacil mayor* sau poliţia episcopală, în loc să alarmeze înalta persoană a maiestăţii sale, ceea ce nu numai că însemna pierdere de vreme, dar ameninţa să zădărnicească reuşita planului lui, deoarece toată lumea ştia că regele Filip nu prea credea că e posibil ca propriul său popor să atenteze la viaţa sa. La această întrebare El Greco nu se aştepta. Poate că ar fi ieşit din încurcătură şi în alt fel, dar inspiraţia pe

care o avu în acea clipă îi păru o dovadă atît de uluitoare de talent de intrigant, — într-adevăr demn de Pompeo Leoni ! — încît nu se putu abține de a face uz de ea. Bîiguind, cu ochii în pămînt, își mărturisi adevăratul scop urmărit prin acea scrisoare : voise să atragă atenția regelui asupra sa, pentru că el, încă nu îndestul de descurajat de un refuz anterior, ținea să ajungă pictor al curții ! (Ulterior îi mai dădu în gînd că această explicație mai prezenta încă un avantaj : îi împiedica pe agenți să presupună că ambiția lui ar fi motivul unic al denunțului, iar convorbirea auzită o simplă născocire!) Cu un zîmbet de dispreț în colțul gurii, agenții se sculară și porniră să cerceteze beciurile, bătîndu-l ușurel pe umăr și tăindu-i vorba cu un aer de superioritate, adică tratîndu-l întocmai ca pe un pictoraș pîrlit, — asta era el acum în ochii lor, — un mic parvenit care îi lăsase să i se uite în cărți... Beciurile nu le oferiră prea multe date noi ; existența unei comunicații cu partea dinspre *Trânsito* a galeriilor subterane putu fi constatată cu ușurință, și de fapt asta era tot ceea ce vroiau agenții să afle. Nu-i puseră nici o întrebare privitoare la De Cisneros, la Ayala, la Inés sau la aragonezi. Fu frapat de faptul că vorbeau între ei despre „hughenoți". Nu găsi că istețimea lor merită a fi admirată.

Incidentul fu de ajutor cel puțin împotriva fricii. El Greco știa acum că regelui i se atrăsese atenția asupra lui, și cu toate că acesta obișnuia să respecte, în linii mari, independența Inchiziției, exista foarte sigur posibilitatea unei intervenții din partea lui, de îndată ce ar fi găsit că Sfîntul Oficiu sare peste cal. În plus, Luis de Castilla îl mai vizitase pe El Greco de cîteva ori (fără Ercilla y Zúñiga, care, după cum spunea, zăcea la pat, cu febră, și vroia să-și vadă copiii în permanență lîngă el) și-i dezvăluise cîte ceva despre relațiile dintre rege și don Pedro. Atîta vreme cît Filip se afla la Toledo, susținea De Castilla, inchizitorul cu

siguranţă că nu va îndrăzni să meargă prea departe, unul din motive fiind că atitudinea acestuia faţă de Gerónima însemna, în mod categoric, o armă în mîna lui El Greco. Mai era şi situaţia politică, despre care se spunea că evoluează nefavorabil pentru partidul lui Granvelle... Şi apoi, la 7 decembrie, micuţul maur Pablo de Fez fu trimis acasă ! Vesel, neştiutor, cu părul creţ, şi la fel de circumcis ca înainte. Veni neînsoţit de orice explicaţie scrisă ; nici despre Preboste vreun cuvînt. Lui Pablo nu-i făcuseră nici un rău, nu fusese nici măcar supus unui examen corporal ; nici interogat, iar un *alcaide* de treabă îl îndopase, pare-se, de dimineaţă pînă seara, cu o prăjitură cam lipicioasă, care i se aducea în celulă în pachete mari... În anturajul lui El Greco, aceste amănunte erau considerate drept un semn dătător de speranţă, cu atît mai mult, cu cît mătuşa Eufrosina fu gata să jure că prăjitura, judecînd după descrierea entuziastă a copilului, era la fel cu cea pe care don Pedro Moya de Contreras o oferise musafirelor sale, doamnele cavalerilor ordinului Santiago !... Totul putea fi o dovadă că inchizitorul o lăsase mai ieftin. Dar Preboste rămase închis, iar dosarul, aflat în mîinile lui *padre* De Priego, aştepta confirmarea lui don Pedro ; ameninţarea continua să planeze. După ce va pleca regele din Toledo, vor spori din nou şi şansele inchizitorului ; şi apoi, la curte totul se uită cam repede. La asta se mai adaugă şi iscusinţa tribunalului din Toledo de a prezenta cazul lui, chiar şi regelui, drept o erezie iremediabilă ! Datorită acestor reflecţii şi a altora asemenea lor, dispoziţia lui fusese caracterizată în ultimele patru zile printr-o deprimare apăsătoare şi prin inactivitate. Neglijase chiar şi lucrurile cele mai importante şi mai la îndemînă, de pildă să se ducă la Ayala şi să-l încunoştiinţeze că, după toate probabilităţile, complotul fusese descoperit, ceea ce ar fi putut să facă
 fără prea mare risc, cu toate că ar fi avut nu-

mai de cîştigat dacă atentatul ar fi fost comis într-adevăr ! Neglijase şi orice încercare de a se mai pune în legătură cu Esquerrer. Nu că n-ar fi dorit asta, — sau mai bine zis : îi era dor de Esquerrer, aşa cum îl cunoscuse înainte de ruptură, înainte de destăinuirile lui Pompeo Leoni ; dorea să anuleze iremediabilul, dorea o „îndreptare a tuturor lucrurilor".

— Cîte fete în alb astăzi ! — zise Antonio Covarrubias, clipind de satisfacţie din ochii lui mici şi blajini.

Mulţimea era acum foarte liniştită. Soldaţii stăteau la posturile lor, la distanţe regulate. Partea carosabilă a străzii era goală. Într-adevăr, culoarea dominantă era albul, nu numai la fete şi la femeile tinere, care se instalaseră pe străzi şi la ferestrele cu grile, dar şi la pavoazarea cu flori, steaguri şi baniere, executată pînă la streaşină la toate casele, de o parte şi de alta a unei case, pesemne nelocuită, singura nepavoazată. Deasupra numeroşilor *reposteros* aurii şi galbeni de pe parapetele balcoanelor se vedeau şiruri de capete micuţe de copii, iar pe alocuri cîte o mînă cu flori albe, menite să fie aruncate jos foarte curînd. Dar dacă toţi aceşti spectatori stăteau liniştiţi, în aşteptare, — spre dreapta, în depărtare, deci poate chiar la începutul străzii, se petrecu ceva. Nimeni nu putu şti dacă erau strigăte, răpăit de tobe, muzică de fanfară sau cînt ; sunetul avea cîte ceva din toate aceste patru elemente, şi era acompaniat de dangătul neîncetat al clopotelor. Şi se apropia. Nu numai că absorbi sunetele de pe stradă, dar mai şi orientă gesturile şi coloră feţele. Părea zgomotul unei răscoale populare, amestecat cu muzică, dar ponderat, şi produse o oarecare dezamăgire cînd mulţimea recunoscu ce era : marşul solemn executat de fanfară întru slava Maicii Domnului, *saetas* * răsunătoare, psalmodierea oficianţilor. Încă vreo cîteva minute şi cortegiul avea să-şi înceapă scurtul traseu sub ferestrele lui Covarrubias.

— *Padre* Antonio, — zise încet El Greco, — acum am să-l văd pe rege. M-am împăcat cu el; şi vreau să mă împac şi cu dumneata. *Padre* Antonio! — strigă el, fără nici o tranziţie, dar zgomotul procesiunii care se apropia devenise atît de puternic, încît fu nevoit să recurgă la mijlocul obişnuit.

Poate că aşteptase dinadins acest moment, pentru că la ora amurgului, cînd pui asemenea probleme, nu poţi vedea faţa interlocutorului... El Greco aduse din cameră hîrtie şi creion şi scrise pe pervazul ferestrei: „Mai ai cartea *De Servo Arbitrio* de Luther?" Îi înmînă bătrînului bileţelul, pe care don Antonio îl citi mirat. Tocmai treceau încet şi solemn vreo douăzeci de soldaţi prin faţa casei lui don Fernando de Cisneros, în capul gol, cu paturile muschetelor în sus; apoi trecură nişte *acólitos* * cu pelerinele albe pe umeri; dar cortegiul se tot oprea mereu, avangarda îşi încetini mersul, mulţimea se săltă tot mai nerăbdătoare în vîrful picioarelor.

— Spre părerea mea de rău n-am putut-o citi decît pe jumătate, — răspunse Covarrubias la întrebarea de pe bilet. — N-o mai am. Cred că mi s-a furat. N-aş vrea să bănuiesc pe unul din slujitori, pentru că asta ar însemna să-l bănuiesc de erezie; nu?

El Greco zîmbi şi dădu din cap că da. Începuse un al doilea bileţel. Evenimentul festiv şi solemn de afară, — apăruseră primii clerici, îmbrăcaţi în întregime în albul liturgic, cu lumînări, cu moaşte şi cu o singură cruce, — nu-l lăsă nici pe el rece. Nu vroia să-i pună lui Covarrubias mai multe întrebări decît era nevoie; iar răspunsul candid la cea dintîi nu era oare suficient? Mai avea ceva pe inimă: ceva despre scrierile gnosticului Vasilide, — dar ce prostie! să înceapă aici, acum, să vorbească despre ele! Pentru o întrebare atît de complicată, hîrtiuţa tot ar fi fost prea mică, fără îndoială... Şi-şi mai schimbă încă o dată intenţia; căci avusese de gînd să-i împărtă-

ţească lui Covarrubias, cu prudenţă, propriile griji ; dar acum, fiind convins brusc că de fapt nu avea de ce să se plîngă şi că nu mai trebuie să-l sîcîie cu lamentaţii pe bătrînul prelat, nu mai scrise decît atîta : „Am fost nefericit. Acum sînt fericit." Şi văzu cum sare privirea lui Covarrubias între aceste două propoziţii, ca pentru a le lega prin ceva comun amîndurora, şi cum nu găseşte legătura, şi cum pune în sfîrşit bileţelul în faţa lui pe pervazul ferestrei, dînd din cap, cum îşi strînge buzele strîmb, ca şi cum gura ar fi trebuit să reprezinte, alegoric, în dreapta nefericirea, iar în stînga, cu un zîmbet, fericirea...

— Am aşteptat luni de zile să-mi faci prima dintre aceste afirmaţii, Domínico, fără a doua ; de aceea nu pot încă să cred... Se şi vede primul *paso* * ?

— Da ! — exclamă El Greco, cu o nuanţă de voioşie în glas.

Şi se duseră amîndoi la fereastră. Canonicul avea pe buze o altă întrebare, privitoare la spectacol, care acum începuse să se desfăşoare în toată splendoarea lui.

Precedat de o fanfară răsunătoare, înconjurat de băieţi în alb, care duceau făclii de ceară aprinse, se apropia primul *paso,* tras de doi boi voinici. Statuia Maicii Domnului, transportată în acest car, era înfricoşător de mare, — ceea ce se putea observa pe feţele copiilor aflaţi printre spectatori. Văzînd-o, nimeni nu s-ar fi gîndit la o păpuşă de lemn pictat, ci mai degrabă la o captivă uriaşă, căreia i se impusese să stea nemişcată cîteva ore. Uluitoarea cantitate de podoabe, inele, şiraguri de perle, pietre preţioase, ce păreau să închidă, ca într-o armură sclipitoare, figura enormă, de la cununa de raze cu douăsprezece stele, pînă la trena lungă şi pînă la încălţămintea cu broderii scumpe, îl făcură pe El Greco să recunoască fără greutate, pe baza povestirilor Gerónimei, statuia Maicii Domnului a cavalerilor ordinului Santiago, deci cea care se cla-

sase pe primul loc, — și pe bună dreptate, își zise el. De obicei, găteala supraabundentă omoară firescul și grația, dar aici, pe această bogată cale ocolită, se crease, dimpotrivă, o aparență de viață. Era greu de explicat de ce, dar impresia se păstră și la fiecare din cele trei statui următoare, duse de asemenea pe care mari, trase de boi, despărțite între ele prin mici grupuri de preoți : o Maica Domnului cu Pruncul în brațe, care o dezmierda sub bărbie, o Maica Domnului sub un baldachin, avînd deasupra porumbelul Sfîntului Duh, și în sfîrșit o reprezentare deosebit de complicată a conferirii ornatului lui San Ildefonso, apărătorul tradițional al Imaculatei Concepțiuni, — și totodată motivul stemei toledane, — o grupare de personaje în cădere sau prinse în luptă, părînd să sfideze toate legile forței gravitaționale. Splendoarea perlelor era subliniată de crinii care plouaseră pe statui pe parcurs, dar chiar și aceste organisme vii, de două ori mai rare iarna, păreau mai puțin vii decît cele patru fețe trandafirii și zîmbitoare ale uriașelor. Nu se putea spune că zîmbetul lor era nevinovat. Mai ales statuia cu porumbelul radia un fel de perversiune dulceagă. Sfînta Maria a cavalerilor ordinului Santiago, zdruncinată de carul în mers, părea a chicoti ; o a treia privea de sus, arogant și aprobator, ca spre o lovitură de *espada* nimerită bine ; dar un lucru aveau comun toate patru : o strălucire senzorială, care impresiona mulțimea ca un elixir al dragostei.

Încetul cu încetul, în rîndurile mulțimii se institui un fel de întrecere în exclamații, în răcnete, care voiau să fie *saetas,* cîntece de slavă scurte, adesea improvizate, în gen de *coplas,* pentru a o cinsti pe *Virgen Purísima,* pe *Virgen de la Esperanza* *, pe *Virgen de la Misericordia.* Fiecare avea propria lui *saeta,* pe care o tot repeta mereu. Erau ca niște strigăte de pasăre, fără nici o legătură între ele.
475 Și era de mirare că nu se iscaseră ciocniri ;

despre o atitudine concertată nici nu putea fi vorba ; fiecare se năpustea urlînd, izbind, dînd din mîini, şuierînd.

El Greco văzu şi auzi toate acestea ca printr-un văl făcut din zumzete. Cînd Covarrubias îi strînse mîna pe furiş, i-o strînse cu convingerea sinceră că statuile Maicii Domnului îl impresionaseră astfel. Dar demenţa „evlavioasă" a penitenţilor, — care cu o lună înainte l-ar mai fi captivat poate ca pictor, — acum îi produse mai degrabă repulsie, căci, privind toate aceste perle şi diamante, nu se putu abţine să nu se gîndească la reuniunile doamnelor cavalerilor din ordinul Santiago... Şi apoi boii... Niciodată nu bănuise că animalele acestea pot fi emoţionante : înaintau, greoaie şi răbdătoare, în mijlocul ţipetelor şi al tumultului violent, cu pielea lor castanie, care nu avea nevoie de nici o podoabă ca să strălucească în soare, şi trăgeau, umile, carele încărcate cu statuile acelea cît nişte turnuri. El Greco privea cum înaintează boii şi cum dispar la stînga, şi atunci se gîndi la un alt car cu boi, a cărui povară nu fusese înaltă, ci plată, şi pe care căzuse grindină, nu crini şi trandafiri albi, un car pentru care luptase împotriva furtunii şi noroiului, cu şapte luni în urmă...

— Consistoriul, dacă nu mă înşel, — zise Covarrubias, arătînd cortegiul de clerici, care urma după ultima căruţă.

Mulţimea tăcu brusc. El Greco îl recunoscu pe arhiepiscopul Gaspar de Quiroga ; acesta era învingătorul zilei, pentru că Granvelle, într-adevăr, nu venise ; oamenii plecară capetele, îşi făcură semnul crucii şovăind, i-l arătară copiilor. Primatul, un om scund, în veşmînt de cardinal, cu o faţă mică, ascuţită, obosită, mergea relativ repede, urmat de diacon, Diego de Castilla, şi de canonici, dintre care însă mai mult de jumătate lipseau. Fiecare corp sau corporaţie avea numai o delegaţie în procesiune, care şi aşa era atît de lungă, încît ultimele bresle şi *cofradías** nici nu trecu-

seră încă de *Alcázar*. Iar în urma lor, fără ca El Greco să-i fi văzut apropiindu-se, trecură arcașii flamanzi ai regelui, în uniforma lor galbenă cu roșu.

— Cînd o să-l putem vedea bine pe rege, să mă previi, Domínico!

Cu mîna deasupra ochilor, canonicul se uita în jos, orbit de scînteierea soarelui pe arme și pe piesele metalice ale uniformelor soldaților și pe ceea ce urmă: opt purtători, care cărau o lectică neobișnuit de mare și care, lucru destul de ciudat, erau vîrîți, din creștet pînă la tălpi, în armuri grele, sclipitoare! Mergeau încovoiați din pricina dublei poveri, dar totodată izbitor de repede, — parcă ar fi vrut să recupereze rămînerea în urmă produsă de o oprire, — și nu aveau cu ei nimic care să indice înalta demnitate a ocupantului: nici stemă sau banieră, nici steag regal. Trecură pe stradă ca și cum ar fi evacuat în grabă ceva. Lectica era de lemn nelustruit, de culoare închisă, acoperită cu pînză cerată, iar geamurile groase erau prinse în piele. Toți privitorii recunoscuseră vehiculul regelui, dar regele însuși rămăsese invizibil; putuse fi, ce-i drept, deslușită, o siluetă vagă, în negru, rezemată de spătarul din fund, — un picior alb? o pălărie ascuțită? — și atîta tot; regele nu salutase, nu se înclinase, iar poporul fu vădit dezamăgit, printre altele și de ritmul rapid al litierei, care anulase cu totul caracterul solemn al apariției.

— Sînt nevoit să presupun că în lectică a fost regele, cu o escortă înarmată pînă în dinți, — zise pictorul, care urmărise mai mult casa cu fațada în stil *plateresco*, decît spectacolul în trecere, — dar dacă mi-ar fi spus cineva că în lectică a fost sultanul turcilor, nu l-aș fi putut contrazice.

Faptul că nu se trăsese încă nici un foc din casa lui don Fernando de Cisneros, — și lectica ajunsese acum cu o casă mai departe, urmată de un al doilea detașament al gărzii per-

sonale, de *grandes*, de curteni și de notabili din ordinele cavalerești monahale, toți cu lumînări aprinse în mînă, — îl făcu pe El Greco aproape să zburde de bucurie, dar deodată amuți, căci își adusese aminte, cu deznădejde că acum sporiseră șansele ca Esquerrer să ia asupra sa atentatul... Făcu un efort destul de mare ca să-și țină firea. Poate că Esquerrer nu se afla în cortegiu ; poate că nici nu mai era la Toledo. Pierdu din vedere faptul că ar fi fost în avantajul său ca atentatul, chiar neizbutit, să aibă loc efectiv. Silindu-se să pară indiferent, strigă, cu gura la urechea bătrînului :

— Acum e rîndul curții, padre Antonio ! Toți țepeni și înghețați. Îl recunosc pe *caballerizo mayor* *... Și acolo, într-adevăr... ! Nu, mă înșel, nu e decît unul, un anume don Jaime, un curtean înalt, care nu se prea pricepe la tablouri... Don Fadrique lipsește, păcat...

— Domínico, cine sînt don Jaime și don Fadrique ?

— Doi caraghioși din teatrul de păpuși al regelui... Acuma spectacolul devine mai puțin captivant. Colo, în depărtare, îi și zăresc pe dominicani ; pe fața lor se citește cuvenita rezervă cu privire la *Inmaculada Concepción*... Ia te uită...!

— Cine trece acum ? Ai văzut ceva deosebit ?

Covarrubias își punea întrebările ca un copil curios. Observase că pictorul făcuse o mișcare bruscă și nu mai spusese nimic. Își repetă ultima întrebare, dar bîiguiala lui El Greco n-o mai auzi :

— Inchiziția... În păr...

Într-adevăr, tribunalul toledan trecu prin fața lui, ca un vis urît, cîștigînd teren în lumina searbădă a după-amiezii, și atît de abundent reprezentat, încît cu siguranță că nu rămăsese nimeni acasă. El Greco avu impresia că-i recunoaște pe toți ; fețele lor, atitudinile, gurile răutăcioase, îi apărură amenințător și

halucinant de clare ! Totuşi, dintre inchizitori şi ceilalţi înalţi funcţionari ai Inchiziţiei nu întîlnise în viaţa lui decît trei — padre De Priego lipsea, — dar dintre aceştia trei, unul putea conta cît zece : în fruntea întregului grup păşea don Pedro Moya de Contreras, voluminos, greoi, înfofolit într-o blană insolent de largă, punînd pe pavaj, posac şi cu oarecare apatie, un picior după altul. Făcu o impresie neaşteptat de *proastă* asupra grecului, căruia pesemne că-i rămăsese prea puternic întipărită în minte înfăţişarea fiscalului şi inteligenţa lui diabolică. Inima îi bătea cu putere. Voise să-l vadă pe rege şi acum îl vedea pe don Pedro, cu toate că (ce prostie din partea lui !) nu se aşteptase deloc să-l vadă ; pe don Pedro, în procesiune după statuile Maicii Domnului, dintre care una fusese împodobită sub conducerea lui personală, consumîndu-se un anumit fel de prăjitură şi aplicîndu-se sărutări de mîini transformate în muşcături... Dar don Pedro dispăru o dată cu ceilalţi, şi urmă grupul de *familiares* doi cîte doi, în negru sobru, cu crucea de argint pe piept, iar numai-decît după ei dominicanii, care deschideau şirul nesfîrşit al membrilor ordinelor : în frunte banierele cu cruce, apoi abaţii şi gardienii cu mitre şi cruci episcopale, franciscanii în castaniu, augustinii în negru, carmeliţii în castaniu şi alb, şi aşa mai departe, pînă ce trecură toate ordinele monahale din Spania. Tocmai văzuse cum apar, după dominicani, franciscanii de la *San Juan de los Reyes*, desculţi, cu capetele mult plecate, cînd, uitîndu-se întîmplător spre stînga, îl recunoscu, în persoana unuia dintre *familiares*, pe Alejandro Sénsino, cu o cruce de argint anormal de mare pe piept şi cu o expresie de evlavie şi de simţ al datoriei pe faţă, încheind grupul Inchiziţiei. Soarele îi strălucea în barbişonul mătăsos. Costumul negru îi venea ca şi cum n-ar fi purtat niciodată altceva. Cînd El Greco se întoarse spre canonic, omise să-i vorbească mai tare,

căci această neruşinată schimbare la faţă îl făcuse să rîdă cu poftă, oferindu-i totodată şi pretextul de a continua să se uite spre stînga, nu spre dreapta, nu spre călugării castanii care se apropiau...

— Îl cunoşti pe prietenul nostru Sénsino, *padre* Antonio? A renunţat la pensulă şi la culoare şi se plimbă acum, uite-l colo, printre infailibilii noştri vînători de eretici! Pensula va fi înlocuită în scurt timp prin *toca**, iar culoarea prin....

Se opri. Era prea evident că pe stradă începuse să se petreacă ceva, mai spre stînga, în afara cîmpului său vizual, ceva fără nici o legătură cu veselele sale comentarii, cu atît mai puţin cu aprehensiunile sale intime din ultimele zile! Un vacarm, din care se detaşară cîteva ţipete mai puternice, crescu tot mai mult; mulţimea începu să se agite; dominicanii de sub fereastră se opriseră din psalmodiat. Domnii *familiares* mai făcură cîţiva paşi, apoi se opriră, nemaiputînd înainta. De-a lungul şirului de soldaţi care formau cordonul, păru că se transmite un consemn; unele femei îşi ridicară copiii ca să vadă ce se întîmplă. El Greco văzu că un om înalt, care stătea în faţa casei lui don Fernando şi care vedea mai mult ca ceilalţi se apleacă brusc, că apoi copiii lunecă iarăşi jos, şi că femeile îşi duc, ţipînd, mîinile în faţa obrazului. Dar rumoarea de sub fereastră nu fu atît de violentă, încît să acopere cele două focuri de armă succesive: din stînga, tot din stînga... Soldaţii mai aşteptau încă. Domnii *familiares* gesticulau cu aprindere, unii se împinseră mai în faţă, în timp ce ici şi colo îşi părăsiră şi dominicanii locurile. În clipa aceea răsună o a treia împuşcătură, urmată de un vuiet strident de spaimă.

Covarrubias, cu ambele mîini lipite de geam, întoarse către grec o faţă plină de încîntare:

— S-ar zice că sînt salve de bucurie! Ce se vede acolo, Domínico? Focurile de armă se

numără printre puţinele lucruri pe care le mai aud. Mie îmi sună ca niște băşici mari de săpun, care se sparg...

Neavînd nici o speranţă să se facă înţeles oral, El Greco luă o bucată de hîrtie şi scrise că într-adevăr fuseseră trase focuri de armă şi că atitudinea soldaţilor indica o răscoală sau un atac. Cel mai bun lucru ar fi să se ducă în mijlocul camerei, ca să se ferească de eventuale gloanţe rătăcite, în timp ce el, El Greco, se va duce jos ca să afle noutăţi de la slujitori. Zis şi făcut. Nu se îndoi nici o clipă că atentatul fusese îndreptat împotriva regelui, — şi dacă izbutise, cu atît mai rău pentru el însuşi ! — dar nu din casa lui don Fernando de Cisneros, aşa cum se aşteptase tot timpul, şi nici, slavă Domnului !, de mîna lui Francisco Esquerrer, care se afla în partea opusă, în dreapta, printre călugării de la *San Juan de los Reyes*, — *dacă* se afla printre ei... Asaltat de sentimente contradictorii, nu izbuti dintru început să se facă înţeles de către majordom, care stătea în gang, cu alţi trei slujitori, în spatele porţii încuiate. Stărui să deschidă poarta, dar majordomul, care îi răspunse politicos, aruncînd din cînd în cînd cîte o privire neliniştită spre etaj, îşi expuse teama că în acest caz mulţimea, împinsă înapoi de către soldaţi, ar putea pătrunde înăuntru. Împuşcături nu se mai auziră ; altminteri, vacarmul era, aici, la parter, îngrozitor. Majordomul avea însă alt plan, cum să afle ce se întîmplase. În patio era o ieşire spre o potecă, prin care se putea ajunge la aproape toate casele de pe stradă, atît spre stînga, cît şi spre dreapta ; în cele mai multe din acele case cunoştea slujitori, care l-ar putea eventual lămuri. Îl rugă pe El Greco să rămînă lîngă stăpînul său şi, după ce se mai uită de cîteva ori în sus, se duse în vîrfurile picioarelor spre patio.

Între timp, cu cinci sau şase case mai departe se petrecuseră următoarele. Majordomul află totul cu nelipsita exagerare, care la început

mai sugera posibilitatea unui atentat; curînd se vădi însă că nu fusese nici un atentat. Nu se întîmplase mai mult decît atît: don Martín de Ayala, conte de Fuensalida, regidor al orașului Toledo, voise să-i înmîneze regelui o petiție în timpul procesiunii; slujitorii de la care majordomul ceruse pe rînd informații îi povestiră cu o anumită ironie toate acestea. Într-una din case, unde bătu în poartă, i se spuse chiar că pe rege, rămas invizibil în lectica lui, îl lovise pe loc damblaua, de spaimă, după care vreo cîțiva soldați zeloși îl făcuseră inofensiv pe Ayala, cu focuri de muschetă. Povestea nu era numai exagerată, ci principial imposibilă, pentru simplul, dar extrem de uimitorul motiv, că regele nici nu luase parte la procesiune, — asta i se povesti în cele din urmă majordomului într-o casă al cărei locatar, cunoscut foarte bine de către Covarrubias, îl poftise să intre personal în camera de zi, de unde se vedea perfect tot cîmpul de luptă sau de ce-o fi fost. Aici îi vorbi majordomului despre încercarea lui Ayala, bătîndu-se cu degetul pe frunte. Cu puțin înainte de procesiune, cavalerul se instalase în mulțime, nu departe de *Alcázar*-ul său, înconjurat de acoliții săi. Abia mai tîrziu se văzu că avea la el o cruce de lemn și că era înfofolit într-o tîrsînă de penitență; slujitorii lui se pricepuseră să-l ferească tot timpul de orice priviri indiscrete; dar cînd, după ce fusese împins treptat, împreună cu oamenii lui, cu o jumătate de stradă mai departe, rupse cordonul și, cu o bucată de hîrtie într-o mînă și cu crucea în cealaltă, se năpusti spre lectică, toți cei din jur se putură convinge dintr-o singură privire că aveau în față o deghizare periculoasă, cu atît mai periculoasă, cu cît tîrsînele erau cu totul deplasate la o festivitate a purității și iubirii. Ayala fu oprit de soldații din cordon și de arcașii flamanzi. Dar cîțiva dintre slujitorii săi îl urmaseră, poporul îl recunoscu, lumea chiui „¡*El Limpio*!“ sau, în batjocură, „¡*Padilla*

y Comunidad !“, soldații simțiră că-și pierd siguranța, puseră la ochi muschetele, și, ca să sporească zăpăceala, se auzi din litieră, pe care purtătorii înzăuați o puseseră pe jos, o voce urlînd un ordin pătrunzător:

— Foc !

Doi soldați traseră în aer. Alții pătrunseră în mulțime sau strigară celor de la etaje să închidă ferestrele. În aceeași clipă, portiera litierei se deschise și lăsă să treacă un personaj încovoiat, care apoi se îndreptă cît era de lung și care se văzu că este un uriaș căpitan al gărzii personale a regelui, cu mustăți negre pomădate și cu o superbă armură milaneză sub mantaua grea. Azvîrlind priviri marțiale în jur, își mai strigă încă o dată ordinul, dar acum nu se supuse decît un singur muschetar. Cîțiva privitori crezură că regele se mai află ascuns în litieră. Dar căpitanul păru prea autoritar, ca să fie adevărat. Stăpînindu-și cu greu înjurăturile soldățești, începu pe loc să-l interogheze pe Ayala, care își părăsise atitudinea de petiționar și adoptase una de sumbră inaccesibilitate ; și stătură așa, unul în fața celuilalt, în văzul mulțimii și al soldaților, falsul atentator politic și falsul suveran, furioși și totodată neștiind prea bine cum să se comporte, în timp ce în depărtare, pe carele lor cu boi, cele patru statui frumos împodobite, care nici ele nu erau Marii autentice, așteptau ... Printre *grandes* și curteni, prea puțini își putură reprima un zîmbet la vederea acestei scene, iar poporul rămase atît de zgomotos, încît grupurile aflate mai departe, inchizitorii și dominicanii, nu erau încă prea siguri dacă nu se întîmplase ceva mai grav.

Majordomul, un om cu maniere ireproșabile, care în tinerețe primise hirotonisirea inferioară *, fu lăsat să vină chiar lîngă fereastră, ca să poată observa comod tot ce se petrece afară. Nu prea avu ce vedea. Corespundea cu ceea ce i se povestise în grabă. Lectica

pe caldarîm, căpitanul furios, don Martín de Ayala care trebuia acum să se justifice și față de cîțiva *alguaciles* sosiți la fața locului, curtenii, soldații care căscau gura fără să facă nimic, iar mai spre dreapta grupul de inchizitori și familiares, apoi dominicanii, și în spatele lor franciscanii. Tot mereu se duceau persoane de la un grup la altul; mai ales printre funcționarii Sfîntului Oficiu și printre *grandes* și nobili avusese loc o circulație intensă. În toate grupurile se vorbea și se rîdea. Gazda fu de părere că procesiunea va fi continuată numaidecît, fără rege, — adică nu: regele nu luase parte, ceea ce era ciudat, foarte ciudat...

— Acum trebuie să mă înapoiez la eminența sa, *señor;* vă va fi foarte recunoscător, — declară majordomul, pe un ton modest.

Dar continuă să se uite pe fereastră, acum spre dreapta, atent, cu ochi tot mai mari. Se întîmpla ceva? Se tulbura din nou ordinea? Proprietarul casei veni lîngă el. Era un om corpolent, laconic la vorbă, care nu se mira cu ușurință de orice fleac și care povestise și metamorfozarea regelui într-un căpitan cu mustăți pomădate, pe un ton de parcă la procesiuni astfel de lucruri se petrec de regulă. Dar acum, după ce privi în aceeași direcție ca și majordomul, își pierdu totuși calmul; prin cîteva exclamații îi chemă pe ceilalți musafiri aflați în încăpere, majoritatea oameni mai în vîrstă, să vină mai aproape. Agitația neobișnuită care începu acolo, afară, nu se putu deosebi la început decît cu greu de cea care dominase cîtăva vreme gruparea participanților la procesiune; un du-te-vino, înainte, înapoi, pentru a obține informații, pentru a transmite informații. Un călugăr franciscan, a cărui rasă castanie se detașa pe fondul negru și pe cel negru tivit cu alb, al dominicanilor și carmeliților din jur, părea să repete sau să rezume în persoana sa acest motiv de mișcare: agitat, ca și cum ar fi căutat ceva,

umbla încolo și înapoi, de-a lungul și de-a latul străzii, coti pe după doi dominicani angajați într-o conversație cu niște persoane din grupul inchizitorilor și, înainte ca să bănuiască cineva ceva, se năpusti, cu un salt mlădios, care îi trădă tinerețea, asupra unuia dintre aceștia, ținînd în mîna dreaptă un cuțit, cu care îl lovi cu sete o dată și imediat a doua oară. Cel atacat, îmbrăcat într-o șubă de culoare închisă, păru că devine o cîrpă informă, atît de prompt acționase călugărul. Un grup compact de persoane venite în grabă la locul întîmplării îi sustraseră privirii, timp de cîteva secunde, pe atacator și pe victimă, dar majordomul, care se uita îngrozit, avu impresia, după mișcările lor, că cele două lovituri fură urmate de alte cîteva. O clipă izbuti să vadă fața călugărului ; era tînără, așa cum și-o închipuise, uscățivă și palidă. Dar numaidecît după aceea se repeziră cîțiva *familiares*, și iar răsunară focuri de armă, acum de pistol. Călugărul se prăbuși, sau mai bine zis : se rostogoli la pămînt, — în timp ce un dominican păru că le reproșează celor cîțiva *familiares* că au omorît un om fără să-l fi spovedit, — apoi primi de la unul din soldați o lovitură puternică în cap, ceea ce îl făcu să continue a se rostogoli, și mai jos, împleticindu-se, în genunchi, și în cele din urmă rămase nemișcat, la picioarele a două femei din mulțime, care se dădură încet înapoi. În jurul victimei lumea țipa în neștire. Cîte unul se apleca pentru a da ajutor, dar se ridica dînd din cap a neputință. Acum, însă, vacarmul mulțimii speriate începu să domine, — corul antic al tragediilor de pe stradă, singurul care, timp de secole, n-a avut nevoie niciodată să fie pregătit dinainte, — și toți cei din jur, dominicani, *alguaciles*, inchizitori și *familiares*, rămaseră pe loc, nehotărîți sau temători, sau făcîndu-și mecanic semnul crucii, ca și cum li s-ar fi cerut ca înainte de a face un pas să
 asculte acest zgomot și să nu lase să le scape

nici un țipăt, nici o exclamație, nici o întrebare, nici un nume...

— De necrezut! Va să zică, totuși, un omor! — exclamă gazda, ca și cum ar fi fost împotriva tuturor reguli'or ca un omor adevărat să urmeze atît de repede unui fals atentat. — Și săvîrșit de un călugăr franciscan, pesemne un nebun. Victima e unul din inchizitori, dacă nu mă înșel... Dar e îngrozitor, *Santa María,* e îngrozitor: îl cunosc!... Și stăpînul dumitale îl cunoaște, cu siguranță!

Cînd se întoarse cu aceste cuvinte înspre majordom, fu surprins văzînd cît de rău arăta acesta. Îi oferi un pahar de vin, dar majordomul nu-l primi, spunînd că trebuie să se înapoieze numaidecît, ca să raporteze. Cei prezenți începură să comenteze evenimentele ce urmară: *el alguacil mayor* în drum spre locul crimei,... un medic... Ayala percheziționat dacă n-are arme și dus sub stare de arest...

— Nu-l pot lăsa pe stăpînul meu atîta vreme fără vești, — bîigui majordomul. — Și nici pe oaspetele lui, care m-a trimis încoace...

Celălalt îi puse o mînă pe umăr.

— Te conduc pînă în patio. Nu uita să le spui că regele a scăpat teafăr, sau mai bine că nici n-a fost de față,... partea cea mai ciudată din toate... Iar crima să nu i-o povestești stăpînului dumitale de-a dreptul; ia-l pe ocolite; nu mai e tînăr. Sau să vin și eu?

— Nu, — zise majordomul, cu voce slabă, — nu, vă mulțumesc, *señor.* Dar stăpînul meu nu e intim cu nici un inchizitor, așa că nu poate fi pentru el un șoc...

— Acum văd și eu cine e, don Vicente. O pierdere pentru tribunalul toledan!

Observația o făcuse unul dintre musafiri. Urmări atent ce se mai petrece pe strada devenită acum mult mai liniștită și, distrat, ciocăni cu degetele în geam.

Cînd El Greco, trecînd pe sub copacii desfrunziți din grădina de jos, începu să se apro-

pie de casă, își dădu seama, mai bine ca niciodată, că nu seara, sau noaptea, sau bezna cea mai adîncă, simbolizează jalea și mizeria, ci lumina. Malurile fluviului Tajo, așa cum le văzu el printre copaci, sugerau o rană : un organism de piatră uriaș, care își scurgea sîngele în cer. Asfințitul soarelui era destul de înaintat. Dar ce strălucire dezolantă, ce tragică perioadă de hotar era : lumina parcă începuse să vorbească, pe diferite tonuri, și, vorbind, să se deșerte în culori, și nu avea să tacă decît atunci cînd nu va mai fi... Pictorul trecu prin poarta ruginită și ajunse în patio. Casa îi păru și ea dezolantă și goală, — dar goală chiar era într-adevăr, căci în afară de Gerónima, se duseseră cu toții să vadă procesiunea : Manusso, mătușa, băieții, ca să se mai distreze, în ciuda necazurilor, iar Eufrosina desigur și din cucernicie. Dacă mai venea și Preboste acasă, — și nu se îndoia de asta, — totul avea să fie ca mai înainte...

Fără vreo introducere complicată, dar și fără să ascundă vreun amănunt, îi povesti Gerónimei cele întîmplate. Ea îl ascultă, tremurînd, lipită de pieptul lui. Lui i se păru aproape insuportabil să simtă acest trup viu lipit de al său, în timp ce celălalt zăcea într-o morgă austeră, undeva în Toledo, cu țeasta sfărîmată, rece, neplîns de nimeni. Dar chiar dacă plînsul ei îl enervase, îl și liniști ; durerea împărtășită îl apropia pe mort și apoi îl ducea iar nemaipomenit de departe, pentru că în această îmbrățișare tristă se înfăptuia înapoierea lui la ea. Și se simțiră în siguranță, amîndoi, iar el îi spuse ei acest lucru. Francisco Esquerrer îndreptase totul, și chiar mai mult decît atît.

— Vor mai fi cercetări și interogatorii, — încheie el, — mai pot fi încă bănuit de complicitate... Adică nu, Andrés Núñez poate depune mărturie că în seara aceea l-am gonit pe Esquerrer, că orice legătură între noi fusese ruptă !... Stătea numai în puterea lui

don Pedro să dea curs procesului... Și, dacă toate astea nu vor fi de ajuns, mai este scrisoarea pe care i-am scris-o regelui. Asta n-o știai încă.

Cu o mișcare bruscă se desprinse de el.

— Cum te poți gîndi acum la siguranța noastră ? Aș da orice... !

— Una spun și alta gîndesc, — se apără el, slab.

Lacrimile ei nu fuseseră decît prea puțin lacrimi de bucurie, fu el nevoit să recunoască... Pe jumătate șoptind, reluă :

— A pierit pentru noi, dar viața îi devenise insuportabilă. Și la urmă trebuie să fi simțit o mare satisfacție, Gerónima.

Ea tăcu, pentru că nu-și putea da seama de lucrurile la care făcuse el aluzie, decît în parte. Dar El Greco îi citi în ochi că revolta continua să mocnească în sufletul ei. Așadar, Esquerrer însemna atît de mult pentru ea ? Și, altă întrebare, care îi veni acum brusc în minte cu toată tăria : ce însemnase Gerónima pentru Esquerrer ? Se gîndi la chipul sfintei Maria de pe *Espolio,* Mama care urma să fie răstignită, care lua asupra ei toată suferința, — și se gîndi la mama lui Esquerrer. Cîte tablouri de groază nu-i zugrăvise călugărului, numai din plăcerea de a-l chinui (și de a se chinui pe sine), cu privire la ce se va întîmpla cu Gerónima, odată încăpută în ghearele lui don Pedro !... Da, și față de sine îndreptase Esquerrer totul ; ucisese, nu din răzbunare, ci ca s-o salveze pe ea, indiferent dacă luase această hotărîre abia în ultimul moment sau încă dinainte. Copleșit de deznădejde, El Greco își plecă rușinat capul. Ar fi fost gata să se învinovățească de orice fărădelege, acum, cînd își dădea în sfîrșit seama cu cîtă ușurință dispusese de viața altuia, și timp de cîteva minute fu nevoit să lupte cu impulsul de a se declara solidar cu monahul, de a se prezenta autorităților ca primul interesat în moartea lui don Pedro Moya de Contreras, de a se

acuza ca pseudo-complice la o tentativă de regicid, ca trădător de țară, ca adversar al Sfîntului Oficiu, ca mincinos și ca eretic...

Prea erau vădite semnele acestei lupte interioare, pentru ca Gerónima să nu se împace pînă la urmă cu atitudinea lui față de moartea lui Esquerrer. Cele cîteva cuvinte pe care le mai schimbară conținură un crîmpei din nelămurita compasiune abstractă față de evenimentele triste petrecute foarte departe sau foarte de mult. Dar El Greco își dădu seama că această resemnare exterioară nu făcea decît să croiască drum tristeței mai profunde care îl mai aștepta...

— Mă duc în atelier, — zise el, luîndu-i capul între mîini. — Aibi grijă să nu fiu deranjat...

— Doar nu vrei acuma să lucrezi ?!

— Ce altceva să fac ? — întrebă el, cam enervat de convenționalismul ei, care prescria inactivitate într-o zi de doliu.

Dar apoi, ca s-o dreagă, pentru că vorbise răstit, o sărută pe frunte, prelung și atent. Era ca un omagiu adus frumuseții ei, frumuseții care avea să-i diriguiască din nou operele de aici înainte. Chiar dacă Gerónima de las Cuevas slăbise un pic în ultima vreme, regularitatea distinsă a trăsăturilor ei nu suferise aproape deloc de pe urma evenimentelor pe care le trăise și care o impresionaseră totuși mai puternic decît socotise el vreodată că ar fi cu putință. Nu numai trupul i-l nesocotise el, ci și sufletul, care avea poate mai multe trăsături comune cu lumea oamenilor decît unele din tablourile eruptive în care își deșertase el protestul împotriva silniciei.

Soarele abia asfințise, și El Greco se și afla la treabă, în lumina roșiatică a amurgului. Atelierul octogonal mirosea a covoare vechi și prăfuite ; era foarte rece acolo. Lucra, în șubă, la *Înmormîntarea contelui De Orgaz,* cu rîvnă

și conștiinciozitate, deși cu degete în care fremăta fără astîmpăr revolta interioară. Dar continua să-și aștearnă, cu o îndărătnicie aproape mecanică, liniile și tușele de culoare : mărturii subtile ale tehnicii veneţiene, pe care el o dusese pînă la o atît de minunată desăvîrșire. Și își zise că singurul lucru care dăruiește o consolare durabilă și care conține o justificare a vieţii este să fii un bun meseriaș, chiar dacă uneori te mai poţi ridica împotriva impozitelor și a obtuzităţii regale... Curios lucru, cît de puţină importanţă mai acorda rolului atribuit cîndva regelui în ceea ce privește dezvoltarea sa ca pictor, de cînd aflase că Filip nu luase parte la procesiune și poate că nici nu fusese în oraș (asupra acestui din urmă punct știrile erau încă divergente, ca și asupra numelor celor arestaţi, printre care se zicea că s-ar afla don Fernando de Cisneros)... Da, să fie un meseriaș, un umil slujitor al lui *San Lucas,* un cetăţean al orașului Toledo, un insular transplantat, care regăsise aici masa de piatră din anii tinereţii lui, rămași acum irevocabil de domeniul trecutului. Pentru că tot acest timp petrecut cu Esquerrer, ce altceva fusese decît sfîrșitul tinereţii și începutul bătrîneţii, sfîrșitul prieteniei, potolirea nestăvilitei năzuinţe spre desăvîrșire ?... Și chiar dacă aceste consideraţii se întemeiau în cea mai mare parte pe epuizare, pe oboseală și pe încordare, nu erau, din această cauză, mai puţin reale. Ele îl îndemnau să apeleze la ceva la care se putea întoarce oricînd, așa cum se întorsese la Gerónima : la o viziune mai calmă, mai echilibrată, la un spirit mai „clasic", a cărui forţă își mai păstrase influenţa, în ciuda contestării lui. În *Sfîntul Mauriciu* se depărtase de această rigoare ; în *Deschiderea peceţii a cincea* rătăcise încă și mai departe ; în *Înmormîntarea contelui De Orgaz,* acum pe cale de a fi terminată, se întorcea înapoi. Pentru că aici, în *Orgaz,* în această compoziţie severă, care

punea în locul emoţiilor o geometrie de mare claritate, spre deosebire de tablourile lui din beci, el înfrînase chemarea spre o compoziţie prea liberă, spre supremaţia arbitrarului. *Deschiderea peceţii a cincea* şi tablourile din jurul ei îşi datorau existenţa, pînă în cele mai mici amănunte, unor impresii şi amintiri fugare, îmbinate în mod surprinzător într-o unitate, dar care păreau că apoi se destramă din nou... Şi chiar semnificaţia simbolică a *Peceţii a cincea* era în strînsă legătură cu arbitrarul şi cu hazardul! La început voise să se răzbune pe Esquerrer, pentru că mai ţinea încă să-l lovească pe Benedetto Beccadelli, adevăratul trădător. Prin Gerónima se răzbunase, neglijînd-o şi tratînd-o autoritar, pe acea femeie din Italia. Cînd Esquerrer îl „trădase", îşi pierduse încrederea în Pompeo Leoni şi în bătrînul Covarrubias! Don Fernando de Cisneros voia să se răzbune pe Filip şi-i găsise pe don Pedro Moya de Contreras şi pe Francisco Esquerrer ca victime. Regele Filip se răzbuna pe prinţesa De Eboli şi pe fostul ei amant Antonio Pérez, şi ducea Aragonul la pieire. Şi aşa mai departe, la nesfîrşit. Dar ce altceva însemna asta decît că, pictînd „răzbunarea", el pictase de fapt vidul? Acest *Orgaz*, dimpotrivă, poseda plinătatea unei existenţe multilaterale, a unei epoci; datele lui se aflau, foarte distincte, una lîngă alta, consolatoare prin echilibru, blajine şi severe...

Dar şi pentru alt motiv *Orgaz* era o autentică înmormîntare. Cufundat în raţionamentul său, tîrît în mod irezistibil spre speculaţii filosofice, potrivit nezdruncinatului său obicei, se afla acum pentru prima oară faţă-n faţă cu portretul mortului, nu cu cel al miraculosului şi prea-fericitului cavaler legendar, ci cu portretul din colţul din stînga, cu portretul lui Esquerrer, franciscanul. Iar mintea lui, deprinsă să facă legături logice, mai căută încă puntea de tranziţie, necesară pentru a învinge emoţiile care îl copleşiseră atît de brusc, încît

fusese nevoit să lase penelul din mînă. Căci franciscanul acesta nu era străin de tot ceea ce cugetase el în ultimele cîteva minute despre frumusețea echilibrată, nesofisticată! Pentru o clipă se simți fericit că poate face această constatare. Dacă înainte nu-l satisfăcuse portretul, acum i se părea că este adevăratul Esquerrer, un Esquerrer în stare să se jertfească într-adevăr, un gînditor distanțat de lume, poate, dar un gînditor înzestrat cu toate posibilitățile de a iubi, plin de o blajină melancolie, înțelept și înțelegător, — o trăsătură a călugărului neexprimată de portretul din beci al sfîntului Iacov cel Mare...

Începuse să se întunece, așa încît lăsă penelul să se odihnească. Sentimentul singurătății îl năpădi ca un val. Nu avea patrie, nu avea prieteni. Ca pe o imagine străină se văzu pe sine însuși căzînd fără cunoștință în biblioteca lui Covarrubias: un om mic de stat, cu fața smeadă, cu sprîncene foarte arcuite și cu barbă neagră, prăbușit pe un scaun, și canonicul și majordomul înclinați asupra lui, îngrijorați, cu un pahar cu apă și cu o sticluță de mirosit. Iar dorul chinuitor după franciscan, un dor care acum nu mai avea leac, se desfășura în mai multe tablouri asemănătoare, unde pictorul se vedea pe sine apărînd ca străin, ca maestru, ca rudă spirituală, apoi încet-încet ca prieten captivat, — și ca prizonier lipsit de apărare. Cît de puțin abuzase Esquerrer de această situație, de această din urmă situație! Și apoi, în cele din urmă, întorsătura, după o descoperire pentru care „trădare" era un cuvînt mult prea tare... Cît de crudă fusese reacția sa la acea descoperire! Își aminti din nou totul, timpul petrecut împreună, prima lor întîlnire la Escorial, maldărul de cărți răsturnat, ironiile lui Miguel de Antona. Din spatele măștii ideale a franciscanului de pe *Orgaz,* care abia dacă mai pătrundea, prin vălul de durere, pînă la ochii

lui, îl văzu apărînd pe Francisco Esquerrer, cu timiditatea lui, cu ticurile lui, cu mişcările lui ca de păpuşă de lemn, şi joaca naivă şi zglobie cu cei doi băieţi, prin camere şi pe după colţuri. Văzu o mînă întinsă ; nişte ochi iscoditori, vîrîţi în fundul capului, îi plutiră pe dinainte. Apoi, iarăşi, nu mai fu nimic altceva decît succesiunea sacadată şi febrilă a imaginilor, vizibile încă, ce-i drept, dar înceţoşate de trecerea timpului. Şi îşi dădu seama : fusese prea mult. Dacă mai dăinuia, devenea ceva inuman, insuportabil. Nici o forţă nu l-ar putea osîndi că-şi redobîndise independenţa, — şi cumplita sa singurătate, — după ce trăise atîta timp într-o afecţiune proiectată în afara propriei sale persoane. Acum, în seara asta, în acest atelier cufundat aproape cu totul în întuneric, unde vorbise atît de des cu celălalt, i se lumină o părticică a misterului ce învăluie evoluţia aparentă a omului de la naştere pînă la moarte. Era ca o piatră căzută în apă ; cercurile de pe oglinda apei se lăţeau, fremătînd unul după altul, visînd o schimbare, — şi apoi nu mai era decît piatra, imobilă, exact sub locul unde fusese azvîrlită în apa acum la fel de imobilă ca la început. Vibraţiile de bronz ale dangătului de clopot din depărtare nu-i erau mai familiare, dar nici mai străine, decît imaginile călugărului Esquerrer, succedate acum în mod atît de dureros în mintea lui. Trase cu urechea. În afară de dangătul de clopot, mai percepu larma înăbuşită a unei mulţimi în sărbătoare. Şi mai trase mult timp cu urechea, singur, într-un Toledo de piatră, în mijlocul unei mări de sunete...

Poate că acesta era momentul, iar el omul potrivit, pentru desluşirea unor adevăruri care se dezvăluie doar în cele mai depărtate avanposturi din larg, pe cele mai înaintate insule. Îi era dat, pesemne, să rămînă toată viaţa un insular...

GLOSAR

ab uno discet omnes (lat.) : după unul cunoaște-i pe toți (Verg., *Eneida*, II. 65—66).

Acceptissima semper munera sunt, auctor quae pretiosa facit (lat.) : Darurile cele mai prețuite sînt de obicei cele care își împrumută valoarea de la persoana donatorului.

acólito, (span.) ; ministrant, copil care îl asistă pe preotul catolic.

actum rem agere (lat.) : lucrurile făcute sînt fără întoarcere.

ad maiorem Dei gloriam (lat.) : spre slava [tot] mai mare a lui Dumnezeu (deviza iezuiților).

advocatus diaboli (lat.) : „avocatul diavolului".

Agnus Dei (lat.) : Mielul Domnului. Parte a liturghiei catolice, în timpul Împărtășaniei.

Agripa (Irod) : (v. Irod).

Alba (Fernando Álvarez de Toledo, duce de —) : om de stat spaniol (1508—1582), general sub Carol Quintul și sub Filip al II-lea, guvernator al Țărilor de Jos.

Albertus Magnus : călugăr dominican german (1193—1280) ; teolog, filosof și alchimist.

albigenzi : sectă religioasă apărută în secolul al XI-lea în sudul Franței, în împrejurimile orașului *Albi*. A fost exterminată aproape complet printr-o „cruciadă" (1209—1229).

alcaide (span.) : paznic, temnicer.

alcalde (span.): consilier și judecător comunal.

alcalde mayor (span.) : primar.

Alcántara (Ordinul —) : (v. *Ordinul).*

Alcántara (Pedro de —) : călugăr franciscan spaniol (1499—1562) ; confidentul Teresei de Ávila : scriitor.

Alcaraz : localitate în Spania, în provincia administrativă Albacete (Murcia).

alcázar (span.) : cetăţuie, palat. Cuvînt de origine arabă.
alfaquí (span.) : preot maur.
alguacil (span.) : poliţai.
alumbrado (span.) : iluminat. Membru al unei secte *(alumbrados)*, apărută în Spania pe la 1500, răspîndită mai ales în ordinul franciscan. *Alumbrados* au fost prigoniţi de către Inchiziţie.
Alvaro de Bazán, marchiz de Santa Cruz : (v. *Bazán*).
Ana de Mendoza y la Cerda, prinţesă de Éboli : (v. *Éboli*).
analist (părintele —) : (v. *părintele*).
angelus (lat.) : clopotul de vecernie.
An nescis longas regibus esse manus ? (lat.) : Au nu ştii că regii au mîini lungi ?
anti-trinitarism : doctrină care respingea Trinitatea. Anti-trinitarismul este caracteristic pentru *sociniani*, sectă care a luat naştere în Italia.
Anton de Padova (sfîntul —) : călugăr minorit (1198—1231).
Anunciação (port.) : Buna-Vestire. Este numele unui ordin religios femeiesc, înfiinţat în secolul al XVI-lea.
Apelles post tabulam (lat.) : Apelles în spatele tabloului. În sensul : cel ce stă ascuns şi trage cu urechea [este indezirabil].
Apocalipsă (citate din —) :
Cap. 13 vs. 18 : „Aici este înţelepciunea. Cine are pricepere să socotească numărul fiarei ; căci este număr de om. Şi numărul ei este şase sute şaizeci şi şase."
Cap. 16 vs. 18 : „Şi s-au pornit fulgere şi vuiete şi tunete şi s-a făcut cutremur mare, aşa cum nu a fost, de cînd este omul pe pămînt, un cutremur atît de puternic."
Cap. 16, vs. 21 : „Şi grindină mare cît talantul, se prăvăli din cer peste oameni. Şi oamenii huliră pe Dumnezeu, din pricina pedepsei cu grindină, căci urgia ei era mare foarte."
approbatur (lat.) : se aprobă. Formulă de aprobare, folosită de cenzura Bisericii catolice.
aquila non capit muscas (lat.) : vulturul nu prinde muşte.
arianism : doctrină lansată în secolul al III-lea de către preotul Arius din Alexandria. Arianismul susţinea natura omenească, nedivină, a lui Cristos. Conciliul de la Niceea (321) şi cel de la Constantinopol (381) l-au condamnat ca erezie.
Armada (span.) : Flota.
armorial : carte cu date heraldice.
arriero (span.) : catîrgiu, mînător de catîri.
Atanasie (sfîntul —) (298—373) : episcop de Alexandria. A luptat la conciliul de la Niceea împotriva ereziei ariane.

ataraxie : imperturbabilitate, impasibilitate, linişte sufletească.
Augsburg (Confesiunea de la —) : (v. *Confesiunea).*
Augustin (sfîntul —) (354—430) : episcop de Hipona, fiul sfintei Monica.
augustin : călugăr din ordinul Sfîntului Augustin.
auto de fe (span.) : autodafeu.
auto sacramental (span.) : spectacol cu subiect religios, mister.
azulejo : plăci de faianţă smălţuite, uneori cu desene şi motive decorative.

baccalaureus (lat.) : licenţiat.
Baños de la Cava (Los —) (span.) : Băile prinţesei La Cava (V. *Florinda.)*
bargueño : (v. *vargueño).*
basmul despre Cristos : formulare atribuită papei Leon al X-lea.
Bazán (Álvaro de —), marchiz de Santa Cruz : amiral spaniol (1526—1558).
bene qui latuit, bene vixit (lat.) : cine s-a pitit bine, trăieşte bine.
Bernard de Clairvaux : teolog (1090—1153) : fondatorul (1115) ordinului benedictinilor reformaţi (cistercienilor) ; a predicat în favoarea cruciadei a 2-a ; scriitor.
besar las manos (span.) : sărutarea mîinilor (v. *beso. —).*
beso las manos (span.) : sărut-mîinile. Autorul comite o inadvertenţă : crede că un bărbat rostea această formulă cînd săruta mîna unei femei. În realitate, formula o rostea un bărbat, *cînd strîngea mîna altui bărbat.*
Bessie (engl.) : prescurtare familiară engleză a prenumelui feminin Elisabeta (v. *Elisabeta).*
Betsaida şi Chorazin : două oraşe biblice neconvertite.
Bonaventura : teolog italian (1221—1274) ; franciscan ; cardinal (1273) ; scriitor şi filosof ; supranumit „doctorul serafic".
Boncompagni (Ugo —) (1502—1585) : papă sub numele de Grigore al XIII-lea (1572—1585). A introdus (1582) reforma calendarului iulian, creînd calendarul gregorian.
borracho (span.) : beţivan.
Bourbon (ducele Carol de —) : (v. *Carol).*
buscona (span.) : femeie de stradă.

caballerizo mayor (span.) : ofiţer al curţii regale, însărcinat cu administrarea grajdurilor şi a armamentului.
Calatrava : ordin religios şi militar întemeiat în anul 1158.
calificador (span.) : consilier erudit al Inchiziţiei.
canem ut caedas, facile fustem (lat.) : cine vrea să bată un cîine, găseşte lesne un băţ.

Cano (Melchor —) : teolog spaniol (1509—1560).
capa (span.) : mantie.
capilla mozárabe (span.) : capela mozarabă. *Mozarabi:* nume dat creştinilor din Spania, care trăiau (în cartiere separate) sub dominaţia maură.
¡ Cara de hereje ! (span.): mutră de eretic ! (înjurătură).
Caraffa (Gian Pietro —) (1476—1559), papă (1555—1559) sub numele de Paul al IV-lea.
cárcel secreta (la —) (span.) : temniţa secretă.
Carol al III-lea (1490—1527) : duce de Bourbon şi de Auvergne (1503—1527).
Casa Santa (La —) (span.) : Casa Sfîntă. Denumirea localului Inchiziţiei.
Castiglione (Baldassare —) : literat italian (1478—1529).
Castillo San Servando (span.) : Castelul Sfîntului Servando.
Caterina din Siena (sfînta —) : călugăriţă italiană (1347—1380), renumită pentru extazele şi „revelaţiile" ei.
causa instrumentalis (lat.) : cauza instrumentală ; cauza indirectă, mijlocită.
causa principalis (lat.) : cauza principală ; cauza directă, nemijlocită.
Cid Campeador (don Rodrigo Ruy Diaz de Bivar, zis *el —)* : erou spaniol semi-legendar (1030 ? — 1099).
cigarral (span.) : grădină de agrement.
Cisneros (Francisco Jiménez [ort. veche : *Ximenes* sau *Ximénez] de —)* : prelat şi om politic spaniol (1437—1517).
Civitas Dei, Civitas Diaboli (lat.) : oraşul lui Dumnezeu, Oraşul Diavolului.
clarise : călugăriţe care fac parte din ordinul contemplativ întemeiat (1202) de către sfîntul Francisc din Assisi şi de către sfînta Clara.
claustro (span.) : galerie acoperită în jurul curţii interioare a unei mănăstiri.
cofradía (span.) : frăţie.
Collegium trilingue (lat.) : Colegiul trilingv, unde se predau cele trei limbi de bază pentru teologia creştină : ebraica, elina, latina.
Compañía de Jesús (span.) : Societatea lui Isus. Numele oficial al ordinului iezuit.
comparante (span.) : împricinat.
Conciliul din Trento (1545—1563) a realizat reforma Bisericii Catolice.
Confesiunea de la Augsburg : formular redactat de către Melanchton şi prezentat dietei imperiale de la Augsburg în 1530. Constituie, în cele 28 articole ale sale, profesiunea de credinţă a luteranismului.
consultor (span.) : consilier erudit al Inchiziţiei.
conventículo (span.) : reuniune secretă.

Convento de la Concepción [Inmaculada] (span.): Mănăstirea Concepțiunii [Imaculate].
conventual: franciscan.
converso (span.): evreu convertit, creștinat.
copla (span.): cîntec popular scurt, strofă, strigătură.
coroza (span.): tichie infamantă.
Corpus Christi (lat.): Trupul lui Cristos; sfînta cuminecătură.
corte (span.): curte. Pluralul *(Cortes)* are în limba spaniolă înțelesul de adunare națională, parlament.
cristiano viejo (span.): creștin vechi, creștin din moși-strămoși.
Cristofor (sfîntul —): născut în Siria, martirizat în anul 250. Era considerat ocrotitor al celor care întreprind călătorii primejdioase.
crucea sfîntului Andrei: cruce cu brațele în diagonală.
Cruz (sfîntul Juan de la —): teolog spaniol (1542—1591).
Cuenca: oraș în Spania, pe rîul Júcar.

Damaschin (sfîntul *Ioan —):* (v. *Ioan).*
Dass die Propositio, gute Werke sind schädlich zur Seligkeit, eine rechte sei... (germ.): Că teza, cum că faptele bune sînt dăunătoare pentru fericirea cerească, ar fi justă.
decies repetita placebit (lat.): repetată de zece ori tot ar plăcea (Horațiu, *Arta poetică*, versul 365).
De civitate Dei (lat.): Despre cetatea lui Dumnezeu.
de duobis malis minus est eligendum (lat.): din două rele trebuie ales cel mai mic.
de fide (lat.): de domeniul credinței.
defensor fidei (lat.): apărător al credinței.
Deliberata morte ferocior; / Saevis Liburnis scilicet invideus / Privata deduci superbo / Non humilis mulier triumpho (lat.): Cu îndîrjire alese moartea, pentru că nu vroia să lase crudele corăbii liburniene s-o ia ca pe prima venită și s-o ducă pentru un silnic marș triumfal.
De Libero Arbitrio (lat.): Despre Liberul Arbitru.
delphinum silvis appingit, fluctibus aprum (lat.): pictează un delfin în pădure, un mistreț în valuri.
demente (span.): dement, zmintit.
Deo Gratias (lat.): Slavă Domnului.
De Servo Arbitrio (lat.): Despre voința aservită.
Dionisie Areopagitul. (sfîntul —): judecător în Areopag, convertit de către sfîntul apostol Pavel. Episcop al Atenei.
dominican: călugăr din ordinul Sfîntului Dominic, înființat de *Dominic (sp.: Domingo) de Guzmán,* predicator spaniol (1170—1221).

don, fem. *doña* (span.): apelațiune spaniolă, folosită înaintea prenumelui.
Doria (Andrea, span. *Andrés —)*: amiral genovez (1468—1560), în serviciul Spaniei.
dueña (span.): stăpînă; în înțelesul de „stăpîna casei", doamna care face onorurile și fără prezența căreia un domn singur nu poate primi la el în casă doamne de condiție bună.

Êboli (Ana de Mendoza y la Cerda, prințesă de —): nobilă spaniolă (1540—1592); a fost în tinerețe metresa regelui Filip al II-lea.
Eckhart sau *Eckehart (Johannes —)*, zis *Meister Eckhart*: filosof mistic german (1260?—1327?).
Elche: oraș în Spania (Andalusia).
El Gran Capitán (span.): Marele Căpitan [de oști]. Este supranumele lui *Gonzalo Fernández de Córdoba* (1453—1515), general sub Regii Catolici.
Elisabeta I (1533—1603): fiica regelui Angliei Henric al VIII-lea și a Anei de Boleyn.
Elisabeta de Valois (1545—1658): fiica lui Henric al II-lea al Franței și a Caterinei de Medici; soția lui Filip al II-lea al Spaniei.
El Limpio (span.): Cel pur. Aluzie la „puritatea sîngelui".
Elm[us] sau *Erasm[us]* (sfîntul —): episcop din secolul al IV-lea.
El Rey Nuestro Señor, El Rey Don Felipe (span.): Regele stăpînul nostru, Regele don Felipe.
endemoniado (span.): posedat de diavol.
entrada (span.): intrarea [triumfală a regelui în oraș].
Epimenide din Cnossos: filosof cretan din secolul al VII-lea î.e.n. Legenda spune că era fiul unei nimfe și că dormise 57 ani într-o peșteră.
Ercilla y Zúñiga (Alonso de —): comandant de oaste și scriitor spaniol (1533—1594): autorul poemului *La Araucana*.
ereziarh: arhi-eretic.
Erigenul (Ioan Scot —): (v. *Scot*).
Escorial (Mănăstirea Sfîntul Laurențiu din [satul] —): înființată de Filip al II-lea. Construcția ei a durat 22 ani (1562—1584); arhitecți: Juan Bautista de Toledo, Juan de Herrera, Francisco de Mora.
España (La Madre —): (v. *La Madre*).
Estella (fray Diego de —): scriitor mistic spaniol din secolul al XVI-lea.
estilo (span.): stil.
est mea culpa (lat.): este vina mea.
Evanghelia cea după Luca (citatul din —): cap. 19, vs. 40.
examen rigorosum (lat.): examen riguros. Denumirea latină a torturii, în limbajul Inchiziției.

exeat aula, qui vult esse pius (lat.) : cine vrea să fie virtuos, să plece de la curte.
Exercitia spiritualia (lat.) : Exerciţii[le] spirituale. Este titlul operei principale a lui Ignacio de Loyola.
ex voto (lat.) : [dar făcut] în urma unei făgăduieli şi expus, împreună cu inscripţia explicativă respectivă, în interiorul unei biserici sau capele.

faja (span.) : brîu.
familiar (span.) : funcţionar inferior al Inchiziţiei.
Fernández Navarrete (Juan —) : pictor spaniol (1526—1579). Poreclit *El Mudo* (mutul ; v. *mudo).*
fervet opus (lat.) : munca merge înainte cu zel.
Fiara (din Apocalipsă) : (v. *Apocalipsă*).
fiat (lat.) : să se facă. Formulă de punere în vigoare, în aplicare.
fides implicita (lat). : credinţa implicită.
fides justificans (lat.) : credinţa justificatoare.
Fiesta del (span.) *Corpus* (lat.) : Sărbătoarea Trupului [lui Cristos] ; Joia Verde (joia de după octava Rusaliilor).
Filip (1527—1598) : fiul lui Carol Quintul şi al Elisabetei de Portugalia ; rege al Spaniei (1557) sub numele de Filip al II-lea.
fiscal (span.) : ofiţer de justiţie în cadrul Inchiziţiei.
Florinda, zisă *la Cava :* fiica lui Julián, conte, guvernator al Andaluziei (sec. al VIII-lea), sub regele vizigot Rodrigo. Regele a surprins-o în timp ce se scălda şi a violat-o. Ca răzbunare, contele a predat maurilor Ceuta şi a luptat alături de ei (bătălia de pe Guadalete, anul 711). Acesta ar fi, conform legendei, începutul invaziei maure în Spania (V. *Tarik.).*
Focul sfîntului Ioan : datină creştină (de origine păgînă), răspîndită în ţările catolice.
forum internum (lat.) : conştiinţa, forul interior.
fraile (span.) : călugăr.
fray (span.) : frate. Apelaţiune spaniolă folosită înaintea prenumelui unui monah, indiferent de grad.
Fugger : familie de comercianţi şi bancheri germani, cu sediul la Augsburg.

gardian : priorul (starețul) unei mănăstiri franciscane.
garrote (span.) : garou.
garrucha (span.) : scripete. Scripetele susţinător al funiei de care era atîrnat torturatul (de mîinile legate la spate) ; de picioare i se atîrnau apoi greutăţi tot mai mari.
Gerson (Jean Charlier din Gerson, zis *Jean —)* : profesor universitar şi teolog francez (1363—1429 ?) ; zis „doctorul prea-creştin".
glorie : apoteoză.

gnosticism : doctrină eretică din epoca de început a creştinismului. Gnosticii pretindeau că posedă o deplină cunoaştere a lui Dumnezeu.

Góngora y Argote (Luis de —) : poet spaniol (1561—1627), supranumit, pentru limbajul lui alambicat, „îngerul întunecimii".

Granada (Luis Sarria, cunoscut sub numele de *fray Luis de —) :* dominican şi scriitor spaniol (1504—1588).

Gran Capitán (El —) : (v. *El —).*

grande [de España] (span.) : înalt titlu spaniol. Granzii spanioli aveau voie să stea cu capul acoperit în faţa regelui.

Granvelle (Antoine de —) (1517—1586) : cardinal ; a fost ministru al lui Carol Quintul şi al lui Filip al II-lea şi guvernator al Ţărilor-de-Jos. Cunoscut în Spania sub numele hispanizat *Antonio de Granvela.*

grădina crucii : grădiniţă pătrată, situată în mijlocul curţii interioare şi avînd în centru o cruce.

griego (span.) : grec. *El griego* (span.) : grecul.

Grigore al XIII-lea, papă ; (v. *Boncompagni).*

Hemerken (Thomas —), zis *Thomas a Kempis :* (v. *Thomas).*

Herrera (Juan de —) : arhitect spaniol (1530—1597) ; a colaborat la edificarea Escorialului.

hidalgo (span.) : nobil.

Hipona : (v. *Augustin).*

Himeneu (mitol.) : zeul căsătoriei.

hirotonisire inferioară : hirotonisire într-un grad inferior celui de sub-diacon.

hortulanus : (v. *pater).*

hospitarius (v. *pater).*

huerta (span.) : grădină, livadă.

hughenoţi : protestanţi calvinişti francezi.

ieronimit : călugăr din ordinul Sfîntului Ieronim.

iezuit : membru al *Societăţii lui Isus* (span. : *Compañía de Jesús),* ordin religios înfiinţat în 1534 de către Ignacio de Loyola, suprimat de către Papa Clement al XIV-lea în 1773 şi reînfiinţat de către papa Pius al VII-lea în 1814.

Ildefonso (sfîntul —) (607—667) : arhiepiscop de Toledo. Conform legendei, a primit în dar un ornat de la Maica Domnului, ca răsplată pentru că, într-o scriere, îi apărase neprihănirea.

ilustrísima señora (span.) : prea-mărită doamnă.

Inchiziţie : instanţă judiciară religioasă, înfiinţată în Languedoc de către conciliul de la Verona (1183)

împotriva albigenzilor şi extinsă apoi în toate ţările catolice, cu scopul declarat de a-i descoperi şi reprima pe cei vinovaţi de „erezie". În Spania a fost folosită pentru întărirea absolutismului. Metodele de cercetare ale Inchiziţiei şi sentinţele ei erau de o rară cruzime. Desfiinţată de Napoleon I, a fost reînfiinţată în 1814 şi apoi desfiinţată definitiv în 1834.

in conspectu tormentorum (lat.) : cu perspectiva cazznelor ; în sensul : faţă în faţă cu instrumentele de tortură.

Index librorum prohibitorum (lat.) : Lista cărţilor interzise de către Vatican.

infant : fiu al regelui Spaniei.

in natura (lat.) : în carne şi oase.

in spe (lat.) : în perspectivă.

Ioan Damaschin (sfîntul —) : învăţat (sec. al. VIII-lea) născut la Damasc. A combătut erezia iconoclastă.

Ioan Nepomuk (sfîntul —) (1330—1383) : patronul duhovnicilor.

Irineu (130 ?—208 ?) : episcop de Lyon. A murit martirizat.

Irod Agripa I : tatăl Berenicei ; regele Iudeii (37—44 e.n.).

jarra (span.) : urcior cu două toarte. Se folosea la tortura inchizitorială care consta în a introduce în stomacul torturatului o mare cantitate de apă.

¡ Jesús Redentor ! (span.) : Isuse Mîntuitorule !

Juan de Austria (don —) : fiul natural al lui Carol Quintul (1547—1578) ; s-a distins în cariera militară.

Juan de la Cruz (sfîntul —) : (v. *Cruz*).

Juan (San —) : (v. *San Juan).*

Judería (span.) : cartierul evreiesc, ghetto-ul.

justitia et misericordia (lat.) : dreptate şi îndurare.

Kempis (Thomas a —) : (v. *Thomas).*

la cruz en los pechos y el diablo en los hechos (span.) : cu crucea pe piepturi şi cu diavolul în fapte.

La Granja : reşedinţa de vară a regilor Spaniei, în apropiere de Segovia.

La Madre España (span.) : Mama Spania.

La perfecta casada (span.) : Soţia desăvîrşită.

lazo (span.) : laţ. Denumirea funiei lungi cu laţ la capăt, folosită şi în America Latină de către crescătorii de vite (lasou).

legămîntul al patrulea al ordinului Alcántara : legămîntul de a apăra dogma privind „Imaculata Concepţiune".

León (fray Luis de —) : scriitor mistic şi poet spaniol (1537—1591) ; augustin ; profesor la Universi-

tatea din Salamanca. A stat întemniţat de Inchiziţie 5 ani, pentru că tradusese în spaniolcşte *Cîntarea Cîntărilor*.

Lepanto : oraş maritim în Grecia. Locul victoriei navale a lui don Juan de Austria împotriva turcilor (1571).

Liga sau *Sfînta Ligă* : confederaţie catolică, înfiinţată în Franţa de către ducele De Guise în 1576, chipurile pentru a apăra catolicismul împotriva calviniştilor, dar în realitate cu scopuri politice. Liga a încheiat alianţă cu Filip al II-lea al Spaniei. Henric al IV-lea al Franţei a desfiinţat-o.

limbus infantum (lat.) : parte a „iadului", rezervată sufletelor copiilor nebotezaţi.

limbus patrium (lat.) : aşa-numita „anticameră" a iadului ; unul din cele patru *receptaculae* ale iadului.

liturghie votivă : liturghie oficiată ca urmare a unui legămînt.

Lînii de Aur (Ordinul —) : (v. *Ordinul*).

Locus est et pluribus umbris, sed nimis arta premunt olidae convivia caprae (lat.) : Mai pot veni cîţiva oaspeţi nepoftiţi, dar mirosul de sudoare e o plagă, dacă stau prea înghesuiţi.

Lorenzo (san —) (span.) : sfîntul Laurenţiu ; diacon (?—258) ; mucenic : din porunca împăratului Valerian a fost pus pe un grătar încins cu jar.

Los Nombres de Cristo (span. pl.) : Numele lui Cristos.

Loyola (Ignacio de —) : întemeietorul ordinului iezuiţilor (1491—1556).

Lucas (san —) (span.) : sfîntul Luca ; patronul pictorilor.

Luis de Granada (fray) : (v. *Granada*).

Luis de Jesús : numele autentic al unui călău al Inchiziţiei spaniole.

Luis de León (fray —) : (v. *León*).

Lullus (Raymundus —) : (v. *Raymundus*).

llanura (span.) : cîmpie, şes.

madre (span.) : maica.

Madre España (La —) : (v. *La Madre*).

maestra de espíritu (span.) : stăpînă spirituală.

magister (lat.) : licenţiat.

mala sangre (la —) : (span.) : sîngele stricat.

¡ Mal grado haya Dios ! (span.) : înjurătură spaniolă blasfematorie.

manicheeni : adepţii *manicheismului*, doctrină formulată de persul Manes (?—273), potrivit căreia facerea lumii se datorează atît principiului Binelui, cît şi principiului Răului, în luptă unul cu altul.

manifestado (span.) : răzvrătit.

maravedí (span.) : monedă divizionară spaniolă, echivalentă aproximativ cu a mia parte dintr-un ducat. Un ducat = 7 pesetas.

Maria da Visitação (port.) : Maria a Vizitațiunii. (v. *Vizitațiunea*).
Mariana (Juan de —) : iezuit spaniol (1537—1624) ; autorul unei istorii a Spaniei.
marrano (span.) : Nume dat în Spania, în timpul Inchiziției, evreilor nebotezați, iar începînd din secolul al XVII-lea celor trecuți la creștinism.
mayorazgo (span.) : avere imobilă inalienabilă. Se moștenește, împreună cu titlul de noblețe, de către primul născut al unei familii.
Medina del Campo : oraș în Spania (Castilia).
Medici (Gian Angelo de' —) (1499—1565) : papă (1559—1565) sub numele de Pius al IV-lea.
Mendoza y la Cerda (Ana de —) : (v. *Éboli*).
mercenarieni : călugări din ordinul *de la Merced* (Îndurării) sau *de la Redención* (Mîntuirii), întemeiat în anul 1223 ; ordinul se ocupa de răscumpărarea prizonierilor căzuți în captivitatea musulmanilor.
messere sau *messer* (ital.) : domn, jupîn, patron. Veche apelațiune italiană folosită înaintea prenumelui.
Miserere (lat.) : Miluiește-mă. Este primul cuvînt al versiunii latine (catolice) a psalmului 50. Durata torturii se măsura cu timpul necesar recitării psalmului.
mistere : spectacole religioase.
monsignore (ital.) : monsenior. Apelațiunea italiană a înalților prelați catolici.
montanism : concepție întîlnită la unii scriitori creștini timpurii (ex. : Tertulian), care pun spiritul profetic liber mai presus de tradiția Bisericii. Montanismul a fost respins de la început ca eretic.
Montesa : ordin militar cavaleresc, întemeiat de către Jaime al II-lea al Aragonului în anul 1317.
Moradas (span). Locuințe. *Las Moradas o el Castillo interior* (Locuințele sau Castelul interior) : titlul uneia din operele principale (1577) ale Teresei de Ávila.
Morales (Luis —), zis el Divino (Divinul) : pictor spaniol (1509—1580).
morbida facta pecus totum corrumpit ovile (lat.) : o oaie îmbolnăvită molipsește întreaga turmă.
mordaza (span.) : căluș.
Moor van Dashorst (Antoon —) zis Antonio Moro : pictor olandez (1519—1576). A fost portretist al curții în Spania, în Portugalia și în Anglia.
Moreria (span.) : cartierul maur.
morisco (span.) : maur.
mudéjar : stil născut în Spania în secolul al XII-lea din fuziunea elementelor romanice și gotice cu arta arabă.
mudo (span.) : mut. *El Mudo* (span.) : Mutul.

Nassau (Wilhelm de —) : (v. *Wilhelm*).

naturalia non sunt turpia (lat.) : lucrurile firești nu sînt rușinoase.
navaja (span.) : lamă. Prin extensiune : brici, pumnal, cuțit, spadă etc.
Navarrete : pictor spaniol (v. *Fernández*).
necessitas consequentiae (lat.) : formulare latină cu înțelesul de : necesitate, mulțumită căreia se petrece ceva, „dacă Dumnezeu îngăduie". *Necessitas consequentis :* pentru că așa vrea Dumnezeu.
Nemesis (mitol.) : zeița răzbunării.
ni[hi]l novi sub sole (lat.) : nimic nou sub soare.
nolo episcopari (lat.) : nu vreau să fiu episcop. — Aluzie la obiceiul preoților catolici de a se socoti, din falsă modestie, nevrednici de a fi episcopi.
Nombres de Cristo (Los —) : (v. *Los —*).
nomen este omen (lat.) : numele este firea.
non jurare in verba magistri (lat.) : să nu juri pe vorbele învățătorului.
non liquet (lat.) : nu e cazul.
notarios del secreto (span.) : secretari ai secției secrete.
Numărul Fiarei (v. *Apocalipsă*).
Numquid et Saul inter prophetas ? (lat.) : Va să zică și Saul se numără printre profeți ?
nunțiu : reprezentantul diplomatic al Vaticanului.

obediență : scrisoarea însoțitoare a unui călugăr peregrin.
obispillo (span.) : diminutivul cuvîntului *obispo* (= episcop). Diminutivul are caracter pejorativ ; este porecla dată cardinalului De Quiroga.
observant : franciscan strict.
octava : cele opt zile de după o sărbătoare religioasă.
olla podrida (span.) : oală putrezită. Mîncare spaniolă tipică ; este un fel de ghiveci cu carne. Corespunde termenului francez *potpourri*.
omilie : predică.
ora et labora (lat.) : roagă-te și muncește.
Orania (Wilhelm de —) : (v. *Wilhelm*).
ora pro illis (lat.) : roagă-te pentru ei.
Ordinul Alcántara : ordin religios și militar înființat în anul 1156.
Ordinul Lînii de Aur : ordin cavaleresc înființat în 1429 de Filip cel Bun, ducele Burgundiei.
Ordinul Santiago : ordin religios și militar, înființat la sfîrșitul secolului al XII-lea în León.
Origene : teolog grec din Alexandria (185—254) ; a interpretat Biblia după metoda alegorică.
ostensoriu : cruce sub care, în bisericile catolice, se păstrează împărtășania.

 / *Padilla y Comunidad !* (span.) : Padilla și Comuni-

tatea! La începutul domniei lui Carol Quintul a avut loc în Spania o răscoală cu caracter democratic, cunoscută sub numele de *Sublevación de las Comunidades* (Răscoala Comunităţilor). Toledo a fost primul oraş care s-a răsculat împotriva regelui, sub conducerea lui Juan de Padilla (1484—1521) şi a soţiei sale María Pacheco. Răsculaţii se numeau *comuneros* (comunarzi).

padre (span.): părinte. Apelaţiune folosită înaintea prenumelui unui cleric.

partidul Alba: poartă numele ducelui *De Alba* (v. *Alba*).

partus virgineus (lat.): naştere feciorelnică.

paseo (span.): promenadă.

paso (span.): car în care sînt transportate în timpul procesiunilor statuile sfinţilor sau diferite reprezentări alegorice.

pater hortulanus (lat.): părintele grădinar.

pater hospitarius (lat.): părintele găzduitor (însărcinat cu cazarea oaspeţilor).

patio (span.): curte (a casei).

Patio de los Evangelistas (span.): Curtea Evangheliştilor.

Patria est ubicunque est bene (lat.): Patria este pretutindeni unde este bine.

Paul al IV-lea, papă: (v. *Caraffa*).

Pax vobiscum (lat.): Pace vouă.

părintele analist: bibliotecarul mănăstirii.

pebete: substanţă aromatică; se arde în căţui.

peccavi (lat.): am păcătuit.

Pedro cel Crud (span.: *Pedro el Cruel*) (1334—1369): rege al Castiliei (1350—1366).

pelagianism: doctrină eretică, întemeiată de bretonul Pelagius, care nega eficacitatea harului şi nu admitea că „păcatul orginar al lui Adam" s-ar fi transmis urmaşilor săi.

per accidens (lat.): în mod accidental.

Pérez (Antonio —): om politic şi scriitor spaniol (1534 sau 1539—1611). A fost la începutul carierei sale politice favoritul lui Filip al II-lea, apoi a devenit adversarul lui.

Perfecta casada (La —): (v. *La —*).

perinde ac cadaver (lat.): ca un cadavru. Maximă folosită cu privire la disciplina iezuiţilor, cu sensul: „ascultător ca un cadavru".

pintor y ayuda de cámara (span.): pictor şi camerier.

pintura deshonesta (span.): pictură imorală.

Pius al IV-lea, papă: (v. *Medici*).

pîinile lui David: episod din Biblie (I Regi, cap. 21).

plateresco (span.): stilul arhitectural supraîncărcat al primei perioade a Renaşterii spaniole. Se caracterizează prin reminiscenţe gotice şi prin abuzul de reliefuri şi de arabescuri.

plaza (span.): piaţă.

Poenitentiaria Apostolica (lat.) : una din instituţiile de jurisdicţie papală ; rezolvă cereri de absoluţie (iertare de păcate), dispensă etc.
poenitentiarius (pater —) (lat.) : duhovnic al consistoriului unei catedrale.
por vida de Dios (span.) : pentru viaţa lui Dumnezeu. Înjurătură spaniolă, interzisă de Inchiziţie.
Posada de la Sangre (span.) : Hanul „La Sînge". Han important din Toledo, în acea epocă.
primicerius (lat.) : comandant roman.
primus inter pares (lat.) : primul între egali.
princeps scholasticorum (lat.) : cel mai de frunte dintre savanţii scolastici. Este supranumele lui Toma d'Aquino.
prior (lat., span.) : stareţ.
probabilism : morală răspîndită mai ales de către iezuiţi, potrivit căreia nu conta certitudinea, ci doar probabilitatea.
professio fidei Tridentinae (lat.) : profesiunea de credinţă de la Trento.
proficiat (lat.) : felicitări.
propaganda fide (lat.) : propaganda pentru credinţă.
provincial : şeful ierarhic al tuturor mănăstirilor unui ordin, situate pe teritoriul unei provincii ; este cel mai înalt grad după „generalul ordinului".
Puerta del Mollete (span.) : Uşa franzeluţei. Una din uşile catedralei din Toledo, în faţa căreia se distribuia pîine săracilor.
punctele unei spovedanii : diferitele păcate care se mărturisesc succesiv în cadrul unei spovedanii.
pundonor (span.) : punct de onoare, simţul onoarei.
Purisima (span.) : Precista.

quemaderos de la cruz (span.) : rugurile crucii.
Qui nescit dissimulare, nescit regnare (lat.) : cine nu ştie să se prefacă, nu ştie să domnească.

Raymundus Lullus (lat.) sau *Ramon Lull* (catal.) sau *Raimundo Lulio* (span.) : teolog mistic şi alchimist catalan (1235—1315). Opera sa principală : *Ars Magna.*
receptaculum (lat.) : înveliş, lăcaş. Prin extensiune : mediu, anturaj, ambianţă.
Reconquista (span.) : recucerire. Prin antonomasie : recucerirea Spaniei de către creştini din mîinile maurilor.
regidor (span.) : membru al consiliului comunal.
Regii Catolici : nume sub care sînt cunoscuţi în istoria Spaniei Ferdinand Catolicul şi soţia sa Isabel Catolica (span. : *los Reyes Católicos).* În limba spaniolă, pentru a reda noţiunea complexă *perechea regală* (regele şi regina) se foloseşte masculinul plural : *los reyes* (regii).

repostero (span.) : velinţă care se atîrnă pe balcoane la anumite ocazii festive, în scop decorativ. Pe *reposteros* sînt uneori brodate blazoane sau alte elemente ornamentale sau simbolice.
responsorii : cîntări liturgice alternante, uzuale în cultul catolic. *Responsorii gregoriene :* cele reglementate de papa Grigore I (590—604).
R.I.P. : prescurtarea formulei latineşti *requiescat in pace* (odihneasca-se în pace). Aluzie la asasinatele politice atribuite lui Filip al II-lea.
rodadero (span.) : povîrniş pietros.
rogaţiuni : în cultul catolic, rugăciuni publice şi procesiuni, efectuate în ultimele trei zile dinaintea Înălţării.
Roma locutus est (lat.) : Roma a vorbit.
Rota Romana (lat.) : numele tribunalului papal.

saeta, pl. *saetas* (span.) : imn de slavă.
Salve Regina (lat.) : Salut, Regină [a Cerului]. Este începutul (şi deci şi titlul) unei rugăciuni catolice către Maica Domnului.
sanbenito (span.) : tîrsînă galbenă, purtată de condamnaţii la moarte. Cuvînt derivat în mod ironic din *San Benito* (span.) : sfîntul Benedict.
Sánchez (Francisco —), zis *el Brocense* (după numele localităţii natale *Brozas) :* erudit spaniol (1523—1601).
San Jerónimo de Yuste : mănăstire în provincia spaniolă Cáceres ; i-a servit de reşedinţă lui Carol Quintul după abdicare (1555).
San Juan de los Reyes (mănăstirea —) : Sfîntul Ioan al Regilor. Mănăstire din Toledo, numită astfel, deoarece a fost mult timp mausoleul regilor Castiliei.
San Lorenzo (span.) : (v. *Lorenzo*).
Santa Cruz (Álvaro de Bazán, marchiz de —) : (v. *Bazán*).
Santa María de la Espada Blanca (span.) : Sfînta Maria cu Spada Albă.
Santiago de Compostela (span.) : sfîntul Iacob din *Compostela.* Oraşul *Compostela* sau *Santiago de Compostela* (din provincia La Coruña), loc de pelerinaj.
*Santiago (Ordinul —) : (*v. *Ordinul*).
Santo Cristo de la Luz (span.) : Sfîntul Cristos al Luminii.
Santo Domingo el Antiguo (span.) : Sfîntul Dominic cel Vechi.
Santo Oficio (El —) (span.) : Sfîntul Oficiu.
Santo Tomé (span.) : Sfîntul Toma.
Sarria (Luis —, cunoscut sub numele de *fray Luis de Granada) :* (v. *Granada*).
scapular : bucată de stofă purtată pe umeri, peste rasa monahală.

Scot[us] Erigenul (Ioan —): filosof şi teolog (833 ?—880), născut în Scoţia.

Sebastian (port.: *Sebastião)* (1554—1578): rege al Portugaliei (1577—1578). A murit într-o bătălie împotriva maurilor din Africa.

secreto (span.): secret. Denumirea părţii secrete a clădirii Inchiziţiei, cuprinzînd temniţele secrete, sala de interogatorii, camera de tortură, tezaurul etc.

semper distinguere (lat.): a face întotdeauna distincţie.

Sfînta Inimă: inima lui Isus, subiectul unui cult la catolici.

Sfîntul Oficiu: numele oficial al Inchiziţiei.

sierra (span.): munte, munţi.

Simon Magul: şef al gnosticilor. Legenda spune că a încercat să cumpere de la sfîntul apostol Petru darul de a face minuni; de aici vine cuvîntul *simonie*, dat traficului cu „cele sfinte."

Singula de nobis anni praedantur euntes: / Eripuere iocos, venerem, convivia, ludum: / Tendunt extorquere poemata... (lat.): Anii trec şi iau mereu cu ei cîte ceva din noi; mie mi-a luat voioşia, dragostea, plăcerea de a petrece, zburdălnicia; îmi vor răpi şi poezia...

Sitio Real (El —) (span.): Reşedinţa Regală.

socinianism: mişcare protestantă, întemeiată de italianul Lelio Socino (1525—1562).

sola fides justificat (lat.): numai credinţa îndreptăţeşte.

sosegaos (span.): fiţi calm.

sperat infestis, metuit secundis alteram sortem bene praeparatum pectis (lat.): un spirit educat în adevărata înţelepciune se teme de noroc şi speră să găsească în nenoroc schimbări de soartă.

stat magni nominis umbra (lat.): Iată, aici e umbra unui nume mare.

stoa: filosofia stoică.

Suárez (Francisco —): teolog spaniol (1548—1617). Promotorul „congruismului", care încerca să împace liberul arbitru uman cu „previziunea divină".

Summa Theologiae (lat.): Opera de sinteză a doctrinei tomiste. Scrisă în 1266—1273, ea preconizează armonie între credinţă şi raţiune.

Suprema: prescurtare a denumirii *Concejo de la Suprema y General Inquisición*, Consiliul Inchiziţiei Supreme şi Generale.

Talavera de la Reina: oraş în Spania (Castilia).

tapada (span.): curtezană.

Tarik-ibn-Zyad: general arab; primul şef musulman care a invadat Spania (victoria de la Jerez, în anul 711, împotriva regelui vizigot Rodrig).

tercio (span.) : unitate militară spaniolă, cu un efectiv de la 3 000 pînă la 4 500 oameni.
Teresa de Jesús : carmelită spaniolă (1515—1582) ; scriitoare și poetă. Este cunoscută și sub numele de *santa Teresa de Ávila,* după localitatea ei natală.
termenul de grație : termenul dat de Inchiziție pentru denunțarea ereticilor.
territio (lat.) : groază. În limbajul Inchiziției : groază produsă prin arătarea instrumentelor de tortură, cu scopul de a smulge o mărturisire.
Tertulian (155 ?—220 ?) : apologet creștin, născut la Cartagina. Opera principală : *Apologetica.*
terțiar : călugăr din ordinul al treilea (franciscan).
Thomas a Kempis (Thomas Hemerken, zis —) : scriitor mistic german (1380 ?—1471).
toca (span.) : fîșie de pînză, introdusă în gîtlej la tortura cu apă.
Toma d'Aquino : teolog italian (1225—1274) ; dominican ; a profesat mai mult la Paris.
transparente : icoane luminate prin transparență în catedrala din Toledo.
trascoro (span.) : galeria din spatele corului ; este aproape nelipsită în bisericile din Spania.
Trento : oraș în Tirolul italian. *Conciliul din Trento :* (v. *Conciliul*).

ubi meum invenio, ibi vindico (lat.) : iau ce-i al meu unde îl găsesc.
unio mystica (lat.) : unirea [reunirea, contopirea] mistică.
uomo universale (ital.) : om universal ; în înțelesul : om cu dezvoltare universală, armonioasă. Termen renascentist.
utero clauso (lat.) : cu uterul închis.

valdezi (fr. : *vaudois) :* membrii unei secte „eretice" din Provența, numiți astfel, probabil, după numele întemeietorului sectei, *Pierre Valdo* sau *Valdès* (sec. al XII-lea), care, la rîndul său, își trage numele din cel al localității natale : *Vaux,* în Dauphiné. Valdezii au fost exterminați în parte sub Francisc I.
vargueño sau *bargueño :* un fel de scrin cu dulăpașe.
Varium et mutabile semper femina (lat.) : Femeia este și rămîne capricioasă și schimbăcioasă.
Vasile (sfîntul —) : părinte al Bisericii Ortodoxe (329—379), episcop de Cesareea, autorul unor *Scrisori,* unul din întemeietorii monahismului.
Vasilide : gnostic egiptean (sec. al II-lea), care a vrut să împace creștinismul cu aristotelismul și cu stoicismul.
Vega (span.) : Pajiștea [din împrejurimile orașului].

Veronica (sfînta) : personaj biblic. Conform legendei, i-a uscat lui Isus fața cu un ștergar, în drum spre Golgota ; pe ștergar ar fi rămas imprimat chipul Mîntuitorului.
vestuario (span.) : încăpere în care se păstrează odăjdiile.
Villalar : sat în apropiere de Valladolid. Aici au fost zdrobiți comunarzii în 1521.
Virgen de... (span.) : *Fecioara a...* sau *Fecioara cu...* — În țările catolice, Maica Domnului are felurite atribute.
Virgen de la Esperanza (span.) : Maica Domnului a Speranței.
Virgen de la Misericordia (span.) : Maica Domnului a Îndurării.
Virgen de los Desamparados (span.) : Maica Domnului a Obiditilor.
Virgen del Pilar (span.) : Maica Domnului cu Stîlpul.
Virgen del Valle (span.) : Maica Domnului din Vale.
Virgen Purísima (span.) : Fecioara Prea-Curată, Maica Precista.
Vita Christi (lat.) : Viața lui Cristos.
¡ *Viva el rey !* (span.) : Trăiască regele !
Vizitațiunea : denumirea catolică a episodului biblic al vizitei făcute de către Maica Domnului sfintei Elisabeta.
votivă (liturghie —) : (v. liturghie).
Vuestra Señoría [Ilustrísima] (span.) : Domnia Voastră [Prea-ilustră].
Vulgata : versiunea latină a Bibliei.

Wilhelm (ol. : *Willem*) de *Nassau, prinț de Orania* (1533—1584), poreclit *Taciturnul :* promotorul și organizatorul răscoalei (1573) Țărilor de Jos Unite împotriva dominației spaniole.

Ximenes : (v. Cisneros).

Yo el Rey (span.) : Eu Regele.
Yuste (San Jerónimo de —) : (v. *San Jerónimo* —).

zahori (span.) : vrăjitor, ghicitor (mai ales în sensul : căutător de comori).
Zocodover : piață mare la Toledo.

Martiriul sfîntului Mauriciu ; 1580—1582. Escorial.

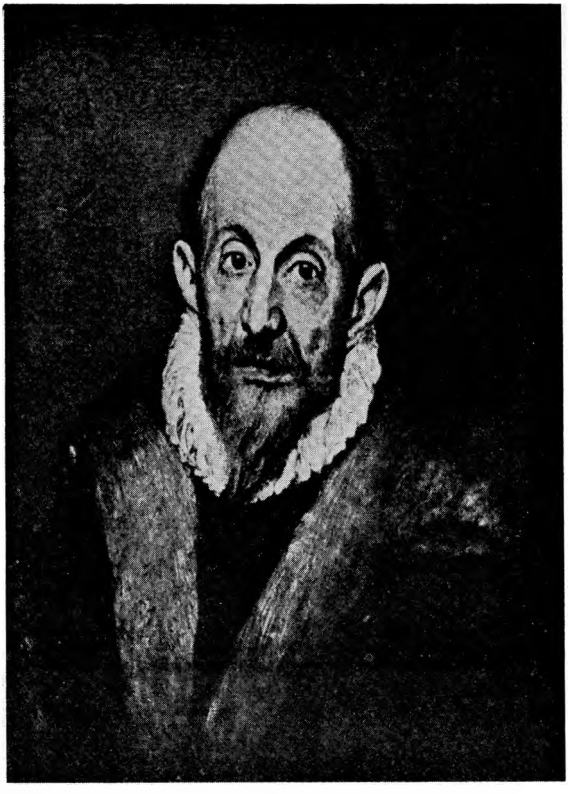

Autoportret (?); 1605—1610. New York, Metropolitan Museum of Art.

Femeia cu blană de rîs (Geronima de la Cuevas ?); 1575—1579. Glasgow, colecţia Stirling Maxwell.

Apostolii Petru și Pavel. Leningrad, Ermitaj.

Portretul lui Jerónimo de Ceballos ; 1605—1610.
Madrid, Prado.

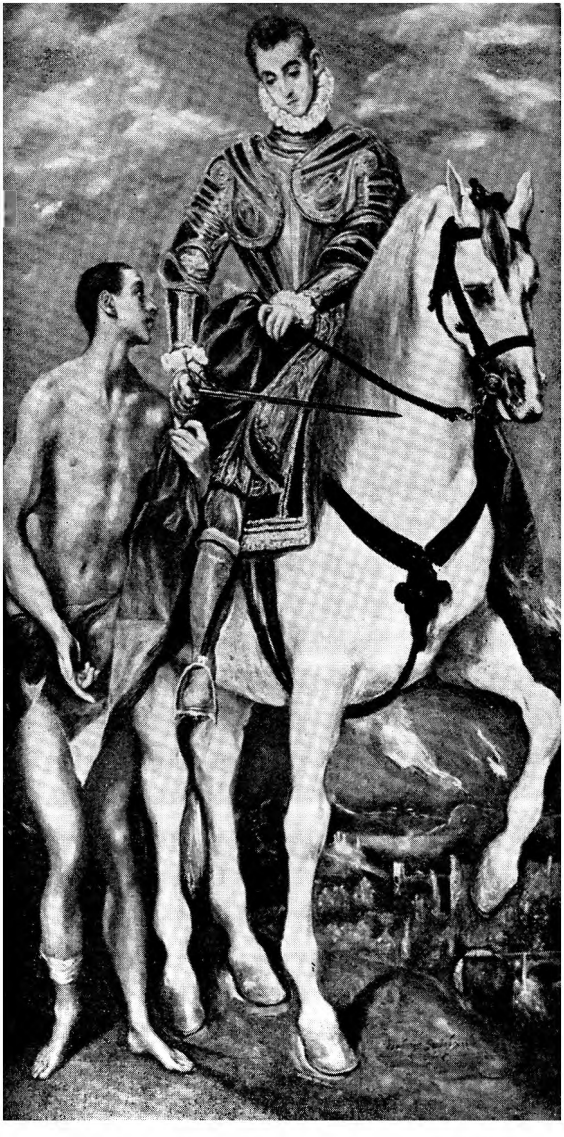

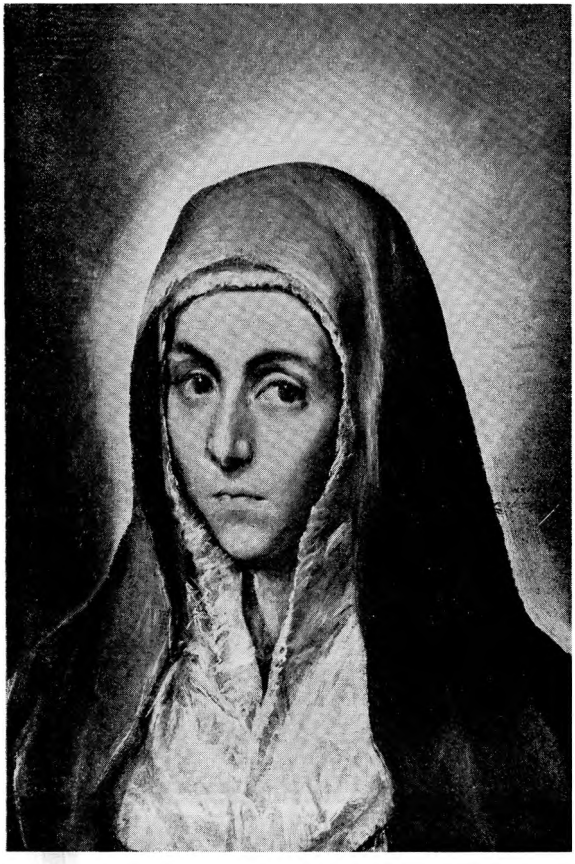

Sfîntul Martin şi cerşetorul ; 1600—1605.
Washington, National Gallery.

Fecioara. Muzeul din Strasbourg.

Izgonirea zarafilor din templu ; 1575—1577.
New York, colecţia Frick.

Laocoon ; 1610—1614. Washington, National Gallery.

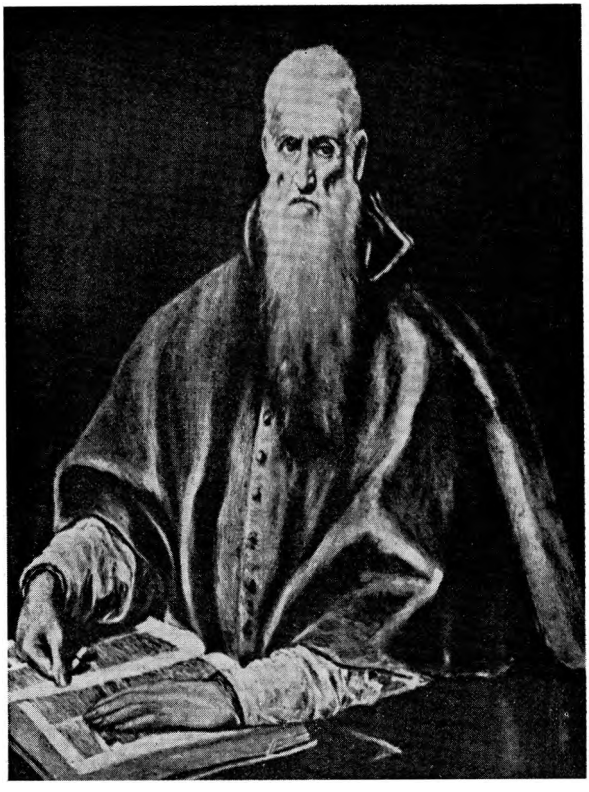

Sfîntul Ieronim, cardinal; 1584—1594. New York, colecția Frick.

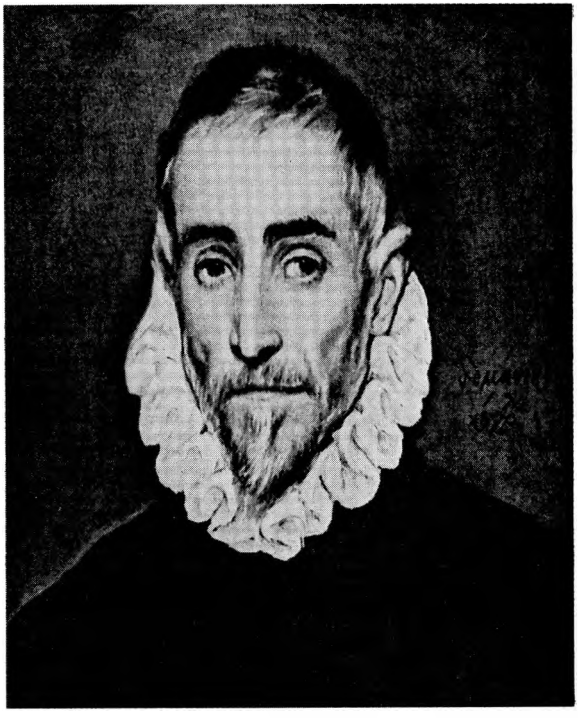

Portretul unui cavaler; 1585—1590. Madrid, Prado.

Înmormîntarea contelui de Orgaz ; 1586.
Toledo, biserica Santo Tomé.

Înmormîntarea contelui de Orgaz (detaliu).

Inmormîntarea contelui de Orgaz (detaliu : Jorge Manuel, fiul lui El Greco).

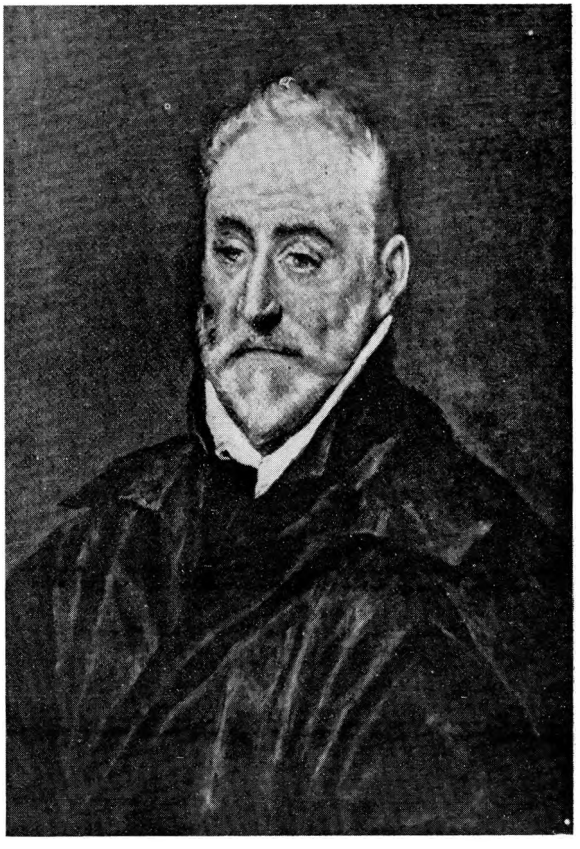

Don Antonio de Covarrubias; 1594—1604. Toledo, Museo del Greco.

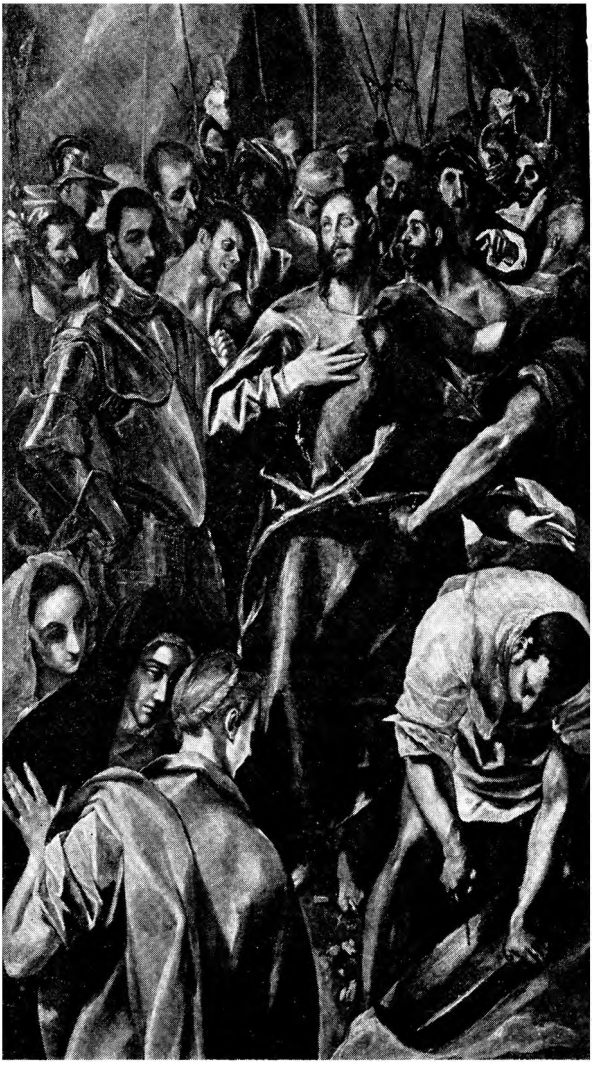

Espolio ; 1579—1584. München, Alte Pinakothek.

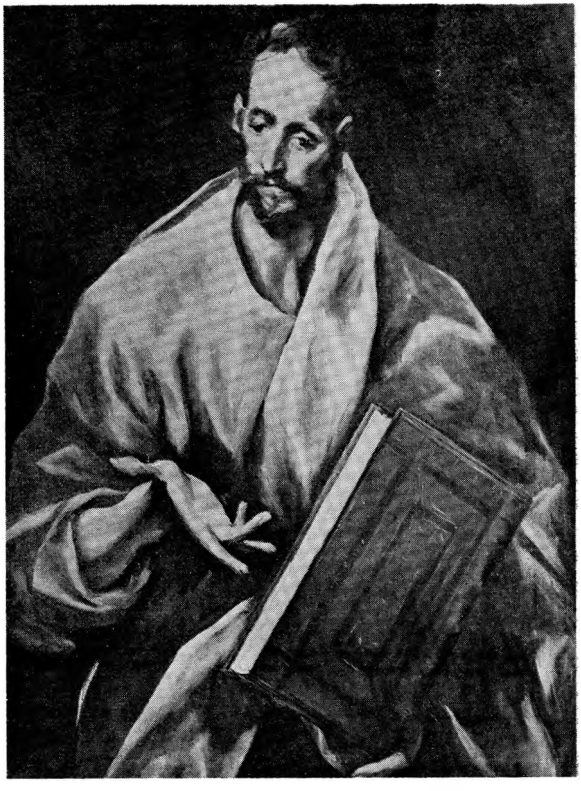

Santiago el Menor (Sfîntul Iacov cel Mic) ; 1604—1614. Toledo, Museo del Greco.

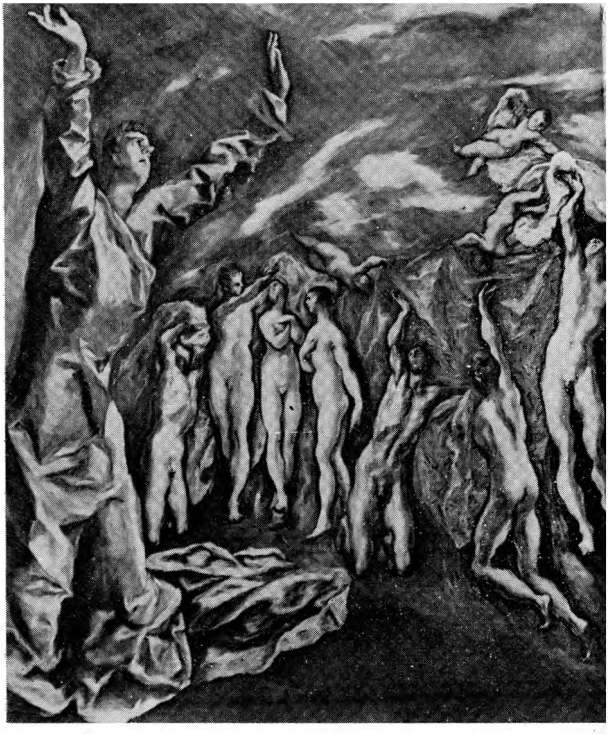

Viziune din Apocalips: Deschiderea pecetii a cincea; 1604—1610. Zumaya, Museo Zuloaga.

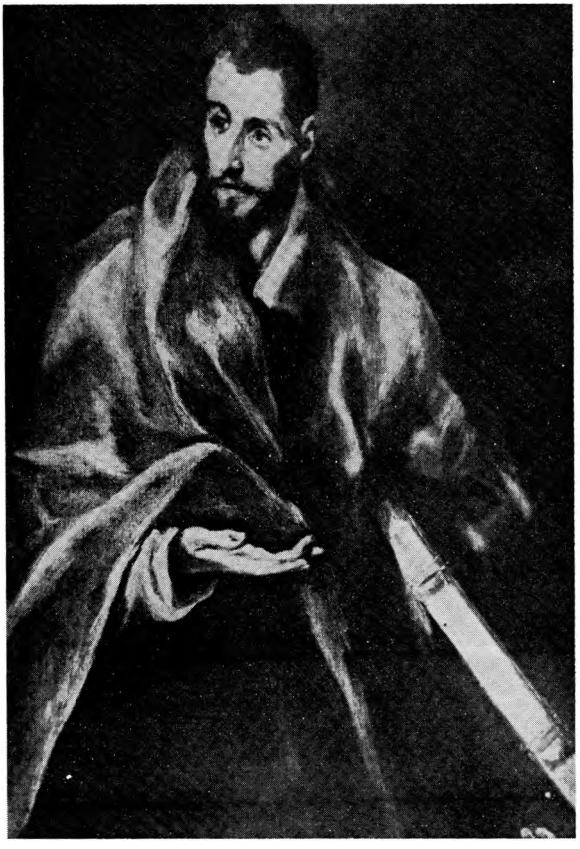

Santiago el Mayor (Sfîntul Iacov cel Mare) ; 1604—1614.
Toledo, Museo del Greco.

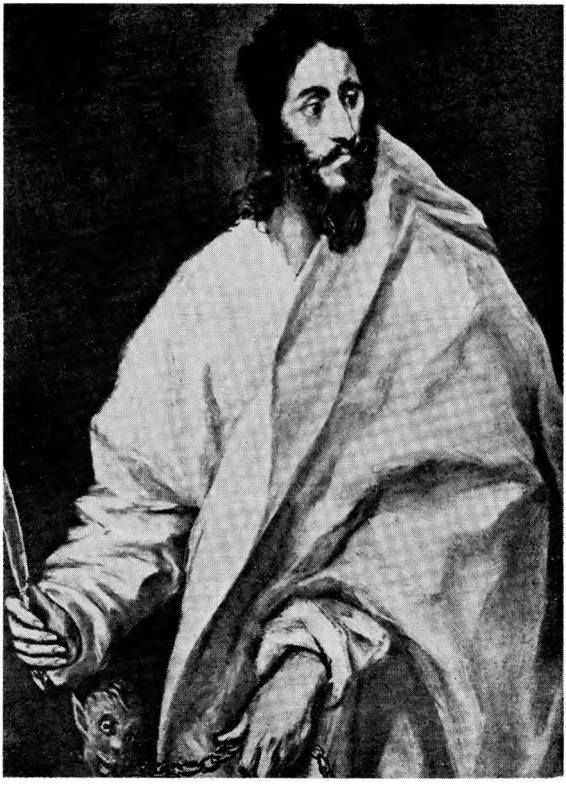

Sfîntul Bartolomeu; 1604—1614. Toledo, Museo del Greco.

Cardinalul inchizitor Niño de Guevara; 1594—1604. New York, Metropolitan Museum of Art.

Fray Hortensio Félix de Paravicino; 1604—1609. Boston, Museum of Fine Arts.

Logodna Fecioarei; 1610—1614. Bucureşti, Muzeul de artă al Republicii Socialiste România.

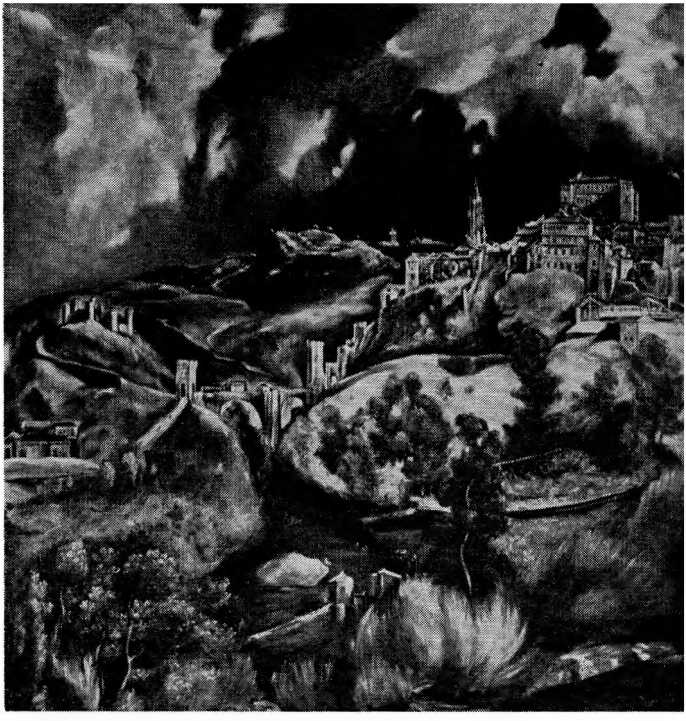

Toledo în furtună; 1605—1610. New York, Metropolitan Museum of Art.

CUPRINS

EL GRECO ŞI PARABOLA INSULEI (prefaţa ediţiei româneşti) . . . 5

PROLOG. VALLADOLID, 24 IUNIE 1559 . 21

Partea întîi

I. ESCORIAL, 2 MAI 1583 . . . 43
II. SFÎNTUL MAURICIU 61
III. TOLEDO 91
IV. DOCTOR DON PEDRO MOYA DE CONTRERAS 116
V. FRANCISCO ESQUERRER 138
VI. LA CASA DEL GRECO 170
VII. SFÎNTUL IACOV CEL MARE 216
VIII. EL INFIERNO 251

Partea a doua

IX. ERETICI, REBELI ŞI ALUMBRADOS . 273
X. A CINCEA PECETE 287
XI. ALEJANDRO SÉNSINO 328
XII. STRIGOII 353
XIII. EL SANTO OFICIO 377
XIV. ALUNGAREA ZARAFILOR 402
XV. IUDA 442
XVI. LA INMACULADA CONCEPCIÓN, 8 DECEMBRIE 1583 467
Glosar 494

REDACTOR : GHEORGHE SZEKELY
TEHNOREDACTOR :
NICOLAE M. MIHĂILESCU

BUN DE TIPAR : 24.01.1976
APĂRUT 1976 COLI DE TIPAR 21,34
PLANŞE TIP. ÎNALT 12
C.Z. PENTRU BIBLIOTECILE MARI 7.75
C.Z. PENTRU BIBLIOTECILE MICI 7
TIRAJUL : 10.000+10
+80 EX.

TIPARUL EXECUTAT SUB COMANDA Nr. 433
LA I. P. „FILARET"
STR. FABRICA DE CHIBRITURI Nr. Nr. 9—11
BUCUREŞTI REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Biblioteca de artă

165

Biografii. Memorii. Eseuri.

a cincea pecete

Simon VESTDIJK (1898—1971), unul dintre cei mai reputați scriitori olandezi contemporani, prezintă, în romanul *A cincea pecete*, o frescă vie, colorată, dar totodată temeinic documentată, a Spaniei de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, cu întregul ei păienjeniș întins asupra țării de către absolutismul regal și de către autoritățile Bisericii catolice. Cele mai multe dintre personajele romanului sînt figuri istorice reale (regele Filip al II-lea și camarila lui, corifeii politici și militari, pictorul *El Greco* și familia lui). Pe fundalul sumbru al Inchiziției spaniole, autorul ne oferă o interpretare inedită, plină de vervă, a viziunii artistice atît de originale a marelui pictor.

Lei 13.50